

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TÜRK MODERNLEŞMESİNDE 19.YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDAN
İTİBAREN ULUS KAVRAMI VE ULUS DEVLETİN İNŞASI (1850-1950)

Doktora Tezi

Evrin TURAN KILIÇ

İZMİR-2022

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TÜRK MODERNLEŞMESİNDE 19.YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDAN
İTİBAREN ULUS KAVRAMI VE ULUS DEVLETİN İNŞASI (1850-1950)

Doktora Tezi

Hazırlayan:
Evrin TURAN KILIÇ

Danışman:
Prof.Dr. Bülent ÇUKUROVA

İZMİR-2022

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ
TEZ ONAYI

Evrım Turan Kılıç isimli adayın hazırladığı **Türk Modernleşmesinde 19.Yüzyılın İkinci Yarısından İtibaren Ulus Kavramı ve Ulus Devletin İnşası (1850-1950)** başlıklı **DOKTORA** tezi ile ilgili **Tez Savunma Sınavı**, Dokuz Eylül Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddesi uyarınca / / 2022 tarihinde ve saat’de yapılmıştır. Yönetmelik gereğince adaya tezi ile ilgili sorular yöneltilmiş, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda, adayın tezi hakkında aşağıdaki karar verilmiştir.

- ☐ KABUL edilmesine ☐ Oy Birliği
☐ RED edilmesine ☐ Salt Çoğunlukla

Tez Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmza
Tez Danışmanı		
Üye		
Üye		
Üye		
Üye		

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum **Türk Modernleşmesinde 19.Yüzyılın İkinci Yarısından İtibaren Ulus Kavramı ve Ulus Devletin İnşası (1850-1950)** adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

24/03/2022

Evrin Turan Kılıç

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Evrim Turan Kılıç
Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Anabilim Dalı : Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Bilim Dalı : Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Tezin Niteliği : Doktora Tezi
Sayfa Sayısı :
Mezuniyet Tarihi :24/03/2022
Tez Danışman(lar)ı :Prof. Dr. Bülent Çukurova

TÜRK MODERNLEŞMESİNDE 19.YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDAN İTİBAREN ULUS KAVRAMI VE ULUS DEVLETİN İNŞASI (1850-1950)

Ulus Devletlerde bireyler hukuki, siyasi, kültürel ve ekonomik olarak toplumun yeterli ve saygın bir üyesi olarak tanımlanmaktadır. Ulusal kimlik yaratmak için “zorunlu eğitim, askerlik, siyasi tarih yazıcılığı, siyasi katılım” gibi araçlarla uluslaştırma politikaları gerçekleştirilmektedir. Yeni kurulan ya da varlığını sürdürmek isteyen ulus devletler, sınırları belirli toprak parçası üzerinde kendi meşruiyetlerini sağlayabilecekleri ulusları yaratmak için, farklı bireyleri sosyal, siyasi ve kurumsal açılardan bütünleştirerek türdeş bireyler oluşturmaya çalışmaktadır.

Modern ulus devletlerin yapılandığı XIX. yüzyılda Avrupa’daki siyasi, iktisadi, kültürel, dini, felsefi ve bilimsel gelişmelerin etkileri Osmanlı Devleti’nde de görülmüştür. Bu çalışmada Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde başlayan uluslaşma sürecinin öznesi olan halkın bir millet haline gelişi, ulus devletin yapısal özellikleri içinde ulus ve ulusçuluk kavramları çerçevesinde ele alınmıştır. Atatürk liderliğinde gerçekleşen Türk Devrimi ve oluşturulan Türk kimliği meşruiyet kaynağını Misak-ı Milli sınırları içinde yaşayan Türk ulusal kimliğini kazanan halktan almıştır. Türkiye’de ulus oluşumu yurttaşlaştırma süreciyle beraber ilerlemiştir. Türk insanının toplumsal konumu kul olmaktan tebaaya, tebaalıktan yurttaşlığa doğru evrilen bir gelişim göstermiştir.

Türkiye’de modern ulus yaratımında devlet tarafından yukarıdan aşağıya doğru yürütülen politikalar hukuki, kültürel, sosyal, ekonomik açılardan siyasi temelde toplumun her alanına işlenmeye çalışılmıştır. İktidara çeşitli sembol ve simgelerle meşruiyet kazandırılmış ve bu güç günlük hayatın içinde görünür kılınmış, özgün kültüre dayalı etnik ve dilsel milliyetçilikle şekillenen bir ulusçuluk gelişmiştir.

Anahtar Sözcükler: Ulus, Yurttaşlık, Ulus Devlet, Ulusal Kimlik.

ABSTRACT

Name and Surname : Evrim Turan Kılıç
University : Dokuz Eylül University
Institution : Principles of Atatürk and Revolution History Institute
Field : Principles of Atatürk and Revolution History
Branch : Principles of Atatürk and Revolution History
Degree Awarded : PhD
Page Number : ...
Degree Date : 24/03/2022
Supervisor(s) : Prof. Dr. Bülent Çukurova

THE CONCEPT OF NATION AND THE BUILDING OF THE NATION STATE IN TURKISH MODERNIZATION FROM THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY (1850-1950)

In Nation States, individuals are defined as competent and respected members of society legally, politically, culturally and economically. Nationalization policies are carried out by means of "compulsory education, military service, political historiography, political participation" in order to create a national identity. Nation-states that are newly established or that want to continue their existence are trying to create homogeneous individuals by integrating different individuals from social, political and institutional perspectives in order to create nations that can provide their own legitimacy on a certain territory.

The effects of political, economic, cultural, religious, philosophical and scientific developments in Europe in the 19th century, when modern nation-states were built, were also seen in the Ottoman Empire. In this study, the transformation of the people, who are the subject of the nation-building process that started in the last period of the Ottoman Empire, into a nation is discussed within the framework of the concepts of nation and nationalism within the structural features of the nation-state.

The Turkish Revolution that took place under the leadership of Atatürk and the Turkish identity that was created took the source of legitimacy from the people who lived within the borders of the National Pact, who won the Turkish national identity. Nation

formation in Turkey has progressed with the process of citizenship. The social position of the Turkish people has evolved from being a servant to being a subject, from being a subject to being a citizen.

In the creation of a modern nation in Turkey, the policies carried out by the state from top to bottom have been tried to be processed in all areas of society in terms of legal, cultural, social and economic aspects. The power has been legitimized by various symbols and symbols and this power has been made visible in daily life, and a nationalism shaped by ethnic and linguistic nationalism based on original culture has developed.

Keywords: Nation, Citizenship, Nation-State, National Identity.

ÖNSÖZ

Modernleşmenin doğal bir aracı olan *ulusal kimlik kavramı* ulus devlet ve ulusçulukla birlikte ele alınmakta, bireyin sosyal ve kültürel açıdan kolektif kimliklerin üzerinde bir aidiyet duygusuyla topluma dahil olmasını sağlamaktadır. XIX. yüzyılın ortalarında başlamış olan modernleşme adımlarından sonra egemenliğin ulusta olmasını savunan Türk Devrimi, çağdaş anlamda uluslaştırma sürecine Cumhuriyetle birlikte kavuşmuştur.

Türklük düşüncesinin ulusal bir kimlik haline geldiği Türkiye Cumhuriyeti'nde Türkler 'yurttaşlar' olarak siyasi ve hukuki boyutların yanında sosyo kültürel ve iktisadi alanda da modern bir dönüşüm gerçekleştirilmiştir. Ulus ve ulusçuluk kavramları tarihçiler, sosyologlar, siyaset bilimciler ya da hukukçular tarafından farklı unsurlar üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Sosyal bir varlık olan insan psikolojik, sosyolojik, siyasi, iktisadi, kültürel boyutları bir canlı olduğu için çalışmamızın kapsadığı süre boyunca yaşanan *uluslaştırma*, ve *ulus devletin* gelişimi tarih, siyaset bilimi, hukuk, sosyoloji gibi farklı bilimlerin alanına girdiği için bu çalışma disiplinler arası bir çalışma niteliğindedir. Çalışmada millileşme hareketleri sosyoloji kuramları içinde analiz edilerek yaklaşık bir asırlık dönemin tarihsel gelişmeleri ele alınmıştır. Ulus ve ulus devlet kavramları farklı sosyologların kuramlarıyla incelenmiş, bu kuramlar ışığında Batıdaki uluslaşma süreçleri ile ülkemizin geçirdiği evreler karşılaştırılarak benzerlik ve farklılıklarına dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Milli kimlik kavramı inşa stratejileri, bu yolda kullanılan araçlar, özellikle yeni medeniyet anlayışının ve yeni kimliğin vatandaşlara aktarılmasını sağlayan önemli araçlar olan eğitim ve tarih alanındaki çalışmalar değerlendirilmiştir. Batıdaki uluslaşma modellerinin terminolojik ve kavramsal çerçevesi içinde Türk toplum yapısının kimlik değişimine dikkat çekilmiştir. Modernleşme sonucu meydana gelen değişimler ve uygulanan politikalar siyasi, ekonomik, kültürel ve toplumsal çerçevelerde incelenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında konunun belirlenmesinden son ana kadar görüş ve önerileriyle ve aydınlatıcı yorumları ile destek olan değerli danışman hocam Prof. Dr. Bülent Çukurova'ya en içten teşekkürlerimi sunmak isterim. Tez İzleme

Komiteimde desteğini esirgemeyen, yol gösteren ve cesaretlendiren değerli hocalarım Doç. Dr. Emin Elmacı'ya ve Prof. Dr. Melih Tinal'a teşekkürlerimi sunarım. Tez Jürime ve çalışmama değerli katkılarda bulunan ve bundan sonraki akademik çalışmalarına ışık olacak saygıdeğer hocam Prof Dr. Mustafa Gündüz'e, ayrıca kıymetli öneri ve değerlendirmelerle çalışmama katkı sağlayan değerli akademisyen Dr. M. Fatih Çınar'a teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak birçok zorluğun eşlik ettiği bu süreçte verdikleri destek ve güçle her tıkandığımda teşvik eden sevgili anne ve babam Fidan-Yücel Turan çiftine ve sevgili ailem Kemal Turan ve İnci-Gökhan Özgan çiftine; sevgili Oya-Nevzat Kılıç ve beni her zaman destekleyen sevgili eşim Güçlü Kılıç'a teşekkürlerimi sunarım.

Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü'nün bir öğrencisi olarak bu eğitimi alabilmenin de minnetini duyduğum Atatürk'ün izinden yürüyen bir Cumhuriyet kadını olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun, Türk Milleti'nin kutsal değerlerine ışık tutmaya çabalayan bu çalışmanın oluşmasında değerli katkıları olan Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü akademisyenlerine ve Enstitü çalışanlarına en içten şüranlarımı sunarım.

Evrin Turan Kılıç
İzmir, 2022

İÇİNDEKİLER

TUTANAK.....	ii
YEMİN METNİ.....	iii
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vii
ÖNSÖZ.....	ix
İÇİNDEKİLER.....	xi
KISALTMALAR.....	xiii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: ULUS VE ULUSÇULUK KAVRAMLARI	10
1.1. Ulus Devletlerin Temel Özellikleri	23
1.2. Ulusların Ortaya Çıkışı ile İlgili Temel Yaklaşımlar	32
1.3. Ulus İnşa Etme Süreçleri.....	38
2. BÖLÜM: OSMANLI DEVLETİ'NDE ULUSLAŞMA ÖNCESİ DURUM	44
2.1. Uluslaşma Süreci Öncesi Osmanlı Devleti Millet Sistemi	49
2.2. Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketlerinin Uluslaşmaya Etkileri.....	56
3. BÖLÜM: TÜRK MODERNLEŞMESİNDE ULUS BİLİNCİ OLUŞTURMA ÇABALARI	62
3.1. Türk Modernleşmesinde Fikir Akımları ve Kimlik Oluşumuna Etkileri ...	66
3.1.1. Batıcılık.....	68
3.1.2. Osmanlıcılık	72
3.1.3. İslamcılık	77
3.1.4. Türkçülük.....	80
3.2. İttihat Terakki Cemiyeti	91
3.3. Millî Mücadele'nin Uluslaşma Sürecine Katkısı.....	99
3.4. Atatürk Ulusçuluğu	109
4. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE ULUS DEVLET İNŞASINDA KULLANILAN ULUSAL SEMBOLLER VE İKTİDAR SİMGELERİ.....	116
4.1. Rejim Değişikliği: Cumhuriyet'in İlanı	121
4.2. Milli Bayramlar.....	124

4.3. Ulusal Bayrak ve Arma	135
4.4. Müzecilik.....	144
4.5. Arkeoloji-Antropoloji ve Türk Tarih Tezi	146
4.6. Anıtlar ve Mimari	149
4.7. Spor	156
5. BÖLÜM: HUKUKSAL VE TOPLUMSAL ALANDA ULUSLAŞMA	
ÇALIŞMALARI.....	162
5.1. Anayasal Düzeyde Uluslaşma	164
5.1.1. Vatandaş Kimliği Oluşturma	171
5.1.2. Uluslaşmanın Kadın Haklarına Etkileri	182
5.2. Ekonomide Uluslaşma	195
5.3. Uluslaşma Açısından Halk Eğitimi Çalışmaları	216
5.3.1. Türk Ocakları.....	219
5.3.2. Halkevleri.....	223
5.3.3. Millet Mektepleri	228
5.4. Sanatta Yenilik ve Uluslaşma Adımları.....	233
5.4.1. Halk Dansları.....	237
5.4.2. Müzik.....	240
6. BÖLÜM: KÜLTÜR ALANINDA ULUSLAŞMA ÇALIŞMALARI	247
6.1. Dil ve Edebiyat Alanında Uluslaşma Çabaları	248
6.1.1. Alfabe Değişikliğinin Uluslaşmaya Katkısı.....	263
6.1.2. İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi	266
6.2. Eğitim Kurumlarında Uluslaşma Çalışmaları.....	272
6.2.1. Tarih Eğitimi.....	282
6.2.2. Tevhid-i Tedrisat ve Yabancı Okullar.....	286
6.2.3. Üniversite Reformu	295
6.2.4. Köy Enstitüleri ve Köylü	301
SONUÇ.....	307
KAYNAKÇA	313
EKLER.....	369

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
A.g.e	Adı Geçen Eser
A.g.m	Adı Geçen Makale
Akt.	Aktaran
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.	Bakınız
BMM	Büyük Millet Meclisi
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
ÇTTAD	Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
D.	Devre
Dr.	Doktor
der.	Derleyen
Haz.	Hazırlayan
İ.	İçtima
Md.	Madde
Nu.	Numara
S.	Sayı
s.	Sayfa
SBF	Siyasal Bilgiler Fakültesi
s.s.	Sayfadan sayfaya
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM ZC	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TC	Türkiye Cumhuriyeti
TDK	Türk Dil Kurumu
TTK	Türk Tarih Kurumu
v.b.	Ve benzeri
Vol.	Volume
Yay.	Yayın
y.t.y.	Yayın Tarihi Yok

GİRİŞ

XVI. yüzyılda Batı Avrupa'da Kapitalizmle beraber ortaya çıkan ulus devletlerin toplumsal yapılara birçok etkisi olmuştur. Ulus devletlerin temeli Reform ve Rönesans yıllarında gerçekleşen sosyo-ekonomik ve düşünsel gelişmelere dayanmaktadır. Ulus devletlerin meşruiyet kaynağını oluşturan *ulusun* ortaya çıkması ise Orta Çağ dönemine dayanmaktadır. Ekonomik gelişmelerle devletin merkezi konumu güçlenmiş, teknolojik ve bilimsel gelişmelerle egemenliği pekişmiştir. Vatandaş eşitliği ekseninde devlet egemenliği altında kültürel bütünlük oluşturma çabası ulus ve ulus devlet oluşmasına katkıda bulunan gelişmelerdir¹.

Feodal düzenin görüldüğü Orta Çağda toplumsal sınıflar keskin çizgilerle birbirinden ayrılmış durumda, soylular ve Kilise, ayrıcalıklı sınıfları temsil etmektedir². Toprak sahibi olan soylular, serflerin yaptığı üretimden payını alan, askeri ve idari sınıf olarak barış zamanında malikaneleri yöneten, savaş zamanında diğer şövalyelerle birlikte orduda mücadele eden bir sınıftır. Önceleri siyasal bir talebi olmayan Kilise, Orta Çağa gelindiğinde birçok ülke toprağında etkili güç olmuş, Avrupa'nın en önemli feodal kurumu haline gelmiştir³. Feodal piramitte en geniş tabakayı oluşturan ancak en altta bulunan özgür köylüler ve serfler soyluların toprağında üretim yaparak kendine yetecek az miktarda ürün alan ve soylular için çalışan, siyasi hakları olmayan bir sınıftır.

XII ve XIII. yüzyıllarda ekonomik sistem ve feodal üretim yapılanması çeşitli gelişmeler yaşamış, para ekonomisi ortaya çıkmış, ürün karşılığı yapılan üretim para rantına dönüşmüştür. Serfler ve köylüler daha fazla üreterek daha çok kazanmaya başlamış, kentlerdeki loncalar talebi karşılayacak düzeyde üretim yapamadığı için önemini yitirmeye başlamış, güçlenen serfler kentlere kaçarak özgürleşmeye başlamıştır⁴. Tüm bu gelişmelerin neticesinde iktisadi faaliyetlerin merkezi haline

¹ Anthony Smith, **Milli Kimlik**, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.s.173-176.

² Server Tanilli, **Uygarlık Tarihi**, Yeni Gün Habercilik Basın ve Yay, İstanbul, 2010, s.s.51-52.

³ Mehmet Ali Ağaoğulları ve Levent Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004, s.s. 110-111.

⁴ Baskın Oran, **Azgelismis Ülke Milliyetçiliği Kara Afrika Modeli**, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1997, s.s.47-48.

gelen kentlerde meta üretimi ve ticarete dayanan yeni bir sınıf olan *burjuva sınıfı* doğmuştur⁵.

Sonunda kilisenin gücü azalırken Avrupa’da coğrafi keşifler ve buluşlar yoğunlaşmış, okyanus aşırı ticaret artmış, kapitalizmin gelişmesi hızlanmıştır. Sosyo-ekonomik değişimler Rönesans ve Reform Hareketleri ile insanların düşünsel gücünü yükseltmiş, insan aklını egemen kılmış, sanat ve edebiyat gelişmiş ve bilimsel birçok ilerleme kaydedilmiştir. Teknolojik gelişmeler ekonomik ve toplumsal yapıyı değiştirmiş, dini eğitim kurumlarına karşılık üniversiteler açılmış, bilim ve felsefe özgürleşmiş ve kilisenin dünya işlerine karışmaması için çeşitli düzenleme istekleri ortaya çıkmıştır.

Pazarın genişlemesiyle eşzamanlı olarak modern devletlerin ilk formu olan mutlak monarşiler oluşmuştur. Avrupa XVIII. yüzyılın ortalarına kadar yaygın iktisadi ekol olan *Merkantilizm* çağını yaşamış ve bu dönemde modern devletler, ulusal ticaretlerini korumak adına çeşitli ekonomik ve askeri düzenlemeler hayata geçirmiştir. Modern devletlerin Avrupa’da uluslararası sistemin öznesi haline gelmesi ise Otuz Yıl Savaşları ve Westphalia Anlaşması ile gerçekleşmiştir.

Güçlenen burjuva sınıfı özgürlüğün, diğer bir deyişle mülkiyetin, korunmasının parlamenter demokrasiyle sağlanabileceğini savunmuştur. İktidarın kraldan alınarak bütün bireyleri içine alan bir millet kavramına dayandırılması yolu benimsenmiştir. Burjuva sınıfının doğrudan kendine dayandıramadığı egemenlik noktası millet kavramına teslim edilmiş, toplumda beliren meşruiyet gereksiniminin milliyetçilikle doldurulması uygun görülmüştür⁶. Mutlak iktidarla birlikte feodal ve dini bağların yerini milliyetçiliğin alması modern devletlerin temelini oluşturmaktadır. Fransız İhtilali mutlak egemenliği soyut ve aşkın bir meşruiyet temeline oturtan süreci başlatmış⁷, ulus devlet ve ulusal vatandaşlık kurumu ve ideolojisi icat edilmiştir⁸.

XIX. yüzyılın başlarından bu yana dünya siyasal konjonktüründe önemli role sahip olan milliyetçilik üzerine geliştirilen kuramlar ve yapılan araştırmalar çok eskiye dayansa da modern ulusların kökeni, onların resmi tarihlerinin betimlediği

⁵ Tanilli, **a.g.e.**, s.64.

⁶ Oran, **a.g.e.**, s.s.53-54; Jürgen Habermas, **Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti**, Çev. Medeni Beyaztas, Bakış Yayınları, İstanbul, 2008, s.8.

⁷ Ozan Erözden, **Ulus Devlet**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997, s.s.47-52.

⁸ Rogers Brubaker, **Fransa ve Almanya’da Vatandaşlık ve Ulus Ruhu**, Çev. Vahide Pekel, Dost Kitabevi, Ankara, 2010, s. 59.

dönemlerdeki kadar eski değildir⁹. Bugünkü anlamda modern ulus, siyasi anlamda XVIII. Yüzyılda belirmiştir. Aynı yöneticiye bağlı olmak, aynı dine ya da toplumsal tabakaya üye olmaktan öte, farklı bağlarla bir araya gelmiş topluluk olan ulus, bir monark tarafından belirlenmeyen, herhangi bir hanedan tarihi ya da askeri tarihten bağımsız bir yapıdır¹⁰.

Ulus her yerde aynı özellikleri gösteren bir yapı olmadığı ve ulus devlet öncesi yaşanan süreçler farklı olduğu için ulusların ortaya çıkışı ile ilgili tek bir model yoktur. Her ulusu kendi şartlarına göre değerlendirmek gerekmektedir. Uluslaşma bazen ulusun kendi hareketi ile devletini kurmasıyla olurken bazen devletin kendi ulusunu yaratmasıyla gerçekleşmiştir¹¹.

Uluslar yaratılırken devletlerin izlediği politikalar farklılık gösterse de genel olarak vatandaş ordusu, standart bir dil, siyasal katılım, askerlik ve eğitim gibi bazı konular ‘herkes için ve zorunlu’ hale getirilerek, insanlara milli bilinç kazandırmada kullanılan birer unsur olmuşlardır¹². Milli bilinç oluştururken devlet eliyle ulusal kültür mirası müzeler açılarak kültürel değerler canlı tutulmak istenmekte, hükümetler orta ve alt sınıflar arasında yurttaşların yöneticilere olan sadakat ve itaatinin meşru zeminini milliyetçilikle sağlayarak bilinçli bir ideolojik mühendislik yapmaktadır¹³.

Toplumsal mühendisliklerle oluşturulan ulus devlet, XV. ve XVI. yüzyıllarda Avrupa’da merkezi yönetim olarak ortaya çıkmış olan, toplumun tüm kesimlerini hâkimiyeti altına alan modern devletin yerine onun devamı olarak meydana gelmiştir¹⁴. Ulus devlet kavramı olarak ‘sınırları belirlenmiş bir toprak parçasında yaşayan insan topluluğu’ tanımlamasından öte; yasal güç kullanma yetkisine sahip yöneticilerin, yönetimleri altındaki insanları türdeşleştirerek simgeler ya da değerler yoluyla ortak kültür yaratması; gelenek ve köken mitlerini canlandırarak onları birleştirmesi ile oluşan modern bir olgudur¹⁵.

⁹ Anthony Smith, **Ulusların Etnik Kökeni**, Çev: Sonay Bayramoğlu-Hülya Kendir, Dost Kitabevi, Ankara 2002, s.270.

¹⁰ Anne-Marie Thiesse, **Ulusal Kimliklerin İnşası-XVIII. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Avrupa**, Çev: Selim Sezer, Babil Kitap, İstanbul, 2021, s.s.9-10.

¹¹ Anıl Çeçen, **Ulus Devlet Türkiye Cumhuriyeti**, Astana Yayınları, Ankara, 2020, s.19.

¹² Eric J. Hobsbawm, **1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik “Program, Mit, Gerçeklik”**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993, s.24; Anthony D. Smith, **Küreselleşme Çağında Milliyetçilik**, Çev: Derya Kömürcü, Everest Yayınları, İstanbul, 2002, s.83.

¹³ Ernest Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, Çev: Büşra Eranlı Behar-Günay Göksu Özdoğan, İnsan Yayınları, İstanbul, 1992, s.20; Smith, **a.g.e.**, s.171.

¹⁴ Andrew Heywood, **Siyaset Teorisine Giriş**, Çev. H. Murat Köse, Küre Yayınları, İstanbul, 2011, s.92.

¹⁵ Montserrat Guibernau, **Milliyetçilikler: 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler**, Çev: Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınevi İstanbul, 1997, s.93.

Ulus devlet; kültür, gelenek, köken gibi değerleri barındırmasıyla soyut¹⁶ olduğu kadar devletin somut unsurları içinde var olmakta ve milliyetçilik kavramını da içermektedir¹⁷. Ulus devletlerin oluşumundaki felsefi temelleri milliyetçi ideoloji şekillendirmiş, yeni devlet biçimi bir ulus inşasını ve insanların buna göre yetiştirilmesini gerektirmiştir. Milliyetçilik, dinsel ya da etnik-milliyetçi savaşlar ve bölgesel çatışmaların yanı sıra, bilim dünyasında disiplinler arası çalışmaların odak merkezi olması nedeniyle son yıllarda yeniden keşfedilmiştir. Bu çalışmada milliyetçilik ve ulus devlet ilişkisi bu açıdan değerlendirilerek ulus devletin inşasını sağlayan ideolojik yapılanma olarak *milliyetçiliğin* işlevi üzerinde de durulacaktır.

Eski toplumlarda devletler milliyetçiliği ideoloji haline getirerek toplumdaki insanlar arasında ortak bir bağ geliştirmemiştir. İmparatorluklar bazen din ortak temelinde dili serbest tutarak farklı kavimleri bir arada tutabilmişlerdir. Ulus devlette meşruiyet soy, din ya da krallıktan halka geçmiş¹⁸, bütün üyelerin eşit olduğu *vatandaşlık* kavramı genelleştirilmiş, her yurttaş egemenlik kaynağı ile direkt bağlantılı hale gelmiş ve ulusal dayanışma sağlanarak *milliyetçilik* ulus devletin ideolojisi haline gelmiştir¹⁹. Milliyetçilik imparatorlukların yıkılması ve ulus devletlerin kurulmasında birey ve toplumu etkileyerek duygusal ve fiziksel tepkiler yaratma gücü sayesinde, iktidarların yönetilenler üzerinde meşruluk ve itaat sağlamada kullandığı önemli bir silah olmuştur²⁰.

Ulus, millet, ulusçuluk, milliyetçilik ya da milli kimlik kavramları her ulusun kendi düşünsel, tarihsel ve siyasi koşullarına göre değişiklik gösteren kavramlardır. Batı’da Reform ve Rönesans gibi aydınlanma süreçlerinin izlerini taşıyan bu kavramların içerikleri, bizim coğrafyamıza aktarıldığında, tarihsel koşulların farklılığı ya da Batıdaki düşünsel altyapının ulusların oluştuğu dönemde bizim topraklarımızda olmaması nedeniyle farklılaşmıştır.

Herhangi bir söylem, ideoloji, fikir bir kültürden diğerine aktarıldığında dil düzleminde geçirdiği değişim fikirselsel anlamda da izlenebilmektedir. Kavram tarihi açısından Almanca Nationalismus ve Fransızca Nationalisme kavramlarının Türkçe

¹⁶ Dominique Schnapper, **Yurttaşlar Cemaati Modern Ulus Fikrine Dair**, Kesit Yayınevi, İstanbul, 1995, s.s.55-56.

¹⁷ Jean Leca, “Neden Söz Ediyoruz?”, **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Çev. Siren İdemen, Haz. Jean Leca, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s.14.

¹⁸ Habermas, **a.g.e.**, s.8.

¹⁹ Eren Alper Yılmaz, Ahmet Akbulut, “Küreselleşme Sürecinde Ulus- Devletin Rolü Ulus-Devletler Güçleniyor mu?”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2016, C. 8, S.16, s.s. 71-88.

²⁰ Maurice Duverger, **Siyaset Sosyolojisi**, Çev. Şirin Tekeli, Varlık Yayınları, İstanbul, 1982, s.50.

Milliyetçilik kavramına çevirisini kültür temelli bir bakışla değerlendirmek gerekmektedir. Batılı bir söylem olan milliyetçilik ve/veya ulusçuluk kavramı bir dile çevirilirken tarihsel, düşünsel, hukuksal, ideolojik ya da dilsel perspektiflerle değerlendirilmelidir²¹.

Fransızca *nationalisme* 1789'un değerleriyle bireysel bağılıklardan yola çıkan evrensel bir oluşum olarak tanımlanan, vatandaşlık, toprak ve vatan bağı esasına dayalı bir milliyetçiliği ifade ederken; Almanca *nationalismus* dil ve ırk birliğine dayalı bir milliyetçiliği tanımlamıştır²². Bu tanımlamalardan yola çıkarak Türk Milliyetçiliğini değerlendirirken kavramın anlamının doğrudan transfer edildiğini söylemek doğru olmayacaktır.

Milliyetçilik tanımının Türkçedeki karşılığını değerlendiren Tanıl Bora, Türk milliyetçiliğinde Kemalist ulusçuluk teriminin kullanımının daha çok modernleşmeye ve laikleşmeye vurgu yaptığını, modern ulus kavramıyla Osmanlı dinsel cemaatini karşılayan millet kavramına karşıt bir anlam yaratılmış olduğunu belirtmiştir. Bütün milliyetçiliklerde yaşanan Fransız ve Alman milliyetçilik açılımlarının gerilimi Türkiye'nin resmi milliyetçiliğine de yansımıştır. Resmi açıdan vatandaşlık esasına dayalı olsa da spor müsabakası ya da milli davalar gibi popülerleşmiş kültürel platformlarda ırksal, daha saldırganlaşan ve özcü bir ulusçuluk ortaya çıkabilmektedir²³.

Osmanlı Devleti yenileşme hareketlerinden bu yana toplumsal değişimler sosyal, kültürel, ekonomik, siyasal anlamda yurttaş oluşturma temeline dayanmaktadır. Yeni bir yurttaşlık kavramsallaştırılmasının temelinde ulusal kimlik yatmaktadır. Ulusal kimliğin oluşması, aktarılması, sürekliliği ulusal eğitim politikaları ile gerçekleştirilmektedir. Tebaadan yurttaşa evrilen toplumsal yapılanmada en önemli kurum yurttaşlık kurumu olmuş²⁴, Cumhuriyet'in ilanının ardından okullarda Malumat-ı Vataniye dersi Cumhuriyet'in yurttaşlık temelinde kendini yeniden yaratmasına imkan vermiştir²⁵.

²¹ Yeşim Tükel Kılıç, "Nationalismus: Ulusçuluk mu Milliyetçilik mi? Kavramın Çevirisi Üzerinden Türkiye'de Ulusçuluk Söylemlerine Genel Bir Bakış", **İstanbul Üniversitesi Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C.2, S.22, 2009, s.s.3-36.

²² Christophe Jefferlot, "Bazı Ulus Teorileri", **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Haz. Jean Leca, Çev. Siren İdemen, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s.54

²³ Tanıl Bora, **Milliyetçiliğin Kara Baharı**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1995, s.51.

²⁴ Artun Ünsal, "Yurttaşlık Zor Zanaat", **75. Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 1998, s.1.

²⁵ Füsun Üstel, **Makbul Vatandaşın Peşinde**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.1.

Bu çalışmada ulus devleti oluşturan halkın uluslaşması için yürütülen çalışmalar, ulus inşa projeleri, devletin ‘ulus devlet’ haline gelişi sürecindeki aşamalar, şimdiye kadar yapılmış çalışmalar ışığında dünyada ve ülkemizde gerçekleşen olaylar incelenmiştir. Anayasa’nın ilan edilmesi, milli kimlik açısından yürütülen politikalar, İttihat ve Terakki Partisinin milliyetçilik politikaları, ayrılan topraklardan sonra Türkçülük politikasının kurtarıcı olarak görülmesi gibi ulus devlete giden yolda yaşanan gelişmeler ulusçuluk açısından değerlendirilmiştir. Milli dil, tarih, eğitim, ekonomi, mimari, sanat, marşlar, toprak politikaları, boykotlar, isyanlar gibi pek çok faktör dikkate alınarak literatürdeki oldukça fazla kaynak ele alınmış, dönemin basını ve resmi kaynakları incelenmiş, uluslaşma süreci hakkında özgün bir çalışma oluşturulmaya çalışılmıştır. Özellikle yazının değiştirilmesi toplumsal kimlik açısından değerlendirilmiş, yeni nesillerin yabancı kelimelerden arınmış öz Türkçe eğitim alması için yürütülen dilde sadeleşme ve sözlük çalışmaları, köylünün eğitilmesi, halk eğitimi gibi milli kimlik inşa araçları irdelenmiştir.

Çalışmamızda Batı’da gelişen ulus oluşumu süreçlerini incelerken terimlerin farklı uluslar için anlam farkları olsa da *uluslaşmanın* fikri temeli olarak, daha çok “*milliyetçilik*” ifadesi kullanılacak şekilde, *milliyetçilik/ulusçuluk* terimleri birlikte, aynı anlamda kullanılmıştır. Cumhuriyet dönemi ulus devlet inşası, Kemalist ulusçuluk temelinde şekillenmiş ve toplumsal arka planın etkili olduğu uluslaşma ideolojisinin Batı’dan farklı yönleri olmuştur. Bu açıdan Cumhuriyet dönemi gelişmelerinde, kendi içinde farklı yaklaşımlarla yorumlanan²⁶, toplumsal ve kültürel dayanakları olan söylemler genel olarak *ulusçuluk* terimi ile ifade edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca ‘*uluslaşma*’ terimi toplulukların bir ulus oluşturma sürecini ifade edecek şekilde kullanılmış, *milliyetçilik/ulusçuluk* terimleri uluslaşmaya dayanak oluşturan ideoloji olarak değerlendirilmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk’ün liderliğinde gerçekleşen Türk Devrimi çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak için gerekli olan ulusal kimlik bilincine sahip, çağdaş ve onurlu bireylerden oluşan bir toplum yaratmayı hedeflemiştir. Türk Devrimi ile kurulan Türkiye Cumhuriyeti bir ulus devlet ve bu devlet sınırları içerisinde yaşayan halk “Türk Uluu” olarak tanımlanmış; devlet, meşruiyetini bu ulustan almıştır.

²⁶ Bora Türkiye’de gelişen milliyetçilik çeşitlerini dörde ayırmıştır: Resmi Milliyetçilik, Kemalist Ulusçuluk, Liberal-Yeni Milliyetçilik, Türkçü Radikal Milliyetçilik. Bunlara ek olarak ayrıca son yıllarda gelişen İslamcı Milliyetçilik yaklaşımını da eklemiştir. Bkz: Bora, **Milliyetçiliğin Ka...**, s.s.51-61.

Çalışma bir toplumun ulus olma bilincinin oluşumundaki süreçleri genel olarak değerlendirdikten sonra, Türk toplumunda modern yurttaşlığın oluşumu, toplumsal kurumlarla beraber ulus devletin kurulmasını, ulusalcılık ve uluslaşma kavramlarını mümkün olduğunca geniş açıdan incelemeyi amaçlamaktadır.

Ulus devletler ve ülkemizin uluslaşma süreciyle ilgili ulusal ve uluslararası literatürde çok fazla çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar daha çok uluslaşmanın ekonomik, hukuki, sosyal ya da kültürel alanlar gibi yönlerini ele alarak ya da belli bir karşılaştırma ölçütü çerçevesinde incelemeler yapmıştır. Milli kimlik konusunda yapılmış birçok çalışma olmasına rağmen Türk milli kimliğinin geniş bir tarihsel alanı içine alan, tüm faktörleri kapsayan bir çalışması olmaması bu alanda önemli bir boşluk yaratmaktadır. Türk milli kimliğinin oluşumundaki aşamalar tarihsel bir süreklilik içinde ve çok faktörlü bir şekilde değerlendirildiği takdirde günümüze ışık tutacaktır. Bu çalışmanın amacı Türk modernleşmesinde ulus anlayışındaki değişimi 1850 yılından 1950'ye kadar uzanan bir süreçte inceleyerek, ulus devletin inşasında uygulanan yöntemleri sosyologların ulus kuramları çerçevesinde ortaya koymaktır. Çalışmanın literatüre Türk kimliğinin inşasında gelişen uluslaşma evrelerini, genel ulus kuramları ile ekonomik, hukuki, sosyal ve kültürel açılar gibi farklı birçok faktörlerden değerlendirmesi yönüyle katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

Türkiye'de Batılı anlamda ulus bilincinin oluşumu ile ilgili aydınların yaptığı çalışmaların ve halkın milli bilincinin geliştirilmesi çabalarının ele alınacağı bu çalışmada birinci bölümde Batı'da XIX. yüzyılda oluşan ulus kavramının kuramsal çözümlemeler üzerinden değerlendirmesi yapılmıştır.

Uluslaşma adımlarının farklı boyutlarda ele alındığı çalışmada, birbiriyle içiçe geçmiş tarihi olaylar aktarılırken daha eskiden yeniye doğru bir bütünlük kurulmaya çalışılmış ancak konuların her birinin kökleri çok eskiye dayandığı için başlıkların kendi içinde kronolojik bir anlatım yapılmıştır. İkinci bölümde uluslaşma öncesi Osmanlı Devleti'ndeki toplumsal yapı, yenileşme hareketleri ve Fransız İhtilali'nin Avrupa'daki etkilerinin Osmanlı Devleti üzerindeki yansımaları incelenmiştir. Osmanlı Devleti'nin millet sistemi, yenileşme dönemindeki Tanzimat, Islahat Fermanları, I. ve II. Meşrutiyet süreçleri uluslaşma açısından incelenmiştir.

Üçüncü bölümde Osmanlı Devleti'nde ulus bilinci oluşurken gelişen fikir akımları Batıcılık, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük kavramları ve İttihat Terakki Cemiyeti'nin etkileri incelenmiştir. Bu dönemde yaşanan uluslaşma politikaları

ardından Millî Mücadele'nin milli bilinç oluşumuna etkileri ve kurucu lider Atatürk'ün ulusçuluk anlayışı ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde ulus kavramının sosyolojik ve toplumsal değerlendirmeleri yönüyle yaşanan gelişmeler Türkiye açısından incelenmiştir. Ulusal semboller ve iktidar simgeleri ile toplumun bir ulus olarak şekillendirilmesi için “*icat edilen*” gelenekler ve ulusal simgeler; Cumhuriyet Rejimi, Milli Bayramlar, Milli Bayrak, Marşlar, Müzeler, Anıtlar ve Mimari ve Spor üzerinden millileşme ve meşruiyet kazanma çalışmaları incelenmiştir.

Beşinci bölümle Hukuki ve Toplumsal uluslaşma atılımları ele alınmış, anayasal düzeyde vatandaşlık, milli ekonomi oluşturma çabaları, modernleşme ve uluslaşma açısından kadınların toplumdaki yeri ve bunun geçirdiği değişim incelenmiştir. Ulus haline getirilmek istenen halkın eğitimi için yürütülen çalışmalardan Türk Ocakları, Halkevleri, Millet Mektepleri, gibi kurumların çalışmaları ve sanatta uluslaşma adına yapılan yenilikler uluslaşma açısından incelenmiştir.

Altıncı bölümle kültürel alanda yürütülen politikalarla eğitim, dil ve edebiyattaki uluslaşma çabaları ile birlikte yeni alfabe ve ibadet dilinin Türkçeleşmesi gibi adımlar incelenmiştir. Eğitim kurumlarında uluslaşma politikaları, öncelikle vatandaşları tarih eğitimi ile ortak geçmiş paydasında birleştirme çalışmaları, Tevhid-i Tedrisat, Üniversite Reformu, Köy Enstitüleri konuları incelenmiş, ulus kurucular tarafından kullanılan bu önemli enstrümanların yeni bir ulus devlet oluşumundaki etkileri değerlendirilmiştir.

Böylesine detaylara sahip bir konunun her bir başlığının ayrı birer çalışma konusu olacak genişlikte ve önemde olması yanında, uluslaşmanın uzun bir süreçte gelişmesi, bu başlıklar dışında başka konuların da uluslaşmaya etkilerinin olması, çalışmayı sınırlandırma gereğini ortaya çıkarmıştır. Konu ve süre sınırlandırmasının doğal bir sonucu olarak uluslaşma adımlarının ancak ana hatlarıyla ele alındığı çalışmamız, ulaştığımız verilerle bir değerlendirmeye yer verdiğimiz sonuç bölümüyle tamamlanmıştır.

Çalışmada literatürdeki kaynaklardan başka, T.C. Başbakanlık ve Osmanlı Arşivlerinde yenileşme hareketleri ve tezdeki konu başlıkları ile ilgili belgeler ve dönem gazeteleri ve yayınları içinden bulunan kaynaklar kullanılmıştır. Metinlerdeki kullanılış biçimlerine sadık kalınarak ulus ve millet kavramları, ulusçuluk ve milliyetçilik kavramları bir tutulmuş, Osmanlı Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu

terimleri de birlikte kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan terimlerin zaman içindeki değişimleri ya da toplumlar arasındaki farklı kullanımları da çalışmada ayrıca belirtilmiştir.

1. BÖLÜM: ULUS VE ULUSÇULUK KAVRAMLARI

Ulus tanımlamada hangi unsurların temel alınacağı konusunda çeşitli tartışmalar söz konusudur. Ulus ve ulusçuluk kavramları tarihçiler, sosyologlar, siyaset bilimciler ya da hukukçular tarafından farklı unsurlar üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Ulus kavramının farklı toplumlarda ya da dillerdeki kullanım şekli, ihtiyaçlar ve amaçlar doğrultusunda farklı anlamlar taşımış, siyasi amaçlarla kavram yeniden kurgulanmış ve yeni anlamlar kazanmıştır.

Farklı fikirler olsa da genel kanı, modern ulusların öncelikle XVI. yüzyılda İngiltere’de şekillenmeye başlayarak XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başında Avrupa kıtasında teorileştiği yönündedir²⁷. Ulus kavramının tartışılmaya başlamasıyla birlikte birçok düşünür kendi kültürel değerleriyle ve toplumsal gelenekleriyle ulusun anlamını açıklamaya başlamıştır. Farklı kullanım anlamlarından biri olarak düzenli bir anayasaya sahip olmayan medenileşmemiş kabile anlamında kullanılan natio, İngilizlerin yerliler anlamındaki ‘natives’, Fransızların ‘natifs’ Almanların ‘eingeborene’ sözcüklerine yakın bir kavramdır. Franklar ve Burgonyalılar gibi ortak atadan gelmesine rağmen uygar bir halkın sahip olduğu siyasi ve toplumsal yapılara sahip olmayan toplumlar da bu şekilde tanımlanmıştır²⁸.

Ulus tanımlaması yapan ansiklopedist Johan Heinrich Zedler 1740’ta “*Ortak adetleri, ortak ahlaki gelenekleri ve yasaları paylaşan birleşmiş bir grup*”²⁹ olarak tanımlamıştır. Bu açıklamada ulus ile toprak parçası arasında bir bağ kurulmamıştır. Zedler’e göre aynı eyalette veya devlette yaşayan farklı uluslar olabilir ve bütün ulusların tamamını tanımlayacak söz; Volck’tur. Diderot ve d’Alembert ise Fransız Ansiklopedisi’nde ulusu, “*belirli bir genişlikte ve sınırları belli bir ülkede oturan aynı yönetime tabi bulunan kalabalık halklar*”³⁰ olarak ifade etmiştir. Bu tanımда sınırların

²⁷ Christophe Jaffrelot, “*Bazı Ulus Teorileri*”, **Uluslar ve Milliyetçilik**, Çev: Siren İdemen, Haz: Jean Leca, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 55.

²⁸ Hagen Schulze, **Avrupa’da Ulus ve Devlet**. Çev. Timuçin Binder, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.99.

²⁹ Hobsbawm, **a.g.e.** s.33.

³⁰ Mehmet Karakaş, **Türk Ulusçuluğunun İnşası**, Elips Kitap, Ankara, 2007, s. 19.

çizildiğini, toprak parçası ile ilişki kurulduğunu ve yönetim bağının ulus için yeterli olduğunu görürüz.

Eric J. Hobsbawm, 1884'teki İspanya Kraliyet Akademisi Sözlüğü'nün modern anlamda devlet-millet terimlerini kullanmaya başladığına dikkat çeker. Bundan önce “*nacion*” bir eyalette, ülkede veya krallıkta oturanlardan oluşan topluluk anlamında kullanılırken, ikinci anlamı ise “yabancı” idi. 1884'te *nacion* kelimesi; “*Her şeyden üstün bir ortak yönetim merkezini tanıyan bir devlet ya da politik birim*” ve “*bir bütün sayılan devletin oluşturduğu topraklar ve burada yaşayan insanlar*” anlamında kullanılmıştır. İspanya Kraliyet Akademisi Sözlüğü, ulus için kesin tanımlı 1925'te; “*Aynı etnik kökene sahip olan, genelde aynı dili konuşan ve ortak bir geleneği paylaşan insanların oluşturduğu kolektif*³¹” şeklinde yapmıştır.

Tarihsel süreçte etnik köken ve ulus kavramları arasında bir ilişki olmakla beraber farklarının da ortaya konması gerekmiştir. Etnik topluluğu, ortak bir özel adı olan, ortak soy miti ve anılara sahip, ortak kültürel değerler ve yurt bağlarıyla dayanışma içinde olan insanlar olarak tanımlayan Antony Smith, ulus ve etnik topluluk farkını “*Millet bir etnide olduğu gibi, tanım gereği ortak mitleri ve anıları olan bir topluluktur. Aynı zamanda da teritoryal bir topluluktur. Ancak etnide, bir ülke ile olan bağ sadece tarihi ve sembolik kalabilirken, millette bu bağ fiziki ve fiilidir; milletlerin ülkeleri vardır*³²” şeklinde açıklamıştır.

Ernest Renan'ın 1882'de Sorbonne'daki ünlü “Millet Nedir?” adlı konferansta belirttiği gibi insanlar, kabile, site, dini cemaat, imparatorluk toplulukları, konfederasyonlar, ırk ya da dil benzerliği olan topluluklar şeklinde bir araya gelmişlerdir. Renan, ulusun tanımını yaparken ırk, dil, din, çıkar birliği ve toprağa dayanan tanımlamaların tek başlarına yeterli olmadığını söyler ve ‘*ulus bir ruh, manevi bir varlıktır*’ der. Bu maneviyatı oluşturan unsurlar ortak ve zengin bir hatıralar mirası, birlikte katlanılan fedakârlıkların yarattığı bağ ve bu bağı kuvvetlendiren şanlı bir geçmiştir. Renan’a göre kitlelerin bütünleştirilmesinde, birlikte çekilen acılar ortak sevinçlerden daha işlevseldir. Ulusun oluşumunda insan iradesinin önemine vurgu yaparak, ortak bir geçmişe, ortak bir acı, ortak sevinçlere sahip bir topluluğun, ancak birlikte yaşama iradesini sürdürdüğü takdirde var olabileceğini söyler.

³¹ Hobsbawm, **a.g.e.**, s.s.3-33.

³² Anthony Smith, **Milli Kim...**, s.s.42-71.

Renan’a göre milliyet bir ortaklık değil, aynı zamanda hem ruh hem vücut olan duygusal bir birlikteliktir³³. Menfaat birliği ticari ilişkiler yaratır, ancak sadece menfaatler bir millet yaratmaya yetmez. Coğrafya ise tarihi olayların şekillenmesinde tabii hudutları çizer. Nehirler ve dağlar insanların ulaşım ve yerleşiminde önemlidir. Ancak doğal hudutlar uluslar arasında sınırların çizilmesinde etkili olurken tek başına ulus oluşturmaya yeterli değildir³⁴.

Max Weber de Renan’a benzer bir yaklaşımla, soy, dil, ya da kültür gibi ortak nitelikleri ulusal yapılanmanın oluşmasını sağlayan etkenler olarak görmez. Bu kavramları ulusal yapının sonucu olarak görür ve ulusun içindeki insanların ortak nitelikleriyle tanımlanamayacağını ifade eder³⁵. Ayrıca Renan’ın milli dayanışma ve milli bilincin ulus oluşturabileceği fikrine sıcak bakmayarak bir topluluk içinde tüm bireylerin aynı ulus anlayışında olamayacağını, herkesin farklı yaklaşımlar içinde olabileceğini ifade eder. Weber ulusu siyaset ve ekonomiyle yakın ilişki içinde değerlendirir ve maddi çıkar ya da saygınlık gibi arzuları öne çıkarır. Ona göre ulus oluşumunda çıkarı olan üç grup vardır. Öncelikle ulusla beraber saygınlık kazanacak ayrıca çeşitli yatırımları da ulus-devletlerde gerçekleştirecek kapitalist girişimciler vardır. İkinci olarak ulusun dayanacağı fikri temelleri oluşturma ve savunma görevini üstlenerek kültür topluluğunun liderleri olan entelektüeller gelir. Üçüncü grup ise ulusa dahil olduğunda maddi imkanlara ve saygınlığa ulaşacak olan proletaryadır. Weber’e göre *“Ulus kendini bağımsız bir devlet biçiminde ifade edebilen bir duygu birliğidir; o halde ulus, normal olarak kendi devletini yaratma eğilimi taşıyan bir topluluktur”*³⁶. Weber çıkarları için bir araya gelen grupların varlıklarını sürdürebilmek için uluslaşarak kendi devletini yarattığını savunur.

Ulus oluşumunu ekonomik temellerle açıklayan bir başka isim olan Immanuel Wallerstein, ulusun dünya sisteminin kapitalist siyasi yapısından doğduğunu düşünür. *“Kapitalist dünya ekonomisinin siyasal üstyapısı olarak düşündüğü devletlerarası sistemin gelişimi dışında ya da öncesinde var olan siyasal varlıkların ulus olmaları gerekmezdi ve değillerdi”* diyerek ırkları, ulusları ve etnik grupları kapitalist sürecin ürünü olarak görür. Irk, etnik grup ve ulus gibi ifadelerin modern dünya terimleri olduğunu, ırkın genetik, etnik grubun kültürel, ulusun ise toplumsal-siyasal kavramlar

³³ A.g.m., s.s. 97-121.

³⁴ Ernest Renan, *“Millet Nedir?”*, **Nutuklar ve Konferanslar**, Sakarya Basımevi, Ankara, 1946, s.s. 97-121.

³⁵ Schnapper, **Yurttaşlar Cema...**, s. 58.

³⁶ Max Weber, **Sosyoloji Yazıları**, Çev: Taha Parla, İletişim Yayınları, 2002, İstanbul, s.263.

olduğunu ve bugünün yönlendirilebilir akılcı süreçlerine karşı tarihi iddialarda bulunmayı amaçladıklarını savunur. Bu açıdan hepsi için “geçmişliğin icadı” olarak tanımlama yapar. Bunlar kapitalist ekonominin getirdiği tanımlamalardır. *İrk*, dünya ekonomisindeki eksenel iş bölümü (merkez- çevre zıtlığı) ile ilgiliyken; *ulus* tarihsel sistem içinde siyasal bir üstyapı, devletlerarası sistemi oluşturan ve şekillendiren egemen devletle ilişkilidir. *Etnik gruplar* ise sermaye birikiminde ücretsiz emekteki büyük payın korunmasını sağlayan hane yapılarını oluşturmaktadır. Bunların hepsi için “halklık” ifadesinin yeterli olacağını söylemiştir³⁷.

Ulusların kapitalizm ile oluştuğunu savunan düşünürlerden bir diğeri de Benedict Anderson’dur. Kapitalizm, halk dillerinin yaygınlaşmasını ve ulusal dillerin oluşmasını sağlayarak, milyonlarca insanın dil sayesinde birleşmesini sağlamıştır. Aynı dilde yayınlar okuyan bu topluluklar, hayal edilen cemaatlerini biçimlendirmişlerdir³⁸. Modern uluslar, kapitalizmin getirdiği dilsel çeşitlilik ve teknolojinin sunduğu matbaa sayesinde yeni bir cemaat tarzının hayal edilmesiyle oluşmuştur.

Ulus kavramının günümüze de yansıyan ve kabul gören önemli tanımlarından birini yapan Anderson, “*Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*” adlı yapıtında ulusu “*hayal edilmiş bir siyasal topluluk*” şeklinde ifade eder. Hayali cemaat kavramı üyelerin, bütün fertlerini tanımasa da ulusun tamamını bir bütün olarak algılamasını ifade eder ancak hiçbir ulus kendini tüm insanlıkla örtüşecek şekilde hayal etmez. Bu anlamda her ulus kendisini bir cemaat şeklinde hayal eder³⁹. Ulusun, daha sonra bahsedilecek olan Gellner’in *icat edilmiş milliyetçilik* tezinden farklı olarak, uydurma bir sahtekarlıkla değil, halkların kendi hayal ve yaratımlarının bir ürünü olarak ortaya çıktığını söyler. Anderson ulusçuluğun ekonomik ve politik süreçlerin yanında kendisinden önceki dinler ve kültür öğeleri ile ele alınması gerektiğini savunmuştur.

Anderson’un hayal edilmiş ve Gellner’in icat edilmiş topluluk temasına benzer bir yaklaşımla Immanuel Balibar ulusun oluşumunu, “*Her durumda özdeş bir şema içinde yer alan bilinçlenmeleri ve aşamaları gösteren yüz yıllık bir projenin*

³⁷ Immanuel Balibar ve Etienne Wallerstein, *İrk Ulus Sınıf Belirsiz Kimlikler*, Çev: Nazlı Ökten, Metis Yayınları, İstanbul, 1995s.s.60-105.

³⁸ Benedict Anderson, “*Milliyetçiliği Anlamaya Giriş*”, *Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik*, Der: Mustafa Armağan, Şehir Yayınları, İstanbul, 2001, s.s.60.

³⁹ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Çev: İskender Savaşır, Metis Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.s.20-21.

tamamlanmasıdır” şeklinde açıklar. Bütün ulus devletlerde ortak amaç milliyetçilik kavramı ile din, dil, tarih gibi ortak unsurları kullanarak homojen bir toplum inşa etmektir. *İrk ve millet* söylemlerinin birbirinden çok uzak olmadığını söyleyen Balibar, tarihçilerin bir kısmının “*ırkçılığın teorik ifadeler ve kitle fenomeni olarak modern çağda milliyetçilik zemininde geliştiğini*” iddia ettiklerini söyler ve “*Şu hâlde milliyetçilik, ırkçılığın tek nedeni değilse de ortaya çıkışının belirleyici koşuludur*” diye ekler. “*İrkçilik milliyetçiliğin dışavurumu değil, milliyetçiliğe oranla aşırı fakat gerekli bir iç ektir*” der. İrk insanların psikolojik ya da biyolojik hafızası değil, modern toplum hafızasının kalıcı bir şeklidir derken, bunu doğuştan gelen bir özellik değil de modernliğin getirisi olarak görmektedir⁴⁰.

Renan’ın dediği gibi millet olmak için kahramanlıkla dolu bir tarih, milli kahramanlar, şan ve şeref, ortak irade, beraber büyük başarılar kazanmış olmak ve yine başarmayı istemek gibi şartlar gereklidir⁴¹. Geçmişten gelen ortak tarih; ortak bir gelecek programı, birlikte acı çekmiş, sevinç duymuş, ümit etmiş olmak; ırk, dil, din gibi etkenlerden daha etkili birer çimentodur. Millet, birlikte katlanılan ve katlanılmaya hazır olunan fedakârlıkların yarattığı karşılıklı bir bağlılıktır⁴². Bununla beraber birlikte yaşamaya devam etme konusunda rıza ve istek duymak milletin gerekliliğidir. Milletler ebedî olgular değildir. Başlamışlardır, biteceklerdir. Renan, dönemin yüksek prensipler sahibi güçlerinin bu düşüncüyü beğenmeyerek milletleri diplomasi ve savaşla oluşturmaya inandıklarını eklemiştir. Ancak bunun bir sonu olacağına ve bir gün milletin gücü eline alacağına inanır:

*İnsan ne ırkının ne dilinin ne dininin ne nehirlerin mecrasının ne de sıradağların istikametinin esiridir. Akli başında ve yüreği ateşli insanlardan müteşekkil büyük ve mütecanis bir topluluk, millet denilen manevi vicdanı yaratır. Bu manevi vicdan, ferdin bir cemaat yararına hakkından vazgeçmesinin gerektirdiği fedakârlıklarla kuvvetini ispat ettikçe meşrudur, var olmak hakkına maliktir. Ülkesinin sınırları hakkında tereddüde düşülecek olursa, ilgili halka danışınız. Halkın bu meselede elbette söz hakkı vardır*⁴³.

Renan’ın tanımı birçok düşünür tarafından kabul gören ve bugünkü ulusları açıklamaya en yakın tanım olsa da ona bir de İngiliz düşünür John Stuart Mill’in yaklaşımını eklemek doğru olacaktır. Mill, ulusu sadece ortak ulusal duygular taşımaları yönüyle değil, soy, ortak dil ve inanç, birlikte yaşanılacak toprak parçası ve

⁴⁰Balibar ve Wallerstein, *İrk Ulus...*, s.s.50-107.

⁴¹Renan, *a.g.m.*, s.s.97-121.

⁴²Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 168.

⁴³Renan, *a.g.m.*, s.s. 12-122.

ortak anılar gibi milli duygular taşımaları temelinde tanımlarken; “*aynı yönetim altında olmayı arzulayan, kendilerinden birileriyle yönetilmek isteyen insanlar*” olmaları gerektiğini ekler. Ona göre özgür bir siyasi varlığın ön koşulu homojen bir milli kimlik, ortak bir bilinç oluşturmaktır⁴⁴.

Ulus/millet tanımlamalarının çeşitliliği göz önüne alındığında ulusçuluk/milliyetçilik kavramlarını açıklamak Özkırımlı’nın da belirttiği gibi daha kolay olmayacaktır. “*Milliyetçilik, Elie Kedourie’ye göre bir ‘doktrin’, Smith’e göre bir ‘ideolojik hareket’, Gellner’e göre bir ‘siyasi ilke’, Calhoun’a göre bir ‘söylem’dir.*”⁴⁵

Smith *milliyetçilik* teriminin XIX. Yüzyıl sonlarında kullanılmaya başlanan modern bir terim olduğunu belirtir. Milliyetçiliğin anlam ve kullanım alanlarını beş ana başlıkta toplar. “*1- Milletlerin oluşum ve büyüme süreci, 2-Milletlere ait bir duygu veya idrâk, 3- Milletin bir dil veya sembolü, 4- Millet adına bir sosyal ve politik hareket, 5- Milletin genel ve özel bir doktrin ve/veya ideolojisi*”. Milliyetçilik ideolojisinin merkezine milleti koyar ve nüfusun özerklik ve kimlik bilincine ulaşması için millet olgusunun gerekliliğine değinir⁴⁶.

Smith milliyetçiliği öncelikle kültürel bir öğreti olarak değerlendirir ve siyasi bir ideoloji olarak bu kültürel temelin, milliyetçiliğin merkezini oluşturduğunu ve bunun bir millet ideolojisi olduğunu söyler. Ona göre milliyetçilik modern olsa da millet tarihi bir toprak parçasını, ortak mit ve kültürel değerleri, ekonomiyi, tarihi hafızayı paylaşan, aynı yasal haklara ve görevlere sahip insan topluluğudur ve millet tamamen modern bir olgu değildir. “*Eğer modern bir olgu ise, Eski Mısır ve Sümer kent devletlerini millet olarak tanımlamayacak mıyız*” diyerek milletle etnik temel arasındaki ilişkiyi de “*Mevcut etnik kimlik ne kadar güçlü ve inatçıysa bu kimliğe dayanarak bir milletin doğabilme ihtimali de o denli fazladır*”⁴⁷ şeklinde açıklar. Ona göre etnik bir topluluğun, a) Ortak bir özel ad, b) Ortak bir soy miti, c) Ortak tarihi anılar, d) Ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur, e) Özel bir “yurt”la bağ, f) Nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusu, şeklinde altı önemli

⁴⁴ John Stuart Mill, **Utilitarianism, Liberty and Representative Government**, London&Toronto J.M. Dent&Sons Ltd., New York, E. P. Dutton&Co, 1920, s.s. 66-67.

⁴⁵ Umut Özkırımlı, **a.g.e.**, s.67.

⁴⁶ Antony D. Smith, **Nationalism**, Polity Press, USA, 2010, s.s. 5-9.

⁴⁷ Smith, **Milli Kim...**, s.s. 30-120.

niteliği vardır. Smith'e göre milliyetçiliğin temelini anlamanın önemi belki de günümüzün yaratılmasında geçmişin rolünü açıklama ihtiyacıdır⁴⁸.

Milliyetçiler için geçmişin rolü açıktır; ulus her zaman var olmuştur ve milliyetçiliğin görevi yurttaşlarına görkemli bir geçmişi hatırlatmak ve bu şerefi yaşatmaktır. Ulusal biçimler⁴⁹ değişip çözülsede ulusun kimliği değişmez. Oysa ulus, herhangi bir doğal düzenin parçası değildir, dolayısıyla bir insan, milletini seçebilir ve daha sonraki nesiller eski etnik kökenleri üzerine yeni bir şey inşa edebilir. Milliyetçiliğin görevi bilinmeyen bir geçmişin yeniden keşfedilmesi ve inşa edilmesidir⁵⁰. Smith'e göre milletlerin var oluşu milliyetçiliğin onları icat etmesinden çok, etnik özü yeniden yaratmak ve kültürü, modern devletlerin gerekleri ve azınlıkların istekleriyle birleştirip bütünleştirmek şeklinde gerçekleşir.

Avrupa'da XVII. yüzyılda ortaya çıkan ve zamanla dünyada etkisini gösteren toplumsal kurum ve formasyonları olan modernite⁵¹, insanların kendi iradelerinden başka otoriteleri reddetmesi, rasyonel özerklik ve egemenlik yoluyla aklın özgürleşmesi ve yaşamı yönetmesi, kişisel özgürlükle birlikte yaşamının gereklerinin, kısıtlayıcı değil zenginleştirici bir toplum ve dünya yaratma hayali şeklinde değerlendirilir⁵². Milliyetçilik de devrimlerle birlikte gerçekleşen yeni toplumsal sınıfların iktidara yükselişini meşrulaştıran modern bir ideolojidir. Bu nedenle birçok kuramcı, milliyetçileri geleneğin mucitleri; geçmişe bağlılık iddialarını ise ya kendi hayal ürünleri ya da aldatmacalar olarak görürler. Yine de premodern etnik kimlikler birçok ulus devletin programlarını ve politikalarını güçlü bir biçimde şekillendirmiştir⁵³.

Smith milliyetçilik kuramcılarını modernistler ve postmodernistler olarak ayırmıştır. Smith'in belirttiği gibi *Modernistler* için geçmişin milliyetçilikle ilgisi yoktur. Ulus, kapitalizm, sanayileşme ve endüstriyel toplumun ifadesi olan, milliyetçi

⁴⁸ A.g.e., s.s. 174-175.

⁴⁹ "Ulusal biçimler" ifadesinde olduğu gibi *millet* ve *ulus* kavramlarını birbirinin yerine kullanmak kalıplaşmış bazı ifadeler nedeniyle mümkün olamamıştır. Bazı düşünürlerin ifadelerine sadık kalınarak, onların kullandıkları kavram aktarılmış, bazen de kalıplaşmış ifadelerde kelimeleri birbirinin yerine kullanmak doğru olmadığı için olduğu gibi bırakılmıştır. Bu da çalışmada ulus-millet/ulusalcılık-milliyetçilik ifadelerinin içiçe olması sonucunu getirmiştir.

⁵⁰ Antony D. Smith, "Gastronomy Or Geology? The Role of Nationalism in The Reconstruction of Nations", *Nations and Nationalism* 1 (1), 1995, s.s. 3-23.

⁵¹ Anthony Giddens, *The Consequences of Modernity*, Polity Press, Cambridge, 1996, s. 1.

⁵² Hasan B. Kahraman, *Modernite ile Postmodernite Arasında Türkiye: 1980 Sonrası Zihinsel, Toplumsal, Siyasal Dönüşüm*, Everest Yayınları, İstanbul, 2004, s. 1.

⁵³ John Hutchinson, "Myth Against Myth: The Nation As Ethnic Overlay", *Nations and Nationalism* 10 (1/2), 2004, s.s. 109-123.

ideolojilerin ürünü, modern bir olgudur. Milliyetçilik, etnik mirasları kullanmakta serbesttir, ancak ulus oluşturma etnik bir geçmiş olmadan da devam edebilir. Dolayısıyla, uluslar tarihin belirli bir aşamasının olgusudur ve tamamen modern koşullarla var olmuştur. Smith *Postmodernistler* için geçmişin daha sorunlu olduğunu belirtir. Uluslar, modern kültürel koşulların ürünü olmasına rağmen, ulus kavramını yaymak isteyen milliyetçiler, etnik geçmişten, bugünkü ihtiyaçlara ve meşguliyetlere cevap veren öğeleri liberal anlamda kullanmıştır. “Şu an” geçmişi kendi hayalinde yaratır. Dolayısıyla, modern milliyetçi aydınlar, hayal güçlerindeki politik topluluğa yönelik arayışlarında gelenekleri özgürce seçecek, icat edecek ve karıştıracaklardır⁵⁴.

Smith’e göre tüm bu formüllerin hiçbirisi tatmin edici değildir çünkü tarih, içinden istediğimiz kadarını alıp karıştırılabileceğimiz bir olgu değildir. Ancak değişmez, üst üste yığılmış olaylar dizisi de değildir. Geçmiş, basitçe göz ardı edilemeyeceği gibi milliyetçiliğin temelini tamamen dayandırılacağı bir unsur da değildir. Bilim insanları için sorun, etnik geçmişin modern ulus ile ilişkisini daha doğru ve inandırıcı bir şekilde ifade etmektir. Milliyetçiler, mutfak sanatçıları ya da sosyal mühendisler olarak değil, politik arkeologlar olarak toplumu yeniden değerlendirmek ve geçmişi yeniden keşfetmekte önemli role sahiptir. Geçmiş hatırlamanın yanı sıra unutulur. Milliyetçiliğin ideolojik talepleri ile değil, bilimsel kanıtlar ve popüler yankılar ile uyumlu hareket etmelidirler. Etnik geçmişle milliyetçi günümüz arasındaki bu sürekli yenilenen iki yönlü ilişkide ulusun, üyeleri üzerindeki kapsayıcı enerjisinin ve müthiş gücünün sırrı yatmaktadır⁵⁵.

Ulusun modernite ve modern devletle oluştuğunu, sanayi toplumuna geçişin nedenlerinden biri olduğunu ve sanayi toplumunun nesnel koşullarıyla şekillendiğini savunan Gellner de milliyetçiliği devlet ve milletle birlikte ele almanın zorunlu olduğunu vurgulamıştır. Milliyetçiliğin devletsiz toplumlarda ortaya çıkmayacağından hareketle modern ulus kavramı Gellner’in ifadesinde politik bir ifade kazanarak devletle bütünleşmiştir. Ona göre “*Ulusları insanlar yaratır, uluslar insanların kendi inanç, sadakat ve dayanışmalarının bir ürünüdür*”⁵⁶. Egemen devletlerin ortaya çıkmasının devamı olarak milliyetçilik anlayışının gelişmesini, egemenliğin kişi ya da zümrelerden homojen bir topluluğa geçmesi olarak değerlendirir.

⁵⁴ Smith, “*Gastronomy or...*”, ss. 3-23.

⁵⁵ A.g.m., s.s. 3-23.

⁵⁶ Gellner, **Uluslar ve...**, s. 28.

Gellner, milliyetçilikler arasında rekabet diğerlerini yok etme, uzaklaştırma, asimile etme şeklinde kötü durumlar yaratabileceği için, Hobsbawm gibi milliyetçiliği tarafsız ve evrensel olarak görmez⁵⁷. Sanayi toplumundan önceki tarım toplumunda siyasal birimlerin türdeş olmadığını ve eğitimle aktarılamayacağını söyler. Sanayi toplumu ulusçulukla beraber kültürel homojenliği de beraberinde getirmiş, ulusçuluğun etkileri sanayileşmenin sonuçlarıyla karışmıştır. Ona göre milliyetçilik siyasal birimle ulusal birimin birbirini tamamlamasını öngören bir düşüncedir. Devlet içindeki etnik sınırların yöneticiler ve yönetimi birlikte tutmayı öngören siyasal bir meşruiyet kuramıdır.

Modernleşen toplumda geleneksel yapının varlığını sürdürmesi zorlaşmış, toplum farklı yapılanmalar ve kavramlar yaratmaya başlamıştır. Ulus-devlette devlet sınırlarının kesin olarak belirlenmesi, buradaki insanların ortak kimliklerinin oluşturulmasını sağlamıştır. Teritoryal Devlette sınırları belirlenmiş bir toprak parçasında belirlenmiş bir kimliğe sahip kişilere verilen haklar, zamanla ulusu ortaya çıkarmıştır. Bu kişiler için oluşturulan ortak kimlik ulus-devletin meşruiyetini sağlamıştır. Ulus-devlette, daha önceki devlet anlayışlarından farklı olarak, yasama, yürütme ve yargı ulusal bir hükümet ile merkezileşmiş, vatandaşların eşit olması ve siyasi katılımları sağlanmıştır⁵⁸.

Ulusçuluk 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren küresel olarak yaygınlık kazanmış, kendi ulus-devletini kurmak isteyenler siyasal bağımsızlık mücadelesine girişmiştir⁵⁹. Batıda Hristiyanlık ile birlikte, daha önceki birçok kavim ve aşiretten oluşan toplum yapılanması zamanla dini bir kimliğe bürünmüş, Fransız İhtilali'nden sonra dinî irade ile halk iradesi arasında yaşanan mücadele milletin iktidara geçmesiyle sonlanmıştır. Fransız İhtilali krallıkları, aristokrasiyi ve dini kişilikleri ortadan kaldırarak, orta sınıfın ideolojisi olan hürriyet-eşitlik-kardeşlik kavramlarını milliyetçiliğin temeline koymuş, toplumu birleştirmek istemiştir. Laikliğin pozitivizme dönüşmesiyle dini karşısına alan devlet, milliyetçiliği ırk ya da din ile değil, sanat, bilim ve edebiyat ile şekillendirerek bir ideoloji haline getirmiştir.

Sieyes'in 1789'da yazdığı "*Üçüncü Sınıf Nedir?*" isimli eserde ulus ne soylular ne de din adamlarıdır. Bunların dışında kalan, sıradan halkın oluşturduğu, toplumun

⁵⁷ A.g.e., s.s.118-152.

⁵⁸ Yves Santamaria, "*Ulus-Devlet: Bir Modelin Tarihi*", **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Çev: Siren İdemen, Haz: Jean Leca, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 20.

⁵⁹ Umut Özkırımlı, **21. Yüzyılda Milliyetçilik**, Çev: Yetkin Başkavak, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 2.

refahını sağlayan ve emeği ile toplumu ayakta tutan ‘üçüncü sınıf’⁶⁰. Bu anlayışla halk ve ulus aynı anlama gelirken ulusu oluşturan halk başlangıçtan beri var olan her şeyin kökenidir ve ulus iradesi daima meşrudur. Sieyes’e göre vatandaşlar kitlesi daima en önemli unsurdur ve üçüncü sınıf için “*Tam bir millet teşkil etmek için gerekli bütün unsurları ihtiva etmediğini söylemeye kim cesaret edebilir?*”⁶¹ der. Ona göre ulus ortak kanunlarla yaşayan bireylerden oluşan bir yapıdır.

Hans Kohn da Sieyes gibi modern anlamda ulusçuluğu, geleneksel ekonomik hayattaki üçüncü sınıfın yükselişine ve yıkılışına bağlamıştır⁶². Ulusçuluğu sınıflandıran Kohn Alman ulusçuluğunun etnik bilinci esas alan ve siyasi bütünlüğü olmayan topraklarda ve Romantizm akımının etkisinde geliştiğini belirtir⁶³. Fransız ulusçuluğu ise aristokrat sınıfın baskısından kurtulmak isteyen bir sınıfın evrensellik iddialarıyla ortaya çıkmıştır. Hans Kohn günümüz uluslarının ve modern ulusçuluğun ilk çağlardan beri var olduğunu, gelişerek bugünkü anlamlarına kavuştuklarını ifade eder⁶⁴. Ona göre ulusçuluk ulus devlete karşı duyulan yüksek sadakat hissinin bireylerde yarattığı geleneklere ve yerel otoriteye duyulan derin bağlılıktır.

Milliyetçilik dönemleriyle ilgili yapılan sınıflamada en çok kabul gören Hans Kohn’un tipolojisine göre milliyetçilikler coğrafya odaklı Batılı ve Doğulu olarak ikiye ayrılmıştır⁶⁵. Batıda siyasi şekilde milli devletin sonucu olarak; Doğu’da siyasi ya da toplumsal gelişmenin çok gerisinde, sonradan ortaya çıkmıştır. Doğu ulusçuluğu kan ve toprak esasına dayalı otoriter duygusal bir ulusçuluktur. Batı toplumlarında toprak esası ile (teritoryal), çoğulculukla varlığını sürdüren ve akılcı bir ulusçuluk anlayışı gelişmiştir⁶⁶.

Fransız inkılabının ardından Roma gibi bağımsız küçük şehirlerin idare şeklinin, kalabalık milletlere de uygulanabileceği düşünülmüştür. Birlik ya

⁶⁰ Emmanuel Joseph Sieyes, *Üçüncü Sınıf Nedir?* Çev. İsmet Birkan, İmge Yayınları, Ankara, 2005, s.s. 11-13.

⁶¹ Emmanuel Joseph Sieyes, “*Tiers-Etat Nedir?*”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1951, s.s. 136- 207.

⁶² Hans Kohn, *The Idea of Nationalism*, Transaction Publishers, Londra, 2008, s.3-4. <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.190501/page/n15/mode/2up> (erişim 14.03.2018).

⁶³ Hans Kohn, “*Romanticism and The Rise of German Nationalism*”, *The Review of Politics*, 1950, s.440-448. <https://www.jstor.org/stable/pdf/1404884.pdf> (erişim 14.03.2018).

⁶⁴ Hans Kohn, *Nationalism Its Meaning and History*, Florida: Robert E. Kriger Publishing, 1965, s.9. <https://archive.org/details/nationalismitsme0000kohn/page/4/mode/2up> (erişim 14.03.2018).

⁶⁵ Kohn sınıflamasında Batı Milliyetçiliği akılcı ve çoğulcu (Rasyonel-Kurumsal); ABD, İngiltere, Fransa örnekleri verilirken Doğu Milliyetçiliği duygusal ve otoriter (Organik-Mistik); Doğu ve Güney Doğu Avrupa örnekleri verilmiştir.

⁶⁶ Hans Kohn, “*The Nature of Nationalism*”, *The American Political Science Review*, 1939, s.s. 1001-1021. https://www.jstor.org/stable/1948728?seq=1#metadata_info_tab_contents (erişim 14.03.2018).

Fransa'daki gibi bir sülale tarafından, ya Felemenk, İsviçre ve Belçika'daki gibi eyaletlerin kendi istekleriyle ya da İtalya ve Almanya'daki gibi derebeyliği yenen geniş görüşlü bir zekâ ile gerçekleştirilmiştir. İtalya uğradığı bozgunlar sebebiyle birleşirken Osmanlı, zaferleri yüzünden dağılmış çünkü İtalya bir milletken Osmanlı Anadolu dışında bir millet olamamıştır. Renan, Fransa'da Fransız inkılabı aracılığıyla bir milletin kendiliğinden var olduğunu ilan etmesini, onun büyük şerefi olarak yorumlar. Fransa'yı var eden temel yok olsa da Fransa hâlâ, ırk ya da dile dayalı olmayan, bir millet olarak devam etmiştir. Renan ırk ile milletin birbirine karıştırılmasının yanlışlığını ifade ederken ırk ya da dil üzerine kurulmuş topluluklara millet vasfı yüklenmesini doğru bulmamıştır⁶⁷.

Smith'e göre Fransa, modern ulusun hayal edilen topluluğunun icat edilmesine klasik bir örnektir. 1870-1914 yılları arasında etno linguistik milliyetçiliğin üstün olduğu dönemde cumhuriyetçi milliyetçiler kurumsal ve kültürel anlamda "Fransa ve Fransızlar"ı yaratmaya çalışmışlardır. Eugene Weber'in formülasyonunda zorunlu askerlik hizmeti, disiplin altına alınmış bir kitle, halk eğitimi sistemi, Prusya'ya karşı ihtişam ve ihtilal ruhu, sömürgeci fetihler, asimilasyon ve ekonomik altyapı çalışmalarının hepsi köylülerin Fransızlara dönüşmesine yardımcı olmuştur. Ancak, özellikle de Fransa'nın hayal edilmiş topluluğunun yaratılmasına yardımcı olan bir alan olarak *tarih*, ya da daha özel olarak *tarih öğretimi* olmuştur. Bu dönemde, tek bir tarih ders kitabı olan Lavisse tarihi hem Fransızlar hem de sömürgeler için tüm Fransız okullarındaki bütün öğrencilere yönelik birbirini takip eden yaş grupları ve okul dönemleri için farklı seviyelerde düzenlenerek hazırlanmıştır⁶⁸.

Tarihin standart bir ders kitabıyla düzenlenmesi, hayali bir topluluğun oluşturulmasında özellikle önemli yollardan sadece bir tanesidir. Standart bir edebiyatın oluşturulması başka bir popüler stratejiyi temsil etmektedir: Shakespeare, Milton ve Wordsworth; Racine, Moliere ve Balzac; Puşkin, Tolstoy ve Lermontov, yeni hayal edilen topluluğun simgeleri haline gelerek, adanmışlar topluluğu şeklindeki okuyucu kitlelerini oluşturmuşlardır⁶⁹. Müzik de aynı amaca hizmet eden bir araçtır. Sibeliyus ya da Chopin, Finlandiya ile Polonya'nın imajı, Polonyalılar ve Finlilerin kültürel bir topluluğu olan bir Runeberg ya da Mickiewicz'in yaptığını yapmıştır. Bu

⁶⁷ Renan, *a.g.m.*, s.s. 98-105.

⁶⁸ Smith, "*Gastronomy or...*", s.s. 3-23.

⁶⁹ *A.g.m.*, s.s. 3-23.

eserler yurttaşlar ve yabancılar için ulusun imajını yaratırken bir yandan da ulusu oluşturmıştır.

Batıda tartışılan *ulus/millet* ve *ulusçuluk/milliyetçilik* kavramlarının ve yaşanan gelişmelerin bizim coğrafyamıza yansması Batıdan farklı olmuştur. Arapçadan dilimize geçen halk sözcüğünün gerçek anlamı “yaratmak”tır⁷⁰. Bu kavram zamanla tanrının yarattıkları olarak insanları ifade etmeye başlamış, bir devletin beşerî ögesi olan insanlara da halk adı verilmiştir. Sınırlarla belirlenmiş bir toprak parçasında yaşayan insan topluluklarını ifade eden halk ile ortak bir geçmiş ve gelecek ülküsü içinde yaşayan ulus kavramları birbirinden farklıdır⁷¹. Benzer ırk, ortak dil, aynı dini inançlar gibi somut kavramlardan başka, ortak geçmiş, kültür, ortak kader, paylaşılan acılar ve sevinç, ya da birlikte yaşama arzusu gibi soyut değerler de ulusun temellerini oluşturmaktadır. Kolektif aidiyet için önemli sayılabilecek bu unsurlar, halkçı-devrimci açıdan milletin ortak yanı değildir. Milli halkın karakteristik özelliği; ayrıcalığa karşı ortak yarar, özel çıkarlara karşı ortak çıkar hedefidir⁷².

François Georgeon Türk Milliyetçiliğinin fikir dünyasının iki önemli ismi olan Gökalp ve Akçura hakkındaki karşılaştırmalı makalesinde “*Akçura ile karşıma çıkan Türk Milliyetçiliğinin ılımlı, gerçekçi, akılcı, stratejik, ataerkil, burjuva yüzüdür. Gökalp ise daha radikal, mitleştirmeye daha açık, daha romantik, daha duygusal, daha popüler ve kültüre daha çok vurgu yapan bürokratik yüzü temsil eder*”⁷³” diyerek Hans Kohn’un tipolojisine göre Akçura’nın Batılı, Gökalp’in ise Doğulu yönleri temsil ettiğini ifade etmiştir.

Miroslav Hroch’un Kuzey Avrupa’daki milli hareketleri kapsayan karşılaştırmalı çalışmasında milli uyanışları 3 evre ile açıkladığı (ABC) tipolojisinde A evresi aydınların etnik grupla ilgili dil, tarih ve kültürel yapı çalışmaları yapması; B evresinde bir aydın grubun milliyetçi bir söylem geliştirerek siyasi amaçlarla ortaya çıkması ve C evresinde milliyetçilik söyleminin kitleler tarafından kabul edilmesi söz konusudur⁷⁴. Buna göre değerlendirme yapan Bilgin Çelik; XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlatılan dil tarih çalışmalarını A evresi olarak değerlendirmiştir. Gaspıralı

⁷⁰ Mustafa Çağrı, “Yaratma”, **İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yaratma#1> (13/06/2018)

⁷¹ Anıl Çeçen, **Atatürk’ün Kültür Kurumu Halkevleri**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990, s.18.

⁷² Hobsbawm, **a.g.e.**, s.s. 17-36.

⁷³ François Georgeon, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)**, çev. Ali Berkay, YKY, 1.Baskı 2006, s.101.

⁷⁴ Miroslav Hroch, **Avrupa’da Milli Uyanış: Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi**, Çev. Ayşe Özdemir, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.51.

İsmail Bey, Yusuf Akçura ya da Ahmet Ağaoğlu gibi isimlerin fikirlerinin görüldüğü dönem B evresi; 1908’de başlayarak Balkan Savaşları ile hızlanan kitleselleşme dönemini ise C evresi olarak değerlendirmiştir⁷⁵.

Dil tarih çalışmalarının yoğunlaştığı dönemde Ercüment Kuran’ın, Bilimsel Türkçülük olarak isimlendirdiği A evresi kapsamında birçok edebi eser ve çalışma ortaya çıkmıştır. Ahmet Vefik Paşa’nın 1863 Eylül -1864 Şubat tarihleri arasında Tasvir-i Efkâr Gazetesinde yayımlanan Ebu’l Gazi Bahadır Han’ın “*Evşal-i Şecere-i Türki*” adlı eserini Çağatayca’dan Türkçe’ye çevirmesi bu evrenin başlangıcı kabul edilmiştir⁷⁶. 1873 yılında Namık Kemal’in “*Vatan Yahut Silistre*” eserinin sahnelenmiş, Mustafa Celaleddin Paşa 1870’de Fransızca “*Les Turcs, anciens et modernes (1870)*” yazmış, Leon Cahun’un 1896’daki “*Asya Tarihine Giriş*” kitabını yazmış, Necip Asım Bey tarafından Türkçe’ye çevrilmiş, Şemseddin Sami 1901’de “*Kamus-i Türki*”yi yayımlamıştır.

Balkanlardan gelen aydınların ve Avrupa’da yürütülen Türkoloji çalışmalarının etkisiyle milliyetçi söylemler ortaya çıkmış, B evresi şekillenmeye başlamıştır. Ömer Seyfettin, Mehmet Emin Yurdakul gibi isimlerin eserlerinde Türk kimliğini öne çıkarması milliyetçilik fikrinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Yurdakul’un *Cenge Giderken* adlı şiirindeki “*Ben bir Türk’üm, dinim, cinsim uludur...*” ifadesi edebi Türkçülüğün doğuşunu göstermektedir. Akçura’nın yazdığı “*Üç Tarz-ı Siyaset*” ile Türk milliyetçiliği politik bir zemine oturmuş, 1908 Meşrutiyet’in ilanı ve daha sonra kurulan Türk Derneği ve Türk Ocakları, Balkan Savaşlarının yarattığı milli bilinç C evresini başlatmıştır⁷⁷. 1923’te Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla uzun zaman içinde geçirilen bu evrelerin sonucu olarak ulus inşa süreci başlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda *millet*; etnik köken, dil ya da kültür gibi etkenleri değil; İslam Milleti, Yahudi Milleti, Hristiyan Milleti gibi inanç farklılıklarını ifade eden bir kavramdır⁷⁸. Anne-Marie Thiesse ilk örnekleri XVIII. yüzyılda başlayan “*bir ulusun gerçek doğum anı, bir avuç bireyin bu ulusun var olduğunu ilan ettiği ve bunu*

⁷⁵ Bilgin Çelik, “*Balkan Savaşlarının Osmanlı/Türk Siyasi Düşüncesine Etkileri*”, **Savaşın Barışa** **Balkan Savaşları: 100. Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri**, (Ed. Bilgin Çelik), Konak Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2013, s.s. 257-274.

⁷⁶ Ercüment Kuran, Türkçülüğün; Bilimsel Türkçülük, Edebi Türkçülük ve Politik Türkçülük şeklinde üç gelişim safhasından geçerek güçlü bir ideoloji haline geldiğini belirtir. Ercüment Kuran, “*19. Yüzyıl’da Milliyetçiliğin Türk Eliti Üzerindeki Etkisi*”, **Ortadoğu’da Modernleşme**, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s.s.158-165.

⁷⁷ A.g.m., s.s. 158-165.

⁷⁸ Karakaş, **a.g.e.**, s. 20.

kanıtlamaya giriştiği andır⁷⁹” derken, Georgeon Türklerde bunun XIX-XX. yüzyıl geçişinde bir avuç insanın ‘ulusça’ düşünmeye başladığı an olduğunu ifade eder ve ekler: “...Bu an ne 8.yüzyılda Moğolistan’ın kuzeyinde Türk dilinde yazılmış olan Orhun Yazıtlarının o uzak çağları, ne de Mustafa Kemal’in Anadolu’da yürüttüğü (1920-1922) Kurtuluş Savaşı yıllarıdır; 19. ve 20. Yüzyılların dönemecinde ‘bir avuç insan’ın ‘ulusça’ düşünmeye başladığı andır...⁸⁰”.

Her ulusun var oluşunun temeli olan dil, tarih, folklor gibi unsurlar Avrupa’da uzun bir süreçte olgunlaşarak meydana gelmiş olsa da Türkiye’de bu birkaç yılda temellendirilmiştir. İlerleyen bölümlerde uluslaşmaya etkileri detaylıca incelenecek olan bu çalışmalar kapsamında hızlıca atılan adımlar, modernleşmenin kendiliğinden gelişmesini bekleyecek zaman olmadığından, halkın kendi hareketi ile değil aydınların etkisiyle başlatılmıştır.

Islahat Fermanı’ndan sonra eşit vatandaşlık ilkesi ile Batıda eğitim gören Osmanlı Devleti içindeki Hristiyan entelektüeller; millet, milliyet, medeniyet gibi kavramlar hakkında yeni fikirler edinmişlerdir. Kendilerini İslam’ın ve Osmanlı’nın “öteki”si ve Batı’nın bir parçası olarak gören gayrimüslimler milli haklarını isteyerek milliyetlerini ilan etmeye hazır hale gelmişlerdir. Ancak bu topraklarda yaşayan Hristiyanlar Roma-Bizans-Osmanlı ruhu ile şekillenmiş din-kavim birleşimi bir kimlikte olduğu için gayrimüslimler arasında din yanında etnik ve dilsel kimlikler de önem kazanmıştır.

1.1. Ulus Devletlerin Temel Özellikleri

İnsanlık var olduğundan bu yana yardımlaşma ve korunma, beslenme gibi toplu yaşama ihtiyaçları nedeni ile gruplaşmış, yerleşik yaşama geçilmesi ile birleşen insanlar “kavimler” şeklinde yaşamıştır. Zamanla yeni kaynak arayışları ya da iklim şartları nedeniyle yer değiştirmiş, savaşlar ile bütünleşmiş, ortak yaşamdan gelen benzerlikler ile soy ya da etnik topluluklar haline gelmişlerdir. Bu topluluklarda düzen sağlamak amacıyla otorite kurulması sonucu devlet kavramı şekillenmeye başlamıştır.

⁷⁹ Thiesse, **a.g.e.**, s.9.

⁸⁰ Georgeon, **a.g.e.**, s.s. IX-X.

Modern ulus devletlerin kurulmasında savaşların etkisi büyük olmuştur⁸¹. Otuz Yıl Savaşları sonunda 1648’de Westphalia Antlaşmalarını imzalayan prenslikler, teritoryal anlamda kendi alanlarında özgür hareket etmeyi, diğerlerinin sınırlarına saygı göstermeyi ve karşılıklı egemenliği kabul ederek modern devletlerin temellerini atmıştır⁸². Bu anlaşma ile ulus devlet Avrupa’da var olan uluslararası sistemin siyasi birimi haline gelmiştir⁸³. Daha önce de bahsedildiği gibi modern devletin devamı olarak ortaya çıkarak toplumdaki tüm grupları hâkimiyeti altına alan⁸⁴ ulus devlet; yasal güç kullanma yetkisine sahip yöneticilerin, simgeler ve değerler yoluyla ortak kültür yaratarak toplumu homojenleştirmesi ve gelenek ya da köken mitlerini canlandırarak onları birleştirmesi ile oluşan modern bir olgudur⁸⁵. Devlet, varlığına meşruiyet kazandırmak için gücünü ulustan alır. Ulus-devletlerde egemenliğin kaynağı ulus olduğu gibi sahibi de ulustur. Devlet ulusun sınırlarını kendi meşruiyet sınırları olarak tanır.

Thomas Hobbes, determinist yöntemlerle devlet kavramını açıklarken insanın doğa halini örnek gösterir ve devletin buna bağlı olarak ortaya çıktığını savunur. İnsan her şeyden önce kendi varlığını sürdürmek için hayatta doğal olan her şeye sahip olmaya çalışmaktadır. Doğadaki herkesin ‘*homo homini lupus*’ (insan insanın kurdudur) olarak mücadele halinde olması ve hayatta kalma çabası ile meydana gelen güvensizlik ortamı *Leviathan*’ı⁸⁶ ortaya çıkarır. Onun sosyal fizik düşüncesine göre maddelerin atomlardan oluşması gibi devlet de bireylerin birleşmesiyle oluşmaktadır⁸⁷. Buna göre *Leviathan* bazı açılardan ulus devlete benzer bir görünümündedir. Devleti oluşturan bireyler, ortak korku ya da arzularla bir araya gelerek ulus devletin bütünlük ve aidiyet unsurlarını barındırmaktadır. Diğer yandan hırslı ve rekabetçi bireylerin devlet içinde söz sahibi olması mümkün olmayacağı için Hobbes’un yaklaşımı, ulus devlet anlayışından çok; devletin, her bireyi koruyan, kollayan, refahını ve güvenliğini sağlayan bir unsur olması teorisiyle ‘*devlet ve ulus devlet*’ kavramlarının farkının anlaşılmasına ışık tutmaktadır⁸⁸. Devlet, otorite ile

⁸¹ Hakan Şahin, “*Tarihsel Süreçte Savaşların Devletin Oluşumu ve Dönüşümündeki Rolü*”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.24, 2016, s.s.87-101.

⁸² Samuel P. Huntington vd, **Medeniyetler Çatışması**, Der. Murat Yılmaz, Vadi Yayınları, Ankara, 2001, s.s.22-23.

⁸³ Habermas, **Küreselleşme...**, s.s.8-9.

⁸⁴ Heywood, **Siyaset Teo...**, s.92.

⁸⁵ Guibernau, **Milliyetçilikler...**, s.93.

⁸⁶ Tivratta geçen bir canavarın adı olan *Leviathan*, Hobbes’ta mutlak devletin simgesidir.

⁸⁷ Thomas Hobbes, **Leviathan**, Çev: Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, s.s.92-130.

⁸⁸ Derda Küçükalp, **Siyaset Felsefesi**, Say Yayınları, İstanbul, 2011, ss.80-81.

toprak arasındaki bağı kurarak kendi alanı içinde geniş bir özerklik elde etmiş, ulusal ordularla şiddet kullanma tekelini eline almış ve merkezi bürokratik kurumlarla kendi uyruklarından vergi alma güvencesini sağlamıştır⁸⁹.

Benzer bir yaklaşımla Weber insanlar için önemli bir örgütlenme şekli olan devleti “*belli bir toprak parçasında, kurallarının uygulanmasında idari yürütme memurlarının meşru fiziki güç kullanma tekeline sahip olduğunu iddia eden, kurumlaşmış nitelikteki sürekli siyasal insan organizasyonu*” olarak tanımlamıştır⁹⁰. Devletin egemenliği mutlak; güç, işlev ya da süre yönünden sınırsızdır. Modern devlet, belirli coğrafi sınırlara sahip, şiddet araçlarının kullanımında monopol, anayasal, egemen, kamu bürokrasisi, yurttaşlık ve vergilendirme gibi temel güç ve özelliklere sahip bir yapılanmadır⁹¹.

Ulus devletlerin özelliklerini tek bir sınıflama içine sokmaktansa farklı düşünürlerin değişik açılardan yaptığı değerlendirmelere değinmek daha doğru olacaktır. Günümüzdeki devletlerin iki şekilde oluştuğunu belirten Smith’e göre; bunlardan birincisi ulusal kimlikleri eski etnik kimliklerle şekillenmiş olan “*etnik ya da ulus-devletlerdir*”. İkinci devlet modeli modernleşmeyle ortaya çıkmış ve ulus kavramını *vatandaşlık* ile açıklayan “*teritoryal*” yaklaşımla oluşmuştur⁹². Hem dinsel hem etnik kimlikler, sınıf ya da ekonomik çıkarlardan farklı olarak daha kapsamlı geniş kolektif toplulukları hedeflemektedir⁹³. Toplumun “*ortak bir dili konuşan, aynı soy ve inanca sahip, ortak kültürel geçmişe sahip bir kimlik taşıması*” kültürel birliği sağlamaktadır. Milli bütünlük, bağımsızlık ve değerlerin korunması ulus devlet kavramını temsil etmektedir. *Etnik ulus* anlayışında ulusal birlik aynı dilin konuşulması, ortak kültürel değerler, aynı soydan geldiğine dair güçlü bir inançla sağlanmaktadır. *Teritoryal ulusçuluk* ise etnik bir homojenliğe önem vermez; devletin varlığı belli bir toprak parçasında siyasi bütünlük, ulusal birlik ve eşitliğe dayalı yasalarla sağlanmaktadır. Bu anlamda dağınık insan gruplarını sıkı bir bütün halinde birleştirirken meşru olan milliyet ilkesi, bir devleti bölmeye eğilimli olduğu zaman gayrimeşru olmaktadır⁹⁴.

⁸⁹ Daniel Philpott, “Westphalia, Authority and International Society”, **Political Studies**, C:47, S:3, s.s.566-589.

⁹⁰ Max Weber, **Bürokrasi ve Otorite**, Çev: Bahadır Akın, Adres Yayınları, Ankara, 2012, s. 42.

⁹¹ Christopher Pierson, **The Modern State**, Routledge Pub., New York, 2004, s.6.

⁹² Smith, **Ulusların Et...**, s.s.178-181

⁹³ Smith, **Milli Kim...**, s. 20.

⁹⁴ Hobsbawm, **a.g.e.** s. 50.

Bir başka sınıflama yapan Erözden devletler için kurgusal ve olgusal boyutlarla bir değerlendirme yapmıştır. Ulus devletlerin, ideal ulus devleti ifade eden “*kurgusal*” ve farklı toplumların farklı yer ve zamanda ulus devleti nasıl meydana getirdiğini ifade eden “*olgusal*” boyutları vardır⁹⁵. Ulus devletin ayrı ayrı üzerinde duracağımız temel unsurları; *milli egemenlik* ve *milli kimlik*’tir. Değerlendirilen bir diğer açı olarak ulus devletin dayandığı temel yapıları ise *ülkesel birlik*, *siyasi birlik* ve *idari birlik* olarak belirlenmektedir.

Ulus devletin temel unsurlarından *milli egemenlik*, kaynağı ve sahibi halk olan siyasal otoritenin temel hukuk kurallarını ve kendi yetkilerini serbestçe belirleyebilme hak ve yeteneğidir. Bu durum dış bağımsızlığın sağlanmasını zorunlu kılar. Öncelikle oy hakkı ve siyasi hakların kullanımı, bireylerin toplumdaki konumlarının eşitlenmesinde önemlidir. Vatandaş ortak kültür ve dilin kullanıcısıdır. Milli dayanışma oluşturan siyasi bütünlük bir uluslaşma aracı olarak kabul edilir. Ulus-devlet zamanla idari bütünleşmeyle bir devlet halini almıştır⁹⁶. İdari birimler siyasi otoriteyle yapılırlar. Tek bir otorite ve bu otoriteden kaynağını alan güçlü bir yönetim yapılması uluslaşmanın önemli bir aşamasıdır. Ulus-devlette kutsal anlamı olan vatan ya da sınır kavramları bütünleşerek özel bir değer taşımaya başlar⁹⁷. Ulusal bütünlüğün sağlanması için ülkesel bütünlüğe önem verilir ve ülkenin sınırları içinde tek bir siyasal otoritenin olması istenir. Birey, yurttaşlık bağı ile vatandaş olarak ulusun bir parçası olur. Kişisel, toplumsal ve siyasi haklarla tüm bireyler eşit haklara sahip olur⁹⁸.

Temel unsurların ikincisi olan *milli kimlik* ile ulus-devletteki tüm siyasal ve sosyal örgütlenmelerin merkezinde ulusun olması bireyleri ortak bir kimlikte birleştirmeyi gerekli kılmıştır. Bu birleştirmede geleneksel grup aidiyetleri yerine milli kimlikle uluslaşma gerçekleştirilir ve siyasal-toplumsal sistem sorunsuz bir şekilde işler. Bu amaçla milli marşlar, milli kahraman ya da ortak düşmanlar, bayram ve törenler ya da semboller yaratılmıştır. Milli kimlik oluşurken bazı unsurlar insanların ön milli bağlarla birleşmesini sağlamaktadır. Geleneksel grup aidiyetlerini sağlayacak sembol ve simgelerin ortak değer haline gelebilmesi için gerekli bazı unsurlar vardır. “*Ortak dil, toprak, din, öteki algısı ya da etnik köken*” olarak sayılabilecek bu bağlar

⁹⁵ Erözden, **a.g.e.**, s. 106.

⁹⁶ Giddens, **Ulus-Devlet...**, s. 116.

⁹⁷ Antony Giddens, **Ulus-Devlet ve Şiddet**, Kalkedon Yayıncılık, çev: Cumhur Atay, İstanbul, 1985, s. 116.

⁹⁸ Smith, **Milli Kim...**, s. 125.

tek başlarına ulus yaratmaya yetmeyeceği gibi bunlar olmadığı takdirde insanları ulus olarak birleştirmek de mümkün olmayacaktır.

Etnik köken, etnik milliyetçilik açısından temel bir öneme sahiptir. Heredotçu yaklaşımda etnik köken, geniş topraklarda dağınık bile yaşasalar, ortak bir yönetim altında olmayan insanları, ön millet şeklinde birbirine bağlayan bir unsurdur. Kabileler, devleti reddeder ama birer etnik grupturlar. Etnik köken, modern milletin özünü oluşturan ulus devletin şekillenmesinde tarihsel bir rol oynamaz. Modern millet, tarihin geçmiş dönemlerindeki fiili topluluklardan büyüklük, ölçek ve nitelik bakımından çok farklıdır. İnsan toplulukları ve ilişkilerinin çözülüşü ya da ortadan kalkması ile oluşan boşluğu dolduran millet olgusu, kolektif aidiyet duygularını harekete geçirebilmiştir. Bu duyguları Hobsbawm ön milli bağlar olarak ele almıştır⁹⁹.

Hobsbawm etnik kökenin modern milliyetçilikle ilgisini açıklarken gözle görülen etnik kökenin ötekileştirdiğini, topluluklardan ziyade toplumsal katmanları ayırmak için kullanıldığını ifade eder. Çin-Japonya gibi homojen yapıli devlet geleneği şeklinde birleştirilmedikçe ön milliyetçilikle bir ilişkisi olmadığını söyler. En öne çıkan etnik farklar bile, modern milliyetçiliğin doğuşunda önemli bir rol oynamamıştır¹⁰⁰.

Renan, ırk ile ilgili tarihçilerle fizyolojistlerin farklı bakış açılarını şöyle açıklamıştır:

Irklar üzerindeki tartışmalar bitmek tükenmek bilmez, çünkü filolog tarihçilerle fizyolojist antropolojistler ırk kelimesini farklı tanımlarlar. Antropolojistlere göre ırk zoolojideki anlamındadır, gerçek bir cet-torun bağı, bir kan yakınlığı gösterir. Hâlbuki diller ve tarihler üzerindeki araştırmalar fizyolojinin vardığı ayrıştırmalara varmamaktadır. Brakisefal ve dolikosefal kelimelerinin ne tarihte ne de filolojide yeri yoktur¹⁰¹.

Renan insanlık tarihinin zoolojiden farklı bir şey olduğunu açıklarken etnografik karakterlerin dışında, hak, adalet, hakikat, güzellik kavramlarına dikkat çeker; “Ayrıca ırk siyasetinin emin bir siyaset olmadığı da bir gerçektir. Bugün onu başkalarına karşı kullanırsınız; sonra yarın, onun sizin aleyhinize döndüğünü görürsünüz¹⁰²”.

George Frederickson ve James Blaut, 18. yy.’da ortaya çıkan ve farklılığı genetik özelliklerden çok kültürel, kurumsal ve çevresel etkenler üzerine kuran ‘gizli ırkçılık’ ile özellikle İngiltere’de 1840’larda ortaya çıkmaya başlayan ‘aleni ırkçılığı’

⁹⁹ Hobsbawm, **a.g.e.**, s.s. 62-65.

¹⁰⁰ Hobsbawm, **a.g.e.**, s.s. 83-87.

¹⁰¹ Renan, *a.g.m.*, s.s. 111-112.

¹⁰² *A.g.m.*, s.112.

birbirinden ayırır¹⁰³. Aleni ırkçılıktan daha tehlikeli olan gizli ırkçılıkla pek çok Avrupalı kültürel, ekonomik, politik ve askeri açılardan baskı, eziyet ve mutsuzluk taşıdığı halde emperyalizm aracılığı ile doğuya yardım edildiğini zanneder. Aleni ırkçılık, özellikler değiştirilemez olduğu için melezleşmenin ari ırkı bozacağını iddia eder ve bu nedenle emperyalizme karşıdır. Bu anlamda gizli ırkçılık emperyalizme zemin hazırlar. John M. Hobson, Batıdaki aydınlanma dönemini, Doğulu düşünceleri alıp içselleştirdikten sonra, “ilerleyememiş Doğu”yu emperyalist medenileştirme misyonu ile baskı altında tutmayı kurgulayan bir süreç olarak değerlendirir.

Gizli ırkçılık Aydınlanma döneminde büyük gelişim göstermiştir. Avrupalı kimliği yeniden keşfedilirken dünya sistematize edilip sınıflara ayrılmıştır. Bunun sonucu olarak Batı, tarih boyunca medeniyeti, ekonomiyi, siyaseti elinde tutanın kendisi olduğuna inanmıştır. Asya'nın despotizmin vatanı ve ekonomik gerilemenin kurbanı; Avrupa'nınsa demokrasinin beşiği, ekonomik ve siyasi gelişimin taşıyıcısı olduğunu iddia eden oryantal despotizm Doğu-Batı ilişkisinin önemli teorilerinden biridir. Bu teori Montesquieu, Marx, Bodin, Machiavelli, John Stuart Mill ve Weber'e uzanan düşünürlerden ve ayrıca Avrupalı gezginlerin Asya'da yazdıklarından yayılmıştır¹⁰⁴.

Şarhman değişik ırklardan oluşan tek bir imparatorluk kurmuştur. Verdun anlaşmasındaki ya da Orta Çağdaki sınırlar çizilirken ırklar göz önüne alınmamıştır. Bugünkü milletlerin kuruluşunda ırkların hiçbir etkisi olmamıştır. Fransa; Kelt, İber ve Cermenlerdir. Almanya; Cermen, Kelt ve Slav'dır. İtalya, etnografya biliminin en çok güçlüğe uğradığı yerdir. Goluva'lar, Etrüsk'ler, Pelaj'lar, Yunanlılar, Arapsaçı gibi birbirine karışmışlardır. Britanya adaları da ayırt edilemeyecek şekilde Kelt ve Cermen karışımıdır¹⁰⁵. İngiliz ulusal kimliği geçmişte çeşitli etkiler tarafından şekillendirilmiştir. Kelt, Roma, Sakson, Danimarkaca, Norman ve İngiliz kültürü bugün Karayipler, Kıbrıs, Doğu Avrupa ve Hindistan'dan gelen birçok unsurdan oluşmaktadır¹⁰⁶. Sonuç olarak saf bir ırk olmadığı gibi devlet yönetimini etnografik temeller üzerine kurmak doğru olmayacaktır. Milli bütünlük sağlayan İngiltere, Fransa, İtalya, kanın en çok karışık olduğu yerlerdir.

¹⁰³ George M. Frederickson, **Racism: a Short History** (Melbourne: Scribe Publications, 2002) ; James M. Blaut, **The Colonizer's Model of the World** (Londra: Guilford Press, 1993) , s. 65'den akt; John M. Hobson, **Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri**, Çev: Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 222.

¹⁰⁴ Hobson, **a.g.e.**, s.s. 223-227.

¹⁰⁵ Renan, **a.g.m.**, s. 110.

¹⁰⁶ Smith, “*Gastronomy or...*”, s.s. 3-23.

İrk gibi *toprak* da tek başına bir milleti teşkil edemez. Millet, tarihin birikimlerinden meydana gelen manevi bir varlıktır, toprak şeklinin belirlediği bir grup değil, manevi bir ailedir. Milleti oluşturan iki önemli şey; ortak ve zengin bir geçmiş ve birlikte yaşama arzusudur. İrk hakkında söylediklerimizi *dil* hakkında da söylemek gerekir. Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere, İspanyol Amerika'sı ile İspanya, aynı dili konuşsalar da tek bir millet değildirler. İsviçre'deki halkın kullandığı üç-dört dil vardır. Dil birleşmeye davet etse de zorlamaz. Aynı dili konuşmak insanları millet haline getirmeyi kolaylaştırırsa da tek başına yeterli değildir çünkü insan iradesi dilden üstündür¹⁰⁷.

Anthony Giddens'a göre ulus-devletler *idari ve bölgesel birliğin* yanında varlığını ve sürekliliğini sağlamak için *kültürel birliğe* de ihtiyaç duyar¹⁰⁸. Bu nedenle yönetimindeki bireyleri *kültürel* olarak homojenleştirmek ister. Bunu dilde birlik ve ortak tarihi semboller yaratarak yapar. Dil birliği düşüncesi Fransız devriminden sonra ortaya çıkan ilk ulus anlayışında görülmüştür¹⁰⁹. İtalya ilk kurulduğunda İtalyanca konuşan insanların tüm nüfusa oranı sadece yüzde iki buçuktu. 1794'te 6 milyona yakın Fransız Fransızca'yı hiç bilmiyordu. Bu nüfusun sağlıklı iletişim kuracak ortak dilinin olmaması, "dil birliği"nin siyasi projelerin bir ürünü olduğunu göstermektedir.

Dil unsuru olmadan insandan söz edilemez çünkü dil düşünce demektir. Ortak dilin paylaşıldığı aile kavramının bir uzantısı olan millet, diller çevresinde oluşur. Her dil birbirinden farklı ve özgündür. Gelenek görenek, tören ya da kanun gibi iletişim yolları da birer dil olarak değerlendirilmelidir çünkü topluluk bu ifade türlerinin birbiri içinde bütünleşmesi ile millet haline gelir¹¹⁰.

Yazı dili ya da idari bir dilin olduğu durumlarda bu dili kullanan insanların sayısı ne kadar az olursa olsun dil; Anderson'un belirttiği gibi ön milli birliğin önemli bir unsuru haline gelebilir¹¹¹. Anderson milliyetçiliği ve okuryazarlık öncesi dönemdeki sıradan insanları pek etkilemese de dilin ön milli birliğin oluşmasındaki önemini üç nedene bağlamıştır. Öncelikle konuşulan dillerin gelecekteki milliyetlerle ilgisi olduğunu söyler. İkinci neden, kutsal kitaplar örneğindeki gibi, yaratılan dillerin basılı hale getirilerek gerçekte olduğundan daha kalıcı olmasını sağlamaktır. Üçüncü neden; yönetici ya da elit kesimin resmi dilinin, idari unsurlarla modern devletlerin

¹⁰⁷ Renan, **a.g.m.**, s.s. 114-120.

¹⁰⁸ Giddens, **a.g.e.**, s.s.275-289.

¹⁰⁹ Erözden, **a.g.e.**, s.107.

¹¹⁰ Özkırımlı, **21. Yüzyıl...**, s. 34.

¹¹¹ Anderson, **Hayali Cema...**, s.s. 69-93.

fiili dili haline gelmesidir. “*Diller devletlerle birlikte çoğalır fakat devletler dillerle birlikte çoğalmaz*¹¹²” diyen Hobsbawm da dilin milliyeti oluşturmada tek başına yeterli olmadığını savunur.

Vatandaşların iradesi ile kurulan, siyasi birliktelik anlayışıyla tanımlanan vatandaşlık esaslı milliyetçi ideolojiler de romantik milliyetçiler de dili ulusun en önemli öğelerinden biri olarak kabul etmektedir. Dilin birleştirici gücünden yararlanmak isteyen uluslaşma sürecindeki ülkeler, dillerini özleştirmek ve standartlaştırmak için çalışmalar yapmıştır. Aynı dili konuşmak, ortak bir iletişim ağı sayesinde birlikte “biz” duygusu da yaratır. Dillerin bir ırk alameti sayılmaları, büyük bir yanılgı ile siyasi bir önem taşımalarına yol açar. Aslında dil, tek başına millet olma ölçütlerinden biri değildir. Fransa dil birliğini asla zorlamayla gerçekleştirmemiştir. Prusya önce Slavca konuşurken birkaç yüzyıl sonra Almanca konuşmaya başlamıştır. Okuryazar olmayan annelerin çocuklarına öğrettiği gündelik yaşam dili kesinlikle bir milli dil değildir. Yöneticiler ve okuryazarlar bile kutsal/klasik dillerden bir milli dil seçmek zorunda kalmıştır.

Diller, kendilerini konuşanların kanı hakkında çok az bilgi verir. Irka verilen gereğinden fazla önem gibi dile verilen bu mutlak değer de tehlikeleri vardır. İnsan dil, ırk, kültür özelliklerinden önce, düşünen ve maneviyatı olan bir canlıdır. İnsanlık Fransız, Alman, İtalyan kültüründen önce de vardı. Rönesans’ın öncü isimleri Fransız, Alman ya da İtalyan değillerdi. Onlar, antikite hakkındaki yetkinlikleri sayesinde insan ruh ve zekâsının gerçek değerinin kıymetini anlamış ve buna bütün varlıkları ile bağlanmışlardı.

Herder, milletin kökenini oluşturan koşullardan biri olan dil topluluğunun oluşumunu, modernleşme ile gerçekleşen tarım ve üretimdeki değişime bağlar. Kırsal kesimlerin bölgesel ekonomik ilişkilerin içine dâhil olması ile artan iletişim, lehçelerin yaklaşmasını sağlar. Bunun ardından milli kimliğe ulaşmak için kültür topluluğu aşaması gelir. Farklı lehçelerin üstünde herkesin anlayacağı ortak bir dil ile gerçekleşen, kültür topluluğundan millet olmaya geçişi sağlayan en önemli etken ise, ortak kadere olan inanç duygusudur. Bauer’in millet tanımı kendine özgü bir kültürü ve karakteri olan “kader topluluğu” şeklindedir. Ortak geçmiş kadar ortak gelecek anlamında kader birliğine önem veren Bauer milleti bu anlamda bir kader topluluğu olarak ifade etmiştir¹¹³.

¹¹² Hobsbawm, a.g.e., s.s.79-83.

¹¹³ Özkırımlı, 21. Yüzyıl..., s.s. 49-50.

Millet olma açısından önemi olan bir diğer unsur olarak *din*, başka ortak yönü olmayan insanlar arasında bir tür kardeşlik bağı ile komünyon kurmanın eski bir yoludur. Hobsbawm “*Modern milliyetçilik açısından din bir çimentodur*”¹¹⁴ derken insanların maneviyata verdiği önemi ifade etmiştir. Renan ise, dinin, bugünkü anlamda bir milletin kurulmasına yetmeyeceğini söyler. Başlangıçta, din ailenin genişlemesi ile meydana gelen cemiyetin varlığına bağlıydı. Atina dini, Atina’ya, onun koruyucularına, kanunlarına, adetlerine edilen ibadetti. Devlet sembolü haline gelen dine ibadet etmek vatandaşlık göreviydi.

Milletleri dine göre ayıran Osmanlı siyasetinin neticeleri oldukça vahim olmuştur. Selanik ya da İzmir gibi şehirlerde ortak paylaşımları olmayan beş-altı cemaat vardı. Ancak bir milletin esası bütün fertlerinin ortak paylaşımlarının olmasıdır¹¹⁵. Ortak tarihsel birikimden kaynaklanan kültürel simgeler, törenler ya da mitler, şahsiyetler, kültür ve eğitim politikaları açısından milli kimlik oluşturmak amacıyla sürekli kullanılmıştır¹¹⁶. Toplulukları millet haline getirmek için yeterli olmasa da ortak inançlar insanları ortak amaçlar etrafında toplayan bir unsurlardır. Günümüzde devletlerin sınırını çizmekte bir kıstas olarak görülmeyen din, herkesin kendi vicdanı ile ilgili bir konu haline gelmiştir.

Barth’a göre bir ulus sadece kendinde var olan özelliklerle değil, bu özelliklerden başkalarında olmayanlarla oluşmaktadır. İnsan grupları kendilerini, kendilerinden olmayanla karşılaştırarak tanımlamaktadır¹¹⁷. Kimlik, kişinin öz farkındalığı üzerine kurulurken toplumsal ilişkiler içinde ötekinin de farkında olmayı gerektirir. *Öteki kavramı* benliğin oluşumunda “*hem ben’in bir parçası hem de olmayan bir yönüdür*”. Çukurova ve Mezher Yüksel, Lacan Psikanalizin kimlik bilinci uyanmasına benzerliği ile ilgili olarak ben olma bilincine başkası olmama, başkasından farklı olma anlayışı ile varıldığını bildirmişlerdir. Kolektif bir kimlik türü olarak ulus kimliğinin inşasında birçok milliyetçilik çeşidi olmakla beraber her birinin kendine özgü ekonomik, sosyal, kültürel farklılıkları vardır. Öteki üzerinden kurulan milliyetçilikte Doğu toplumlarının Batı’yı öteki olarak seçmesi örneğinde olduğu gibi,

¹¹⁴ Hobsbawm, *a.g.e.*, s.s. 72-110.

¹¹⁵ Renan, *a.g.m.*, s.s. 104-116.

¹¹⁶ Anderson, “*Milliyetçiliği Anla...*”, s.s.17-18.

¹¹⁷ Montserrat Guiebernau, *Milliyetçilikler 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler*, Çev: Nur Domaniç, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 95.

öteki hem manevi değerler bakımından karşı çıkılan, hem bilimsel ve teknolojik anlamda örnek alınan bir konumda olabilir¹¹⁸.

1.2. Ulusların Ortaya Çıkışı ile İlgili Temel Yaklaşımlar

Ulusların ortaya çıkışını farklı düşünürler çeşitli sınıflamalar yaparak değerlendirmiştir. Ulusların var oluşunda siyasal, kültürel, ekonomik, tarihsel, dilsel, dinsel, etnik ya da teritoryal gibi birçok etkenin önemini değerlendiren bu yaklaşımlar ulus devletin oluşmasına dayanak olan ulusun nasıl şekillendirildiğini açıklamaya çalışmaktadır.

Ulusların ortaya çıkışındaki farklı dinamikleri değerlendiren Smith, ulus ve ulusçuluk teorilerine üç ana başlık altında ele almıştır. *Etik ve felsefi* olan birinci yaklaşım, ulusun insan ilişkilerinde oynadığı rolle ilgilidir. Bu yaklaşım “Ulus kendi içinde bir nihai amaç ve diğer tüm değerlerle kıyaslanamaz mutlak bir değer olarak mı yoksa ulus ve ulusal kimliği diğer amaç ve değerlere, zamana, mekâna, modern çağın koşullarına bağlı bir araç olarak mı anlamalıyız?” sorusunu sorar¹¹⁹.

Antropolojik ve politik olan ikinci yaklaşımda, ulusun toplumsal tanımı söz konusudur. Ulus, etnik kültürel nitelikte, üyeleri, akrabalık bağları, ortak tarih ve dil ile doğuştan birbirine bağlı gerçek ya da kurgusal bir topluluk mu, yoksa bireylerin ait olmayı isteyip istemediklerini seçme özgürlükleri bakımından ortak toprak parçası, vatandaşlık hakları ve ortak yasalar temelinde büyük ölçüde sosyal ve politik bir topluluk mudur?

Üçüncü yaklaşım, ulusun insanlık tarihindeki yeri ile ilgili *tarihsel ve sosyolojik* açıdan değerlendirilmesidir. Ulus uzun zamandır paylaşılmış bir bağ ve kültüre dayanan, evrimleşen ve gelişen bir topluluk olarak mı değerlendirmeliyiz? Yoksa ulus son zamanlardaki sosyal yapılar ve kültürel eserlerle tarihin belli bir döneminde ya da modern çağın koşullarında yapılanan, bu dönem aşıldığında artık geçerli olmayacak bir kavram olarak mı değerlendirilmelidir¹²⁰?

Bu üç alandaki tartışmaların uluslar ve milliyetçilik tanımlamalarında çoğu zaman örtüşerek iç içe geçmesi teorisyenlerin yaklaşım ve sınıflandırmalarını

¹¹⁸ Bülent Çukurova, Mezher Yüksel, “Öteki Üzerinden Kurulan Bir Kimlik Olarak Milliyetçilik”, **I. Ulusal Tarih Kongresi Bildirileri**, Mersin Üniversitesi Yay., Mersin, 1997, s.s. 1-2.

¹¹⁹ Smith, **Nationalism and...**, s. 8.

¹²⁰ **A.g.e**, s. 9.

zorlaştırmaktadır. Milliyetçiliğin ilk bilginleri için ulusların evrimsel açıklamalarını gönüllülük ve politik aktivizm ile uzun vadeli etno-kültürel kökenlerle tanımlamak yeterli olmuştur. Bu ilk yorumlarda genel kavramı tutarlı ve sistematik bir biçimde çözmeyi amaçlayan bir çaba yoktur. XIX. yüzyıl sonlarında millet kavramı ırk ile özdeşleştiğinde daha kapsamlı planlar ortaya çıkmıştır. Organik ırksal ulusların egemenliği için biyolojik mücadelenin ırkçı çerçevesi, çarpıcı ve etkili olsa da bunlardan sadece biridir.

Özkırmılı ulusların ortaya çıkışı ile ilgili yaklaşımları *ilkçi* (primordialist/essentialist), *modernist* (araçsalcı/instrumentalist) ya da *yapılanmacı* (constructivist) ve *etno-sembolcü* (ethno-symbolist) yaklaşımlar olarak üç grupta değerlendirmiştir¹²¹. *İlkçi yaklaşım* ulusun sabit ve değişmez, eski çağlardan beri var olan, modernizm ile sınırlandırılmaz yapılar olduğunu savunur. Bu yaklaşımda etnik kimlik ve dil, din, kan bağı gibi unsurlar toplumsal ilişkilerden bağımsız şekilde doğuştan gelir ve kuşaktan kuşağa aktarılır. İlkçiler, romantizm etkisi ve Herder'in yaklaşımı ile milletin esas izini, eski çağlardaki gündelik yaşamda, gelenek, mit, hikâyeler, inanç ve ritüellerde arar. Bu yaklaşıma inanan Herder gibi Fichte, Schlegel, Schleiermacher gibi düşünürler kültür ve dilin milletleri benzersiz kıldığı fikrini savunurlar¹²².

Modernist yaklaşım, ulusların ve ulusçuluğun son birkaç yüzyıla ait kavramlar olduğunu söylerken milletlerin ve milliyetçiliğin sanayileşme, kapitalizm, kentleşme, laiklik, merkezi devletlerin kuruluşu gibi modern dönem gelişmeleri ile oluştuğunu savunur. Bu yaklaşımda milliyetçilik milletleri oluşturur. Milliyetçiliği; endüstriyel toplum düzeninin ürünü olarak gören ve yüksek kültürler yaklaşımıyla sınıfsal bir değerlendirme yapan Gellner; toplumsal mühendislik olarak değerlendiren ve *icat edilmiş gelenekler* kavramıyla açıklayan Hobsbawm; *hayali cemaatler* kavramıyla özel bir kültürel inşa olarak değerlendiren Anderson gibi kuramcılarının savunduğu bu yaklaşıma göre 'ulus olgusu' verili ve sabit değil, modern gelişmelerle icat edilen bir kavramdır¹²³.

Etno-sembolcü yaklaşım ulusların geçmişten kalan semboller ve değerler ile şekillendiğini, yoktan var edilemeyeceğini, etnik geçmişin inkâr edilemeyeceğini

¹²¹ Özkırmılı, *Milliyetçilik Ku...*, s.s.209-211.

¹²² Emre Gökalp, "Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.7, S.1, Eskişehir, 2007, s.s.279-298.

¹²³ Özkırmılı, *Milliyetçilik Ku...*, s.s.97-193.

savunur¹²⁴. Bu yaklaşıma göre milletler geniş bir zamanda gelişim göstermiştir. Salt İlkçiliği reddederken modernist yaklaşımı yetersiz bulan etno-sembolcü yaklaşımda, modern milletin etnik geçmişini inkâr etmek yanlıştır. Çünkü bugünkü milletler modern öncesi etnik toplulukların devamıdır. Milliyetçilik modern çağın ürünü olsa da etnik bağlılıklar olmadan milletin oluşması da mümkün değildir. Kültürel toplumun var olması için semboller, toplumsal hafıza ve mitler, tarihsel bir miras önemli olduğu kadar etnik topluluklar ve bağlar da önemlidir. Milletlerin doğuşu ve devamlılığı için modernist açıklamaları ilkçi yaklaşımla destekleyen etno sembolcüler arasında Smith, ve John Hutchinson gibi düşünürler bir ara yol bulmayı amaçlayarak etnik çekirdek ifadesinden yola çıkar ve modern ulusun sanayi devrimi ile ortaya çıktığını, izlerinin modern öncesi çağlardan geldiğini savunur¹²⁵.

Ulusların ortaya çıkış yaklaşımları yanında milliyetçiliğin nasıl bir tarihsel gelişim gösterdiğini de değerlendirmek gerekmektedir. Milliyetçiliğin ortaya çıkmasına imkân sağlayan siyasal, ekonomik ya da toplumsal koşullar modernite öncesinde yoktur. Milliyetçiliğin, devlet gücünün ve otoritesinin halk tarafından meşru kılınması için uygun zemini hazırladığını söyleyen Kedourie bu doktrinin XIX. yüzyıl başlarında Avrupa’da icat edildiğini belirtir. Milliyetçilik milletleri yaratmıştır. Bu yaklaşımın insanları doğuştan milletlere ayırdığını söylerken milliyetçiliğin sadece filozofların çalışmaları ile değil aynı zamanda yaşanan olayların dayattığı felsefi meseleler ile de ortaya çıkmasına bağlayarak hem kavramsal hem olgusal bir doktrin olarak ele almaktadır¹²⁶.

Smith, milliyetçiliğin ulusal seferberlikteki rolünü kabul etmekle birlikte, milliyetçilerin, modernist ve post-modernist sosyal mühendisler değil, etnik toplumun yeniden keşfi ve yeniden yorumlanmasında faaliyetleri olan sosyal ve politik arkeologlar olduğunu vurgulamaktadır. Gastronomik teoriye göre ulus yapay ve sosyal mühendislik ürünüdür¹²⁷. Milliyetçiler ve takipçileri milletin tarih, efsaneler, diller gibi çeşitli sembollerini bir araya getirmişlerdir. Farklı kökenleri ve unsurları olan çeşitli etnik topluluklardan oluşan modern ulus, zengin kültürel çeşitliliği olan karma bir eserdir.

¹²⁴ A.g.e., s.s. 193-220.

¹²⁵ Hakan Boz, **Milliyetçilik Düşüncesinin Doğuşunu Yeniden Okumak**, Ankara, 2014, s.19.

¹²⁶ Elie Kedourie, **Nationalism**, Hutchishon University Library, London, 1961, s.s.9-147.

¹²⁷ Smith, “*Gastronomy or...*”, s.s. 3-23.

Son zamanlarda, millet ve milliyetçilik kavramlarının yeniden düşünülmesinde radikal bir başka unsur da “ulusal toplumun hayal edilmiş niteliği üzerindeki ısrarı ve birleştirici mitlerin kurgusal doğası”dır. Burada vurgulanan ulusun maskesini kaldırmak ve milliyetçilik oyunlarının gücünü ortaya çıkarmaktır. Özellikle, elit manipülasyona dair milliyetçi araçlar semboliktir. Bunlar, basın ve medya tarafından iletilen bir dizi duygusal sembol ve mit aracılığıyla bir kültür-ideoloji topluluğu yaratmayı amaçlamaktadır¹²⁸.

1830-1878 arasında Avrupa haritasında önemli değişikliklere sebep olan “milliyetçilik”, Avrupa’da demokratikleşme ve kitlesel politika çağında merkezi öneme sahip olan politik milliyetçilikten farklıdır. Massimo d’Azeglio, yeni kurulan İtalya Krallığı Parlamentosu’ndaki ilk oturumda “İtalya’yı yarattık, Şimdi de İtalyanları yaratmalıyız.” derken Risorgimento’nun¹²⁹ gerçekleşmemesinin İtalyanların büyük çoğunluğu açısından önemli olmadığını işaret ediyordu. Polonya kurtarıcısı Albay Pilsudski: “Devleti yaratan millet değil, milleti yaratan devlettir” diyerek henüz kendilerini milliyetçi saymadıklarını kabul etmişti. 1880 sonrası sıradan insanların milliyet konusundaki yaklaşımları önem kazanmaya başlamıştır. Sanayi öncesi görülen bu duygular politik milliyetçiliğe temel dayanak oluşturmuştur.

Milletlerin ve milliyetçiliğin tarihine bakıldığında görülecektir ki Verdun anlaşmasından sonra Fransa, Almanya, İngiltere, İtalya ve İspanya birçok aşamadan geçerek bugünkü tam milli şekillerini almıştır¹³⁰. Bu devletleri oluşturan insan toplulukları birbiri içinde erimiştir. Bunların içinde 19. Yüzyıl sonlarında Türkiye’de görülen Türk, Slav, Rum, Ermeni, Arap, Suriyeli, Kürt gibi birbirinden ayrı topluluklar yoktu. Bunun birinci sebebi, Cermen kavimlerinin Yunan ve Latin kavimleri ile temasta bulunur bulunmaz Hristiyanlığı kabul etmesidir. Türkiye’de olduğu gibi insanların dine göre ayırt edilmeleri söz konusu olmamıştır. Diğer sebep fatihlerin yanında kendi ırklarından çok az kadın olduğu için, kendi dillerini unutmalarıdır. Birkaç nesil boyunca şefler Cermen kadınları ile evlenmişler ancak gayrimeşru eşleri dolayısıyla çocukların anneleri ve sütineleri Latin olmuş ve yeni nesil, annelerinin dilini öğrenmiştir.

¹²⁸ A.g.m., s.s. 3-23.

¹²⁹ 19. yüzyılda İtalya yarımadasında bulunan birçok devleti toplayıp, tek bir devlet olan İtalya Krallığı’na dönüştürmeye çalışan politik ve sosyal hareket.

¹³⁰ Josep R Llobera, **Modernliğin Tanrısı Batı Avrupa’da Milliyetçiliğin Gelişimi**, Çev: Emek Akman, Ebru Akman, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2007, s.s. 46-47

İngiltere’de ise Anglosakson istilası kadınlarla birlikte yapılmış ve bu yüzden orada bu durum farklı gelişmiştir. Cermen istilacıların zorla kabul ettirdikleri kalıp zamanla milletin kendi kalıbı haline gelmiştir. Küçük bir Franc azınlığını barındıran ülkenin adı Fransa olmuştur. Onuncu yüzyılda Fransa’nın bütün sakinleri Fransız’dır. Asil ile halk arasındaki fark oldukça belirginleşmiş asil ve halk ayrılmış ancak bu ırk farkı değil, cesaret, alışkanlık, terbiye farkı olmuştur. Asiller, millete büyük hizmetler ederek kral tarafından bir irade ile asilleştirilmiştir.

Batı’da milletlerin çoğu, toprağa bağlanan ve bir arada yaşamayı sağlayan feodal menşeli bir aile tarafından meydana getirilmiştir. Fransa’nın 1789’daki sınırları hiçbir bakımdan doğal ve gerekli değildi. Renan bunu konferansında şöyle açıklar:

*İlhakların yapıldığı devirde ne tabii sınırlar, ne milletlerin hakkı, ne de eyaletlerin arzusu hakkında kimsenin bir fikri yoktu. İngiltere, İrlanda ve İskoçya’nın birleşmesi, keza hanedanla ilgili bir olaydır. İtalya’nın bir millet olmakta bu kadar gecikmesi, hüküm süren birçok sülâleler arasında hiçbirinin yüzyılımızdan önce kendini birliğin merkezi yapmamış olmasındandır*¹³¹

Feodal bir ailenin milleti oluşturmaları kesin bir kanun değildir. İsviçre ile Amerika Birleşik Devletleri’nin hanedan temelleri olmamıştır. Fransız krallığının milli bir krallık olmasından dolayı düşüşünün ertesi günü millet onsuz da ayakta kalabilmiştir. Ancak 18. yüzyılda büyük bir değişim yaşanmıştır. İnsanlık haklarını anlamaya başlamış, toprak mülkiyetinin devlette olduğu Asya tipi üretim tarzında toplumlar millet olarak kalmıştır. Topluluklar arası çatışmayı ortadan kaldıran toprak yönetiminin devlet mülkiyetinde olması ve devletin kamu işlerini yönetmesi, toplulukların millet olarak devamlılığını sağlamıştır¹³².

Fransız Devriminin gelişmesinde en önemli etken olarak kabul gören milliyetçi duyguların ilk ortaya çıkışı, Alman romantik düşüncelerinin önde gelen filozofları Fichte ve Herder’in Avrupa’daki etkisine dayandırılır¹³³. Alman olma bilincinin oluşmasında önemli rolleri olan bu düşünürlerden özellikle Fichte, önceleri Kant gibi Fransız İhtilalinin özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ideallerine inanmış ve savunmuş, ancak Napolyon’un Avrupa’yı istila politikası üzerine Almanların milli uyanış mücadelesini üstlenmiştir. 1807-1808 tarihlerinde Fransız işgali altındaki Berlin Üniversitesi’nde verdiği nutuklarda vatan sevgisini canlandırmaya çalışmıştır.

¹³¹ Renan, *a.g.m.*, s.s. 101-107.

¹³² Sencer Divitçioğlu, **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu**, Sermet Matbaası, Kırklareli, 1981, s. 25.

¹³³ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)**, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s.11.

Fransız milliyetçiliği bireysel özgürlük üzerine inşa edilmiş, kozmopolitan ve evrensel bir modern milleti işaret ederken; Alman milliyetçiliği, kültüre manevi bir değer yükleyerek medeniyeti yapay ve dışsal bir unsur olarak görmüştür. Alman milliyetçileri milletin yapısını değiştirmeden ruhunu canlandıracak manevi bir devrim arzulamıştır¹³⁴. Almanlar orduda ve bürokraside yapılan yeniliklerle Napolyon’a karşı istiklallerini kazanma mücadelesi vermiştir. Askerliğin ve askerlerin değerlerinin yüceltilmesinde Alman edebiyatçıları vatanseverlik, millet, milliyetçilik konularını işlemiş, öğretmenler yeni neslin yetişmesinde Alman milli şuurunun uyanmasını sağlamıştır. Bütün bu gelişmelerden sonra Almanya hızla silahlanarak güçlü bir orduya sahip olmuş, milliyetçilik ve militarizm devlet ve toplum hayatını sarmıştır. Napolyon ile yapılan anlaşmada ordunun kırk bin kişiyle sınırlı olması zorunluluğu, Almanları farklı çözümler aramaya itmiştir. Kurulan cemiyetler aracılığı ile gençler jimnastik yoluyla eğitilmiş, tertip edilen milli bayramlara hazırlanmış, eski Cermen kıyafetleri ile gezmiş, milli marşlar söyleyerek paramiliter şekilde örgütlenmiştir¹³⁵.

Fransız Devriminden sonra devletler ve yönetici sınıflar arasında, yönetim biçiminin teknik-idari yöntemlerinin belirlenmesi ve yurttaşların demokratikleşmeyle birlikte, devlet ve egemen sisteme bütünleşmiş ve sadık olması gibi politik sorunlar ortaya çıkmıştır¹³⁶. Hanedanlar ya da din gibi geleneksel sadakat odakları önemini kaybetmiş, Hobsbawm’ın yeni din olarak nitelendirdiği “milliyetçilik”, devlet tarafından yurttaşlarını kendine bağlama aracı olarak görülmüştür.

Millet oluşumunda bir diğer unsur olarak *unutmak* önemli bir esasken, tarih araştırmaları ise çoğu zaman bir tehlike olmuştur. Tarih, bütün siyasi oluşumların başlangıcında gerçekleşen ve bazen sonuçları olumlu olan şiddet hareketlerini aydınlatmaktadır. Birlik, önce şiddet ve sertlikle kurulur. Kuzey ve güney Fransa’nın birleşmesi yüz yıla yakın devam eden imha siyasetinin ve terörün sonucu gerçekleşmiştir¹³⁷. Ulusal tarihî birikim, ulus şeklinde tanımlanan bir toplumun hafızasında birleştirici etki yapmaktadır. Anderson’a göre, tarih birliği kurgusu unutturma ve hatırlatma olarak gelişir. Siyasi proje haline gelmiş olan tarih birliği sayesinde, geçmiş ve kültürel değerler yeniden yorumlanarak, bazen çarpıtmalarla

¹³⁴ Ayşe Kadıoğlu, “*Milliyetçilik Liberalizm Ekseninde Vatandaşlık ve Bireysellik*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt IV Milliyetçilik**, Ed:Tanıl Bora, Murat Gültekinil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.s. 284-292

¹³⁵ Erol Akcan, **İttihat Terakki Fırkasının Paramiliter Gençlik Kuruluşları**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2015, s.s. 16-26.

¹³⁶ Hobsbawm, **a.g.e.**, s.s. 103-117.

¹³⁷ Renan, *a.g.m.*, s. 103.

ulusal hale getirilir¹³⁸. Ulus-devletlerin ortaya çıkmaya başlamasıyla aynı dönemlerde Avrupa üniversitelerinde tarih kürsülerinin açılmaya başlanması bu durumu açıklamaktadır.

Tarih gibi *kültür* de ulus-devlet içinde inşa edilmiştir. Hobsbawm, bugün kültürel yapılarda gelenek olarak yaşatılan birçok unsurun aslında XIX. ve XX. yüzyılda toplumsal hafıza yaratmak amacıyla icat edildiğini söylemiştir. Sanayi devriminden sonra toplumda gerçek ya da yapay cemaatlere grup aidiyeti oluşturmak, kurumların statü ve otoritelerini meşrulaştırmak ya da inanç ve değerlerin aktarılması ve toplumsallaşma amacıyla özellikle kültür, edebiyat ve giyim kuşamda gelenekler icat edilmiştir. Örneğin İskoç ulusunun çok eski bir sembolü olan İskoç eteği ve kumaşı XVIII. yüzyılın ortalarında II. James taraftarlarının ayaklanmasını canlandırmanın yanında bir Highland geleneği yaratmak amacıyla icat edilmiştir. Bu aynı zamanda Highlandlıları tarla ve çalıların arasından çıkarıp fabrika işçisine çevirmek için kullanılan bir üniforma olarak tasarlanmasının yanında, yeni bir pazar oluşturmak amacıyla ekonomik çıkar sağlamak isteyenler için de bir fırsat olmuştur¹³⁹. İngiliz taç giyme töreni gibi kendi otantik köklerini arayan bilgili Gal topluluklarının kurduğu Gal Eisteddfoddu da icat edilmiş geleneklere örnektir¹⁴⁰.

Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi gelenekleri icat etmek, tarih ve edebiyat oluşturmak gibi inşa yollarıyla insan toplulukları ortak değerlerde birleştirilerek ulus haline getirilmek istenmiş, devletler bu amaçla, bir sonraki bölümde incelenecek olan, çeşitli programlar uygulamış, projeler yürütmüştür.

1.3. Ulus İnşa Etme Süreçleri

Ulusların ortaya çıkışı ile temel tartışmalar; ulusların bağımsız bir devlete dönüşmeleri ya da var olan devletlerin uluslara dönüşmesi çabasıyla iki ayrı temele dayandırılmaktadır. İlk durumda devletten önce ulus zaten varlığını sürdürmekteyken, ikincide devlet eliyle vatandaşlar özel bir yurttaşlık modeline göre şekillendirilmiştir.

Milliyetçilik ve milli değerler tarihi açıdan üç aşamada oluşur. Birinci aşama milliyetçiliğin meydana geldiği XVIII. yüzyılda ulus kavramı devlet ve halk ile aynı

¹³⁸ Anderson, “*Milliyetçiliği Anla...*”, s.s.174-181.

¹³⁹ Eric Hobsbawm, “*Gelenekleri İcat Etmek*”, *Geleneğin İcadı*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006, s.s. 1-19.

¹⁴⁰ H.Tepor-Rover, “*The Invention of Tradition: the Highland Tradition of Scotland*” ‘dan Akt: Smith, *Ulusların Et...*, s. 228.

anlamda değerlendirilmektedir. Buna göre devlet bir toprak parçasıyla ilişkilidir ve bu yaklaşım birçok ulus-devletin oluşmasını destekler. Bu aynı zamanda çeşitli problemler de yaratmaktadır. Hobsbawm “*Bütün devletlerin milletlere, bütün milletlerin devletlere denk düşmeyeceği açıktır*¹⁴¹” derken devletin millettten farklı bir unsur olduğunu, her milletin de devlet olamayacağını savunmuştur. Bir halkın millet olması için, millet ve devlet arasında tarihsel bağ, edebi ve idari olan milli bir dil, yerleşik bir kültür ve bir fetih yeteneği olması gerekmektedir.

İkinci aşamada (1870–1914), milliyetçilik ayırıcı ve dışlayıcı bir nitelik kazanmıştır. Modernleşmeyle yok olma tehlikesine giren geleneksel grupların direnişi, şehirleşme yanında yeni ve geleneksel olandan farklı sınıfların ortaya çıkması ve dünyanın her tarafına gerçekleşen göçler etkisi ile milliyetçilik değişmiştir. Bu dönemde ulus, siyasal yapılar ya da devletle değil, etnik ve dilsel kimlik çerçevesinde tanımlanmaktadır. Modernleşmeyle dezavantajlı konuma düşen gruplar, yaşadıkları olumsuzlukların ana sebebi olarak kendi kimliklerini buldukları bir devletin olmaması olarak görmüşler ve tepkilerini milliyetçilikle dile getirmişlerdir. Böylece milliyetçilik, halinden memnun olmayan kitlelerin kendilerini ifadesi olmuştur.

Hobsbawm 1918-1950 yıllarını üçüncü aşama olarak, iki Dünya Savaşından sonra kurulan devletlerin milletler hapisanesi halinde olması, milli kimlik ve yurtseverlik duygularının gelişmesi nedeniyle, milliyetçiliğin “zirve noktası” olarak nitelendirir¹⁴². Devlet kurma özlemi duyan milli hareketler ön milli temele ihtiyaç duymaktadır. En güçlü ön milli çimento “*tarihsel bir millet*”tir. Tek başına ön milliyetçilik, değil devlet milliyet ya da millet de oluşturamaz. Milletler devletin kurulması sonucunda ortaya çıksalar da devletin kurulması tek başına bir millet yaratmaya yetmez¹⁴³.

Bir devletin sistematik bir biçimde ulusu oluşturmaya en belirgin örnek Fransa’dır. Fransa ihtilalden sonra İngiltere, Avusturya ve Hollanda ile savaşmak zorunda kalmış, çıkarılan seferberlik kararnamesi sonucunda 1794 yılında Fransız ordusu “silahaltında bir millet” haline gelmiştir¹⁴⁴. Dünyayı etkileyen Fransız İhtilali, getirdiği fikir akımları yanında yeni bir ordu ve askerlik sistemi de getirmiştir. Ulus olma sürecinde erkeklere yönelik zorunlu askerliğin yanında kadın erkek herkese

¹⁴¹ Hobsbawm, **1780’den Günü...**, s. 40.

¹⁴² **A.g.e.**, s.s.100-168.

¹⁴³ Hobsbawm, **1780’den...**, s.s. 100-168

¹⁴⁴ J. Lee Stephen, **Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980**, Çev. Savaş Aktur, C.II, Dost Kitabevi, Ankara, 2002, s.s. 44-45.

uygulanan zorunlu eğitimle okullarda çocuklara askeri talim yaptırılmış, Gençlik Taburları oluşturulmuş, askeri hazırlık eğitimi verilmiştir. Bunun ardından orduda yaşanan değişimle, daha önce soylulardan oluşan subaylar, yetişmiş profesyonel askerlere; eğitimsiz halktan oluşan ordu, ulus bilinci taşıyan vatansever yurttaşlara dönüşmüştür. Zorunlu eğitim makbul vatandaş yetiştirme aracı olarak işlev görmüş, asker olacak vatandaşın sağlıklı yetişmesi amacıyla beden terbiyesi önem kazanmıştır¹⁴⁵.

Edward Shils'in dil, din, ırk, etnik ve teritoryal "primordialist" (ilkçi) bağların önemi üzerine yaptığı çalışmadan yola çıkanlar etnik toplulukların ve ulusların, tarihin doğal elemanları ve insan topluluklarının bütünleştirici öğeleri olduğunu savunurlar. Ulusun doğallığını savunanlar "sosyobiyojik" ve "sosyolojik" olarak ayrılır. Sosyobiyojik olanlar, akrabalıklar ve kan bağlarının bir topluluğu oluştururken, hayatta kalma mücadelesine temel teşkil ettiğini ve ortak hedeflere ulaşmak isteyen bu akraba grupların birbirlerinden destek alarak bir ortaklık yarattıkları fikrine dayanır. Sosyoloji çalışmaları ortak amaçları olan grupları dil, din, ırk, toprak gibi unsurların birleştirdiğini söyler. Bu bakış açısıyla ulus, modernlikle bağlantısı olmayan ayrıca modernleşmeyle beraber ortadan kalkması, yıpranması mümkün olmayan bir kavramdır¹⁴⁶.

İlkçi yaklaşımda ulus, insanlık için doğal ve modernlikten önce de var olan bir kavramdır. 20. yüzyılın sonlarına dek popüleritesini koruyan bu yaklaşım, ulusun insan, yaşam, doğa gibi doğal olduğu, bunun öncelikle "*Tanrı tarafından verilmiş doğal insan ırkı bölünmesi*" olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Herder de ulusun "doğal bir şey gibi, bir aile gibi" olduğunu söyler. Yani ulus geniş bir akrabalık uzantısıdır ve ortak amaçlara ulaşmak amacıyla biyolojik köklere dayanır¹⁴⁷. Herder, toplumları doğanın yaratmış olduğunu ve milletleri birbirine karıştırmanın doğaya aykırı olduğunu söyler¹⁴⁸.

Gellner, ulusun oluşumunu sanayi devriminin sonucu olarak değerlendirirken Anderson ve Maria Todorova'nın ifadeleriyle "muhayyel" (imagined); kurgusal, homojenleştirici ve asimilasyoncu olduğunu söyler. "*Ulusları insanlar yaratır, uluslar insanların kendi inanç, sadakat ve dayanışmalarının ürünüdür*"¹⁴⁹ sözleriyle

¹⁴⁵ Akcan, **a.g.e.**, s.s. 10-15.

¹⁴⁶ Smith, **Ulusların Et...**, s.34.

¹⁴⁷ Guiebernau, **a.g.e.**, s.120.

¹⁴⁸ Özkırımlı, **Milliyetçilik Ku...**, s.35.

¹⁴⁹ Gellner, **a.g.e.**, s.s. 77-78.

milliyetçiliğin ulusların bir ürünü olmadığını, ulusları yaratanın milliyetçilik olduğunu ifade eder. *"Özlerinde taşıdıkları, ancak uzun süre ertelenmiş kaderlere sahip, doğal, Tanrı vergisi insan sınıflamaları olarak uluslar birer mittir. Bazen önceden var olan kültürleri alıp onları ulusa dönüştüren ulusçuluk, bazen de ulusları kendi icat eder ve çoğu kez de önceden var olan kültürleri ortadan kaldırır"*¹⁵⁰.

Gellner gibi modernist bir diğer teorisyen olan Karl Deutsch da feodal toplumdan endüstri dönemine geçiş üzerinde durur. Dilsel bütünleşme ve iletişim kanallarının gelişmesi ile altyapı düzenlemeleri, yol ve posta ağı kurulması, ekonomik değişim bireyleri birbirine bağlar ve halk kavramını oluşturur. Bu halk içindeki bireyler birbirleriyle az ya da çok temasa geçer. Endüstri evresinde olduğu gibi tarım evresinin başında da dilsel bütünleşme gerçekleşirken bazı özgül dillerin konuşulmaya devam edilmesi iki dilliliğe yol açar. Bu ikilik, etnik dilsel grupların kutuplaşmasını önleyerek bireyleri uyum içinde bir araya getiren milli bir kimlik oluşturur. İletişim ve enformasyon ağlarının engellendiği durumlarda, milli kimliğe karşılık milliyetçilik kendini gösterir¹⁵¹.

Hobsbawm modern milletin inşa ve icat edilerek oluştuğunu, nesnel ya da öznel bir tanımının yapılamayacağını söyler. Ona göre ulusçuluk uluslardan önce var olmuş ve ulusçuluk ulusları meydana getirmiştir. *"Milletler ve Milliyetçilik"* adlı eserinin ilk cümlesiyle *"modern ulusun ve onunla bağlantılı her şeyin temel karakteristiği modernliğidir"*¹⁵² derken ulusu direkt modernleşmeyle ilişkilendirir. Ayrıca ulusun tarihte hep var olmuş doğal ve kalıcı bir yapı olduğu görüşüne karşıdır.

Yeni kitlesel politik hareketler (milliyetçi, sosyalist, mezhepçi...), aynı insan kitlelerini yanlarına çekmek için rekabet halindedir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Orta ve Doğu Avrupa'daki çok çeşitli milletlerin oluşturduğu imparatorlukların çökmesi ve Rus Devriminin etkileriyle milliyetçilik zafer kazanmıştır. Fakat Almanya, İtalya ve Polonya'ya verilen birkaç ödün dışında Avrupa'da hiçbir yerde politik harita millet doğrultusunda çizilmemiştir. Eski imparatorlukların yıkıntıları üzerine kurulan yeni devletlerin çoğu onlar kadar çok milletli olmuştur. Asıl değişim devletlerin küçülmeleri ve ezilen halklara artık "ezilen azınlıklar" denmesidir.

¹⁵⁰ A.g.e., s.78.

¹⁵¹ Karl Deutsch, **Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality**, MIT Press, 1966, Massachusetts, s.s.152-179.

¹⁵² Hobsbawm, **1780'den Günümüz...**, s.s.115-117.

XIX. yüzyılda Avrupa’da var olan milli bilinç; bir *devletin* çatısında, bir *hükümetin* ve *milletin* var olmasıyla ayrıca millete sağlanan *haklar* boyutuyla dört taraflı bir bilinçtir. Hobsbawm’a göre Milliyetçilik açıkça ön plana çıksa da tarihsel bakımdan daha önemsiz hale gelmiştir. Artık eskisi kadar küresel bir politik program değil; başkaca gelişmeleri karmaşık hale getiren bir faktördür. XIX. yüzyılda milliyetçilik devletin uzlaşmak zorunda olduğu bir politik güç olarak ortaya çıkmıştır¹⁵³. Antifaşist dönemde güçlü bir biçimde solu çağrıştırmaya başlayan milliyetçilik, daha sonra sömürge ülkelerdeki anti-emperyalist mücadele deneyimiyle kuvvetlenmiştir. Milliyetçilik alt orta katmanlarda “liberalizm” ve “sol” ile ilişkilendirilirken radikal, şovenist, emperyalist ve yabancı düşmanı bir harekete dönüşmüştür.

Devletin herhangi bir milliyetle özdeşleşmesiyle, karşı bir milliyetçilik yaratma riski ortaya çıkmaktadır. Devletin modernleşmesi bu riski kuvvetlendirmektedir. Çünkü milli bir yazılı dil; devlette yaşayanların homojenleşmesini ve standartlaşmasını sağlarken yurttaşları yönetmek ve ekonomik gelişme için, genel okuryazarlığı istenilir düzeye, ortaöğretimin ise kitlesel düzeye çıkarılmasını zorunlu hale getirmektedir. Yani kitlesel eğitimin pratik açıdan bir anadil ile yürütülmesi gerekirken; sınırlı bir elit kesimin eğitim, halkın anlamadığı ya da konuşmadığı Latince, Farsça, Çince örneklerinde olduğu gibi kimsenin anlamadığı ve konuşmadığı bir dil ile sağlanabilir. Bunun ülkemizdeki örneği, Osmanlı Devleti’nin kullandığı resmi dilin halkın anlamadığı Arapça Farsça sözcüklerden oluşan Osmanlıca olması ve halkın Anadolu’da Türkçe konuşmasıdır. Politik işlemler halkın anlamayacağı dilde yapılırken demokratik oy hakkı seçim kampanyası gibi konular mutlaka ana dille yürütülmelidir. Coğrafik birimler arasındaki çatışma okuryazar olmayan kırsal kesime dilsel düzeyde ne kadar yaklaşılsa, o kadar azalmaktadır.

Osmanlı Devleti kendi varlığını sürdürmek için daha geniş toplumsal bir taban aramaya başladığı XIX. yüzyılda, modernleşme çabasına girmiştir. Dağılmayı önlemek için taban oluşturmak amacıyla toplumsal benzerlik ve türdeşlik kurma sürecine girişmiş, Osmanlı Milleti olarak bir üst kimlik yaratmak istemiştir. “İttihad-ı Anasır” Osmanlılık kavramı ile bir imparatorluk olmasına rağmen uluslaşma adımları atmıştır. Selim Deringil Smith’e atıfta bulunarak ulus devletin oluşumunu “*devletten ulusa*” ve “*ulustan devlete*” şeklinde iki ayrı yönde değerlendirmiştir. Deringil’e göre

¹⁵³ Hobsbawm, 1780’den Günü..., s.s.112-224.

Osmanlı İmparatorluğu farkında olmadan ulus devlet yolculuğuna ‘devletten ulus’a doğru başlasa da İmparatorluğun dağılmasından sonra kurulan devletler ‘ulustan devlete’ şeklinde bir süreç izlemiştir¹⁵⁴.

Smith’in yaklaşımlarıyla¹⁵⁵ Türk Milliyetçiliği değerlendirildiğinde Cumhuriyet’in kurucularının postmodernist bir yol izledikleri söylenebilmektedir. Ulusçuluk yaklaşımlarının iç içe olmalarından kaynaklı kimi zaman teritoryal unsurlar kimi zaman etnik unsurlar önem kazanmıştır. Türk Milliyetçiliği için izlenen yolda ulus, mutlak bir değer olarak yüceltilmiş; etnik ve kültürel olarak üyeleri, akrabalık bağları, ortak tarih ve dil ile doğuştan birbirine bağlı; uzun zamandır paylaşılmış ortak geçmiş ve kültüre dayanan, evrimleşen ve gelişen bir topluluk oluşturulmak istenmiştir.

Türk Milliyetçiliğinin oluşma sürecini anlamak için uluslaşma öncesi Osmanlı Devleti millet yapısını, imparatorluğun yürüttüğü batılılaşma ve modernleşme çalışmalarını, millileşme amacıyla yapılanların dayandırıldığı ideolojik temelleri nedenleri ve sonuçlarıyla birlikte anlamak gerekmektedir.

¹⁵⁴ Selim Deringil, **Simgeden Millete: II. Abdülhamid’den Mustafa Kemal’e Devlet ve Millet**, İletişim Yay., İstanbul, 2009, s.264-265.

¹⁵⁵ Smith, “*Gastronomy or...*”, s.s. 3-23

2. BÖLÜM: OSMANLI DEVLETİ'NDE ULUSLAŞMA ÖNCESİ DURUM

Osmanlı Devleti'nin uluslaşma öncesi durumunu ve uluslaşmaya hazırlayan koşulları değerlendirmeden Türkiye'nin nasıl bir ulus devlet haline geldiğini anlamak mümkün olmayacaktır. Bu nedenle öncelikle Batı'da gelişen uluslaşma hareketlerinin bizim topraklarımızdaki yansımalarına ve modernleşme çabalarına bakmak gerekmektedir.

Bir topluluğun birlikte yaşama arzusu ile örgütlenmesi olarak değerlendirildiğinde ulus, türdeş olanları bir araya getiren bir çeşit birleşme yöntemidir¹⁵⁶. Bu tanımdaki dil ve ırk aidiyeti ile gerçekleşen birleşme, Osmanlı Devleti'nde din ve mezhep aidiyetinde birleşme şeklinde gerçekleşmiştir. Sonraki bölümde incelenecek olan *millet sisteminin* temelini oluşturan aile içindeki birey, süreç içinde kendisini bir millete ait bulurken, ulusçuluk bireylerin kendi örgütlenmesi ile birleştiği modern topluma özgü bir olgudur¹⁵⁷.

Modernleşme öncesi Osmanlı sosyal yapısı seküler Batı toplumundan farklı olarak dini kimlikler ya da hanedan kimlikleri ile belirlenmiştir¹⁵⁸. Osmanlıların toplumsal yapıyı İslami değerlerle belirlediğini düşünen Lewis kimliğinin de İslami değerlerle oluşturulduğunu ifade etmiştir¹⁵⁹. Osmanlı toplumu içinde temelde aynı inanca sahip insanlardan oluşan cemaat, milletin temel örgütsel birimini oluşturmuştur.

Osmanlı millet sisteminde azınlıklar değil kurucu unsurlar belirgin olmuş, bunlar etnik kökene göre değil dini bağlılıklara göre kategorize edilmiştir¹⁶⁰. Devletin siyasal, kültürel ve toplumsal yapısı etnik milliyetçi bir yapı oluşturmamıştır. Etnik

¹⁵⁶ Kemal Karpat, **Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, Çev. Recep Boztemur, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s.50.

¹⁵⁷ İlber Ortaylı, “*Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet*”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.s.996-1001.

¹⁵⁸ Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s.s.71-72.

¹⁵⁹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, TTK Yayınları, 1993, s.s.12-13.

¹⁶⁰ Erik Jan Zürcher ve Mete Tunçay, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)**, İletişim Yay. İstanbul, 2004, s. 242.

milliyetçilik anlayışıyla bir ulus kimliği oluşturmak yerine, inanç sistemi içinde din temelleri üzerine oturarak ümmet oluşturma politikaları sürdürülmüştür. Belli bir yere kadar başarılı olan bu politika İslamcılık düşüncesi içinde kendisine bir zemin bularak siyasal bir kimlik kazanmıştır. Geniş topraklarda hâkimiyet süren büyük bir devletin bütünlüğünü koruyabilmek için dinsel bir aidiyet duygusu yaratarak farklı kimlikleri bir arada tutması, verimli sonuçlar için gerekli bir politika olmuştur¹⁶¹.

Osmanlı Devletindeki yenileşme hareketleri Avrupa'daki popüler fikirlerin etkisi altında kalan aydınların fikri değişimleri ile başlamıştır. Osmanlı egemen zihinsel yapısının Batı ile ilişkilerinin Osmanlı aleyhine değişmesiyle, geri kalmanın sebebi Batının teknik üstünlüğü olarak görülmüş, çare olarak klasik sistemin ıslah edilmesi düşüncesi ortaya çıkmıştır. Batının üstünlüğünün nedenlerinin araştırılma çabası Osmanlı düşünce tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Artık fetih ile genişleyemeyen imparatorluk için batının askeri ve teknolojik yönleri örnek alınmış, Batılılaşma siyaseti ile Avrupa devletlerinin üstünlüğü yakalanmaya çalışılırken bir yandan da onları memnun etme ve Osmanlı üzerindeki baskılarını azaltmak amaçlanmıştır¹⁶².

Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başında devletin temelini oluşturan kurumların değişimi ile başlamıştır¹⁶³. Bu değişim devletin Batı ile ilişkilerinde ortaya çıkan askeri, diplomatik ya da ekonomik alanlardaki sorunların çözümünde kendi kurumlarının yetersizliği üzerine yapılan düzenlemelerle, varlığını sürdürme amaçlı, savunmacı bir süreçtir. Elçilikler, Batıya gönderilen öğrenciler ya da açılan Batı tarzı okullarla gelen fikir ve kavramlar, sadece dışarıdan değil 1820'lerde Yunan ayaklanmasında olduğu gibi, içerden de bölünme tehditleri ile kendini göstermeye başlamıştır.

Yapılan ıslahatlara rağmen Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa karşısında kaybedilen dört savaştan sonra yaşanan askeri iflas sonunda İngiltere ile yapılan anlaşma genel iflası da getirmiştir. İngilizler ve daha sonra diğer Avrupa devletlerinin iktisadi yaşama müdahalesine sebep olan Baltalimanı Anlaşması ile iktisadi iflas gerçekleşmiştir. Bu gelişmeler Osmanlı devletinin yarı bağımsız ortak sömürge devleti haline getirmiştir¹⁶⁴. Siyasal sistemin halkın ihtiyaçlarına yetersiz kaldığı durumlarda

¹⁶¹ Karpat, **a.g.e.**, s.50.

¹⁶² Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, Çev. Nuzhet Salıhoğlu, İstanbul 2010, s.15.

¹⁶³ Kushner, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1979, s.3.

¹⁶⁴ Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s.s.33-34.

ekonomik krizler iktidarın siyasal meşruiyetinin azalmasına yol açmakta ve kamu yönetiminde yeniden yapılanma ihtiyacı doğmaktadır.

Yeniden yapılanma amacıyla başlatılan reform sürecinin yasal zemine oturduğu Tanzimat döneminden itibaren çeşitli ıslahatlar birbirini takip etmiştir. Tanzimat Fermanı ile başlayan ıslahat hareketleri Osmanlı Devleti yönetim yapısını değiştirmiş, asker-sivil bürokrasi din karşısında güçlenmiştir. 3 Kasım 1839'da Gülhane Hattı-ı Hümayunu ilan edildikten sonra yeniden yapılandırma süreci başlamıştır. Tanzimat Fermanı'nda yasal yönetim ve kişi hakları hususlarına önem verilmiş, müsadere kaldırılmış ve kölelik yasaklanmıştır¹⁶⁵.

İnsan hakları, özgürlük, eşitlik ve demokrasi için atılmış önemli bir adım olan Tanzimat, tebaanın mülkiyet güvenliği, düzenli ve sürekli asker alımı, adil ve açık yargılama, kanunların herkese eşit uygulanması gibi ilkeleri ilan etmiştir¹⁶⁶. Halkın namus, mülkiyet, hayat hakları güven altına alınmış, orduya asker alımı, adil yargılanmanın sağlanması, insanların kanun önünde dinine bakılmadan eşit sayılması ilkeleri kabul edilmiştir. Örfi hukuk yapısından yazılı hukuka geçilmiş ve yönetim hukuk sistemine dönüştürülmüştür. Yönetim ve toplum batılı kurumlar ile birbirinden ayrılmış, merkezileşmeye dayanan politika ile siyasal elitler ve toplumsal gruplar arasındaki ikilem artmıştır¹⁶⁷. Merkezi otorite bürokratikleşmeyi hızlandırmış ve böylece yüksek memur zümresini ortaya çıkarmıştır¹⁶⁸.

Tanzimat döneminde kamu yönetiminde yeniden yapılanma başlamış, devletin var olan geleneksel yapısı Batılı fikir ve düşüncelerle dönüştüğü modernleşme süreci başlamıştır. İnsan hakları konusunda önemli gelişmeler yaşanmış, ulemanın yerini asker ve sivil bürokrasi almaya başlamıştır. Yine de Tanzimat'la başlayan reformlar; bir plan çerçevesinde yürürlüğe konmamış, kamu yönetimindeki yozlaşmaya çözüm getirilememiş, I. Meşrutiyet'in sona ermesiyle sekteye uğramış, bu nedenlerle yüzeysel olarak kalmıştır. Gerileme sürecini durdurmayı amaçlayan I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde yapılan reformlar halkın taleplerinden çok bürokratik elitlerin arzuladığı değişimler olduğu için istenildiği gibi başarılı olamamıştır. Osmanlı

¹⁶⁵ERCÜMENT KURAN, **Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler**, Der: Mümtazer Türköne, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2004, s.37.

¹⁶⁶ AKŞİN, **Kısa Tür...**, s.23.

¹⁶⁷ KEMAL KARPAT, **Osmanlı Modernleşmesi, Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus**, Çev: Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan, 1. Baskı, İmge Yayınevi, Ankara, 2002, s.78

¹⁶⁸ ŞERİF MARDİN, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s.238.

Devleti'ni ayakta tutmayı öncelikli amaç haline getiren reform anlayışı yenileşme olgusunu bu amaca hizmet eden bir araç olarak görmüştür.

Reform hareketleri ile Osmanlılık fikri oluşmaya başlamış, raiyet statüsündeki gayrimüslim halk yeni haklar edinmiş, millet-i hâkime olmuş, her alanda tebaanın eşitliği sağlanmıştır¹⁶⁹. Gülhane Hatt-ı Hümayun'da *ahali-i İslam* ve *milel-i saire* ifadeleri ile İslam dışındaki milletler ayrımı konulmuş olsa da '*Devlet ve millet gayreti ve vatan muhabbeti*'nden bahsedilirken din ayrımı yapılmaksızın Osmanlı tebaası işaret edilerek Osmanlılık üzerinde durulmuştur.

Avrupa'da XIX. yüzyılda gelişen milliyetçi hareketleri takip eden Türk aydınları, imparatorluk içindeki gayrimüslimler aracılığıyla ya da başkentteki Avrupalılardan edindikleri izlenimlerle etnik ve dini gruplar arasındaki bağları kuvvetlendirmek için daha çok *teritoryal milliyet* kavramı etrafında toplanmışlardır. David Kushner Türklerin karşılaştığı bu milliyetçiliğin; *romantizm etkisindeki milliyetçilik* şeklinde, geçmiş zaferler, dil ve kültür gibi öğelerin temel alındığı aynı topraklar üzerinde aynı dili konuşan ve aynı kültürel değerlere sahip insan topluluklarıyla oluşturulan milliyetçilik olduğunu belirtir¹⁷⁰. Devlet alanı dışında politik, ekonomik ya da kültürel hayatın gelişmesi mümkün olmadığından Osmanlı aydınları elitist bir tavırla halkın Avrupalı bir anlayışa evrilmesini hedeflemiştir. Beklenen değişimlerin oluşması ancak belirli toplumsal yapıların oluşmasıyla mümkün olacağından, XIX. yüzyılda devletin içinde bulunduğu gerileme etkisiyle bu yapının oluşumu mümkün olmamış, Osmanlı aydınları zihinsel dönüşümü merkezden çevreye yayılacak şekilde hızlandırmışlardır.

Louis L. Snyder milliyetçilikleri makro ve mikro milliyetçilikler olarak sınıflandırmış, Osmanlı Devletindeki azınlıkların bağımsızlık mücadeleleri gibi daha büyük bir yapıdan ayrılan hareketleri mikro milliyetçilik olarak değerlendirmiştir. Bağımsızlığını kazanan mikro milliyetçilikler kendi ulus devletlerini kurduklarında mikro milliyetçilik olmaktan çıkmakta, Pan hareketine (Pan-Slavizm, Pan-Cermenizm gibi) millilik üstü bir mücadeleye giriştiği takdirde makro milliyetçilik halini almaktadır¹⁷¹. Balkan topraklarında meydana gelen uluslaşma hareketleri bu bağlamda

¹⁶⁹ Bilâl Eryılmaz, **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, Risale Basın Yayın, İstanbul, 1996, s.s. 115-116.

¹⁷⁰ Kushner, **a.g.e.**, s.10.

¹⁷¹ Louis L. Snyder, **Macro-Nationalisms: A History of Pan-Movements**, Greenwood Press, Westport, Connecticut 1984, s. 3-4.

değerlendirildiğinde buradaki topluluklar mikro milliyetçilik olmaktan çıkarak ulus devletler oluşturmuşlardır.

Hükümetin herkesi vatandaş yapmaya yönelik Osmanlıcılık politikasını, zaman içinde Balkan halkları arasında milli isyanlar takip etmiş, sonunda Anadolu’da Müslümanlar baskın nüfus haline gelmiştir. Balkanlarda çıkan isyanlar sonunda yaşanan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve sonunda imzalanan Berlin Anlaşması ile uluslararası Karadağ, Sırbistan, Romanya milli devletler olarak kabul görmüş ve bağımsızlığını kazanmış, Bulgaristan özerklik elde etmiştir¹⁷². Anlaşma ile büyük güçler kendi çıkarlarını esas almış ve Avrupa devletleri arasında çatışma çıkmasını önlemek istemiştir¹⁷³. Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti, ilk kez Avrupa’daki ulus devlet ilkesini gündeme getirmiştir. Anlaşma ile diğer etnik grupları azınlık haline getirerek çoğunluktaki etnik gruba kendi ulus devletini kurma hakkı tanınmıştır.

Orta Doğu’da milliyetçilik öncelikle bölgenin toplumsal ekonomik yapısının, kültürünün ve yerel kurumların Avrupa’daki benzerleriyle girdiği ilişkilerin belirlediği bir süreçten geçmiştir. XIX. ve XX. yüzyılların getirdiği bazı önemli dönüm noktaları bu bölgedeki milletler ve milliyetçi ideolojileri etkilemiştir. XIX. yüzyılın başlarında Hristiyanların elit kesimi etnik köken ve ulusçuluk söylemlerine başlamıştır¹⁷⁴. Balkanlardaki ulusçuluk fikirleri Batıdan etkilenmiş olsa da Batı’daki fikirler yüzlerce yılda gerçekleşerek olgunlaşmış; her ulusun kendine has kavramlarını, ekonomik araçlarını ve sosyal yapılarını oluşturmalarını sağlayan kültürel ve politik değişim açısından farklılık göstermiştir¹⁷⁵. Balkanlarda gerçekleşen bağımsızlık savaşları ve büyük devletlerin yardımıyla ortaya çıkan ulusçuluk, Batıdan farklı bir seyir izlemiştir.

Fransız aydınlanmacıları milleti belirli bir ülkedeki aynı yasalarla ve kurumlarla yönetilen halk şeklinde tanımlarken zayıf da olsa siyasi bir anlam yüklemişlerdir. Bu batılı kavramsallaşma, batılı olmayan düşünceler üzerinde de etkiler oluşturmuştur¹⁷⁶. Osmanlı’da bugünkü “nation” anlamındaki “millet” dini bir cemaate, daha çok gayrimüslimlere verilen bir isim olmuştur. Millet sistemi, çeşitli toplumlara hukuk, eğitim, ibadet gibi konularda geniş haklar verilmesi halini almıştır.

¹⁷² Richard C. Hall, **Balkan Savaşları 1912-1913, I. Dünya Savaşı’nın Provası**, Homer Kitabevi, İstanbul 2003, s.s.1-4.

¹⁷³ Kemal Karpat, **Balkanlar’da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, Çev. Recep Boztemur, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

¹⁷⁴ Mark Mazower, **Bizansın Çöküşünden Günümüze Kadar Balkanlar**, Çev. Ayşe Ozil, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014, s.117.

¹⁷⁵ Stefanos Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu**, Çev. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 20.

¹⁷⁶ Smith, **Milli Kim...**, s.s. 24-25.

Diyanet ve mezhep temeli üzerine kurulu millet anlayışı farklı bölgelerde yaşayanları ya da değişik etnik grupları içermektedir. Avrupa etnik kökeni ön planda tuttuğu için cemaat kavramı arka planda kalmıştır. Osmanlı millet kimliği manevi olarak varlığını yitirmediği için cemaat yönü de olan, güçlü bir millet yapısı meydana gelmiştir¹⁷⁷.

Osmanlı Devleti'nde gerçekleşen uluslaşma hareketlerini ve ardından kurulan ulus devletin gelişimini açıklayabilmek için Osmanlı Devleti'nin uluslaşma öncesi, Batı'daki millet anlayışından farklı bir toplumsal yapılanma şekli olan '*millet sistemini*' açıklamak gerekmektedir.

2.1. Uluslaşma Süreci Öncesi Osmanlı Devleti Millet Sistemi

Osmanlı toplumunda bireylerin toplumsal statüsünü belirleyen din faktörü Müslim ve gayrimüslim olarak iki ana sınıf meydana getirmiştir. İnanç temelinde farklı milletlerden oluşan toplumsal yapıda, millet kavramı belirli bir dil ya da ırka mensup insanları değil, bir din ya da mezhebe bağlı topluluğu ifade eden kültürel bir terimdir. Batıdaki anlamından uzak olan millet ifadesi farklı bölgelerde farklı dilleri konuşan insanları tanımladığı için teritoryal ya da ırk temelli değildir. Osmanlı Devleti'nde millet kavramının temelini inanç ortaklığı oluşturmuştur. Bu inanç ortaklığı çerçevesinde devlet içinde yaşayan toplulukları mezhep ve din temeline göre örgütleyerek yönetme biçimine ise *millet sistemi* denilmektedir¹⁷⁸.

Ortadoğu'daki siyasal sistem; batıdan alınmış teritoryal devlet ile geleneksel, etnik ve dinsel cemaat sisteminden gelen bir ulus anlayışı üzerine kurulsa da tarihsel gelişime, siyasal kültüre ve cemaat anlayışına uyum sağlayamamıştır. Kemal Karpat, cemaat kavramını "*etnik ve dinsel kimlik ile dayanışmanın somut örgütsel ifadesi*"¹⁷⁹ olarak açıklamıştır. Osmanlı Devleti'ndeki eyalet sistemi çeşitli etnik grupların bir arada kalarak siyasal ya da toplumsal gruplarla kaynaşmasına ve çoğunluk oluşturmaya engel olmuştur. Böylece millet sistemi hem evrensel bir dini yaklaşım hem de etnik-kültürel yerellik yaratmıştır. II. Mehmet miras aldığı karmaşık dinsel, etnik ve toplumsal yapıyı kontrol altına almak için millet sistemini yaratmıştır¹⁸⁰.

¹⁷⁷ Kushner, **a.g.e.**, s. 34.

¹⁷⁸ Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi**, Ağaç Yay., İstanbul, 1992, s.s.10-13.

¹⁷⁹ Karpat, **Ortadoğu'da Osmanlı...**, s.49.

¹⁸⁰ Kemal Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s.s. 139-150.

Genel olarak *Müslüman milleti* (Millet-i Hâkime), *Rum milleti*, *Ermeni milleti* (Millet-i Sadıka) ve *Yahudi milleti* olarak dört millet (millet-i erbaa) kabul edilmiştir. Her bir millet sadece dini bir topluluk olarak değil, idari, mali açılardan millet yönetimine ve devlete karşı sorumlu birer cemaat şeklinde yapılanmıştır¹⁸¹.

Din bir toplum değerleri mekanizması olarak işlev görmüş ve bir Müslüman için toplumsal kimlik, sadece toplumdaki konumuyla değil dini inancı ile de belirlenmiştir¹⁸². Millet sistemi bu sosyal yapıda imparatorluk içinde yaşayan insanların dinsel aidiyetlerini ve kendi kimliklerini ifade etmek yanında, uyrukları ayırmak amacıyla şekillenmiştir¹⁸³. Osmanlı millet sisteminde Yunan, Sırp, Bulgar ya da Arapları toprağa, dine ya da etnik gruba bakılmaksızın, bir milletin üyesi yapmak amaçlanmıştır. Dinsel yapılanma toplumun etnik duygularını yıkmamış hem etnik duyguları hem de dinsel kimliği güçlendirmiştir. Cemaatlerin bu kimlikleri vurgulamasıyla XIX. ve XX. yüzyıllarda etnik dinsel kimlik ulusal kimliğe dönüşmüştür.

Osmanlı Devleti'nde millet sisteminin ve ulusal yapılanmanın anayasal temeli, Müslümanlarla, Müslüman olmayan diğer tek tanrılı dinlerin inananlarını ifade eden 'Ehl-i Kitab' arasındaki ilişkiyi düzenleyen İslam gelenekleriyle ve pratik anlayışlarla şekillenmiştir¹⁸⁴. Etnik ya da toplumsal sınırları olmayan ilişkiler dinsel ayrımlarla belirlenmiş, dinsel ve kültürel özgürlük tanınan gayrimüslimler İslami bir örgütlenme sistemi altına alınmıştır¹⁸⁵. Amin Maalouf Osmanlı Devleti'nin Hristiyanlara sağladığı özgürlük ve yaşam hakkını şöyle değerlendirmiştir:

Eğer atalarım, Müslüman orduları tarafından fethedilen bir ülkede Hristiyan olmak yerine, Hristiyanlar tarafından fethedilen bir ülkede Müslüman olsalardı, onların inançlarını koruyarak on dört yüzyıl köy ve kentlerinde yaşamaya devam edebileceklerini sanmıyorum. Gerçekten de İspanya'daki Müslümanlara ne oldu? Ya Sicilya'daki Müslümanlara? Yok oldular, tek kişi kalmamacasına katledildiler, sürgüne zorlandılar, ya da cebren Hristiyan edildiler¹⁸⁶.

Gayrimüslimlerin birçok alandaki bu hakları yüzyıllar boyunca sürmüş ancak XIX. yüzyılda toplumsal değişiklikler ve reformlar millet sistemini zayıflatmaya

¹⁸¹ Nuri Adıyeke, "Islahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair", **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.IV, Ankara, 1999, s.255.

¹⁸² Şerif Mardin, "Tanzimat ve Aydınlar", **Türkiye'de Din ve Siyaset-Makaleler III**, Der: Mümtazer Türköne-Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 277.

¹⁸³ Levent Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 150.

¹⁸⁴ Cevdet Küçük, "Osmanlılarda "Millet Sistemi" ve Tanzimat", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1010.

¹⁸⁵ Yuluğ Tekin Kurat, "Çok Milletli Bir Ulus Olarak Osmanlı İmparatorluğu", **Osmanlı Ansiklopedisi**, c. IV, (Editör: Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 217.

¹⁸⁶ Amin Maalouf, **Ölümçül Kimlikler**, Çev: Aysel Bora, YKY Yayınları, İstanbul, 2000, s. 50.

başlayınca gayrimüslimlere uygulanan zımmilik statüsü Osmanlı toplumunu dini açıdan azınlık ve çoğunluk olarak bölmeye başlamıştır. Daha sonra Hristiyanlar toplumsal ve siyasal hiyerarşi ile reaya¹⁸⁷ olarak adlandırılmaya başlanmıştır¹⁸⁸.

Hristiyanların etnik dinsel yapısının milliyet anlayışıyla ulusal kimliğe dönüşü de XIX. yüzyılda gerçekleşmeye başlamıştır. Batının ekonomik siyasal ve askeri üstünlüğü gayrimüslimlerin ticari anlamda güçlenmesini sağlarken diğer taraftan felsefe ve kimliklerinde de önemli değişimler meydana gelmiştir. Yunan isyanı sonunda millet bilinçleri gelişmeye başlamış ve hükümetin Hristiyan uyruklarına bakışı değişmiştir. XIX. yüzyılın sonuna gelindiğinde millet; din ve etnik yapının iç içe olduğu cemaat yerine etnik yapıya daha çok önem veren ve dinin kimliği belirlemede en büyük unsur olduğu bir grubu ifade etmeye başlamıştır¹⁸⁹.

Osmanlı Devleti'ndeki yapılanmanın sınıflı bir toplum olduğu söylenemez. Osmanlı toplumunda sınıftan ziyade askerî ve reaya şeklinde; yöneticiler ve yönetilenler olarak iki farklı statüden bahsedilebilmektedir¹⁹⁰. Sınıf aynı ekonomik koşulları paylaşan, ortak kültür ve çıkarların statülerinden oluşan bir topluluk bilinci ile ulusal birlikler oluşturarak siyasal eyleme girmeye yönelen bireyler topluluğudur¹⁹¹. Batıda kullanılan sınıf, sınıf çatışması, toplumsal gruplar, toplumsal katman, tabaka gibi sosyal bilim kavramları Ortadoğu için uygulanabilir değildir. Sınıflar kurulduktan sonra kalıplarını sertleştirerek sınıflı oluşturan koşullar ortadan kalksa bile varlıklarını sürdürürler. İktisadi açıdan devlet ile reaya arasındaki sınıf ilişkileri, toplumun Abbasiler, Büyük Selçuklular, Moğollar, Oğuzlar ve Anadolu Selçuklularından miras kalan din, töre, hukuk, gelenek ya da yönetim gibi üstyapı kurumları ile şekillenerek oluşmuştur. Asya'da oluşan sınıfsal yapılanma, Avrupa'daki Roma ve Germen toplumları mirası ile oluşan feodaliteden farklıdır¹⁹².

Avrupa'da gerçekleşen kavimler göçü ve Roma İmparatorluğu ile İtalya'nın parçalanmasıyla toplumsal, iktisadi ve kültürel yaşamda düşüş süreci başlamıştır. Avrupa yöneticileri, aralarında hiyerarşik bir sıra olan birçok baronluk, düklük, prenslik ve krallıklara ayrılmıştır. Kilisenin desteğiyle tarıma açılan bölgelerde

¹⁸⁷ Vergi alınan, yönetilen kesim anlamına gelen *reaya* kelimesinin tekili *raiyyet*; sürü anlamına gelmektedir Bkz: Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, 5. Baskı, Aydın Kitabevi, 1982, s. 1049.

¹⁸⁸ Karpat, **Ortadoğu'da...**, s.s. 150-153.

¹⁸⁹ **A.g.e.**, s.s. 51-67.

¹⁹⁰ Cihan Osmanağaoğlu, **Tanzimat Dönemi İtibariyle Osmanlı Tâbiyyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi**, Legal Yay., İstanbul, 2004, s.60.

¹⁹¹ Karpat, **Ortadoğu'da...**, s.s. 79-87.

¹⁹² Divitçioğlu, **a.g.e.**, s. 54-134.

çalıştırılacak çiftçiler ve asker olmayan köylüler serfleştirilmiş, katmanlı hiyerarşik yapı içinde yer almıştır. Bu yeni örgütlenme şekli “*hizmet karşılığında bağışlanmış mülk*” anlamına gelen *feud-feodum* sözcüklerinden türeyen *feudalis* ya da *feodalite* olarak adlandırılmaktadır¹⁹³. Feodalite, güçlü bir merkezi devletten yoksun toplum yapısında senyörlerin; arazisinde yaşayan insanların siyasi anlamda hâkimiyetine, yasama ve yargı yetkisine sahip olduğu, asker beslemekle ve savaş zamanlarında merkezi hükümete asker göndermekle yükümlü olduğu bir sistemdir¹⁹⁴. Birbirine bağlı şövalye, baron, vicont, kont, marki, dük(lord) ve kraldan oluşan hiyerarşi içinde toprak sahipleri soylu sayılırdı¹⁹⁵. Feodal sistemdeki serfler diledikleriyle evlenme hakkı olmayan, miraslarını mirasçılara bırakamayan, istediği mesleği seçemeyen, yer değiştirme hakkı olmayan, senyörlerine hediyeler vermekle yükümlü, manastır ya da ruhban sınıfına giremedikleri bir statüdeydiler¹⁹⁶.

Osmanlı toprak mülkiyeti Roma ve Orta Çağ sisteminden etkilenmiş olsa da daha çok İslam hukukunun toprak mülkiyet sistemini içermektedir. Ortadoğu'daki geleneksel Müslüman toplumlar *kılıç ehli*, *kalem ehli*, *tüccarlar* ve *üreticiler* şeklinde mesleğe dayanan dört önemli katmana ayrılmıştır. Osmanlı sosyal yapısında *askerî* adı altındaki vergilerden muaf olanlar dışında vergi mükellefi olan şehirli, köylüler ve aşiretlerden oluşan *reaya* ve *reaya* olup da padişah beratıyla vergiden muaf olan *muaf ve müselleme reaya* olarak anılan bir zümre vardır¹⁹⁷. Bu sınıflar kesin kurallarla birbirinden ayrılmamış, padişah beratıyla sınıflar arası geçiş mümkün olabilmiştir¹⁹⁸. Düzenin sürekliliği devletin mülkiyet ilişkilerini denetim altında tutmasıyla sağlanmıştır. Güç ya da mülkiyet tek bir tabakaya verilmediği için hiçbir tabaka diğerleri üzerinde denetim oluşturamamıştır. İdari ve askeri tabaka yönetim gücünü elinde tutarken kalıtsal mülkiyetten de yoksun olmuştur.

Geleneksel toplumsal tabakalarda katmanlaşmayı belirleyen, bireylere roller, statü ve prestij sağlayan en önemli etken meslektir. İkinci unsur mesleki ve dinsel eğitim; üçüncü nesnel etken ise mülkiyettir. Ortadoğu'da Asya tipi üretim tarzı geleneği ile toprakta özel mülkiyet gerçekleşmemiş, toprakların sahibi devlet

¹⁹³ İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, ss.77-78.

¹⁹⁴ Halil Cin, Gül Akyılmaz, **Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni**, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1995, s.29.

¹⁹⁵ A.g.e., s.s.42-45.

¹⁹⁶ Ömer Lütfü Barkan, **Türkiye'de Toprak Meselesi: Toplu Eserler I**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s.720.

¹⁹⁷ Yusuf Halaçoğlu, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, TTK Yayınları, Ankara, 2014, s.105.

¹⁹⁸ Halil İnalcık, “*Osmanlılarda Raiyyet Rûsûmu*”, **Belleten**, XXIII/92, Ankara, 1959, s.596.

olmuştur. Klasik feodalitede ise devlet toprağın mülk sahibi olamamaktadır¹⁹⁹. Osmanlı Devleti'nde bütün tımarlar padişah tarafından verildiği için beyliklerin kendi orduları ile feodal senyörler olmaları engellenmiştir.

Osmanlı toplumunda toprak mülkiyeti, soyut olarak 'Sultan, ulema ve asker'den oluşan hâkim sınıf tarafından temsil edilen devlete aittir. Toprak mülkiyetinden yoksun olan reaya sınıfı ise tâbi sınıftır. Bu anlamda toprak mülkiyeti açısından da *ulema*, *seyfiye* ve *reayadan* oluşan Osmanlı toplumunu yöneten ve yönetilen olarak iki ana sınıfla ifade etmek mümkündür²⁰⁰. Bu sınıflar; padişahlık fermanı ile sultanın dini ve icrai kuvvet verdiği saray, ordu ve ulemayı içine alır. Harb, emir ve idare eden askeri sınıf ve bunların dışında kalan Müslüman ve gayrimüslim tebaayı içine alan, vergi veren, yönetime dâhil olmayan reaya, '*halk*'tır. Osmanlı raiye bireyi, köle ya da serf değil, toprağı tasarruf eden hür köylüdür. Sipahinin köylü üzerindeki hakkı onun toprağı işleminin sağlanması ve devlete karşı görevini yerine getirmektir²⁰¹.

Osmanlı köylüsü ne iktisadi ne de hukuki anlamda Avrupa'daki Orta Çağ serflerine benzememiştir²⁰². Bununla birlikte reayanın devletle ilişkisinde sömürülen sınıf içindeki köylünün, hür köylü kimliği ile efendi olması sınıf değiştirmeyi mümkün kılmıştır²⁰³. Bu toprak yönetimi, farklı toplumsal kökenlerden gelen halkı bir çatı altında toplamayı sağlamış; toprak mülkiyetine dayanan soylu bir sınıfın ortaya çıkmasını ve devlete sahip bir kuvvet haline gelmesini engellemiştir.

Sultan, hanedan dışında devletin dayandığı zümreler olan ulema ve ilmiye zümreleri; tımar sipahileri ile akıncı beylerin oluşturduğu askeri zümrelerin birleşerek güçlenmelerini engellemek ve yeni müttefik kuvvetler oluşturmak amacıyla kullar yetiştirmiştir. Kullar köklerinden kopmuş, işlevsel olarak bir iş başaran, devletle özdeşleşmiş zümredir. Şehzadelerin annelerinin de köle olmasından yola çıkılarak sultanın da işlevsel olarak bir kul olduğundan söz edilebilir. Devletin toprak üzerindeki mülkiyet hakkının yıkılmaması için kul-padişah, yeni bir yönetici-asker-kul zümresi

¹⁹⁹ Divitçioğlu, **a.g.e.**, s.18

²⁰⁰ İnalçık, **Osmanlı İmp...**, s.s. 71-75.

²⁰¹ Divitçioğlu, **a.g.e.**, s.s.69-70

²⁰² Halil İnalçık, **Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid**, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1954, s. 32.

²⁰³ Ömer Lütfi Barkan, "*Osmanlı imparatorluğunda Çiftçi Sınıfların Hukuki Statüsü*", **Türkiye'de Toprak Meselesi: Toplu Eserler I**, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s.725-788.

yaratmıştır. I. Murat'tan itibaren devleti temsil eden ilmiye ve seyfiye zümrelerinin içine kullar da girmiştir²⁰⁴.

Osmanlı toplumsal yapılanmasında Müslümanlar siyasi ve sosyal hayatta çok söz sahibi olmasalar da devletin İslami esaslarla yönetilmesi nedeniyle devleti kendi kurumları olarak benimsemişlerdir. Din ve hukuk ortaklığı Müslüman halkı bir arada tutmuştur. Gayrimüslimler din, dil, kültür bakımından özgür hareket edebilen, millet olarak örgütlenmiş ve devletle Müslümanlar gibi özdeşleşmeyen topluluklardı. Bu sistem içinde Türkler imparatorluğun içindeki diğer Müslümanlarla birlikte aralarında etnik engeller olmadan hâkim millet konumunda olmuştur²⁰⁵.

Osmanlı Devleti'nin geç dönemlerinde adalet temeline dayanan devlet hâkimiyeti, büyük bir ordu, zenginlik, halkın refahı ve adil kanunlarla sağlanıyordu. İki temel gruptan biri olan gayrimüslimler, daha önce de belirtildiği gibi Avrupa'daki "nation"dan farklı bir anlamda "*millet*" adıyla adlandırılmış, modern anlamdaki millet kavramı Tanzimat sonrası batılılaşma hareketleriyle birlikte gerçekleşmiştir²⁰⁶.

Yaşanan süreçlerle zemini hazırlanan değişim, 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile '*Osmanlı Milleti*' fikrini geliştirmiştir. Bu sayede Devlet içindeki dini katmanları daha kapsayıcı bir kavramda birleştirmek hedeflenmiştir. Tanzimat reformları ile Osmanlı uyruklarının dil ve inanç farkı gözetilmeden "*Osmanlı topraklarında yaşayan bütün bireyler*" şeklinde değerlendirildiği *Osmanlılık* kavramı kabul edilmiştir. Tanzimat'la birlikte birey ve devlet arasında yurttaşlık statüsünden kaynaklanan hak ve sorumluluklara dayanan yeni bir ilişki kurulmuştur²⁰⁷. Mülkiyet, hayat, namus hakları güvence altına alınarak iltizamın kaldırılması, orduya düzenli asker alınması, adil ve açık yargılama, kanunlar karşısında eşitlik ilkeleri getirilmiştir²⁰⁸.

1856'dan sonra heterojen yapıdan vazgeçilmiş, halk, dil-din farkı gözetmeden ortak vatandaşlık ifadesi ile birleştirilerek bir "*Osmanlı Milleti*" yaratılmak istenmiştir. Çok dile ve dine sahip imparatorluk yapısını modern millete dönüştürme isteği etnik bilinci ön plana çıkarmıştır. Daha önceki cemaat kimliğinden farklı olarak din, dil, ırk,

²⁰⁴ Divitçioğlu, **a.g.e.**, s. 64.

²⁰⁵ François Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri, Yusuf Akçura 1876-1935**, Çev. Alev Er, Yurt Yayınları, Ankara, 1986, s.13.

²⁰⁶ Lewis, **a.g.e.**, s. 329.

²⁰⁷ Halil İnalcık, "*Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu*", **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, İstanbul, 1996, s. 343-361.

²⁰⁸ Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri: Senedi ittifaktan Günümüze**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1985, s.11-13.

tarikh gibi etnik özellikler milli kimliğin öğeleri olmuştur. Hükümet, gayrimüslimleri 1856 Islahat Fermanı ve belediye, vilayet kanunları ve idare meclislerinde temsil edilme hakkı vererek tanımıştır. Resmi millet kanunları 1869'da kabul edilmiş olsa da 1850'de millet üyeleri Osmanlı yurttaşı olarak kabul edilmiştir²⁰⁹.

Gülhane Hattı Hümayunu ile getirilen düzenlemeler, din farkı gözetilmeden gayrimüslim tebaanın haklarını geliştirerek korumak amacıyla Islahat Fermanı'nda tekrarlanmıştır. Millet sisteminin sona erişinin son basamağı olan *millet reformuyla* öncelikle tüccarlar ve zanaatkârlar olmak üzere din adamları dışındaki grupların, patrik seçimine ve millet yönetimine katılmalarına olanak sağlanmıştır. Reformlarla milletler hükümet kontrolüne ve düzenlemelerine tabi kılınmış, hükümet yetkileri cemaatlerin din dışı faaliyetleri üzerine de genişlemiştir. Milliyet öncelikle dini aidiyet, sonra dil ile tanımlanır hale gelmiştir. Türk; dillerine bakılmaksızın Müslüman millete mensup kişileri ifade ederken, Rum ise Türkçe konuşan Karamanlılar da dâhil tüm Ortodoks Hristiyanlar anlamına gelmiştir²¹⁰.

Gerçekleşen reformlardan beklenen sonuçlar alınamayınca yapılan ıslahatlarla yetinmeyen fikir ve edebiyat çevrelerindeki bazı aydınlar halkın, Osmanlıcılık kavramında devlete bağlılıklarını sağlanacağını düşünmüştür²¹¹. Genç Osmanlılar döneminde ilk kez bireyler muhatap alınmış, Batılı muhalefet anlayışıyla basın ve dernek kurma özgürlükleri kazanılmıştır. Yeni Osmanlılar, kendilerine göre Tanzimat'ın eksik kalan felsefi ve ahlaki zeminini İslam felsefesiyle doldurmak istemişlerdir. Onlara göre siyasal demokrasinin esaslarının da bulunabildiği İslami kültür ve Batı düşüncesi ile vatandaşların siyasi sürece kitle olarak katılmaları gerekmektedir. Müslüman halkı bir direnç hareketine dahil ederek siyasal fikir seferberliği yaratmak istemişlerdir²¹².

Batı'da ve Osmanlı Devleti'nde ulus devletlerin ortaya çıkışları farklı olmuştur. Batı'da ulus, kilise otoritesine karşı kralın haklarını öne sürmek için milletin dilsel ve kültürel özellikleri vurgulanarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nde ise Hristiyanlar sultana karşı kendi dinsel farklılıklarını öne sürerek dini, milli kimliklerin temeli haline getirerek milli devlet kurmak istemiştir. Uluslaşma süreci, Millet sisteminin yerini farklı etnik-kültürel aidiyetlere bırakmasıyla hız kazanmıştır.

²⁰⁹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 217.

²¹⁰ Karpat, *Osmanlı'dan...*, s.s. 165-177.

²¹¹ Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990, s.22.

²¹² Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi, Makaleler 4*, İletişim Yay., İstanbul, 1991, s.s.88-89

Doğunun geleneksel, toplum bilimsel ve tarihsel süreci kendi haline bırakılsaydı bugünkünden çok daha analitik ve bilimsel şekiller alabilirdi. Fransızlar ve İngilizler Ortadoğu kültürünün yabancı olduğu Avrupa'nın tarihî ve toplumsal kavramlarını Ortadoğu'ya zorla kabul ettirmiştir. Comte'un Pozitivizm görüşleri Jön Türkleri etkilerken Durkheim ve Bergson, Ziya Gökalp gibi toplum bilimcilere ilham kaynağı olmuştur. Ancak Ortadoğu, ulusal devleti bir ulusal cemaat olarak düşündüğü için Durkheim'in cemaat hakkındaki kavramlarını yeni oluşan uluslara uygulamaya çalışan Ziya Gökalp, Taha Hüseyin gibi isimler dışında büyük toplum bilimciler yetiştirmemiştir. Bu nedenle Türkler, Araplar ya da İranlılar hakkında ilk ve önemli etnik ulusal tarihler Avrupalılar tarafından yazılmıştır²¹³. Aydınların öncülük ettiği yenileşme/modernleşme hareketleri Osmanlı Devleti'nde ulus oluşumunun ve uluslaşma sürecinin en önemli aşamasını oluşturmuştur.

2.2. Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketlerinin Uluslaşmaya Etkileri

Osmanlı Devleti'nde özellikle Tanzimat döneminde devleti eski gücüne kavuşturmak için, daha çok askeri alanda yapılan yenilikler ve yaygınlaşan gazeteler yoluyla Batı fikirleri asker ve sivil aydınlar tarafından yakından tanınmaya başlamıştır. Yönetici elit içindeki küçük bir grup, siyasi güç dengelerini korumaya gayret ederken Tanzimat sonrasında bir bölünme yaşanmıştır. Cemil Koçak'ın Tanzimat modernleşmesinin bir anlamda kendi zıddını yaratırken diğer yandan kendini tamamlaması olarak yorumladığı bu süreç Yeni Osmanlılar olarak tanımlanmıştır²¹⁴.

Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketleri gizli örgütlenmeler eliyle şekil almıştır. 1800'lü yıllarda kurulan İlk sivil bilimsel cemiyet örgütlenmesi Avrupa kaynaklı ancak gelenekçi yapıda kalan Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi'dir²¹⁵. Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesinden sonraki cemiyet, 1859'da kurulan Fedailer Cemiyeti, daha sonra da 1865'te kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti olmuştur. 1865 yılında İttifak-ı Hamiyyet ilk gizli muhalefet örgütü olarak kurulmuş, 1867'de Genç Osmanlı Cemiyeti

²¹³ Karpat, **Ortadoğu'da...**, s.13-20.

²¹⁴ Cemil Koçak, "*Osmanlı Türk Siyasi Geleneğinde Modern Bir Toplum Yaratma Projesi Olarak Anayasanın Keşfi Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet*", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, C. I, Ed.Tanıl Bora, Murat Gültekinil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.s.72-82.

²¹⁵ Beşiktaş semtinde XIX. yüzyılın başlarında aydınların oluşturduğu ileri görüşlü bir grup olan Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi, ilmi ve edebi, din, felsefe, tıp, fen gibi konularda tartışmaların yapıldığı bir cemiyettir. Bkz: Akcan, **a.g.e.**, s. 56.

adını almıştır²¹⁶. Genç Osmanlılar bir meclis-i meşveret kurularak siyasi iktidarın paylaşılması ve kuvvetler ayrılığını sağlamak istemiştir²¹⁷.

Yeni Osmanlılar içindeki aydınların amacı toplum arasında yeni liberalizm ve milliyetçilik fikirleri ile bir aidiyet oluşturarak onları devlete sadık hale getirmek ve devletin devamlılığını sağlamak olmuştur. Tanzimat modernleşmesine bir eleştiri olması yanında modernleşme hareketi içinde bir muhalefet oluşturmuşlardır. Siyasal ve ideolojik anlamda kendi içlerinde tutarlı ya da örgütlü bir dayanışmayla iktidar hedefi olan bir grup haline gelmemişlerdir²¹⁸.

Tanzimat reformlarını yukarıdan gelen, halkın taleplerine uymayan politikalar olarak gören Yeni Osmanlılar gazetecilik gibi farklı kanallarla muhalefet çalışmaları yürütmüştür²¹⁹. İstanbul’da ve Avrupa’da çıkarılan gazetelerde insan hakları, vatan sevgisi, eşitlik ve hürriyet, adalet, anayasal sistem ve meşrutiyet gibi konulara değinmişlerdir. Yaşlı ve tecrübeli aydınlar karşısında Genç Osmanlılar olarak ortaya çıkan grubun üyelerinden öne çıkan dört aydın Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi ve Şinasi’dir. Berkes, Şinasi’nin tam bir jeune olarak, zamanın ihtiyaçlarına cevap vermeyen *şariat* yerine din ve devletin ayrıldığı Avrupa’daki gibi bir devlet kurmayı savunduğunu ifade etmiştir²²⁰.

Şerif Mardin’e göre Şinasi *heyet-i içtimaiye* kavramıyla bireylerin tebaa olmak dışında kolektif bir yapı ve toplumun bir parçasını oluşturduklarını savunarak dönem aydınları içinde farklılaşmıştır²²¹. Liberalizmi batıdaki gibi yorumlayan Şinasi bireysel hak ve özgürlükler temelli bir yaklaşımla kişilerin bir toplumu oluşturmalarının yanında birey olarak bir değer taşıdıklarına inanmıştır. Koçak’ın ifadelerine göre Şinasi Avrupa’ya gitmeden önce siyasi bir kişilik kabul edilebilirken Avrupa’ya gidişinden sonra akademik çalışmalar yapan bir âlim haline gelmiştir²²².

Şinasi’nin anlaşılabilir bir Türkçe kullanma konusunda örnek olduğu Namık Kemal, liberal değerleri ve demokrasi, toplum sözleşmesi, doğal haklar gibi kavramların İslam içinde de olduğunu, İslami kanıtlarla savunmuştur²²³. Namık

²¹⁶ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C.1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s.s.91-96.

²¹⁷ Mardin, **Jön Türk**... s.33.

²¹⁸ Koçak, *a.g.m.*, s.s.72-82.

²¹⁹ Eric. J. Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s.s. 107-108.

²²⁰ Berkes, **a.g.e.**, s.s.,282-283.

²²¹ Şerif Mardin, “*Yeni Osmanlı Düşüncesi*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce. Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, C.I, Ed: Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.44.

²²² Koçak, *a.g.m.*, s.s.72-82.

²²³ Zürcher, **Modernleşen Türki...**, s.108.

Kemal, İslami temelli bir batılı siyaset felsefesi geliştirmiş, şeriata dayalı bir anayasayı savunsa da demokrasiye yakın ve derinliği olan görüşlere sahip olmuştur²²⁴. Namık Kemal'den daha muhafazakâr olan Ziya Paşa, yetkileri sınırlı bir Osmanlı parlamentosunu savunmuş ancak gayrimüslimlerin eşitliğine tepki göstermiştir. Dört aydından biri olan Ali Suavi medrese eğitimi almış, öğretmenlik ve vaizlik yapmış, Muhbir gazetesinde yazdığı sert ve radikal makaleleri nedeniyle Anadolu'ya sürülmüştür. Londra'da bir süre daha bu gazeteyi yayınlamaya devam etmiştir²²⁵. Avama olan yakınlığı ile bir direniş teorisi geliştirmek istemiş ve Namık Kemal'in İslami siyaset felsefesini eleştirmiştir²²⁶.

Liberal çizgiye en yakın kişi Şinasi olarak kabul edilirken diğer uçta köktendinci şahsiyet olarak Ali Suavi, bu iki ucun ortasında daha demokratik ve hürriyet fikrine daha yakın Namık Kemal ve eşitliğe sıcak bakmayarak parlamenter sisteme sınırlar gelmesini savunan Ziya Paşa vardır. Bu anlatımlardan da anlaşılacağı gibi Genç Osmanlılar düşünce ve üslup açılarından homojen bir grup olmadığı gibi; taklit edilmiş bir modernleşmeyi reddetmeleri, muhalif tutumları ve yönetici elit adayı olmaları yönleriyle birleşmektedirler. Genç Osmanlıların birleştiği bir diğer alan ise siyasetlerini yürüttükleri edebiyattır²²⁷. XX. yüzyıl sonlarındaki aydınlar, toplumu bilgilendirmek için dergi, gazete ve kitapçıklar yayımlamış, bunlarla eser sahiplerinin düşüncelerini halka aktarmayı amaçlamış, bu amaç gereği sade bir dil ve anlatım kullanılmıştır.

Genç Osmanlıların amacı padişahlığı ortadan kaldırmak değil padişahın adaletli olmasını sağlamaktır. Ali ve Fuat Paşaların Osmanlı ve İslam geleneklerini göz ardı etmelerine; Avrupa'nın yüzeysel taklit edilmesine ve İkinci kuşak Tanzimatçıların batılı devletler karşısında taviz vermesi sonucu imparatorluğun Batı karşısında küçülmesine karşı çıkmışlardır²²⁸. Tanzimat'ın bir ahlaki bütünlüğünün ve felsefesinin olmadığını ve bu boşluğun İslam'da siyasal demokrasi temellerini bularak dolacağını savunmuşlardır²²⁹.

²²⁴ Koçak, *a.g.m*, s.s.72-82.

²²⁵ Lewis, *a.g.e.*, s.s.192-205.

²²⁶ Koçak, *a.g.m*, s.s.72-82.

²²⁷ Cemil Koçak, “*Namık Kemal*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce. Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, C.I, Ed:Tanıl Bora, Murat Gültekinil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.s., 73-79.

²²⁸ Mardin, “*Yeni Osm...*”, s.47; Zürcher, **Modernleşen Türki...**, s.109.

²²⁹ Mardin, **Türk Modern...**, s. 89.

Genç Osmanlılar'a göre vatan, parlamentoya ve bir anayasal yönetim şekliyle özdeşleşmiştir. Yürütmenin parlamentoya karşı sorumlu olduğu meşruti bir yönetime geçmeyi amaçlamışlardır. Padişah ve yöneticilerin baskıcı ve keyfi uygulamalarına son vermek için yeni bir düzen getirmek istemişlerdir²³⁰. Osmanlı Devleti farklı ırklar ve halklardan oluşan bir topluma sahip olduğu için Balkan halkları arasında gelişen ve Osmanlı Devleti'nin kaderini değiştiren milliyetçilik akımları Türkler ve Türk aydınları arasında hemen ortaya çıkmamıştır. Bu nedenle Genç Osmanlılar'ın mücadelesi ırk ya da millet esası üzerine değil, devletin şeklinin ve devamının sağlanması üzerine meşrutiyetçilik olmuştur²³¹.

Fikirleriyle Cumhuriyet kurucularını da siyasal ve düşünsel anlamda etkilemiş olan Namık Kemal “vatan, eşitlik, hürriyet, parlamenter sistem, anayasa, meşveret, kişi hak ve hürriyetleri” kavramlarıyla temellendirdiği *medeniyet* algısını İslami gelenekler çerçevesinde konumlandırarak Batılılaşmanın toplumsal değerlerin kaybolması anlamına gelmediğini vurgulamıştır²³². Devletin yönetim sorununa herkesin sahipleneceği bir vatan ve eşit haklara sahip vatandaşlar ile çözüm bulunacağını, din, dil, ırk farkı gözetilmeden vatan olarak adlandırılan ortak bir toprak parçasında yaşayan tebaanın Osmanlı kimliği çatısında yaşaması ve parlamentoda bütün unsurların temsil edilmesini, “vatan-ı müsterek”in çıkarlarını gözetten bir sistem oluşmasını savunmuştur. Vatan kavramını sadece sınırları belirli bir toprak parçasından öte, ortak geçmiş ve değerlere sahip bireylerin birlikte yaşadığı birleştirici bir mekân olarak tanımlamıştır²³³.

1868'de Namık Kemal'in Hürriyet Kasidesi ve Vatan Yahut Silistre adlı eserleri siyasi kültür temellerini hazırlarken Hürriyet'in ilk sayısında “*Vatan Sevgisi İmanın Bir Parçasıdır*” başlıklı makalesi Avrupa'daki gibi bir Osmanlı vatanseverliği fikrini ortaya atmıştır²³⁴. Mardin'in ifadesiyle “*Namık Kemal'in Osmanlı vatanperverliği ve 'Türk milliyetçiliği' farklı şeylerdir*”. Vatanperverlikte öncü olan bu aydınlar kimlik konusunda ‘Osmanlı’, ‘Türk’, ‘İslam-Müslümanlık’ düzlemlerinde gidip gelmişlerdir²³⁵. Koçak'a göre Namık Kemal “*Geleneksel İslam-Osmanlı siyasi*

²³⁰ Sina Akşin, “*Siyasal Tarih (1789-1908)*”, **Türkiye Tarihi**, C.III, 5. Basım, İstanbul, 1997, s.146.

²³¹ Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa 1860-1908**, Cilt.1, İstanbul 2009, s.31-32.

²³² Mithat Aydın, “*Namık Kemal'de Terakki ve Maarif Düşüncesi*”, **Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. 53, S. 2, Ankara, 2013, s.s. 451-477.

²³³ Kenan Özkan, Gökhan Gökgöz, “*İmparatorluktan Ulus Devlete Geçiş Sürecinde Namık Kemal'in Düşünce Dünyası*” **Belgi Dergisi**, S.8, Denizli, 2014, s.s.1083-1107.

²³⁴ Lewis, **a.g.e.**, s. 147.

²³⁵ Mardin, **Türk Modern...**, s. 49.

*felsefesini Batılı bir teorik çerçeve içinde sunarken aslında, gelenek ile modern arasında, geleneksel olanı modern bir kap içinde sunmanın çabası içindeydi*²³⁶”

1876 yılında pek çok meseleyle uğraşan Osmanlı Devleti’nde Sultan Abdülaziz tahttan indirilerek V. Murat sultan olmuş, ardından tahta çıktıktan sonra meşrutiyet ilan edeceğine söz veren II. Abdülhamid tahta geçmiştir. Mithat Paşa’nın isteğiyle Şura-yı Devlet üyesi olan Namık Kemal ve Ziya Paşa’nın da içinde olduğu, yeni anayasayı hazırlayacak olan komisyonun yaptığı çalışmalar sonunda 23 Aralık 1876’da Türkiye tarihinin en önemli belgelerinden biri olan Kanun-i Esasi yayınlanmıştır. Oluşturulan Osmanlı Parlamentosu sadece iki yasama dönemi çalışabilmiş, II. Abdülhamit Osmanlı-Rus Savaşı gerekçesiyle 1878’de anayasayı kaldırmış, otuz yıl süren istibdat dönemi başlamıştır. Kısa sürse de parlamento deneyimi sonraki nesillere bir ideal olarak aktarılmış, Meşrutiyet rejimi ıslahatların sembolü haline gelmiştir.

Meşrutiyet’i yeniden yürürlüğe koyma ideali için çalışan Yeni Osmanlıların devamı olarak, onların yerini alan Jön Türkler, Batı’da Jeune-Allemange, Jeune-France, Jeune-Angleterre, Jeune-Italie isimleriyle politika ve edebiyat yapan gençlerin kurduğu gizli cemiyetlerin adlarından esinlenerek “Jeune-Tures” ismini almışlardır²³⁷.

Genç Türkler (Young Turks) ifadesini ilk kez 1828’de Charles MacFarlane genç Osmanlıları anlatmak için kullanmıştır²³⁸. 1855’te Abdolimo Ubicini, II. Mahmut dönemi reformcularını ve Abdülmecit dönemi Batılılaşma yanlısı Tanzimatçıları tanımlamak için “Jeune Turquie Mahmoud” ve “Jeune Turquie d’Abdul Mejid” ifadelerini kullanmıştır. Bir kavram olarak ilk kez 1857 yılında Hippolyte Castile tarafından kullanılmış, Şükrü Hanioglu’na göre büyük ihtimalle Giuseppe Mazzini’nin *Giovine Italia* (Genç İtalya) hareketinden esinlenilmiştir. Daha sonra Mustafa Fazıl Paşa Nord gazetesinde bu ifadeyi kullanmıştır.

Yeni Osmanlıların yayın organı Hürriyet, Fransızca basımın yapıldığı matbaayı “Imprimerie Centrale de la Jeune Turquie” olarak belirtmiş, Hürriyet başlığından sonra “Yeni Osmanlılar Cemiyeti” ifadesini de kullanmıştır. Bu dönemden sonra Yeni Osmanlılara ve Mithat Paşa liderliğindeki askeri-bürokrat kadroya Jön Türkler tabiri

²³⁶ Cemil Koçak, “*Osmanlı Türk...*”, s.s.72-82.

²³⁷ İhsan Sangu, **Tanzimat ve Yeni Osmanlılar**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940. (Tanzimat I. Anma Kitabı’ndan ayrı basım), s.1.

²³⁸ Muhafif ve edebi akımlar olarak ortaya çıkan “Junges Deutschland” “Młodej Polski (Genç Almanya, Genç Polonya) hareketleriyle edebi anlamda benzerlik de kurulabilmektedir. Bkz: Hanioglu, “*Jön Türkler*”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2001, C.23, s.s.584-587.

kullanılmıştır. XX. yüzyılın başından itibaren II. Abdulhamit'e muhalif Müslümanlar için kullanılmaya başlanmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti yayınlarında Jön Türk ifadesini Türkçü ve milliyetçi fikirleri taşımayan Müslüman muhalifleri anlatmak için kullanmıştır. Avrupa ve Amerika basını yeni rejimi Jön Türk rejimi olarak adlandırmış, ilk defa Vambéry 1850'lere kadar dayandırdığı Jön Türklük ifadesini kavramsallaştırılmıştır²³⁹.

Genç Osmanlılar laik ulusalcı bir anlayışta ya da radikal görüşlerde değillerdir²⁴⁰. BatıOsmanlı toplumunda modernleşmeci aydınlar için Türk ifadesini kullanılmış olsa da Genç Osmanlılar Osmanlıcılık fikri ile İslamcılık fikrini bir arada değerlendirmişler, günümüz milliyetçiliğinden uzak bir şekilde hürriyet ve eğitimin önemini savunmuşlardır. Bunun yanında ilk defa saray karşısına basın yoluyla ya da dernek kurarak muhalefet oluşturulmuş, vatan kavramıyla beraber bugünkü milliyetçilik anlayışının ve uluslaşmanın önemli bir değeri olan vatanseverlik anlayışını işlemişlerdir. Ulus devletin kuruluşundaki kimlik oluşumuna zemin hazırlamışlar, milli kimlik kavramının öncülü olmuşlardır.

²³⁹ A.g.e., s.s.584-587.

²⁴⁰ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayın, İstanbul, 1983, s. 192.

3. BÖLÜM: TÜRK MODERNLEŞMESİNDE ULUS BİLİNCİ OLUŞTURMA ÇABALARI

Viyana bozgunu sonrasında Avrupa ile ilişkilerin seyrinin değişmesi, XIX yüzyıl modernleşme sürecine hazırlık dönemi sayılabilir. Bu dönemde Avrupa'nın bilim, siyaset, kültür ve ekonomik alanlardaki üstünlüğünün nedenleri üzerine düşünülmeye başlanmıştır. Avrupa'dan uzmanlar getirilmeye ve Batıya öğrenci gönderilmeye, Batı tarzı okullar ve elçilikler açılmaya, çeşitli Batı eserleri tercüme edilmeye başlanmıştır.

XIX. yüzyılda Osmanlı devletindeki Müslümanların etnik dinsel değişimi, sadakatin yerine geçen bir dinsel kimlik duygusuyla bir Müslüman cemaat geliştirmiştir. Genel olarak Osmanlı Müslümanları ulusal ihtişam, edebi eserler gibi tarihsel bir geçmişe sahip olmadıkları için daha geniş bir İslami kimliğin altında toplanmaya muhalefet edememiştir. 1860'larda başlayan kitlesel göçler toplumsal yapıyı çoğunluğu Müslüman bir topluluk haline getirirken²⁴¹, kapitalist ekonomik sistemin girişi, yönetim ve siyasi sistemlerdeki değişiklikler sosyo-politik yapıyı değiştirerek Müslüman bir teritoryal devlet oluşturmuştur. İslami bağlarla birleşmiş çağdaş bir ulusun özelliklerini taşıyan bu devlet, siyasallaşmış ve genişlemiş bir cemaat şeklinde yapılaşmıştır²⁴².

Türkler İslamiyet'ten önce de ortak kültürel değerlere, dil ve tarihe sahip olmalarına rağmen İslamiyet'ten sonra bu kavramlar yerini dini değerlere bırakmış, halk arasındaki sınıflar din üzerinden yapılanmaya başlamıştır. Müslümanlar arasında dil, etnik yapı ve soy özellikleri önemli olsa da dinsel cemaat ruhunun yarattığı ortaklık duygusu baskın olmuştur. Tüm tebaayı din-dil-etnik yapı gibi unsurlar gözetilmeden eşit vatandaşlık çatısı altında birleştirmeyi amaçlayan Osmanlılık, toplum yapısını cemaat üzerinden "fert" şeklinde inşa etmeyi amaçlamıştır. Farklı özelliklere sahip Anadolu ve Rumeli Müslümanları zaman içinde bilinçlenmiş, padişahın kulu olmaktan

²⁴¹ Selçuk Akşin Somel, "*Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Kimliği*", **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik** içinde, Haz: Nuri Bilgin, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997, s. 77.

²⁴² Kemal Karpat, **Osmanlı Modern...**, s. 160; Zürcher, **Modernleşen Türkiye...**, s.123.

çıkarak devlete karşı sorumluluk taşıyan, daha büyük bir bütün olan milletin bir parçası; vatandaş olmaya doğru bir gelişim göstermiştir.

1830’lardan önce Osmanlı Devleti’nde kendi kimliğine, dini ve kültürel özerkliğine ve idaresine sahip topluluklar yaşamakta, bunlar “Osmanlı milleti” olarak ifade edilememektedir. Bugün devlet sistemini oluşturan toplum, nüfus, toprak, yönetim gibi yapılar Osmanlı Devleti’nde, idari aygıt ve bunun devamı için gereken toplumsal-ekonomik temellerden oluşmuştur. Temel örgütlenme dini cemaatlerden oluşmuş, kimlik devletin üyesi olmakla değil topluluk içinde yer almakla edinilmiştir. 1860’larda Osmanlı Vatandaşlık Kanunu kabul edilmeden önce bir vatandaşlık kavramı var olmamıştır.

Farklı aşiretler ve etnik gruplar, İslam ideolojisi ve Türkçe ile birleşen bir yapı oluşturmıştır. Bütün Müslümanların bağlılık ve sadakat gösterdiği vatan, fazilet amacıyla öteki dünyaya hazırlık yapılan değil bu dünyadaki amaçlar için de olanak sağlayan bir yere dönüşmüştür. Yerel ileri gelenlerin iktidara yükselmesi, kentlerde girişimci bir kesimin ve seküler bir aydın grubunun ortaya çıkması millet sistemini etkilemiştir. Girişimcilerin ve aydınların öncelikle gayrimüslimler arasından çıkması ve bunların ekonomik ya da siyasi talepleri Osmanlı millet sistemiyle ve otoritesiyle çatışmıştır. Osmanlı Devleti temel yükümlülüklerini yerine getirip toplumsal grupları uyum içinde güvence altına aldığı sürece korunan millet sistemi, içeriden ve dışarıdan maruz kalınan etkilerle değişime direnememiştir²⁴³. Avrupa’daki değişim ve milliyetçilik fikirleri işlevsiz kalan millet sisteminin toplumsal dayanaklarını da dönüştürmeye başlamış, farklı milletlerin kaynaşip birleştiği zemin yok olmuştur²⁴⁴.

XVIII. yüzyılda başlayan değişim etnik ve dil temelli toplumsal katmanlaşma daha sonra devlet kurmak isteyen grupların bağımsızlık amaçları ile bütünleşmelerine yol açmıştır²⁴⁵. Toprak mülkiyet sistemi, toplumsal düzenlemeler, cemaat örgütlenmeleri, ordu ve milletlerin yapılarında yaşanan değişim sonunda, inanç farklılıkları milletlerin ve cemaatlerin orijinal yapılarını değiştirmiştir. Yeni bir seküler kültür ortaya çıkmış, Müslüman yöneticilerle Hristiyan yönetilenler arasındaki

²⁴³ İlber Ortaylı, “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi*”, **Türkler**, C. X, Ankara, 2002, s.s. 216-220.

²⁴⁴ Ahmet Ağaoğlu, **Üç Medeniyet**, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul, 1972, s.s.124-125.

²⁴⁵ Berkes, **a.g.e.**, s.228.

farklılıkların siyasal terminolojiyle ifade edilmesiyle Osmanlı millet sisteminde çözümler başlamıştır²⁴⁶.

II. Meşrutiyet döneminde; o sürece kadar milli ekonomi geliştirememiş ve milli sermayeye dayanan bir sınıf barındırmayan Osmanlı Devleti'nde milli iktisat düşüncesi gündeme gelmiştir. Osmanlı döneminde burjuva sınıfını gayrimüslimler oluştururken devlet iktisat alanını gayrimüslim ve reayanın meşguliyeti olarak görmüş ve dünyada gelişmekte olan endüstrileşme ve kapitalizme yabancı kalmıştır.

Burjuva kavramı ilk kez XVII. yüzyılda Fransızcada “burgeois” orta çağ kasabaları (bourgs) sakinlerinin feodal yargıdan muaf olan özgür bireylerini ifade etmek için kullanılmıştır. XVII. yy. sonlarında kavramın yargısal anlamı olumsuzlanarak “ne ruhbana ne de soyluluğa ait olan, beden işçiliği yapmayan, çalışmadan para kazanan” kişilere gönderme yapan ekonomik bir anlam kazanmıştır²⁴⁷.

Burjuva kavramının zaman içinde geçirdiği değişimi en iyi ifade edecek söz 1895'te Weber'in “*Ben burjuva sınıfı üyesiyim, kendimi öyle hissediyorum ve onun görüşleri, idealleri ile büyütüldüm*” şeklinde sözlerinin bugün hiç kimse tarafından söylenemez oluşuyla açıklanabilir. Weber sosyal sınıfları ekonomik güç dağılımı ile piyasadan aldıkları payla gruplaşmaları olarak tanımlamıştır. Simmel, Weber, Sombart ya da Schumpeter gibi isimler kapitalizm ile burjuvaziyi bir madalyonun iki yüzü olarak değerlendirmiştir. Wallerstein “*Modern dünya üzerinde bildiğim hiçbir ciddi tarihsel yorum yoktur ki burjuvazi kavramını içermesin. Bunun bir sebebi var; başkahramanı olmayan bir öykü anlatmak zordur*”²⁴⁸ demiştir. Burjuvanın burjuva ile savaştığı yerlerde ekonomik menfaat, dini gelişmeler, entelektüel fikirler, toplumsal rekabet, kadının toplumsal konumu gibi konular siyasi meseleler olmuştur²⁴⁹.

XIX. yüzyılda Rumlar ve Sırlar arasında oluşan ticaret burjuvazisi ve batıyla ticaretin artmasıyla, ayrıca kapitalist ekonominin Osmanlı topraklarına girişiyle ülkedeki pek çok Hristiyan grup kendilerini farklı yapılar olarak görmeye başlamıştır²⁵⁰. Demiryolları ağlarının gelişmesiyle Hristiyan Balkan ülkeleri ile olan

²⁴⁶ Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform**, Çev. Osman Akınhay, C: I, Papirüs Yayınevi, İstanbul, 1997, s.s. 137-150.

²⁴⁷ Franco Moretti, **Tarih ile Edebiyat Arasında Burjuva**, Çev. Eren Buğlalılar, İletişim Yay., İstanbul, 2015, s.17

²⁴⁸ Immanuel Wallerstein, “*The Bourgeois(ie) as Concept and Reality*”, **New Left Review**, I/167, Ocak-Şubat 1988, s. 98.

²⁴⁹ Peter Gay, **Schnitzler's Century: The Making of Middle-Class Culture 1815-1914**, New York, 2002, s.5. Akt: Moretti, **Tarih ile Edebi...**, s.12.

²⁵⁰ Murat Tazegül, **Modernleşme Sürecinde Türkiye**, Babil Yayınları, İstanbul, 2005, s.87.

temasların artması ve değişen ekonomik ilişkiler kademeli olarak Türkiye'de ulusal bir harekete yol açmıştır. Tarihsiz milletlerin uyanış dönemi başladığında yavaş yavaş ulusal bir kamu hizmeti ve ulusal burjuvazi geliştiren bağımsız ulus devletler kurulmaya başlamıştır. Otto Bauer bu dönemde Türkiye'nin²⁵¹ ekonomik ve kültürel gelişiminin Hristiyan milletlerin Türk toprağı üzerindeki kültürel gelişmesine nazaran çok yavaş olduğunu belirtmiştir. Bauer'e göre

Türkiye kapitalist meta üretimine dayanan modern bir devlete dönüşmediği için düşüşe mahkûmdur; ancak, Türkiye'nin dağılması yavaş ilerliyordu, çünkü ekonomik kalkınmanın yavaş olması, devleti parçalayabilecek güçleri de çok yavaşlatıyordu. Türk kapitalizminin olmaması gerçeğı, Türkiye'nin hayatta kalamayacağını gösteriyordu. Büyük güçler bu süreci geciktirebilse de Avrupa Türkiye'sinin çözülmesi nihayetinde engellenemeyecekti. Makedonya ve Arnavutluk; Yunanistan, Romanya, Sırbistan, Bulgaristan, Bosna ve Mısır'ın Türkiye'den koptuğı gibi, diğerleri de kendilerini Türkiye'den ayıracaklardı²⁵²

Bauer'in tespit ve öngörülerinden yola çıkarak dönemin değişen ekonomik ve kültürel gelişmelerinin hızına yetişemeyen Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinin beklenen bir durum olduğu ancak millet olarak varlığını sürdürme gayesi taşıyan insanların kendilerine yeni ulus devletler kurmasının kaçınılmaz olduğu söylenebilir.

Millet olma süreci içinde devlet eliyle bazı müdahaleler gerçekleştirilmiştir. Yeniden örgütlenmek için Avrupa'dan ulus devlet modeli örnek alınmış ve bu model önderler tarafından halkların tarihsel deneyimleri ve siyasal kültürleri gözetenmeden dayatılmıştır. Aynı dili konuşan etnik gruplar bir toprak parçası üzerinde rastgele bir araya gelerek ulusallık payesiyle bir milli kimliğı kabule zorlanmışlardır. Türklerin Orta Asya'dan Anadolu topraklarına gelişleri ön plana çıkarılmış, XIX. yüzyılda yaşanan ekonomik ve kültürel değişimle ortaya çıkan yeni orta sınıfın siyasal haklar talebi üzerine, devlet kendi elitini yaratarak onu bir millet haline getirmeye çalışmıştır. Devlet modernleşme yoluyla ulusçuluğı, millet kavramının kültür ya da din gibi manevi yönleri ile değil, pozitivist bir ideoloji olarak şekillenen laiklik ile desteklemiştir. Diğer yandan dinciler pozitivist yaklaşımın tersine maddi yönleri bir yana bırakarak din üzerine şekillenen ümmet anlayışı ile bir millet oluşturmak istemişlerdir²⁵³.

²⁵¹ Otto Bauer, Osmanlı Devleti değil Türkiye olarak adlandırdığı için yazarın ifadesine sadık kalınmıştır.

²⁵² Otto Bauer, **The Question of Nationalities and Social Democracy**, Ephraim J Nimni(Ed), University of Minesota Press, London, 2000, s.s. 396-397.

²⁵³ Karpat, **Osmanlı'dan...**, s.s. 14-33.

3.1. Türk Modernleşmesinde Fikir Akımları ve Kimlik Oluşumuna Etkileri

Türkiye’de milliyetçiliğin ortaya çıkışı hakkındaki genel kanı; milli kimlik arayışlarının, Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde modernleşme çabalarıyla birlikte başladığı yönündedir. Uluslaşma sürecinde genel bir ‘Batılılaşma’ zemini üzerinde Osmanlıcılık, Türkçülük, Meslek-i İçtima ve Sosyalizm gibi siyasi fikir hareketleri ortaya çıkmıştır. Tüm fikirlerin ortak amacı İmparatorluğu içinde olduğu kötü durumdan kurtarmak ve devletin devamlılığını sağlamak olmuştur. Savunulan fikirlerin amaçlarındaki benzerlikler onların zaman zaman iç içe geçmelerine ve benzer politikalar oluşturmalarına neden olmuş, birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılmaları zorlaşmıştır. Bu fikir hareketleri zamanla değişen özellikleri ve etkileriyle birbirinden ayrı yaklaşımlar olarak değerlendirilmiştir²⁵⁴.

Fransız İhtilali’nden sonra Avrupa’da başlayan milliyetçilik fikirlerinin Balkanlarda etkili olmaya başlaması ile Yunan ayaklanması sonucu Yunan devleti kurulmuş, farklı unsurların milliyetçi faaliyetleri artmıştır. Azınlıkların ayrılıkçı milliyetçi düşüncelerle bağımsızlık mücadelelerine başlamaları nedeniyle, İmparatorluğun dağılmasını önlemek için tepkisel bir ideoloji olarak “Osmanlıcılık ve İslamcılık” düşünceleri doğmuştur²⁵⁵. Milliyetçilik tehdidine karşı geliştirilen Osmanlıcılık ideolojisi birlik ve millet olmak için gerekli dil ve kültür unsurlarını sağlamadığı için sarsılmış, Arnavut ve Arap milliyetçilikleri, yürütülen İslamcılık politikasının Müslüman unsurları birleştirmede etkili olmadığını göstermiştir.

Gelişen milliyetçilik fikirlerine karşın, devletin çoğunluğunu oluşturan Türklerin devleti kurtarmayı düşünen tek topluluk olması ve Türlerdeki ümmet yapısının etkisiyle, Türkler arasında önceleri milli bir hareket görülmemiştir. Devleti bir arada tutma isteği yanında İslam dininin milliyet değil ümmet anlayışının üzerinde durması sebebiyle Osmanlılık üst kimliğini kabul eden tek unsur Türkler olmuştur²⁵⁶.

Çok dinli, etnik yapılı ve çok dilli yapısı gereği farklılıklara dayalı ayrımın gözetilmediği, tüm Osmanlı tebaasını bir arada tutma ideolojisi, gelişmeler karşısında

²⁵⁴ Mehmet Karakaş, “II. Meşrutiyet Dönemi Türkçülük Düşüncesi ve İttihat-Terakki Rolü”, **Tezkire**, S.65, 2018, s.s. 194-208.

²⁵⁵ Tarih literatüründe bu kanının işlendiği çok sayıda eserden bazıları; Ezel Kural Shaw ve Stanford J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul, 2000; Süleyman Seyfi Ögün, **Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000; Suavi Aydın, **Modernleşme ve Milliyetçilik**, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2000.

²⁵⁶ Şükrü Hanioglu, “Türkçülük”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, V, İstanbul, 1985, s.s.1394-1399.

işlevsiz kalmaktan kurtulamamıştır. İmparatorluğun geniş kitlelerini kapsayacak bir kurtarma ideolojisi arayan yöneticiler, Hristiyanları ya da Türk olmayan Müslümanları dışlayıcı görünümünden dolayı Türkçülük yaklaşımına önceleri sıcak bakmamıştır. Osmanlıcılık ve İslamcılık'ın İmparatorluğun kurtuluşunu sağlayamaması üzerine, dağılmanın ardından yeni kurulan ulus devlet sürecinde Türkçülük ideolojisinde karar kılınmıştır²⁵⁷. Osmanlıcılık'a alternatif olarak gelişen ve en çok taraftar toplayan İslamcılık ve Türkçülük akımları genel Batılılaşma siyasetine paralel bir karakterde gelişmiştir. Bu anlamda tüm akımlar İmparatorluğu kurtarmayı ve devletin devamlılığını sağlamayı amaçlamışlardır²⁵⁸.

İlk Türkçülerin milliyetçiliği kültürel anlamda gelişme göstermiştir²⁵⁹. Osmanlıcılık ve İslamcılığa karşı bir eleştiri olmamış, bunlara olan bağlılıklarını da dile getirmişlerdir. Jön Türk iktidarının çökmesi, siyasi milliyetçiliği hızlandırmış, isyanlar ve savaşlar dönemi içinde toprak kayıpları artmıştır. Balkan mağlubiyetinden önce Osmanlı aydınları arasında ortak bir düşmana yönelen ortak kin ve nefret duygusu oluşmamış ancak mağlubiyet Osmanlı vatanseverleri ile milliyetçi aydınları harekete geçirmiştir. İttihat ve Terakki'nin davetiyle gerçekleşen toplantılarda Müdafaa-i Milliye Cemiyetinin kurulması kararlaştırılmıştır. Cemiyet bünyesindeki irşat heyetleri vasıtasıyla topluma vatan ve milliyet duygusu kazandırmak, gelecek tehlikelere karşı milleti uyarmak amaçlanmıştır²⁶⁰.

Tarih, edebiyat ve Batı etkisindeki eğitim kurumlarında gelişen yeni oluşumlarla Türk milliyetçiliğine yön verilmiştir. Batı tarzı eğitimle yetişen genç subaylar, devlet memurları ve aydınlar, siyasi düzene karşı çıkarak Türk dili ve tarihine bağlı kimlik arama çabasıyla milliyetçiliği, etnik Türk milliyetçi unsurlara öncelik vererek siyasileştirmiştir. Dini açıdan padişaha bağlılık sürerken vatan kavramı değer kazanmış, millet ve devlet de düşünce yapısındaki yerlerini almaya başlamıştır.

Dünyada başlayan uluslaşma hareketleri sürecinde Osmanlı Devleti içinde yaşayan farklı unsurları ortak bir kimlik altında toplamak ve toprak kayıplarını

²⁵⁷ Türkçülük ideolojisinde karar kılınması ile ilgili bilgi için Bkz.: Selim Deringil, “*Osmanlı İmparatorluğu’nda ‘Geleneğin İcadı’, ‘Muhayyel Cemaat’ (‘Tasarımlanmış Topluluk’) ve Panislamizm*”, **Toplum ve Bilim**, S.54-55, 1991, s.s. 52-62; Somel, “*Osmanlı’dan Cumhuriyet’e...*”, s.s. 71-83.

²⁵⁸ Mehmet Karakaş, “*II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Hareketleri*”, Ed. Asım Öz, **Yüzcü Yılında II. Meşrutiyet**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2008, s.s.65-102.

²⁵⁹ Fatma Müge Göçek, “*Osmanlı Devleti’nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım*”, (Ed. Tanıl Bora), **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce IV: Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.s. 63-76.

²⁶⁰ Erol Akcan, “*Balkan ve Birinci Dünya Harbi Yıllarında Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*”, **Tarihin Peşinde**, S.13, 2015, s.s. 161-183.

önlemek mümkün olmamıştır. Osmanlı Devleti'nin çok geniş bir alanda hâkimiyet sürmesi, güçlü bir orduya sahip olmaması ve askerlik yükümlülüğünün adaletli bir şekilde uygulanmaması, imparatorluk içinde yaşayan unsurların kaynaşmasını engellemiştir. Bu duruma karşı Batıcılık, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımları devlet içindeki unsurları birleştirmeye yönelik çabalar olarak gelişmiştir.

3.1.1. Batıcılık

Osmanlı Devleti Batı karşısında düşmeye başladığı kötü durum karşısında sistem içinde çözmeye çalıştığı sorunların daha derinde yatan nedenleri olduğunu fark etmiştir. O zamana kadar reddedilen Batı anlayışının başarılarının kaynağı araştırılmaya başlanmış, çeşitli Avrupa ülkelerine daimî elçilikler açılmıştır²⁶¹. Bu dönemde Batı'nın üstün olduğu alan olarak görülen teknoloji örnek alınmış, Avrupa'ya gönderilen elçi ve temsilciler batıdaki sistemin her alanda üstünlüğünü gözlemlemiş ve eserlerine yansıtmışlardır²⁶². Batı ile temasa geçen seçkinler Batı'nın tartışmasız üstünlüğünü ve oradaki yeniliklerin takip edilmesiyle çağın yakalanabileceğini, bunun yanında kendi geleneksel yapılarının ve mevcut sistemlerinin de çağın çok gerisinde olduğunu belirlemişlerdir²⁶³. Batı teknolojisinin her yönüyle, düşünce sistemi ya da kurumlarıyla Osmanlı Devleti'ne girmeye başlamasıyla seçkinlerin geniş bir kısmı Batıcı akımı desteklemeye başlamıştır²⁶⁴. Osmanlı Devleti son dönemlerde beliren tüm siyasal içerikli eğilimler aslında Batılılaşma çerçevesinde şekillenmiş ve devletin sorunlarına çözüm bulmak istemiştir. İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük akımları Batı ile belirli düzeyde uzlaşma içindedir. İslamcılar Batının teknolojisini almayı onaylarken Osmanlıcılar ve Türkçüler daha geniş bir ilişkiden yana olmuştur. Bunların yanında her yönüyle Batılılaşmadan yana olan daha aşırı Batılılaşma görüşleri etrafında Batılılaşma akımı şekillenmiştir²⁶⁵.

Teknolojik gelişmelerin çok daha ötesinde, kendi toplumsal gerçeklikleriyle çatışan bir realite olarak beliren Batıcı anlayış, onu gerçekleştirmeye çalışan kendi

²⁶¹ERCÜMENT KURAN, “Türkiye’nin Batılılaşmasında Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Rolü,” VI. Türk Tarih Kongresi’nde Sunulan Bildiri, Türk Tarih Kurumu, Ankara, Ekim 1961, s.s.489-496.

²⁶²BAKİ ASILTÜRK, **Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000.

²⁶³FAİK REŞİT UNAT, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, TTK Basımevi, Ankara, 1968, s.s.19-20

²⁶⁴HANIOĞLU, **Bir Siyasal Örgüt Olarak ...**; LEWIS, Modern Tür..., s. 131.

²⁶⁵Geniş bilgi için Bkz: KARAKAŞ, **Türk Ulusçuluğunun...**

seçkin grubunu ortaya çıkarmıştır. Toplumun her alanında ortaya çıkan değişim edebiyatta, mimaride, ya da siyasal alanda kendini göstermiştir. Seçkinleri kapsayan Batılılaşma hareketi çeşitli tepkilerle karşılaşmış, aydınların önemli bir bölümünün desteğiyle Osmanlı Devleti'nin çehresini kısa sürede değiştirmeyi başarmıştır. 1839 sonrası, modernleşme taraftarlarının yönetimdeki üstünlükleri ile kısa zamanda istenen değişim gerçekleşmeye başlamıştır.

Şükrü Hanioglu yaşanan değişikliklerin sonuçlarını üç temel alanda toplamıştır. Öncelikle Avrupa ile başlayan sıkı ilişkiler neticesinde Osmanlı Devleti Avrupa dengesinin bir unsuru haline gelmiş ve Avrupa mallarının ülkeye girişini kolaylaştıracak ticaret anlaşmaları yapılmıştır. İkinci olarak Batı'nın teknolojik üstünlüğü tartışma konusu olmaktan çıkmıştır. Son olarak; geleneksel değerlerin artık işlevsel olmadığını savunan Batıcılar ve Batı'nın toplumu bozduğunu iddia eden gruplar arasında uzun yıllar sürecek bir mücadelenin yaşandığı bir siyasal yapı oluşmuştur²⁶⁶.

Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma çabaları beraberinde Doğulu faziletleri muhafaza etme çelişkisi ile birlikte sürmüştür. Toplumda seçkinler ve halk kültürü arasında bir uçurum oluşmaya başlamış, seçkinler toplumu aydınlatma misyonunu üstlenmişlerdir²⁶⁷. Batı'da belli bir süreç içinde gerçekleşen aydınlanma, Türkiye'de bir projeye dönüşmüştür. Uluslaşma ve ulus-devleti oluşturma süreci, Batılılaşma misyonunun gölgesinde gerçekleşmiş, Türk kültürü ile Batı arasında denge kurma çelişkisi; laik, özgün ve Türkçü motiflerle aşılmaya çalışılmıştır. Türk modernleşmesinin önemli bir unsuru, modernlik ve gelenek; Batı teknolojisi ve Doğu maneviyatı arasında denge kurmak olarak gelişmiştir²⁶⁸.

Avrupa'da başlayan aydınlanma hareketlerinden sonra Batı ile etkileşimi artan Türk aydınlar, Batı'da yayınlanan eserleri daha çok inceleme fırsatı bulabilmiştir. Aynı dönemde Avrupa'da da Asya kültürlerine karşı artan bir ilgi ile Türkler hakkında eserler yazılmaya başlanmıştır. 1832'de Lumley Davids'in Londra'da yayınladığı Türk Dili Grameri²⁶⁹ girişinde Türk tarihi, lehçeleri, kültür ve edebiyatı hakkında bilgi

²⁶⁶ Şükrü Hanioglu, “Batıcılık”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, V, İstanbul, 1985, s.s. 1382-1388.

²⁶⁷ Georgeon, *Osmanlı Türk...*, s.53.

²⁶⁸ Ayşe Kadioğlu, *a.g.m.*, s.s. 284-292.

²⁶⁹ Arthur Lumley Davids, *A Grammar of the Turkish Language: With a Preliminary Discourse on the Language and Literature of the Turkish Nations*, Londra, 1832, s. ii. Davis eseri yazdıktan sonra yaşamını yitirmiş, annesi oğlunun yazdığı kitabı Fransızcaya çevirerek bir önsözle Sultan Abdülmecit’e ithaf etmiştir. Osmanlı aydınları bu Fransızca çeviriyi okumuştur.

verir. Aslen Polonyalı olan Mustafa Celaleddin Paşa'nın yazdığı Eski ve Modern Türkler²⁷⁰, Türklerin medeniyete yaptığı hizmetleri anlatmış, Türk ırkını Hun ya da Moğol değil Avrupalılar ile aynı aileden kabul etmiş, bu şekilde Balkanlardaki isyanları hafifletmeyi, Türkleri Batı kültürüne yaklaştırmayı ve Avrupa'daki Türk düşmanlığını azaltmayı amaçlamıştır. Fransız Şarkiyatçısı Leon Cahun 1896'da Paris'te yayınladığı Asya Tarihine Giriş kitabında Avrupa'ya medeniyeti Turan ırkının getirdiğini yazmıştır²⁷¹. Bunlar gibi şarkiyatçıların yazdığı eserlerin Batı'ya karşı artan bir sempatiye yol açtığı ve Osmanlı Devleti'nin Batıcılık politikasına etkisi olduğu göz ardı edilmemelidir.

Mardin'in ifadesiyle; 1860'larda, bilimin bir politikası olmadığı görüşündeki Ansiklopedizme göre, Batılılaşmak, insanın bilgisinin arttırılmasıdır. Daha sonra Namık Kemal ve Yeni Osmanlıların edebî çalışmaları neticesinde Batılılaşmak, parlamenter rejimi savunmak ve imparatorluğa yerleştirmek çabasıyla eş sayılmıştır²⁷². Yeni Osmanlılar Batı'nın üstünlüğünü inkâr etmemiş, bilimsel gelişmeleri almanın önemini fark etmiş ancak felsefi ve fikri yanları almanın gereksiz olduğunu düşünmüşlerdir²⁷³. Teknoloji dışındaki aşırı Batılılaşmayı eleştirmişler²⁷⁴, geleneksel ve modern değerlerin sentezini yapmaya çalışmışlardır²⁷⁵. II. Abdülhamid döneminde yönetim Batı kültürünün zararlı olduğu görüşünde olsa da modern eğitim kurumları açılmış, teknoloji ithali tüm hızıyla devam etmiştir. Modern eğitim kurumları sayesinde Batılılaşma taraftarları çok artmış, yetiştikleri dönem ve toplumsal gerçekliğin çok ötesinde bir yapıyı gerçekleştirmeye çalışan Mustafa Kemal ya da Abdullah Cevdet gibi aydınlar bu eğitim kurumlarından yetişmiştir²⁷⁶.

Abdullah Cevdet'in Batılılaşma modeli, Batının teknoloji ve biliminin var olan yapının olumlu yanlarına uygulanması şeklindedir. Batılılaşma gereklidir ancak geleneksel kültürel değerlerden yararlanılmalıdır. Biyolojik materyalizmin toplumda itici bir güç olarak benimsenmesi için İslam dininden yararlanma fikirleri gibi, Doğu

²⁷⁰ Nazım Hikmet'in büyük dedesi olan Celaleddin Paşanın yazdığı Les Turcs Anciens et Modernes adlı kitap Moğollarla Türklerin akrabalığını reddetmiş, Türk-Hun akrabalığı ve Türklerin Avrupa'nın ari ırklarından olduğunu savunmuş ayrıca içeriğiyle Türklere yeni bir tarihi misyon vermiştir. Bkz: İlker Aytürk, "Türk Dil Milliyetçiliğinde Batı Meselesi", **Doğu Batı**, Doğu Batı Yayınları, C.9, S.8, Ankara, 2006, s.s.93-108.

²⁷¹ Kushner, **a.g.e.**, s. 13-14.

²⁷² Mardin, **Jön Türk...**, s. 222.

²⁷³ Baykan Sezer, **Türk Sosyolojisinin Ana Başlıkları**, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay, İstanbul, 1985, s.286.

²⁷⁴ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, AFA Yayıncılık Karpat, İstanbul, 1996, s. 33

²⁷⁵ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2004, s.s. 68-69.

²⁷⁶ Shaw ve Shaw, **a.g.e.**, s. 305.

kültüründen de yararlanılması gerektiğini savunmuştur. Öncülüğünü Abdullah Cevdet'in yaptığı İttihad Dergisi'nde diğer Jön Türk dergilerinden ayrı olarak Atatürk inkılaplarının öncüsü sayılabilecek birçok tema görülür. Dergi toplumsal hayatın edebi, ekonomik, mimari, askeri, dini ve politik tüm yönlerinin Batı'ya dönük olmasını savunan bir yayın siyaseti izlemiştir. Abdullah Cevdet, İttihad'da, Yeni Tasvir-i Efkar gazetesinde ve Batıcı yazarların toplandığı Mehtap dergisinde yazdığı yazılarda İslamiyet'in toplumsal gelişmenin önünde bir engel olduğunu savunmuştur²⁷⁷.

Abdullah Cevdet'in Batılılaşabilmek için fikir ve görüşleri temelinden değiştirmek gereğini belirtmesi ve evreni materyalist-biyolojik bir çerçevede düşünmek gerektiğini vurgulaması onu diğerlerinden ayıran önemli bakış açılarıydı²⁷⁸. İttihatçılarla olan anlaşmazlıkları nedeniyle bir süre ülkeye dönmemiş, 1910 sonlarında gelmiş ve 1911'de İttihad'ı İstanbul'da çıkarmaya başlamıştır. Bu tarihten sonra Celal Nuri ya da Kılıçzade Hakkı Beyler gibi Batılılaşmanın öncü isimleri İttihad çevresinde toplanmıştır²⁷⁹.

İttihad 55-57. sayılarında Batıcıların programı kabul edilebilen bir yazı dizisi yayımlamıştır. Uzun zamandır dergilerinde işlenen tezlerin bir özeti sayılabilecek Kılıçzade Hakkı imzasıyla yayınlanan *Pek Uyanık Bir Uyku*²⁸⁰ başlıklı yazıda Batıcıların hedefleri özetlenmiştir. Planda hanedan üyelerinin özellikle şehzadelerin eğitiminin önemi üzerinde durulmuş, Avrupa'da olduğu gibi şehzadelerin orduda görev almalarının gereği anlatılmış, geleneksel değerlerin yerini modern değerlerin alması üzerinde durulmuş, Bizanslıların başlığı olarak tanımlanan fesin yerine ulusal bir başlık, kalpak yerine atalarımızın kullandığı başlığın dönemin çizgileriyle dizayn edilmiş modern bir şeklinin kullanılması önerilmiştir. Yazıda dini makamların yetkisi olmadan kadınlara çeşitli haklar verilmesi, tekke ve zaviyelerin kapatılması, medreseler yerine Batı yöntemleriyle eğitim yapan kurumlar açılması, geleneksel alışkanlıkları terk etme, cemiyetlerin yönetim işiyle uğraşmamaları, Meşihat'in²⁸¹ modernleşmeyi desteklemesi, orduda reform, tüm mezheplerin tek çatı altında birleştirilmesi, dil reformu, özel girişimin önemi, kanunlarda modern yapıya uygun

²⁷⁷ Hanioglu, **Bir Siyasal Düşünür Olarak...**, s.193.

²⁷⁸ Osman Demir, "Abdullah Cevdet'te Din Algısı", **İnsan ve Toplum Dergisi**, C. 1, S. 2, 2011, s. 9. <https://insanvetoplum.org/content/6-sayilar/1-2/1-m0024/osman-demir.pdf> (erişim 22.09.2020),

²⁷⁹ Hanioglu, **Bir Siyasal Düşünür Olarak...**

²⁸⁰ Kılıçzade İsmail Hakkı, "Pek Uyanık Bir Uyku", **İttihad**, S. 55, 21 Şubat 1328.

²⁸¹ Din işlerinin yürütüldüğü, şeyhülislâmların resmi daireleri.

reformlar yapılması önerileri bulunmaktadır²⁸². Birçok kimse tarafından Atatürk reformlarının bir taslağı olarak da kabul edilen, Cumhuriyetin kurucu felsefesinin oluşturulmasında Kılıçzade Hakkı'nın "Rüya" ya da "Pek Uyanık Bir Uyku" adlı batılılaşma projesi çok önemli bir yere sahiptir²⁸³.

Batı'nın kısmî alınması gerektiğini savunan Celal Nuri ve arkadaşları ve tam alınması gerektiğini savunan Abdullah Cevdet grubu olarak iki kutup halinde bölünen düşünürler artık İslam'ın etkisini tartışmayı bırakmış, birbirlerinin tezlerini çürütmeye çalışmışlardır²⁸⁴. Siyasal olmayan bir program izleyen Batıcıların bir kısmı Kurtuluş Savaşını desteklerken bir kısmı İstanbul Hükümetinde görev yapmıştır. İctihad dergisinin kapatılması üzerine faaliyetleri seyreli ve 1914 sonrası savaş koşulları içinde sakıncalı neşriyatın yasaklanması ile yayınlar azalmıştır.

Bütün II. Meşrutiyet dönemi fikir akımlarında olduğu gibi, devletin nasıl kurtarılacağı konusunda aydınların geliştirdiği tezlerden biri olarak Batıcılık akımı ile Batı karşısında daha güçlü hale gelmek amaçlanmıştır. Cumhuriyetle birlikte Batılılaşma devleti kurtarma değil yeni bir toplumsal yaşam yaratma açısından izlenen bir yol olmuştur. Bu dönemde Batıcı aydınlar rahat bir neşriyat dönemi geçirmiş, Batıcılık etkili ve ortaya attığı tezlerin bir bölümü dikkate alınan bir akım olmuştur. Batıcılık akımı ile birlikte Osmanlılık ideolojisi de birleştirici ve kapsayıcı bir fikri temel oluşturmak için izlenen bir başka yol olmuştur²⁸⁵.

3.1.2. Osmanlılık

Fransız İhtilalinden sonra meşrutiyetini Tanrıdan alan, birçok farklı din ve etnik grubu bir araya getiren Osmanlı Devleti Balkanlarda başlayan milliyetçilik hareketleri ile karşı karşıya kalmıştır²⁸⁶. Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarında da milliyetçilik fikirleri yeşermeye başlamış, Yunan İsyanı gerçekleşmiş, bu kopuş devlet içindeki başka unsurlara da ilham vermiştir. Bu dönemde tüm halkları içine alacak bir üst kimlik oluşturma arayışları başlamış, daha

²⁸² Peyami Safa, **Türk İnkılabına Bakışlar**, Atam Yayınları, Ankara, 1996, s.34.

²⁸³ Hanioglu, **Bir Siyasal Düşünür...** s. 375; Sabahattin Özel, "Yazdıklarının Işığında Kılıçzade Hakkı Bey'in Fikirleri", **Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Sempozyumu**, C.III, ss.1499-1507; Celal Pekdoğan, "Kılıçzade Hakkı", **DİA**, C XXV, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2002, s.415-416.

²⁸⁴ Kushner, **a.g.e.**, s. 110.

²⁸⁵ Hanioglu, **Bir Siyasal Düşünür...**, s.193.

²⁸⁶ Şükrü Hanioglu, "Osmanlılık", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, V, İstanbul, 1985, s.s. 1389-1390.

önce hanedandan kaynaklı devlet ismi olan ‘Osmanlı’ üst kimliği, din ve milliyet farklarını kapatan en kapsayıcı kimlik olarak belirlenmiştir²⁸⁷.

Osmanlı ve Osmanî kelimeleri hanedanın ve devletin gururla taşınan isimleriyken, Tanzimat’ın ilanıyla toplum içindeki ayrışmayı engellemek amacıyla Osmanlıcılık ideolojisine uygun şekilde imparatorluk içinde yaşayan herkes için kullanılmaya başlanmıştır. Bu terimle Müslüman, Yahudi, Hristiyan milletler arasındaki dini ayrım kaldırılmış, eşit haklara sahip vatandaşların imparatorluğa sadık Osmanlı milleti haline gelmesi amaçlanmıştır²⁸⁸.

Tanzimat başta olmak üzere tüm yenileşme hareketleri Osmanlı Devleti içinde Batı kurumlarını oluşturmanın yanında devlet içindeki çeşitli unsurlar arasındaki farkları yok etme çabasına girmiştir²⁸⁹. Öncelikle hukuki alanda reform hareketleri ile bir Osmanlı ferdi yaratılmak istenmiştir²⁹⁰. Bu şekilde Batı’da hızla yayılmakta olan milliyetçilik akımının Osmanlı sınırları içine girmesi ve yıkıcı etkilerinin engellenmesi istenmiştir. Milliyetçiliğin vatanseverlik ideolojisini millet sistemine uyarlamak için geliştirilen Osmanlıcılık devletin siyasi çıkarlarını korumak ve yeni dünya düzeninde stratejik konumu en iyi şekilde korumak amacıyla geliştirilmiş bir projedir. Bütün bu kaygılarla fikri ve siyasi faaliyetlerde bulunan Genç Osmanlılar Cemiyeti din, dil, ırk, mezhep farkı gözetmeden devlet sınırları içindeki insanları herkesin eşit hak ve özgürlüklere sahip olduğu Osmanlıcılık düşüncesiyle birleştirmek istemişlerdir²⁹¹.

İdeoloji haline gelen Osmanlıcılık ruhunu yaşatmak için Batı’nın yayılcı karakterine karşılık, gerilemekte olan devletin gelişmeleri yakalayarak varlığını sürdürebilmesi için bazı ıslahat ve reformlar yapılması gerekmiştir. Osmanlıcılar Kanun-ı Esasi’nin ilan edilmesi ve meşverete dayalı bir sistemin oluşması amacıyla Mebusan Meclisi açılması için çaba göstermiştir²⁹². Birçok konuda farklı yaklaşımları olan Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerin fikir birliğine vardığı Osmanlıcılık, ulus esasına

²⁸⁷ İlber Ortaylı, “*Tanzimat*”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, VI, İstanbul, 1985, s.s. 1546.

²⁸⁸ Kushner, **a.g.e.**, s.s. 32.

²⁸⁹ Selçuk Akşin Somel, “*Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913)*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, C.1, Cumhuriyet Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi, Ed: Tanıl Bora, Murat Gültekinil, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.s.88-116.

²⁹⁰ Bayram Ali Soner, “*Azınlıklar ve Vatandaşlar: Türk Vatandaşlığının İki Yüzü*”, Ed:F. Keyman **Küreselleşme, Avrupalılaşma ve Türkiye’de Vatandaşlık**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s.s. 359-391.

²⁹¹ Karpat, **Osmanlı’dan...**, s.67.

²⁹² Koçak, “*Osmanlı Türk Siyasi Geleneğinde...*

dayalı ulus devlet kurma düşüncesine karşı, farklılıkları bir arada tutmayı amaçlayan bir üst kimlik yaratma amacını taşımıştır²⁹³.

Osmanlıcılıkla kapsayıcı bir üst kimlik hedeflense de kendilerini Bulgar, Yunan ya da Sırp kimlikleriyle niteleyen gruplar için Osmanlılık bir anlam taşımamıştır²⁹⁴. Yeni millet kavramı, sınırları belli bir toprakta oturan, ortak yurttaşlık bağı ve siyasi kültür değerlerini paylaşan bireylerden oluşsa da diğer kimlikleri folklorik düzeyde tutmaya çalışırken etnik milliyetçilikleri arttırmıştır. Geleceğini devletin bekasında gören ya da ticaretle uğraşan uyruklar küçük bir devletin üyesi olmaktansa Osmanlı olmayı tercih etmiş ancak Bulgar milliyetçileri onları kendi çıkarları için değerlerinden vazgeçen anlamında “çorbacı” olarak aşağılamıştır. Yaratılmak istenen üst kimliğe bir süre Müslüman unsurlar ilgi göstermiş, daha sonra bu gruplar arasında da milliyetçilik fikirleri yaygınlaşmıştır.

Devletin çöküşünü engellemek isteyen tek unsur olan Türkler, çok uluslu Osmanlı Devleti’nin ancak her tür ayrılığın önlenmesiyle kurtarılacağına inanmış ve Osmanlıcılık siyasetinin tek savunucusu olmuşlardır²⁹⁵. Panslavlara Makedonya’da yürüttüğü kültürel saldırganlığın başarıya ulaşması, Jön Türklerin dikkatini azınlıkların kültürel kimliklerini korumaya ve bir ülkenin sınırları dışındaki toplulukları kültürle etkilemeye yöneltmiştir. Jön Türkler, Türklerin azınlık olduklarında, kötümserleştiğini görmüş, Girit ve Bulgaristan’daki Türklerle sabretmelerini ve topraklarını terk etmemeyi öğütlemişlerdir. Ancak Türk ahalisi Jön Türklerin yürüttüğü propagandaya, Bulgarların ve Rumların kendi milliyetçilik propagandasına verdikleri önemi vermemiştir. Osmanlı kültürü yaratmak için özellikle bir “Osmanlı” dili olmaması nedeniyle, mecburi olarak milli dil “Türkçe” olmuş ve Osmanlıcılık fikri tek bir unsurun faydası için yürütülen bir faaliyet haline gelmiştir.

Şura-yı Ümmet, milli kültür konusunu böylesine önemseyen ilk Jön Türk dergisi olarak Batı medeniyetine katılmadıkları ya da padişaha karşı çok pasif davrandıkları için Türkleri eleştirirken, diğer yandan Türk milletini yüceltip Avrupa basınındaki Türk aleyhtarı makalelere büyük bir tepki göstermiştir. Jön Türklerin, Avrupa basınında Türklerin bir “ırk” olarak çeşitli ithamlara maruz kalmalarına tepki

²⁹³ Berkes, **a.g.e.**, s.294.

²⁹⁴ Kemal Karpat, “*Kimlik Sorununun Türkiye’de Tarihi, Sosyal ve İdeolojik Gelişmesi*”, **Türk Aydın ve Kimlik Sorunu**, Der: Sabahattin Şen, Bağlam Yayıncılık, Ankara, 1995, s.s.23-38.

²⁹⁵ Hanioglu, “*Osmanlıcılık...*”, s.s. 1389-1393.

göstermeleri ve daha sonra “Türk ırkı” kavramını kullanmalarının 1900’lerde Batı Avrupa’daki ırk teorilerinin sonucu olduğu anlaşılmaktadır²⁹⁶.

Osmanlılık siyasetinin en önemli fikir adamı olan Tunalı Hilmi Bey Devletin kurtuluşunu bu siyasete bağlamıştır. Necib Asım, Osmanlı tanımının bütün vatandaşlara verilmesinin 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile başladığı iddiasının yanlış olduğunu, gerçekte çok uzun yıllardır ırk ve inanç farkı gözetilmeden bütün vatandaşlara Osmanlı dendiğini belirtmiştir²⁹⁷. Ahmet Mithat Efendi “Osmanlılığımızın Başka Milletlere Adem-i Müşahabeti” adlı yazısında Osmanlı milliyetçiliğinin diğer milliyetçilik çeşitlerinden farklı olduğunu belirtmiştir. Kayı Han’dan gelerek Türk soyuna bağlanan, Osmanlılardan çok önce Anadolu’da bulunan Türkçülük temeline dayanan ve bütün nüfusu fark gözetmeden kapsayan Osmanlıcılık bağı şeklinde üç zincire dayandırmıştır. Ahmet Mithat Efendi Türk olmayanları da içine alan Osmanlıcılığın eşitlik demek olduğunu yazmıştır²⁹⁸.

Akçura bir “Osmanlı milleti” yaratma fikrinin II. Mahmut döneminde oluştuğunu, Tanzimat döneminde geçerli olduğunu belirtmiştir. II. Mahmut’un “*Ben tebaamdaki din farkını ancak camilerine, havralarına ve kiliselerine girdikleri zaman görmek isterim*” ifadesi din farkının gözetilmediği bir toplumsal yaşamın öngörüldüğünü işaret etmektedir. Akçura, III. Napolyon’un plesibite dayalı uluslar oluşturma ilkesinin bu amaca destek olduğunu ancak Almanların ‘ulusların esasının ırka dayandığı’ tezleriyle Osmanlıcılığın dayanağını kaybettiğini vurgulamıştır. Irka dayalı millet düşüncesine paralel olarak Osmanlıcılık siyasetinin XIX. yüzyılda başarısız olacağını ileri sürmüştür²⁹⁹.

Ziya Gökalp Tanzimat dönemi düşünür ve siyasetçilerinin benimsediği Osmanlıcılığı eleştirerek bu politikanın faydasız olduğunu; devlet, uyruklar ve Türkler üzerinde zararları olduğunu düşünmüştür. “Dünyanın doğusu da batısı da bize açık bir biçimde gösteriyor ki, bu yüzyıl milliyetçilik yüzyılıdır. Bu yüzyılın bilinçleri üzerinde en etkili güç ulusallık ülküsüdür” tespiti ile devletlerin ulusallık ilkesini yok saymaması gerektiğini vurgulamıştır³⁰⁰.

²⁹⁶ Mardin, **a.g.e.**, s.s. 114-275.

²⁹⁷ Kushner, **a.g.e.**, s.60.

²⁹⁸ “Osmanlılığımızın Başka Milletlere Adem-i Müşahabeti”, **Tercüman-ı Hakikat**, 13 Eylül 1897 Akt: Kushner, **a.g.e.**, s. 69.

²⁹⁹ Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset**, TTK Yay., Ankara, 2016, s. 19-21.

³⁰⁰ Ziya Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak,...**s.s.22-23

Balkan Savaşlarından sonra Devlet küçülmekle kalmamış çok ulusluluğundan da çok şey kaybetmiş, Osmanlılık siyaseti gelişmelerden çok etkilenmiştir. Artık Devlet içinde Müslüman olmayan Sırp, Bulgar ya da Ulah (Romen) gibi unsurlar ya da bir kısmı Müslüman olan Arnavutlar kalmamıştır³⁰¹. İmparatorlukta alt düzeydeki etnik gruplar dışında, büyük çoğunluğu oluşturan Türkler, nüfusun küçük bir kısmını oluşturan Ermeniler ve Araplar kalmıştır. Balkan Savaşları ile Devlet, Osmanlılığın Türkler dışında hiçbir unsuru bağlamaması üzerine Türklerin kendi milliyetçiliği ile imparatorluğu güçlendirmeye yönelmiştir. I. Dünya Savaşı döneminde Türk milliyetçiliği düşüncesi ön plana çıkmış, zaman zaman Panislamizm siyaseti de yürütülmüştür. Savaş bittiğinde artık Osmanlılık siyaseti ile sistem içinde tutulmaya çalışılacak unsurlar kalmadığı için bu fikir tamamen sona ermiştir³⁰².

Osmanlılık politikasında bir milletin oluşması için gerekli olan kişilerin birbirine bağlanacağı değerler ve kimliklerin birleştiriciliği olmadığı için gerçek anlamda bir dayanışma ve birlik yaratılamamıştır³⁰³. Batılılaşma süreciyle milliyetçilik ve romantizm³⁰⁴ akımları devlet içindeki farklı unsurları, millet sistemine dayalı dinsel cemaat yerine ulusal temele ve geçmiş hatıralara dayalı birleşme düşüncesi etrafında toplamıştır. Etnik farklılıklara dayalı kopuşlarla devletin dağılma tehlikesi üzerine İttihat Terakki Cemiyeti Osmanlılık ya da Pan-Osmanizm düşüncesini “İttihad-ı Anasır” (etnik unsurların birliği) biçiminde benimsemeye ve uygulamaya çalışmıştır³⁰⁵.

Devlet içinde ulusal bağımsızlık hareketlerinin artması, Balkanlarda yaşanan kayıplar Ali Paşa’nın ölmesi, Mithat Paşa ile ekibinin tasfiye edilmesi gibi nedenlerle Osmanlılık etkisini yitirmeye başlamıştır. Avrupa’daki dengelerin değişmiş, Avrupa’daki dengelere göre siyasi yol izleyen Osmanlı Devleti de Almanya’nın güçlenmesi üzerine İngiltere ve Fransa’ya dayalı siyasetini Almanya’ya dayalı bir siyaset üretme şeklinde değiştirmiştir. Tüm bu gelişmeler sonucunda İslamcılık ile Türkçülük akımları ön plana çıkmıştır.

³⁰¹ Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, C. 1-3, s. 505.

³⁰² Hanioglu, “*Osmanlılık...*”, s.s. 1389-1393.

³⁰³ Karpat, “*Kimlik Sorunu...*”, s.s.29-32

³⁰⁴ Romantizm akımı için: Hasan Aksakal, **Politik Romantizm ve Modernite Eleştirileri: Aydınlanma Çağından Karanlık Yüzyıla**, Kadim Yayınları, Ankara 2011.

³⁰⁵ Zürcher, **Savaş, Devrim...** s.76.

3.1.3. İslamcılık

Ortadoğu ulusal devletleri etnik kimliğe veya dile dayanarak değil daha çok dinsel kimlik ve cemaat unsurlarından doğmuştur. Sonunda her biri ayrı teritoryal devletler olsa da Osmanlı Devleti'nin oluşturduğu cemaat kimliklerinin köklerinden beslenmektedirler. Türklerin aşiret ve göçebe kültürleri, güçlü akrabalık bağları, Şaman inancı ya da soy kavramı gibi dinî olmayan duyguları İslamiyet'ten sonra dinî duygularla gelişen bir kimlik ve sadakat duygusuna dönüşmüştür. Geleneksel kimlik duygusu İslamiyet'in dayanışma duygusu ile birleşerek güçlenmiştir. Cengiz Han'ın mirası olan ulus üstü ya da kabile ötesi devlet kavramı, önce Selçuklular, sonra da Anadolu Yarımadası'nda Osmanlılar tarafından yaratılmıştır.

David Urquhart “*Türkler için toplumsal örgütlenmenin temeli cemaattir*” demiştir³⁰⁶. Osmanlıların cemaat görüşü, siyasal sistemin hâkimiyetinde dinsel birlikteliği sağlama amacı taşımıştır. Görünüşte dini yaymak amacı içinde oldukları düşünülse de aslında yöneticiler dünyevi siyasal amaçlar taşımıştır. Cemaatleri birleştirme amacındaki Osmanlılar, dinin kan ya da akrabalıktan daha güçlü bir bağ olacağına inanarak, topluluğun etnik temeli yerine dinsel etnik cemaati ön plana çıkarmıştır.

Fiziksel ve ruhsal anlamda Müslüman unsurların birleşmesi süreci İslami gelenek ve kültür İslamcılık politikasının gündeme gelmesini sağlamıştır. Snyder'ın da belirttiği; medeniyeti ileri taşıyacak ırkların hayat mücadelesinde üstte kalanlar olarak kabul edildiği Darwinizmin bir uzantısı olan *pan* milliyetçiliklerin çıkış noktası olan Slav ve Alman gibi milletlerin yeni devletler olarak birleşmesi bu eğilimi hızlandırmıştır³⁰⁷.

Sina Akşin İslamcılığı; Batı emperyalizminin yayılmacılığı karşısında sömürgeleşmeye tepki olarak Müslümanların duygu ve düşünceleriyle, İslamiyette çare arayan akım olarak tanımlamıştır³⁰⁸. Cemaat ve inanç gibi geleneksel örgütlenmelerle oluşan Osmanlı toplumsal yapısı teritoryal devlet ve etnik milliyet fikrine uygun değildi. Ancak Avrupa'nın milliyet ve devlet kavramları, geleneksel

³⁰⁶ David Urquhart, Turkey and Ist Resources: Its Municipal Organization and Free Trade Sanders & Otley, Londra, 1833 Akt: Karpat, Kemal H., *Ortadoğu'da...*, s. 55.

³⁰⁷ Snyder, **Macro-Nationalisms: A History of Pan-Movements**, Greenwood Press, Westport, Connecticut 1984, s. 3-4.

³⁰⁸ Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980**, C.1, Yenigün Haber Ajansı Yayınları, İstanbul, 1997, s.s.96-97.

ümme ve inanç kavramlarıyla şekillendirilmiş ve milliyetçi bir ideolojiye Müslüman bir ulus oluşturulmuştur. İslamcılık, Müslüman dinsel cemaatin kimlik duygusunu siyasallaştırmıştır. Bu süreç Balkanlar'da bulunan Ortodoks Hristiyan nüfusun etnik kimlik unsurunu siyasal örgütlenme amacıyla kullanmasına ve İmparatorluktan ayrılmasına yol açmıştır³⁰⁹. Hristiyanlar içindeki etnik bir ulusal grup, ulusal bilinç ve askeri ekonomik güç elde ettiğinde ulusal bağımsızlık mücadelesi vermiştir. Devlet şeriata uygun yönetim uygularken XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar kendini hiçbir etnik ya da dinsel grupla tanımlamamış; millet sisteminin serbest hükümleriyle gayrimüslimlerin inanç ve kimliklerini korumalarına imkân vermiştir³¹⁰.

XIX. yüzyılda Avrupa tarafından getirilen reformlar sonunda Müslümanlar daha önce bilmedikleri bir siyasal kimliği benimsemeye zorlanmıştır. 1860'larda Sultan Abdülaziz döneminde yeni oluşmaya başlayan aydın sınıf, bütün Müslümanların tek bir ulus olduğu düşüncesini yaymaya başlamıştır. Önceleri ilahi bir yol gösterici olarak ele alınsa da Yeni Osmanlıların son evrelerinde İslam'ın siyasi etkisi anlaşılmaya başlanmıştır. II. Abdülhamit, bu düşüncüyü siyasal bir milliyet duygusu yaratmak için siyasal bir ideoloji haline getirmiştir. II. Abdülhamit, bu anlamda İslamî bir milliyetçilik yaratmak isteyen bir ulus kurucu olmaya çalışmıştır³¹¹.

Düşünsel ve siyasal bir hareket olarak ortaya çıkan İslamcılık modernleşmeci bir karakterde, Batı'nın çağdaş gelişmelerini toplum yapısına zarar vermeden getirmeyi amaçlayan bir ideolojidir. İslamcılık anlayışı, Osmanlı'daki Müslüman tebaayı İslam çatısında birleştirmek ve dışarıdaki Müslümanları da Halifelik makamı çevresinde birleştirmek olarak iki eksenle şekillenmiştir³¹². II. Abdülhamit, oluşmaya başlayan Müslüman ulusun kimliğini belirlemek amacıyla İslamcılık siyasetini kullanırken seküler bir amaç taşısa da politikalarını dinsel terimlere dayandırmıştır. Bu politikada liberal aydınları ve hatta bazı dini takipçilerini kendine yabancılaştırmış ve Osmanlı çimentosunu modern bir Müslüman ulus kurmak için kullanamamıştır³¹³.

Yusuf Akçura "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı eserinde Avrupa'nın Panislamizm dediği İslamcılık akımının, Osmanlıcılığın başarısızlığı neticesinde ortaya çıktığını, birçok genç şair ve siyasetçinin etrafında toplandığı bu akım ile II. Abdülhamid

³⁰⁹ Karpat, **Ortadoğu'da Osmanlı...**, s.s. 49-50.

³¹⁰ Yavuz Ercan, "*Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İktimai ve İktisadi Durumu*", **Belleten**, C. XLVII, S.88, Ankara, 1983-84, s. 1119-1150.

³¹¹ Karpat, **Ortadoğu'da...**, s.s. 115-119.

³¹² Mardin, **Türk Modern...**, s.93.

³¹³ Karpat, **Ortadoğu'da Osmanlı...**, s.s. 70-74

döneminde devletin gücünün İslam dayanışmasına oturtulmak istediğini belirtmiştir³¹⁴. Düşünsel temelli bir politika haline gelmesinde Namık Kemal'in önemli katkıları³¹⁵ olan İslamcılık, Hristiyan milletlerin ayrılmasından sonra daha çok taraftar bulmuştur. Tanzimat'la birlikte kaybedilen kültür benliklerinin tekrar kazanılmasını savunan düşünceye göre Batı taklitçiliğinden uzak durarak Batı'dan sadece bilim ve tekniğin alınması ile ülkenin kurtuluşu sağlanabilecektir³¹⁶.

II. Abdülhamid döneminde Müslüman tebaanın birleştirilmesi ile iktidarı sağlamlaştırmak hedeflenmiştir. Ayrıca İslamcılık İttihatçı kadro içindeki İslamcıların ve o dönemdeki siyasi konjonktürün etkisiyle izledikleri bir politika haline gelmiştir. Siyasi bir politika olarak yürütülen İslamcılık'a göre İttihad-ı İslam tezini gerçekleştirmek için bütün Müslümanlar siyaset, devlet ve düşünce temellerinde birleşmelidir³¹⁷.

İslam, vatanseverliğin ve toprağa bağlılığın Tanrı sevgisi ile çakışmaması için, teritoryal bir devleti; toprağın milli kimlikte bir değer oluşturmasını kabul etmemektedir. Toprak, modern devletin, çağdaş ulusa ulaşmanın ve varlığını sürdürmenin gereğidir. Bir "Osmanlı Milleti" yaratmak isteyen yönetici ve seçkinler vatan sevgisi yaratarak toprağa bağlılık oluşturmak istemiştir. 1870'lerde edebiyatta vatan sevgisi ve toprağa bağlılık işlenmeye başlamıştır. Namık Kemal'in günümüzde de önemini koruyan, vatana bağlılık düşüncesini geliştiren Vatan yahut Silistre adlı piyesi Türk Milliyetçiliğinin temelinde yer almaktadır³¹⁸. Edebiyat dünyasında toprağa bağlılığı ve vatan sevgisini yaratacak unsurlar ortak geçmiş ve ortak acılarda, toprak için yapılan savaşlarda ve dökülen kanda aranmış, kahramanlar yaratılmıştır.

İslamcılar İslam birliği düşüncesine ters düşen milliyetçilik fikrine karşı çıkmış olsalar da İslamcı aydınların genel görüşüne göre İslam'da belli bir devlet ya da hükümet biçimi öngörülmemiştir ve konulan ilkelere uygun biçimde örgütlenen yönetim biçimleri İslamidir. Yöneticiler doğrudan ya da dolaylı olarak halka danışmak zorundadır. Bu yaklaşım İslamcılarının dönemin şartlarının yarattığı ortamdan en az zararla kurtulmak adına, meşruti idare sayesinde kendilerini ve fikirlerini iktidara

³¹⁴ Georgeon, **Türk Milli...**

³¹⁵ Şerif Mardin, **Bütün Eserleri 5 Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, Çev.: Mümtaz'er Türköne ve diğ., İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.319

³¹⁶ Tarık Zafer Tunaya, **İslamcılık Cereyanı**, Baha Matbaası, İstanbul, 1991, s.69.

³¹⁷ Mardin, **Türk Modernleşmesi**, s.94.

³¹⁸ Mardin, **Bütün Eser...**, s.s. 366-367.

taşıma arzusu ile Kanun-i Esasi'yi ve Meclis-i Mebusan-ı desteklemelerini sağlamıştır³¹⁹.

Din, siyasi birliği sağlamış ancak iletişimin gelişmesi ve modernleşme başka kimlikleri birleştirmeye yetmemiştir. Modern çağ milliyetçiliğinin önemli bir unsuru olan dil, Osmanlı Devleti'nde ulusal bir simge ya da yönetici sınıfın dili olmak gibi bir anlam taşımamıştır. Türkçenin resmi iletişim dili olmasından hareketle etnik kökeni ne olursa olsun bazı önderler 1860-1870'lerde devletin Türk, milletin Müslüman olduğunu savunmuşlar, dili bir milli kimlik oluşturma aracı olarak kullanmak istemişlerdir. Bu adımla XIX. yüzyıl ile birlikte devlet Türkleşmeye başlamıştır.

İttihat Terakki döneminde millet ve milliyet kimliğinin oluşumunda İslam'ın yeri çeşitli açılardan tartışılmıştır. İslamcılar tamamen din birliği üzerine kurulmuş bir devleti savunmuş, onların karşısında toplumun farklı yönleri olan din ve kavmin bir arada yaşayabileceğini savunanlar olmuştur. Türkler İslamiyet'ten önce olduğu gibi dine özel bir anlam vermişlerdir. Din ile Türkler, diğer Müslümanlarla yakınlaşmış, dil, tarih, gelenek ya da ırk gibi özelliklerle ise birbirlerinden uzaklaşmışlardır.

Kötüye gidişi engellemeyi amaçlayan İslamcılık siyaseti devleti kurtarmayı başaramamış, I. Dünya Savaşı'nda padişah Halife olarak cihat fetvasına verdiği halde bazı Araplar Osmanlı askerlerine ateş açmıştır. Sonuçta bu durum "İttihad-ı İslam" düşüncesinin tüm dayanaklarını yitirmesiyle İslamcılık düşüncesinin Devletin bütünlüğünü korumayı sağlayamadığı görülmüştür.

3.1.4. Türkçülük

Türkiye'de milliyetçi fikirlerin ortaya çıkışı ile ilgili yapılan analizler, yönetim merkezli modernleşme ile başlayan toplumsal dönüşümler üzerinden kimlik kavramının değişimini göstermektedir³²⁰. Osmanlı Devleti son dönemlerde yaşadığı siyasal, toplumsal ve ekonomik değişimlerle azınlıkların milliyetçi hareketleri sonunda Osmanlıcılık ve İslamcılık ideolojilerini kurtuluş politikası olarak izlemiş olsa da bunlarda başarılı olunamamış, sonunda Türkiye Cumhuriyeti ulus devlet kurulma sürecine varan Türkçülük ideolojisinde karar kılınmıştır³²¹.

³¹⁹ Mehmet Karakaş, "II. Meşrutiyet Dönemi Fikir...", s.s.65-102.

³²⁰ Ülken, **Türkiye'de Çağ...**; Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**; Berkes, **Türkiye'de Çağdaş...**; Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi...**

³²¹ Türkçülük ideolojisi süreci için Bkz: Deringil, "Osmanlı İmp...", s.s.54-55, 1991, s. 47-64; Selçuk Akşin Somel, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e...", s.71-83; Gökhan Çetinsaya, "İslami

Türkçülüğün benimsenmesinde İmparatorluktan ulus devlete giden süreçte Türk milli kimliğinin sosyal, kültürel, ekonomik ve eğitim gibi çevrelerde yerleşmesi, edebiyatta ve aydınlar arasında Türkçü aydınların görülmesi, vatandaşlık eğitimi ve halkçılık anlayışı içinde milli kimlik geliştirilmesi aşamaları yaşanmıştır. Modernleşme girişimleri ile başlayan toplumsal değişim sonrası azınlık milliyetçiliklerinin görülmesinden sonra devletin dağılmasını önlemek amaçlı politikalarda Hristiyanları ya da Türk olmayan Müslümanları dışlayacağı için Türkçülük en son düşünülmüş fikri temeldir.

Dünyada yaşanan teknolojik ve kültürel gelişmeleri takip etmeyen Osmanlı İmparatorluğu XIX. yüzyıla gelindiğinde önemli yollar üzerinde bulunan Batılı devletlerin hedefi konumunda, ancak yeterince güçlü olmadığı bir durumda kalmıştır. Milli ve merkezi devletlerin halkları ortak kültürlerini geliştirerek tek vatan-tek devlet ideolojisi ile millet olmaya başlamış, Fransız İhtilali ile halkın, kilise ya da mutlak hükümdarlıklara değil millete karşı bağlılığının gerektiği fikri ortaya çıkmıştır. Milliyetçiliğin yayılmasıyla güçlü milli devletler ortaya çıkarken çok uluslu devletler milliyetçilik tehdidi ile parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.

Savaşlarda kaybedilen topraklar, toplumsal kutuplaşmalar ve yaşanan göçler sonucunda ortak din, dil, etnik kökene sahip insanların bir araya gelmesi sonucu Osmanlıcılık ve İslamcılık ideolojilerinin işlevsiz kalması üzerine Türk milliyetçiliğini resmi söylem haline gelmiştir³²².

Kültürel ve bilimsel alanda ilk teşekkülü Yeni Osmanlılar döneminde gerçekleşen Türkçülük, gelişip genişleyerek II. Meşrutiyet döneminde, Almanya, Balkanlar ya da Arap dünyasında ortaya çıkan ulusal bağımsızlık hareketlerinin ve Avrupa’da yapılan Türkoloji çalışmalarının etkisiyle belirginleşmeye başlamıştır³²³. 1860’tan sonra Rusya’daki Türkler, üzerlerinde Osmanlılık gibi bir üst kimlik kurulmaya çalışılmaması ve bölgede azınlık olmaları sebebiyle, milliyete dayalı bir kimliği benimsemeleri daha kolay olmuş, bölgede Türk milliyetçisi fikirleri yoğun ilgi görmeye başlamıştır. Bu aydınların etkisiyle İmparatorluk içinde de Türkçülük fikirleri filizlenmeye başlamıştır.

Vatanseverlikten İslam Siyasetine’, (Ed. Mehmet Ö. Alkan), **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce I: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

³²² Kushner, **a.g.e.**, s. 66; Orhan Koçak, ‘‘Kaptırlmış İdeal: Mai ve Siyah Üzerine Psikanalitik Bir Deneme’’, **Toplum ve Bilim**, S. 70, 1996, s.s. 94-152.

³²³ Ali Engin Oba, **Türk Milliyetçiliği’nin Doğuşu**, İmge Kitabevi, Ankara 1995, s.122.

Yeni Osmanlılar “Türk”, “Millet-i Osmaniye” ve “Millet-i İslamiye” kavramlarını ayırım yapmadan, “Osmanlı” ifadesini diğerlerine tercih ederek kullanmışlardır³²⁴. Osmanlı’da “vatan” kelimesi insanın doğduğu yer anlamında kullanılıyor bu da milliyetçilik hislerinin tam anlamıyla oluşmadığına işaret ediyordu. Milliyetçilik hisleri oluşturmak için siyasi alan dışında kültürel ve bilimsel alanda da çalışmalar yürüterek halkı bilinçlendirmek ve eğitmek isteyen milliyetçi Türk aydınları dönemin imkanlarını da kullanarak çeşitli dernekler kurmuşlardır. Bu derneklerin yayın organları, yazı dili olarak Türkçeyi kullanılmış, Türk dilinin kurallarını uygulamış ve Türkçenin sadeleşmesi konusunda çaba göstermişler, dili halkçılığın merkezinde, milliyetçiliğin ana bileşenlerinden biri olarak görmüşlerdir³²⁵.

Milli bir kültür yaratmak için eğitim dilinin Fransızcadan Türkçeye dönmesinin önemi anlaşılmış³²⁶, aydınlar dillerinin zenginliğini ve edebiyatlarının güzelliğini yeniden keşfetmiştir. O dönemde halk ya Türkçeden başka dil konuşuyor ya da edebî dili anlamıyordu. Bu nedenle ona sade Türkçeyle seslenmek gerekmiştir. Özellikle dil ve edebiyat üzerinden yürütülen tartışmalar 1880’lerde lengüistik Türkçülük halini alarak edebiyat alanı içinden siyaset yapmayı gerektirmiştir. Türk milli duygusu bu yolla şekillenmiş, en önemlileri Sabah, Tercüman-ı Hakikat, İkdam gibi gazetelerde Türkçülük işlenmeye çalışılmıştır.

Türk dilinde reform konusuna eğilen Şemsettin Sami’nin eserlerinde Türkçülüğün bir lisan sorunu haline geldiği görülmüştür. ‘Hafta Dergisi’nde çıkan bir değerlendirmesi dil ile ilgili bu durumu şöyle gösterir: “Söylediğimiz lisan ne lisanıdır ve nereden çıkmıştır?” “Osmanlı lisanı” tabirini pek doğru görmüyoruz, çünkü bu unvan Selatin-i Osmaniye’nin adını aldığı kişiden tesis etmiş oldukları bir devletin kuruluşundan eskidir. Asıl bu lisanı konuşan kavmin ismi ‘Türk’ ve söyledikleri lisanın ismi dahi ‘lisan-ı Türkî’dir³²⁷”.

1893 tarihinde İkdam gazetesinin “Türk gazetesidir” başlığıyla çıkması Türkçülüğün kültürel bir yenileşme olacağının işareti olmuştur. Gazetenin kurucusu Ahmet Cevdet genç yaşta Tercüman-ı Hakikat’te yazmaya başlamış, Sabah ve diğer

³²⁴ Mardin, **Jön Türk...**, s.118.

³²⁵ Emre Yıldırım, “Türkiye’de Milliyetçilik ve Milli Kimlik: Türkçülüğün Keşfi ve Ulus-Devletleşme Sürecinde Türk Milli Kimliği”, **The Journal Of Academic Social Science Studies**, S. 28, Autumn II 2014, s.s. 73-95.

³²⁶ Göçek, *a.g.m.*, s.s. 63-76.

³²⁷ Şemseddin Sami, Hafta, sayı 1 2, Habib, Yeni “Edebi Yeniliğimiz”, s. 3 1 3’ten naklen akt; Mardin, **Jön Türk...**, s.118.

gazetelerin başyazarlığını yapmış, İkdâm bünyesinde milli ruhu yaşatacak genç yazarları toplamıştır³²⁸.

Bir başka yayın olan Mizan, ilk sayısındaki sunuş yazısında o zamana dek çıkmış olan gazetelerin dillerinin İstanbul'daki halka yönelik olmasını eleştirmiş ve taşradaki okuyuculara da seslenmiştir. Aynı sayıda Batıda Türkler hakkında oluşturulan barbar ifadesi eleştirilmiştir. Murat Bey'e göre bunun Avrupa basınında çok kullanılıyor olması Osmanlılarda Haçlı seferi tehlikesi yaratıyor ve Batı'yla bağların kurulmasını engelliyordu. Daha sonra Rıza Bey de yazılarında, Türklere, Müslüman olmaları nedeniyle söylenen barbarlık ithamına şiddetle karşı çıkmıştır. Rıza Bey'e göre, misyoner propagandası İslam'ın böyle kötülenmesine sebep olmuştur.

Kültürün maddi yönü manevi temelini ayrılmaz bir parçasıdır. En belirgin örneği Prens Sabahattin Bey'de gördüğümüz Türklerin ekonomik faaliyetlere katılmaları gerektiğini işaret eden Jön Türk yayınları bu konunun öneminin fark edildiğini göstermektedir. Ancak, genel anlamda Jön Türkler, modernleşmenin "gelişme ve kültürel benlik yaratma" yönlerini birbirinden ayrı kavramlar olarak saymışlardır³²⁹.

1902'den sonra, Osmanlı-Müslüman elitinin durumuna daha çok önem verilmeye başlanmıştır. 1906'da Abdullah Cevdet ve bir grup Osmanlı entelektüelinin Osmanlı üst kimliğinin değiştirilmesi teziyle ortaya çıkması; Osmanlılık kavramını Türk kültürel değerleri ile dolduran, başkaca kimlikleri silmeye çalışan İttihat Terakki politikaları, Arap ya da Arnavut gibi aydınlar tarafından Türkleştirme amaçlı hareketler olarak kabul edilmiştir. Şükrü Hanioglu Osmanlı-Müslüman toplumla Türk milliyetçiliğini birbirinden ayrı tutmak zor olsa da Müslümanlar içindeki baskın unsur Türkler olduğu için, Türklüğün daha çok önem gördüğünü belirtir. Cumhuriyet döneminde ise ismi değil içeriğini nasıl doldurduğu önemli olan bir üst kimlik sorunu görülmüştür³³⁰.

XIX. yüzyılın sonlarında Rusya'daki Türk bölgelerinde yaşayan aydın ve yazarların artan göçleriyle, Osmanlı kültür ve siyasi hayatında Rusya'daki Türkler arasında başlayan fikri uyanışın tohumları İmparatorluğa da taşınmıştır³³¹. Bu hareket

³²⁸ Kushner, **a.g.e.**, s.s. 22-27.

³²⁹ Mardin, **a.g.e.**, s.s. 65-312.

³³⁰ Şükrü Hanioglu, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Zihniyet Siyaset ve Tarih**, Bağlam Yay., İstanbul, 2009, s.163.

³³¹ Georgeon, **Türk Milli...**, s. 11.

farklı Türk boylarının dillerini modern ve kültürel bir dil haline getirme, medreselerde reformlar yapma gibi modernleşme hareketlerinin başlamasını sağlamıştır. Bu aydınlar Türkçülüğe halkçı bir içerik kazandırmak istemişler, sosyal, ahlaki, iktisadi alanları Türkçülük esasına göre düzenleme fikrini gündeme getirmişlerdir. Hareketin öncülerinden Kırımlı Türk İsmail (Gaspıralı) Bey'in kurduğu Tercüman gazetesi ile yaymaya çalıştığı yenileşme “dilde, fikirde, işte birlik” sözünden yola çıkarak Usul-i Cedit hareketi ile Türk dünyasını tek Türkçe’de birleştirmeye çalışmıştır.

Gaspıralı gibi Türkçülük fikirlerine sahip bir diğer isim Rusya doğumlu, İstanbul’da askeri eğitim görmüş, bu sırada Rusya’daki Tatar liderleriyle iletişimini sürdürmüş olan Yusuf Akçura’dır³³². Trablusgarp’a sürülmesi üzerine Paris’e kaçarak Siyasi İlimler Akademisi’ne kayıt olmuş, Jön Türkler ile görüşmüş, onların Osmanlılık ilkesine bağlı olduğunu görmüş ve onlardan ayrılmıştır. 1908’de tekrar İstanbul’a gelmiş ve Türkçü hareketin etkin isimlerinden biri olmuştur³³³.

Hüseyinzade Ali (Turan) Bey St. Petersburg’da eğitim görmüş, 1889’da İstanbul’a gelerek Mekteb-i Tıbbiye’de öğretmenliğe başlamış, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kuruluşunda rol oynamış, Azerbaycan’a döndüğünde birçok gazetede Osmanlı İmparatorluğu ve Osmanlıca önderliğinde bütün Türklerin manevi bir birlik kurmaları gerektiği hakkında yazmıştır. Benzer şekilde Türkçü hareket içindeki bir başka Azerbaycanlı isim Ağaoğlu Ahmed’dir. Paris’te Ahmed Rıza ve diğer Jön Türklerle temasta bulunmuş, 1906’da yayınladığı İrşad gazetesinde sürgündeki Jön Türklerin yazılarını da basmıştır. 1908’den sonra İstanbul’a gelerek Hüseyinzade Ali ve diğerleriyle Türk Yurdu’nu yayınlamıştır³³⁴.

Türkçülük fikrinin Türk aydınlar arasında yaygınlaşması ve toplumun bütün kurumlarının Batılı ve Türkçü çizgide yapılanması amacıyla çeşitli dernek, ocak ve dergiler kurulmuştur. Bunlar Türk Derneği (1908), Türk Yurdu Cemiyeti (1911), Türk Ocağı (1911), Teavün-ü İctimai Cemiyeti (1911), İstihlak-i Milli Cemiyeti (1912), İstiklal ve İktisad-ı Milli Cemiyeti (1913), Türk Bilgi Derneği (1913), Milli Türk Cemiyeti (1914), Rusya’da Sakin Müslüman Türk Tatarlarının Haklarını Müdafaa Cemiyeti (1916) ve Halka Doğru Cemiyeti (1917)’dir³³⁵.

³³² Francois Georgeon, “Yusuf Akçura”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik**, C.IV, Ed: Tanıl Bora, Murat Gültekinil, İletişim Yay, İstanbul, 2008, s.s.505-514.

³³³ Kushner, **a.g.e.**, s.s. 17-20.

³³⁴ Yusuf Akçura, **Türkçülük**, Türk Kültür Yayını, İstanbul, 1978, s.s.212-214.

³³⁵ Tunaya, **Türkiye’de Siy....**, s.s.440-474

Aralarında Yusuf Akçura'nın da bulunduğu, nizamnamesini 25 Aralık 1908'de yayınlayan Türk Derneği, Türkiye'de Türk milliyetçiliği temeline dayalı kurulan ilk dernektir³³⁶. Derneğin amacı Türkoloji çalışmaları olmuş, kültürel alanda 1911'de yedi sayı çıkan bir dergi yayınlamış, Türk tarihi ve dili konusuna ağırlık vermiştir³³⁷. Dergi Osmanlı Türklerinin ve Rusya'dan gelen Türklerin görüşlerine yer vermesiyle Osmanlı Devleti içinde ve dışındaki Türk aydınları bir araya getiren ilk oluşumdur. Akçura'nın Türki halkların birliğine vurgu yapması diğer üyeler arasında anlaşmazlığa yol açmıştır. Derneğin önemli üyelerinden Raif Fuad, Necib Âsım Beylerin kıtalarının başlarına dönmesi, Veled Çelebi'nin ise Konya Büyükelçiliği'ne atanmasıyla ve Yusuf Akçura'nın İstanbul'dan ayrılması sonucunda dernek toplantıları zamanla azalmış ve dergi kapanmıştır. Kısa bir süre sonra *Türk Yurdu* ve daha geniş programlı *Türkçülük* dergileri yayınlanmıştır³³⁸.

Bir yandan Genç Kalemler Dergisi Selanik'te yazı dilinin sadeleşmesi amacıyla halk dilini önemseyen “Yeni Lisan” hareketini gerçekleştirmek için Türkçülük yönünde faaliyet sürdürüyor, diğer yandan 31 Ağustos 1911'de Mehmed Emin (Yurdakul) önderliğinde kurulan Türk Yurdu Cemiyeti, aynı adla bir de dergi çıkarmaya başlamış, üyeleri daha sonra kurulan Türk Ocağı'na geçmiştir.

Türk Ocağının resmi yayın organı olarak Türk Yurdu Dergisi³³⁹, programını “*İmparatorluktaki Türklerin haklarını korumak, Türk Milliyetçiliğini yaymak ve Türk dünyasından haber yayınlamak, Türklerin menfaatlerini korumak*” olarak belirlemiş ve buna uygun yayınlar yapmıştır³⁴⁰. Bu derginin yazar kadrosunu oluşturan ve Türkçülük akımının fikir babaları olan Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ahmed Ağaoğlu, Mehmet Fuat (Köprülü), Hüseyinzade Ali gibi yazarlar, düşünce hareketleri içindeki en önemli ve en geniş kadrodur³⁴¹. Dergi birinci amaçlarını “Osmanlı Bayrağı altında şuursuz bir hayat geçirmekte olan Türklere böyle bir şuur kazandırmak” şeklinde açıklamıştır. Bu nedenle Osmanlı öncesi Türk tarihi ve geleneklerini, Türklerin kurduğu devletleri araştırma ve inceleme faaliyetlerine başlamışlardır. Öncelikle Leon

³³⁶ Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, Özdemir Basımevi, İstanbul, 1978, s. 165.

³³⁷ Büşra Ersanlı Behar, *İktidar ve “Tarih Türkiye’de Resmi Tarih Tezi’nin Oluşumu” (1929-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 93; Türk Derneği hakkında bkz: Akçura, *Türkçülük...*, s.s. 209-212.

³³⁸ Akçura, *Türkçülük...*, s. 200.

³³⁹ Füsun Üstel, *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yay., İstanbul, 1997, s. 34.

³⁴⁰ Akçura, *a.g.e.*, s.s. 213-214.

³⁴¹ Georgeon, *Türk Milli...*, s.16.

Cahun ve diğer Türkologların bu alandaki çalışmalarını tefrikalar halinde okuyucularına ulaştırarak büyük ilgi toplamışlardır³⁴².

Avrupalı devletlerin Türkoloji çalışmaları³⁴³ ile Türk tarihi ve Türk Milleti hakkında bilgi edinen Türk aydınları edebi alanda eserlerle Türk kültürü üzerine çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Son dönemlerde oluşan cahil köylüyü çağrıştıran Türk ifadesinin anlamının köklü ve tarihin ilk dönemlerine uzanan medeni bir etnik kimlik olarak değişmesinde Türkoloji çalışmalarının etkisi olmuştur. Daha önce tarih yazıcılığını Osmanlı tarihi ve İslam tarihi şeklinde yorumlamış olan Osmanlı tarih yazıcılığında, Osmanlı öncesi Türk tarihi ile ilgili araştırma eserleri yayınlanmaya başlamıştır. Avrupalı bilim adamları tarafından başlatılan Türkoloji çalışmalarına Osmanlı ve Rus topraklarında yaşayan Türkler de kayıtsız kalmamışlardır.

İlk Türkoloji çalışmaları ile ilgili Yusuf Halaçoğlu'nun "Türk Tarihi Üzerine Çalışmalar" makalesi batıdaki Türkoloji çalışmalarına dikkat çekmektedir. Orhun yazıtlarının Radloff tarafından okunmaya çalışılmasına kadar eski Türk dili ve tarihi hakkında çalışmalar yok denecek kadar az olduğu için, genellikle nazariyata bağlı kalmış ve Castren ile Vambery'nin araştırmaları ışığında yürümüştür. Radloff ile başlayan Türkoloji çalışmaları onun çağdaşı Vilhelm Thomsen'in Orhun kitabelerini okuması Türk tarihi ve dili için büyük bir hizmet ve Türk tarih çalışmaları için milat olmuştur. Radloff'un Türkoloji çalışmaları Batı dünyasının ilgisini Türk dili ve tarihine yöneltmiş, Köl Tigin, Bilge Kağan taşlarının bulunması, Göktürk yazısının çözülmesi, Tonyukuk anıtının keşfi, Kutadgu Bilig'in Mısır nüshasının bulunması gibi daha sonra başka birçok yeni keşif gerçekleşmiştir³⁴⁴.

Ulusal iktisat düşüncesinin gelişmesi, modernleşmenin önemi, Türkçülük düşüncesine halkçı bir içerik kazandırılması, Türklerin anlayabileceği şekilde sade bir Türkçenin oluşturulması, eğitimin modernleşmesi ve kadın haklarının geliştirilmesi, kültürel birliğe ve ulusal birliğe önem verilmesi gibi konularla bir Türk ülküsü yaratma amaçları Türk Yurdu dergisinin genel temalarını oluşturmuştur. Tarık Zafer Tunaya Türk Ocağı'nın Milliyetçiliğin kitlelere yayılmasındaki rolünü şöyle açıklamıştır: *"Türk Ocağı, Türkiye'nin yakın tarihinde önemli bir kilometre taşıdır. İlk kez, Osmanlı kozmopolit iklimi içerisinde, tepkisel biçimde oluşan milliyetçilik akımının*

³⁴² Hanioglu, "Türkçülük...", s.s. 1394-1399.

³⁴³ Kushner, **a.g.e.**, s.s. 12-68.

³⁴⁴ Yusuf Halaçoğlu, "Türk Tarihi Üzerine Çalışmalar", **Türkler 1**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.s.8-33.

biçimlendirilmesini, bu alanda başrolü oynayan bir örgütlenme ile, Türk Ocağı gerçekleştirmiştir³⁴⁵”.

Millet bilinci, belirli bir sürekliliğe sahip olma özelliği ile geçmişe uzanan toplumsal bir milli tarih çalışmasını gerekli kılar. Bu aşamada inşa edilen kimliğe göre tarih yeniden yaratılır³⁴⁶. Türk Yurdu dergisi Milli Tarih oluşturma görevini üstlenmiş, Osmanlı tarihini en çok eleştiren yazarlardan biri olan Yusuf Akçura, Türkçülük ideolojisini ilk kez ve Osmanlıcılık veya İslamcılık gibi ideolojilerle karşılaştırmıştır³⁴⁷. Yusuf Akçura’ya göre tarihin tamamen milli olması gerekir: “Biz kendimize, kavmimize, ırkımıza yabancıların gözümüze taktığı gözlükle bakıyoruz. Eğer Türkleri, Türklerin mazisini olduğu gibi görmek istersek, yabancıların taktığı gözlüğü kırıp atarak, vekayia, öz Türk gözümüzle bakmalıyız; yani babalarımızın bıraktığı eser ve vesikaları bizzat tetkik ile ona göre bir hüküm vermeye çalışmalıyız”³⁴⁸

Akçura, Batı gözlüğü ile yazılan Türk tarihinde Türklere aslında zararı dokunmuş Napolyon, Katerina gibi karakterler kahramanlıklarından ötürü “büyük” diye adlandırılırken, kendi tarihimizdeki Cengiz Han, Timur gibi aynı kahramanlıkları gösteren karakterlerin aşağılayıcı sıfatlarla anılmasını eleştirmiş, Osmanlı tarihçilerinin özellikle Fars ve Arap kaynaklı yabancı gözlüğünü çıkarmaları gerektiğini vurgulamıştır³⁴⁹.

Yabancı bakış açısıyla Türk Tarihi yazımından şikâyetçi olan bir diğer yazar Ahmet Ağaoğlu’dur. Yabancılardaki Türklerin “medeniyetsiz barbar bir millet” olduğu ithamlarını yok etmek için Darülfünun’da Türk Medeniyeti Tarihi kürsüsünü kurmuş, tarihimizi başkalarının bakış açısıyla değerlendirdiğimiz için bu sıfatlarla anıldığımızı ifade etmiştir³⁵⁰. Ağaoğlu Doğu ve batının kendi tarihlerindeki barbarlıkları unutup Türkleri hakarete varan tasvirlerini, Türk tarihinde ve edebiyatında kullanılan “Tatar-ı bed-gerdâr, Cengiz fitne-engiz, Etrak-i bî idrak” (fitneci, akılsız) gibi hakaret edici sıfatların kullanılmasını eleştirmiş, Türklerin İslamiyet’ten önceden beri büyük bir medeniyete sahip olduğunu savunmuştur³⁵¹.

³⁴⁵ Tunaya, **Türkiye’de Siya...**, s.459.

³⁴⁶ Celalettin Vatandaş, **Ulusal Kimlik, Türk Ulusçuluğunun Doğuşu**, Açılım Kitap, İstanbul, 2004, s. 39.

³⁴⁷ Akçura, **Üç Tarz...**, s.s 28-36.

³⁴⁸ Yusuf Akçuraoğlu, “*Müverrih Leon Cahun ve Muallim Barthold’a Göre Cengiz Han I*”, **Türk Yurdu**, I/1, 17 Teşrin-i Sani 1327, s. 19.

³⁴⁹ **A.g.e.**, s.s. 17-18.

³⁵⁰ Ahmet Ağayef, “*Türk Medeniyeti Tarihi I*”, **Türk Yurdu**, IV/40, 16 Mayıs 1329, s. 531.

³⁵¹ **A.g.e.**, s.s. 531-533.

Balkan Savaşlarının halk arasında yarattığı tepki sonucunda Türkçülerin bu alandaki tezleri kuvvetlenmiş, Osmanlılık ideali önemini oldukça yitirmiştir. Osmanlı toplumunda Meşrutiyetin ilanı ile oluşan hürriyet, eşitlik, kardeşlik havası Balkan mağlubiyeti ile birlikte yerini intikama, öfkeye ve kine bırakmış; milliyetçi duygu ve düşüncelere benzer militarist duygular ve fikirler ağırlık kazanmıştır. Bu maksatla farklı siyasi eylem ve düşüncelerdeki Türk aydınları siyaset üstü duygu ve düşüncelerle birleşmişlerdir³⁵². Bu dönemden sonra Türkçülük artık yalnızca bir kültürel akım değil, siyasal boyutu güçlenen bir hareket haline gelmiştir. Siyasal bir Türk birliği oluşturmak için İmparatorluk içindeki Türklerde milli şuur uyandırmak ve onları harekete geçirmek; bütün Türkleri birleştirmek için ise öncelikle dil ve kültür birliği oluşturmak gerekmektedir. Bu fikirleri güçlü bir şekilde savunan Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin ve Tekin Alp gibi Türkçülerin büyük çoğunluğu, dil birliği için İstanbul Türkçesini temel almayı ve bu lisan ve hars ile Türkleri tek bir siyasal organizasyon içinde birleştirmeyi savunmuştur³⁵³.

Balkan savaşlarından sonra devlet içindeki Türkler arasında milliyetçilik akımı güçlenmiş ve Türkçülük itibar kazanmıştır. Balkan mağlubiyetine tepki olarak başlayan Türk Gücü hareketi yakın zamanda başlayan Türkçülük hareketinin içinden doğup bu çevreden destek görmüştür. Çoğunluğu Türkçülük düşüncesi çevresindeki aydınlar tarafından büyük ilgi görülürken bu aydınların bir kısmı Türk Gücüne milli bir kimlik ve yön kazandırmak istemiştir³⁵⁴.

İttihat Terakki Cemiyetine katılan Ziya Gökalp, Hüseyinzade Ali ve Ahmed Ağaoğlu, İsmail Gaspiralı gibi milliyetçi şahsiyetler ve özellikle Enver Paşa gibi Türk milliyetçiliğini savunan bazı ittihatçılar aracılığı ile devlet politikalarında milliyetçilik izleri belirmeye başlamıştır³⁵⁵. Gelişmeler sonunda devlet çıkarlarını savunan bürokratik milliyetçilik ve sivil toplum eliyle oluşmuş ulus kavramına duyarlı milliyetçilik olarak iki milliyetçilik şekli oluşmuştur³⁵⁶. Bu iki tür milliyetçilik düşüncesi arasında kültürel alanda ve siyasal gelişmelerle politika alanında Türkçülük akımı güçlenmiştir. Ancak bu dönemde henüz ulus devletin ideolojik temelini oluşturacak bir milliyetçilik gelişmediği için Türkçülüğün amacı kozmopolit millet sistemine dayalı imparatorluğu kurtarmak olmuştur.

³⁵² Akcan, **a.g.e.**, s. 100.

³⁵³ Hanioglu, "*Türkçülük...*", s.s. 1394-1399

³⁵⁴ Akcan, **a.g.e.**, s.132.

³⁵⁵ Mehmet Karakaş, "*II. Meşrutiyet Dönemi Türkçülük...*", s.s.194-208.

³⁵⁶ Georgeon, **Osmanlı Türk...**, ss.32-33.

Türklerin Orta Asya'ya yayılmaları idealini taşıyan 'Turancılık' Birinci Dünya Savaşı'nda Kuzey Türklerinin kurtarılması ve Osmanlı Devleti ile birleşmesini istemişlerdir³⁵⁷. Ziya Gökalp gibi aydınlar tarafından da desteklenen akım Rusya ile ilişkilerin bozulmaması açısından Atatürk tarafından kabul görmemiştir.

Yusuf Akçura, "Türk" gazetesindeki Osmanlılık konusunda bir makalesine Üç Tarz-ı Siyaset ismiyle verdiği cevaplar ile fikir tarihimizde yer edinen mektuplarla Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl bir milliyet politikası izlemesi gerektiğini açıklar³⁵⁸. Akçura Tanzimat'tan sonra bir "millet" oluşturma arayışını, Tanzimat döneminde Osmanlı milleti, II. Abdülhamit döneminde İslam milleti (Panislamizm) ve sonunda ırk esasına dayanan Türk milleti oluşturmak olarak ifade eder. Osmanlıcı kesime Osmanlılık idealinin üstünlüğünün ve bir unsurun milliyetçiliğinin, diğer unsurları da teşvik edeceğini söyleyerek büyük tepki göstermiştir. Akçura'nın siyasal analizleri yanında, milliyetçilik ve milli kimliğe sosyolojik açıdan yaklaşan Gökalp, modern Türkiye'nin Türk kimliği içeriğini tanımlamıştır³⁵⁹.

Sosyolojik tespitlerini yaparken Türk kültürüne en uygun formülü solidarizm (tenasütçülük/dayanışmacılık) kavramıyla açıklayan Gökalp'in millet tanımı, *"aynı dili konuşan, aynı eğitimi almış din, ahlak ve estetik ülkülerinde birleşmiş insanların oluşturduğu bir topluluk –kısacası, ortak bir kültüre ve dine sahip olan insan grubu"* şeklindedir³⁶⁰. Milli kültürü halk kültürü olarak değerlendirerek milli kimlikle vatana bağlılığı esas kabul etmiştir. Devletteki farklı unsurların milliyetçilikle birleşebileceğini savunurken; *"Türk milletindenim, İslam ümmetindenim ve Batı medeniyetindenim"* diyerek İslam'ın milli bir din olarak, uygarlığın uluslararası anlamda benimsenmesini ve milli kültürün geliştirilmesi gerekliliğini işaret etmiştir³⁶¹.

Gökalp, Türkçülüğün Esasları adlı eserinde *"milliyetçiliğin asıl sorunu; modernliği kendi milli egemenlik projesi ile bağdaştırmaktır"* diyerek Batı'dan alınacak medeniyetin bilimsel ve teknolojik bilgilerle sınırlı olması gerektiğini

³⁵⁷ Uriel Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri**, Çev. A. Gökçe Bozkurt, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2010, s. 142

³⁵⁸ Akçura, **Üç Tarz...**, s.35.

³⁵⁹ Nevzat Köseoğlu, *"Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri"* (Ed. Tanıl Bora), **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce IV: Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.s.208-225.

³⁶⁰ Kemal Karpat, *"Ziya Gökalp'in Bazı Kavramlar Üzerine Düşünceleri"*, (Ed. Mehmet Ö. Alkan), **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce I, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 328-333.

³⁶¹ Zafer Toprak, *"Osmanlı'da Toplumbilimin Doğuşu"*, Ed. Mehmet Ö. Alkan, **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce I: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.s. 310-327.

savunur. Ona göre toplumsal yaşam siyaset, din, ahlak, dil, hukuk, ekonomi, düşünce ve bilim yaşamlarıyla oluşur. Gökalp'in tanımlamasına göre, fikri ve bilimsel boyutlar uygarlığa aittir. Milli kültürün gerçek kaynağı halkın adetleridir ve maddi unsurlar bu manevi değerlere uyumlu olurlarsa bu kültürün öğeleri haline gelirler³⁶².

Gökalp'e için Türkçülüğün esası “*halkçılık ve milletçilik mefkûreleri*”dir. Toplumsal gelişimin aşamalarında halkçılık ve milletçiliğin birlikte görüldüğünü halkçılık ve milletçilik arasında yakın bir ilişki, kendi ifadesiyle “tesanüt” olduğunu belirtir³⁶³. Kültürel bağı bir ulusun gerçek ruhu olarak görür ve ona göre toplumsal gelişmenin amacı bu bağı ortaya çıkarmaktır. Sadece ırk ya da dini unsurlarla oluşan ulus tanımlarını reddeder. Ona göre ırk doğa bilimine, ulus toplumbilimine ait terimlerdir ve aralarında hiçbir bağlantı yoktur. G. Le Bon'un da belirttiği gibi, ulusal karakter kalıtsal değil toplumsal ülküler ve eğitimin sonucudur. Gökalp, halkı otokratik yöneticiye (râiye) bağlı bilgisiz kitleler (avam) şeklinde hor gören tutuma katılmadığı gibi sadece proleterler olarak gören Marksist görüşü de reddetmiştir. Ona göre “*sınıf ve eğitim farkı gözetmeksizin herkes, kişilerin kanun önünde eşitliğini kabul koşuluyla, halktan biridir*”. Gökalp bu tanımlamayla, aristokrasiyi ve feodal asilleri halkın dışında tutmuş ve aydınlarla orta sınıfı özel bir ayrıcalık talep etmedikleri sürece halktan saymıştır³⁶⁴.

Türkoloji çalışmaları II. Meşrutiyetle hız kazanmış³⁶⁵, çeşitli kurum ve yayınlarla faaliyet alanlarını genişletmeye çalışmış hem toplumsal hem dil ve kültür konularıyla ilgilenerek sorunlara çözüm aramış ve toplumu yönlendirmiştir³⁶⁶. Yürütülen faaliyetlerde ve kurulan derneklerde aynı isimlerin olması toplumdaki aydın sayısının azlığına işaret ederken uzun vadede ortak amaçlara hizmet eden insanların birleşmesini sağlamıştır. Cumhuriyetin kuruluş aşamasında da yine aynı isimler devlet ideolojisinin oluşması ve şekillenmesini sağlamışlar, onların daha önce yaptığı çalışmalar sayesinde yenilikler halka daha kolay anlatılabilmektedir.

Walker Connor etnik ulus inşalarının milliyetçilik çağı olan XIX. yüzyılda çimento görevi gördüğünü ancak daha sonra inşa etmekten çok tahrip etmeye başladığını söylemiştir³⁶⁷. Wallerstein “*hiçbir ulus (yani hiçbir ulusal devlet) gerçekte*

³⁶² Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, MEB Yayınları, İstanbul, 1990, s.s. 28-40.

³⁶³ Toprak, “*Osmanlı’da Toplumbilimin...*”, s. 324

³⁶⁴ Uriel Heyd, **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979, s.s. 68-82.

³⁶⁵ Bayram Kaçmazoğlu, **Türk Sosyolojisi Tarihi I**, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2015, s. 105.

³⁶⁶ Lewis, **a.g.e.**, s.s. 342-350.

³⁶⁷ Walker Connor, *Ethnonationalism*, Princeton University Press, 1999’dan Akt: Pierre Birnbaum, “*Sosyolojik Kuramlar ve Milliyetçilik*”, **Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek: Kuramlar ve**

*etnik bir temele sahip değildir, yani milliyetçiliğin, kurgusal bir etnikliğin sonucu anlamına gelmediği sürece, bir etnosantrizm olarak tanımlanamayacağıdır*³⁶⁸” diyerek benzer bir görüş belirtmiştir.

Kuruluş dönemlerinde ülkeler ötekileştirici uygulamalarla uluslaşma projeleri yürütmüştür. Türk milliyetçiliğinde Turancılık-Pantürkizm gibi aşırılıklar dönemi 1930’lardaki etnik politikalarla sınırlı kalmıştır.

3.2. İttihat Terakki Cemiyeti

Namık Kemal ve Ziya Paşa’nın yasaklanan eserlerini ve posta yoluyla yurda gizlice getirtilen yabancı gazete ve dergileri okuyan³⁶⁹ genç Harbiyeliler daha sonra II. Meşrutiyeti ilan ettirecek olan cemiyetin temellerini atmıştır. İlk adı İttihad-ı Osmani olan, İstanbul’daki Askeri Tıbbiye Mektebi öğrencilerinin kurduğu bu cemiyet; İttihad ve Terakki Cemiyeti’dir³⁷⁰. Fransız İhtilali’nin 100. Yıldönümünde; 21 Mayıs 1889’da Ohrili Arnavut İbrahim Ethem Temo, Arapkirli Abdullah Cevdet, Diyarbakırlı İshak Sükuti, Kafkasyalı Çerkez Mehmet Reşit, bazı kaynaklara göre beşinci isim olarak da Bakülü Hüseyinzade Ali tarafından kurulmuş ve sonradan dışarıdan ya da Tıbbiye’den başka gençler de katılmıştır³⁷¹. İtalyan Karbonari mason teşkilatına benzer şekilde teşkilatlanmış gizli cemiyet hücreler halinde kurulmuş, üyelere birer sıra numarası verilerek, birinci hücrenin birinci üyesi İbrahim Temo olmuştur³⁷².

Hepsi farklı memleket ve kültürden olan üyelerin yarattığı toplumsal ve etnik çeşitliliğin fikri tutarlılığının sağlanması için cemiyete bir tüzük ve nizamname hazırlanmıştır. Cemiyetin 1890’da hazırlanan nizamnamesinde kuruluş amacı şöyle açıklanmaktadır:

Hükümet-i hazıranın adalet, müsavat, hürriyet gibi hukuk-i beşeriyeyi ihlal eden ve bütün Osmanlıları terakkiden men’ ile vatani ecnebi yedd-i tasallut itizabına düşüren usul-i idaresini İslam ve Hristiyan vatandaşlarımızı ikaz maksadıyla kadın ve erkek bilcümle Osmanlılardan mürekkep, Osmanlı İttihat ve Terakki

Uygulamalar, (Ed. Alain Dieckhoff ve Christophe Jaffrelot), Çev. Devrim Çetinkasap, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 124.

³⁶⁸ Etienne Balibar, “*İrkçilik ve Milliyetçilik*”, **İrk Ulus Sınıf: Belirsiz Kimlikler**, Ed. Balibar ve Wallerstein, Çev. Nazlı Ökten, Metis Yayınları, İstanbul, 1993, s. 66.

³⁶⁹ Yuriy Aşatovic Petrosyan, **Sovyet Gözüyle Jöntürkler**, Çev. Mazlum Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu, İstanbul, 1974, s.174.

³⁷⁰ Ferdan Ergut, **II. Meşrutiyet’i Yeniden Düşünmek**, İstanbul 2010, s.s.262-263.

³⁷¹ Lewis, **a.g.e.**, s.s.195-196.

³⁷² Ernest Edmondson Ramsour, **Genç Türkler ve İttihat Terakki**, Çev: Hacasan Yüncü, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2001, s. 27.

*Cemiyeti teşekkul etmiştir. (Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Nizamnamesi, 1890)*³⁷³.

Mardin cemiyeti ortaya çıkaran etkenleri şu şekilde değerlendirmiştir:

*İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni ortaya çıkaran diğer etkenler, bu genel kültürün bir ikincil sonucu olarak değerlendirilebilir. Bunlardan biri, kuşkusuz, Askeri Tıbbiye'de ve Harbiye'de okuyan gençlerin mesleklerini işbaşında olanlardan daha iyi bildikleri kanısıydı. Bunun yanında, bir diğer etken, sarayın geleneksel pederşahi, Usta-Çırak, Pir-Mürid, Yaşlı-Genç, Padişah-Kul, eksenlerini bir dünya görüşü olarak sürdürmesiydi. Genç doktorlar bu ilişkileri 'çağdışı' buluyorlardı. Bu şartlar içinde Ermeni İhtilal Komitelerinin devleti dağıtmaya ramak kaldığı şeklinde bir inanç, gençleri harekete geçirmeye yeterli oldu*³⁷⁴.

Zamanla yurt içinde ve dışında çeşitli gruplarla iletişime geçen cemiyetin faaliyetlerinden haberdar olan Sultan, cemiyet üyelerinin yakalanması için emir vermiş, ayaklanma ve ihanetle suçlanan üyeler devletin uzak bölgelerine sürgüne gönderilmiş, bir kısmı yurt dışına kaçmayı başarmıştır³⁷⁵. Paris, Cenevre ve Kahire gibi merkezlerde yürütülen yurt dışı faaliyetler yeni gelen üyelerle birlikte daha etkin şekilde Cenevre Şubesinin çıkardığı Mizan Dergisi ve Osmanlı, Murat Bey'in idare ettiği Kahire Şubesinin çıkardığı Mizan Dergisi ve Paris Şubesinde Ahmet Rıza'nın çıkardığı Meşveret Dergisi, cemiyet fikirlerini desteklemiş, yayılmasını sağlamıştır³⁷⁶.

Avrupa'ya giden cemiyet üyeleri Ahmet Rıza'nın Fransa'da çıkardığı Meşveret Dergisi çevresinde toplanmaya başlamıştır³⁷⁷. Ahmet Rıza Bey'in Türkçe Meşveret'te ve Fransızca ekinde farklı iki tutum içinde olmuştur. Türkçe Meşveret'te daha çok Padişahın despotluğu ya da Osmanlıların vatanlarını kurtarmaları gerektiğini işlemiş, Doğu kültürünü Batı ilmi ve kültürüyle geliştirerek halkın eğitilmesi gerektiğini savunmuştur. Meşveret'te daha çok devletin gerilemesini, parçalanmasını, yabancı müdahalesini ve kapitülasyonlarla ilgili düşüncelerini yazmıştır. Fransızca ekte ilk yıllarda Comte benzeri, evrensel ve "kozmopolit" fikirleri vardır. Comte ihtilal aleyhtarıdır, Ahmet Rıza Bey yazdığı makalelerde Comte'un fikirlerinden etkilenmiştir. Teorik nedenlerin yanında kanlı bir ihtilalin tek sonucunun, Meşveret'in kesinlikle karşı olduğu, yabancı devletlerin "müdahalesi" olacağı belirtilmiştir. Comte pozitivizmle toplumu harekete geçiren maddi unsurları ayırmak için kullanmış olsa da zamanla inanç, din gibi manevi unsurların da önemli olduğunu görerek dinin oynadığı

³⁷³ Lewis, a.g.e., s.s.195-196.

³⁷⁴ Mardin, **Türk Modern...**, s.97.

³⁷⁵ Yusuf Ziya İnan, **Jöntürk'lerden İttihat ve Terakki Cemiyetine**, İstanbul 1978, s.122.

³⁷⁶ Zürcher, a.g.e., s.34.

³⁷⁷ Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, İstanbul, 1998, s.125.

role değer vermiştir³⁷⁸. Ahmet Rıza pozitivist din inancıyla bağlı olup dinin eğitim, siyaset ve idare üzerinde etkisinin olmadığı laik düzenin savunucusu olmuştur. Osmanlı Türk aydınlarında 'halka rağmen halk için' anlayışı görülmektedir³⁷⁹.

Ahmet Rıza eserlerinde devlet ve toplumun kurtuluşu için ilk sıraya eğitimi koymuştur. Aynı isimleri taşıyan eserlerinde *Padişah ve Şehzadeler*, *Kadın*, *Asker* eğitimlerinin önemi üzerinde durmuştur. Dönemin moda fikir ve ideolojilerini yakından takip etmiştir. Pozitivist bir paradigmayla toplumsal ilerlemenin düzen içinde değişim ile gerçekleşeceğine, Batı'nın ileri gitmesini sağlayan koşulların Osmanlı Devleti'nde yaratılmasıyla Osmanlı Devleti'nin geleceğinin de Batı gibi olacağına inanmıştır³⁸⁰.

Ahmet Rıza Bey reform sözcüğünü, Osmanlı Devleti'ndeki belli bir kesime verilen hak ya da ayrıcalık anlamıyla reddederek Osmanlı İmparatorluğu'nu tümünü ilgilendiren bölünmez bir bütün olarak kabul etmiştir³⁸¹. Osmanlı Devleti'nin artık ordunun rolünün değiştiğini, ordunun amacının artık fetih olmadığını, İmparatorluğun parçalanmasını engellemek olduğunu düşünmekteydi. Gaza fikri yerine bütün Osmanlıları, ırkları ya da dinlerinin ne olduğu önemli olmadan birleştirecek bir vatanseverlik duygusu yaratılması, subayların politikaya karışması ve iktidarın yetersizlerin eline geçmesine engel olunması gerektiğini savunmuştur³⁸². Ahmet Rıza, yazılarındaki antiemperyalist ve aşırı pozitivist tutum Jön Türkler arasında biraz muhalif ve sivri bir kişilik olarak görülmesine neden olsa da 1908'e kadar padişaha muhalefeti aralıksız sürdürebilmiş bir liderdir³⁸³.

Jön Türkler arasında Ahmet Rıza Bey'in tam karşı kutbunda bulunan eski mülkiye mezunu Kafkas kökenli Murat Bey, önce İstanbul'da sonra Mısır'da çıkardığı Mizan gazetesi ve yurt içinde yazdığı yazıları ile özellikle İslamcı kanadın desteğini kazanmıştır³⁸⁴. Halife idaresinde kurulacak bir İslam imparatorluğunu savunmuş, İslam aleminin başına padişahın geçmesini istemiştir³⁸⁵.

³⁷⁸ Barış Alp Özden, "Ahmet Rıza", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce I, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası-Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi**, C.I, Ed:Tanıl Bora, Murat Gültekinil, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.s. 120-123.

³⁷⁹ Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s.s.57-58.

³⁸⁰ Ayşe Kadioğlu, *a.g.m.*, s.s. 284-292.

³⁸¹ Mardin, **a.g.e.**, s.s. 144-225.

³⁸² Çavdar, **Türkiye'nin Demok....**, s. 60.

³⁸³ Zürcher, **Millî Müca....**, s.25.

³⁸⁴ Birol Emil, **Mizancı Murad Bey ve Romanına Dair**, Kültür Bakanlığı, İstanbul, 1980, s. 160.

³⁸⁵ Berkes, **a.g.e.**, s.395.

Yeni Osmanlılardaki romantizm havası Murat Bey’de olmamıştır. Vatanın savunmasından söz ederken bile Murat Bey’in ideolojik tavrı siyasi anlamda ‘Osmanlılık’, kültürel açıdan ise ‘İslamcılık’ anlayışında olmuştur. Murat Bey’e göre halkın eğitim düzeyinde ve kültüründe yükselme sağlandığı takdirde Osmanlı Devleti’nde temsili bir sistem uygulanabilecektir. Yeni Osmanlıların aksine temsil ilkesine şüphe ile baktığını; “*Biz henüz adab-ı lazimeyi haiz bir sadrazam olsun görmediğimiz meydanda dururken, Anadolu’dan gelecek derme çatma azadan nasıl adab-ı hikmet u muaşeret bekleyebileceğiz?*” sözleriyle ifade etmiştir³⁸⁶.

Cemiyet üyeleri arasındaki fikri ya da siyasi sebeplerle oluşan ideolojik farklılıkların belirginleşmesi ile birlikte II. Abdülhamid dışarıdaki muhalifleri etkisiz kılmak için Celaleddin Paşa’yı Avrupa’ya göndermiştir. Murat Bey Avrupa’ya geçtiğinde Cenevre’de bir Jön Türk derneği kurmuş ve Ahmet Rıza’nın liderliğini bir süre tehlikeye düşürmüş olsa da padişahın gönderdiği Celaleddin Paşa’dan 1897 başlarında hapsedilen Jön Türklerle ilgili bazı şartların yerine getirileceği sözünü almış ve muhalefetten vazgeçmiş, İstanbul’a dönmüştür³⁸⁷. Jön Türklerin büyük kısmı Ahmet Celâlettin Paşa’yla yaptıkları görüşmelerde kalemlerini satmışlardır³⁸⁸. Abdülhamit döneminde Türkler için servet kaynağı sadece devlet olduğundan devlete karşı çalışmak için bile ya devletten uzak Mısır gibi bir emirlikte koruyucu bulmak ya da doğrudan devletten yardım almak gerekiyordu. Ancak nedeni ne olursa olsun aydınların ideallerini para karşılığında değiştirmelerinin ya da dondurmalarının Jön Türklere büyük zarar verdiği gerçeği göz ardı edilemez³⁸⁹.

Cemiyetin ideolojik çatlaklar yaşadığı süreçte Padişahın kız kardeşinin kocası Damat Mahmut Paşa, anayasayı destekler tavır alarak padişahı tutmaktan vazgeçmiştir. Oğulları Sabahattin ve Lütfullah ile Fransa’ya kaçmışlar, önceleri Ahmet Rıza’yı destekleseler de sonra ona muhalefet etmişlerdir. Prens Sabahattin ile Ahmet Rıza arasındaki görüş ayrılıklarının artması sonucunda kongreler yapılmıştır. 1902’de Paris’te toplanan I. Jön Türk Kongresinde ittihatçı kanat ve liberal kanat arasındaki bölünme açığa çıkmış, liberal kanadın temsilcisi olan Prens Sabahattin,

³⁸⁶ İbrahim Durmaz, “*Mizancı Murad Bey ve Siyasi Fikirleri*”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.74, S.4, Ankara, 2019, s.s.1233-1261.

³⁸⁷ Zürcher, *Modernleşen Türkiye...*, s. 132.

³⁸⁸ Lewis, *Modern Türkiye’nin...*, s. 198

³⁸⁹ Mardin, *a.g.e.*, s.s. 130-143.

Frederic Le Play'in düşüncelerinin ve Demolins okulunun etkisiyle Comte geleneğinin eleştirisini yapmıştır³⁹⁰.

Le Play'e göre tarih gözlemlenebilir olgulara sahiptir. Toplumsal ve tarihsel olgular geçmiş hakkında bilgiler verebilir. Toplumun karmaşık yapısı genellemelere mahal vermeyeceği için en küçük yapı olan aile üzerine yapılan sosyolojik araştırmalar nicel verilere ulaşmayı ve genelleme yapmayı mümkün kılabilir³⁹¹. Le Play'in takipçilerinden Henri de Tourville ve Edmond Demolins tarihsel ve kuramsal sosyolojiyi geliştirmeye çalışmış, bireyci aile anlayışı üzerinden modern iktisadi kalkınma ideolojisine ulaşmıştır. Prens Sabahattin yeni bir insan tipinin oluşturulmasını savunan Liberalizm temelli bu anlayışta özellikle Demolins'ten etkilenmiştir³⁹².

Prens Sabahattin de Demolins gibi Anglosakson pozitivizmine ve İngiliz liberalizmine yakın durmuş, İlm-i İctima adı altında Demolins Okulunun saptamalarını Jön Türkler arasında yaymaya başlamıştır. Ahmet Rıza ve İttihatçılardan farklı olarak Osmanlı toplumunun sorunlarının siyasal değil sosyal olduğunu savunmuştur. Geleneksel kültürü yok saymadan ve kutsallaştırmadan, belli bir kültürün değil tüm devletin topyekûn kurtuluşunun çözümünü aramıştır³⁹³.

Prens Sabahattin, Ahmet Rıza'nın önerdiği yukarıdan gerçekleşecek bir devrim ve rejim değişikliğinin yetersiz olduğunu, ülkenin kurtarılabilmesi için Osmanlı toplum yapısının ferdiyetçi bir şekle dönüştürülmesi gerektiğine inanmıştır³⁹⁴. Bireysel özellikleri geliştirecek bir eğitim sistemi, özel mülkiyetin ve bireysel girişimciliğin desteklenmesinin önemini, aydınların devletin gölgesinde olmaması gerektiğini savunmuştur³⁹⁵. İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyetini kurmuş, fertlerin aile, hükümet gibi yapılara güvenmek yerine kendi teşebbüsleriyle kalkınmalarını savunmuştur. Sosyal sorunları siyasi sorunların önüne koyması, toplumun aile yapısına, eğitim, çalışma ve üretim yaşamına eleştirel yaklaşımları nedeniyle hoşgörüyü karşılanmamıştır³⁹⁶.

³⁹⁰ Zürcher, a.g.e., s.23.

³⁹¹ Hayati Tüfekçiöğlu, "Frederic Le Play'in Tarih Anlayışı", **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, C. 3, S.6, 2003, ss.21-28 (UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, Sosyoloji ve Tarih Sempozyumu (27-28 Nisan 1998 Bolu)'na sunulan tebliğ metni)

³⁹² N. Şazi Kösemihal, **Sosyoloji Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989, s.s.305-308.

³⁹³ Rukiye Akkaya, **Prens Sabahattin**, Liberte Yayınları, Ankara, 2005, s.112.

³⁹⁴ Şükrü Haniöğlu, "Osmanlı Devleti'nde Meslek-i İctima Akımı", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi II**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.s.382-386.

³⁹⁵ Ayşe Kadioğlu, a.g.m., s.s. 284-292.

³⁹⁶ Akkaya, a.g.e., s.12.

Jön Türklerin bir diğer önemli ismi Abdullah Cevdet toplum, siyaset, eğitim gibi görüş ve faaliyetlerinde Ahmet Rıza Bey ile benzerlikler gösterir. Toplumsal sorunların üstten gelen yönetsel baskılarla değil ancak aşağıdan, kültürel aydınlanma ve eğitim ile olabileceğine inanmıştır. İslam dininin, toplumsal gelişme ve siyasal muhalefet için; İslam ülkelerinin kültürel birliğini sağlayarak Müslümanlarda *millet* bilinci oluşturacak bir araç olarak kullanılması gereğini savunmuştur³⁹⁷. Jön Türkler arasındaki en radikal laik olan Dr. Abdullah Cevdet, Jön Türklerin fikirleri Osmanlı aracılığıyla halka kabul ettirilemeyince felsefe ve materyalizm-spiritualizm sorunlarından, halk psikolojisi ve Le Bon gibi kitle tepkilerinin çözümlemesine yönelmiştir³⁹⁸. Ona göre Abdülhamit'in geniş kitleleri kendine bağlayabilmesi, kitle psikolojisini çok iyi anlaması sayesinde mümkün olmuştur. Jön Türklerin de aynı kitleyi ele geçirmesi gerektiğini açıkça ifade etmese de ima etmiştir. Osmanlılık terimine uzak dursa da Osmanlı yurtseverliğini farklı cemaatlerin ortak çıkarlarına dayandırarak cumhuriyetçi çizgiye en yakın Jön Türk olmuş ancak sonraları kendi Kürt kökenine yönelmesi nedeniyle siyasetten men edilmiştir³⁹⁹.

Mannheim, *“Bir toplumdaki stratejik konumdakilerin, konumlarını ve toplumun sosyal yapısını savunmaya yarayan fikrî yapıtlarına “ideoloji”, diğerlerinin bu kritik konumları ele geçirmek ve toplumun çerçevesini kırmak amaçlı teorilerine ütopya”* ismini vermiştir. Mardin'e göre Jön Türkler, bu anlamda bir ütopyayla ortaya çıkmadıkları için Jön Türk düşüncesi “radikal” değildir. Radikallik, toplumu kökten değiştirmeyi isteyen bir yaklaşımdır. Bu anlamda Jön Türkler, radikal değil, her ne şekilde olursa olsun yönetimi değiştirmek istemeleri yönüyle aktivisttir. Jön Türkler hürriyet ve adalet sağlanmış bir rejimde İmparatorluktan ayrılmak isteyenlerin azalacağını düşünmüşlerdir. Abdülhamit'in baskısına karşı harekete geçen hürriyetçi aydınlar, eleştirilerini doğrudan Padişah'a yönelterek, halk yerine İmparatorluk içinde istenen hareketi gerçekleştireceğine inandıkları subaylara yönelmişlerdir⁴⁰⁰. Jön Türkler birer ideologdan çok eylem adamı olarak devleti kurtarmanın ve güçlendirmenin yolu nedir sorusunun cevabını aramışlardır⁴⁰¹.

³⁹⁷ Şükrü Hanioglu, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, tarihsiz, Önsöz 1981, s.152.

³⁹⁸ Mardin, **a.g.e.**, s.s. 128-222.

³⁹⁹ Eric Jan Zürcher, *“Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları”*, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm**, C.2, Ed: Tanıl Bora, Murat Gültekinil, İletişim Yay. İstanbul, 2009, s.45-55.

⁴⁰⁰ Mardin **a.g.e.**, s.s. 290-308.

⁴⁰¹ Erik Jan Zürcher, **Savaş Devrim ve Uluslaşma (Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi 1908-1928)** İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 2005, s. 52.

Jön Türklerin arasında meydana gelen siyasî fikirler o dönemde Avrupa'da tartışılan fikirlerden etkilenmiştir. Başlangıçta yabancılara tanınan ayrıcalıklara karşı oluşan tepki, zamanla emperyalizm aleyhtarlığına dönmüştür. Avrupa'da milliyetler meselesinin milli kültür konusuyla ilişkili olduğunu gören Jön Türkler de Avrupa'da etkili olan pozitivist materyalist akımların etkisinde kalmıştır. Geldikleri toplumsal tabakanın etkisiyle ilerleme fikrinin başarıya ulaşması için reformlara halkın katılımının ve halkın bu dönüşüm sürecine dahil olmasının şart olduğunu düşünmüşlerdir. O sırada Avrupa'da etkili olan bu anlayışla devletin geleceği halkın refahı ile doğru orantılı görülmüştür⁴⁰².

Avrupa'dan edindikleri fikirleri daha pragmatist bir anlayışla yumuşatarak uygulayan Jön Türkler halkın çoğunluğunun gerçekleşen devrime itibar etmemesi üzerine önce halka karşı ağır eleştirilerde bulunmuş daha sonra da halkı bilinçlendirmeleri gerektiğine inanmışlardır. Halka karşı duydukları güvensizlik sonucunda, kendi milletlerini tanımadıklarını düşünmüşler ve 1908 sonrası, Türklerin davranışlarının temelindeki kültürel izleri araştırma isteği ortaya çıkmıştır. Mardin 1890'larda Jön Türkleri harekete geçiren etkenlerden birini, *"İstedikleri ideal toplulukla II. Abdülhamit dönemi topluluğu arasındaki değer uyumsuzluğu"* olarak açıklar. Bu değer uyumsuzluğu, toplumsal bağların kişilere bağlanmasından ya da soyut ilkeler ile kurulduğu topluluklar arasındaki farktan kaynaklanmıştır⁴⁰³.

1906 yılında Selanik'te üyelerinin çoğunluğunu İsmail Canbolat, Mithat Şükrü, Bursalı Tahir, Sadrazam Talat Paşa gibi isimlerin oluşturduğu "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" kurulmuştur⁴⁰⁴. Örgüt Makedonya'da hızla yayılmış, subaylar cemiyete katılmış, Komitedeki güç zamanla Selanik grubunun eline geçmiştir⁴⁰⁵.

1907'de toplanan kongrede Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'yle birleşmiş, cemiyet bundan sonra İttihat ve Terakki adını almıştır. Bundan sonra artık yetki sivillerden askerlere geçmiş, meşrutiyetin ilanını onlar gerçekleştirmiştir. Kongrede ideolojik ve teorik farklar bir tarafa bırakılmış, liberaller ve milliyetçiler bir faaliyet programı oluşturarak halifelik ve saltanatın haklarının teyidini kabul etmişlerdir⁴⁰⁶. Şimdiki rejimin devrilerek parlamentonun toplanması, temsili bir yönetim kurulması,

⁴⁰² Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.604.

⁴⁰³ Mardin, *a.g.e.*, s.s. 19-20.

⁴⁰⁴ Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, İstanbul, 1993, s.131; Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s.113-114; Zürcher, *Millî Müca.*, s.72.

⁴⁰⁵ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s.133-134.

⁴⁰⁶ Lewis, *a.g.e.*, s.s.202-204.

bu hedeflere ulaşmak için barışçıl veya ihtilalci yolların araştırılması kararları alınmıştır⁴⁰⁷.

1908 yılına gelindiğinde Anadolu'dan Rumeli'ye uzanan askeri ayaklanma halk arasında da yayılmaya başlamış⁴⁰⁸ ve İttihat ve Terakki Cemiyeti Makedonya'daki olaylar için taraftar toplamaya devam ederken Padişaha yolladıkları mektupla meşrutiyeti yeniden ilan etmesini talep etmiştir:

Biz zat-ı âlinizin yüksek imparatorluğunu takdir etmekteyiz. 'İttihat ve Terakki' Komitesi, zat-ı âlilerinin yüksek saltanatına karşı hiçbir şekilde düşmanca duygular beslememektedir; yalnızca, bir şikâyetimiz vardır. 19 Mart 1877'de verdiğiniz taht nutkunda bir kişinin ya da küçük bir zümrenin despot yönetimlerinin, kaçınılmaz olarak suistimal sonucunu doğurduğuna değinerek, bizim bu şikâyetimiz bizzatsız yüksek hükümdarımız tarafından ifade edilmişti. Komitemizin ideali, vaktiyle siz hükümdarımızın da takdir ettiğiniz ve övündüğünüz Anayasanın uygulamaya geçirilmesidir. Emin olunuz, bu genel arzunun yerine getirilmesinde, imparatorluğumuzun tüm ulusları bizimle dayanışma içindedir. İttihat ve Terakki Komitesi, padişah ailesinin çıkarlarını, imparatorluğumuz uluslarının çıkarlarından ayrı tutmamaktadır. Bizim derin kanaatimiz de odur ki, Anayasanın yürürlüğe konmasının, sizin yüksek devlet yöneticiliği haklarınıza ne maddî, ne de manevî en küçük bir zararı dokunmayacaktır. Tersine, imparatorluğumuza, tahtınıza bir destek olacaktır⁴⁰⁹

Birçok subayın birliklerini de yanlarına alarak Padişaha isyan edip dağa çıkması üzerine Cemiyet anayasayı yeniden ilan ettirmeyi başarmış, meclisin açılmasını sağlamıştır. 23 Temmuz 1908'de ilan edilen Meşrutiyet haberleri hala sansür uygulanan gazetelerde resmi bir ilan gibi çıkmış, haberin halka ulaşması için özgürlükçü aydınların özel bir gayret göstermesi gerekmiştir⁴¹⁰.

Ekonomik ve siyasi anlamda yaşanan gerilemenin ardından Birinci Dünya Savaşı ortaya çıkmış ve Osmanlı Devleti'nin bu savaşın içine çekilmiştir. Balkan Savaşları'nın ardından kurulan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti çatısı altında aydın kesim ve halk milli varlığın önemini ve yaşanan tehlikeyi fark etmiştir⁴¹¹. Ekonomik zorluklar içinde, topyekûn bir mücadele ile varolabilmek ancak cephe ve cephe gerisindeki halkın birlik ve beraberlik içinde vatanın kutsallığına inanmasıyla mümkün olabilecektir. Toplumun çabasıyla cephedeki askerlerin giyeceğinden yiyeceğine kadar ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. Vatan ve millet kavramları anlam kazanmış ve Birinci Dünya Savaşı sürecinde Çanakkale'de ölümü göze alan asker de

⁴⁰⁷ Petrosyan, *Sovyet Gözü...*, s.261.

⁴⁰⁸ Lewis, *a.g.e.*, s.217.

⁴⁰⁹ Petrosyan, *Sovyet Gözü...*, s.s.301-302.

⁴¹⁰ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Yayınevi, Ankara 2001, s.183.

⁴¹¹ Erol Akcan, "Balkan ve Birinci Dünya Hsrbi Yıllarında Müdafaa-i Milliye Cemiyeti", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2015, C:0, S:13, s.s.161-183.

cephedeki askerin ihtiyaçlarını karşılanayan Türk kadını da oluşan bu birlik ruhuyla aynı amaç için birleştirmiştir.

Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nin sonu olsa da Türk Millî Mücadelesinin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına esas olan ulusal temellerin atıldığı, Millî Devletin kuruluşunun ön adımları olarak görülebilmektedir.

3.3. Millî Mücadele'nin Uluslaşma Sürecine Katkısı

1919-1922 yılları arasında Millî Mücadele din-millet tartışmalarında Türklük anlayışına yeni bir boyut kazandırmıştır. Kurtuluş Savaşı Anadolu halkının millet olarak varlığını yeniden ifade etmek ve korumak için yeni bir vatan anlayışıyla verdiği mücadeledir. Millî Mücadele Müslümanlık, vatan ve millet kavramlarını birleştirerek din bağlarını ve Türk kimliği bilincini güçlendirmiştir.

Millî Mücadele dönemi kurucu kadronun, Sevr Anlaşması'nın sebep olduğu psikolojik yıkımın etkisiyle Misak-ı Milli sınırları dahilinde egemen ve bağımsız bir devlet kurmak amacıyla, kucaklayıcı ve birleştirici politikalar izlediği bir dönemdir. Yeni rejim kurulmadan önce bağımsızlık savaşı verilirken devleti kuran seçkinler, uluslararası ilişkilerde yeni toplumun vatandaşlık-üyelik siyasetini belirlemiştir. Kurtuluş Savaşı döneminde Mustafa Kemal, Türk etnik kimliğine değil “Türkiye” ve “Türkiye halkı” kavramlarına yönelerek kan temelli vatandaşlık tanımından uzak, teritoryal vatandaşlık anlayışının esas alınacağı mesajını vermiştir⁴¹².

Toynbee'nin Batı modeliyle güçlü bir Türk devleti üstyapısının tesis edilmesinin ve Türk Ulusunun bağımsızlık bildirisi⁴¹³ olarak tanımladığı Ahd-ı Milli Beyannamesi ya da Misak-ı Milli ile Türk halkının hakları ve egemenlik alanları bağımsızlık ilkesi çerçevesinde belirlenmiştir. Ayrıca ulusların kendi kaderini tayin hakkı ilkesi düşünüldüğünde Wilson ilkelerine atıfta bulunulmuştur⁴¹⁴. Türk Kurtuluş Savaşının amaçlarının ve vatanın sınırlarının belirlendiği beyanın günümüz Türkçesine çevrilmiş hali şu şekildedir:

Madde 1. Osmanlı Devleti'nin, özellikle Arap çoğunluğunun yerleşmiş olduğu, 30 Ekim 1918 günkü Silah Bırakışımı [Mondros Mütarekesi] yapıldığı

⁴¹² Baskın Oran, *Türkiye’de Azınlıklar, Kavramlar, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, Tesev Yayınları, İstanbul, 2004, s.73.

⁴¹³ Arnold Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, Çev: Kasım Yargıcı, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971, s. 104.

⁴¹⁴ Wilson İlkelerinin 14. Maddesi ve son maddesi “Bir Milletler Cemiyeti kurulacak ve milletler birbirlerinin toprak bütünlüğünü garanti edecektir” demektedir. <https://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=false&doc=62#> (erişim 20.12.2019).

sırada, düşman Ordularının işgali altında kalan kesimlerinin [o sırada Hatay ve Musul bölgesi Türk egemenliği altında idi) geleceğinin, halklarının serbestçe açıklayacakları oy uyarınca belirlenmesi gerekir; söz konusu ateşkes çizgisi içinde, din, soy ve amaç birliği bakımlarından birbirine bağlı olan, karşılıklı saygı ve özveri duyguları besleyen soy ve toplum ilişkileri ile çevrelerinin koşullarına saygılı Osmanlı İslam çoğunluğunun yerleşmiş bulunduğu kesimlerin tümü, ister bir eylem, ister bir hükümle olsun, hiç bir nedenle, birbirinden ayrılamayacak bir bütündür.

Madde 2. Halkı, özgürlüğe kavuşunca, oylarıyla Anavatana katılmış olan üç İl (Elviye-i Selase yani Kars, Ardıhan ve Batum Livaları) için gerekirse yeniden halkın serbest oyuna başvurulmasını kabul ederiz.

Madde 3. Türkiye ile yapılacak barışa değin ertelenen Batı Trakya'nın hukuksal durumunun belirlenmesi de, halkının özgürce açıklayacağı oya göre olmalıdır.

Madde 4. İslam Halifeliğinin ve Yüce Saltanatın merkezi ve Osmanlı Hükümetinin başkenti olan İstanbul kenti ile Marmara Denizinin güvenliği her türlü tehlikeden uzak tutulmalıdır. Bu ilke saklı kalmak koşulu ile, Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının dünya ticaret ve ulaşımına açılması konusunda, bizimle birlikte, öteki tüm Devletlerin oybirliği ile verecekleri karar geçerlidir.

Madde 5. Müttefik Devletler ile düşmanları ve onların kimi ortakları arasında yapılan andlaşmalardaki ilkeler çerçevesinde, azınlıkların hakları, komşu ülkelerdeki Müslüman halkların da özdeş haklardan yararlanması umudu ile, bizce de benimsenip güvence altına alınacaktır.

Madde 6. Ulusal ve ekonomik gelişmemize olanak bulunması ve daha çağdaş biçimde, düzenli bir yönetimle işlerin yürütülmesini başarmak için, her devlet gibi, bizim de gelişmemiz koşullarının sağlanmasında, bütünüyle bağımsızlığa ve özgürlüğe kavuşmamız ana ilkesi varlık ve geleceğimizin temelidir. Bu nedenle siyasal, yargısal, parasal vb. alanlarda gelişmemizi önleyici sınırlamalara (Kapitülasyonlar) karşıyız. Saptanacak borçlarımızın ödenmesi koşulları da bu ilkelere aykırı olmayacaktır⁴¹⁵

Ulusal bir and niteliğinde olan bu belgenin aynı zamanda bir kuruluş belgesi olduğu kabul edilmektedir. Ulusal gücün öne çıkarılarak ve dış dünyaya bildirilen bir program olarak Türklerin asgari isteklerini temsil eden Misak-ı Milli yeni kurulan Türkiye'nin özgürlük ve haklar belgesi olarak karşılanmıştır⁴¹⁶. Misak-ı Milli, herhangi bir etnik grubu öne çıkarmamış, vatani simgeleyen bir ifade taşımıştır. Kurtuluş Savaşı döneminde emperyalizm karşısında tüm unsurlar bir arada mücadele etmiş, milliyetçi söylemlere yer verilmeden, etnik kökene bakılmadan Misak-ı Milli sınırlarında yaşayan herkes siyasi anlamda da birleşmiştir. Kimlik mühendisliğinin yapılmadığı Millî Mücadele sürecinde dönemin siyasi gerekleri ile milliyetçi söylemlerden uzak durulmuş olsa da rejimin yerine oturması ile birlikte homojen bir

⁴¹⁵ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları 1920-1945*, C.1, TTK Yayınları, Ankara, 2000, s.s.15-16.

⁴¹⁶ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. I, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 137.

toplumsal yapı tesis etmenin şartı olarak tek milli kimlik oluşturmak amacıyla, çoğulcu üslubun yerini Türk milliyetçiliğine bıraktığı bir süreç başlamıştır⁴¹⁷.

Devletin dış politikasını belirleyen Misak-ı Milli, Erzurum ve Sivas Bildirileri, Ankara, Moskova ve Kars Anlaşmaları, Sevr ve Lozan Anlaşma metinleri, Londra ve Lozan Konferansları gibi süreçler kimlik oluşturma işleviyle, kamusal alanın içerisini ve üyelerini belirlemiştir. İlk resmi dış politika anlaşmaları ile vatandaşlığın teritoryal sınırları çizilmiş, kimlerin vatandaşlık kavramının içinde olacağı, kimlerin dışarıda bırakılacağı belirlenmiştir⁴¹⁸. Bu ilk aşamada modern vatandaşlık ile etnik köken, din, dil, ya da mikro aidiyetleri fark etmeksizin herkesin eşit vatandaşlar olduğu; dışarıda kalanlarınsa ortak kimlik değerlerine sahip olsalar da vatandaş olarak kabul edilmediği bir üyelik sistemi oluşturulmuştur. İkinci aşamada modern vatandaşlığın ulusal kimlikle özdeşliği kurulmuştur. Bu süreç, siyasal üyeliğe, egemen dil, etnik kimlik ya da dini bağlılık gibi unsurların oluşturduğu kültürel özellikler ve aidiyet eklenerek homojen bir toplum yaratma sürecidir. Üçüncü aşama, sınırları belirlenmiş siyasal bir topluma, üyelik, ideolojik yapı, siyasal öncelikler, etik kurallar ve değerler sistemi ile bunların belirlediği kurumsal yapıların eklendiği süreçtir⁴¹⁹.

Millî Mücadele dönemi Misak-ı Milli'nin millileşmesi ve modern ulusal Türk vatandaşlığının şekillenmesi dönemidir. Sevr Anlaşması ile müttefik devletlerin amacının Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları yanında Anadolu'da da yeni devletler kurma amaçlarının görülmesi üzerine, Müslüman toprakların mutlaka kurtarılması gerektiği tüm milliyetçi hareket tarafından kabul edilmiş, "*yeni ulusal sınırlar*" kavramının kesinleşmesini sağlamıştır. Sevr'den sonra liderler ve tüm diplomatik çevreler, yeni siyasi toplum ve vatandaşlık teriminin sınırlarını Anadolu'da ve Trakya'daki Müslüman Osmanlı çoğunluğun yaşadığı topraklar olarak savunmuş, fakat sınırlar çizilirken askeri gücünün yettiği sınırlarda kalarak uzlaşmacı hareket etmiştir. Ulus inşa sürecinin ve vatandaş kimliğinin önemli unsurlarından biri olan milli sınırların belirlenmesini hazırlayan bu gelişmeler Lozan Anlaşması ile kesinleşmiştir.

Modern vatandaşlık anlayışındaki dil, tarih, kültür birliği ile kurulan *ulusal aidiyet duygusu*, kültürel sınırlarının çizildiği siyasi bir topluluğa, aynı zamanda

⁴¹⁷ Tanıl Bora, "*İnşa Dönemi Türk Milli Kimliği*", **Toplum ve Bilim**, 1996, S. 71, s. 18.

⁴¹⁸ William Rogers Brubaker, **Citizenship and Nationhood in France and Germany**, Harvard University Press, Cambridge, 1992, s.s. 23-30.

⁴¹⁹ William Rogers Brubaker, **Citizenship and Nationhood in France and Germany**, Harvard University Press, Cambridge, 1992, s.s. 23-30.

kültürel bir topluluk olan ulusa üyeliği de gerektirir⁴²⁰. Sınırları belirlenmiş bir toprak parçası üzerinde yaşayan çeşitli etnik, dilsel, dini ve daha birçok mikro aidiyetin kültürel kimlik altında toplanarak homojenleşmesi, merkezileşmek isteyen siyasi otoritenin yürüttüğü bir siyasal projedir⁴²¹. Sınırları belirlenmiş bir toprak parçası ile özdeşleştirilen milli kimlikler, gerçek bir türdeşlikten ziyade “ulusal vatandaşlık siyaseti” ile inşa edilerek sürekli yeniden üretilirler. Kimlik inşasında tarihin kullanılma amacı Thiesse’nin ifade ettiği gibi kadim referansları kullanarak süreklilikleri vurgularken kopuşların üstünü örterek ulusların modernliğini gizlemektir⁴²². Ulusal vatandaşlık politikası, modern ulus devletlerin homojen ve bütünlüşmüş siyasal bir topluluğu, meşruiyet temeli olarak belirleme politikasının bir aracıdır⁴²³.

Ulusal Kurtuluş döneminde vatandaşlık kavramı kültürel anlamda tanımlanmaya başlanmıştır. Bu dönemde imparatorluk anlayışından uzaklaşarak milli siyasal toplum düşüncesi geliştirilmiştir. Mustafa Kemal 1 Mayıs 1920’de Büyük Millet Meclisi konuşmasında şöyle demiştir:

*Efendiler... Burada maksut olan ve Meclis-i âlinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkes değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasır-ı İslamiyye’dir, samimi bir mecmuadır. Binaenaleyh bu heyet-i âliye’nin temsil ettiği, hukukunu, hayatını, şeref ve şanını kurtarmak için azmettiğimiz emeller, yalnız bir unsur-ı İslam’a münhasır değildir. Anasır-ı İslamiyye’den mürekkep bir kitleye aittir...*⁴²⁴

Bolşevik Devrimi ile siyasi rejimini kökten değiştiren Rusya, Doğu’daki milli kurtuluş hareketlerinin kazanılması halinde Batı kapitalizminin zayıflayarak komünist rejimin yayılmasını ve kendini korumayı da gözeterek Millî Mücadeleyi maddi ve manevi yönden desteklemiştir⁴²⁵, Ankara Hükümetini ilk tanıyan devlet olmuştur. Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışında önemli etkileri olan Azerbaycanlı Hüseyinzade Ali, Sadri Maksudi, Yusuf Akçura, Ağaoğlu Ahmet gibi birçok Rusya doğumlu düşünür

⁴²⁰ Jean Leca, “Questions on Citizenship”, **Dimensions of Radical Democracy**, Der: Chantal Mouffe, London, 1992, s.s. 21-22; Jürgen Habermas “Citizenship and National Identity: Some Reflections on the Future of Europe”, **Theorizing Citizenship**, Der: Ronald Beiner, State of University of New York Press, Albany, 1995, s.s. 255-285.

⁴²¹ Antony Smith, **National Identity**, Penguin Books, London, 1991, s.s. 64-76.

⁴²² Anne-Marie Thiesse, “Ulusal Kimlikler, Ulasıırı Bir Paradigma”, (Ed. Alain Dieckhoff ve Christophe Jaffrelot), **Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek: Kuramlar ve Uygulamalar**, Çev. Devrim Çetinkasap, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 155-156.

⁴²³ Dominique Schnapper, **Community of Citizens: On The Modern İdea of Nationality**, Transaction Publishers, New Brunswick, 1998, s.27.

⁴²⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, C.I, İctima senesi 1, 1.5.1336, s. 165.

⁴²⁵ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1924-1980**, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984, s.308.

Türk etnik düşünce yapısını etkilemiştir⁴²⁶. Din ile etnik kimliğin bir arada yaşayabileceğine inanan bu düşünürler aynı zamanda modern, Müslüman ve Türk kalabilmişlerdir. Ortak din kimliğinin bütünleştirici yanıyla kurulan birlik sayesinde özellikle Hintliler olmak üzere bazı Müslümanlar halifeye bağlılıkları nedeniyle Millî Mücadeleye yardım etmişlerdir⁴²⁷.

Yerel bir kongre olsa da alınan kararlar açısından ulusal olarak nitelendirilen Erzurum Kongresi'nde de tüm yurdu kapsayan, ulusal egemenliği işaret eden ifadeler yer almıştır⁴²⁸. Sivas Kongresi'nde⁴²⁹ uluslaşma anlayışı güçlenmiş, çok milletli yapıdan ulusal değerlere geçiş başlamıştır. Anadolu ve Trakya Müslüman halk bir bütün olarak algılanmıştır. Yeni bir homojen siyasal toplum⁴³⁰ ve vatandaşlık anlayışı ile kurulan bu dini bütünlük, ilerleyen yıllarda uluslararası düzeyde siyasi ve ideolojik ilişkilerde kültürel birlik ve ulusal kimliğe dönüştürülmüştür.

Amasya Genelgesindeki milletin bağımsızlığının yine milletin azim ve kararlılığı ile kurtarılacağı, Erzurum Kongresi'nde Kuva-yı Milliye'yi amil ve milli iradeyi hâkim kılma esası, her zaman millet iradesinin üzerinde durulması yanında 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu⁴³¹,nun birinci maddesinde “*Hakimiyet bila kayd ü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir*” ifadeleri cumhuriyetin ve millet egemenliğinin habercileridir. Anayasa ile devletin adı Türkiye Devleti olarak belirlenmiş, çoğunluğu aynı dine mensup ancak farklı etnik kökene sahip bireyleri kültür milliyetçiliği ile birleştirmeyi hedefleyen bir ideoloji belirlenmiştir. Hakimiyetin halkın olduğu ifadesi ‘demokrasi’ ilkesine vurgu yapmıştır⁴³². Cumhuriyete giden yolda vatandaş yetiştirmek için önce halk için bir milli kimlik

⁴²⁶ Konu ile ilgili geniş bilgi için; François Geogon, **Türk Milli...**

⁴²⁷ Mustafa Keskin, **Hindistan Müslümanları'nın Millî Mücadele'de Türkiye'ye Yardımları (1919-1923)**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1991, s.s. 87-104.

⁴²⁸ Kongre sonunda yayınlanan beyanname metni için Bkz: Server Tanilli, **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, Cem Yayınları, İstanbul, 1976, s.s.55-56.

⁴²⁹ Sivas Umumi Kongre Heyeti'nin 16 Mart 1920'de yayınladığı beyanname için Bkz: Tanilli, **Anayasalar ve...**,s.s.56-57.

⁴³⁰ Kongre Beyannamesi 9. Maddesinde; “*Vatan ve Milletimizin maruz olduğu mezalim ve âlâm ile ve tamamen aynı gaye ve maksatla vicdan-ı milliden doğan vatanî ve millî cemiyetlerin ittifadından mütehasıl kitle-i umumiye bu kere Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti unvanıyla tevsim olunmuştur. Bu cemiyet her türlü fırkacılık cereyanlarından ve ihtirasat-ı şahsiyeden külliyyen müberrâ ve münezzehdir. Bircümle Müslüman vatandaşlarımız bu cemiyetin aza-yı tabiyesindendirler.*” ifadesiyle Anadolu'daki tüm cemiyetler aynı çatı altında toplanmıştır. Bkz. Uluğ İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1969, s. 115.

⁴³¹ Kili ve Gözübüyük, **a.g.e.**, ss.. 91-93.

⁴³² **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C.12, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003, s. 200; **a.g.e.**, c. 14, s.s. 176-329.

oluşturmak, bunun için de halkın birlikte yaşama isteği duyan bir toplum haline gelmesi gerekmiştir.

Londra Konferansı sürecinde Türk vatandaşlığı, ortak bir geçmişe sahip etnik ve kültürel grupların birlikte yaşama arzusu ile kurulan siyasi birlikteliği ile oluşan teritoryal siyasi kimlik olarak şekillenmiştir. Anadolu ve Trakya'daki Müslüman halk Türk olarak tanımlanmış, burada yaşayan halkın ortak geçmişe ve kökene sahip olduğu, bundan sonra da birlikte yaşamak istedikleri ve Kürtlerin ayrı siyasal bir özerkliğine gerek olmadığı Konferans süresince tartışmalarda yer almıştır⁴³³. Savaş esnasında kullanılan Osmanlı-Müslüman tanımlaması yerine konferans sürecinde birleştirici, özgün ve kapsayıcı bir Türk kimliği ifade edilmiş, *Türkler*, *Türk çoğunluk* ya da *Türk Milleti* ifadeleri kullanılmıştır. Konferanstan hemen önce 21 Ocak 1921'de uluslararası alanda meşruluğu kuvvetlendirerek temsil gücünü arttırmak ve anayasal bir meşruiyet kazanmak için Teşkilat-ı Esasiye ilan edilmiştir⁴³⁴. Böylece halk egemenliği anayasal boyuta taşınmış ve rejim değişikliğine yönelik bir adım atılmıştır.

Fransa ile yapılan 20 Ekim 1921 Ankara Anlaşması'nda kapsayıcı olan *Türklük* ifadesinin kullanılması ve "*Hatay ilinin resmi dili Türk dili olacaktır*" ifadesi, gelecekte kültürel kimlik inşası ile vatandaşlık-ulusal kimlik bütünlüğünün Türk kimliği altında olacağının belirtisi olmuştur⁴³⁵.

Modern Türk vatandaşlığı Lozan görüşmeleri sırasında netleşmiş, anlaşma metninde kesinleşmiştir. Rum nüfusun göç ettirilmesi ile ilgili görüşmeler Türk vatandaşlığının esasının din olacağını göstermiştir. Sınırlar dışındaki Müslüman Osmanlı halk için etnik kökenine bakılmaksızın Türk vatandaşlığı açık tutulmuştur⁴³⁶. Dini aidiyetin siyasal üyelik için temel alındığı bu ifadeler seküler olmayan bir kimlik ifadesi olmuştur. Savaş döneminde Müslüman halk bir tek kimlikle tanımlanabilen kültürel bir bütün olarak görülmüş, Lozan konferansında azınlıklar görüşmelerde ortaya çıkmıştır⁴³⁷. Bu anlaşma, Türk heyetin azınlıklar konusunda kesinleşmiş tanımını uluslararası alanda ortaya koyduğu ve bunun kabul edildiği ilk anlaşmadır. Birinci dünya savaşının bitiminde imzalanan Sevr anlaşmasında Türk Milliyetçiliğinin yenilgisi söz konusu iken Lozan Anlaşmasında Türkiye Cumhuriyeti içinde yaşayan

⁴³³ Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru*, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1972, s.s.108-110.

⁴³⁴ Kili ve Gözübüyük, *a.g.e.* s.s. 25-26.

⁴³⁵ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C.I, 1920-1945, TTK Yayınları, Ankara, 2000, s.51.

⁴³⁶ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.s.101-102.

⁴³⁷ Baskın Oran, "*Lozan'ın 'Azınlıkların Korunması' Bölümünü Yeniden Okurken*", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 49, S. 03, Mart 1994, s.s.283-301.

azınlıkların konumları hukuki açıdan din bağlamında Türk Ulusçuluğuna dâhil olmuştur⁴³⁸.

Sevr ve Lozan, Osmanlı İmparatorluğu içindeki farklı ulusların ulus devlet kurma sürecindeki iki önemli tarihi olaydır. Sevr Anlaşmasında azınlıklara dini, toplumsal, ekonomik ve siyasi ayrıcalıklar tanınmıştır⁴³⁹. Sevr ile devlet içindeki Müslüman halka ulus-devlet kurma hakkı verilmemiş, diğer yandan da Jön Türkler, İttihat Terakki Cemiyeti ve onların uzantısı olan milliyetçi bürokrasinin eski rejimle yolları ayrılmıştır. Kemalist kadro, oluşan koşulları pragmatist bir yaklaşımla değerlendirmiş, köylü ve halka yönelerek İttihat Terakki anlayışından farklı bir yol izlemiştir⁴⁴⁰. Yeni kadronun politikası Osmanlı egemenliğindeki topraklar üzerinde hak iddia etmekten vazgeçmiş, Misak-ı Milli sınırları içindeki topraklarda Türk kimliğini oluşturmak, farklı kimlikleri homojenleştirerek halkı bu milli çerçevede şekillendirmek hedeflenmiştir⁴⁴¹. Lozan anlaşması, imparatorluktan ulus devlete geçişin, milli iktisat politikaları yürütmenin, milliyetçi-devrimci bürokrasinin, yeni bir Türk ulus bilinci yaratmanın, homojen bir toplum yaratarak onları vatandaşlık aracılığı ile devlete bağlamanın uluslararası koşullarını hazırlayan bir anlaşmadır⁴⁴².

Lozan Anlaşması ile Misak-ı Milli sınırları içindeki nüfusun etnik kökeni kesinlikle önemli olmayarak bu sınırlardaki her Müslümanın Türk olduğu, Türk olmayanların, yeni oluşturulacak Türk kanunları önünde eşit olacağı savunulmuştur. Sevr’de azınlıklara tanınan haklar tamamen reddedilmiş, Osmanlı Devleti’nin iç işlerindeki batılı devletlerin etkisi silinmiş, tam bağımsızlık ve egemenlik ilkesi uygulanmıştır. Osmanlı millet sistemi içindeki dini yapılanmadan uzaklaşarak seküler bir içerikle egemenlik kayıtsız şartsız millete verilmiştir.

Millî Mücadele döneminde bir yandan bağımsızlık savaşı verilirken diğer yandan ulusun tarihini ve kültürünü sonraki nesillere aktarmak için, ulusa gurur ve birlik aşılama için ulusal semboller kullanılmıştır. Bu aktarım için kullanılan semboller Eyfel Kulesi⁴⁴³ gibi tek bir varlık olabilirken, bayrak gibi kolayca

⁴³⁸ Ahmet Yıldız; **Ne Mutlu Türküm Diyebilene**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 137.

⁴³⁹ Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Osm. İmparatorluğu Andlaşmaları**, (Sevr Andlaşması bölümü), C.1, TTK Basımevi, Ankara, 1953, s.s.525-545.

⁴⁴⁰ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012, s.92.

⁴⁴¹ Anıl Çeçen, “Türkiye’de Cumhuriyet Kimliği”, **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, Bağlam Yayınları, Ankara, 1997, s.s.165-170.

⁴⁴² Bkz: **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Çev: Seha L. Meray, C.8, YKY, s.s.1-49.

⁴⁴³ Günümüzde Paris’in simgesi olan kule 1887-1889 yılları arasında Gustave Eiffel’in firması tarafından, Fransız devriminin 100. yıl kutlamaları amacıyla düzenlenen Paris fuarının giriş kapısı olarak inşa edilmiş, önceleri şehrin yüz karası olarak eleştirilmiş daha sonra benimsenmiştir. Sezin Alıcı, “19. Yüzyılda Sanatın Başkenti Paris ve İzlenimcilik”, **idil**, C.6, S. 38, s.s.2977-2998.

çoğaltılmış bir öge veya ulusal marş gibi daha soyut şeyler de olabilmektedir. Sembollerin somutlaştırılmasıyla ulusal spor müsabakalarında ulusal marşlar çalınırken veya uluslararası olimpiyat oyunlarında dereceye girenlerin marşları çalınırken bir taraftan da bayrakları gösterilerek milli duygular pekiştirilmektedir.

Geçmişteki kahramanlıkları günümüze getirmenin yolu olan, ulusu vurgulayan kutlama şekillerinde ulusal bayrakların dalgalanması, milli marşların söylenmesi, belirli kostümlerin giyilmesi gibi ulusal gururu teşvik edici unsurlar gözetilmektedir. Koreografi ve tasarımın ayrılmaz bir parçası olan müzik, alay veya geçit törenleri ulusal kutlamaların temel özellikleridir. Tören rotaları, ihtişam, kayıp ve fedakârlık konusundaki tarihi veriler döneme entegre edilerek mimariyle ve anıtsallıkla somutlaştırılarak ulusal günün tasarımına hizmet eder. Ulusal günlerin çoğu en yüksek katılımı amaçlayarak resmî tatil ilan edilmektedir⁴⁴⁴.

Bir milletin ortak hislerini, heyecan ve umutlarını, bir arada yaşama isteğini, milli birlik inancını ifade eden ahenkle ve müzik eşliğinde söylenen manzum metinler olan marşlar, düzenli yürümek ve moral vermek için bestelenmiş müzik parçalarıdır⁴⁴⁵. Ulusal marşlar törenlerde müzik eşliğinde tanrıları ya da kahramanları kutsayarak övmek ve yüceltmek için söylenen şarkılardır.

Almanca '*Nationalhymne*', İngilizce '*national anthems*' Latince '*Hymne*' kavramına dayanır. Hymne törenlerde müzik eşliğinde söylenen tanrı ya da kahramanları kutsayan, öven ve yücelten şarkılardır. Mısır, Yunan ve Roma kültüründe yer almış, ilahiler ve şarkılarla kilise de Orta Çağda kullanmaya başlamıştır⁴⁴⁶. Milli marşlar genellikle sade bir dille yazılmış, tekrarlayan ifadeler ve sınırlı sözcüklerle hitap ettiği halk kitlelerinin anlayacağı, kalıcı ve toplu söylemeye uygun sözcüklerden oluşur. Aktarılacak istenen sevgi, barış, kahramanlık, birlik, bayrak, vatan sevgisi gibi duyguları kısa yoldan kitlelere ulaştırmak amaçlanır⁴⁴⁷. Ülkelerin kimliklerini yansıtan, bir milletin var olduğunu ve bağımsız olduğunu temsil eden bir semboldür. Kamu yaşamının çeşitli alanlarında çalınmak ve söylenmek üzere benimsenen, vatanseverlik duygularını ifade eden müzik parçalarıdır. Edebi açıdan

⁴⁴⁴ Elgenius, *Symbols of...*, s.s.133-185.

⁴⁴⁵ Nurullah Çetin, "*İstiklâl Marşımızın Tarihî, Edebî, Dinî ve Kültürel Kaynakları*", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, S.121, Mart 2010, s.s. 6-32.

⁴⁴⁶ Fatih Tepebaşılı, "*Kullanımlık Metin Türü Olarak Ulusal Marş Kavramı ve İşlevleri*", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.17, 2015 s.s.383-393.

⁴⁴⁷ Tepebaşılı, *a.g.m.*, s.s.383-393.

iddialı olmayan marşlarda genellikle kan, kalp, güneş, ölüm, ışık, gece, bayrak gibi simgelerin imgesel kullanımı ile geniş halk kitleleri etkilenmek istenir.

Savaş ve devrim dönemleri marşların en çok üretildiği dönemlerdir. Toplumsal hareketler toplum ruhunu marşların ezgisiyle birleştirerek toplumsal dönüşüme katkıda bulunmuştur. Yeniliklerin içselleştirilmesi, yeniliklerin benimsetilmesi, yeni olanın kabul ettirilmesi ve pekiştirilmesine ve yeni aidiyet duygularının gelişmesine hizmet eden araçlar olmuştur. Ortaya çıktığı zamanın toplumsal zihniyetini açıkça ortaya koymaları yönünden marşlar, siyasi ve sosyal düşünce tarihi açısından değerlendirilmelidir⁴⁴⁸.

Millî Mücadele sürecindeki savaş ortamında meclisin açılmasıyla bağımsız hükümet kurulmuş, dünya devletleri arasında siyasi bir varlık göstermek ve bağımsız bir devlet olarak var olmak için milli bir marşa ihtiyaç duyulmuştur. Siyasi gerekliliğin yanında kahramanlıkların toplumsal hafızada yer etmesi, manevi sahada halkı birleştirmesi ve istiklal mücadelesi azmini kuvvetlendirmesi için bir marş yazılması istenmiştir.

1 Mart 1921’de Mustafa Kemal’in başkanlığını yaptığı Meclis görüşmelerinde İstiklal Marşı seçimi görüşülmüştür. Yapılan oylamayla verilen teklif kabul edilmiştir. Hamdullah Suphi, Mehmet Akif’ten bir şiir yazmasını istemiş, ancak O, ikramiye sebebiyle yarışmaya katılmak istememiştir. Daha sonra, Mehmet Akif ikna edilmiş, son altı şiirle beraber onun şiiri de Meclis’in seçimine sunulmuştur. Bu gelişmelerden sonra, İstiklal Marşı kürsüden okunmuştur⁴⁴⁹. İstiklal Marşı’nın seçimi yapılan tartışmalar sonucu 12 Mart 1921’de kabul edilmiştir⁴⁵⁰.

İstiklal Marşı, Millî Mücadele ruhunu yansıtan toplumsal hafızada yer etmiş tarihi, edebi, dini ve kültürel kaynakların izlerini taşır ve milli bağımsızlığı konu edinmiştir. Türk Milleti’nin milli varlığını, vatanını, dinini, bağımsızlığını hiçbir zaman kaybetmeyeceğini anlatan İstiklal Marşı yazıldığı dönemde ümitsizliğe kapılanlara tepkisel bir karşılık olarak yazılmıştır. Bu nedenle “Korkma” sözcüğü ile başlaması her şey bitti zannedilen bir dönemde yeniden var olan bir milletin ruh halini yansıtmaktadır⁴⁵¹.

⁴⁴⁸ Bedri Mermutlu, “*Toplumsal Zihniyet İnşa ve Anlama Aracı Olarak Marşlar*”, **Tarih Bilinci Dergisi**, 2008, sayı 6, s.s.27-36.

⁴⁴⁹ TBMM Zabıt Cerideleri, Cilt 9, İçtima 1, 1 Mart 1921.

⁴⁵⁰ TBMM Zabıt Cerideleri, Cilt 9, İçtima 6, 12 Mart 1921.

⁴⁵¹ Yaşar Çağbayır, **Bayrak Mücadelemiz ve İstiklal Marşı**, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2009.

İstiklal Marşı kabul edildikten sonra Abdülhak Adnan (Adıvar) Bey'in, marşın bestelenmesi için yarışma açılması gerektiği hakkındaki takriri ile yarışma basında duyurulmuştur⁴⁵². Millî Mücadele'nin sürecindeki zor dönem sebebiyle İstiklal Marşı'nın bestelenmesi 12 Şubat 1923 tarihine kadar gecikmiştir. Bu tarihte İstanbul Maarif Müdürlüğü, çoğu makamsal müzik eğitimi almış üyelerle bir komisyon kurarak beste yarışması açmıştır. Komisyon, 19 Temmuz 1923'te yarışmadaki elli beş besteden Ali Rıfat Bey'in (Çağatay) eserini uygun görmüştür. Okul ve kurumlardan bestenin milli duyguları tetiklemediği, coşku yaratmadığı, yeterince enerjik olmadığı yönünde gelen eleştirilere rağmen 1930'a kadar bu beste çalınmıştır⁴⁵³. 1930'da dönemin Cumhurbaşkanlığı Orkestrası şefi Osman Zeki Bey'in bestesi İstiklal Marşı'nın resmi bestesi olarak kabul edilmiştir. Dokuz dörtlükten ve bir beşlikten oluşan marşımızın armonisi Edgar Manas tarafından, bando düzenlemesi de İhsan Servet Küncer tarafından yapılmıştır. Marşın ilk iki dörtlüğü bestelenmiş olup günümüzde de icra edilmektedir⁴⁵⁴.

Türkiye tarihinde yenileşme hareketleriyle birlikte olayları kutlayan, kınayan, yorumlayan kolektif bilincin yoğun olduğu dönemlerde İstiklal Marşı'ndan başka, Onuncu Yıl Marşı, Harbiye Marşı, Gençlik Marşı, Ellinci Yıl Marşı gibi marşlar üretilmiştir. Marşları verdikleri mesajlar açısından toplumsal tarih ve sosyolojik olarak değerlendiren Mermutlu, özellikle yenileşme dönemimizdeki marşları; “yeni değerlerin aktarılması, hayatın nimetleri, çalışkanlık, tasarruf, vatan sevgisi, bayrak, toplumsal kuruluş ve zümreler, şehirler, inkılaplar, gençlik, ideoloji, cenaze marşları” şeklinde gruplayarak örneklerini incelemiştir⁴⁵⁵.

Tanzimat Fermanı, Jön Türk Hareketi, İttihat Terakki ve Kemalist kadro birbirini takip eden bir süreklilik içinde ilerlemiş, Sevr'deki yenilginin yarattığı ortamda Türk Milliyetçiliğinin izleri hiç görülmemişken, Lozan'daki görüşmeler Türk Milleti üzerinden şekillenmiştir. Millî Mücadele döneminde Türkiye'nin modern ve eşitliğe dayalı vatandaşlık anlayışını belirleyen cumhuriyetçi ulusal egemenlik ve siyasal birlik değerleri oluşturulmuştur. Henüz yeni bir devlet kurulmamış, rejim

⁴⁵² **Hâkimiyeti Milliye**, 17 Mart 1921

⁴⁵³ Nihan Altınbaş, **Millî Mücadele'de Mehmet Akif Ersoy ve İstiklal Marşı**, TBMM Basımevi, Ankara, 2016, s.s.47-49.

⁴⁵⁴ Serhat Yener, Hakan Duran, “*Avrupa Birliği Ülkelerinin Ulusal Marşlarının Sosyo-Kültürel ve Müzikal Açısından İncelenmesi*”, **Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, S.24, 2010, s.s. 185-206.

⁴⁵⁵ Bahsedilen marşlarla ilgili detaylı bilgi için Bkz. Mermutlu, *a.g.m.*, s.s. 27-36

değişikliği ya da ideoloji oluşmamışken uluslararası ilişkilerde yeni bir siyasal toplum tanımlaması yapılmaya başlanmıştır.

3.4. Atatürk Ulusçuluğu

Türk olduğunu söyleyen herkesin Türk Milletine mensup olduğu bir milliyet anlayışı olan Atatürk Milliyetçiliği (ulusçuluğu) kurucu bir irade ile toplumsal bütünlüğü sağlayan bir yaklaşımdır⁴⁵⁶. Atatürk'ün millet ve milliyet anlayışının şekillenmesinde birçok etkenden söz edilebilmektedir. Öğrenim hayatında ve askerlik yıllarında farklı etnik kültürlerden birçok insanla karşılaşan Mustafa Kemal'in milliyet bilincinin şekillenmesinde öğretmenlerinin, okuma ve araştırma merakının⁴⁵⁷ ve eserlerini okuduğu Namık Kemal, Ziya Gökalp, Tevfik Fikret, Mehmet Emin, Kılıçzade Hakkı, Abdullah Cevdet gibi önemli isimlerin etkisi olmuştur⁴⁵⁸. Mizan, İctihad, Şura-yı Ümmet, Meşveret ya da Osmanlı gibi dergileri takip etmiştir. Mustafa Kemal Türkçülük düşüncesinin gelişimine katkı sağlayan ve kendisinde milli duygular uyandıran Mehmet Emin Yurdakul'un “*Ben bir Türküm, dinim, cinsim uludur / Sinem, özüm ateş ile doludur / İnsan olan vatanının kuldur / Türk evlâdı evde durmaz, giderim*” dizelerinden nasıl etkilendiğini şöyle dile getirmiştir:

*Şair Mehmet Emin Yurdakul'un ilk defa Manastır Askerî İdadisinde öğrenciyken okuduğum 'Ben bir Türküm, dinim, cinsim uludur' mısra ile başlayan manzumesinde, bana millî benliğimin gururunu tattıran ilk anlatımı bulmuştum. Fakat ben asıl bunu, orduya katıldığım ilk günlerde, bir Anadolu çocuğunun gözyaşlarında gördüm ve kuvveti duydum. Ondan sonra Türklük, benim en derin güven kaynağım, en engin övünç kaynağım oldu*⁴⁵⁹

Mustafa Kemal, Rousseau ve Montesquieu gibi isimleri Fransızca asıllarından okumuş, Batı aydınlarının fikirlerinden yararlanmış ancak bu batılı düşünceleri olduğu gibi uygulamaktan kaçınmış, Türk Milleti'ne özgü bir batılılaşma fikri geliştirmiştir.

Tetkikat ve tettebbuatımıza zemin olarak alelekser kendi memleketimizi, kendi ananelerimizi, kendi hususiyetlerimizi ve ihtiyaçlarımızı almalıyız... Bir millet için saadet olan bir şey diğer milletler için felaket olabilir. Aynı sebep ve şerait birini mesut ettiği halde, diğerini bedbaht edebilir. Onun için bu millete gideceği yolu gösterirken, dünyanın her türlü ilminden, keşfiyatından, terakkiyatından

⁴⁵⁶ Hasan Tunç, Faruk Bilir, “Cumhuriyet Dönemi Anayasalarında Milliyetçilik Anlayışı”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi**, C.1, S.2, 1999, s.s. 89-98.

⁴⁵⁷ Mustafa Kemal'in etkilendiği yazarlar için Bkz: Şerafettin Turan, **Mustafa Kemal Atatürk Kentine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2004, s.382.

⁴⁵⁸ Enver Ziya Karal, “Atatürk ve Devrim”, **Konferanslar ve Makaleler 1935-1978**, TTK, Ankara, 1980, s. 9; Taner Aslan, “Mustafa Kemal'de İnkılap Düşüncesinin Oluşumu ve Gelişimi”, **Erdem**, S.53, 2009, s.s. 1-22.

⁴⁵⁹ Faik Reşit Unat, “Ne Mutlu Türküm Diyene”, **Türk Dili Dergisi**, S. 146, s. 77.

*istifade edelim, lakin unutmayalım ki, asıl temeli kendi içimizden çıkarmak mecburiyetindeyiz. Milletimizin tarihini, ruhunu, ananatını, sahih, salim, dürüst bir nazarla görmeliyiz...*⁴⁶⁰

Kimlik oluşumu her ulusun mirasını belirleyerek oradan bir kült yaratmasıyla gerçekleşmektedir⁴⁶¹. Atatürk Türkiye’de milli kimlik oluşumunun önemi ve gecikmiş olduğunu düşündüğü konuşmasında milli kimliğinin bilincinde olmayan milletlerin başka milletler tarafından yok edileceğini de belirtmiştir;

*Biz milliyet fikirlerini tatbikte çok gecikmiş ve çok tekâsül göstermiş bir milletiz. Bunun zararlarını fazla faaliyetle telafiye çalışmalıyız. Bilirsiniz ki milliyet nazariyesini, millet mefkûresini inhilale sai olan nazariyatın dünya üzerinde kabiliyeti tatbikiyesi bulunamamıştır. Çünkü tarih, vukuat, hadisat ve müşahadat hep insanlar ve milletler arasında, hep milliyetin hâkim olduğunu göstermiştir ve milliyet prensibi aleyhindeki büyük mikyasta fîlî tecrübelerle rağmen yine milliyet hissinin öldürülemediği ve yine kuvvetle yaşadığı görülmektedir. Bahusus bizim milletimiz, milliyetinden tegafül edişinin çok acı cezalarını gördü. Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki akvam-ı muhtelif hep millî akidelerine sarılarak, milliyet mefkuresinin kuvvetiyle kendilerini kurtardılar. Biz ne olduğumuzu, onlardan ayrı ve onlara yabancı bir millet olduğumuzu sopa ile içlerinden kovulunca anladık. Kuvvetimizin zaafa uğradığı anda bizi tahkir, tezlil ettiler. Anladık ki kabahatimiz kendimizi unutmaklığımızmış. Dünyanın bize hürmet göstermesini istiyorsak evvela bizim kendi benliğimize ve milliyetimize bu hürmeti hissen, fikren, fîlen bütün efal ve harekâtımızla gösterelim: Bilelim ki millî benliğini bulmayan milletler başka milletlerin şikâridir.*⁴⁶²

Atatürk’ün kuruluş döneminde Türk kimliği için kullandığı ifadeler değerlendirilirken ulus inşası ve kimlik benliği oluşturmak amacıyla halkın duygularına hitap ettiği gözlenebilmektedir:

*Türk milletinin karakteri yüksektir. Türk milleti çalışkandır. Türk milleti zekidir... Türk milleti milli birlik ve beraberlik içerisinde güçlükleri yenmesini bilmiştir... Türk milletinin tarihi bir niteliği de güzel sanatları sevmek ve onda yükselmektir... Türk milletinin büyük millet olduğunu bütün medeni âlem, az zamanda, bir kere daha tanıyacaktır... Türklüğün unutulmuş büyük medeni vasfı ve büyük medeni kabiliyeti, bundan sonraki gelişmesi ile geleceğin yüksek medeniyet ufkunda yeni bir güneş gibi doğacaktır*⁴⁶³

Millet, birlikte birçok tarihi anıyı birleştiren, kökleri efsanelere dayandırılan, şanlı bir geçmişe sahip, milli bir kimlik ile şekillenen insanların oluşturduğu bir yapıdır. Bu tarihsel millet bir devlet tarafından desteklenerek modern bir millet haline

⁴⁶⁰ Atatürk’ün Söylev..., s.s. 144-145.

⁴⁶¹ Thiesse, a.g.e., s.11.

⁴⁶² **Hâkimiyet-i Milliye**, 26 Mart 1923’ten Akt: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s.s. 141-151.

⁴⁶³ **Hâkimiyet-i Milliye**, 31 Ekim 1933’ten Akt: **Atatürk’ün Söylev...**, s. 318.

gelir⁴⁶⁴. Ulusların yeni dünyasını yaratmak için onların mirasının dökümünü yapmanın yeterli olmadığını söyleyen Thiesse, bunu icat etmek gerektiğini söylemektedir⁴⁶⁵. Cumhuriyet döneminde etnik-dilsel kimliğe dayalı bir millet ya da dinsel-kültürel bir kimlikle yaratılacak bir millet oluşturma seçenekleri olmuştur. Mustafa Kemal, özgün kültüre dayalı etnik ve dilsel milliyetçilikle şekillenen ulusçuluğu tercih ederek Yusuf Akçura'nın da savunduğu laik devlet ve millet yapılanmasına yönelmiştir.

Mustafa Kemal'in ulusçuluk yaklaşımı Smith'in önce teritoryal daha sonra etnik milliyetçilik haline gelen açıklamasındaki millet tanımındaki gibi⁴⁶⁶, önce iradi daha sonra etnik milliyetçilik şeklinde gelişmiştir. Afet İnan'ın Mustafa Kemal'in el yazılarından aktardıklarında O'nun ulusçuluk ve vatan kavramları ile ilgili yaklaşımını görmek mümkündür:

Vatanımız, Türk milletinin eski ve yüksek tarihi ve topraklarının derinliklerinde mevcudiyetlerini muhafaza eden eserleriyle yaşadığı bugünkü siyasi sınırlarımız içindeki yurttur. Vatan hiçbir kayıt ve şart altında ayrılık kabul etmez bir küldür.

Türk milletinin teessüsünde müessir olduğu görülen tabii ve tarihi vakıalar şunlardır: a) Siyasi varlıkta birlik, b) Dil birliği, c) Yurt birliği, d) Irk ve menşe birliği, e) Tarihi karabet, f) Ahlaki karabet (yakınlık).

Milletin umumi tarifi: Bundan sonra, müşterek milli fikrin, ahlakın, hissin, heyecanın hatıra ve ananelerinin millet etrafında (bireylerinde) meydana gelmesini ve kökleşmesini temin eden müşterek (ortak) mazinin, birlikte yapılmış tarihin, vicdanları ve zihinleri doğrudan doğruya birleştiren müşterek dilin, milletlerin teşekkülünde en mühim amiller (etkenler) olduğunu bir defa daha kaydettikten sonra millet hakkında, ikinci derecede unsurları kaale (dikkate) almayarak mümkün olduğu kadar her millete uyabilecek bir tarifi biz de alalım:

a) Zengin hatıra mirasına sahip bulunan; b) Beraber yaşamak hususunda müşterek arzu ve muvafakatte samimi olan; c) Ve sahip olunan mirasın muhafazasına beraber devam hususunda iradeleri müşterek olan insanların birleşmesinden vücuda gelen cemiyete millet namı verilir.

Bu tarif tetkik olunursa bir milleti teşkil eden insanların rabitalarındaki kıymet, kuvvet ve vicdan hürriyetiyle insani hisse gösterilen riayet, kendiliğinden anlaşılır. Filhakika, maziden müşterek zafer ve yeis mirası; İstikbalde tahakkuk ettirilecek aynı program; Beraber sevinmiş olmak, beraber aynı ümitleri beslemiş olmak; Bunlar elbette bugünün medeni zihniyetinde diğer her türlü şartların fevkinde mana ve şümûl alır. Bir millet teşekkül ettikten sonra, efradının devlet hayatında, iktisadi ve fikrî hayatta müştereken çalışmak sayesinde vücuda gelen milli harsta şüphesiz milletin her ferdinin çalışma hissesi, iştiraki hakkı vardır. Buna nazaran bir harstan olan insanlardan mürekkep cemiyete millet denir dersek milletin en kısa tarifini yapmış oluruz.

Milliyet prensibi: Bir milletin diğer milletlere nispetle tabii veya müktesep hususi karakterler sahibi olması, diğer milletlerden farklı bir uzviyet teşkil etmesi, ekseriya onlardan ayrı olarak, onlara muvazi inkişafa sai bulunması keyfiyetine milliyet prensibi denir. Bu prensibe göre, her fert ve her

⁴⁶⁴ Tanıl Bora, **Medeniyet Kaybı- Milliyetçilik ve Faşizm Üzerine Yazılar**, Birikim Yayınları, İstanbul, 2015, s.43.

⁴⁶⁵ Thiesse, a.g.e., s.11.

⁴⁶⁶ Smith, **Milli Kim...**, s.s. 133-134.

millet kendi hakkında hüsnüniyet, topraklarına bizzat kayıtsız tesahüp talep etmek hakkına ve hürriyetine maliktir. Bu düstur (kural), bize hangi milletlerin hür, hangilerinin hürriyetinden şu veya bu şekilde mahrum olduklarını, yani millet namını taşımaya layık olmadıklarını kolaylıkla gösterir.

*Türk milliyetçiliği: Türk milliyetçiliği, terakki ve inkişaf yolunda ve beynelmilel temas ve münasebetlerde, tüm muasır milletlere muvazi ve onlarla bir ahenkte yürümekle beraber Türk içtimai heyetinin hususi seciyelerini ve başlı başına müstakil hüviyetini mahfuz tutmaktır.*⁴⁶⁷

Atatürkçü anlayışla inşa edilen yeni ve modern ulus kimliği, yukarıdan aşağıya doğru planlanmış⁴⁶⁸ bir dizi projenin devlet eliyle yürütülmesiyle oluşmuştur. Dönemin aydınları, çöküşün sebeplerini devletin kalkınmayı engelleyen İslami politikalarına ve tek bir kişinin hâkimiyetindeki devlet yönetimine bağlamışlar, yeni devlet ve kimlik oluşturma süreçlerine bu sorunlar üzerinden çözümler aramışlardır.

Medeni Bilgiler kitabında Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran milletin değerlerini şu ifadelerle dile getirmiştir:

Millet neye derler? Sorusuna bugünkü çağdaş görüşlere uygun ilmi bir tanım yapabilmek için yürüttüğümüz tartışmayı yeterli görelim. Onun üzerinde bir an durup düşünelim; bugün Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuş olan Türk Milleti'ni incelerken bulduğumuz koşulları tekrar gözden geçirelim.

a. Siyasi varlığımızın dışında, başka ellerde, başka siyasi topluluklarla, isteyerek veya istemeyerek kader ortaklığı yapmış, bizimle dil, ırk, köken birliğine sahip ve hatta yakın uzak tarih ve ahlak yakınlığı görülen Türk toplulukları vardır. Tarihin bir olayının sonucu olan bu durum, Türk milleti için acıklı bir hatıradır, fakat Türk milletinin tarihi ve ilmi olarak oluşumundaki asalete, dayanışmaya asla zarar vermez.

b. Bugünkü Türk milleti siyasi ve sosyal topluluğu içinde kendilerine Kürtlük fikri, Çerkezlik fikri ve hatta Lazlık fikri veya Boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaş ve millettaşlarımız vardır. Ancak geçmişin zorba dönem ürünü olan bu yanlış adlandırmalar, birkaç düşman aleti, gerici beyinsizden başka hiçbir millet bireyi üzerinde üzüntüden başka bir etki yaratmamıştır. Çünkü bu millet evladı da tüm Türk topluluğu gibi aynı ortak geçmişe, tarihe, ahlaka, hukuka sahip bulunuyorlar.

c. Bugün içimizde bulunan Hristiyan, Musevi vatandaşlar, kader ve şahıslarını Türk milliyetine vicdani arzularıyla bağladıktan sonra kendilerine yan gözle, yabancı düşüncesiyle bakılması, medeni Türk milletinin asil ahlakından beklenebilir mi?

*Bir millet oluştuktan sonra, bireylerinin devlet hayatında, ekonomik ve düşünce hayatında ortak çalışması sayesinde meydana gelen milli kültürde şüphesiz milletin her bireyinin çalışma pay ve katılım hakkı vardır. Buna göre kültürden olan insanlardan oluşmuş topluluğa millet denir, dersek milletin en kısa tanımını yapmış oluruz. Bundan önce tespit ettiğimiz tanımdan esinlenerek diyebiliriz ki; milliyet meselesi bireysel ve ortak hürriyet meselesidir.*⁴⁶⁹

⁴⁶⁷ Afet İnan, **Atatürk'ten Yazdıkları**, M.E.B. yayınları, 1971, s.s. 64-65.

⁴⁶⁸ Smith'in yaklaşımında millet oluşum süreçleri aristokratlar örneğindeki gibi yukarıdan aşağıya ya da entelijansiya ve orta sınıfın bir bölümü önderliğinde aşağıdan yukarıya doğru gerçekleşir. Bkz: Özkırımlı, **Milliyetçilik Ku...**, s.s.211-212.

⁴⁶⁹ Nutuk s.47; Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, TTK Yayınları, Ankara, 1988, 46.

İnsanları birbirine bağlayan bağların niteliği açısından iki farklı millet anlayışından ilki; insanların birbirine ırk, dil, din gibi unsurlarla bağlı olduğu objektif, ikincisi manevi duygu ve düşüncelerle bağlı olduğu sübjektif millet anlayışı olarak kabul edilebilir⁴⁷⁰. Ergun Özbudun’a göre Atatürk sübjektif millet anlayışına sahiptir⁴⁷¹. Mustafa Kemal Atatürk, milletin ortak mazarinin, ortak ahlak, heyecan, anı, gelenek gibi değerlerin ve insanları birleştirecek dilin bir araya gelmesiyle oluşacağını belirtmiş ve milleti “1- Zengin bir hatıra mirasına sahip bulunan; 2- Beraber yaşamak hususunda müşterek arzu ve muvafakatte samimi olan; 3- Ve sahip bulunan mirasın muhafazasına beraber devam hususunda iradeleri müşterek olan insanların birleşmesinden vücuda gelen cemiyete millet namı verilir” şeklinde tanımlamıştır⁴⁷². Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi Atatürk’ün millet tanımı Smith ve Renan’ın ayrıca sahip olunan mirasın korunması konusunda Bauer’in millet tanımlamasına benzemektedir. İlk bölümde bahsedildiği gibi Renan, milleti “bir ruh, bir manevî prensip” olarak tanımlamış ve bu ruhun biri geçmişte diğeri yaşanan dönemde bulunan biri zengin bir hatıra mirası, ortak acılara ve birlikte kazanılmış zaferlere sahip olmak, diğeri ise birlikte yaşamak ve ortak miras yaratmak istemek şeklinde iki unsurun birleşmesiyle oluştuğunu söylemiştir⁴⁷³. Atatürk’ün “Maziden kalan müşterek zafer ve yeis mirası; istikbalde gerçekleştirilecek aynı program; beraber sevinmiş olmak, beraber aynı ümitleri beslemiş olmak...”⁴⁷⁴ ifadeleri de Renan’ın millet tanımına uygundur.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluş döneminde millet anlayışında her ne kadar sübjektif unsurlarla temellendirilen bir tutum olsa da uygulamada zaman zaman objektif unsurlar da ön plana çıkmıştır. Örneğin Balkanlar’da yaşayan Türkçe konuşan Müslümanlar Türk kabul edilmiş ve ülkeye göç etmelerine izin verilmiştir. Bunun yanında Türk olup anadilleri Türkçe olan Hristiyan Gagavuzlara⁴⁷⁵ göç izni verilmemiştir⁴⁷⁶. Kuzey ve batıdaki komşu ülkelerde yaşayan Çerkezler, Boşnaklar, Pomaklar gibi Müslümanlara da Türkçe bilip bilmemelerine bakılmaksızın kendilerine

⁴⁷⁰ Kemal Gözler, “Devletin Bir Unsuru Olarak Millet Kavramı”, **Türkiye Günlüğü**, S.64, Kış 2001, s.s.108-123.

⁴⁷¹ Özbudun, **Türk Ana...**, s.52.

⁴⁷² İnan, **Medenî Bil...**, s.23-25’ten nakleden Özbudun, *op. cit.*, s.52. Ayrıca bkz. Nuran Tezcan (Haz.), **Atatürk’ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1989, s.24.

⁴⁷³ Renan, “Millet...”, s.s.97-121.

⁴⁷⁴ İnan, **Medenî Bil...**, s.23-25’ten nakleden Özbudun, *op. cit.*, s.52. Ayrıca bkz. Tezcan (Haz.), **Atatürk’ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri**, *op. cit.*, s.24.

⁴⁷⁵ Kemal Karpat, “Gagavuzların Tarihi Menşei”, **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, Cilt: I, Ankara, 1970, s. 168-172.

⁴⁷⁶ Karpat, **Türk Demok...**, s.71.

göç izni ve Türk vatandaşlığı verilmiştir. Bu anlamda bu unsurlar Türk Milleti'ne dil ya da ırk ile değil objektif din birliği ile dahil olmuş; ayrıca tarih birliği ve ülkü birliği gibi sübjektif unsurlarla da Türk Milleti'ne bağlanmışlardır⁴⁷⁷.

Bir başka objektif değerlendirme de Lozan Anlaşmasının bir parçası olan Ahali Mübadelesi Sözleşmesinin “*Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının*” ifadesidir⁴⁷⁸. Bu da yine din açısından değerlendirme yapıldığını ve Yunanistan'daki Müslümanları Türk, Türk topraklarındaki Rum Ortodoksları ise Yunan kabul etmiştir. Girit'ten Türkiye'ye gönderilen Müslümanların Türkçe bilmemesi gibi Türkiye'deki Karamanlı Türkçesi konuşan Ortodoks Karamanlılar da Yunanistan'a gönderilmiştir⁴⁷⁹. Bu uygulamalar oluşturulmak istenen homojen Türk Milletinin dil ya da ırk unsurlarıyla değil, dönemin şartları gereği din ortak paydasıyla şekillendirildiğini göstermektedir.

Cumhuriyet dönemi yürütülen ulusçuluk ve kimlik algısı Batı'dakinden farklı bir yolda ilerlemiştir. Bunu “*Hitler ve Gazi*” başlıklı yazısında Peyami Safa şu şekilde ifade etmiştir:

Cermanlığın müdafaası namına gözlerini sımsıkı yuman ve etrafa saldıran bu kör milliyetçilik, eski bir Alman icadıdır. Cermanlığın kusurlarına bile tapınmayı millette telkin eden Lessinglerin, Fichtelerin, Schlegellerin memleketinde bugün doğabilecek en tabii adam Hitlerdir. Almanya'dan Fransa'ya geçen bu gözleri kapalı vatanperverlik, Maurice Barré şu sözü söyletmişti: 'Vatan haksız olsa bile ona hak vermek lazımdır' ve yarım asırdan beri Almanya'nın arkasından Fransa, İtalya gibi memleketler inandılar ki kuvvetli milletler kör bir vatanperverlikten doğar.

*(...) Biliyorum ki insan ne dilinin ne de ırkının malıdır; 'insan kendi kendinin malıdır, çünkü hür yani manevi bir mahluktur.' diyen Socrate ve yahut ta 'insan kökleri doğduğu toprağa saplanmış ve hareketsiz durmak için yaratılmış bir ot değildir' diyen Plutarque bugünkü Almanya'nın başvekili yerinde olsalardı büsbütün başka düşünebilirlerdi. (...) Alman Başvekiline şarktan ibret almayı tavsiye eden Gazi Mustafa Kemalle arkadaşlarını örnek olarak gösteren Taymis gazetesi insanlıkla vatanperverlik arasındaki muvazenenin en güzel misalini bulmuş oluyor.*⁴⁸⁰

Mustafa Kemal Atatürk, mimarı olduğu Türkiye Cumhuriyeti milliyet ilkesini Medeni Bilgiler'de “*Bir milletin, diğer milletlere kıyasla doğal*

⁴⁷⁷ Kemal Gözler, “Devletin Bir Unsuru Olarak Millet Kavramı”, **Türkiye Günlüğü**, S.64, Kış 2001, s.108-123.

⁴⁷⁸ Seha L. Meray, **Lozan**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Takım II, Cilt 2, Ankara, 1973, s.89-94.

⁴⁷⁹ Karamanlılar'ın Anadolu'da asimile olmuş Yunanca konuşan Ortodoks halklarına mı yoksa Selçuklu akınları öncesi Anadolu'ya gelen Hristiyanlaşmış göçebe Türk kavimlerine mi dayandığı tartışma konusudur. Bkz: İoannis N. Grigoriadis, **Kutsal Sentez Yunan ve Türk Milliyetçiliğine Dini Aşılama**, Çev: İdil Çetin, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s.s.70-76.

⁴⁸⁰ Peyami Safa, “*Hitler ve Gazi*”, **Cumhuriyet**, 19 Mayıs 1933.

veya kazanılmış özel karakterler sahibi olması, diğer milletlerden farklı bir organizma oluşturmaları, çoğunlukla onlardan ayrı olarak onlara paralel gelişmeye emek vermesi durumuna milliyet ilkesi denir⁴⁸¹” şeklinde açıklamıştır. Milli birlik ve beraberliğe dayanan, yurttaşlar arasında iyi geçinme ve çalışkanlığın esas olduğu tüm yurttaşların ulus varlığını korumak için her şeyini ortaya koyacağı bir millet tasavvur etmiştir.

⁴⁸¹ İnan, **Medeni Bil...**, s. 48.

4. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE ULUS DEVLET İNŞASINDA KULLANILAN ULUSAL SEMBOLLER VE İKTİDAR SİMGELERİ

Siyasal iktidarlar kitleleri etkileri altına alabilmek ve yönlendirmek için sembolizmden faydalanmaktadır. Bir siyasal sembol, insanlar üzerinde etkili olduğunda hem sembolün kendisi hem de sembol sahibi güç kazanmaktadır. Siyasi gücün kullanımı, korunup aktarılması, bilgi ve duyguları harekete geçiren sembollerle kolaylaşır⁴⁸². Duygularla algılanamayanı algılanabilir hale getiren semboller insanların değer yüklediği nesneler, olaylar ya da sesler ve yazılardır. İnsanlar asıl iletişim aracı olan dil dışında düşünce ya da duygu uyandıran her türlü dans, müzik, sanat, jest ve mimik, takı, giysi, mülkiyet ya da mimari gibi simgelerle iletişim kurmaktadır⁴⁸³.

Semboller yoğunlaştırılmış, zıtlıkları da içinde barındıran simgelerdir. Böylece farklı insanlar aynı semboller aracılığı ile benzerlik ya da dayanışma gösterebilmektedir. Semboller ritüellerin merkezinde kullanılmaktadır⁴⁸⁴. Hristiyanlıkta cemaat toplantılarında yenilen gıdaların sıradan bir yiyecek özelliği yanında Mesih'in vücudunun bir parçası olma özelliği, siyahın şeytaniliği ve karanlığı; beyazın ise saflık ve fazileti simgelemesi sembollere örnek verilebilir⁴⁸⁵.

Aynı sembol karşıt görüşlü kişilerce farklı algılanabilmekte, bu sayede aynı sembol farklı siyasal gruplar tarafından farklı algılanarak kabullenilmekte ve kitleler bu sayede birlikte harekete geçirilebilmektedir. Günümüzde ideolojilerin en etkili araçları sembollerdir. Siyasal semboller ideolojinin tanımlanması, temsil edilmesi, görünür kılınması ve nesillere aktarılmasını sağlamaktadır. Özellikle karizmatik liderler başarılı birer sembol üreticisi ya da manipülatörü olarak sembollerin

⁴⁸² Smith, **Milli Kim...**, s.120.

⁴⁸³ Hobsbawm, **1780'den Günü...**, s.111.

⁴⁸⁴ Smith, **Milli Kim...**, s.21.

⁴⁸⁵ Thomas Hylland Eriksen, **Küçük Yerler Büyük Meseleler: Sosyal ve Kültürel Antropoloji**, Çev: A. Erkan Koca, Birleşik Dağıtım Kitabevi, Ankara, 2009, s.344.

anlamalarını değiştirebilir, canlandırabilir, koruyabilir ya da güçlendirebilirler⁴⁸⁶. Feroz Ahmad Mustafa Kemal'in 1934'te soyadı kanunu çıkana kadar kullandığı Müslüman savaşçı anlamına gelen Gazi unvanını kullanmasını İşlam'a karşı olmadığı mesajını taşıyan dini sembolizm olarak deęerlendirmiřtir⁴⁸⁷. Liderlerin milli hafızadaki rolleriyle koruma altına alınması örneği olarak Türkiye'de 25 Temmuz 1951'de 5816 sayılı “Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar⁴⁸⁸” başlıklı kanun çıkarılmıştır.

Devlet egemenliğinin somutlaştığı, siyasi hayatı temsil eden milli marş, arma, milli bayrak, milli dil, milli edebiyat gibi semboller “bağımsız bir ülkenin kendi kimliği ve egemenliğini ortaya koyar ve bu sayede derhal saygı ve sadakat uyandırır. Kendi başlarına bir ulusun bütün arka planını, düşüncesini ve kültürünü yansıtır⁴⁸⁹”. Semboller ve sembolik unsurların etkin kullanımı devlet ve toplum arasında görünmeyen bir diyalog oluşturur. İktidarlar sembollerin hatırlatıcı etkisinden yararlanarak insanların aynı sembole maruz kalmasını ve itaatini sağlamaktadır. Osmanlı Devleti'nde padişahlar, mimari yapılar, tuğralar, iktidarı hatırlatan resmi ve dini motifler padişah tarafından alınan nesnelerle tebaasına ulaşmış ve egemenliğini görünmeden saęlayabilmiřtir⁴⁹⁰.

Liderler iktidarlarını hatırlatmak için dil, anıt, park, heykel gibi semboller kullanır. Böylece geriye dönük yapılarla geleceğe yönelik ebedileşme amacını gerçeğleştirirler. Yaptıkları işlerin anlatılması, müziksel olarak ifade edilmesi, anıtlarla kalıcı olması ya da yazılı olarak kayıtlanması yoluyla meşruiyet ve ebedilik kazanırlar. Yapılan anıtlara toplumsal hafızada kalıcı olacak yazılar yazar, inşa edilen park, köprü ya da sokaklara halkla iletişim kurabilecekleri isimler verirler. Kamusal alanın devletin ideolojik söylemine uygun hale gelmesini saęlarlar⁴⁹¹.

İktidarların en önemli politik araçlarından olan semboller ve sembolizm siyasi erk ve yönetilen arasında görünmez bir diyalog oluşturur. Yeni devlete ya da kuruma bir geçmiş yaratmak ve bireylerin bağlılığını sağlamak için eski ve alışılmış gelenekler ulusların şartlarına göre ritüelleştirilir ve formelleştirilir ya da yeni sembol ve ritüeller ulusal hareketlerin simgeleri olarak oluřturulabilir⁴⁹².

⁴⁸⁶ Safiye Ateş Durç, “Siyasal Sembolizm ve İktidar İlişkisi Üzerine Düşünmek”, **Folklor Edebiyat Dergisi**, Kibris S.102, s.s.377-392.

⁴⁸⁷ Ahmad, **Modern Türkiye'**..., s.81.

⁴⁸⁸ <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5816&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=3> (19/07/2018)

⁴⁸⁹ Hobsbawm, **Gelenegin İcadı**, s. 14.

⁴⁹⁰ Deringil, **Simgeden...**, s.55.

⁴⁹¹ **A.g.e.**, s.67.

⁴⁹² Hobsbawm, **A.g.e.**, s.s. 8-9.

Devletler, millet imajı ile miraslarını yaymak amacıyla, millete bağlılık duygusu aşılayarak kendi halklarıyla iletişim kurmak için okullar, bayrak törenleri, ulusal günler, ulusal dil, tarih ve literatür gibi aygıtlar yoluyla ulusal bilinci yükseltmeyi hedeflemektedir⁴⁹³. Kimlik, devlet inşası süreci dışında savaşlarda halkın kendini bir kimlik çatısı altında korumak ve “öteki” kavramının karşısında birlik olmak gibi bilinçaltı duygularla da oluşmaktadır. Osmanlı Devleti’nde Balkan savaşları ardından yaşanan Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı dönemleri başka birçok faktörün de birleşmesiyle kimlik bilincinin oluşmasında etkili olmuştur⁴⁹⁴.

XIX. yüzyıl sonlarında başlayan milliyetçilikler dönemi, dünyada ulus inşaları başlamış ve uluslaştırılmaya çalışılan kitleler üzerinde siyasal rejimin meşruiyet sağlaması için seçimler, eğitim araçları, bayraklar, marşlar ya da basın gibi ulusal sembollerden yararlanılmıştır. Var olan gelenekleri dönüştürerek ya da yenilerini yaratarak, geniş halk kitlelerinin katılımı ile gerçekleşen törenlerle ve sembollerle siyasal meşruiyetin sağlanması amaçlanmıştır⁴⁹⁵.

Modernleşme döneminde Osmanlı aydınları milli değerler üzerine fikirler üretmiş, uluslaşma simgelerinin önemini belirtmiştir. Darülfünun’da, Osmanlı aydın vatanseverlerinin verdiği konferanslardan birinde M. Satı Bey de Balkan mağlubiyeti üzerine düşüncelerini ifade ederek vatan, millet, devlet kavramlarının başta Fransa ve Almanya gibi ülkelerde olduğu gibi algılanması gerektiğini belirtmiştir⁴⁹⁶. Bu kavramlardan hareketle bir kimlik analizi yapmış; kan, dil, din, tarih birliği gibi konuların önemine değinerek vatan sevgisinin çocuklara ve halka nasıl telkin edileceği üzerinde durmuştur⁴⁹⁷. Tarih ve coğrafya okutmanın yanı sıra tarihin belli dönemlerinin müzeler, anıtlar, kitabeler yoluyla somutlaştırılmasını, belirli günlere yüklenen anlamın ve önemin hatırlatılmasını, edebiyat ve musikinin önemini, şarkıların türkülerin ve marşların vatan sevgisi ve milli duyguların oluşmasındaki etkisini belirtmiştir⁴⁹⁸. Avrupa ülkelerinde olduğu gibi bir milli marşa sahip olmamız gerektiğini savunurken aynı zamanda vatan kavramının somut hali olan bayrak

⁴⁹³ Ian Lister, “*Educating Beyond the Nation*”, *International Review of Education*, Vol. 41, No. 1/2, Moral Education, s.s. 109-118.

⁴⁹⁴ Fuad Köprülü, “*Türklük İslâmlık, Osmanlılık*”, *Türk Yurdu*, C.2, S.45, 1329(1913), s.s.372-376; Gökâlp, *Türkleşmek...*, s.6.

⁴⁹⁵ Hobsbawm, *Geleniğin İcadı*, s.108.

⁴⁹⁶ Ali Utku, “*Bizde Birkaç Tarz-ı Siyaset ve Fichte’nin Alman Ulusuna Söylevleri*”, *Tarih ve Toplum*, C.40, S.236, Ağustos 2003, s.s.68-76.

⁴⁹⁷ Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri 1908–1914*, Ocak Yayınları, Ankara 1996, s. 140.

⁴⁹⁸ Mustafa Ergün, “*Satı Bey Hayatı ve Türk Eğitimine Hizmetleri*”, *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1,1987, s.s.4-19.

unsuruna dikkat çekmiş bayrağı vatanın sembolü olarak tanımak gerekliliği üzerinde durmuştur.

Anavatan kavramı ‘yuva, memleket, ata yurdu’ gibi terimlerle bir coğrafya alanından öte masalsi ve mitolojik anlatılarla ulusun beşiği olarak düşünülmektedir⁴⁹⁹. İlk olarak Namık Kemal’in hanedan sözcüğü yerine kullandığı vatan ifadesi mülk ve yurt arasındaki dönüşümün başlangıcı olmuştur. Satı Bey 1913’te “*Vatan İçin*” adlı konferanslarda “*Vatanı sevdirmek için felaket günlerinden daha elverişli zaman olamaz çünkü onların büyük uyandırma kuvvetleri vardır.*”⁵⁰⁰ diyerek aslında birlikte çekilen acıların birleştirici etkisini ifade etmiştir. Vatanseverlik için vatan sevgisinin arttırılmasının gereğini dile getirmiş ve vatani şöyle ifade etmiştir:

*Vatan sevgisinin arttırılmasını belirtmek için bu sevginin ne olduğunu anlamalıdır. Vatanseverlik bir duygu, bir karakterdir: Vatanın madde ve manaca ilerlemesini istemek demektir. Bu tarif içinde geçen ‘vatan’ın manası nedir? Buna cevap vermek güçtür, çünkü ‘vatan’ mefhumundaki unsurlar memleketten memlekete, asırdan asıra değişiyor. Onunla ilgili iki kelime daha var: millet ve devlet. Bu üç kelimenin mefhumlarının sınırları türlü memleketlerde türlü zamanlarda başka şekiller alıyor. Avrupa’da bir buçuk asır önceye kadar vatan ve devlet mefhumları bir gibi görülürdü. Devlet hükümdar demektir. Onun için vatanseverlik hükümdarın mülkünü, şan ve şerefini savunmaktan başka bir şey değildi.*⁵⁰¹

Satı Bey, vatana karşı görevleri askere gitmek, vergi vermek, kanunlara uymak, yerli malı kullanmak gibi doğrudan vazifeler ve sağlığını korumak, spor yapmak, cesur ve çalışkan olmak gibi insan nefsine ait konuları dolaylı vazifeler olarak ikiye ayırmıştır. Görüşlerini Johann Fichte ve Johann Herder’e dayandıran Satı Bey kendisini Osmanlı için Fichte’nin misyonunu üstlenmiş olarak görmüştür. Osmanlı İmparatorluğunun çözülme sebebini imparatorluktaki ulusların çekişmelerine ve dil çeşitliliğine bağlamıştır⁵⁰². İstanbul basını dışından Şinasi de Ahenk’te yazdığı İntibah yazısında, benzer fikirlerle Balkan mağlubiyetinden ders alınması gereğini ve vatanın kurtarılması için yapılması gerekenleri yazmıştır⁵⁰³.

Milli kimlik inşa sürecinde milli semboller ve ritüeller kullanılmaktadır. Yeni bir düzenin kuruluşunu temsil eden milli bayram kutlamaları, anıt heykeller, bayrak ve vatan temalı tiyatro, destan, marş, şiir gibi edebi eserler ve müzeler devlet destekli sembollerdir. İktidarın kurulması ve sürekliliğinin sağlanması siyasi semboller ile

⁴⁹⁹ Sezgi Durgun, **Memalik-i Şahane’den Vatan’a**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 71.

⁵⁰⁰ Ülken, **Türkiye’de Çağ...**, s. 249.

⁵⁰¹ **A.g.e.**, 249

⁵⁰² Mohammed Harbi, “*Arap Ulusal Mitini Sorgularken*”, **Uluslar ve Milliyetçilik**, Çev: Siren İdemen, Haz: Jean Leca, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 85.

⁵⁰³ Akcan, **a.g.e.**, s. 89-93.

ortak bir bellek yaratarak sağlanmaktadır⁵⁰⁴. Siyasi sembolleşme aynı değerleri paylaşan bireyler arasında bağ kurmayı sağlayan mekanizmalarla bayrak, bayram gibi sembollerle, ulus devlete bağlı bir tür seküler cemaat şeklinde yapılanmaktadır. Milli bayramlar, siyasal iktidarın ulusal kimliğini ön plana çıkaran sembol ve inançların yüceltildiği alanlardır. Milli bayramlarda siyasi iktidarın meşruluğu pekiştirilir, sınıflar ve görüş ayrılıkları yok sayılır, milli değerler yüceltilir. Bu anlamda cumhuriyetin onuncu yıl kutlamaları, on yıllık süreçte başarılan birçok yeniliği kutlamak için ve cumhuriyetin sembolü olan bir ritüel haline gelmesi açısından önemlidir⁵⁰⁵. Üzerinden onca yıl geçmesine rağmen onuncu yıl marşının⁵⁰⁶ kuşaktan kuşağa aktarılması oluşturulan kolektif belleğin kuvvetini gösteren bir kanıttır⁵⁰⁷.

Cumhuriyet Bayramı'nın bir ritüele dönmesinde kullanılan Gazi kültü, bayrak, parti bayrak ve sembollerini taşıyan aksesuarlar, sloganların yazıldığı levhalar, eğitici yazı, destan, şiirlerin yanında piyesler halk üzerinde kalıcı hatıralar bırakmıştır. Milli bayramlar, toplumu milli bir cemaat şeklinde örgütlemenin hedeflenmesinde seküler semboller ve siyasi ritüellerin kullanılmasına örnektir. Örneğin Mustafa Kemal'in kara tahta önündeki resimlerinin sembolleşmesi, toplumsal reformların yapılması, halkın tam demokrasiye hazır hale gelmesi için gerekli görülmüştür⁵⁰⁸.

Milliyetçilik döneminde yenileşme çabaları devlet düzenindeki değişikliklerden başka toplumsal alanda da yeni beklentiler doğurmuştur. Yönetim, ekonomi, eğitim gibi önemli kamusal alanlar dışında halkın refahının yükseltilmesini de önemseyen liderler dönemin şartları içinde değerlendirildiğinde birçok bakımdan bu beklentileri karşılamayı başarmıştır. Cumhuriyet kurucuları milli değerler oluşturmak, halkın yeni rejimi kabul etmesi, devletin meşruiyetinin sağlamlaşması, içeride ve dışarıda sağlam temeller oluşması için çalışmalar yürütmüştür. Ulus devlet kurma sürecinde yeni rejimi benimsetecek milli bayramlar, milli marş ve bayrak, ortak geçmiş bilincini pekiştirecek müzeler ve birlikte yaşama arzusu oluşturacak anayasal hürriyetler gibi birçok adım atılmıştır.

⁵⁰⁴ Smith, **Milli Kim...**, s.127.

⁵⁰⁵ Melis Süloş, “Bir Cumhuriyete İki Bayram”, **Toplumsal Tarih**, S.151, Temmuz 2006, s.s.72-74.

⁵⁰⁶ Onuncu Yıl Marşı 24 Eylül 1933 tarihinde Hakimiyet-i Milliye gazetesinin şu haberiyle duyurulmuştur. “Cumhuriyet'in onuncu yıl kutlamalarında bütün halk kütleleri tarafından bir ağızdan söylenecek bir onuncu yıl marşı hazırlanması düşünülmüş, Behçet Kemal ve Faruk Nafiz Beylerin hazırlamış olduğu güfteler telif olunarak güzel bir marş vücuda getirilmiştir”. Bkz: **Hakimiyet-i Milliye**, 24 Eylül 1933.

⁵⁰⁷ Birol Caymaz, “Cumhuriyetin Onuncu Yıl Kutlamaları: 29 Ekim 1933”, **Türk Devrim Çalışmaları Dergisi, Bilgi ve Bellek**, yıl:4 Sayı:7 Kış 2007, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., s.s. 115-139.

⁵⁰⁸ Erik Van Zürcher, **Savaş Dev...**, s.s. 50-60.

4.1. Rejim Değişikliği: Cumhuriyet'in İlanı

Arapça halk, ahali, kalabalık, toplu haldeki kavim ya da millet anlamına gelen Cumhur⁵⁰⁹ kelimesinden türeyen Cumhuriyet kelimesi Fransızca “La République” İngilizce “The Republic” sözcükleriyle aynı anlama gelmektedir⁵¹⁰. Cumhuriyet, halkın üstünde hiçbir makam ya da otorite tanımayan, devlet gücünü doğrudan doğruya halkı oluşturan bireylere veren yönetim biçimidir⁵¹¹. Halk kendini yönetecekleri kendi içinden istediği gibi seçer ve her zaman denetleyebilir. Temel kuralın seçim olduğu Cumhuriyet'te bireylerin kendi isteklerini ortaya koymasıyla oluşan istekler bütünü halk egemenliğini yaratır. Atatürk'e göre Cumhuriyet “*Demokrasi prensibinin en asri ve en mantıki tatbikini temin eden hükümet şeklidir*”⁵¹²

Fransız Devrimiyle birlikte ortaya çıkan Cumhuriyet fikri krallıkların ve imparatorlukların çöktüğü, monarşilerin sona erdiği dönemde bu rejimlerin tersi arayışlarla ortaya çıkmıştır. Batıetkisiyle ortaya çıkan Tanzimat sayesinde gençler batının siyasi ve hukuki fikirleriyle tanışmıştır. Ulusal egemenlik, cumhuriyet ya da düşünce özgürlüğü kavramları kullanılmaya başlanmıştır.

Millî Mücadele ile başlayan kongre dönemleri boyunca Amasya Genelgesi'nden Türkiye Büyük Millet Meclisi açılışına kadar Mustafa Kemal'in millet hakimiyeti düşüncesinin izlerini görmek mümkündür. “*Vatanın tamamıyeti, milletin istiklâli tehlikededir...milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır*”⁵¹³ ifadeleri ulusal egemenlik ilkesini işaret ederken Sivas Kongresinin toplanacağını milli bir kongre olarak ilan etmiş, ulusal bir kurul ve kongre ile uluslaşmadan bahsetmiştir.

Kurtuluş Savaşı zaferiyle TBMM hükümeti Lozan Konferansına davet edilmiş, Misak-ı Milli sınırları içindeki meşruiyeti uluslararası düzeyde tescil edilmiştir. 24 Temmuz 1923 Lozan Barış Antlaşması imzalanmış ve daha sonra 13 Ekim 1923'te Ankara başkent ilan edilmiştir. İstanbul'un konumu ve Mondros Mütarekesi sonrası yaşadığı çaresizlik ulusal hareketin farklı bir merkezde yürütülmesini zorunlu kılmıştır. Ankara'nın konumu itibarıyla güvenli oluşu⁵¹⁴ yanında Temsilciler

⁵⁰⁹ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca – Türkçe...*, s. 145.

⁵¹⁰ *Ana Britannica*, Cilt: 6, s. 251.

⁵¹¹ Anıl Çeçen, *Atatürk ve Cumhuriyet*, İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1981, s.s. 8–9.

⁵¹² İnan, *Medeni Bilg...*, s.32.

⁵¹³ Cemal Kutay, *Kurtuluşun ve Cumhuriyet'in Manevi Mimarları*, Ankara, 1973, s. 200.

⁵¹⁴ M. Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken, Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 2011, s.609.

Kurulu'nun Anadolu'nun her yerinden buraya gelmiş olması⁵¹⁵, Meclisin burada açılmış olması gibi⁵¹⁶ etkenlerin de belirlediği şekilde Ankara yeni devletin başkenti olmuştur⁵¹⁷. Bu gelişmelerin ardından 29 Ekim'de Cumhuriyet'in ilan edilmiş ve Mustafa Kemal Paşa Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Halk Cumhuriyet'i bayram gibi kutlamış, Türkiye Cumhuriyeti'nin sağlam temeller üzerine oturması için inkılapların halka inilerek, kamuoyunun düşüncesi bilinerek yapılmasına gayret edilmiştir.

Mustafa Kemal'e göre, halk egemenliğine dayanan ve halkın bir kişi ya da zümre tarafından ezilmediği tek devlet biçimi demokrasi, demokrasinin tam anlamıyla uygulanabileceği yegane yönetim şekli ise Cumhuriyet yönetimidir. Ulusun koruyucusu olan devlet bu prensiple vatandaşların her anlamda özgürlüğünü korumaktan sorumludur⁵¹⁸. Cumhuriyet ile ümmetten millete, tebaadan vatandaşa dönüşen kavramlar Misak-ı Milli sınırları içindeki her bireyi eşit hak ve sorumlulukları olan Türk vatandaşları olarak kabul etmiştir⁵¹⁹.

Cumhuriyet, millet egemenliğin kabul eden ve Türk milleti için en güvenli rejimdir. Gazi Mustafa Kemal, 1925'te İzmir'de yaptığı konuşmada cumhuriyetin milletin isteğiyle oluştuğunu belirtmiş ve “*Artık hükümet ile millet arasında mazideki ayrılık kalmamıştır. Hükümet millettir ve millet hükümettir. Artık hükümet mensupları kendilerinin millettan gayri olmadıklarını ve milletin efendi olduğunu anlamışlardır*”⁵²⁰ diyerek hükümet ve millet arasında ayrılık kalmadığını ifade etmiştir.

Atatürkçü milli egemenlik hükümdarın kişisel egemenliğinin yerine halk yönetimini geçirmeyi hedeflemiştir. Milli egemenlik halkçılık ilkesiyle tamamlanarak demokratik boyut kazanmıştır. Atatürk demokrasi kavramını geleneksel anlamda, hürriyetçi siyasi demokrasi olarak kullanmıştır⁵²¹. Atatürkçü anlayışta demokrasi ve cumhuriyet birbirinden ayrılmaz şekilde bir rejim oluşturmuş, seçim yoluyla halkın

⁵¹⁵ Avram Galanti, **Ankara Tarihi I-II**, Çağlar yay., Ankara, 2005, s.s.173-181.

⁵¹⁶ Mustafa Kemal, Ankara'nın merkez seçilmesini şöyle açıklamıştır: “*Vaziyet-i umumiye idare ve sevk mesuliyetini deruhte edenler, en mühim hedefe en yakın tehlike, mümkün olduğu kadar yakın bulunur. Yeter ki yakınlık vaziyet-i umumiye nazardan mehcür bırakacak derecede olmasın. Ankara bu şeraiti cam'i nokta idi. Her halde cephelerle ıstıgal edeceğimiz diye Balıkesir'e Nazilli'ye veyahut Karahisar'a gitmiyorduk. Fakat cephelere ve İstanbul'a şimendiferlerle merbut ve vaziyet-i umumiye idare nokta-i nazarından Sivas'tan asla farkı olmayan Ankara'ya gelecektik*” **Nutuk**, C.I., s.335.

⁵¹⁷ Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti 1923**, Ankara, 1971, s. 302.

⁵¹⁸ İnan, **Medeni Bilg...**, s. 31-32.

⁵¹⁹ Ünsal, Artun (Der.), **75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru**, Tarih Vakfı, İstanbul, 1998, s. 13.

⁵²⁰ Atatürk'ün Söylev..., s.241.

⁵²¹ Ergun Özbudun “*Atatürk ve Demokrasi*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. V, S.14, 1989, s.s 287-295.

tüm kesimlerinden bireylerin aday olup seçilebileceği, devlet makamlarında yönetici olabileceği bir sistem haline gelmiştir⁵²². Atatürk “*siyasidir, fikridir, ferdidir ve en nihayet müsavatperverdir*” şeklinde özetlediği demokrasinin en gelişmiş devlet yönetim şekli olarak kabul etmiştir⁵²³.

Cumhuriyet’in ilanıyla siyasi alanda başlatılan yenileşme rejimin halka benimsetilmesi, savaşın yaralarını sarma, yeniden yapılanma ve çağdaşlaşma amacıyla kültürel sosyal, hukuki ve ekonomik alanlarda devam etmiştir. Mustafa Kemal Anadolu seyahatlerinde halkla ilişkiler kurulması için şair, yazar, gazeteci ve halk önderleriyle iş birliği yapmış, onların yazdıklarıyla halka ulaşmaya çalışmıştır. Cumhuriyet’in kamuoyuna tanıtmak ve benimsetmek için basından faydalanmış, İzmir’de yaptığı konuşmada basının önemine “*Mücadele bitmemiştir. Bu hakikati milletin vicdanına lüzumu gibi ulaştırmada basının vazifesi çok ve çok mühimdir*”⁵²⁴ sözleriyle değinmiştir.

Halkın Cumhuriyet’i anlayabilmesi ve önemini kavraması için eğitilmiş olması gereğinden yola çıkarak halk eğitimi konusunda önemli adımlar atılmıştır. Daha Milli Mücadele sürerken öğretmenlerle bir toplantı yaparak bir milli eğitim programı hazırlanması için adımlar atılmıştır. Özellikle kadınların eğitiminin önemini⁵²⁵, gençlerin Cumhuriyet’in koruyucusu olduğunu⁵²⁶ söylev ve demeçlerinde dile getirmiştir.

Cumhuriyet ilan edilmesinin ardından halk, eğitim durumu göz önüne alındığında siyasi ve toplumsal gelişmeleri ilk yıllarda izlemiş, daha sonra dönemin aydınlarının Cumhuriyet’in değerleriyle ilgili eserleri aracılığıyla benimsemiştir. Atatürk rejimin tanıtılması için bizzat çaba göstermiştir. Atatürk’ün en büyük eserim dediği Cumhuriyet, “ilelebet payidar kalacak” şekilde Türk halkı tarafından içselleştirilmiştir

⁵²² Reşat Kaynar, Necdet Sakaoğlu, **Atatürk Düşüncesi: Sorular ve Konferanslar**, İstanbul, 1999, s.19.

⁵²³ İnan, **Medeni Bilg...**, s.27.

⁵²⁴ **Hakimiyet-i Milliye**, 7 Şubat 1924; **Atatürk’ün Söylev...**, s.166; Ahmet Emin Yalman, **Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, c. 3, İstanbul 1970, s. 104-105.

⁵²⁵ **Atatürk’ün Söylev...**, s.s. 450-457.

⁵²⁶ **A.g.e.**, s. 184; **Atatürkçülük**, 1. Kitap, Ankara 1998, s. 339.

4.2. Milli Bayramlar

Ulusal günler kurumsallaşmış benzerlik ve birlik fikirlerini kanunlaştırarak ulusları görünür kılmaya katkıda bulunduğu için milliyetçilikle, dolayısıyla ulus devletle yakından bağlantılıdır. Hobsbawm'ın ifadesiyle gelenek icadı olarak anma ve kutlama törenleri hatırlama ve hatırlatma projeleri bireyleri ortak duygu ve sadakat etrafında birleştirmektedir. Ulusal bir anlatı olarak ortaya çıkan ulusal bayramlar geçmişle algılanan ve inşa edilmiş bir kopuştan sonra seçkinler tarafından özellikle 1870-1914 arasında icat edilmiştir. Dini kutlamalar modern öncesi dönemlerde ortaya çıkmışken siyasi olayların kutlamaları modern uluslar çağının eserleridir⁵²⁷.

‘Geçmişten bir mit’ ortak paydasında buluşmak, insanlarda birlik ve dayanışma duygusunun yerleşmesini sağlar, birbirine ve kendilerine olan güvenlerini tazeler⁵²⁸. Bayramlarda bir anayasanın imzalanması, bağımsızlığın başlangıcı ya da Cumhuriyetin ilanı gibi devletin kuruluşu ile tarihi olayları kutlamak söz konusudur. Bu hafıza mekanları devletler tarafından ulusal kimliğin oluşturulması amacıyla kullanılmaktadır⁵²⁹.

Ulus devletin var olabilmesi için gerekli olan vatansever yurttaşların yaratılmasında ulusal bayramların öneminden bahseden Rousseau, festivallerin kamusal ve özel ahlaki yükseltmesi için antik Yunan dönemini örnek almıştır. Düzenin ve halk barışının devamlılığını sağlamak için, ulusal birliği oluşturmak için kilisenin sembollerinin yerini alacak semboller bulunması gerekmiştir⁵³⁰. Yeni milliyetçiliğin bir ifadesi olarak bayramlar yalnızca ulusal bilincin oluşması için değil siyasi anarşi korkusu nedeniyle ulusal uyumun vurgulanması için de önemlidir. Rousseau bayramların ortak memnuniyet duygusunu pekiştirmesini gerekli görmüştür⁵³¹.

Yeni vatandaşlık anlayışının ve ulusal egemenliğin bir ifadesi olan ‘oy verme’ bir vatandaşlık töreni sayılmıştır. Bayramlar ve kutlamalar siyasal katılım dışındaki kesimi “yeni toplum-yeni insan” projesi ile seferber etmek amacıyla da icat edilmiştir. Bayramlar günlük rutinin dışına çıkan insanlar üzerinde bir düzen içinde tekrarlanan

⁵²⁷ Hobsbawm, **Geleneğin İcadı**.

⁵²⁸ Celaleddin Vatandaş, **Ulusal Kimlik, Türk Ulusçuluğunun Doğuşu**, Açılım Kitap, İstanbul, 2004, s. 100.

⁵²⁹ Pierre Nora, **Hafıza Mekânları**, Çev: Mehmet Emin Özcan, Dost Kitabevi, Ankara 2006, s.117.

⁵³⁰ Mehmet Ali Ağaoğulları, **Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği**, İmge Kitabevi, Ankara, 2010, s.57.

⁵³¹ Sanem Yamak, “*Meşrutiyet’in Bayramı:10 Temmuz İd-i Millisi*” **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:38, 2008, s.324.

ritüeller olarak, heyecan yaratmanın yanında onları biçimlendirmeyi sağlamıştır. Bir toplumun birlik ve beraberlik algısını en fazla yaşadığı bayramlar ve anma törenleri milli karakteri güçlendirmekte, toplumsal dayanışmayı ve halkın eğitilmesini sağlamaktadır⁵³².

Sonradan icat edilen ve düzenli olarak tekrar edilen anma ve kutlama törenleri, sınırları devletler tarafından belirlenmiş “hafıza mekânı” olarak kullanılan ulusal kimlik oluşturma araçlarıdır⁵³³. Özellikle eğitim sistemi içinde ilkokuldan itibaren müfredata sokulan faaliyetler, makbul vatandaş yetiştirmek ve devlet ulus birlikteliğini pekiştirmek amacıyla önemli gelişmelerin yaşandığı zamanlarda milli gün, hafta kutlamaları olarak hayata geçirilir. II. Mahmut döneminde başlanan padişahın doğum ve cülus yıldönümlerinin kutlanması, II. Abdülhamit döneminde Söğüt ve Ertuğrul Gazi türbeleri için yapılan anma törenleri icat edilen geleneklere örnektir⁵³⁴. Bu çabaların temelinde monarşik rejimlerin doğasında olduğu gibi hanedanın meşruiyetini ve devamlılığını sağlama amacı vardır.

II. Meşrutiyetle birlikte rejim değişikliği etkisiyle icat edilen gelenekler millet kavramı üzerinde yoğunlaşırken, devlet-millet birlikteliği üzerine kurulu hafıza mekanları oluşturmayı hedeflemiştir. 10 Temmuz’un her yıl kutlanmak üzere ulusal bayram kabul edilmesi değişimin bir ifadesi olmuştur. Milli bayram anlayışı II. Meşrutiyet döneminde başlamıştır⁵³⁵. İttihat Terakki yönetimi daha önce var olan kutlama törenlerini, milletin katılarak heyecan duyacağı sürekli hale getirilerek sonraki nesillere aktarılabilecek milli duyguları canlı tutacak milli bayramlar haline getirmeye gayret etmiştir⁵³⁶.

Yürütülen çalışmalara geleneğin icadı açısından bakıldığında, başta okullar ve devlet kurumları, resmi ve gayri resmî kurumlar ve esnaf örgütlerinin geniş katılımının sağlandığı kutlamanın tarihinin seçilmesi önemlidir. İstanbul’un fethiyle toplumsal hafıza oluştururken Fatih’in Ayasofya’yı camiye çevirerek ilk Cuma namazını kıldığı tarih esas alınmıştır. Bu şekilde toplumun dini hassasiyeti göz önüne alınarak

⁵³² Füsün Üstel, **Makbul Vat...**, s.28.

⁵³³ Pierre Nora, **Hafıza Mekânları**, Çev: Mehmet Emin Özcan, Dost Kitabevi, Ankara 2006, s.23.

⁵³⁴ Ali Şükrü Çoruk, “*Bir Gelenek...*”, s.s. 80-100.

⁵³⁵ Cezmi Eraslan-Kenan Olgun, **Osmanlı Devleti’nde Meşrutiyet ve Parlamento**, İstanbul 2006, s.s. 80-81.

⁵³⁶ Filiz Çolak, “*II. Meşrutiyet Dönemi’nde Meclis-i Mebusan’da Milli Bayram Tartışmaları ve Osmanlı Başkentinde Milli Bayram Kutlamaları (1908-1918)*”, **Osmanlı İstanbulu V**, Gök Matbaacılık, İstanbul, 2018, s.s.785-809.

amaçlanan etki arttırılmak istenmiş, ayrıca Balkan devletlerine onlar için çok önemli bir yer olan Ayasofya üzerinden bir mesaj verilmiştir⁵³⁷.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde dini bayramların yanında milli bayramlar da kutlanmaya başlamıştır⁵³⁸. İttihat ve Terakki Partisi döneminde milletin katılımı ile gelecek nesillere aktararak milli duyguları güçlendirmek için belirlenen kazanılan zaferlerin kutlanması "İyd-i Ekber" olarak ifade edilmiştir. Farklı dini grupların yaşadığı İmparatorluk içinde, daha önce toplumu ayıştırmış olan dini bayramların yanında birleştirici olması amaçlanarak II. Meşrutiyet Meclisi'nin toplandığı günün yıldönümü olan "Meclis-i Millinin Yevm-i Küşadı", "İyd-i Milli-yi Osmani" (Osmanlı Ulusal Bayramı), "İdman Bayramı", "Mektepliler Bayramı", "Çocuklar Bayramı", gibi yeni bayram ve kutlamalar yaratılmıştır⁵³⁹.

Meclis-i Mebusan'ın yeniden faaliyete başlaması ve meşruti yönetimin ikinci defa hayata geçtiği 23 Temmuz 1908 (10 Temmuz 1324) günü resmi olarak kabul edilen ilk resmî bayram olmuştur. "*Osmanlıların istiklâlini ilân ettikleri Kânûn-ı Sâninin 14'üncü gününün eyyâm-ı mahsûsa-i milliye meyanına ithaline*"⁵⁴⁰ dair önerenin gündeme gelmesi üzerine İstanbul Mebusu Hüseyin Cahit Bey'in teklifi ile, Osmanlı'nın kuruluş günü yerine, 10 Temmuz'un milli bayram olarak kutlanmasına karar verilmiştir⁵⁴¹. Meşrutiyetin ilk kez ilan edilişinin ya da Osmanlı Devleti kuruluş gününün değil de 10 Temmuz'un Bayram olmasının temelini Meşrutiyetin İttihat Terakki Partisi tarafından halkın iradesini temsil ederek ilan edilmiş olmasında ve İttihat Terakki Partisi'nin yönetime el koyuşunun bir simgesi olmasında aramak gerekir⁵⁴². Bu bayram, yeni siyasi rejimin meşruiyetinin kabul edilmesi, halkın aidiyet ve coşku duymasının sağlanması gibi uluslaşma amaçlarının bir simgesidir.

Hürriyet Bayramı ya da 10 Temmuz Bayramı olarak anılan 23 Temmuz tarihi Osmanlı Devleti için siyasi bir yenileşmenin de ifadesi olmuştur. Halk arasında da sevinçle karşılanmış olan bu bayram birçok şehirde kutlama heyetleri oluşturularak coşkuyla kutlanmıştır. Heyetlerin hazırladığı şenlikler kamuoyuna duyurulmuş, resmi geçit törenleri düzenlenmiş, şenlik alanının güvenliği için Dahiliye Nezareti tarafından

⁵³⁷ Ali Şükrü Çoruk, "*Bir Gelenek...*", s.s. 80-100.

⁵³⁸ Erhan Alparslan, "*Tek Parti Döneminde Adana'da Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1933-1943)*" **Çukurova Araştırmaları Dergisi**, C.3, S.1, 2017, s.s. 93-119

⁵³⁹ Üstel, **Makbul Vatan...**, s. 29.

⁵⁴⁰ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Cilt:1, Devre:1,(8 Kanunusani 1324),1982, s.285; 10

⁵⁴¹ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, C.5, Devre 1, 5 Temmuz 1909 (23 Haziran 1325), s.175.

Düstur, 2. Tertib C.I. s.351.

⁵⁴² N. Fahri Taş, "*Türk Meclislerinin Kabul Ettiği Bayramlar*", **Türkler**, C.16, s. 353-354.

önlemler alınmış, şehrin farklı yerlerinde eğlenceler düzenlenmiş, şehirlerin çiçekler ve bayraklarla donatılmasına karar verilmiştir. Yıldız sarayında ziyafet verilmiş, İttihat Terakki Partisi *Abide-i Hürriyet* heykelinin açılışını yapmıştır⁵⁴³. Mısır’da da şenlikler yapılmış ve şenlik komitesi tarafından telgraf gönderilerek Sadaret tebrik edilmiştir⁵⁴⁴.

10 Temmuz Bayramından başka Osmanlı Devleti’nin kuruluşunun da kutlanması için 27 Aralık 1913’te Mekatib-i Taliye Talebe Cemiyeti üyelerinin bir bölümü Maarif Nazırı Şükrü Bey’e başvurarak “*İstiklal-i Osmani Yevm-i mübeccelesi*” olan 30 Aralık 1913 tarihinde okulların tatil edilmesini istemiştir⁵⁴⁵. İlk kutlama Darülfünun öğrencileri ve Türk Ocağı gençleri tarafından yapılmış olsa da daha sonraki yıllarda devlet erkanı da katılmıştır⁵⁴⁶. Devletin savaşlar nedeniyle zor zamanlar geçirdiği dönemde bayram kutlamalarının millete kuvvet vermesi ve umutları arttırması, geçmişteki zaferleri hatırlatarak parlak geleceğe inanç oluşturmaya amaçlanmıştır⁵⁴⁷.

Balkan savaşları ile yaşanan çöküntünün etkisiyle İttihat ve Terakki’nin 31 Ocak 1913’te yayınladığı beyanname, halkı millet olmaya ve ortak bilinç etrafında vatani kurtarmaya çağırmış, Osmanlı Devleti’nin kuruluşu İstiklal-i Osmani ve İstanbul’un fethi gibi iki önemli gelenek icadı toplumsal hafıza yaratmak için kullanılmıştır⁵⁴⁸. İlk İstiklal-i Osmani günü kutlamasından beş ay sonra 13 Haziran 1914’te İstanbul’un Fethi⁵⁴⁹ töreni gerçekleşmiştir. Basında öncesinde ve sonrasında

⁵⁴³ Hasan ALBAYRAK, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Milli Bayramlar”, **Tarih ve Toplum**, Temmuz, 1987, s. 43.

⁵⁴⁴ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, C.5, Devre 1, 25 Temmuz 1909 (17 Temmuz 1325), s. 539.

⁵⁴⁵ Albayrak, a.g.m, s. 31.

⁵⁴⁶ Mehmet Şahingöz, “Osmanlı’dan Milli Mücadeleye İstikbal-i Osmanî Günü Kutlamaları”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Ankara, 1999, s.s.194-201.

⁵⁴⁷ Yunus Nadi, “*İstiklal ve İstikbal*”, **Tasvir- Efkâr**, 30 Kanun-i Evvel, 1913.

⁵⁴⁸ “Osmanlı Devleti üç aydan beri düçar olduğu ahvâlin emsalini altı yüz senelik müddet-i mevcudiyetinde asla müsâdif olmamıştır. Bugün vatan tehlikede bulunuyor. Âbâ ve ecdadımızın mirası mukaddesini, yani dinimizi, vatanımızı müdafaa etmek en mukaddes vazifemizdir. Bu vazifenin fârizası ifâsında ihmal edersek, ahlâf ve tarihimizin lânet-i müebbedesine ihrâz-ı istihkak etmiş oluruz. Vatanımız tehlikede! Bu müsibet-i müştereki önünde her Osmanlı’ya terettüb eden vazife, şahsa ait her emel ve her hissi unutmak ve elbirliğiyle vatani kurtarmağa çalışmaktır... Bilumum Osmanlıların muavenetine arz-ı ihtiyaç ediyoruz. Vatani kurtarmak için uzanacak her ele sarılacağız, öpeceğiz ve vatani kurtaracağız. Cenâb-ı Hak’tan tevfik ve nusret isteriz.” Beyannamenin tam metni: Nazım H. Polat, **Müdafaa-i Milliye Cemiyeti**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s.s.23-24.

⁵⁴⁹ Fatih Sultan Mehmed Han-ı Gazi İhtifâli, 30 Mayıs 1330; İstanbul’un fethi kutlamaları 1911’de başlamış ancak çok dar bir tören gerçekleştiği için matbuatın ilgisini çekmemiştir. 1914’te dördüncüsü gerçekleşen törenleri devlet organize etmiş ve yüksek katılımlı olması yanında İstanbul’da ve İstanbul dışında da kutlanmış olması nedeniyle 1914’te gerçekleşen kutlama birinci kabul edilmektedir. Akt: Ali Şükrü Çoruk, “Bir Gelenek İcadı Olarak II. Meşrutiyet Döneminde Gerçekleştirilen İstanbul’un Fethi Törenleri”, **FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, 7, 2006, s.s. 80-100.

geniş yer edinen kutlamalarla ilgili Ali Şükrü Çoruk'un aktardığı Tanin'de yayınlanan imzasız bir yazı, dönemin milli bilinçlenme anlayışını, şanlı geçmiş örnekleriyle oluşturması açısından önemlidir:

Yaşamak yani gelecek hakkında söz sahibi olmak isteyen milletler daima geçmiş ile geleceğin arasında durmalıdırlar. Geçmiş ile gelecek arasında durmak özellikle zor durumlardan çıkmak isteyen milletlere “ibret ve intibah” fırsatı sunar. Geleceği inşa yolunda geçmişe bakmak, bize Fatih gibi hükümdarları yetiştiren bir milleti yakından tanımamızı sağlar. Sonrasında “o milletin kanını kendi damarlarımızda yaşatabilmek için” üzerimize düşen vazifeleri görürüz. Millî değerler ve başarılar, millî hisleri, millî hisler de “vazife hissini” canlandırır. Ancak bu şekilde “vatandaşlık” bilinciyle hareket eden bir toplum, millet hâline gelerek istikbalinden emin olabilir. (...)”⁵⁵⁰

Resmi olarak ilan edilmese de II. Meşrutiyet dönemi bayramlarından biri de 2 Mayıs 1916'da kutlanan İstanbul'daki vakıf okullarından birçok öğrencinin katıldığı *Çocuklar Bayramı* olmuştur⁵⁵¹. Aynı dönemde kutlanan *İdman Şenlikleri* 29 Nisan 1916'da Selim Sırrı (Tarcan) Bey'in öncülüğünde gerçekleşmiştir⁵⁵². Her yıl tekrarlanması ve gençler arasında coşku oluşturması istenen İdman Bayramı'nda herkesin söyleyebileceği bir marş bulmak isteyen Selim Sırrı Bey, İsveç'te eğitim için bulunduğu dönemde beğendiği bir ezgi olan Felix Karling'in “Şakıyan Üç Genç Kız” adlı bestesinin Türkçeye uyarlanarak Gençlik Marşı olarak söylenmesini sağlamıştır⁵⁵³. Günümüzde de aynı umut ve coşkuyla söylenmeye devam edilen marş ilk olarak öğretmen okulunda söylenmiş, daha sonra 1916'da İstanbul Erkek Öğretmen Okulu öğrencilerinin Selim Sırrı Bey nezaretinde yaptığı Beden Eğitimi gösterilerinde söylenmiştir⁵⁵⁴.

Mustafa Kemal ve Kurmayları Samsun'dan Anadolu'ya giderken Çamlıbel'e geldiklerinde yanındaki arkadaşlarıyla Gençlik Marşı'nı seslendirmiştir. Marşın Kurtuluş Savaşı'nda umutları diri tuttuğunu ve Millî Mücadele ile özdeşleştiğini Kazım Özalp şöyle anlatır:

On Dokuz Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmıştık. Samsun'dan Havza'ya gidecektik. (...)

⁵⁵⁰ Tanin, 31 Mayıs 1330, s. 1'den aktaran ve günümüz Türkçesine çeviren Ali Şükrü Çoruk, “Bir Gelenek İcadı...”

⁵⁵¹ Hakan Uzun, “Milletin İradesiyle Oluşan Bir Bayram: Atatürk'ü Anma 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı ve Atatürk Dönemi'nde Kutlanışı”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, C.6, S.24, Kış 2010, s.110.

⁵⁵² Nevin Yurdsever Ateş, “Resmen Bayram Olmadan Önceki 19 Mayıs Kutlamaları”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, S. 113, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s.s.34-37.

⁵⁵³ Özbay Güven, “Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Beden Eğitimi ve Spor Öğretmeni Yetiştiren Okulların Eğitimini Hazırlayıcı Çalışmalar”, **Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi**, C.I, S.2, Nisan 1996, s.73.

⁵⁵⁴ Etem Üngör, **Türk Marşları**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1966, s.205.

Samsun'dan Havza'ya otomobille veya araba ile gidecektik. O tarihte bütün yurttta, ya (T) modeli Ford otomobilleri yahut Almanlardan kalan ünlü Benz otomobilleri vardı. Ford'lar yeni yeni geliyordu. Samsun'da ise bir tane eski Benz'lerden bulunuyordu. Şoförümüz, Müslüman olmayan yaşlı bir adamdı. Yollar yeni yağmurdan çıkmış, berbattı. Otomobil haraptı. İkide bir duruyor, arıza yapıyor, tekrar yol alıyorduk. Siz, o zamanki bu otuz beş yaşında, muzaffer komutanın hareket canlılığı ve sabırsızlığını tasavvur edemezsiniz. Kendisi şoförün yanında oturuyor, zaman zaman direksiyonu eline alıyordu. (...) Makine bir dönemeçte bir daha kolay kolay harekete gelmeyecek halde durdu, kaldı. Bize yapacak iş, inmek ve beklemektir. Onu yaptık. Bir köşeye çekilerek sabırlı ve işi olurluna bırakarak beklemeye başladık. Mustafa Kemal Paşa, Havza'ya gidebilmek için bir araç bulmak gereksinimi duyarak yanımıza geldi ve Refik Saydam'a gülerek dedi ki: Doktor... Havza'ya kadar yürüyebilir misin?

Sonunda, yarım saat ilerideki köye gidip, oradan araba bulmayı kararlaştırdık. Hep beraber yola çıktık. Mustafa Kemal Paşa dedi ki: -"Size, yorulmamanız için bir çare önereceğim. Dağ başını duman almış marşını biliyor musunuz?" İtiraf edeyim ki orada olanlardan hiçbirimiz bu marşı bilmiyorduk. Bunun üzerine kendi gür ve dinç sesiyle, notasını da tekrarlayarak başladı. Kendisinden ilk defa, bu marşı Havza yolunda dinledim. 19 Mayıs 1919'da yanında olan mutlulardan biriyim. Rahat rahat söyleyebilirim ki, Mustafa Kemal Paşa, milli mücadeleye başladığının ilk marşını burada söylemiştir. Daha sonra Ankara Halkevi'nde, Gaziantep gecesinde, bir daha bu marşı söyler ve söylerken gördüm "Bu ağaçlar güzel kuşlar, Yürüyelim arkadaşlar..." derken yeni bir yola çıkmak hazırlığının heyecanını duyardı. Neden bu marşı bu kadar severdi? Doğa güzelliklerini tekrarladığı, o dönemde pek az görülen öz Türkçe olduğu, içinde geleceği ilgilendiren kelimeler ve amaçlar çok olduğu için mi bilmiyorum. Belki bütün bunların hepsi vardı. Çünkü O, doğanın güzelliğine, heyecanına, geleceğe aşık bir adamdı⁵⁵⁵

1917'de de kutlanan İdman Bayramı⁵⁵⁶ savaş nedeniyle daha sonra kutlanamamıştır⁵⁵⁷. Millî Mücadele döneminde bayramların halkın milli duyguları için önemini bilen Mustafa Kemal Paşa, 22 Temmuz 1919 yılında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi Riyasetine bir telgraf göndermiştir: "Müdafai Hukuku Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi Riyasetine, 22 Temmuz 1335 (1919) Milletin, idarei mutlaka ve müstebidenin inhidamı zaferini idrak ve Meşrutiyeti mukaddesenin tulunu tesit eylediği rumi on temmuz yevmi mübeccelini tebrik ile tahlis ve istiklali vatan uğrındaki amali milliye ve mesai mukaddesede muvaffakiyetler temenni ederim. Mustafa Kemal⁵⁵⁸"

10 Temmuz Bayramı, Millî Mücadele döneminde savaşın etkisi ile coşkuyla kutlanamamış, daha sonraki yıllarda bağımsızlık ile coşku içinde kutlanması temenni

⁵⁵⁵ Kazım Özalp, "Dağ Başını Duman Almış 25.05.1919", <https://isteaturk.com/g/icerik/Dag-Basini-Duman-Almis-25051919/360> (erişim 13/03/2021)

⁵⁵⁶ EK I. 1917 İdman Bayramı Fotoğrafları.

⁵⁵⁷ Özbay Güven, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Gençlik ve Spor Bayramları", **Toplumsal Tarih**, Sayı: 65, Mayıs 1999, s.34.

⁵⁵⁸ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV, Ankara, 1991, s.55.

edilmiştir⁵⁵⁹. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda devam edilen 10 Temmuz kutlamaları 1925 yılından sonra sona erse de gelenek sürmüş, 27 Mayıs 1935 tarihli “Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun” ile resmen sona ermiştir⁵⁶⁰. 10 Temmuz Bayramı'nın yeni kurulan devletin geçmişle ilişkisini kesmek, yeni rejimi halka kabul ettirmek ve yeni değerler kazandırmak amacıyla kaldırıldığı değerlendirilebilir.

Millî Mücadele'nin yürütüldüğü günlerde hürriyet ve meşrutiyet fikirlerine verilen önemle Erzurum Kongresi İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği 23 Temmuz tarihinde toplanmıştır⁵⁶¹. Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele döneminde kutladığı bir bayram da ‘*İstiklal-i Osmanî Günü*’dür. Milli bilinci canlı tutmak için gönderilen tamimde⁵⁶² bugünün kutlanması istenmiş, bunun üzerine Anadolu'nun birçok yerinde mitingler ve törenler yapılmıştır. Bu bayramın kutlanması işgal yıllarında halk arasında güven ve umut oluşturmıştır.

Batı'da başlayan milliyetçilik etkisi ile yeni kurulan milli devletler önceki düzeni değiştirip yeni düzen kurarken meşrutiyetlerini kabul ettirmek ve kalıcı olmak için yeni değerler oluşturmıştır. Milli bayramlar, milli marşlar, milli günler bu değerlerin en etkilileri olarak sayılabilir. Türkiye’de Millî Mücadele günlerinin önemli tarihleri milli bayramları oluşturur. Millî Mücadele döneminin ardından Cumhuriyetin ilanına uzanan süreçte kutlanması ve milli bayram kapsamına alınması istenen özel günler kanun teklifleriyle meclis gündemine taşınmıştır. Toplumsal birlikteliğin sağlanması, yeni rejimin halka benimsetilmesi için çeşitli önemli olayların tarihleri milli bayramlar olarak kabul edilmiş ve okullarda öğrencilerin ulusal tarih ve inkılabın değerini hissetmeleri için törenler düzenlenmiştir⁵⁶³.

Meclisin açıldığı 23 Nisan tarihi tartışmalar sonucu, halkın duygularına hitap edeceği ve bir yıl içinde yapılan büyük işleri temsil ettiği için “*23 Nisanın Milli Bayram Addine Kanun*” oylanarak kabul edilmiştir⁵⁶⁴. Bayram 2 Mayıs 1921’de kabul

⁵⁵⁹ **İkdam**, 24 Temmuz 1922.

⁵⁶⁰ Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İletişim Yay., İstanbul, 2015, s.s.13-14.

⁵⁶¹ Günver Güneş, Mehmet Emin Elmacı, **Tek Parti Döneminde Aydın’da Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları**, Zeus Kitabevi, 2013, s.5.

⁵⁶² **ATASE**, K.29. D.1336/26 F 4-4.

⁵⁶³ Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, C.5, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s.1788

⁵⁶⁴ **23 Nisan’ın Milli Bayram Addine Dair Kanun**. Kanun No.112, 23 Nisan 1337; **Düstur**, 3. Tertip, Cilt II, S.29; **TBMM Zabıt Ceridesi**, 23 Nisan 1337 (1921), 24. içtima, 1.celse, c.10, Ankara, TBMM Matb., 1958, s.s.70-74.

edilmiş, o yıl tezahürat şeklinde kutlanan bayram için Mustafa Kemal Paşa ve milletvekilleri meclisin balkonundan halkı selamlamıştır⁵⁶⁵.

23 Nisan Milli Bayramı olarak kutlanan 23 Nisan günü 1929 tarihinde “çocuk bayramı” olarak kutlanmıştır⁵⁶⁶. Mustafa Kemal Paşa önderliğinde savaşta zarar gören ailelerin çocuklarına bakmak amacıyla kurulan Himaye-i Etfal (Çocuk Esirgeme) Cemiyeti, kendi örgütüne yolladığı bir genelgeyle 23Nisan-29 Nisan haftasını “*Çocuk Haftası*” olarak belirlemiştir. 23 Nisan tarihini Hâkimiyet-i Milliye Bayramına ek olarak çocuk bayramı ilan etmiştir. Çocuk Haftası etkinlikleri kapsamında çocuk balosu ve çocukların yaptığı gösteriler düzenlenmiştir⁵⁶⁷. Sonraki yıllarda kutlanmaya devam eden çocuk haftası meclisin açılış bayramı ile birleştirilerek, 1935 yılında çıkarılan kanun⁵⁶⁸ ve 1938 yılında çıkarılan ek kanunda⁵⁶⁹ 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı kabul edilmiştir. 1979 yılında TRT Kurumu bu bayramı Dünya Çocuklar günü olarak kabul etmiş, aynı yıl UNESCO bugünü çocuk günü kabul etmiş ve bayram uluslararası bir nitelik kazanmıştır⁵⁷⁰.

Milli bayramlardan ve halkta yarattığı coşkudan bahsederken Saltanatın kaldırılmasının ardından kutlanan Saltanat-ı Milliye Bayramı’ndan da söz etmek gerekmektedir. 1 Kasım 1922’de Hilafet ve Saltanatın ayrılmasıyla Saltanat kaldırılmış, Trükiye Büyük Millet Meclisi Rauf Bey Orbay)’ın teklifi ile 1 Kasım gecesi ve ertesi günü bayram ilan etmiştir⁵⁷¹. Saltanatın kaldırılması halk tarafından coşkuyla karşılanmış, İstanbul idaresinin Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne geçmesi halkta sevinç yaratmıştır⁵⁷². 5 Kasım’da bütün okulların ve halkın da katılımıyla büyük büyük bir miting gerçekleşmiş, halkta geleceğe dair umut duymasını ve milletin kendi kendinin hâkimi olmasına duyulan mutluluğu göstermiştir⁵⁷³.

⁵⁶⁵ **Hakimiyeti Milliye**, 24 Nisan 1337.

⁵⁶⁶ **Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923–1940)**, C.I, 4. Baskı, İstanbul, 2003, s.142.

⁵⁶⁷ **Hakimiyet-i Milliye**, 24 Nisan 1929.

⁵⁶⁸ **Resmi Gazete**, “Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun”, Kabul Tarihi, 27.5.1935, Kanun No, 2739, s.5262.

⁵⁶⁹ **Resmi Gazete**, “Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkındaki 2739 Sayılı Kanuna Ek Kanun”, Kabul Tarihi, 20 Haziran 1938, Karar no, 3466, Sayı, 3950.

⁵⁷⁰ N. Fahri Taş, “*Türk Meclislerinin Kabul Ettiği Bayramlar*”, **Türkler**, Ankara, C.16., Ankara, 2002 s.357.

⁵⁷¹ Rauf Bey’in 1 Kasım 1922 tarihli TBMM oturumunda yaptığı teklif: “Efendim, bu akşam Risaletpenah Efendimizin velâdetlerine tesadüf etmekle Alemlî İslam müşerreftir. Aynı zamanda Türkiye Büyük Millet Meclisi ki, hakiki millete istinat ediyor, onun da bihakkın istiklalinin teyidedildiği gündür. Bu ikisi hürmetine bu mesut geceyi tes’iden bu gece ve yarının bayram kabul edilmesini bendeniz de teklif ediyorum.” Zabıt Cerideleri, D.1, C.24, 5, s.s.315- 316.

⁵⁷² **İkdam**, 5 Teşrin-i Sani 1338.

⁵⁷³ **Vakit**, 5 Teşrin-i Sani 1338.

Bir başka milli bayram günü olarak kutlanan 30 Ağustos Zafer Bayramı, ilk kez Afyon'da Mustafa Kemal Paşa'nın katılımıyla 1924'te kutlanmıştır⁵⁷⁴. Büyük zaferin kutlanmasında Türkiye'de her alanda inkılap yapılmasının hedeflendiği ve uygarlaşmanın önemi üzerinde durulmuş; milletin bağımsızlığı için gerekli olan uygarlaşmanın Dumlupınar zaferinden daha büyük olduğu vurgusu yapılmıştır⁵⁷⁵. 7 Ocak 1926'da Bakanlar Kurulu'na getirilen 30 Ağustos'un bayram olarak kabul edilmesi teklifi 3 Şubat'ta Zafer Bayramı Kanunu ile kabul edilmiştir⁵⁷⁶.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a geldiği 19 Mayıs, Millî Mücadelenin başladığı bu tarihin unutulmaması adına Samsun halkı tarafından 1926 yılından itibaren '*Gazi Günü*' olarak kutlanmıştır⁵⁷⁷. İdman Bayramı 1917 yılından beri Birinci Dünya Savaşı nedeniyle yapılamamış, Selim Sırrı Bey'in teşebbüsleriyle Maarif Vekaleti tarafından '*Jimnastik Şenlikleri*'nin resmi olarak kutlanması kabul edilmiştir. 1928'de Jimnastik Şenlikleri kutlanmaya başlanmış, spor kulüplerinin *Atatürk Spor Günü* olarak milli bir spor günü kutlamasını organize etmiştir. 1924 yılından beri yapılmış olan Spor Kongresi'nin 1935'teki toplantısında, Atatürk Günü'nün '*19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı*' olarak her yıl kutlanması için bir teklif hazırlanmış ve Mustafa Kemal Paşa'ya sunularak kabul edilmiştir⁵⁷⁸. Atatürk'ün Nutuk'un da başlangıcı olarak belirlemiş olduğu bu tarih, halkın iradesi ve ortak bilinci ile yürütülen bağımsızlık mücadelesinin ilk adımı olması açısından önemlidir. Anadolu'da da her yıl kutlanan "19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı" resmi bayram olarak kabul edilmiş ve 1981 yılında bayramın adı "Atatürk'ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı" olarak değiştirilmiştir⁵⁷⁹.

Cumhuriyet'in ilanı farklı kesimler tarafından değişik tepkilere yol açsa da halk tarafından sevinç gösterileri ile karşılanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanı olması üzerine halk meclisin önünde toplanmış, günü bayram gibi kutlamıştır. Yüz bir pare top atışı ile kutlanan Cumhuriyet kutlamalarına halk da tabancaları ile eşlik etmiştir. Halk ertesi gün de kutlamalara devam etmiş, her yeri bayraklarla donatmış,

⁵⁷⁴ Bedrettin Tuncel, *Atatürk ve 30 Ağustos Zaferi'nin İlk Kutlanması*, Ankara, 1972, s.79.

⁵⁷⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "*Sırça Köşkten: İstanbul'dan Dumlupınar'a*" *Cumhuriyet*, 1 Eylül, 1924.

⁵⁷⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: II, C.24, Ankara, bty, s.s.7-9.

⁵⁷⁷ Dursun Ali Akbulut, "*Samsun'un Gazi Günü Ya da 19 Mayıs Bayramı*", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XI, Sayı: 33, Kasım 1995, s.s.771-779.

⁵⁷⁸ Nevin Yurtsever Ateş "*19 Mayıs Nasıl Bayram Oldu*", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 113, Mayıs, 2003, s.4.

⁵⁷⁹ *Resmi Gazete*, 19 Mart 1981, Sayı.17284.

güzel giysileri ve bayraklarla meclisin önüne gelmiş, meydanlarda davul zurnalarla eğlenceler yapılmıştır⁵⁸⁰.

Cumhuriyetin ilanıyla duyulan kıvanç ve halkın katılımı ile gerçekleşen coşku, bugünün bir bayram olarak kutlanmasını hazırlamıştır. Rejimin yerleşmesi ve devletin meşruiyetini kabul ettirmesi açısından Cumhuriyetin ilanından sonra çeşitli adımlar atılmıştır. Halifelik makamının kaldırılması⁵⁸¹, Şeriye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılması⁵⁸², Tevhid-i Tedrisat Kanununun çıkarılması, savaş dönemi anayasası olan 1921 Anayasası'nın kaldırılarak 1924 Anayasası'nın kabul edilmesi gibi büyük değişimler yeni sistemin daha sağlam temellere oturtulması için yapılmış yeniliklerdir. Resmi bayram ilan edilmeden önce devletin başlattığı inkılapların kabul görmesi için önemli olan bu tarihin, özel bir törenle kutlanması için TBMM bir kararname çıkarmıştır⁵⁸³.

Cumhuriyet'in ilanını ilk kutlama yılında çıkan gazeteler günün önemini vurgulamış, Cumhuriyet'in ilanını halk hükümetinin en mükemmel şekli olarak tanımlamış ve her milletin amacının Cumhuriyet'e geçmek olduğunu yazmıştır. Yapılacak merasimden, Cumhuriyet'in bir güneş gibi Türk Milleti'nin üzerinde doğduğundan bahseden gazeteler günün coşkusunu yansıtmıştır⁵⁸⁴.

Ankara'da çıkan Hakimiyet-i Milliye, *"Cumhuriyetimiz ilk yıldönümünü bayramların içinde en büyük bayram olarak te'sid etti. Bu bayram bilhassa doğduğu, kuvvet bulduğu Ankara'da çok candan ve çok samimi bir surette geçti... Ankara, candan ve kalpten yeni Türkiye'nin bu en mühim gününü tes'i'de hazırlanmıştı"*⁵⁸⁵ sözleriyle yıldönümünü bayram olarak nitelemiştir. Yüz bir parça top atışı yapıldığı, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in tebrikleri kabul ettiği, kahraman ordunun bir senede geldiği görkemli hali ile yapılan resmi geçit övgüyle anlatılmıştır.

Cumhuriyetin ilanından sonra savaşın yarattığı birlikten uzaklaşarak kişisel görüş ayrılıklarına düşen bazı asker ve politikacılar Atatürk'ten koparak muhalif bir parti kurma sürecine girmişlerdir. Diğer yanda yurt gezisini tamamlayarak Ankara'ya dönen Mustafa Kemal'e suikast girişimi olmuş, 25 Ekim'de Ziya Gökalp'in ölümü

⁵⁸⁰ Enver Behnan Şapolyo, *"Cumhuriyet Nasıl İlan Edildi"*, *Ülkü*, II. Teşrin, 1935, s. 199–200. https://baskanlar.tbb.gov.tr/online/dergiler/1957/1957_ekim/index.html#p=15 (erişim 30.11.2019)

⁵⁸¹ **TBMM Kavanin Mecmuası**, C.II, s. 243.

⁵⁸² **TBMM Kavanin Mecmuası**, C.II, s. 241.

⁵⁸³ **Düstur**, 5. Tertib, C.5, 26 Teşrinievvel 1340, s.666. Bu kararname "Cumhuriyet'in tarihi ilanı olan 29 Teşrinievvel yevm-i mezkûr zevalinde yüz bir pare top endahı suretiyle ve merasim-i mahsusa ile tesidi hakkında".

⁵⁸⁴ **Vatan**, 29 Ekim1924; **Tanin**, 29 Ekim 1924. **Hakimiyeti Milliye**, 29 Ekim1924.

⁵⁸⁵ **Hakimiyeti Milliye**, 31 Ekim 1924.

kamuoyunu meşgul etmiştir⁵⁸⁶. Yaşanan tüm bu olumsuzluklara rağmen Cumhuriyet'in önemi unutulmayarak ilk yıldönümü özellikle de Osmanlı başkenti İstanbul'da büyük bir coşkuyla kutlanmıştır⁵⁸⁷.

İstanbul'da ve Anadolu'da da kutlamaların coşkuyla, halkın geniş katılımı ile heyecan içinde yapılmış olması, vatandaşların yeni rejime sahip çıktığının ve benimsediğinin bir ifadesidir. Şehirler baştan başa bayraklarla donatılmış, Türk Milleti'ni bu mutlu güne kavuşturan Mustafa Kemal'e duyulan minnet dile getirilmiştir⁵⁸⁸. Yine bir gazete yazısında Millî Mücadele'nin sonunda kazanılan zaferin Türk Milleti'nin dünyada layık olduğu yere gelmesini sağladığı ve Cumhuriyet'in ilanının saltanata rağmen milletin haysiyetini kurtarmasının işareti olduğu yazılmıştır⁵⁸⁹.

1924'teki Cumhuriyet'in ilanının yıldönümü kutlamaları için özel bir program hazırlanmış, sonraki yıl 19 Nisan 1925'te dört maddelik bir kararname ile 29 Ekim günü resmi bayram olarak kabul edilmiştir⁵⁹⁰. Önemli bir diğer tarih olan 23 Nisan gününün bayram olmasıyla ilgili tartışmalar sonucu bugünün Cumhuriyet'in ilanına giden yolda bir hazırlık aşaması olduğu değerlendirilmiş, asıl İnkılabın tamamlanması '*Cumhuriyet*' olarak ifade edilmiş ve 29 Ekim günü milli bayram kabul edilmiştir⁵⁹¹.

Cumhuriyet'in ilk yılları aynı zamanda devletin kuruluşunun da ilk yılları olduğu için bayram kutlamaları coşkulu ve özenle hazırlanmış programlar çerçevesinde icra edilmiştir. Mustafa Kemal'in bayramlara katılımı ve basındaki bayram kutlamaları yazıları coşkuyu çok arttırmıştır. Halkın bayramı kabullenerek sahip çıkması rejimle bütünleşmesini hızlandırmıştır. Saltanatın kalkması ve millet egemenliğinin sağlanması vatandaşların devlet içinde eşit olduğu halkçılık anlayışını

⁵⁸⁶ Mehmet Emin Elmacı, "*Cumhuriyet'in İlanının İlk Yıldönümü Kutlamaları*", **ÇTTAD**, C.3, S.8, 1998, s.s.0-0.

⁵⁸⁷ Mehmet Emin Elmacı, "*Osmanlı Başkentinde Cumhuriyet'in İlk Yıldönümü*", **Toplumsal Tarih**, Sayı 58, s.s.14-18.

⁵⁸⁸ **Hakimiyeti Milliye**, 2 Kasım 1924.

⁵⁸⁹ **Tanin**, 29 Ekim 1924.

⁵⁹⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 18, İçtima Senesi II, Devre II, s. 164–167. "Cumhuriyetin İlanına tesadüf Eden 29 Ekim'in Milli Bayram kabul Edilmesi Hakkında Kanun, Kararname ve Talimatname".

⁵⁹¹ Millî Bayram Kanunu .

Madde 1: Türkiye dahil ve haricinde devlet namına yapılacak millî bayram merasimi Cumhuriyet'in ilan edildiği 29 Teşrinievvel günü icra edilir.

Madde 2: İşbu millî bayram merasiminin tarzı icrası ile sair bayramlarda icra olunacak merasimin tarzı İcra Vekilleri Heyetince tayin olunur.

Madde 3: Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 4: Bu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur. Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, C.18, s.165-166.

getirmiştir. Cumhuriyet’le birlikte ekonominin düzeldiği ve kalkınmanın arttığı vurgusu yapılmış bayramlarda ve basında bu konu günlerce anlatılmıştır.

Cumhuriyetin onuncu yıl kutlamaları genç Cumhuriyetin on yılda başardığı önemli inkılapların öne çıkarıldığı bir gösteri olarak kurgulanmış ve üç gün süren kutlamalar Cumhuriyeti sembolize ederek diğer bayramlar için de model olmuştur⁵⁹². Arzu Öztürkmen, bayram olgusunun çoğu zaman tören olarak algılandığı toplumumuzda, kolektif hafızada önemli yer edinen Onuncu Yıl Marşının ve onuncu yıl kutlamalarının, halk tarafından ‘inkılapların bayramı’ ve ‘halkın kendi eserini seyretme bayramı’ şeklinde kolektif belleğin nesilden nesile aktarılmasıyla bugüne taşındığını ifade etmiştir⁵⁹³.

1933 yılında Cumhuriyet’in onuncu yıl kutlamaları için Dr. Reşit Galip’in önerisiyle Maarif Vekaleti binasında “İnkılap Sergisi” adıyla bir sergi düzenlenmiştir⁵⁹⁴. Cumhuriyet döneminin ilk on yılının gelişmelerini sanatsal bir şekilde dökümünün yapıldığı sergide Kurtuluş Savaşı ve devrimleri konu alan resimler yanında sanayi, ziraat, hayvancılık, dokumacılık gibi alanların on yıllık gelişimi sergilenmiştir⁵⁹⁵. Sonraki yıllarda da tekrarlanan sergiler halka sanatı sevdirmenin yanında milli kimlik imgelerinin toplum bilincine yerleştirilmesi de amaçlanmıştır. Bu sergileri düzenleme zamanı olarak Cumhuriyet Bayramı’nın seçilmiş olması ve inkılabı konu alması anlamlıdır.

Avrupa’da başlayan Milliyetçilik akımı ve oluşan ulus devletler yeni sembollerle ve yeni bayramlarla meşruiyetlerini hem vatandaşlarına hem dünyaya kabul ettirmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti son dönemlerinde başlayan milli bayram anlayışı savaş zamanlarında birlik ve beraberliği sağlamıştır. Yeni devletin kurulmasından sonra bayramlarda gurur ve sevinç duyguları egemen olmuş, halkın isteyerek katıldığı kutlamalar yapılmıştır.

4.3. Ulusal Bayrak ve Arma

Bayrak, bir milletin var olduğunu ve bir devletin hakimiyetini simgeleyen askeri ya da benzer bir topluluğun ve kuruluşun rengini, alametini taşıyan, bir gönder veya

⁵⁹² Melis Süloş, “Bir Cumhuriyete...”, s.s.72-74.

⁵⁹³ Arzu Öztürkmen, “Milli Bayramlar: Şekli ve Hatırası I”, **Toplumsal Tarih**, S. 28, Nisan 1996, s.30.

⁵⁹⁴ <https://www.ismetinonu.org.tr/tarihte-bugun-2-kasim/> (erişim 12.01.2022).

⁵⁹⁵ **Cumhuriyet**, 5 Teşrinisani 1933.

mızrağın ucunda dalgalanan sembol, işaret, şey, sancak, alem olarak tanımlanmaktadır⁵⁹⁶. 1789'dan sonra yeni yurttaşlık ve birlik kavramları ile birlikte kitlesel katılımcı milletler için bir sembol olarak ortaya çıkan ulusal bayraklar ulus inşasının bir işareti ve siyasi değişimin simgesidir. Bazı devletsiz milletler ya da milletsiz devletlerin modern dönem öncesi bayrakları ulusal bayraklara dönüştürülmüş, tarih boyunca bazı bayraklar hayatta kalmış bazıları ise yok olmuştur. Bayraklarla ilgili sembolizm Orta Çağ'ın son dönemlerinde başlamış her devletin farklı ulus oluşturma süreçlerini temsil etmiştir.

Ulus inşasında ulusal bayraklar, güçlü politik semboller oluşturup ulusları yücelterek, uluslara bölünmüş dünyada insanlara milliyetçilik ideolojisini görsel olarak ifade etmektedir. Durkheimci yaklaşımda bayraklar modern ibadet nesneleri ve seküler bir tanrısallık biçiminin uzantısı olarak tanımlanabilir. Modern dönemin ulus tanımında halkın ortak sembollere, en önemlisi ise bayrağa bağlılığı önemlidir. Ulusların oluşumunu kolaylaştıran dil, din, ortak geçmiş, siyasi gündem, ekonomik güç, gibi değişkenler içinde ulusal bayraklar ulusların üstünlüğünü simgelemektedir. Bayraklar, ulusların basit ve soyut temsilleri olarak önemli siyasal semboller haline gelmiş, görsel bağımsızlık simgeleri ve tarihsel olarak farklı ve belirlenmiş bölgeleri temsil etmektedir. Bayraklar, dayanışmayı güçlendiren duyguları ifade etmek için temel araçlardır. Bayrağı sallamak gibi basit bir eylem sadakat kavramını ifade etmeye yarayan, bir yandan birleştirici diğer yandan ötekileştiren bir dizi duyguyu ifade etmektedir⁵⁹⁷.

Türklerde vatan-millet sevgisi, bağımsızlık, birlik ve beraberlik duyguları en çok bayrak ve sancaklarla anlam kazanmış, bu semboller edebi tarihin içinde de önemli bir anlam taşımış, bayrak üzerine şiirler, destanlar yazılmıştır. Eski Türklerde bayrak olarak Tibet Öküzü'nün kuyruğundan daha sonra at kuyruğundan yapılan tuğ⁵⁹⁸ kullanılmıştır⁵⁹⁹.

⁵⁹⁶ **Örnekleriyle Türkçe Sözlük**, Millî Eğitim Bakanlığı Komisyon Yayınları, C.1, İstanbul, 2004, s.276.

⁵⁹⁷ Gabriella Elgenius, **Symbols of Nations and Nationalism Celebrating Nationhood**, Palgrave Macmillan UK, 2011, s.s.57-93.

⁵⁹⁸ Tuğ: Eskiden mirliva sancak beyi, beylerbeyi gibi üst düzeyde devlet görevlilerinin rütbelerine göre çeşitli sayılarda verilen atkuyruğu kılından yapılmış sorguç, rütbe gösteren alamet, sembol, bayrak. Göktürkler zamanında bir tuğ dört bölümden meydana gelirdi. Bunlar; Süslenmiş tuğ direği, direğin başına bağlanmış, atlar ve yak öküzüne ait kuyruklar, tuğ başı, tuğ başının üstüne konan kurt başı ve diğer boylara ait semboller. Bkz: **Örnekleriyle Türkçe Sözlük**, Cilt:4, MEB Yayınları, Ankara, s.2922.

⁵⁹⁹ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Cilt: III, MEB Yayınları, İstanbul, 2004, s.116–118.

Bayrak ve sancakların tepesinde yer alan pirinç, bakır, gümüş gibi maddelerden sanatsal bir estetikle kubbe, minare, ay, yıldız gibi motifler şeklinde yapılan alemler insanları bir bayrağın altında toplayan sembollerdir. Yapılan çalışmalar Selçuklu, Osmanlı ve Memlûk Devleti'nde kullanılan alemlerde hilal sembolünün kullanıldığı, bu ay şeklinin daha sonra bayraklarda da kullanıldığını göstermiştir⁶⁰⁰. Eski Türk devletlerinde ve İslam'dan sonraki Türk devletlerinde farklı renk ve ikonografik motifler ve sembollerle yapılmış bayraklar kullanılmış, özellikle Türklerin Gök-Kök Tanrı inancıyla bağlantılı olarak İslamiyet'ten çok önce ve yaygın şekilde kullandığı hilal, güneş ve yıldız simgeleri Türk Milleti'nin dünyaca tanınan timsalleri olmuştur⁶⁰¹.

III. Selim zamanına kadar yıldız olmayan yeşil ve beyaz renkli sancaklar kullanılırken 1793'te kırmızı sancaklar ve sekiz köşeli Zühre yıldızı ve bir hilal olan kırmızı bayrak devletin resmi bayrağı olmuştur. Günümüzde kullandığımız bayrak olan kırmızı zemin üzerinde hilal ve beş köşeli yıldız ilk kez II. Mahmut zamanında kullanılmıştır⁶⁰². Millî Mücadele döneminde Osmanlı Devleti milli bayrağı kullanılmaya devam edilmiştir⁶⁰³. Yurdun işgale uğradığı bu dönemde İzmir'de Yunan bayrakları asılmış⁶⁰⁴, Yunanistan Kralı Konstantin Türk bayrağına basarak kalacağı köşke girmiş⁶⁰⁵, işgalci devletler birçok şehirde Türk bayrağını indirerek çeşitli şekillerde tahrip etmiş, işgalciler için çalışan Türk vatandaşları arasında da bu saygısızlıklara eşlik edenler olmuştur⁶⁰⁶. Daha sonra Türk bayrağına hakaret edenler TBMM tarafından vatana hıyanet suçuyla yargılanmıştır. Bayrak Türk halkı için hakimiyet alameti olmanın yanında varlık ve birlik sembolü olduğu için bu yaşananlar karşısında bayrağın yeniden yükseltilmesi için büyük mücadele verilmiştir.

Zaferin kazanılmasından sonra savaş meydanlarındaki yerlerde bulunan Yunan bayrağını gören Mustafa Kemal Paşa *"Bayrak bir milletin İstiklâl alâmetidir. Düşmanın da olsa ona hürmet etmek lazımdır, bayrağı yerden kaldırıp topun üzerine*

⁶⁰⁰ Mahmut Enes Soysal, *"Tarihsel Süreçte Bayrak ve Sancaklarımız"*, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [Taed] 42, Erzurum 2010, ss. 209-239.

⁶⁰¹ Emel Esin, *"KÜN-AY", Ay-Yıldız Motifinin Proto-Türk Devrinden Hakanlılara Kadar İkonografisi"*, VII. Türk Tarih Kongresi, (Ankara 25-29 Eylül 1970) Bildirileri, Cilt: I, TTK Yayınları, Ankara, 1972, s.s.313-338.

⁶⁰² Pakalın, *Osmanlı Ta...*, s.180.

⁶⁰³ Fevzi Kurtoğlu, *Türk Bayrağı ve Ayyıldız*, TTK Yay., Ankara 1992, s.130.

⁶⁰⁴ *İkdâm*, 12 Eylül 1338/ 12 Eylül 1922, No:9154, s.1.

⁶⁰⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C.II, 17.Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul 1999, s. 513.

⁶⁰⁶ Uğur Üçüncü, *"Türkiye'de Türk Bayrağı Algısı"*, *Tarih Okulu Dergisi (Tod)*, Haziran 2015, Yıl 8, S. XXII, ss. 493-533.

*koyunuz*⁶⁰⁷” diyerek bayrağa verdiği değeri göstermiştir. Benzer şekilde İzmir’e geldiğinde Konstantin’in Türk bayrağına basarak girdiği eve girerken yere serilmiş Yunan bayrağını gördüğünde “*Kral Konstantin hata etmiştir. Ben bu hatayı tekrar edemem. Bayrak bir milletin şerefidir. Ne olursa olsun yere serilmez ve çiğnenmez*”⁶⁰⁸ demiştir.

Kurtuluş Savaşı’ndan sonra işgalden kurtarılan yerler başta olmak üzere yurdun her tarafında sevinç gösterileri için bayrak en ön planda tutulmuştur. Devlet kurumlarında, evlerde, dükkanlarda, araba ve parklarda, gündelik yaşamın her ayrıntısında bayraklar yerini almış, zafer kutlamalarında şehirler bayraklarla donatılmış, eldeki bayraklar yetmemiş, bayrak üretimi artmış, şehirler büyük bayrak yapma yarışına girmiştir⁶⁰⁹.

Milli marşlar bir milletin ortak duygularını yansıtarak ülkü birliğini, bağımsızlık ve bayrağı savunur ve milli duyguları beslemektedir⁶¹⁰. Kahraman ordumuza hitaben yazılmış olan İstiklal Marşı, vatan toprağına bağlılığı dile getirmekte; ilk ve son kıtasıyla milletin ruhunda coşku uyandıran dizeleriyle bayrağı selamlamaktadır⁶¹¹.

Bayrağın özgürce dalgalanması için verilen mücadele ve bedellerin ardından Lozan Anlaşmasıyla siyasi zafer kazanılmış, kamuoyunun bayrak hassasiyeti ve yönetimin Türk bayrağına verdiği önem artmıştır. Ulus devlet anlayışı içinde resmi bayramlarda ya da kurtuluş yıldönümlerinde şehirler bayraklarla süslemiştir. Devlet için önemli kişilerin cenazeleri bayraklar eşliğinde taşınmış, böyle günlerde milli yas göstergesi olarak bayrak yarıya çekilmiştir. Bayrağa yüklenen bu manevi anlam siyasi ve uluslararası düzeyde de korunmuş, bayrak kutsal kabul edilmiştir.

Millî Mücadelenin ardından Osmanlı Devleti’nin fiilen yıkılması, Halifeliğin resmen kaldırılması gibi değişimlerden sonra bazı bayrak ve sancakların kaldırılması ya da düzenlenmesi gündeme gelmiştir. Çok uluslu ve çok kültürlü imparatorluk yapısının milli üniter bir devlet modeline dönüşmesi ile bayrak ve sancaklar da buna uygun olarak ebat ve kullanım şekli, renk ve sembolleri asli özelliklerine dokunulmadan sadeleştirilmiştir. Atatürk tarafından bitip tükenmeyen Türklük

⁶⁰⁷ Hasan Rıza Soyak, **Atatürk’ten Hatıralar**, Cilt: I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1973, s.135.

⁶⁰⁸ Aydemir, **Tek...**, s.619.

⁶⁰⁹ Üçüncü, a.g.m, s.s. 493-533.

⁶¹⁰ Zeki Sarıhan, **Vatan Türküsü / İstiklâl Marşı, Tarihi ve Anlamı**, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, yayın no:2524, Ankara, 2000, s.s.1-6.

⁶¹¹ Korkma! Sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak/Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak/O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak/O benimdir, o benim milletimindir ancak(...)Dalgalan sen de şafaklar gibi ey şanlı hilal!/Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helal/Ebediyen sana yok, ırkıma yok izmihlal/Hakkıdır, hür yaşamış bayrağımın hürriyet/Hakkıdır, Hakk'a tapan milletimin istiklâl.

kaynağının simgesi olan güneşin etrafında şimdiye kadarki Türk Devletlerini simgeleyen yıldızlardan oluşan Cumhurbaşkanlığı bayrağı tasarlanmıştır⁶¹². Türk milleti ve Türk devletinin kültürel ve medeni değerlerinin sürekliliğini ve ölümsüzlüğünü ifade etmesi açısından ay-yıldızlı bayrağın devam ettirilmesine karar verilmiştir. 22 Ekim 1925 tarihli Sancak Talimatnamesiyle Türk bayrağının ölçüleri, ay ve yıldızın yeri, bayrağın nasıl imal edileceği ve forslar belirlenmiştir⁶¹³. 29 Mayıs 1936'da çıkarılan Bayrak Kanunu ile bayrağın özellikleri ve kullanım şekli ve detayları açıklanmış, 5 Haziran 1936 tarihli Resmî Gazete 'de yayınlanmıştır⁶¹⁴.

Toplumlari millet olarak birleştiren kùltùr birliği unsuru dil, din, tarih gibi değerler siyasi bir otorite idaresinde ve bir coğrafyada bir araya geldiğinde oluşan devletler bir bayrak ile meşruiyetleri kutsallaştırmaktadır. Hayali bir topluluk olan ulus için somut sembol ve ritùeller kutsal ikonlarla sağlanmaktadır. Bu kutsal ikonlardan biri olan bayrak, ulus inşasında modern ulusların sembolleri olarak kullanılmıřtır⁶¹⁵.

Tùrkler dũnya tarihindeki en kùklù ve kùltùrel yùnden en zengin milletlerden biri olarak tarihe bıraktıkları maddi ve manevi eserler yanında tarihlerini ve kùkenlerini simgeleyen bayraklarıyla var olmuşlardır. Bayrak kutsanmış ve ortak geçmiş ve gelecek yaratma ideallerinin baş kahramanı olarak bireyleri millet çatısı altında birleştirmiştir. Cumhuriyet dùneminde mimaride, sanatta, edebiyatta, İstiklal Marşı'mızda vatan, bağımsızlık, birlik duyguları yanında bayrağa duyulan sevgi ve bağlılık konusu da işlenerek ulus bilinci oluşturulmuştur.

Bayrak gibi *tuğra* ve *devlet arması* da devlet erkinin ve maddi manevi kimliğinin simgesi olarak kamusal alana ve uluslararası boyuta taşındığı egemenliğin gùrùnùr sembollerindendir. Gùrsel kimlik sistemi gùrùnùrlùk ve meşruiyet sağlama açısından devletler için ònem arz etmektedir. Etkili bir logo tasarımıyla renk, gùrsel imaj ve tipografik olarak devletin tanımlanması, tutarlı bir gùrsel kimlik sistemi oluşturarak halkla bùtùnleřmeyi sağlamalıdır. Bir kuruluşun gùrsel kimliğinin gùvenilirlięi kuruluş hakkındaki algıları ve kurumun imajını şekillendirmektedir.

Selçuklu Hakanlarının ve Osmanlı hùkùmdarlarının alametlerinden tuğra, Osmanlı padişahlarının isminin alameti, imzası⁶¹⁶ olarak devletin egemenliğinin

⁶¹² Mehmet Ateşoğlu, "*Atatùrk'te Tùrklùk Aşkı ve Ùlkùsù*", **Tùrk Dũnyası Tarih ve Kùltùr Dergisi**, Tùrk Dũnyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, Sayı:191, İstanbul, Kasım-2002, s.s.24-32.

⁶¹³ Kurtoğlu, **Tùrk Bay...**, s.s. 151-161.

⁶¹⁴ "*Tùrk Bayrağı Kanunu*", **Resmî Gazete**, 5 Haziran 1936, s. 6571.

⁶¹⁵ Hobsbawm, **1780'den Gùnù...**, s. 93.

⁶¹⁶ Umur Suha, **Osmanlı Padişah Tuğraları**, Cem Yay., İstanbul 1980, s.11.

sembolü ve arması olmuştur. Tuğra emir ve fermanlarda kullanıldığı gibi sancak, sikke, anıtlarda da kullanılmıştır. Yakın geçmişte kimlik belgelerinde, pasaportlarda ve posta pullarında ve resmi evraklara da işlenmiştir⁶¹⁷.

Bir hükümete, hükümdara, şehre ya da bir aileye ait alametler olarak *arma* Avrupa'da şövalyelerin savaşta kullandığı kalkan ve silahlarına işlenmiş çeşitli şekillerden yola çıkılarak, Latincedeki kalkan, zırh, silah, ordu anlamına gelen *armorum* kelimesinden ortaya çıkmış ve bu alametlerin ortak adı haline gelmiştir⁶¹⁸. Bir otoriteyi ya da sosyal statüyü simgeleyen ve taşıdığı fikir veya otoriteye bağlı kılan tanıtıcı şekil olarak tanımlanan arma, tarih bilimi içinde mühürler, paralar, arma beratları ya da mezar taşlarında görülebilmektedir. Arma üzerinde Türklerde hayvan şekilleri kullanılmış, Osmanlı Devleti'nde devlet arması olarak uzun süre padişah tuğrası kullanılmıştır. Bunun yanında orduda kılıç, fil ya da hilal gibi figürlerin olduğu armalı flamalar da kullanılmıştır⁶¹⁹.

Devlet Arması yoğun bir şekilde kullanılmış, II. Mahmut ve II. Abdülhamit dönemlerinde armada önemli değişiklikler yapılmıştır⁶²⁰. Geleneksel ve modern silahların kullanıldığı, adalet ve hukuk temalı, güçlü bir simge olan arma kullanımı için ruhsat alınması zorunlu tutulmuştur. Batılı tarzda düzenlenen armada çok unsurlu simetrik bir görünüm sağlanmış, padişahın tuğrası, hilal, on altı yıldızlı bir madalyon ve iki yanda ay yıldızlı iki sancak arkasından çıkan kitap, silah, terazi sembolleri görülmektedir. Hayatın her alanında arma kullanımı armanın resmi gücünü hafifletmiş ve saygınlığına zarar vermiştir. Bunun üzerine devlet yeniden altın yaldızlı tuğralara yönelmiştir⁶²¹.

Millî Mücadele zaferinin ardından devletin yönetim şeklinin Cumhuriyet olarak ilan edilmesiyle eski arma ve semboller hükümsüz kalmıştır. Osmanlı Devleti'ne ait tuğra ve armalar hükümet binalarından ve okullardan kaldırılmıştır⁶²². Osmanlı Devlet armasının hukuki ve siyasi hükmü kalmamasıyla birlikte arma üzerindeki tuğra yerine ay ve yıldız konularak kullanılmaya devam edilmiş daha sonra silahlar da kaldırılarak sadece sancaklar ve ay yıldız kalmıştır⁶²³.

⁶¹⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı**, TTK Yay., Ankara, 2014, s.227.

⁶¹⁸ Selçuk Mülâyim, "Arma", **İslam Ansiklopedisi**, C.3, s. 382.

⁶¹⁹ Kemal Özdemir, **Osmanlı Arması**, Dönence Basım ve Yayın Hizmetleri, İstanbul, 1997, s.s. 16-19.

⁶²⁰ **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 3, TDVY, C.3, İstanbul, 1991, s.s. 382-383.

⁶²¹ Özdemir, **a.g.e.**, s.s.141-151.

⁶²² **B.C.A.**, 180.900.7.42.1 (25.10.1924); **B.C.A.**, 180.900.7.42.2 (02.11.1924); **B.C.A.**, 180.900.7.42.3 (31.05.1925).

⁶²³ Özdemir, **a.g.e.**, s.160.

Arma tespitinin gerekliliği 22 Aralık 1923'te İcra Vekilleri Heyeti'nin para basımında kullanılması gereken armanın ivedilikle belirlenmesi talebiyle tartışmaya başlanmıştır⁶²⁴. Tartışmaların sürdüğü dönemde Yusuf Akçura Bey yeni kurulan devletin resmi bir armasının olmadığını ve tespit edilmesi gereğini dile getirmiş ve paraların üzerine bu armanın konulmasını ve armanın tespitinde Kanun-i Esasi Encümeni ile Maarif Encümeni'nin beraber çalışmasını teklif etmiştir⁶²⁵.

Arma hazırlanması sürecini hızlandıran meclis tartışmaları sonucunda tarihsel açıdan yeni bir devletin varlığını ortaya koymak adına Maarif Vekaleti bünyesinde 9 Eylül 1925'te Türkiye Arması ile ilgili bir yarışma açılması kararlaştırılmıştır⁶²⁶. 1926'da Milli Arma Şartnamesi adlı kitapçıkla arma şartları belirlenerek ilan edilmiştir⁶²⁷. Buna göre *"Cumhuriyet armasının şeklini oluşturacak semboller tercihen Türk tarihinden alınacak ve bu semboller heraldik bir biçimde bütün armalarda bulunan çizim esaslarına uygun olarak ve basit tarzda stilize edilecektir."* Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil edecek armanın tarihi ve kültürel değerleri yansıtması yanında çağdaş bir devleti temsil etmesi de istenmiştir.

Türk Tarih Kurumu ise arma figürlerinin oluşturulmasındaki görüşlerini *"Aydınlık ve kültürü temsil eden Türk sembollerinden ay ve yıldız, kuvvet, sebat ve vatan savunmasını anlatan kalkan, memleketin çiftliğini sembolleştirmek üzere buğday başağı, amblemde kuvvet ve dayanıklılığı göstermek üzere bir meşe dalı, millî amaç olan istiklalimizi teyid etmek için İstiklal Madalyası'nın yer alacağı bir Cumhuriyet Arması oluşturulması uygun olacaktır"* şeklinde belirlemiştir⁶²⁸. Osmanlı Armasından büsbütün farklı bir arma belirlenmesinin gereğini dile getiren İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *"Anadolu Türklerinin İslâmiyet'ten önceki geleneklerinde mevcut olan kurt sembolü ile ay-yıldızın yeni armanın oluşumunda göz önüne alınabilecek başlıca semboller olduğu kaydedildikten sonra Türkiyat Enstitüsü'nün "elinde meşale tutan bir kurdu kendisine sembol kabul ettiğini"* belirtmiştir⁶²⁹.

⁶²⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, IV, İçtima 72, Ankara 1990, s.400'den akt: Ferdi Daşdemir, *"Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde Arma Konusu ve Sonucu"* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2006, s.61.

⁶²⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, IV. İçtima 72, s. 394.

⁶²⁶ B.C.A., Sayı No:2465, Dosya No:235-35, Fon No:30.18.1.1, Yer No: 15.56.19'dan akt: Daşdemir, a.g.m., s.64.

⁶²⁷ Milli Arma Müsabaka Şartnamesi, İktisad Matbaası, Ankara, 1926, s.s.3-4'den akt: Yaşar Özüçetin, Ahmet Haşim Altınışik, *"Maarif Vekaleti'nin 1927 Yılı 'Türkiye Arması' Müsabakası"*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.5, S.22, Yaz 2012, s.s.332-345.

⁶²⁸ Özdemir, a.g.e., 160.

⁶²⁹ A.g.e., 161.

1927’de armada yapılan müsabakada seçim yapacak heyet Mimar Kemal, İbrahim Çallı, Recep Peker, Kâzım Özalp, Tevfik Rüştü Aras, heykeltıraş İhsan Yontan, ressam Kamil İsmail, Yeğen, ve İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Cemil Uybadın, ve Mustafa Necati’den oluşmuştur⁶³⁰. Yarışmada Namık İsmail’in hazırladığı eser birinci seçilmiştir⁶³¹. Kazanan armada milli bir sembol olarak etrafı kudreti simgeleyen başak ve meşe yaprağıyla sarılı kırmızı zeminli kalkan içinde Türk Bayrağının üzerinde bir meşale ve altında Oğuz menkıbesinde milli iradeyi ifade eden kurt simgesi konmuştur. Kurdun ayaklarının altında eski bir Türk silahı olan kısa mızrak kullanılmıştır. Bunun altındaki İstiklal Madalyası İstiklal Harbini, T.C. harfleri devletin adını simgelemiştir. Meşale ile Cumhuriyetin ilim ve irfan dolu geleceğe yönelik ideali simgelenmiştir⁶³². Yarışmada arma şartlara uygun olarak belirlenmiş olsa da resmi olarak kullanılmamıştır⁶³³.

Kabul edilen arma resmi olarak kabul edilmesi amacıyla Heyet-i Vekile’nin onayına sunulmuş ve Mustafa Kemal Paşa’nın görüşü alınmak istenmiştir. Afet İnan’ın belirttiği üzere Mustafa Kemal bu armalardaki egemen unsur olan kurt başı veya ay yıldız sembollerinin Türkiye Cumhuriyeti’ni temsil etmediğini düşünmüştür. *“Bunların hiçbirisi bugünkü dünyamızın içinde kurulan yeni devletin arması olamaz. Devlet armasını, sembolik bir insan başı olarak temsil etmeli”* sözleriyle dünyadaki her şeyin insan kafasından çıktığını ve yeni devletin armasının sembolik bir insan başı ile ifade edilebileceğini dile getirmiştir⁶³⁴. Benzer şekilde Falih Rıfkı da armaya hangi timsallerin konacağı hakkındaki tartışmalarda kurt başından bahsedilmesi üzerine Mustafa Kemal’in *“timsal... timsal... insan zekasıdır timsal...”* diyerek kurt sembolünü onaylamadığını belirtmiştir⁶³⁵. Atatürk insan zekasına, akıl ve ilime hayran biri olarak o zekadan fışkıran varlıkların oluşturacağı bir Türk dünyasını kuvvetlendirmek istemiştir. Onun kurt ya da ay yıldız sembollerinden hoşnut olmaması, medeni bir devletin geçmişin kültürel değerlerine bağlı ancak yüzü geleceğe dönük bir vizyonu olması gerektiğine inancını bir kere daha göstermektedir.

⁶³⁰ B. C. A., 180. 900. 86. 417. 3 (08.12.1926).

⁶³¹ EK II. Maarif Vekaleti’nin 1927 Yılında Düzenlediği Arma Yarışmasında Birinci Seçilen Namık İsmail’in Arması Bkz: Özüçetin, Altınışık, a.g.m., s.345.

⁶³² Mehmet Zeki Pakalın, “Arma”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.1, İstanbul, 1983, s.s.83-84.

⁶³³ Geniş bilgi için bkz. Özüçetin v.d., s.339.

⁶³⁴ İnan, *Atatürk Hakkı...*, s.251.

⁶³⁵ Atay, *Çanka...*, s.476.

Mustafa Kemal'in arma hakkındaki olumsuz düşüncelerinin yanı sıra basında da arma hakkında eleştiriler yer almıştır⁶³⁶. Akşam Gazetesi armanın yarışmaya giren eserler içinde en iyisi olduğunu ancak kullanılan simgelerin ayrı ayrı anlamları olmasına rağmen bir araya geldiklerinde bir bütünlük oluşturmadığını yazmıştır. “*Cumhuriyet Arması Türkiye’ye Layık Bir Derece-i Mükemmelliyyette Değildir*” alt başlıklı yazıda kurt timsalini tuhaf, armayı ise Orta Çağ feodal beylerinin armasına benzer bulmuş, armada İstiklal Mücadelesini ve Cumhuriyet’i simgeleyen bir unsurun olmamasını eleştirmiştir.

Dönemin basınında armaya karşı eleştiriler yapılmış, kullanılan semboller ya da teknik olarak beğenilmemiştir. Mustafa Kemal'in de arma örneklerini beğenmemesi üzerine bu armalar resmi olarak kabul edilmemiştir. Yarışmada kazanan eserin resmi olarak kullanılmaması üzerine bir kalkan içinde Türklerin ve Türk Devletinin bağımsızlık sembolü olan ay ve yıldızın temsil ettiği arma kullanılmaya devam edilmiştir⁶³⁷. Daha sonraki yıllarda arma belirlenmesi konusu yeniden gündeme gelmiş ancak 1 Ağustos 1928’de ilk toplantısını gerçekleştiren komisyondan bir karar çıkmamış, daha sonra yapılan çalışmalarla ilgili yeterli bilgi ve belge bulunamamıştır⁶³⁸.

Etkili bir kurum imajı yaratmayı hedefleyen devletlerin görsel imaj tasarımları incelendiğinde zaman içinde gereksiz öğelerin atılarak logoların sadeleştirildiği görülmektedir⁶³⁹. Görsel kimlik oluştururken Büyük Britanya, Fransa, Avusturya, Almanya, İsviçre ya da Hollanda hükümetleri daha öz ve yalın tasarımlarla bütüncül ve tutarlı görsel simgeler kullanarak farklı platformlarda kolaylıkla uygulanabilir görsel kimlikler oluşturmuşlardır.

Kimlik oluşturmada bayrak ya da arma gibi görsel unsurlar yanında ortak geçmiş temalarını da kullanan modern devletler ulus yaratma sürecinde kültürel değerleri ortaya çıkarmada bir sonraki başlıkta incelenecek olan arkeolojiyi ve bunları görünür kılmak için müzeciliği kullanmışlardır.

⁶³⁶ Akşam, 10 Kanun-ı Sani, 1927/10 Ocak 1927’den akt: Daşdemir, *a.g.t.*, s. 108.

⁶³⁷ Özüçetin vd, *a.g.m.*, s.339.

⁶³⁸ Daşdemir, *a.g.t.*, s. 116.

⁶³⁹ Serdar Pehlivan, “Devlet Kurumlarında Görsel Kimlik: Türkiye Cumhuriyeti Bakanlık Logolarında Dönüşüm”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.19 – S.76, Ekim 2020, s.s. 2191-2203.

4.4. Müzecilik

XIX. yüzyıl modern ulus devletlerin ortaya çıkışında önemli faktörlerden biri de kültür politikaları içinde ortak geçmiş yaratarak insanları ulus haline getirmektir. Kültür bir ulusun geçmişini, bugününü ve geleceğini birbirine bağlayan, dünya uygarlıkları içinde yer edinmesini sağlayan bir çimento görevini üstlenmektedir. Bu da ulus kurucuların kültür politikalarına özellikle önem vermesini gerektirmiştir. Terry Eagleton “*siyaset kültürün itaatkâr hizmetçisi değildir; kültür siyasetin ürünüdür*”⁶⁴⁰, derken, Eliot da “*kültürün politika aracı olduğunu ve devlet tarafından geliştirilmesi gereken, toplumca özlenen bir şey olduğunu; siyasetin kültür içinde varlık kazandığını*” ifade etmiştir⁶⁴¹.

Kültür politikalarının bir ürünü olan ulusal müzeler önemli ulusal sembollerle, ulus inşa araçları ve sembolizm bağının bir parçası olarak, ulusal kimlikler konusunda farkındalık yaratarak sahiplenmeye ve ulus inşa etmeye yardımcı olurlar. Benzersiz bir şekilde ulus inşasının tanıkları olarak Anderson’un “hayal edilmiş” ve Hobsbawm’ın “icat edilmiş” gelenekler tanımları için müze kurumunun kendi koleksiyonları ve sergileri eşsiz birer araçtır. İmparatorlukların dağıldığı ve ulus inşalarının yaşandığı dönemde yaratılan ulusal semboller, ulusal müzeler yoluyla dünyaya ulusların farklı ve bunun yanında diğer uluslarla eşit olduğunu göstermek için kullanılmıştır.

Ulusal müzeleri diğer ulusal semboller bağlamına yerleştirmek, ulus inşasını daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Tüm ulusal semboller ülke tarihinin, bağımsızlık, imparatorlukların dağılması, cumhuriyetlerin, krallıkların veya birliklerin kurulması gibi önemli zamanlarını ifade etmektedir. Ulusal müze, bir şekilde ulusu temsil ettiğini iddia eden nesnelerle dolu bir kurum olarak XVIII. yüzyılın ortalarında kurulmuş ve ulusal günlerden önce siyasi sahnede yer alan *icat edilmiş bir gelenektir*⁶⁴².

Müzelerde sergilenen koleksiyonlar, ulus devletin inşa sürecinde yaratılmaya çalışılan toplumsal hafızanın kurulduğu mekanlar olarak kolektif belleğin hafızasında

⁶⁴⁰ Terry Eagleton, **Kültür Yorumları**, Çev. Özge Çelik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s.75.

⁶⁴¹ Thomas Stearns Eliot, **Kültür Üzerine Düşünceler**, Çev. Sevim Kantarcıoğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1987, s.87.

⁶⁴² Eric J. Hobsbawm and T.O. Ranger, *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992, den Akt: Elgenius, **Symbols of...**, s.s.57-93.

yeniden üretilmek üzere siyasallaşarak sergilenmektedir⁶⁴³. Ulus devletlerin oluşturmaya çalıştığı siyasal mirasın saklanarak korunduğu ve aktarıldığı mekanlar olan müzeler, sergilenen nesnelerle kolektif hafızaya ve ulusal kimliğe hizmet etmektedir⁶⁴⁴. Hafıza mekanları benzerlikler üzerine kurulan toplumlarda aidiyet duygusu yaratmaktadır. Devletlerin arşivleri, milletlerin geçmiş yaşantıları, hatıraları tarihsel anlatılara konu olmakta ve müzeler, anıt ve mezarlıklar gibi hafıza mekanlarında saklanmaktadır. Değerli nesneleri sergilemek dışında kamuyu eğitme işlevi de olan ulusal müzeler, bireylere tarih bilinci, toplumsal düşünce becerisi kazandırmaktadır. Resmi tarih yazımına hizmet ederek devlete ulus inşası ve sadık vatandaşlar yetiştirme konusunda kamusal bir araç olarak hizmet etmektedir.

Osmanlı Devleti'nde önceleri eski eserlerin, nadir ve değerli eşyaların ya da padişahların kullandığı eşyaların saklanmasıyla çeşitli koleksiyonlar oluşmuştur. Modern anlamda Türk müzeciliği Batı'da olduğu gibi XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra oluşmaya başlayan ulus devletlerde müze koleksiyonlarının siyasi ve ekonomik gücün temsili haline gelmesiyle olmuştur. Savaş ganimet ve silah deposu olarak kullanılmakta olan Aya İrini Kilisesi eski eserlerin toplandığı bir yer olarak modern anlamdaki ilk Türk müzesidir.

Sultan Abdülmecid, Yalova bölgesindeki bir gezisinde İmparator Constantinius'un adının olduğu yazıtlı başlıkların İstanbul'a gönderilmesini istemiştir. O dönemde harbiye ambarı olarak kullanılan Aya İrini Kilisesi'nde toplanan taşlar koruma altına alınmıştır. Arkeoloji müzelerinin çekirdeğini oluşturan Aya İrini 1869'da müze olarak nitelendirilerek resmen bir müdürlük haline gelmiştir⁶⁴⁵. Bu dönemde gerçekleşen düzenlemelerle eski eserlerin yurt dışına çıkarılması engellenmiş, Türk kazıları başlatılmış, bulunan eserler toplanarak koleksiyon haline getirilmeye başlanmıştır. Sonraki yıllarda Osman Hamdi Bey müze müdürü olmuş ve müzeciliğin ilerlemesi sağlamıştır⁶⁴⁶. *Çinili Köşk*'ün onarılmasını sağlamış, Eski Şark Eserleri Müzesi şeklinde adlandırılan o zamanın "*Güzel Sanatlar Okulu*"nu inşa ettirmiştir.

⁶⁴³ Anderson, **Hayali Cema...**, s.198.

⁶⁴⁴ Gökçen Başaran, "*Bellek Yönetimi ve Edebiyat: Türk Ulusal Kimliğinin İnşası Ve Tarihi Romanlar*", **Kültür ve İletişim**, C.10, No.2, 2007, s.s. 63-91.

⁶⁴⁵ Ferruh Gerçek, **Türk Müzeciliği**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.81

⁶⁴⁶ Ortaylı, Fenike dilinin incelenerek öğrenilmesini sağlayan Ernest Renan gibi o medeniyetin maddi eserlerini ve Sayda Nekropolü (Krallar Mezarlığı) kazıp tanıtan Osman Hamdi Bey'e borçlu olduğumuzu ifade eder. İlber Ortaylı, **Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006, s. 170.

Türk Tarihi araştırmalarına arkeolojik çalışmalarla da öncülük etmiş olan Türk Tarih Kurumu, Halkevleri ve Üniversitelerin müzecilik alanına sağladığı katkılarla 1920’den sonra Topkapı Sarayı Müzesi, Atatürk’ün Anıtkabir’e nakledilene dek geçici kabir olarak düzenlenen Ankara Etnografya müzesi, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Türk İslam Eserleri Müzesi, Ayasofya Müzesi, İstanbul Resim Heykel Müzesi gibi müzeler açılmıştır. Müzecilikle ilgili yayınlanan mevzuat ve kitaplarda milli müze, milli eser, milli hars, milli miras, ulusal kültür ya da Türk kültürü gibi ifadeler kullanılmış, müzeler ulusal kültür ve hayata geçişi sağlama mekanları olarak inşa edilmiştir.

Cumhuriyet dönemiyle birlikte müzeler millet egemenliği ve yurttaşlık bilinci çerçevesinde vatandaşlara sosyal düzende birey olarak var olma düşüncesi oluşturan araçlar olarak kullanılmıştır. 1923’te milli müzelerin kurulması için çalışmalar başlatılarak çeşitli şehirlerde müzeler açılmıştır. Türk kimliğinin oluşturulmasında ve Türk geçmişinin yaratılmasında politik bir alan olarak müzecilik ve buna somut kaynak oluşturacak arkeoloji çalışmaları önemli bir mecra olarak kullanılmıştır. Milli devletlerin olduğu XIX. yüzyılda arkeolojinin gelişmesiyle, ulusçuluk ve milli bütünleşmeye tarihsel bir dayanak oluşturulmuştur.

4.5. Arkeoloji-Antropoloji ve Türk Tarih Tezi

Türk Milleti’nin gerçek kimliğini ve dünya medeniyetindeki yerini göstermek amacıyla ırkçılıktan uzak bir metotla geliştirilen ‘Türk Tarih Tezi’nin arkeolojik ve antropolojik eserlerle ispatlanması için çeşitli çalışmalar yürütülmüştür. Artık tarihçiliğin antropoloji, jeoloji, paleontoloji, embriyoloji, gibi pozitif bilimlerin de ışığında ortak çalışmalarla şekilleneceğini gören Atatürk, H. G. Wells’in dünya tarihi kitabından etkilenerek fizik, antropoloji, tarihöncesi veya prehistorya çalışmalarına ilgi duymuştur⁶⁴⁷. Ayrıca ırk konusunda Avrupa’da yaygınlaşmaya başlayan tasnifleri gözden geçirdiğinde Türklerin yerleştirildiği konuma, bilimsel bir silah olarak fizik antropoloji ile karşı konulması gereğini görmüştür. Türkler için yapılan sarı ırk tanımına fizik antropolojinin kanıtlarıyla cevap verilmek istenmiştir. Batıdaki hâkim görüşü yıkmak amacıyla antropoloji bilimine önem verilmiş, dil-tarih kongreleri bu bilimin verileriyle şekillendirilmiştir.

⁶⁴⁷ Zafer Toprak, **Cumhuriyet ve Antropoloji**, İş Bankası Yay., İstanbul, 2021, s.s.139-140.

Zafer Toprak'a göre Cumhuriyet antropolojiyi araçsallaştırmış olsa da akademik açıdan gündeme gelen ilk bilim dalı olmuştur. Batıda I. Dünya Savaşı sonrası gelişen yapılanmalarda farklı ideolojik gelişmeler olsa da ortak özellikleri 'etnik çoğunluğun ulusu oluşturduğu' ulus devletler ortaya çıkmıştır. Tehdit olabilecek azınlıklara karşı ulusun biyolojik sermayesini korumaya yönelik önlemler almak adına öjenizm bilimsel nüfus politikası olarak görülmüş, terim Türkçeye 'ırk ıslahı' (ögenik⁶⁴⁸) olarak geçmiştir. İki dünya savaşı arasındaki dönemde Almanya'nın yürüttüğü ırk çalışmalarından uzak durmayı başarmış olan Türkiye aynı politikayı bilimsel anlamda da sürdürmüş, antropolojiyi ırkçılıktan uzak bir yörüngede yürütmüştür. Germen antropolojisi Ari ırkı saflaştırma uygulamaları yaparken Latin antropolojisi sosyal bilimler ve sosyoloji ile aynı çizgide çalışmalar yürütmüş bilimsel özerkliğini korumuştur⁶⁴⁹.

Latin antropolojisi antro-po-sosyoloji yöntemleriyle arî ırk kuramını sorgulamış, dolikosefal⁶⁵⁰ teze karşı brakisefal⁶⁵¹ tezi savunmuştur. Türkiye'de 1925'te İstanbul Darülfünun'u Tıp Fakültesi bünyesinde Türkiye Antropoloji Tetkikat Merkezi kurulmuş, fizik antropoloji çalışmalarına başlamıştır. Böylece brakisefal tezler üzerinde yoğunlaşmış, Türklere atfedilen '*secondaire*' tanımını çürütmek için fizik antropoloji araçsallaştırılmıştır.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da başlayan demokrasi kayıpları ve diktatörlüklerin güç kazanması Avrupa kültürüne güveni sarsmış, alternatif aydınlanmalar arayan akademik çevreler uygarlıkların doğuş öykülerini Avrupa'dan Asya'ya kaydırmaya başlamıştır. Uzak geçmişi fizik antropoloji ve arkeoloji bilimleriyle inceleyen bilim çevresi, ırk temelli tarih arayışları ile ırkları Urallar ve Himalayaların set çektiği üç bölgeye ayırmıştır. Uralların batısını beyaz, doğusunu sarı ırk, Himalayaların güneyi ise siyah ırk olarak tanımlanmış, Türkler sarı ırka dahil edilmiştir. Buna göre Millî Mücadele kazanılmış olsa bile Türklere karşı tavır değişmemiştir. Mustafa Kemal, bu gelişmelerden sonra Durkheim sosyolojisinden uzaklaşarak antropolojiye ilgi duymuştur. "*Geçmişin maddi uygarlığı arkeoloji ile,*

⁶⁴⁸ Uzun süren savaş yıllarından sonra azalan nüfusa ırk ıslahı değil iyi bir sağlık politikası uygulanmış, salgın hastalıkların önüne geçilmiş, bebek ve çocuk ölümlerinin önüne geçilmiş, bu çalışmalar siyasal söylemde *ırk ıslahı* olarak algılanmıştır. Bu aşırılıklara kaçmayan, ırkçı yaklaşımdan uzak politikada kısırlaştırma ya da seçilmiş kişilerin soyunun devam etmesi gibi ırkı saflaştırma çalışmaları yürütülmemiştir. Bkz: Toprak, **a.g.e.**, s. 44-45.

⁶⁴⁹ Toprak, **Cumhuriyet ve..**, s.s.43-44.

⁶⁵⁰ Arî duruş dolikosefallerden oluşan kuzey ırkların saflığını korumayı savunan görüştür.

⁶⁵¹ Arkeolojik bulgulara dayandırdığı bulgularla tarım devrimi ya da hayvanların evcilleştirilmesi gibi uygarlığın brakisefaller tarafından dışarıdan getirilerek dolikosefallere taşındığını savunan görüştür.

beşerî kimliği ise antropoloji ile” gün yüzüne çıkarılacak, Anadolu topraklarının tarihi ortaya çıkarılacaktı⁶⁵². 1930’lu yıllarda gerçekleşen dil-tarih kongreleri fizik antropoloji verileriyle şekillenmiş, sosyal bilimler ve beşerî bilimler bu ekseninde gelişmiştir. Atatürk’ün inisiyatifiyle yürütülen anketle Türklerin, Nazilerin arı ırk tezine karşı geliştirilen brakisefal kafa kapısına sahip olduğu ileri sürülmüştür.

Türk Tarih Tezi’nin bir amacı da arkeolojik bakımdan Türklerin Anadolu’ya diğer medeniyetlerden sonra gelerek istila eden bir millet olmadığını, Anadolu’nun bir Türk vatanı olduğunu kanıtlamaktır. Atatürk *“Yakın bir tarihte göç etmiş olmakla bu vatanın hakiki sahibi olunamaz. Bu fikir tarihen ve ilmen yanlıştır. Türk brakisefal ırkı Anadolu’da ilk devlet kuran millettir*⁶⁵³” diyerek bu iddiaları reddetmiştir. Tez ile birlikte ders kitaplarına Anadolu’nun Türklerin vatanı olduğu Hititlere dayandırılarak eklenmiş, Anadolu’nun ilk ve asıl sahiplerinin Türkler olduğu Hititlere ait eserler ya da Anadolu yer adlarının Türkçe olduğu gibi örneklerle sağlamlaştırılmıştır⁶⁵⁴.

Türk Tarih Tezi *‘Anadolu’nun eski bir Türk vatanı’* olduğunun üzerinde durmuş, Birinci Dünya Savaşı’ndaki emperyalist işgalci devletlerin topraklarımızdaki hak taleplerine ve Türklerin Anadolu’ya sonradan gelip istila ettiği iddialarına⁶⁵⁵ cevap verilmek istenmiştir⁶⁵⁶. XIX. yüzyılda milli tarih yazımında milletlerin kimlik bilinci inşasında somut ürünleri sunan arkeoloji önem kazanmıştır. Anadolu’nun Türklerin anavatanı olduğunu dünyaya ispat etmek için tarihi delillerle bilimsel çalışmalar yapılması gereği ile de arkeoloji çalışmaları başlatılmıştır. Bu çalışmaları halka ulaştırmak ve benimsetmek adına Anadolu tarihi sosyal yaşama dahil edilmiş, bunu görünür kılmak için Etibank ve Sümerbank isimleri bankalara verilmiştir⁶⁵⁷.

Anadolu’nun medeniyetler beşiği olması Türk Tarih Tezi araştırmalarına zengin bir ufuk açtığı gibi yerli ve yabancı araştırmacıların da ilgisini çekmiş⁶⁵⁸, Türkiye Arkeolojisi’nin belirmesini sağlamıştır. Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde

⁶⁵² Toprak, **Cumhuriyet ve...**, s.118.

⁶⁵³ Afet İnan, *“Atatürk ve Tarih Tezi”*, **Belleten**, C.III, S.10,1939, s.245.

⁶⁵⁴ Bayram Kodaman, **Cumhuriyet’in Tarihi-Fikrî Temelleri ve Atatürk**, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, Isparta, 1999, s.98.

⁶⁵⁵ Enver Ziya Karal, *“Atatürk’ün Türk Tarihi Tezi” Atatürkçülük*, (II.Kitap), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988, s.159.

⁶⁵⁶ Ekrem Akurgal, *“Tarih İlmi ve Atatürk”*, **Belleten**, C.III, S.10, 1939, s.s.582-583; Cengiz Orhunlu *“Atatürk ve Tarih Görüşü”*, **Türk Kültürü**, S. 61, Ankara, Kasım 1967, s.30; Bayram Bayraktar, *“Çağdaş Tarihçilik Açısından Türk Tarih Tezi”*, Türkiye Günlüğü, S. 48, Kasım-Aralık 1997, s.68.

⁶⁵⁷ Afet İnan, *“Türk Tarih Kurumunun Arkeoloji Faaliyeti”* **Belleten**, Cilt II, S.5/6, Nisan 1938, s.s.6-7.

⁶⁵⁸ İkinci Türk Tarihi Kongresinde yabancı uzmanlar da Türk tarihi ile ilgili yayınlarda bulunmuş, bu durum Türk tarihinin dünyaya doğru tanıtılması için önemli bir gelişme olmuştur. Şemsettin Günaltay, *“Türk Tarih Tezi Hakkında İntikatların Mahiyeti ve Tez’in Kat’i Zaferi”* **Belleten**, C.2, S.7-8, 1938, s.338.

yürütülen kazı çalışmalarında Türk ve dünya tarihine ışık tutacak önemli sonuçlar alınmış ayrıca arkeoloji alanında çağdaş bilimsel ilkelere göre yetiştirmeleri için bazı öğrenciler yurt dışına gönderilmiştir⁶⁵⁹. Türk Tarih Kurumu'nun bir anlamda 'arkeoloji kongresi' olan İkinci Türk Tarih Kongresinde⁶⁶⁰ Maarif Vekili Saffet Arıkan arkeoloji ve antropoloji çalışmalarının kapsamını açıklamıştır:

*Türk Tarih Kurumu, araştırmalarında, tezlerini ispat için arkeoloji ve antropoloji gibi müsbet ilim buluşlarına ve bunlarla beraber Türk lengüistiğine dayanır. Hurafeler, dinî ve siyasî incizaplarla yazılmış, eserler, indi mülahazalar ve mütalâalar, Türk Tarih Kurumu için kıymet olmaktan uzak tutulur. ... Beyan etmeliyim ki, Türk Tarih Tezi, yalnız kendisinin son zamanlarda meydana çıkardığı arkeolojik ve antropoloji vesikalar değil, bütün dünya âlimlerinin daha çok evvel çıkarmış oldukları vesikalarla teyit kabiliyetini bulmuştur*⁶⁶¹

Yeni bir toplum inşa etme sürecinde devlet, toplumun tüm katmanlarına nüfuz ederek meşruiyetini kabul ettirmek için günlük yaşamın tüm kamusal alanlarında görünür olmak ve politikalarını doğrudan ya da dolaylı olarak vatandaşlarına benimsetmek istemiştir. Kamu önünde ideolojik, sembolik ve fiziksel görünürlük ve iktidar gücünü göstermek için ulusal bayrak, marş, bayramlar, eğitim ve basından yararlanıldığı gibi mimari eserler ve kamusal alanlarda sergilenen anıtlar da kullanılmıştır.

4.6. Anıtlar ve Mimari

Tarihte ölümsüzlük ve kalıcılık arzularının günlük hayat uyarlanmasında kullanılan en eski yöntemlerden biri anıtlılaşmadır. Gerçekleştirilen tarihi, toplumsal, sosyal, kültürel ya da siyasi başarılarla göre yaşanan değişimleri yansıtan anıt ve heykeller kendi çağlarındakilere olduğu kadar sonraki nesillere de aktarılmak istenen değerlerin sembolleridir. Milletin şanlı geçmişini hatırlatarak milli birliği pekiştiren anıtlar milletin yeniden üretimine katkı sağlamaktadır⁶⁶². Anıtlar ölümleri hatırlamak-hatırlatmak, anıları hafızaya yerleştirmek ve geleceğe aktarmak, yöneticilerin gücünü ve siyasi ideolojiyi ve toplumun kurucu unsurlarını kamusal alanda görünür kılmak, zaferleri ölümsüzleştirmek gibi gayelerle yapılırlar. Kaiser, toprağın millileştirilmesi

⁶⁵⁹ **İkinci Türk Tarih Kongresi, Kongrenin Çalışmaları ve Kongreye Sunulan Tebliğler**, İstanbul, 1943, s.XXXVII; Mahmut Şakiroğlu, "Atatürk ve Tarih Çalışmaları" **Tarih ve Toplum**, Kasım, 1984, s.13.

⁶⁶⁰ Behar, **İktidar ve Ta...**, s.174-187.

⁶⁶¹ **İkinci Türk Tarih Kongresi, Kongrenin Çalışmaları ve Kongreye Sunulan Tebliğler**, İstanbul, 1943, s.2-3.

⁶⁶² Özkırımlı, **Milliyetçilik Ku...**, s.16.

için millet ve anavatan kurgusunu somut değerler üzerinden tanımlamaya yarayan tarihi isim, olay ve yerlerin anıtlarla millete onun toprakla ilişkisi hakkında kalıcılık ve yerleşiklik hissi yarattığını söylemiştir⁶⁶³.

Genel kanı aksini belirtse de Sözen, Türk toplumlarında ve Anadolu’da heykel sanatının çok eskilere dayandığını ifade etmektedir “*Türklerde anıt geleneğinin Göktürkler Dönemi’ne kadar uzandığını arkeolojik kalıntılardan öğrenmekteyiz. Orta Asya’da, Orhun Vadisi’nde, Göktürkler Dönemi’nden kalma Türk dili, tarihi ve sanatı açısından büyük önem taşıyan, üzerinde yazıtların da yer aldığı taş anıtlar ve mezar taşları (balballar) bulunduğunu göstermektedir*”⁶⁶⁴.

Fransız İhtilali sonrası Paris’te ortaya çıkan Yunan-Roma sanatının yapı ve süslemelerinin mimarideki yansımaları Neo-Klasik bir eğilim ortaya çıkarmıştır. Avrupa’dan yayılan bu üslupla Neo-Rönesans, Victorian Style, Georgian Style adlarıyla görkemli kamu binaları yapılmıştır. Empire (Ampir) denilen bu üslup gayrimüslim mimarların etkisiyle Osmanlı Devleti’ni de etkilemiştir. Avrupalılaşma eğiliminin etkisiyle Türk Neo-Rönesansı ya da Türk Ampir Üslubu, yabancı etkili Osmanlı mimarisinin bir evresini oluşturmuştur⁶⁶⁵. Dini binalarda etkili olmasa da kamu binalarında karşılaşılan bu yapılar devlet otoritesini ve görkemini yansıtmıştır⁶⁶⁶. Bu dönemde yapılan Dolmabahçe Sarayı, Sadullah Paşa Yalısı ve Kuleli Kışlası, Beylerbeyi Sarayı gibi mimariler Klasik Avrupa Üslubu’na örnek verilebilir.

1876’dan sonraki geleneksel Türk süsleme sanatının desen ve motiflerinin Batı sanat gelenekleriyle iç içe kullanıldığı, biçimden çok süsleme ile sınırlı kalan üsluba Tanzimat üslubu (Eklektik Üslup) adı verilmiştir⁶⁶⁷. Bu karma üsluba Çırağan Sarayı⁶⁶⁸, Duyun-u Umumiye Binası, Büyük Postane, Haydarpaşa Eczacılık Okulu gibi yapılar örnek verilebilir. Son zamanlarda daha çok Batı tarzı mimariye daha çok ağırlık verilen bu dönemde klasik Osmanlı mimarisinden Neo-Klasik, Neo-Gotik, Neo-Barok, Neo Rönesans ve Oryantalist üsluplara geçilmeye başlanmıştır. 1910

⁶⁶³ Kaiser’den Akt: Özkırımlı, **Milliyetçilik Ku...**, s. 164.

⁶⁶⁴ Metin Sözen, “*Türklerde Anıt*”. **Mimarlık**, S.7, 1973, s.s. 7-20.

⁶⁶⁵ Seyfi Başkan, “*Türk Modernleşmesi ve Erken Cumhuriyet Döneminin Milli Mimarlığı*”, **Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 11/13 Summer, 2016, Ankara, s.s. 97-116.

⁶⁶⁶ Yıldırım Yavuz, “*Cumhuriyet Dönemi Ankara’sında Mimari Biçim Endişesi*”, **Mimarlık** 11-12, Kasım-Aralık 1973, s.s. 26-43.

⁶⁶⁷ Semavi Eyice, “*Batı Sanat Akımlarının Değiştirdiği Osmanlı Dönemi Türk Sanatı*”, **Türkler Ansiklopedisi “Cumhuriyet”**, Yeni Türkiye Yayınları, C.15, Ankara, s.s.284- 309.

⁶⁶⁸ EK III. Çırağan Sarayı.

dönemine gelindiğinde milli mimari arzusu ile resmi üslup kimliği belirlemeye başlamıştır⁶⁶⁹.

Modernleşmeden önce Osmanlı Devleti'nde padişahlar adına dikilen Nişantaşı, camiler, külliye, çeşmeler gibi anıtsal yapılarla halk üzerinde devlet erkini temsil edecek eserler yaptırılmıştır⁶⁷⁰. Padişahın kamusal görünürlüğünü sağlayan bu yapılar iktidarın zenginliğini, gücünü ve sürekliliğini gösteren günlük yaşama dahil olan, halkın ihtiyaçlarını karşılarken diğer yandan görkemli yapılarıyla anıtsal bir anlam kazanmışlardır⁶⁷¹.

Heykel sanatının Osmanlı Devleti toplumsal yaşamına girmesi Avrupa'yı ziyaret eden Sultan Abdülaziz'in gezisi sırasında gördüğü Batılı imparatorların at üzerindeki kahramanlık heykellerinden esinlenerek kendi heykelini⁶⁷² ve büstünü⁶⁷³ yaptırmak istemesiyle gerçekleşmiştir⁶⁷⁴. 1882'de bugünkü Güzel Sanatlar Akademisi'nin öncüsü Batı tarzı sanat okulu olan Sanayi-i Nefise-i Şahane'nin açılması, toplumun İslam inancıyla ters düştüğüne inanılan heykel ile tanışmasını hazırlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin hayata geçemeyen anıt projelerinin ilki; Tanzimat Fermanı'ndan sonra kültürel mesaj aktarmak ve Tanzimat düşüncesini simgeleyen *seng-i adalet* ya da *nişan-ı adalet* olarak tasarlanmıştır. Bu anıtlar kamusal bir toplanma alanı yaratarak burada her yıl bir kutlama ritüeli oluşturmak istenmiştir⁶⁷⁵. Anıt projesinden vazgeçilmiş olsa da bu teşebbüs anıt anlayışının gündeme gelmesi açısından önemlidir. Sonraki yıllarda özellikle II. Abdülhamit döneminde şehirlere inşa edilen çeşme, saat kulesi gibi hem işlevsel hem sembolik eserlerin anıtsal değeri yüksektir. Devlet arması, padişah tuğrası ve saltanat simgeleri içeren bu eserler, devlet erkini kamusal alana taşımış ve 'görünür' varlıklar yapmıştır.

⁶⁶⁹ Yıldırım Yavuz, "Mimar Kemalettin ve I. Ulusal Mimarlık Dönemi" **Yeni Boyut Plastik Sanatlar Dergisi** 1/7 Kasım 1982, s.s.28-32.

⁶⁷⁰ Maurice Cerasi, "Tarihselcilik ve Osmanlı Mimarisinde Yaratıcı Yenilikçilik/1720-1820", Ed.Nur Akın vd., **Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı** "Uluslararası Bir Miras" içinde, YEM Yayın, İstanbul, 1999, s. 34-42.

⁶⁷¹ Yasemin Avcı, Safi Avcı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasi Meşruiyet ve Propaganda Aracı Olarak Anıtın İcadı (1840-1917)", **Kebikeç**, S.43, 2017, s.s.23-46.

⁶⁷² EK IV. C.F. Fuller tarafından yapılan bronz heykel Beylerbeyi Sarayı'nda sergilenmektedir (1872). <https://www.millisaraylar.gov.tr/blog/saray-bahcesinin-sessiz-konuklari-heykeller> (erişim 22.05.2021)

⁶⁷³ EK V. C.F. Fuller tarafından yapılan mermer eser Topkapı Sarayı Müzesinde sergilenmektedir (1872). Bkz: **Padişahın Portresi-Tesavir-i Âl-i Osman**, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul, 2000, s.557.

⁶⁷⁴ Aylin Tekiner, **Atatürk Heykelleri**, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s.36.

⁶⁷⁵ Avcı ve Avcı, *a.g.m.*

Osmanlı Devleti'nin toplum yapısı kamusal alanda üç boyutlu figüratif anıtlara hazır olmamasından ötürü heykel sanatı ülkede geç yaygınlaşmıştır⁶⁷⁶. II. Meşrutiyet'in üçüncü yıldönümünde 23 Temmuz 1911'de Timsal-i Meşrutiyet abidesi halktan toplanan bağışlarla yapılmış, böylece halk tarafından benimsenmesi ve kolektif birliğin simgesi olması istenmiştir. Anıt, Fatih'in İstanbul'u fethetmek için geldiğinde otağını kurduğu tepeye konulmuştur. Ayrıca bu tepe 31 Mart olaylarını bastırmak için gelen Hareket Ordusu'nun karargâhı olmuş ve bu sırada hayatını kaybeden askerlerin toprağa verildiği yer olan Hürriyet-i Ebediye Tepesi'dir. Basın yoluyla, anıtın kartpostallarıyla, pullar⁶⁷⁷, madalyalar ve nişanlar ile anıt siyasi bir simge haline getirilmiştir⁶⁷⁸. Hafıza mekânı olan bu yerde yeni bir 'gelenek icadı' oluşturacak simgesel bir anıt konularak yeni rejim olan Meşrutiyet'in benimsenmesi ve korunmasının kolektif hafızada yer etmesi amaçlanmıştır.

Bu dönemde yurdun değişik yerlerinde devletin varlığı, gücü, bağımsızlığının halkın görsel hafızasında yer edinmesi, anılması ve hatırlanması için anıtlar yapılmıştır. Modernleşen devletin kamusal alanda görünür kılınması Avrupai bir anlayışla anıtsal bir imge ile gerçekleşse de bu anıtlarda dini kaygılardan dolayı canlı figürü yer almamıştır⁶⁷⁹. Kamusal alanda kahramanlık ve zaferleri kutlamak ve ölümsüzleştirmek için yapılan anıtlara bir örnek olarak Urfa'da yaptırılan ilk Mustafa Kemal Anıtı örnek verilebilir.

Çanakkale Savaşı'nda Mustafa Kemal'in komutasındaki bir tabur Urfa'lı askerden gazi olarak memleketine dönenler Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal'i hayranlık ve övgüyle anlatmıştır. Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey tarafından yeni açılan bir caddeye Mustafa Kemal Paşa Caddesi adı verilmiştir. Daha sonra bu caddenin ortasında Hükümet Konağı'nın karşısına "Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal" için bir anıt yapılmıştır⁶⁸⁰. Dört cepheli anıtın cephelerinde çeşmeler, her yüzüne de

⁶⁷⁶ Ayşe Sibel Kedik, "Kamusal Alan ve Türkiye'de Heykelin Kamuya Açık Alanlarda Var Olma Koşulları", *Sanat Tasarım Dergisi*, C.2, S.3, 2012, s.s.77-91.

⁶⁷⁷ EK VI. Abide-i Hürriyet Madalyası ve Pul Örneği
<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/112966> (erişim 15/11/2021);
[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:%C3%82bide-i_H%C3%BCrriyet,_%C5%9Ei%C5%9Fli,_%C4%B0stanbul_\(14057276450\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:%C3%82bide-i_H%C3%BCrriyet,_%C5%9Ei%C5%9Fli,_%C4%B0stanbul_(14057276450).jpg) (erişim 15/11/2021)

⁶⁷⁸ Avcı ve Avcı, *a.g.m.*, s.s.23-45.

⁶⁷⁹ Üzerinde canlı figürü olan tek anıt Sivas valisi Muammer (Kardaş) Bey tarafından 1915-1916'da Sivas'ın Hafik ilçesine bir taş sütunun üzerine dikilen Osman Gazi büstüdür. Akt: Avcı ve Avcı, s.s.23-45.

⁶⁸⁰ EK VII. Şanlıurfa'daki Mustafa Kemal Paşa Anıt Çeşmesi. (Orijinal)

gidilecek yollar Osmanlıca olarak yazılmıştır⁶⁸¹. Kafkas Yolu, Hindistan Yolu, Bağdat Yolu ve Mustafa Kemal Paşa Caddesi (1333) yazılı bu anıt Mustafa Kemal için dikilen ilk anıt olmuş ve ilk kez bir caddeye O'nun adı verilmiştir⁶⁸².

Cumhuriyet'in kurulmasından sonra anıt ve heykel çalışmaları başlamış, daha çok Millî Mücadele ve Cumhuriyet temalı anıtlar kamusal alanda yerlerini almıştır. Sanatın diğer dallarında olduğu gibi heykel sanatında da Batı kaynaklı normlar benimsenmiş, sanat eğitimi için Batıya gönderilen sanatçılarla Batı standardı ülkeye taşınmıştır. Resmî ideolojiyi yansıtan anıtlar, devlet kurucularının heykelleri kitlelerin mekânsal aidiyetle kendi benlikleri ve milli duyguları aracılığıyla anlam kazanmıştır⁶⁸³.

Önemli bir olayın toplumsal hafızada yer edinmesi, okur yazar oranı düşük ülkelerde edebiyat yerine anıtlarla sağlanmaya çalışılmaktadır. Yukarıda bahsedilen mekân-anıt ilişkisinin yanında görsel okuryazarlık aracı olan anıtlar alt edebi metinler oluşturarak edebi bir dile dönüşmektedir. Ulusal kimlik yaratma amacının yanında Millî Mücadele ve Zafer timsali anıtlar Cumhuriyet dönemi olaylarını, Atatürk'ün eşsiz kişiliğini, Türk tarihindeki önemli kişileri ve olayları simgelemiştir. Millî Mücadele halkla kazanıldığı için heykellerde kadınları, köylüleri, halkı da içeren rölyefler kullanılarak milli bir bütünlük oluşturulmuştur⁶⁸⁴.

Devrimi, zaferi, inkılapları, çağdaşlığı halkın emeğini de kutsayacak şekilde yapılarak toplumun kendi kimliğinin temsili olarak gördüğü ve rejimi toplumsal alanda görünür kılan heykeller Cumhuriyetin kolektif hafızada milli bilinç oluşturmaya sağlamıştır. Ülkemizde anıtlar toplum üzerinde kimlik ve temsil etkisi yaratmış, anıtlar beklenen değeri görmüş ve istenen yönde amacına hizmet etmiştir.

Türkiye'de heykel sanatı diğer sanat dallarına nazaran daha yavaş gelişim göstermiştir. Genç Cumhuriyet'in ilk yıllarında yeteri kadar Türk heykeltıraş olmadığı için heykeller önce yabancı heykeltıraşlara yaptırılmış, ilerleyen yıllarda yurdun her yerine Türk sanatçıların eserleri dikilmiştir. İlk zamanlar kurtarıcı lider Atatürk'ün

⁶⁸¹ Anıt daha sonra yeniden düzenlenmiş, 'Bağdat Yolu' yazısı yerine yeni harflerle 'Ankara Yolu' yazdırılmış ve anıtın yeri değiştirilmiştir.

⁶⁸² A. Afetinan, "Urfa'da 1917'de Yapılmış M. Kemal Paşa Anıt Çeşmesi ve 50. Yılında Kemal Atatürk Anıtı 1973", **Belleten**, C.XXXIX, S.153, Ocak 1975, s.195. <https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/1355/tur> (erişim 25/12/2019)

⁶⁸³ Tekiner, **a.g.e.**, s.64.

⁶⁸⁴ Rölyeflerinde halkın da olduğu anıtlara İzmir Cumhuriyet Anıtı, Taksim Anıtı, Adana Atatürk Parkı Kurtuluş Anıtı, Çankırı Atatürk Anıtı örnekleri verilebilir.

heykelleri yaptırılarak hem heykel sanatı halka tanıtılmış hem de kamusal alanda devletin siyasal gücü görünür kılınmıştır.

İlk yıllarda yaptırılan heykeller modern şehircilik anlayışının devlet ideolojisiyle şekillendirilmesi olarak ele alınabilir. Ankara küçük bir Anadolu kasabasıyken başkent olarak seçilmiş, modern bir kent olarak yapılandırılmıştır. Güven Park örneğinde olduğu gibi yeni yaşam tarzına uygun mimari değişimler yanında parklar ve meydanlara dikilen anıtlarla Cumhuriyet ideolojisini ve toplumun devlete olan güven ve inancını pekiştirmek amaçlanmıştır. Güven Park ve Güven Anıtı⁶⁸⁵, adını anıtın üzerindeki Atatürk'ün "Türk, Öğün, Çalış, Güven" sözünün son kelimesinden almıştır. Anıtın bir yüzünde Türkiye'nin geçmişini ve geleceğini temsil eden ve birer müzisyen olarak tasarlanan yaşlı ve genç figürler, sağda ve soldaki rölyefler Kurtuluş Savaşı'nda cepheye silah taşımış Türk köylüsünü, cephe gerisindeki sağlık ekibini, sanatçı, düşünür, emniyet çalışanlarını temsil etmektedir. Anıtta Atatürk halkını koruyan yol gösterici bir deha olarak bir pelerine sarılmış, arkasında dört erkek figürüyle betimlenmiştir⁶⁸⁶.

II. Meşrutiyetten Cumhuriyet'in ilk yıllarına dek sürececek olan milli mimarlık akımı dönemin tüm mimarlarını etkilemiştir⁶⁸⁷. Osmanlı Devleti'nin Neo-Klasik biçimciliği ile şekillenen resmi mimari tercihi, aydınlanmanın fenerini taşıyan düşünürlerin ışığı ile yola çıkan Cumhuriyet liderleri için aynı anlayışla geçerli kabul edilmiştir. Dönemin aydın, bürokrat, sanatçı ve siyasetçilerine göre Türk milletinin köklü mimari geçmişi ve milli estetik mirası mimarlar tarafından Türk Milleti'ne yeniden kazandırılmalıdır⁶⁸⁸.

Kolektif bilinçte yeni bir milletin doğuşunun simgelerinden biri olarak inşa edilmiş milli üsluptaki ilk bina 1917'de Ankara'da İsmail Hasif Bey tarafından yapılmıştır. İttihat ve Terakki şubesi olarak yapılan bina 1920'lerde ilk Millet Meclisi olarak kullanılmış daha sonra Kurtuluş Savaşı Müzesi⁶⁸⁹ ne çevrilmiştir⁶⁹⁰.

XIX. yüzyılda Batı'ya gönderilen öğrencilerden oluşan kuşak Cumhuriyet kurulduktan sonra ulusçuluğun estetiğini oluşturmakta etkili olmuştur. Yeni devlet ve

⁶⁸⁵ EK VIII. Güven Park'taki Güvenlik Anıtı.

⁶⁸⁶ Ertuna, "Kızılay'ın Modernleşme Sahnesinden Taşralaşmanın Sahnesine Dönüşüm Sürecinde Güvenpark ve Güvenlik Anıtı", **Planlama**, TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, 2005/4, s.s.6-15.

⁶⁸⁷ Metin Sözen, "Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi ve Mimarları" **Mimaride Türk Milli Üslubu Semineri** (11-12 Haziran 1984 bildiriler), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1984, s.s.35-39.

⁶⁸⁸ Başkan, *a.g.m.*, s.s. 97-116.

⁶⁸⁹ EK IX. Kurtuluş Savaşı Müzesi.

⁶⁹⁰ Sibel Bozdoğan, **Modernizm ve Ulusun İnşası**, Metis Yayınları, İstanbul, 1996, s.s. 50-66.

ulus inşası sürecinde İstanbul'un tarihi ve kültürel zenginliği yanında Ankara'nın başkent ilan edilmesi, John Locke'un 'tabula rasa' tanımlamasındaki temiz sayfa idealini oluşturmuştur. Ankara şehir planlaması ve mimari alanda modern bir yüz ve görkemli bir estetik kazanarak devletin simgesi olmuş, yeni, temiz, saf, modern Türkiye'yi temsil eden ulusun kalbi olarak yansıtılmıştır. Özellikle 1920'li yıllarda yapılan kamu binalarında olduğu gibi anıtsal girişleri olan, kemerli, sütunlu cephelere ve geleneksel Türk mimarisinin süslemelerine sahip bu dönem *I. Milli Mimarlık Üslubu* şeklinde adlandırılır⁶⁹¹.

Dönemin Ankara'da yoğunlaşan bu mimari eserlerine Gazi Terbiye Enstitüsü, Osmanlı Bankası, Ziraat Bankası, İş Bankası, Ulus Adliye Binası⁶⁹², Türk Ocağı Binası ve Etnografya Müzesi⁶⁹³ örnek verilebilir. Batılı yeniliklere açık ancak Selçuklu-Osmanlı tarzı süsleme ve sütunlarla milli bir görüntü veren bu eserler dönemin öncü mimarlarından Mimar Kemalettin, Mimar Vedat, Guilio Mongeri gibi mimarların kişisel mimarlık anlayışlarını da yansıtmaktadır⁶⁹⁴.

1930'lu yıllara gelindiğinde mimari Osmanlı ve Selçuklu geleneksel görüntüsünden uzaklaşarak Avrupa Modern Hareketine yaklaşmıştır. Sanayi-i Nefise'den mezun olan yeni mimarlar Modern Hareket'in (Yeni Mimari) öncülleri olmuştur. Modern Hareket ile Kemalizm'in rasyonalist ve pozitivist idealleri hayat bulmuş, kubbelerin, çiçekli süsleme ve çinilerin yerine daha sade, minimalist, işlevsel, kolay üretilebilen haliyle saraylardan, süslü ve gösterişli mimariden eşitlikçi, halkçı bir mimariye geçiş gerçekleşmiştir. Modern milliyetçiliğin ulus devlette yapılaşan mimari tasarımı daha çok bir ideoloji olarak modernist bir yaklaşımla, Osmanlı ve İslami geçmişten uzaklaşarak Batılı, laik ve modern bir ulus yaratmak amacıyla radikal değişimlerle şekillenmiştir. Şüphesiz yıllar süren savaş ortamında geleneksel zanaatların usta ellerinin azalması, 1929 Ekonomik Buhranının dünyaya getirdiği kısıtlama ile mimarının de daha sade ve ekonomik bir görünüm kazanması ve ideolojik olarak modernizmin Cumhuriyet'i daha iyi temsil etmesi gibi etkenlerle de Türk ulusal mimarlığı üslup değiştirmiştir⁶⁹⁵.

⁶⁹¹ Seyfi Başkan, "Gelişim Süreci Perspektifinde Başkent Ankara'nın Son On yılı Mimarlığı", **Yapı**, Yapı Endüstri Merkezi Yayını, No:93, Ağustos 1989, s.40-46.

⁶⁹² EK X. Ankara Adliye Binası (1926).

⁶⁹³ EK XI. Ankara Etnografya Müzesi.

⁶⁹⁴ Başkan, "*Türk Modern...*", s.s. 97-116.

⁶⁹⁵ Bozdoğan, **Modernizm...**, s.s.71-78.

4.7. Spor

Hobsbawm'ın gelenek icadı olarak tanımladığı, anma ve kutlama törenleri aracılığı ile hayata geçirilen hatırlama ve hatırlatma projeleri, bireylerin varlıklarına meşruiyet kazandırmak amacıyla ortak duygu ve sadakat etrafında birleşmelerine zemin hazırlamaktadır⁶⁹⁶. Özellikle XX. yüzyıldan itibaren sosyolojik açıdan bir toplumda yaşayan bireylerin birlik duygusunun oluşmasında çeşitli periyodik kamusal törenlerin önemi büyüktür⁶⁹⁷. Üzüntü ve sevinçlerin paylaşılmasında toplum olmanın gereği olan ritüel ve geleneklerle düzenlenen toplantılar kültürel bir uygulamaya dönüştürülmüştür. Dini bir kaynaktan ya da kültürel kimlikten beslenen olaylar, savaş ya da barış, zaferler, devrimler, yenilgiler, devletlerin yıkılıp tekrar kurulması, göçler ya da sürgünler, doğal afetler gibi toplumları derinden etkileyen olaylar birer anma gününe dönüşür⁶⁹⁸. Oluşturulan hayali topluluğun belirlenen “biz” olma çerçevesinde milli kimliğin temellerini atan ortak anlam, simge, ritüel gibi unsurların yanında spor da önemli bir alandır⁶⁹⁹. İnsanları ortak heyecan ve sevinçte birleştiren taraftarlık duygusu toplumsal birliktelik için sporun önemini ortaya çıkarmaktadır.

İlköğretim alt sınıfların tasnif edilmesini sağlarken, orta sınıf için orta öğretim; elitler ve üst-orta sınıflar için ise mesleki olmayan yükseköğretim bir toplumsal katmanlaşma sağlamaktadır. Organik ya da ekonomik bağı olmayan insanların yabancılara karşı ulusal özdeşleşmesini sağlayan spor, aynı zamanda siyasal ve toplumsal öğeleri bir araya getirmiştir. Milli sporlar ve takımlar, anma günleri, Olimpiyatlar, Kupa Finalleri, kahramanlık sembolleri, heykeller, bayrak, milli marşlar milli duygular yaratmak için icat edilmiş geleneklere örnek verilebilir⁷⁰⁰.

Uluslararası profesyonel spor faaliyetleri milliyetçiliği besleyen, farklı milletlerin birbirine maddi manevi zarar vermeden mücadele ettiği, ulusal bütünlüğü ve kimlik etrafında birleşmeyi destekleyen alanlardandır⁷⁰¹. Bunlar iç dinamikleri birbirine kenetleyen, birlik bilincini geliştiren, devletlerin daha gelişmiş olanlar arasına katılması için fırsat sunan organizasyonlardır. Başarılı sporcular ve uluslararası

⁶⁹⁶ Hobsbawm, **Geleneğin...**, s.s. 305-356.

⁶⁹⁷ Hobsbawm, **Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm**, Çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, s.25.

⁶⁹⁸ Bengül Salman Bolat, **Milli Bayram Olgusu ve Türkiye’de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2012, s. 12.

⁶⁹⁹ Necmi Erdoğan, “*Popüler Futbol Kültürü ve Milliyetçilik*”, **Birikim Dergisi**, S. 49, 1993, s.s 26-33.

⁷⁰⁰ Hobsbawm, **Geleneğin...**, s.s. 305-356.

⁷⁰¹ Jong-Young Lee, **Sport Nationalism In The Modern Olympic Games**, University Of Northern Colorado, 1990, s. 17

arenada kazanılan milli sportif başarılar ulusların birbirinden farklı gruplarını birleştirmektedir.

Olimpiyatlar ya da dünya şampiyonaları da milli semboller haline gelmiştir. Kazanan ulusun milli marşının çalınması, bayrağının göndere çekilmesi ortak sevinç etrafında toplanan insanları birbirine kenetlemektedir. Spor müsabakalarında ulusçuluk, insanların toplumsal olma ve birbirine bağlanma ihtiyacını doyuran en yalın halini alır. Çok kültürlü toplumlarda aidiyet bağının bir ifadesi olarak taraftarlığın önemi, son zamanlarda, vatandaşlık kriterlerinden etnik grup, kimlik ya da din değil taraftarlık üzerinden değerlendirmesi ile daha belirginleşmiştir⁷⁰².

Emperyalist devletlerin sömürgelerinde uyguladığı kimlik politikalarında sporun kullanılmasına karşılık asimilasyona direnen ülkelerde ata sporlarının yeniden canlandırılması yoluna gidilmiştir⁷⁰³. Cumhuriyetin kurucu liderleri devletin kültürel temellerini medeniyet ve millilik ilkeleri temeline oturtturarak Batı uygarlığını örnek almıştır. Bu yenileşme ve çağdaşlaşma çabalarının ilk girişimleri Cumhuriyetten önce başlamıştır. Tablo resminden, tiyatroya, mimariden edebiyata, opera ve baleye kadar kuramları ve kavramlarıyla batıdan alınan sanat dallarının tümü son dönem Osmanlı sanatı içinde yer almıştır. 18. yy 'da başlayan bu çabalar toplumun her kesimine ulaşamamış, cumhuriyetle birlikte hayata geçmiştir. Toplumun opera, tiyatro, baleye adaptasyonu sağlanırken orta oyunu ve geleneksel seyirlik oyunlar, roman, öykü, modern şiirle beraber, divan edebiyatı, seyahatnameler bir kenara itilmemiştir⁷⁰⁴.

Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde kurucular sporun da modernize edilerek sporda ilerlemiş uluslar seviyesine ulaşılması için girişimlerde bulunmuştur⁷⁰⁵. Türk ata sporlarının çok uzun geçmişe sahip olmasına rağmen kurumsallaşmamış olması ve programlar dahilinde bilimsel metotlarla yürütülmemesi Türk sporunun ilerlemesini engellemiştir. Atatürk'e göre sporda kazanılan zaferler sadece sporcular, kulüpler ya da devletlerin değildir, tüm milletin başarısının göstergesidir⁷⁰⁶.

Birinci Heyet-i İlmiye programında “...Terbiye-i Bedeniyye Darülmuallemi'ni açılacak, izcilik teşkilatına ehemmiyet-i mahsusa verilecek, programlar ile mektepler teşkilatı tedricen içtimai esasta tevcih olunacaktır...” şeklinde gençlerin beden

⁷⁰² Rahşan İnal, **Küreselleşme ve Spor**, Evren Basım Yayın, İstanbul, 2008, s. 126.

⁷⁰³ Necmi Erdoğan, “Popüler Futbol Kültürü...”, s.s 26-33.

⁷⁰⁴ Şerafettin Turan, **Türk Kültür Tarihi**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2014, s.s.261-340.

⁷⁰⁵ **Atatürk'ün Söylev Demeçleri**, C.II, s.262 ve 420.

⁷⁰⁶ **A.g.e.**, s.260-262.

terbiyesi ve spor faaliyetleriyle ilgili çalışmalar yapılması gerektiği belirtilmiştir⁷⁰⁷. Terbiye-i Bedeniyye Darümuallimi'ni kurulmuş, Gazi Terbiye Enstitüsü adıyla Ankara'da hizmete başlamış, Çapa Muallim Mektebinde başına Selim Sırrı Bey'in getirildiği bir kurs açılarak İsveç'ten getirilen iki öğretmenle beden eğitimi öğretmenleri yetiştirilmeye başlanmıştır⁷⁰⁸.

Türk Sporunun ilk resmi örgütü Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın kurulmasıyla, spor ilk kez devlet eliyle desteklenmiş, bütçede spor için ödenek ayrılacağı taahhüt edilmiştir⁷⁰⁹. Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı ve Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi başındaki iki isim Ali Sami (Yen) ve Selim Sırrı (Tarcan)'ın çalışmalarıyla, sportif faaliyetler aracılığı ile dünya barışına katkı sağlamayı ilke edinen olimpiyat oyunlarına katılmak için 1922'de "*Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi*"⁷¹⁰ kurulmuştur⁷¹¹. 1924 Paris Olimpiyatları Türk sporcuların katıldığı ilk resmi olimpiyat olmuştur. Atletizm, bisiklet, eskrim, güreş, futbol ve halter branşlarında katıldığımız bu olimpiyatlarda sporcularımız ülkemizi dünyada tanıtmaya fırsatı yakalamıştır⁷¹².

Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın mali açıdan devlete bağılılığı nedeniyle yaşanan aksaklıklar nedeniyle birliğin yerine Türk Spor Kurumu kurulmuştur. Spor faaliyetlerinin yürütülmesinde ülke savunmasında gençlerin yetiştirilmesi amacı da güdülmüş, Türk Spor Kurumu ülke savunmasını amaçlayan bir gençlik yetiştirmek yanında Türk Kuşu'nu oluşturmak gibi amaçlarla kurulmuştur. Bu dönemde kış sporları, atıcılık, yelkencilik, havacılık gibi ülke savunması için de katkı sağlayacak spor dalları ve geleneksel sporlara önem verilmiştir⁷¹³.

İki yıllık bir varlık sürdüren kurum ülkede savaşıacak gençlik yetiştirmek için sporda disiplin kurma konusunda sınırlı bir merkezilik yürütebilmiştir. Daha sonra yerini dönemin Almanya, İtalya ve Rusya örneklerinde olduğu gibi "*sporun milli*

⁷⁰⁷ Faik Reşit Unat, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış**, Ankara, 1964, s. 28-37.

⁷⁰⁸ Erdal Ceyhan, **Türk Eğitim Tarihi Kronolojisi 1299–1997**, Ulusal Bellek, Edirne 2004, s. 84.

⁷⁰⁹ Fehim Üçışık, "*Türk Spor Yönetimindeki Gelişmeler ve Değerlendirilmesi*", **Spor Bilimleri I. Ulusal Sempozyumu Bildirileri**, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Mart 1990, s. 187.

⁷¹⁰ 1908'de kurulmuş olan "Osmanlı Olimpiyat Cemiyeti", 1922 Haziranı'nda "Cihân Müsabakalarına Hazırlanma Cemiyeti" adıyla yeniden teşkilatlanmış, 1922'de "Türkiye Millî Olimpiyat Komitesi" olarak kurulmuştur. Bkz: <https://www.olimpiyatkomitesi.org.tr/Detay/Hakkimizda/Tarihce/46/1> (erişim 15/10/2021).

⁷¹¹ <https://www.olimpiyatkomitesi.org.tr/Detay/Hakkimizda/Tarihce/46/1> (erişim 15/10/2021).

⁷¹² Atıf Kahraman, **Osmanlı Devleti'nde Spor**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1995, s.s. 710-714.

⁷¹³ Kurthan Fişek, **Spor Yönetimi**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Yay., Ankara 1980, s. 387.

*eğitim ve sağlık gibi kamu hizmeti olarak devlet eliyle yürütülmesi” gerekçesiyle tam bir devlet otoritesi ile kurulan Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü’ne bırakmıştır*⁷¹⁴.

Türk sporunun gelişimi ile yakından ilgilenen Atatürk 1932’de kurulan Halkevleri eğitim programları içine spor faaliyetlerinin alınması konusundan tavsiye ve telkinlerde bulunmuştur⁷¹⁵. Programlarda Türk ata sporlarının güreş, binicilik, okçuluk gibi dalları, ritmik jimnastik, gülle, trapez, artistik dans gösterileri, toplu geziler gibi sosyal etkinlikler de gerçekleşmiştir. Ata sporlarının milli kültür açısından önemi üzerinde duran Atatürk bu sporların ulusal ve uluslararası alanda öne çıkarılmasına özen göstermiştir⁷¹⁶.

1923’te Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı çatısı altında Okçuluk Federasyonu’nun kurulması ile Türk kültür tarihinin önemli bir sporu olarak okçuluk milli sporlardan biri olarak değerlendirilmiştir⁷¹⁷.

Milli spor bağlamında kuvvet ve zekâ oyunu olan güreş ile milli kültür arasında bağ kuran Atatürk güreşçileri güven ve mutluluk aşılayan abideler olarak görmüştür⁷¹⁸. Aspendos Antik Kentini gezdiği sırada burası gibi tarihi mekanlarda geçmişte de sportif faaliyetlerde bulunulduğunu ve bu mekanlarda uluslararası güreş müsabakaları düzenlenmesini önermiştir. Antik kentler ve ata sporları şeklindeki iki hafıza mekanını birleştirerek bunların böylece ‘*yaşayan mekanlar*’ haline gelmesi hakkında düşüncelerini dile getirmiştir⁷¹⁹. Güreşi çok sevdiği bilinen Atatürk, Güreş Bayramı kutlanmasını arzu etmiş, ayrıca Türkiye Güreş Federasyonu tarafından yurdun her yerinden gönderilecek gençlerin mücadele edeceği bir “*Altın Atatürk Kupası*” düzenlenmesini istemiştir. Güreş Federasyonu’nun teklifi ile Türkiye İdman Cemiyetleri İttikafı’nın VII. Kongresinde 19 Eylül Atatürk Güreş Günü olarak kabul edilmiş ve Atatürk’ün vefatına dek Ulu Gazi Güreşleri olarak müsabakalar düzenlenmiştir⁷²⁰. Bir spor dalında müsabaka ve bayram oluşturma düşüncesiyle, dönemin Avrupa’sındaki spor faaliyetleri gibi milli kültür öğelerimizle bilinç oluşturma ve medeni devletler gibi kültürel değerler yaratma çabasını görmek mümkündür.

⁷¹⁴ Fişek, **a.g.e.**, s. 388.

⁷¹⁵ Seda Bayındır Uluskan, **Atatürk’ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2010, s.49; Vakit, “Halkevlerinin Çalışma Kolları”, 13/02/1932.

⁷¹⁶ Doğan Yıldız, **Zeki, Çevik ve Ahlaklı Bir Sporcu; Atatürk ve Spor**, Telebasım Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.s.146-147.

⁷¹⁷ Doğan Yıldız, **Çağlar Boyu Türkler’de Spor**, Telebasım Yayıncılık, İstanbul, 2002, s.291

⁷¹⁸ Ferit Celâl Güven, “*Atatürk ve Türk Eri*”, **Beden Terbiyesi ve Spor**, 10 Kasım 1939, s.9.

⁷¹⁹ Mustafa Kemal Ulusu, **Atatürk’ün Yanı Başında**, İstek Yayınları, İstanbul, 2017, s.378.

⁷²⁰ Cem Atabeyoğlu, **Atatürk ve Spor**, Hisarbank Kültür Yayınları, İstanbul 1981, s.16

Bir diğ er ata sporumuz olan binicilikle ilgili Osmanlı döneminde çeşitli girişimler yapılmış ve bazı şehirlerde yarışlar düzenlenmiş olsa da elimizde somut bilgiler bulunmamaktadır. Operatör Doktor Emin Erkul'un anılarından⁷²¹ edindiğimize öğrendiğimize bilgilerle atlara ve biniciliğ e büyük ilgisi olan Mustafa Kemal Millî Mücadele devam ederken halkın moralini de yükseltmek için Ankara tren istasyonu civarında ilk at yarışlarının düzenlenmesine öncülük yapmıştır. Emin Bey ve Hüsrev Bey 1920'de Ankara'da ilk hipodromun kurulmasını sağlamıştır.

Millî Mücadele'nin zorlu şartlarına rağmen sonraki yıllarda da devam edilen yarışlar Cumhuriyet'in ilanından sonra resmi bir yapı haline getirilmiştir. 1923'te yarışçılığın uzman kuruluşlarca yürütülmesi için yasal adımlar atılmış, 1926'da 'Yüksek Yarış ve Islah Encümeni' ile yarışçılığımız  ağda  bir yapı kazanmıştır. 1927'den itibaren yıllık programa kavu turulan at yarışları İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Adana, Samsun, Sivas ve Konya'da d zenlenmi tir⁷²².

Türk tarihinde atın yeri Türk spor tarihi için de oldukça önemlidir. Savaş yılları sonunda değerli atların azalmasıyla at yeti tiriciliğ  de darbe almıştır. Mustafa Kemal bu sporu teşvik ederek at ıslahını ve atçılığın yayılmasını sağlayanın yanı sıra modern bir başkentte at yarışları yapma gereğ  ile ileri gelen devlet adamlarının da atçılıkla ilgilenmesine  n ayak olmuştur. Mustafa Kemal'in adıyla düzenlenmeye ba layan Gazi Ko usu ilk defa 10 Haziran 1927'de yapılmı tır⁷²³. Türk yarışçılık dünyasının en önemli yarışı ve Atatürk adına düzenlenmiş en eski yarışma olan Gazi Ko usu günümüzde de sürdürülen prestijli bir yarışmadır.

Türk biniciliğinin en büyük zaferlerinden biri II. Dünya Savaşı'nın öncesinde İtalya'da yapılan "Mussolini Uluslar Altın Kupası" olmuştur. 1938'de Roma'da gerçekleşen yarışta binicilerimiz altın kupayı kazanmıştır. Şeref direğine Türk Bayrağının çekilmesi ve coşkuyla alkı lanması basında da büyük bir sevinçle kar ılanmı tır⁷²⁴: *"...Bütün mütevazi kadrosuna ve vesaitine rağmen Türk subaylarının aldığı parlak neticeyi, biniciliğın milli Türk sporu olmasıyla izah edebiliriz. Buna Türk Subaylarının yabancı memleketlerde ve bihassa enternasyonal*

⁷²¹ Detaylı bilgi için bkz: Melih Tinal, **Opr. Dr. Emin Erkul'un Milli Mücadele Anıları**, Zeus Yayınları, İstanbul, 2011.

⁷²² Türkiye Jokey Kulübü Resmi Web Sitesi <https://www.tjk.org/TR/Kurumsal/Static/Page/Tarihce> (erişim 15/10/2021).

⁷²³ Erol Ev in, "Atatürk' n Spora ve Sporculara Bakı ı", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.33, S.55, 2014, s.s.303-378.

⁷²⁴ "Binicilerimiz  ok Alkı landılar", **Ak am**, 30 Mayıs 1938.

*müسابakalarda bayraklarının şerefini korumak, onu şeref direğinde dalgalandırmak için ne büyük bir azimle çalıştıklarını da ilave etmek lazımdır*⁷²⁵.” Bu yarışmadan sonra İtalyanlar binicilerimize “*Atatürk’ün Süvarileri*” adını takmış ve daha sonra da binicilerimiz böyle anılmaya devam etmiştir⁷²⁶.

Sporun sıradan bir gösteri olmasından çok öte, milletlerin prestij ve güç sergilediği olimpiyatlar devletlerin özenle hazırlandığı alanlar olmuştur. Olimpiyat tarihinde önemli bir yeri olan 1936 Berlin Olimpiyatlarında Hitler tarafından Aryan ırkın üstünlüğünün dünyaya kanıtlanacağı bir fırsat olarak görülmüştür⁷²⁷. Türk basınına yansıyan haberlerde bu olimpiyatların Avrupa’da yaklaşan savaşın ve ırkların, milletlerin spor harbi olduğuna dikkat çekilmiştir⁷²⁸.

Atatürk savaş rüzgarlarının estiği Avrupa’da, Olimpiyatların batılı devletlerin güç gösterisine döneceğini öngörmüş ve Türkiye Cumhuriyeti’nin de bu sahnede var olduğunu ve gücünü göstermek istemiştir. Türkiye’den yedi branşta içinde kadınların da olduğu 48 sporcuyla katıldığımız olimpiyatlarda ilk Türk Olimpiyat şampiyonluğunu güreş dalında altın madalya kazanan Yaşar Erkan⁷²⁹ getirmiştir⁷³⁰. Bu olimpiyatlar kadınların da erkeklerle eşit tutulduğu, Türk sporuna özgüven ve cesaret getiren, dünyaya Türk sporunun ve Türkiye Cumhuriyeti’nin yeni yüzünün tanıtıldığı ilk olimpiyat olmuştur.

⁷²⁵ “Binicilerimizin Yeni ve Parlak Muvaffakiyeti”, **Ulus**, 3 Mayıs 1938.

⁷²⁶ Doğan Yıldız, **Çağlar Boyunca Türkler’de Spor**, Telebasım Yayıncılık, İstanbul, 2002, s.s.246-247.

⁷²⁷ Celil Bozkurt, “Nazilerin Gölgesinde 1936 Berlin Olimpiyatları ve Türk Sporcuların Müسابakaları” **International Journal of History**, C.6, S.6, 2014, s.17.

⁷²⁸ “Berlin Olimpiyatları başladı”, **Haber**, 1 Ağustos 1936; Va-Nu, “Benim görüşüm”, **Haber**, 8 Ağustos 1936.

⁷²⁹ Sporunun aslen soyadı Naçar(çaresiz) iken Atatürk tarafından “Erkan” olarak değiştirilmiştir. Sporcu hakkında geniş bilgi için bkz: **Olimpiyatlardaki İlk Altın Adamımız Yaşar Erkan**, Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi, İstanbul 2003.

⁷³⁰ “Arslan Yaşar Nasıl Dünya Birincisi Oldu?”, **Cumhuriyet**, 13 Ağustos 1936; “Yaşar’ın Dünya Şampiyonluğu Töreni”, **Haber**, 12 Ağustos 1936; Ayrıca Bkz: Atabeyoğlu, **Olimpiyatlar...**, s.95.

5. BÖLÜM: HUKUKSAL VE TOPLUMSAL ALANDA ULUSLAŞMA ÇALIŞMALARI

Devletler ortak değerlere sahip, geçmişlerini paylaşan ve gelecekte birlikte yaşamak isteyen kitleler (millet) üzerine kuruldukları için güçlü ve sürekli. Farklı din, dil, tarih gibi öğelere sahip insanların oluşturduğu imparatorluklar ise modern millet ya da milli devletteki gibi birleştirici güce sahip yapılar değildir. Dinlerin yarattığı öteki kavramı zamanla siyasi anlamda “öteki” haline gelmiştir. Buna örnek olarak Doğu ve Batı Roma İmparatorlukları gösterilebilir. İki devletin Hristiyanlık anlayışı arasındaki fark din, devlet, millet anlayışlarının giderek ayrışması sonucunda Batı Roma çökmüş, İstanbul merkezli Bizans İmparatorluğu ayakta kalmıştır. Bizans İmparatoru, kilise üzerindeki hâkimiyetini arttırarak toplumu din adına devlet ihtiyaçlarına göre şekillendirmiştir.

Modern devlette yurttaşlara güçlü vatandaşlık duyguları aşılanarak ve iyi yurttaşlar olmaları öğretilerek, toplumsal akıl ve iradenin oluşması sağlanır. Ortak bir kültür yaratılarak benimsetilir ve böylece bireysel iradelerin genel irade ile uyum içine sokulması sağlanır. Vatan olgusu çevresinde birleşen bireyler arasında sevgi bağı kurulur ve bireyler erdemli insanlara ve iyi yurttaşlara, toplum ise bir ulusa dönüşür.

Dominique Schnapper devletin, iç ve dıştaki etkinliğini meşrulaştıran bir *yurttaşlar cemaati* olarak bütünleştiğini ifade etmiştir. Ulus, içine aldığı halkları kapsayarak siyasi anlamda uluslararası kendini kabul ettirebilmek amacıyla egemenliğini savunmuştur. Ulus, etnik gruptan çok farklı olarak tarihi ve siyasi bir gerçekliktir. İç bütünleşme süreci, ortak amaçların tanımlanması, ortak inançların paylaşılması, üyeler arasında etkileşimin olmasıdır. Dış etkinlik ise ulus-devletin dışa karşı bağımsız oluşu ve uluslararası kendi iradesini kabul ettirebilmesidir⁷³¹.

Devlet kavramının vazgeçilemez kurucu öğelerinden biri, kendisine bağlı bir insan topluluğudur. Yurttaşlık, bireyin aidiyet taşıdığı devletin, tarihsel süreçte yaşanan sosyal, siyasal ve ekonomik değişimi ile ilgili bir kavramdır. Yurttaşlık sosyal ve siyasal hakların elde edildiği süreç olarak sosyolojik olduğu kadar, ulus devletlerin

⁷³¹ Schnapper, **a.g.e.**, s.s. 43-53.

politik bir kurum olarak varlığını oluşturan ilkeleri meşrulaştırdığı temel mekanizmalardan biri olan eğitimle de ilgilidir. Vatandaşlık eğitimi aile, toplum ve okulların sorumluluğu olarak; kimlik, hak ve sorumluluklar gibi vatandaşlığın tüm boyutlarını kapsayan bilgi, beceri, değer ve tutumlara sahip iyi vatandaşlar yetiştirmektir⁷³².

Vatandaşların eğitimi için iyi bir araç olan edebiyatın etkisiyle halk kitleleri, tekrar edilen yenilikleri gelenek olarak kabul eder ve kimlik kaynağı olarak benimser. Sözlü edebiyatın yazıya aktarılacak kalıcı hale gelmesi daha geniş kitlelere ulaşmayı temin ederken milleti şekillendirmede uzun vadeli hedeflere ulaşmayı da sağlar. Anayasal olarak vatandaşlık haklarının güvence altına alınması, vatandaşların eğitimi, kültürel çalışmalar yardımı ile bir milli bilinç oluşturulması gibi süreçlerle devletlerin vatandaşlarının toplumsal ve hukuki gereksinimlerini yerine getirmesi gerekmektedir.

Hans Kohn Türk Milliyetçiliği oluşumunun üç esasını “*yeni bir lisanın ihtidası; din hakkında yeni tavır ve hareket ve kadının umumi hayata girmesi*” şeklinde belirtmiştir⁷³³. Bu açıdan bakıldığında dil, din ve kadınlarla ilgili gelişmeleri incelemek gerekmektedir. Kadın hakları konusu ilerleyen başlıklarda incelenecek olup Yeni Osmanlılar ile başlayan dil ve edebiyat yenileşmeleri dilde sadeleşme çalışmaları, 1876 Anayasasında devletin resmi dilinin Türkçe olarak belirtilmesi dil çalışmalarının ilk adımları sayılabilmektedir. Anayasanın 11. Maddesi “*Devlet’i Osmaniye’nin dini, Din-i İslâmdır.*” şeklinde belirlenmiş, laik bir düzen kurulmasa da “*Memalik’i Osmaniye’de maruf olan bilcümle edyanın serbesti icrası ... Devletin tahdi himayetindedir.*” hükmü inanç ve ibadet özgürlüğü anayasal güvence altına almıştır⁷³⁴.

En geniş anlamıyla din ve vicdan özgürlüğü ve herkes için eşit adalet temeline dayanan, farklı inançlara devletin tarafsız yaklaştığı anayasal düzenleme olan laiklik, din ile devlet işlerinin bağımsız yürütülmesidir⁷³⁵. Devletin resmi dininin olmaması ve tüm dinlere tarafsız durması yanında vatandaşlarına ibadet özgürlüğü sağlaması, devlet kurumlarının din kurallarından bağımsız hareket etmesi gerekmektedir⁷³⁶.

⁷³² Fatma Ünal, **Vatandaşlık Yaklaşımları, Vatandaşlık Bilinci Karma Araştırma Örneği**, Pegem Akademi, Ankara, 2019, s.2.

⁷³³ Hans Kohn, **Türk Milliyetçiliği**, çev. Ali Çetinkaya, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1944, s. 38.

⁷³⁴ Lewis, **a.g.e.**, s.104.

⁷³⁵ Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara 2010, s. 79-84.

⁷³⁶ Fatih Özkul, “*Anayasalarımızda Laiklik İlkesi*” **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı 4, 2014, s. 276.

Türkiye’deki Laiklik girişimleri Batı’dan farklı olarak dine karşı yürütülen mücadele sonucu değil, çağdaşlaşma yolunda yürütülen çabalar gereği gerçekleşmiştir. Kanun-i Esasi’nin 1909’daki değişikliği, kapitülasyonların kaldırılması, Millî Mücadele döneminde ulusal devlet ilkeleri ve Saltanatın kaldırılması gibi adımlarla devleti laiklik için hazırlama aşamaları başlamıştır. Saltanatın kaldırılması Saltanat ile Halifeliği birbirinden ayırmış, bir anlamda din ve devlet birbirinden ayrılmıştır. Cumhuriyet’in ilanından sonra laik hükümet tabirinin dinsizlik olarak algılanmaması için⁷³⁷ 1924 Anayasası’na, 1921 Anayasası’nda olmayan “*Türkiye Devleti’nin dini, Din-i İslam’dır.*” cümlesi eklenmiştir. 3 Mart 1924’te çıkarılan “*Hilafetin ilgasına ve Hanedan-ı Osmani’nin Türkiye haricine çıkarılmasına dair kanun*”⁷³⁸ ile Halifelik de kaldırılmıştır. Eğitimin ve hukukun laikleşmesini sağlayacak bu adımlar Batılılaşma sürecinden gelen aydınların çağdaş dünyadaki gibi laik bir devlet kurma çabalarıyla gerçekleşmiştir. 1937 yılında laiklik kavramı; tüm ilkelerle birlikte anayasaya girmiş, din ve vicdan özgürlüğü temelinde din ile devlet işlerinin ayrı tutulmasını yasallaştırmıştır⁷³⁹.

5.1. Anayasal Düzeyde Uluslaşma

Anayasa devletin kuruluş değerlerini ifade eden, tarihsel bir sürecin ürünü olan temel kanundur⁷⁴⁰. Anayasa oluşma sürecinde kongre metinleri, bildirgeler, anayasal belgeler ya da yarı anayasal belgeler ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Devleti anayasal gelişmeleri çeşitli misaklar, belgeler, sözleşmeler ya da anayasal belgeler şeklinde başlamıştır⁷⁴¹. Osmanlı-Türk Anayasacılık tarihinin ilk anayasal belgesi olarak kabul edilen ve Padişah ile Ayanlar arasında yapılan Sened-i İttifak 7 Ekim 1808’de yönetici kullar, yoksullar ve reayanın korunması, tahkikat yapılmadan ceza verilmemesi, cezaların suça göre verilmesi, Sadrazamın keyfi uygulamalar yapmaması gibi maddelerle öne çıkmıştır⁷⁴².

⁷³⁷ Atatürk, **Nutuk**, C.2, TTK Basımevi, Ankara, 1999, ss.953-955.

⁷³⁸ Reşat Kaynar, **Türkiye’yi Laikleştiren Yasalar**, ATAM Yayınları, Ankara, 1998, s.34

⁷³⁹ Mehmet Emin Elmacı, “*Laiklik Kavramı ve Türkiye’de 3 Mart Yasalarına Kadar Gelişimi*”, **Tarih Okulu Dergisi (TOD)** Haziran 2018, Yıl 11, Sayı XXXIV, s.s.767-805.

⁷⁴⁰ Mümtaz Soysal, **Anayasaya Giriş**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2011, s.s. 27-29.

⁷⁴¹ Türkiye’nin anayasa tarihinin ve hükümet sistemlerinin tarihsel gelişimi için bkz: M.Fatih Çınar, “*Hükümet Sistemlerinin Tarihsel Gelişimleri Işığında Türkiye İçin Anayasal Önergeler*”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2018.

⁷⁴² Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004. s.s. 41-42.

3 Kasım 1939 Gülhane Hatt-ı Hümayunu Müslüman ve Hristiyan halkların namus, can ve mal güvenliğini sağlamayı, askerliğin düzenlenmesini ya da vergilerin düzenli bir esasa göre alınmasını içermesi açısından önemli bir belgedir⁷⁴³. Tanzimat Fermanı ile benzerlik gösteren 1856 Islahat Fermanı Müslüman ve gayrimüslim herkesi eşit tutmayı amaçlamış, millet sisteminden Osmanlıcılığa geçişi vurgulamıştır⁷⁴⁴. Daha sonraki süreçte anayasal düzenlemeler 1863 Ermeni Patrikliği Nizamı, 1864 Vilayat Nizamnamesi, 1865 Hahamhane Nizamı gibi millet nizamnameleri şeklinde görülmüş, her milletin kendi iç düzeni için hazırladığı belgeler olmuştur⁷⁴⁵.

23 Aralık 1876'da ilk Osmanlı-Türk Anayasası olan 119 maddeden oluşan Kanun-i Esasi ilan edilmiş ve ilk Anayasa ile kurulan parlamento oluşmuştur⁷⁴⁶. Yürürlükte kaldığı sürece yedi defa değişiklik yapılan Kanun-ı Esasi'nin bölümleri; Memaliki Devleti Osmaniye, Tebaai Devleti Osmaniyenin Hukuku Umumiyesi, Vükelâyı Devlet, Memurin, Meclisi Umumi, Heyeti Ayan, Heyeti Mebusan, Mehakim, Divanı Âli, Umuru Maliye, Vilâyat, Mevaddı Şetta (çeşitli maddeler) şeklindedir⁷⁴⁷.

İçerdiği maddeler incelendiğinde ilk bölümün birinci maddesi “*Devleti Osmaniye memalik ve kıtaatı hazırayı ve eyalatı mümtüzeyi muhtevi ve yekvücut olmakla hiçbir zamanda hiçbir sebeple tefrik kabul etmez.*”⁷⁴⁸ ifadeleri ile vatanın bölünmezliği ilkesini içermektedir. Ancak vatan kavramına eşlik edecek bir millettten bahsedilmemiş, Bülent Tanör'ün de belirttiği gibi egemenliğin kime ait olduğu kesin bir hükümle ifade edilmemiştir⁷⁴⁹. Sekizinci madde “*Devleti Osmaniye tabîyetinde bulunan efradın cümlesine hangi din ve mezhepten olur ise bilâ istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir.*”⁷⁵⁰ İfadesi Osmanlı uyruğunda bulunan herkesin istisnasız Osmanlı kabul edildiğini ve

⁷⁴³ Server Feridun, **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, Aydın Güler Kitabevi, İstanbul, 1962, s.s. 1-6.

⁷⁴⁴ Selçuk Akşin Somel, “*Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler*”, **150.Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat

Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 2007, s.s. 61-84.

⁷⁴⁵ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal...** s. 131.

⁷⁴⁶ Mustafa Görüryılmaz, **Türklerde Anayasa Hukukunun Gelişimi**, Işık Yayınları, Ankara 2007, s.s. 154-157.

⁷⁴⁷ Metnin orijinali için Bkz. Kili ve Gözübüyük, **Türk Anayasa...** s.s. 27-42.

⁷⁴⁸ Kili ve Gözübüyük, **Türk Anayasa...** s. 27.

⁷⁴⁹ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal...** s.135.

⁷⁵⁰ Kili ve Gözübüyük, **Türk Anayasa...** s. 28.

Osmanlı sıfatının kanunen belirlenen şekilde kazanıldığını ve kaybedildiğini belirtmesi yurttaşlık kavramı açısından önemlidir.

23 Temmuz 1908’de ilan edilen II. Meşrutiyet Tarık Zafer Tunaya’nın belirttiği gibi Abdülhamid rejiminin yıkılması, Osmanlı İmparatorluğunun sonu, yeni bir devletin kuruluş deneyi olan bir siyaset laboratuvarı olmuştur⁷⁵¹. II. Meşrutiyet Müslüman ve gayrimüslim halkın birliğini ve Osmanlı yurttaşı yaratmayı hedefleyen Osmanlıcılık ideolojinin ön plana çıktığı bir belge ancak Tanör’ün de dediği gibi Türk liberal aydınların hareketi olduğu için aslında Türk ulusçuluğunun tohumlarını atan bir harekettir⁷⁵².

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk anayasası olarak 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu kuruluş anayasası olarak yürürlüğe girmiştir⁷⁵³. Türkiye Devleti ismini kullanmış ve bir geçiş dönemi anayasası olmuştur. 23 maddelik metinde daha çok devlet teşkilatından bahsedilmiş, öncelikli amaç yurdun düşmandan kurtarılması olduğu için⁷⁵⁴ yurttaşlık ile ilgili düzenlemelere yer verilmemiş ancak hakimiyet millete vermiştir⁷⁵⁵.

Millî Mücadele döneminde millî kimlik oluşturma mühendisliği tam anlamıyla gerçekleşmemiş⁷⁵⁶, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde *Türklük* ve *Türk milliyetçiliği* kavramları değil, *Camia-ı Osmaniye*, *Memalik-i Osmaniye* gibi terimler kullanılmıştır⁷⁵⁷. Millî Mücadele dönemi liderleri Türk ulusçuluğunun henüz şekillenmemiş olmasından da hareketle, İtilaf devletlerinin etnik bölünme yaratma çabalarını boşa çıkarma amacıyla Türklük, Türk milleti ya da Türk milliyetçiliği ifadelerinden uzak kalmayı tercih etmişlerdir⁷⁵⁸. Kurtuluş Savaşı’nın kazanılması

⁷⁵¹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siya...*, s.121.

⁷⁵² Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal...*s. 177.

⁷⁵³ Geniş bilgi için Bkz: Ergun Özbudun, *1921 Anayasası*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1992.

⁷⁵⁴ Reşit Gürbüz, *Anayasa Hukuku (Genel Esaslar-Türk Anayasa Hukuku)*, Turhan Kitabevi, Ankara 2008, s. 37-38.

⁷⁵⁵ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal...* s.s. 252-253.

⁷⁵⁶ Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık*, Birikim Yayınları, İstanbul,2003, s.20.

⁷⁵⁷ “30 Teşrinievvel sene 334 tarihindeki hudut dâhilinde kalan ve her noktasında ekseriyeti İslâmlar teşkil eden aksam-ı memalik-i Osmaniye yekdiğerinden ve camia-i Osmaniye’den gayrı kabil-i tecezzi ve infikâk bir küldür. [...] Bircümle anasır-ı İslâmîye yekdiğerine karşı hürmet-i müteakabile ile hiss-i fedakâri ile meşhûn ve vaziyet-i ırkıye ve içtimâîye ve şerait-i muhitîyelerine riayetkâr öz kardeşirler. [...] Bilumum İslâm vatandaşlar cemiyetin aza-yı tabiiyesindendirler.” Bkz: Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 245, 248; Ayrıca Bkz: Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu...*, s. 98.

⁷⁵⁸ Ergun Özbudun, “*Millî Mücadele ve Cumhuriyetin Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu*”, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik içinde, Haz: Nuri Bilgin, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 63-70, s.63.

ancak Türkler dışındaki Müslüman halkın da mücadeleye dâhil edilmesiyle mümkün olacağından bu amaçla Millî Mücadele döneminde milliyetçi söylemlerden özellikle kaçınılmış, azınlıklar, ayaklanmalar, işgal kuvvetleri, Sultanın orduları gibi çetin savaşlar içindeyken farklı etnik gruplarla anlaşmak ve ayrılıkçılık yaratmalarına yer vermeden birlikte mücadele içine girmelerini sağlamak gerekmiştir⁷⁵⁹.

İlk anayasa olan 1921 Anayasası temel hak ve özgürlüklerden bahsetmiyor olsa da birinci maddede “*hâkimiyet bila kayd ü şart milletindir*” ifadesi ile egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu bildirmiştir. İkinci madde milli devlet ilkesini, devletin Türk milleti adına tüm güçlerin toplandığı Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından yönetileceğini ifade eder⁷⁶⁰. TBMM’nin çıkardığı anayasaların hepsinde ulusal iradenin esas alındığı ulus devlet yapısı benimsenmiştir. Osmanlı Devleti’nden kalan topraklarda yaşayan ya da göç ile gelen halk, etnik ya da dinsel alt kimliklerin bölücü ya da yıkıcı etkilerini bertaraf etmek amacıyla Türk üst kimliğinde birleştirilmek istenmiştir⁷⁶¹.

1921 Anayasası Cumhuriyet ilan edilmeden önce hazırlandığı için kısa ve savaş şartlarında çıkarılmış olduğu için yetersiz bir metindir. Devletin yetkilerini, toplumun genel çerçevesini ve milletin hak ve görevlerini tanımlayan 1924 Anayasası; daha önce olmayan temel hak ve hürriyetlere ilişkin düzenlemeler yer alırken bunların verileceği yurttaşlar hakkında da açıklamalarda bulunmuştur⁷⁶². Bu anayasa, Osmanlı İmparatorluğunun yıkıntıları üzerine inşa edilen özünde ulusal egemenlik ilkesi olan, laik ve demokratik bir devletin temellerini atmıştır. Bu anayasada kültürel ve ulusal bir topluluk hedeflenmiştir. Tabiiyet yerine vatandaşlık ifadesi Türk hukukuna 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile anayasal düzeyde girmiştir. 1924 Anayasasının vatandaşlığı düzenleyen 88. Maddesi “*Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur.*” ifadesiyle vatandaşlığın ırk din, kan bağı ile değil, birlikte yaşama arzusu ile kurulduğunu anlatır. “Vatandaşlık itibarıyla” açıklaması mübadelede Türkçe konuşan gayrimüslimlerin Yunanistan’a gönderilmesinde de görüleceği üzere sadece dili Türkçe olanların Türk kabul edilmediği gerçeğinin farklı bir ifadesidir. Böylece Türklük sadece gönül bağı ya da

⁷⁵⁹ Bkz: Sevan Nişanyan, “Kemalist Düşüncede ‘Türk Milleti’ Kavramı”, Türkiye Günlüğü, Sayı 33, Mart- Nisan 1995, s.s.130-135.

⁷⁶⁰ Anıl Çeçen, **Türkiye Cumhuriyeti Ulus Devleti**, Ulusal Türkiye Dizisi:5, Fark Yayınları, 1. Basım, Ankara, 2007, s. 187.

⁷⁶¹ Çeçen, **Türkiye Cum...**, s. 203.

⁷⁶² Bihterin Vural Dinçkol, Alper Işık, “1924 Anayasası Döneminde Yurttaşlık Anlayışı”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, C.21, S.1, Mart 215, s.s.13-43.

siyasi kabulleniş olarak kabul edilmemiş vatandaşlık olarak verilmiştir. Osmanlı dönemindeki tebaanın padişaha bağlılığı geride bırakılarak anayasal düzeyde laik ve çağdaş anlamda bir vatandaşlık anlayışı kabul edilmiştir⁷⁶³.

88. Maddede ayrıca “*Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk ıtlak olunur*” denilerek bu kimseler Türk’tür demek yerine vatandaşlık itibari ile Türk şeklinde bir adlandırmanın vatandaşlık ilişkisi ile sınırlı bir tanımlama olduğu ifade edilmiştir⁷⁶⁴. Anayasanın bu maddesi ile vatandaşlar arasında dinsel ve ırksal farklılıklar olduğu kabul edilmiş, Türklük sıfatının dinsel ya da ırksal bir anlamı olmadığı, coğrafi ve siyasi bir anlam taşıdığı benimsenmiştir⁷⁶⁵. Türk olmayan Müslüman etnik grupların da Türk olarak değerlendirilmiş olması, Yunanistan ile yapılan mübadelede dil değil din esaslı bir program izlenmesi Türklük tanımında az da olsa din olgusunun varlığını göstermektedir. Gayrimüslimlerin anayasal anlam dışında Türk kabul edilmemesi için de izlenen bu yolda ırk olan Türk ile yurttaşlık anlamında, anayasal anlamdaki Türk kavramları birbirinden ayrı temellere oturtulmuştur. Müslüman olmayan azınlıklara eşit yurttaşlık hakları verilse de sosyolojik anlamda Türk olarak kabul edilmemişlerdir. Mustafa Kemal’in “*Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına, Türk Milleti denir*” şeklinde yaptığı millet tanımı ırk anlayışından uzak, “*millet, dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı vatandaşların oluşturduğu siyasi ve sosyal bir topluluktur*”⁷⁶⁶ tanımı ise subjektif millet anlayışına uygun anayasal bir ifadedir.

1925’teki Şeyh Sait İsyanı sonunda Anadolu’nun Balkanlaşması endişesi ile farklılıkları inkâr eden, bütünleştirici bir vatandaşlık anlayışıyla, ulusal kimlik dışındaki farklılıkların kültürel yaşam alanları daraltılmıştır⁷⁶⁷. 1926 Memurin Kanunu’nun dördüncü maddesi devlet memuru olacaklarda beşinci maddesi ise müstahdem olacaklarda Türkçe konuşmak değil Türk olmak şartını aramıştır⁷⁶⁸. 1927 yılından sonra dil unsuru vatandaşlık kavramı için önem kazanmaya başlamıştır. 1925’te meydana gelen Şeyh Sait isyanının yarattığı yurttaşlık idealinin sınırları

⁷⁶³ Rona Aybay, **Vatandaşlık Hukuku**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 73.

⁷⁶⁴ Kazım Berzeg, “*İnsan Hak ve Özgürlükleri, Demokrasi, AB Kriterlerine Uyum ve Çağdaşlaşma İçin Atatürk’ün 1924 Anayasası’nı Tekrar Yürürlüğe Koyalım*”, **Yeni Türkiye**, Avrupa Birliği Özel Sayısı, 2000, S. 35, s. 634.

⁷⁶⁵ Tanör, **a.g.e.**, s.s. 309-310.

⁷⁶⁶ İnan, **Medeni Bilg...**, s. 40.

⁷⁶⁷ Fazıl Hüsnü Erdem, Mahzar Bağlı, “*Modernleşme ve Ulus Devlet Olgusu Kısacasında Azınlıklar Sorunu: Süryaniler*”, **Süryaniler ve Süryanilik III**, Haz. Ahmet Taşgın ve diğerleri, Ankara, 2005, s. 143.

⁷⁶⁸ https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400788.pdf (erişim 13/05/2021)

hakkındaki endişe, 1926'da Türkçe dualarla namaz kılma ve İslam'ı Türkleştirme çabalarına zemin hazırlamış ve 1930 yılında "Vatandaş, Türkçe konuş!" kampanyası başlatılmıştır⁷⁶⁹.

Cumhuriyetin ilanından 5 yıl sonra, 23 Mayıs 1928 tarih ve 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun kabul edilmesiyle 1869 tarihli Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi yürürlükten kalkmıştır. Bir dizi savaştan çıkmış ve nüfusu azalmış yeni devlet, Türk vatandaşlığı verme eğiliminde olmanın da etkisiyle yeni kanunla kan bağı ilkesine toprak ilkesini de eklemiş, Türkiye topraklarında doğup anne babası vatansız olan ya da belli olmayan çocuklara Türk vatandaşlığı verilmesi hükmü kabul edilmiştir⁷⁷⁰. İlerleyen yıllarda Türk vatandaşlarına verilen ekonomik ve sosyal alanlardaki imtiyazlar sayesinde Türk vatandaşlığından çıkarılma ve Türk vatandaşlığına kabul edilmek için girişimler başlamıştır.

Ortak bir vatandaşlık kimliği oluşturmak isterken alt kimlikler reddedilmemiştir. 1930'lu yıllarda gelişen otoriter rejimler döneminde geliştirilen halkçılık ilkesi ulusal kimliğin tanımını sınıfsız, imtiyazsız ve kaynaşmış bir kitle olarak değiştirmiştir. Türk toplumundaki farklılığın sınıfsal değil mesleki farklılık olduğu savunulmuştur.

14 Haziran 1934 tarihli 2510 sayılı İskân Kanunu⁷⁷¹ göç ve nüfusla ilgili görünse de dil birliğine dayalı bir ulus oluşturma amacı taşımaktadır. Kanun tasarısının meclise sunulması için hazırlanan encümen raporuna göre din, dil, ırk ve duyguları farklı unsurların birlikte yaşadığı topraklarda milli temsil siyaseti mümkün değildir. Rapor, Cumhuriyet Hükümetinin ana dili Türkçe olmayan nüfusun dağıtılmasıyla kültürel birliğin korunması için tedbirler almasını önermiştir⁷⁷². "*Türk kültürüne bağlılık*" ilkesini esas alan kanunda birinci madde Türkiye'de Türk kültürüne bağlılığı; nüfus, oturuş ve yayılışın düzeltilmesini ele almıştır. İkinci maddede Türk kültürlü nüfusun yoğunlaşması için ülke iskân bakımından bölgelere ayrılmıştır. Kanun'un diğer maddelerinde dil ve ırk unsuruna değinilmiştir. 11. madde "*Ana dili Türkçe olmayanlardan toplu olmak üzere yeniden köy ve mahalle, işçi ve sanatçı kümesi kurulması veya bu gibi kimselerin bir köyü, bir mahalleyi, bir işi veya sanatı kendi*

⁷⁶⁹ Üstel, **Makbul Vatan...**, s.s. 166-167.

⁷⁷⁰ Aybay, **a.g.e.**, s. 75.

⁷⁷¹ 2510 Sayılı İskân Kanunu'nun tam metni için bakınız; **Kanunlar Dergisi** 1934, Cilt: 13, TBMM Basımevi, Ankara, s. 781.

⁷⁷² **İskân Kanunu Layihası ve İskân Muvakkat Encümeni Mazbatası**, s.s. 1-3.

*soydaşlarına inhisar ettirmeleri yasaktır*⁷⁷³" diyerek kamusal alanda Türkçeden başka bir dile yaşama imkânı tanınmayacağını ifade etmiştir.

1961 Anayasasında vatandaşlık hususu daha ayrıntılı şekilde hazırlanmıştır. 54. Madde birinci fıkrada "*Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes*"ın Türk olduğu kabul edilmiştir. 1924 Anayasasında 88. maddenin yenilenmiş hali olan bu fıkayla, vatandaşlık ırk, din, dil, etnik yapı kavramlarından soyutlanarak bir hukuksal bağ olarak benimsenmiştir⁷⁷⁴.

1961 Anayasasının 2. maddesinde, "*Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal hukuk devletidir*" denmiştir. Bu anayasada özgürlüklerle ilgili maddelerin neredeyse tümünde birey, Türk ya da yabancı olduğuna bakılmaksızın "herkes" olarak ifade edilir. Yine de yabancılarla ilgili olarak 13. maddede "*Bu kısımda gösterilen hak ve hürriyetler, yabancılar için milletlerarası hukuka uygun olarak kanunla sınırlanabilir*" denilerek yabancıların hakları koşullara bağlanmıştır⁷⁷⁵. 1961 Anayasası ile getirilen özgürlük ortamı sosyalist partiler kurulmasına, sendikal haklara, basın özgürlüklerine olanak vermiş ve sosyal olaylara zemin hazırlamıştır. 1968'de öğrenci olayları ve yabancı misyon liderlerinin kaçırılması gibi olayların ardından 12 Mart 1971 Muhtırası ile özgürlükler sınırlandırılmıştır.

1982 anayasasında kabul edilen vatandaşlık "*Türk devletine vatandaşlık bağıyla bağlı olan herkes Türk'tür*" şeklindedir. Bu tanımda herhangi bir ırk ya da etnik gruba ayrıcalık söz konusu olmamasına, birleştiren ve bütünleştiren bir ifadesi olmasına rağmen bazı çevreler yeterince kapsayıcı olmadığını, ırkçı ve dışlayıcı olduğunu savunmuşlardır⁷⁷⁶. 1982 Anayasası döneminde azınlık hakları bir yana, temel hak ve özgürlükler konusunda bile büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Hak konusunda öncelikli unsurun devlet olduğunu vurgulamış ve hak temelli değil ödev ve sorumluluk temelli bir yurttaşlık anlayışına dayanmıştır⁷⁷⁷.

Anayasal anlamda Atatürk'ün belirlediği anlayışla devletin kurulduğu dönemden itibaren yürürlüğe konmuş olan Anayasalar ve Anayasa Mahkemelerinde, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk Milleti ve vatandaşlarının da hukuhi olarak Türk kabul edildiği ifade edilmiştir. Anayasa Mahkemesi Türklük, Türk

⁷⁷³ **Kanunlar Dergisi...**, s.783

⁷⁷⁴ Aybay, **a.g.e.**, s. 76.

⁷⁷⁵ Tanör, 1992, s. 381.

⁷⁷⁶ Aybay, **a.g.e.**, s. 84.

⁷⁷⁷ Üstel, **Makbul Vatan...**, s. 282.

Milleti ve Türk vatandaşlığı kavramlarını hukuki anlamda bir değer ve kıstas olarak kararlarına aktarmıştır⁷⁷⁸. Bu bağlamda Atatürk Milliyetçiliği ve Türk Milleti anlayışının çağdaş, demokratik, akılcı, birleştirici, barışçı bir temelle Anayasa Mahkemelerinin kararlarıyla teoriden pratiğe dönüşmüştür.

5.1.1. Vatandaş Kimliği Oluşturma

Toplumların devlet şeklinde örgütlenmeye başlamalarından bugüne, farklı rejimlerde farklı biçim ve içerikte olsa da devlet-yurttaş ilişkisi kurulmuştur. “Devletin beşerî unsuru olan birey ve toplumun, devletle karşılıklı ilişkisinde hak ve sorumluluklarının statüsünü işaret eden hukuksal bağ” olarak tanımlayabileceğimiz vatandaşlık kavramı⁷⁷⁹, ilk devletlerin var olmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Vatandaşlık kavramının Antik Yunan’da şehir devletlerin kurulmasının ardından city ya da cite’den türetilmiş, oradaki insanları ifade eden “citizen-citoyen”⁷⁸⁰ sözcüklerinden ya da Eski Roma’da vatandaş anlamına gelen “cives”ten türediği düşünülmektedir. Vatandaş kavramı “hak ve ayrıcalıklara sahip, bir kentin sakini ya da özgür kişisi” anlamıyla ilk kez 1605 yılında kullanılmıştır⁷⁸¹.

Farklı çıkarların birbirleriyle ve devletle mücadelesi sonucu kazanılan yurttaşlık hem hukuki hem toplumsal eşitlik söylemleri ile bütünlük oluştururken aynı zamanda birçok hak ve talebin çatıştığı bir zemin yaratma riskini de taşımaktadır⁷⁸². Bu nedenle çok çeşitli toplumsal, siyasi, kültürel ve ekonomik değişim ve çatışmanın merkezinde olmuş ama evrensel bir kavram olduğu için içeriği genişlemeye devam etmiştir. Feodal dönemdeki hiyerarşik toplumsal yapılanma, Hristiyanlıkla dini bir yapılanmaya dönüşmüştür. XIII. yüzyılda ulusal monarşinin gelişmeye başlamasıyla zaman içinde hem kutsal hem siyasi içerik kazanan vatan kavramı, modern devlet kurgusu içinde vatandaşlık kavramının içeriğini de değiştirmiştir⁷⁸³.

Yurttaşlık, haklar ve ödevler bütünü olarak düşünüldüğünde birçok düşünür kavramla ilgili tespitlerde bulunmuştur. Jean Bodin yurttaş, aralarında hiçbir fark

⁷⁷⁸ M. Fatih Çınar, “*Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Atatürk Milliyetçiliği ve Anayasa Mahkemesi Kararlarındaki Görünümü*”, *Antalya Bilim Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.6, S.12, Aralık 2018, s.s.79-95.

⁷⁷⁹ Aybay, **Vatandaşlık...**, s.s. 3-4.

⁷⁸⁰ Paul Koschaker, Kudret Ayiter, **Roma Özel Hukukunun Ana Hatları**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977, s. 11.

⁷⁸¹ Cahit Aslan, **Birey-Toplum-Devlet (Etnisite)**, Karahan Yayınları, Adana, 2004, s.88.

⁷⁸² Güngör, “*Bir Kimlik...*”, s.s.435-464.

⁷⁸³ Erözden, **a.g.e.**, s. 51.

olmadan, egemene bağılılığı ile tanımlar ve egemen bu bağılılık karşılığında yurttaş a dalet, yardım, öğüt ve koruma götürür. Yurttaş ve egemen var oluşlarını birbirleriyle ilişkilerinde bulurlar. Egemen, yurttaşın ona boyun eğmesi ve bağılılığına; yurttaş, egemenin korumasına ihtiyaç duyduğu için yurttaşsız egemenden ve egemensiz yurttaştan söz edilemez⁷⁸⁴. Hobbes ise, sosyal sözleşme teorisinde egemen ve uyruk kavramlarının üzerinde durur. Devletin özü olarak egemenlik; *"büyük bir topluluğun üyelerinin birbirleriyle yaptıkları ahitlerle, her birinin huzur ve sükûnu ve ortak savunmaları için, içlerinden birinin, onun uygun bulacağı şekilde, hepsinin birden gücünü ve imkânlarını kullanabilmesidir"*⁷⁸⁵ derken egemenin dışında kalan herkesi onun uyruğu olarak tanımlar.

Yurttaşlık teorisi hakkında önemli tespitlerde bulunan bir diğer düşünür Jean-Jacques Rousseau, kentli ve yurttaş kavramlarını birbirinin yerine kullanan Bodin'in de büyük bir yanılgıya düştüğünü belirtir ve kentin evlerden sitenin ise yurttaşlardan oluştuğunu ifade eder. Sitenin bütün üyeleri ona edilgen olduğunda *devlet*, etkin olduğunda *egemen varlık*, benzer devletlerle kıyaslarken *egemen güç* olur. Rousseau'ya göre sitenin üyeleri hep birlikte *halk*, egemen otoriteye tek tek katılan kişiler olarak *yurttaş*, devletin yasalarına boyun eğen kişiler tanımıyla ise *uyruk* adını alırlar⁷⁸⁶.

Marshall, yurttaşlığı bir topluluğun üyelerine bahşedilen bir statü olarak tanımlar. Yurttaşlığı tarihsel açıdan "medeni haklar, siyasal haklar ve sosyal haklar" şeklinde üç farklı eksenle açıklar⁷⁸⁷. Hukuk mahkemeleri kurumu 'medeni haklar' eksenini; konuşma, düşünce, inanç, mülk edinme, bireysel özgürlükler ve adalet hakkı gibi hak ve özgürlükleri kapsarken bireysel hakları eşitlik ve hukuk ile güvence altına alır⁷⁸⁸. Parlamento kurumu ile eşleşen 'siyasal haklar', seçme ve seçilme haklarını kapsar. Ekonomik refah, eğitim ve sosyal güvenlik gibi hakları sağlayan 'sosyal

⁷⁸⁴ Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker, **Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı**, İmge Kitabevi, Ankara, 2009, s. 24.

⁷⁸⁵ Hobbes, **Leviathan...**, s.130.

⁷⁸⁶ Jean-Jacques Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, Çev:Vedat Günyol, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013, s.15. Thomas Humphrey Marshall, **Class, Citizenship, And Social Class, Inequality and Society**, Ed: Jeff Manza and Micheal Sauder, W. W. Norton and Co.:New York, 2009, s.s.148-154. <https://delong.typepad.com/marshall-citizenship-and-social-class.pdf> (erişim 06/06/2020).

⁷⁸⁷ Marshall, **Class, Citizenship...**, s.s.148-154

⁷⁸⁸ Thomas Humphrey Marshall, **Citizenship and Social Class**, Cambridge at the University Press, 1950, s.10.

haklar' ekseninin kurumu ise refah devletidir⁷⁸⁹. Bu üç eksene Bottomore kültürel haklar eksenini, Ayhan Kaya ekonomik haklar eksenini eklemektedir⁷⁹⁰.

Latin dillerinde vatan sözcüğünden, Almancada ise devlet sözcüğünden türemiş olan vatandaşlık kelimesine devletlerin farklı tanımlarının olması, içeriğinin değiştiğine de işaret etmektedir. Ulus devletin ortaya çıkmasıyla altın çağını yaşayan yurttaşlık, Fransız İhtilali ile siyasal ve sosyal haklarla desteklenmiştir⁷⁹¹. Sosyal çeşitlilikten birlik ve bütünlük yaratmak isteyen ulus devletin 'ulus' boyutu yurttaşlık ile özdeşleşmiştir. Yaratılan ulus kavramı, bölünmez, ortak iradeye ve özgül şahsiyete sahip, bağlantı ve kimliklerinden bağımsız, mantıkla aydınlanmış, egemenlik haklarında eşit ve özgür katılma hakkına sahip yurttaşa ihtiyaç duymaktadır. Fransız İhtilali öncesinde kazandığı siyasi anlamıyla günümüzde *"bir siyasal topluluğa ait olmaktan kaynaklanan hak ve görevleri ifade eden kavram"* olarak kullanılan vatandaşlık kavramı, birey ve ulus devlet arasındaki bir ilişki olarak ele alınır. Ayrıca devlet tarafından dayatılan kurallar ve kimliğin ifadesi olarak da değerlendirilmektedir⁷⁹².

En geniş anlamıyla yurttaşlık; üyesi olunan siyasal toplulukta edinilen hak ve sorumluluklarla, yasal bir statüyle belli bir ülkenin vatandaşı olma ve resmi bir üyelik kazanarak kamusal yaşama katılma, seçme ve seçilme, gerektiğinde direnme cesaretini taşıyan bireylerin sahip olduğu Batı modernliğinin ifadesi olan bir kavramdır⁷⁹³. Yurttaş bu anlayışta; kendisi için iyi olanı seçen, rasyonel düşünen ve hareket eden, kendi haklarını korurken başkalarının haklarına zarar vermeme sorumluluğunu taşıyan bireydir.

Fransız Devrimi, feodaliteden ulus devletler dönemine geçişle birlikte yurttaşlığın eşit olarak tüm bireylere tanınan bir hak olarak benimsenmesinin de başlangıcıdır. Ulus devletler çağında vatandaşlık, devletin siyasal ve hukuki anlamda ortak kimlik ve devlete aidiyet oluşturma amacının bir ifadesi olmuştur. Yurttaşlık tanımı tartışmaları, ulus devlet üyeliğinin tanımının içeriğini oluşturmuştur. Yurttaş anlayışı ulus kavramı ile özdeşleşmiş, "egemenlik ulusundur" ilkesi ile siyasal iktidarın ulustan kaynaklandığı anlayışı pekiştirmiştir⁷⁹⁴. Devletin meşruiyet temeli ve

⁷⁸⁹ Thomas Humphrey Marshall ve T. Bottomore, **Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar**, Çev. Ayhan Kaya, Gündoğan Yayınları, Ankara, 2000, s.s.13-21.

⁷⁹⁰ Mustafa Gündüz, Ferhan Gündüz, **Yurttaşlık Bilinci**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2002, s.17.

⁷⁹¹ Ali Yaşar Sarıbay, **Siyasal Sosyoloji**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, s.88.

⁷⁹² Füsun Üstel, **Yurttaşlık ve Demokrasi**, Dost Kitabevi, Ankara, 1999, s.54.

⁷⁹³ Sarıbay, **Siyasal Sos...**, s.s. 96-97.

⁷⁹⁴ Üstel, **Yurttaşlık ve...**, s.s.80-81.

kurucu unsurunun türdeş bir halk olarak kabul edilmesi ve ulusların kendilerini değerli görmeleriyle ulusçuluk yükselmiştir.

Modern vatandaşlık kavramını açıklarken birçok biçimden söz etmek mümkündür. Katılımcı, militan, güçlü demokratik, anayasal, sosyal, siyasal, sivil, aktif, evrensel, ırkyansız, mümin, ekolojik vatandaşlık gibi adlar altında çeşitli vatandaşlık tipleri yaratılmaktadır⁷⁹⁵. “*Anayasal Vatandaşlık*”, literatürde çeşitli vatandaşlık tanımları olması ve herkes tarafından kabul edilebilecek belirlenmiş bir anlamı olmamasının yanında, pratik geçerliliği ve sonuçları yönünden daha çok ön plana çıkmaktadır⁷⁹⁶. Vatandaşlık hakkı bir devletin üyelerinin yabancılardan ve başka devletlerin vatandaşlarından ayrı olarak sahip olduğu bir statü anlamı kazanmıştır. Üyesi olunan devletin ekonomik ve siyasi hayatına girme hakkı, seçme ve seçilme hakkı ile hukuki anlamda hak ve özgürlüklerin korunması sağlanır. Devletler, kendisine tabiiyet bağıyla bağlı vatandaşlara bazı haklar verip çeşitli ödevler yükleyerek devlete sadakatle bağlılık beklerken, aynı hakları ve ödevleri verdiği yabancılardan yalnızca kanunlara uymalarını bekler⁷⁹⁷. Vatandaşlık verilmesi doğum, kadının evliliği ya da toprak sahipliği gibi gereklilikler yanında sosyolojik ve felsefi temellere de dayanır⁷⁹⁸.

Batıdaki vatandaş kavramı anlam ve değer kazanırken, Osmanlı imparatorluğunda bu algı ortak bir din, dil ya da kültür aramaktan ziyade hanedanı tanıyan cemaatlerin üzerinde egemenlik kurmaya yönelik gelişmiştir⁷⁹⁹. Osmanlı devleti kurulduğu coğrafya itibariyle beşerî anlamda Türk devlet geleneği mirası⁸⁰⁰ ve İslam dini temelinde şekillenmiştir⁸⁰¹. Devlet içinde yaşayan insanlar İslam etkisi neticesinde Müslüman olup olmamalarına göre farklı statüler edinmişlerdir⁸⁰². Devlet hizmetinde çalışma ya da vergi gibi konularda farklı uygulamalara sebep olan bu yapılanma, uyruk konusundaki düzenlemelere zemin hazırlamıştır. Müslüman

⁷⁹⁵ Gündüz ve Gündüz, *Yurttaşlık Bi...*, s.24

⁷⁹⁶ Ayşe Kadioğlu, *Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara*, Metis Yayınları, İstanbul, 2008, s. 127.

⁷⁹⁷ A. Fuat Keyman, *Aydınlanma, Türkiye ve Vatandaşlık*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2008, s. 11.

⁷⁹⁸ Ergin Nomer, *Türk Vatandaşlık Hukuku*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2010, s.s.3-10.

⁷⁹⁹ Halil İnalçık, *Doğu-Batı (Makaleler I)*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2005, s.s.200-201; İlber Ortaylı, *Osmanlı Barışı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2007, s. 26.

⁸⁰⁰ M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1981, s. 144.

⁸⁰¹ Taner Timur, *Osmanlı Kimliği*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000, s. 38.

⁸⁰² Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, Çev: S.Cem Karadeli, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s.13; İlber Ortaylı, *Son İmparatorluk Osmanlı*, Timaş Yayınları, İstanbul, s.s. 88-89.

olmayanların mezhep ya da dinlerine göre ayrıldığı “millet” olarak tanımlanan gruplar, Müslümanlardan farklı bir hukuk sistemine tabi tutulmuşlardır⁸⁰³. Yönetimin öncelikli hedefi tarihsel birikimin meydana getirdiği millet sistemi temelli toplumsal yapının değişmemesini sağlamak olmuştur⁸⁰⁴.

Osmanlı Devleti İslami egemenlik ve ümmet kavramlarını benimseyen bir devlet anlayışıyla İslam hukukuna göre, kendi topraklarındaki ehl-i kitap toplulukları yani tek tanrılı dine inanan Müslüman olmayanları, zimmet sözleşmesi ile hukuken tanımıştır⁸⁰⁵. Bu sözleşmeye göre cihad yapılmadan önce gayrimüslimler İslam egemenliğini kabul eder ve İslam devleti ile halife, gayrimüslimlerin din değiştirmelerine gerek olmadan devlet himayesinde can ve mal güvenliği ile yaşamasını sağlardı. Osmanlı Devleti zimmet sözleşmesini fetih sonrasında da uygulayarak gayrimüslimlere zimmilik statüsü vermiştir. Zimmiler cizye vergisi öder ve karşılığında askerlik yapmaz, İslam anlayışından farklılaştıkları giyim kuşam, ev ve ibadet yerleri gibi hususlarda devletin belirlediği bazı kurallara uyarlardı.

Halk içinde vergilendirmenin de farklılıklar göstermesi nedeniyle, kapitülasyonlardan⁸⁰⁶ yararlanmak isteyen gayrimüslim tebaanın, yabancı devlet uyruklarına geçmesi ile devletin uyrukluk konusunu hukuki bir düzene bağlama zorunluluğu doğmuştur. Bu amaçla 1869’da ilk kez vatandaşlık hukuku düzenleyerek yasal bir zemine oturtmak amacıyla Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi yayımlanmış⁸⁰⁷, o zamana dek İslam hukukunun ve Roma toprak esasının birleşimi olan Osmanlı yurttaşlık anlayışında, artık kan bağı esas alınmıştır. Birinci maddede anne ya da babanın Osmanlı uyruğundan olması gerektiği belirtilirken ikinci madde ile ayrık durumlarda toprak ilkesi de Osmanlı uyrukluğu için bir yöntem olarak belirlenmiştir. Böylece Osmanlı topraklarında doğanlar erginliğe eriştikten sonraki üç yıl içinde Osmanlı uyruğuna geçmek için başvurabilecektir. Ayrıca dokuzuncu maddeyle Osmanlı Devleti’nde ikamet eden herkes Osmanlı uyruğu sayılmış, kanıtlayanlar dışında yabancı uyrukluğun ileri sürülmesi engellenmiştir.

⁸⁰³ Aybay, **a.g.e.**, s. 70.

⁸⁰⁴ Kemal Karpat, **Osmanlı Modern...**, s.13.

⁸⁰⁵ Gülnihal Bozkurt, “*İslam Hukuku’nda Zimmilerin Hukuki Statüsü*”, Prof. Dr. Kudret Ayıter Armağanı, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Ankara C. III, No. 1-4, 1988, s.s. 115-155.

⁸⁰⁶ Kapitülasyonlar hakkında geniş bilgi için Bkz.: Mehmet Emin Elmacı, **İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar**, Homer Kitabevi, 2005.

⁸⁰⁷ EK XII. Osmanlı Tabiiyet Kanunu (BOA.Y.EE.41/133)

Tanzimat döneminde tüm tebaanın din farkı olmaksızın can ve mal güvenliği ve eşitlik haklarının olduğu vurgulanırken vatandaşlık fikrinin tohumları atılmıştır⁸⁰⁸. 1876 Kanun-i Esasi’de sekizinci maddeyle hukuki olarak vatandaşlık kavramı ifadesini bulmuştur. Tebaa-i Osmaniye’nin Hukuk-ı Umumiyesi başlıklı madde “*Devlet-i Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise olsun bila istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir*”⁸⁰⁹ şeklindedir. Bu madde ile din ve mezhep farkı gözetmeden resmi anlamda uyrukluk kazanma ya da kaybetme hususu, keyfi uygulamalardan uzak bir şekilde tanımlanmıştır⁸¹⁰. Ayrıca kültürel bir benzerlikten çok siyasi anlamda birliği ifade eden Osmanlıcılık ilkesine uygun olarak vatandaş tanımı yapmıştır. Kültürel birleşmeyi içermese de 1876 Anayasası resmi dilin Türkçe olmasını, resmî kurumlarda çalışma şartı olarak Türkçe okuyup yazabilme gerekliliğini içermesi yönüyle Türklük kültürünü temel almıştır⁸¹¹. Osmanlı millet sisteminin modern yurttaşlık esasına göre düzenlendiği Kanun-i Esasi, yürürlüğe konduktan kısa bir zaman sonra II. Abdülhamid tarafından yürürlükten kaldırılmıştır.

II. Meşrutiyet ile yeniden yürürlüğe konan Kanun-i Esasi yeniden kaldırılmaması için padişahın yetkilerini de sınırlandıracak şekilde köklü değişiklikler geçirmiştir. II. Meşrutiyetin ilanı ile cemaatten topluma, mekanik anlamdaki dayanışmadan organik dayanışmaya geçiş şeklinde bir siyasal ve kamusal alan anlayışı benimsenirken, vatandaş kavramı bu sistemin en önemli unsuru haline gelmiştir. Temel görevleri vergi vermek, askerlik yapmak ve kanunlara uymak olan vatandaş, haklar ve görevler konusunda eşitlik esasıyla devlete bağlanmıştır⁸¹². Atılan bu adımlarla Osmanlı kimliğini taşıyan insanlar reaya ya da tebaa niteliğini yitirerek “vatandaş” kimliği kazanmıştır. İttihat ve Terakki yönetimi askerlik, vergi gibi vatandaşlık yükümlülüklerinden muaf olan cemaatlerin yaşadığı yerleri merkeze bağlayıp bu bölgelerde merkezi eğitim programıyla imparatorluktaki tüm unsurların birlik içinde olması amaçlanmıştır. Birliği sağlayacak ortak kültürel bağ bulunmadığı için, yönetici kadro vatandaşlık çerçevesini egemen ulus olan Türk unsurun değerleri ile yaratarak ortak bir kültürel kimlik oluşturmaya yönelmiştir⁸¹³.

⁸⁰⁸ Kushner, **a.g.e.**, s.16.

⁸⁰⁹ Kanun-i Esasi metni için Bkz: Kili ve Gözübüyük, **Türk Anayasa...**, s.s. 36-51.

⁸¹⁰ Aybay, **a.g.e.**, s.s. 71-72.

⁸¹¹ Vatandaş; **Ulusal Kimlik...**, s.168; Karakaş, **Türk Ulus...**, s.241; Kushner; **a.g.e.**, s.109 ve 164.

⁸¹² Üstel, **Makbul Vatan...**, s.s. 27-59.

⁸¹³ Taner Akçam, “*Hızla Türkleşiyoruz*”, **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, Haz. Nuri Bilgin, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.s. 145-146.

Balkan Savaşlarından sonra Osmanlılık politikasından vazgeçilmiştir⁸¹⁴. Bu politika içinde eritilen Türk İslam sentezindeki *İslam birliği* ilkesinin yıkılmasıyla, 1913 kongresindeki kararlarla Türkçülük politikası program maddesine eklenip savunulmaya başlanmıştır. Ulusal bir devlet oluşturmak için idari, ekonomik, ideolojik ya da siyasi alanlarda kapsamlı planlar hazırlanırken Türkler dışındaki unsurların tasfiye edilmesiyle Anadolu Türkleştirilmeye başlanmıştır. Öncelikle Ege bölgesindeki ekonomik anlamda güçlenmiş Rumlar Yunanistan'a göç ettirilmiş, bir kısmı da Anadolu'ya gönderilmiştir. Daha sonra Ermenilerin Anadolu'dan uzaklaştırılması ile Anadolu büyük çoğunluğu Müslüman bir toplum haline gelmiştir⁸¹⁵.

Osmanlı Devleti'nde vatandaşlık kavramının gelişimi, henüz ulusallaşamamış bir dönemde ulus yaratma çabaları ile aynı zamanda gerçekleşmiştir. İttihat Terakki yönetiminin bağımsızlığın korunması amacıyla Türk Müslüman temelli tek ulus tek millet yaratmak amacıyla yürüttüğü politikalar Türkiye Cumhuriyeti'nin de takip edeceği ulus devlet yapılanmasına zemin hazırlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarındaki devlet ve ulus inşasında en önemli unsurlardan biri yurttaşlıktır. Misak-ı Milli sınırlarında seküler bir kültür ve dini ve etnik bağlamlardan uzak bir kimlik inşa etmek isteyen kurucu liderler 1924 Anayasasında "*Türkiye'de din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese "Türk" denir*" ifadesiyle Anadolu'daki çeşitli etnik dinsel yapıları vatandaşlık çerçevesinde birleştirmek istemiştir.

Eğitim ve sosyal yollarla ulus içinde yaşayan insanlara kazandırılmak istenen ulusal kimlik insanların tavır ve düşüncelerinde yer edinmektedir⁸¹⁶. Eğitimde yapılan yeniliklerle etnik ve kültürel aidiyetlerin üstünde yeni bir ulusal kimlik inşa edilmek istenmiştir⁸¹⁷. Kurucu liderler eğitimden faydalanmak ve ulusal kimlik oluşturarak ümmetten millete geçişi sağlamak istemiştir. Ders kitaplarında da bayrak, vatan gibi sembollerle ulus kimliği etrafında kolektif bilinç oluşturulmak istenmiştir⁸¹⁸. 1924'te okullarda zorunlu ders olarak müfredata alınan ve ulusal eğitim ile devletin kendini yeniden üretmesine katkıda bulunan Malumat-ı Vataniye dersi daha sonra Yurt Bilgisi

⁸¹⁴ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s. 53.

⁸¹⁵ Akçam, *a.g.m.*, s.s. 147-155.

⁸¹⁶ Nevzat Kösoğlu, *Türk Kimliği ve Türk Dünyası*, Ötüken Yayıncılık, İstanbul, 1992, s.101.

⁸¹⁷ Birol Caymaz, *Türkiye'de Vatandaşlık: Resmi İdeoloji ve Yansımaları*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.12.

⁸¹⁸ Caymaz, *Türkiye'de Vat...*, s.17.

ve Vatandaşlık Bilgileri ismiyle okutulmaya devam etmiştir. Yurttaşlık kavramının temelindeki ulusal kimliğin sürekliliğini sağlayan unsur ulusal eğitim politikaları olmuştur.

Halka açık törenlerle festivaller, sergiler, resmi ve gayri resmi gösteriler icat edilmesi ve kamusal anıtların hızlı ve seri üretimi gibi yollarla da gelenekler icat edilmiş ve devletler kendi geleceklerini garanti altına almayı hedeflemiştir. Özellikle ilkokullarda gelenekler icat ederek herkesi ülkeye ve bayrağa bağlamak amaçlanmaktadır. Cumhuriyetçi burjuvazi gelenek icadı ile çeşitli yenilikler geliştirerek Cumhuriyet iktidarını korumayı hedeflemiştir. Öncelikle Batı’da kilisenin dini olarak yürüttüğü çalışmaların seküler bir şekilde yürütülmesi için ilköğretime eğilmiş, ders kitaplarını içeriğini iyi bir vatandaş ve milliyetçi bir halk yetiştirmek üzere değiştirmiştir.

İlkokulda düzenlenen ritüele bir örnek olarak “Andımız” 1933 yılından itibaren etnik ve milliyetçi duyguyla oluşturulmuş, zaman içinde değişikliğe uğramış, Atatürk’e seslenme cümlesi eklenmiştir. Reşit Galip’in hazırladığı metnin ortaya çıkışı Afet İnan’ın anılarında yazılmıştır: *“1933 yılının 23 Nisan Çocuk Bayramı idi. O, heyecanla Çankaya Köşkü’ne geldiği vakit, Atatürk’ün yanında bana bir kâğıt uzattı ve şunları anlatmaya başladı. ‘Sabahleyin ilk bayramlaşmayı kızlarımla yaptım. Onlara bir şeyler söylemek istediğim vakit, bir ant meydana çıktı. İşte Cumhuriyetimizin 23 Nisan çocuklarına armağanı’ dedi⁸¹⁹”*

Andın uygulamaya konması basına yansımından coşkuyla karşılandığı görülmektedir. Reşit Galip’in 23 Nisan kutlamalarındaki konuşması milli bilinç oluşturma anlamında da önemlidir:

*Güzel yüzlü, güzel özlü Türk yavruları,
Bugün kutladığımız 23 Nisan, 13 yıl önce çoğunuzun doğmadığınız veya daha süt çocuğu olduğunuz zamanlarda yurdu kurtarmak için Türk budununu kurtuluşa erdirmek için Büyük Millet Kurultayının Gazi babanız elile açıldığı gündür. Bunu bayram edinmeniz, ey Türk çocukları, öz kurultayın açıldığı, öz devletin kurulduğu günü kendi bayramınız için seçmeniz ne mutlu buluş!*

Çocuklar bayramınız dolayısıyla size birkaç sözüm var. Bilirsiniz, daha iyi biliniz ki her Türk çocuğu anasını, babasının olduğu kadar milletindir. Budunudur. Sizin sağlığınıza, sizin çalışmanıza, sizi budun ülküsüne ve türelerine uygun yetişmenize ananız babanız kadar bütün Türklük yürekten bağlıdır.

Can gözlerimiz üstünüze dikilmiştir. Sizin kafaca bedence sağlam, gürbüz yetişmenizi, ahlakça en iyi ve en yüksek yetişmenizi millet dileğini kendi isteklerinizden üstün tutan gönülle yetişmenizi istiyoruz. Analarınızdan,

⁸¹⁹ A. Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Baskıya Hazırlayan: Arı İnan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s.s.280-287.

babalarınızdan, hocalarınızdan ve hepimizden daha üstün yetişmek gayretile çalışmanızı istiyoruz.

(...) Size bugün şu işi veriyorum. Bayramınız biter bitmez mekteplerinize döndüğünüz ilk günden başlayarak birinci derse girdiğiniz zaman sınıflarınızda hep birden ve her gün şu sözleri tekrarlıyacaksınız :

*Türküm, doğruyum, çalışkanım, yasam, küçükleri korumak, büyükleri saymak, yurdumu, budunumu özümnden çok sevmektir. Ülküm yükselmek, ileri gitmektir. Varlığım Türk varlığına armağan olsun*⁸²⁰

Aynı dönemde Avrupa’da yaygınlaşmaya başlayan devlete, sisteme ya da lidere bağıllık yeminleri okutulmaya başlanmıştır⁸²¹. Yeni neslin örnek yurttaşlar olması, andın içinde geçen ifadelerle gurur duyacakları bir şanlı geçmiş ve umutlu bir gelecek tahayyülü amaçlanmıştır. Aynı yıl bir genelgeyle uygulamaya konulan andın amacı ve söylenirken nelere dikkat edileceği de bu genelgede açıklanmıştır⁸²². “*Türküm, doğruyum, çalışkanım Yasam küçüklerimi korumak, büyüklerimi saymak, yurdumu, milletimi özümnden çok sevmektir Ülküm, yükselmek, ileri gitmektir Varlığım Türk varlığına armağan olsun!*” şeklindeki ilk metin üzerinde daha sonra 1972⁸²³, de, 1997⁸²⁴, de ve 2012 yıllarında değişiklik yapılmıştır.

2003⁸²⁵,teki yönetmeliğin (2013⁸²⁶,te kaldırılacak olan) 12. Maddesi ile yabancı uyruklu öğrencilerin andı okumakta zorunlu olmadığı belirtildi. Bu uyruk tanımlaması andın amacından çıkarılarak en baştaki Türk Milleti tanımlamasından uzaklaştıran bir adım olmuştur. 2014 yılında çıkarılan ve günümüzde hala geçerli olan yönetmelikle yürürlükten kaldırılmıştır⁸²⁷. Atatürk’ün “*Türkiye Cumhuriyeti ’ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir*” ifadesine uygun şekilde Türkiye içinde yaşayan

⁸²⁰ **Cumhuriyet**, 24 Nisan 1933; **Anadolu**, 24 Nisan 1933.

⁸²¹ Hatice Birsen Örs, Emine Sevgi Uçan Çubukçu, “*Faşizm: Modernitenin Karanlık Yüzü*”, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.s.501-502.

⁸²² 10.5.1933 tarih ve 101 sayılı Milli Talim ve Terbiye Heyeti kararı; 18.5.1933 tarih ve 1749/42 sayılı Genelge.

⁸²³ 29 Ağustos 1972 tarih ve 14291 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan ilkokullar yönetmeliğinin 78 Maddesinde Öğrenci Andı’na son bölüm eklenmiştir. “*Türküm, doğruyum, çalışkanım; yasam, küçüklerimi korumak, büyüklerimi saymak, yurdumu, milletimi özümnden çok sevmektir. Ülküm yükselmek, ileri gitmektir. Varlığım Türk varlığına armağan olsun. Ey bu günümüzü sağlayan, Ulu Atatürk; açtığın yolda, kurduğun ülküde, gösterdiğin amaçta hiç durmadan yürüyeceğime ant içerim Ne mutlu Türküm diyene*”

⁸²⁴ Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisinin Ekim 1997 tarih 2481 sayısında yayımlanan Millî Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliğinin 10 Maddesi. “*Türküm, doğruyum, çalışkanım İlkem, küçüklerimi korumak, büyüklerimi saymak, yurdumu, milletimi özümnden çok sevmektir. Ülküm; yükselmek, ileri gitmektir. Ey Büyük Atatürk! Açtığın yolda, gösterdiğin hedefe durmadan yürüyeceğime and içerim. Varlığım, Türk varlığına armağan olsun. Ne Mutlu Türküm Diyene!*”

⁸²⁵ MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliği; 27.8.2003-25212 RG

⁸²⁶ MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılması Hakkındaki Yönetmelik; 8.10.2013-28789 RG.

⁸²⁷ MEB Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliği; 26.7.2014-29072 RG

her bireyin Türk olduğu anlayışıyla kaleme alınarak uygulamaya konulan ant; alt kimliklerin yerine millet ve yurttaş olmuş bireylerin Türk kimliği altında birleşmesinin ifadesidir.

Cumhuriyetin ilanıyla Batılı bir anlayışla şekillendirilen toplumda ayrılıkların giderilmesi ve eşitlik sağlanması ayrıca isim benzerliklerinden dolayı oluşan karışıklıkları gidermek için soyadı kullanımı zorunlu hale gelmiştir⁸²⁸. Ailelerin birbirinden ayırt edilmeleri, soylara mensup kişilerin bağlantılarının kurulması ve “soyun ortaya çıktığı ya da yerleştiği yöreni, bağlı olduğu ulusu ya da kabileyi, ata mesleğini belirtmeyi” esas almaktadır⁸²⁹. Bir toplumun soyadlarını belirleme tercihleri o toplumun tarihi ve manevi değerleri ile şekillenmektedir⁸³⁰. Batı feodalizminde sadece soylulara özgü kullanılan aile adları ulus devletlerin yaygınlaştığı, feodalizmden kapitalizme geçilen, vatandaş kimliği oluşturma süreçlerinde topluma genellenmeye başlanmıştır⁸³¹. Uluslaşma dönemindeki diğer yenilik çabalarında olduğu gibi Soyadı Kanunu da kişi hak ve özgürlüklerinin ortaya çıkmasıyla birlikte, yaratılmak istenen yeni insan tipi, vatandaşlık kavramı ve bunlarla şekillenmiş toplum modeliyle doğrudan ilişkilidir.

Cumhuriyet Türkiye’si ilk on yılda kişi hak ve hürriyetleri ile ilgili eğitim-öğretim ya da hukuksal alanda birçok adım atmıştır. Medeni Kanun’un kabulünden sonra tebaadan yurttaş ümmetten millete geçiş ve çağdaş temellerle kökten değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerin son halkası olan Soyadı Kanunu’ndan önce aileler lakap ya da şöhret adları ve baba adıyla anılmıştır⁸³². Pratikte birçok soruna yol açan bu uygulamanın yerine 21 Haziran 1934’te her Türk vatandaşına kimliğinin ayrılmaz bir parçası olarak bir soyadı alma yükümlülüğü getirilmiştir⁸³³. 2 Ocak 1935’te yürürlüğe giren kanunla söylerken ve yazarken öz ad öne, soyadı arkaya yazılacak şekilde düzenlenmiştir. Soyadlarının rütbe, memuriyet, yabancı ırk ve millet isimleri, gülünç ya da edebe aykırı alınmaması şartı getirilmiştir⁸³⁴.

⁸²⁸ Demo Mehmet Aslan, “Modern Türkiye’de Ulusal Kimliğin İnşasında Soyadı Kanunu’nun Rolü”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)**, 2006, s.156; Zakir Avşar ve Ayşe Elif Emre Kaya, “Cumhuriyet Türkiye’sinin Halkçılık Uygulamaları: Soyadı Kanunu Örneği”, **Turkish Studies**, S.8/5, 2013, s.s. 77-78.

⁸²⁹ Turan, **Türk Dev...**, s.115.

⁸³⁰ Temuçin Faik Ertan, “Cumhuriyet Kimliği Tartışmasının Bir Boyutu: Soyadı Kanunu”, **Kebikeç**, S.10, 2000, s.256.

⁸³¹ Toktamış Ateş, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.258.

⁸³² Zakir ve Kaya, “Cumhuriyet...”, s.77; Turan, **Türk Dev...**, s.115.

⁸³³ TBMMZC, 4. Devre, 23. Cilt, 21.6.1934, s. 259.

⁸³⁴ Ertan, *a.g.m.*, s.260.

Soyadı Kanunu kabul edildikten sonra 24 Kasım 1934'te TBMM 2587 sayılı Kanun'la Gazi Mustafa Kemal'e "Atatürk" soyadını vermiştir⁸³⁵. Soyadı Kanunundan Atatürk çevresindeki bazı kişilerin geçmişine ve karakterine uygun soyadları önermiştir⁸³⁶. Soyadı Kanunu'ndan sonra 26 Kasım 1935'te eşitlik ilkesine aykırı durumları ortadan kaldırmak için "*Lakap ve Unvanların Kaldırılması Hakkındaki Kanun*" ile Ağa, Hacı, Molla, Efendi gibi lakap ve unvanlar kaldırılmış, erkek ve kadınların resmî belgelerde sadece adıyla anılması esası getirilmiştir. Böylece halkçılık ilkesine uygun şekilde, lakap ve unvanlar aracılığıyla bazı kişi ve kesimlere ayrıcalık tanınmasına son verilmiştir⁸³⁷. Kanunun kabulünden sonra Türk Dili Araştırma Kurumu'nun bulduğu öz Türkçe isimler olmasına dikkat edilen yeni soyadları alfabetik sırayla yayınlanmaya başlanmıştır⁸³⁸.

Basında süren soyadı almayı teşvik edici faaliyetler gibi Halkevleri de benzer çalışmalar yürütmüştür. Ankara Halkevi dil-edebiyat ve tarih şubesi "Soyadı Koyma Günü" adıyla bir şenlik düzenleyeceğini ve topluma örnek olması için Halkevlerine üye ve katılımcıların soyadlarını seçeceğini duyurmuştur⁸³⁹. Yürütülen çalışmalar ve Atatürk ve çevresinin de soyadı konusundaki teşviklerinin toplum açısından özendirici etkisi ile bazı soyadlarını ilk alan olmak isteyen kişiler yoğun bir talep oluşturmuştur. Resmi dairelerde de benzer teşvik edici çalışmalar ve toplu soyadı seçimi uygulamaları yürütülmüş belirlenen iki yıllık süre sonlarına gelindiğinde kanunla ilgili basına yansımış tartışma ya da muhalefet olmamıştır⁸⁴⁰. CHP genel Sekreterliği genelgelerle halkın soyadı konusunda bilgilendirilmesini ve teşvik edilmesini istemiştir⁸⁴¹.

Gayrimüslim vatandaşlar da Türkçe soyadı almayı memnuniyetle karşılamış, basında Gayrimüslimlere de bu ulusal birliğe katılma çağrıları yapılmıştır. Soyadı Kanunu Cumhuriyet devrimlerinin bir halkası ve toplumu ulus devlet kimliğinde özdeşleştirmenin, ayrıca cemaat kimliğinden uzaklaştırarak homojen ve modern bir ulus olmanın yollarından biri olmuştur.⁸⁴²

⁸³⁵ TBMMZC, 4. Devre, 25. Cilt, 24.11.1934, s.s. 32, 34-35. Ayrıca 17 Aralık 1934 tarih ve 2622 sayılı kanunla "Atatürk" adı ve soyadının başka kimseler tarafından alınamayacağı kabul edilmiştir Bkz: TBMMZC, 4. Devre, 25. Cilt, 17.12.1934, s.s.202-203.

⁸³⁶ Atay, Çankaya..., s.567.

⁸³⁷ Ertan, a.g.m., s.269.

⁸³⁸ **Cumhuriyet**, 27 Teşrinisani 1934; 1 Kânunuevvel 1934; 3, 6, 7, 9 Birinci Kanun 1934.

⁸³⁹ **Ulus**, 28 Son Teşrin 1934.

⁸⁴⁰ Ertan, a.g.m., s.s.266-269.

⁸⁴¹ B.C.A., 490.1.0/3.12.18; 490.1.0/3.12.45.

⁸⁴² Demo Mehmet Aslan, a.g.m., s.163.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde ulus devlet inşa edilirken ulusal kimlik birincisi siyasi ve hukuki kimlik anlamıyla yurttaşlık esasına dayalı; ikincisi etnikçi bir temelde oluşan özcü yaklaşımla tanımlanmıştır⁸⁴³. 1928 yılında yayımlanan 1312 sayılı ‘*Vatandaşlık Kanunu*’ meclis tarafından kabul edilen ilk vatandaşlık kanunudur. Buna göre Türk anne ve babanın Türkiye’de ya da başka yerde doğan çocukları evlilik olsun ya da olmasın Türk kabul edilmiş, Türklerle evlenen yabancı kadınlar Türk vatandaşı; yabancıyla evlenen Türk kadınların Türk vatandaşlığını muhafaza ettiği kabul edilmiştir. Bu kanun 1964’te kabul edilen 403 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu’yla yürürlükten kaldırılmıştır⁸⁴⁴.

1961 Anayasası vatandaşlık için “*Türk devletine vatandaşlık bağıyla bağlı olan herkesin Türk*” olduğunu kabul etmiş, temel hak ve özgürlükler bağlamında önceliği bireye vermiş; 1982 Anayasası aynı tanıımı vermekle birlikte bireye öncelik vermek yerine daha çok sorumluluk merkezli bir vatandaşlık anlayışı ile önceliği devlete, ardından devletin ülkesiyle ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne vermiştir⁸⁴⁵.

5.1.2. Uluslaşmanın Kadın Haklarına Etkileri

İnsan hakları, bütün insanların onurlu bir biçimde davranılma hakkı olduğunu ifade etmektedir⁸⁴⁶. Birçok uluslararası insan hakları belgesinde insanın insan olmasından kaynaklı vazgeçilemez, devredilemez hakları vardır ve bu haklar her türlü kamusal yarar, sosyal politika ya da herhangi bir ahlaksal veya siyasi kaygının üzerinde yer alan bir değeri temsil ederler⁸⁴⁷. Bunlar devlete ve özel kişilere ya da örgütlere karşı ileri sürülebilen haklardır. İnsan hakları ifadesinin karşılığındaki insan aslında, iktidar ilişkileri içindeki egemeni temsil eden somut bir insandır. Bu “insan” fiiliyatta beyaz, burjuva ve aynı zamanda erkek cinsinden bir insanı ifade etmektedir. Kadınlar, çok uzun yıllar dünyayı erkeklerle eşit bir biçimde paylaşmadıkları için insan

⁸⁴³ Bora, *Türk Sağının...*, s.20; Tanıl Bora, “*Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik*”, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, Haz: Nuri Bilgin, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997, s.s.53-62.

⁸⁴⁴ Rona Aybay, “*Teba-i Osmaniden T.C. Yurttaşına Geçişin Neresindeyiz?*”, Ed: Artun Ünsal, 75 *Yılda Teba’dan Yurttaş’a Doğru*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s.s. 37-43.

⁸⁴⁵ Şeref Gözübüyük, *Yönetim Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006.

⁸⁴⁶ Bkz. EK XIII. *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*.

⁸⁴⁷ İnsan Hakları hakkında geniş bilgi için Bkz: Anıl Çeçen, *İnsan Hakları*, Astana Yayınları, Ankara, 2020.

haklarından eşit bir biçimde yararlanmamıştır. Bu eşitsizlik topluma ya da döneme göre farklılıklar gösterse de özünde değişmemiştir⁸⁴⁸.

Kadınlar kendi haklarını kazanmak için yürüttükleri mücadelede, toplumsal cinsiyet algıları ile kendilerine yüklenmiş olan rollerden kurtularak, sosyal ve siyasal hayatta hukuki anlamda erkeklerle eşit hak ve fırsatlara sahip olmak istemişlerdir⁸⁴⁹. Avrupa tarihi boyunca kadınların yaşadıkları eşitsizlik ve zulüm, kadının şeytanla eşdeğer sayılarak yakılması, miras ya da sosyal haklardan mahrum edilmeleri feminizm hareketinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır⁸⁵⁰.

Aydınlanma dönemi felsefesi öncüleri insan haklarının erkekler için savunucusu olmuş, kadına ailenin ev hayatını düzenleme ve çocuk yetiştirme rolünü vermişlerdir. Rousseau, Montesquieu, Voltaire gibi düşünürler kadının kamusal alan içinde siyasetle değil evleri ile ilgilenmeleri gerektiğini savunmuşlardır⁸⁵¹. Sanayi Devrimi ile kadınların işçi olarak üretime katılmaları, erkeklerden daha az ücretle çalışarak kapitalizm içinde yeni sorunlarla karşılaşmaları gibi nedenler, kadınların öncelikle erkeklerle aynı eğitim haklarına sahip olmak, çalışmak, kamusal ve siyasi alanda var olmak gibi konularda hak aramalarına zemin hazırlamıştır.

Fransız Devrimi'nden sonra toplantı yapmaları ya da dernek kurmaları yasaklanan, devrim öncesindeki haklar dahi ellerinden alınan kadınlar bir dizi özgürlük hareketi yürütmüş, bildirgeler yayınlamış, kamusal haklarını, eğitim, oy kullanma, evlilik sözleşmesi düzenleme gibi konuları gündeme taşımışlardır⁸⁵². Kadın haklarını savunan Mill kadınların oy kullanmaları, siyasi, hukuki ve sosyal alanda bütün haklara kavuşması gerektiğini savunan bir düşünür olarak kadınların erkeklerden daha zayıf olduğu fikrini reddetmiştir⁸⁵³. Mill İngiliz Parlamentosuna kadınların oy kullanmaları için başvuruda bulunmuş ancak reddedilmiştir. İngiltere'de kadınlar 1928'e kadar oy kullanma hakkı elde edememişlerdir⁸⁵⁴.

Türk toplumunda kadına büyük önem verilmiş, kadın erkekle eşit, onun yanında, birlikte karar veren, toplumda sözü geçen biri olarak saygı görmüştür⁸⁵⁵.

⁸⁴⁸ Fatmagül Berktaş, "Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye", **İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları** no 7, 2004.

⁸⁴⁹ Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, İstanbul, 2016, s. 56.

⁸⁵⁰ Adnan Güriz, **Feminizm Postmodernizm ve Hukuk**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2011, s. 16; Emine Öztürk, **Feminist Teori ve Tarihsel Süreçte Türk Kadını**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2011, s. 24.

⁸⁵¹ Güriz, **a.g.e.**, s.s. 25-43.

⁸⁵² Öztürk, **a.g.e.**, s.s.57-58.

⁸⁵³ Güriz, **a.g.e.**, s.s. 30-31.

⁸⁵⁴ Fatmagül Berktaş, **Tarihin Cinsiyeti**, Metis Yayınları, İstanbul, 2015, s.43.

⁸⁵⁵ Ahmet Gündüz, "Tarihi Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi", **The Journal of Academic Social Science Studies**, 5/5, 2012, s.s.129-148.

Hikayeler ve efsanelerde de kadına verilen değeri görebildiğimize bir örnek olarak Dede Korkut hikâyelerinde de kadın imgesi ata binen, ok atan, savaşan yiğit kadınlar olmuştur. Tek eşlilik egemen olmuş ve anne ailenin en önemli varlığı sayılmıştır⁸⁵⁶.

İslamiyet'ten önce kadın, yaşamın her alanında erkekle birlikte yaşar, birlikte savaşır, mal mülk sahibi olabilirdi⁸⁵⁷. Orhun Abidelerinden Kültigin Abidesi'nde İlbilge Hatun'un adının geçmesi, kadının siyasi konumunu göstermesi yanında Türk toplumunda kadına verilen değeri göstermesi açısından da önemlidir⁸⁵⁸.

Anadolu'da kadın, tüm aile bireyleri gibi tarlada çalışmış, eve bakmıştır. Kadınlar aile içinde tüm işleri erkeklerle birlikte yapmıştır. Bu yaşam şekli Anadolu kadınının İslamiyet gerekliliklerinden ya da Saraydaki Bizans geleneklerinden, peçe ya da haremden korunmasını sağlamıştır. Bunun sebebi belki kadının çalışırken peçe takmasının zor olması belki de kendilerini erkeklerden farklı görmemeleri olarak değerlendirilebilir. Sonuçta Anadolu kadını bu faktörlerden ya etkilenmemiş ya da daha geç etkilenmiştir.

Osmanlı toplumunda kuruluş döneminde kadınlar sosyal yaşamın içinde erkeklerle birlikte var olmuşlar, Anadolu Selçukluları döneminde kurulan Bacıyan-ı Rum Derneği bu yıllarda varlığını sürdürmüş, kadınların sosyal yaşamda ve üretimde organize olmasını sağlamıştır⁸⁵⁹. Daha sonraki yıllarda da devlet yönetiminde kadınların da hükümdarların yanında etkili olduğu görülmüştür⁸⁶⁰.

İlerleyen dönemlerde harem, merkezdeki kadının kapalı bir yaşam sürmesine neden olurken kırsaldaki kadın daha özgür yaşamıştır. Seyahat etme, çalışma ya da eğitim özgürlükleri olmayan kadınların zaman içinde dışarıya çıkmaları yasaklanmış pencereler dışarıdan görünmeyecek şekilde örülmüş, yalılar yüksek duvarlarla çevrelenerek dış dünyayla bağları kesilmeye başlanmıştır⁸⁶¹.

⁸⁵⁶ Songül Özel, “Dede Korkut Hikâyelerinde Kadın ve Aileye Verilen Önemin İncelenmesi”, **Bilar: Bilim Armonisi Dergisi**, Aralık 2019, s.s. 53-62; Burhan Göksel, **Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s.406.

⁸⁵⁷ Ahmet Taşağıl, **Kök Tengri'nin Çocukları**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2015, s.s.184-185; İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2015, s.241.

⁸⁵⁸ İbrahim Tellioglu, “İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]**, Erzurum, S.55, 2016, s.219.

⁸⁵⁹ Bacıyan-ı Rum Teşkilatı'nın Ahilik Teşkilatının kurucusu Ahi Evren'in eşi Fatma Bacı tarafından kurulduğu tahmin edilmektedir. Bkz: Abdurrahman Kurt; “Osmanlı Kadınının Sosyo-Ekonomik Konumu”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.V, Ankara, 1999, s.436.

⁸⁶⁰ Ahmet Gündüz, a.g.m. s.s.129-148.

⁸⁶¹ Necdet Sevinç, **Türklerde Kadın ve Aile**, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2007, s.s.50-51.

Kadın, devlet, din ve erkeğin egemenliğinde bir yaşam sürmeye başlamış, şeriat temellerinin, halifeliğin bu topraklar üzerinde devam etmesinin etkisiyle⁸⁶² sürdürülen bu durum, kadının her zaman bir varoluş savaşı içinde olmasını gerektirmiştir⁸⁶³. Kadının toplumsal yaşamdan uzaklaşması süreci kadınların giyimlerinin rengi, şekli, sokağa çıkmaları, erkeklerle birlikte yürümeleri devlet tarafından belirlenen kurallara bağlanmıştır⁸⁶⁴.

Osmanlı hukukunda kadınlar, ceninin sağ ve hür doğması ile kazanılan ‘hak’; temyiz kudreti, baliğ olma ve reşit olma şeklinde ‘fiil’ ehliyetine sahiptir. Kadın ve erkek bu hak ve fiil ehliyeti ile eşit şekilde hukuki işlem yapabilmiş, evlilik sonrası kadınların maddi varlıkları sürmüş, mal ayrılığı rejimi kabul edilmiştir. Hak ve fiil ehliyeti sayesinde kadınlar davada taraf olabilmiş, kendileri ya da vekil tayin ettikleri kişiler aracılığı ile davalarını takip edebilmişlerdir. Teoride mal edinmeleri konusunda sınırlama olmasa da uygulamada mal edinmeleri engellenmiş, kadınlar bu haklarını koruyabilmek için mücadele vermişlerdir⁸⁶⁵. Mal sahibi olma ve haksızlığa uğrama halinde yasal yollara başvurma imkânı açısından değerlendirildiğinde Osmanlı Devleti kadınları Batı toplumlarındaki hemcinslerinden çok daha önce sosyal ve ekonomik hayata katılmıştır.

Batı toplumlarında XIX. yüzyılda kadın hareketi filizlenirken Osmanlı Devleti’nde gelişen siyasi, toplumsal ve hukuki dönüşüm kadınları da etkilemiştir. Batılılaşma ve modernleşme girişimleriyle gündeme gelen vatandaşlık anlayışıyla Osmanlı aydınlarının dikkati toplumun daha önce ihmal edilen kısımlarına; devletin geleceğinin kurtarıcısı olan çocuklara ve gelecek nesillerin yetiştiricisi annelere yönelmiştir⁸⁶⁶. Kadınlar statülerinin değişmesi için taleplerini gündeme getirmek amacıyla çok sayıda dernek kurmuş, konferans düzenlemiş ve kadın süreli yayınlarında ve söylemlerinde artış görülmüştür. Meşrutiyetle gerçekleşen eşitlik ve

⁸⁶² Emel Doğramacı, **Türkiye’de Kadının Dünyası ve Bugünü**, Türkiye İş Bankası Kültür yay., Ankara, 1992, s.4; Bernard Caporal, **Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını C.I**, Çağdaş Matbaacılık ve Yay. b.y.y., 2000, s.53.

⁸⁶³ Kadınların verdiği mücadele için Bkz: Nilüfer Özcan Demir, “II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C.16, S.2, 1999, s.s.110-111; Çakır, **Osmanlı Ka...**, s.22.

⁸⁶⁴ A. Afetinan, **Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, Millî Eğitim Bakanlığı yay., 1982, İstanbul, ss.63; Şefika Kurnaz, **Yenileşme Sürecinde Türk Kadını: 1839-1923**, Ötüken yay., Şubat-2011, İstanbul. s.70. Caporal, **Kemalizmde ve...**, s.s.141-149.

⁸⁶⁵ Gül Akyılmaz, “Osmanlı Devleti’nde Mülkiyet Hakları ve Mülkiyet İlişkileri Çerçevesinde Kadının Hukuki Statüsü”, **II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri**, C.1, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2016, s.s. 195-290.

⁸⁶⁶ İlhan Aksoy, “Toplumsal ve Siyasal Süreçte Türk Kadını”, **Yasama Dergisi**, S.32, 2017, s.17.

özgürlük fikirlerinin kendilerini kapsamadığını fark eden kadınlar örgütlenmeye başlamışlar, ortak bilinç oluşturarak eş veya anne rolleriyle sınırlanmış kendilerine biçilen toplumsal konumlardan kurtulmaya çalışmışlardır. Eğitim, yurttaşlık, oy hakkı, çalışma ve evlilik konusunda taleplerini dile getirmişlerdir⁸⁶⁷.

Osmanlı Müslüman kadınlarının gündelik yaşamlarında başlayan dönüşüm hareketi basın yoluyla izlenebilmektedir. 1868 yılında çıkan Terakki gazetesi kadın haklarından ve seçimden söz etmiş ilk gazete olarak kadınlar lehine yayın yapmıştır⁸⁶⁸. 1869 yılında Terakki-i Mukadderat dergisi çıkarılmış, kadının konumunu eleştiren mektuplara yer verilmiştir⁸⁶⁹. 1886 yılında çıkarılan Şükufezer dergisi sahibinin ve yazarlarının da kadın olduğu ilk kadın dergisidir ve kadınların varlığını duyurmak için çıkarıldığını ilan etmiştir⁸⁷⁰.

1895'te yayın hayatına başlayan ve 1908'e kadar 624 sayı neşredilen "Hanımlara Mahsus Gazete" üst veya orta sınıf Osmanlı kadınının gündelik yaşamına ilişkin ideal bir vizyon çizmeye çalışmıştır. Hayal edilen kadın imajı, iyi bir eş, eğitimli ve iyi anne rolünü de kabul etmiş ancak kadının toplumdaki konumunu da sorgulamıştır. Çocuk eğitiminden ekonomiye, güzellik ve bakımdan ahlakın önemine değin hanımların toplum içindeki önemini vurgulamış, hanımların günlük yaşamı yine aydınlar tarafından anlatılmaya çalışılmıştır⁸⁷¹. Derginin içeriği, Batıdaki düşünce önderlerinin savunduğu yönde; kadının eğitiminin kapsamı "iyi bir ailenin temelini atmayı sağlayacak şekilde olmalıdır" anlayışı çerçevesinde gelişmiştir.

Avrupa'da yenileşme hareketleri halkın tüm tabakalarını etkilerken, Osmanlı modernleşmesi devletin teşvik ettiği, elit kesimin, imtiyazlarıyla elde ettikleri kültürü; gazete, dergi ve eğitim kurumları aracılığı ile geniş kitlelere yayma çabalarıyla gerçekleşmiştir. Yabancı dil öğrenen, piyano çalan, yabancı ya da tercüme kitapları okuyan kızlar Batılılaşmanın önemli aktörleri haline gelmiştir. II. Meşrutiyetle birlikte kadın dergilerinin sayısında büyük artış olmuştur⁸⁷². Osmanlı Devleti'nde eğitim alma imkanları olan kadınların ne kadar az olduğu düşünüldüğünde bu dergilerde

⁸⁶⁷ Çakır, **Osmanlı Ka...**, s. 406;

⁸⁶⁸ Çakır, **Osmanlı Ka...**, s. 60; Kurnaz, **Yenileşme Sü...**, s.s. 85-86.

⁸⁶⁹ Berna Yürüt, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Kadın Hareketi ve Hukuki Talepleri", **TBB Dergisi**, 2017 (Özel Sayı), s.s.365-396.

⁸⁷⁰ Çakır, **Osmanlı Ka...**, s. 65; Kurnaz, **Yenileşme Sü...**s.87.

⁸⁷¹ Hanımlara Mahsus Gazete hakkında geniş bilgi için: Ayşe Zeren Enis, **Everyday Lives of Ottoman Muslim Women: Hanımlara Mahsûs Gazete (Newspaper For Ladies) (1895-1908)**, Libra Yayınları, İstanbul, 2013.

⁸⁷² Songül Keçeci Kurt, "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Kadın Dergilerinde Aile ve Evlilik Algısı", **Belleten**, 2015, LXXIX, s.s.1073-1098.

yazılanların geniş halk kitlelerine hitap etmediği anlaşılabilmektedir. Ancak bu yayınlar yazıları yazarların ve bunları okuyabilen kısıtlı sayıda kadınların kendi aralarında yeni kültür ve bağlar oluşmasını sağlamıştır.

Tanzimat'tan sonra kadınların topluma kabulü hızlanmıştır. İlk kız rüştiyesinin⁸⁷³ ve kızlar için zorunlu sıbyan mektepleri açılması, ilk kadın müdirenin atanması ve kız öğretmen okulu açılması önemli adımlardır⁸⁷⁴. Aynı dönemde aydın çevreler, gazete ve dergilerde kadın konusunda yoğun tartışmalara başlamıştır. İstanbul Üniversitesinde kızlar için kurs açılmış, kızlar Teknik Meslek Okullarına alınmışlar, devlet memuru olma hakkını kazanmışlardır⁸⁷⁵.

Talat Paşa kadına erkekle aynı zamanda parkta yürüme izni çıkarmış, Cemal Paşa tacizci erkeği hapis ya da sürgünle cezalandırmayı yürürlüğe sokmuştur. 1909'da çıkan Cemiyetler Kanunu kadın erkek ayrımı yapmamıştır. Kadınlar tarafından kurulan Teali-i Nisvan Cemiyeti kadınları güçlendirmeyi ve kadınların kültür düzeylerini milli gelenekler içinde yükseltmeyi amaçlamıştır⁸⁷⁶. Bu yenilikler gösteriyor ki kadınlar erkekle aynı zamanda parkta yürüyemezken, tacizci erkek cezalandırılmazken, Batılılaşmak ya da yenileşmek kadınları da topluma dahil etmekle anlamını bulmuştur. Toplumun ne seviyede ileri ve modern olduğunu sokaktaki kadına bakarak anlamak mümkündür. Bugün de hiç değişmeyen bir anlayışla sokakta rahat dolaşan, istediği gibi giyinen kadın gelişmiş toplumun sembolü olmuştur.

Yenilenme çağında Osmanlı Devleti'nde de görülen kadını yüceltme en yoğun olarak edebiyat çevrelerinde görülmüş, kadınlar gazete ve dergiler çıkarmanın yanında hayır derneklerinde aktif rol alarak toplumda kadın olgusu oluşturmaya başlamışlardır. Batı tarzı okullarda eğitim alan, gazete ve dergileri okuyan elit tabaka, savaşların ortaya çıkmasından sonra edebiyat ve sanatta Türklük vurgusu ile Osmanlı kadın kimliğini yeniden tanımlamaya başlamıştır. Edebiyat yoluyla hız kazanan modernleşme sürecinde, edebiyat, sanat, siyaset, sosyoloji ya da tarih gibi alanlarda yenileşme sürecinin tüm zorlukları eserlere yansımıştır. Gazete ve dergilerle başlayan

⁸⁷³ Cevri Usta Mektebi Kız Rüştiyesine dönüştürülmüştür. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Yasemin Tümer Erdem, Halime Yiğit, **Bacıyân-ı Rûm'dan Günümüze Türk Kadınının İktisadî Hayattaki Yeri**, İstanbul Ticaret Odası Yay., İstanbul, 2010, s.72.

⁸⁷⁴ Yahya Akyüz, 'Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer'in Yetişmesi ve Meslek Hayatı', **Millî Eğitim Dergisi**, Ankara, 1999, S.143, s.s.12-32.

⁸⁷⁵ Kadınların devlet memuru olma süreçleri ve meslekleri hakkında geniş bilgi için Bkz: Yunus Özger, "Osmanlı'da Kadınların Memuriyette İstihdamı Meselesi ve Sicill-i Ahvâlde Kayıtlı Memurelerin Resmî Hâl Tercümeleri", **History Studies**, Volume 4/1 2012, ss.419-447; Şefika Kurnaz, **II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, s.s. 162-163.

⁸⁷⁶ Çakır, **Osmanlı Ka...**, s.53.

okuma hayatında özellikle romanlar; modernleşmenin kadınlar üzerinden yürütüldüğü tartışmalar sürecinde, kadınlara bakış açısını anlamak için önemli kaynaklardır.

1859'da Mehmet Münif Paşa'nın, Fenelon, Fontenelle ve Voltaire'den seçtiği diyalogları tercüme ederek yayımladığı Muhaverat-ı Hikemiyye adlı eseri Osmanlı okuyucusunu vatan sevgisi, varlık-yokluk, kişisel ihtiras, ahlak ya da yaradılış gibi konularla tanıştırırken kadın hakları ve özgürlüğü, kız çocukların eğitimi gibi çağdaş konuları da gündeme getirmiştir⁸⁷⁷. Edebi eserlerin tercümesinin kapısını açan bu eser Tanzimat dönemi edebiyatına öncülük etmiştir⁸⁷⁸. Şinasi 1859'da kaleme aldığı yeni Türk edebiyatında ilk tiyatro eseri '*Şair Evlenmesi*'nde geleneksel normları ve bireyin duygularını hiçe sayan tutumu eleştirmiştir. Şemsettin Sami de *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*'ta(1873) yine görücü usulü evlenmeyi, kadının toplum içindeki yerini, kızların sıbyan mekteplerinden sonra okula gidemeyişini ve tesettürü, yaşmak ve ferace üzerinden eleştirmiştir. Kadınların hür irade, eğitim, dışarı çıkabilme gibi konularda özgür olabilmeleri için öncelikle erkeklerin bakış açılarını değiştirmesi gerektiğini vurgulamıştır⁸⁷⁹. Ahmet Mithat Efendi kadın modernleşmesi konusunda erkeklerin kadınlara bakış açılarını değiştirmeleri gerektiğini ve düşkün kadınlarla empati kurmaları için yazdığı yazılar ile önemlidir⁸⁸⁰. Batı tarzı romanın ilk örneği ve Tanzimat edebiyatının son örneği olan Namık Kemal'in *İntibah* (1876) adlı eseri yeni ile eski arasında bir köprü görevi görmüştür⁸⁸¹.

Kadınlara ilgili her konunun erkekler tarafından tartışıldığı dönemin ardından 1890'lara gelindiğinde yazın hayatında kadın isimler artmıştır. Batı yayınlarındaki Osmanlı tasvirleri Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı olan Fatma Aliye Hanım gibi kendini yetiştirmiş kadınlar arasında rahatsızlık oluşturmuş, Osmanlı kadını ve İslam'ı Avrupa'ya anlatma isteği uyandırmıştır. Fatma Aliye Hanım yazdığı eserlerde Doğu maneviyatını koruyarak Batı tekniğinden yararlanmanın, kadınların ve genç kızların eğitilmesinin önemini anlatmıştır⁸⁸².

II. Meşrutiyet sonrası artan yardım amaçlı kadın cemiyetleri yanında kadın haklarını savunan cemiyetler de kurulmuştur. Halide Edip, kadınların görgüsünü ve

⁸⁷⁷ Ali Budak, **Osmanlı Modernleşmesi ve Gazetecilik**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2014, s.89.

⁸⁷⁸ Orhan Okay, **Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012, s.s.91-92

⁸⁷⁹ Şemsettin Sami, **Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2018, s.s.24-25.

⁸⁸⁰ Mardin, **Türk Modern...**, s.73.

⁸⁸¹ Okay, **Batılılaşma Devri...**, s.130.

⁸⁸² H. Emel Aşa, "*Fatma Aliye Hanım*", **İslam Ansiklopedisi**, Türk Diyanet Vakfı, C.12, s.s.261-262, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fatma-aliye-hanim> (erişim 30.04.2020)

bilgisini arttırmak amacıyla Teali-i Nisvan Cemiyeti'ni kurmuş⁸⁸³, Türk kızlarının eğitim hakkı için yazılar yazmış, romanlarında kadın erkek eşitsizliğine dikkat çekmiştir. Yeni Turan adlı 20 yıl sonraya dair bir ütopyaı anlatan siyasi romanında, İttihat ve Terakki'yi eleştirirken, kadınların oy hakkını savunmuştur. Roman, “Kaya” isimli kadın kahramanı ile erkek egemen topluma meydan okunmuş hem muhalefet hem iktidar partisini arkadan yöneten bir kadın portresi çizmiştir. Yenileşme dönemi edebi eserlerinde kadın eğitimi toplumun gelişmişliği ile paralel bir görünüm oluştururken kadın eğitiminin aile ve toplum uygarlaşması için gerekli olduğu vurgusu yapılmıştır.

1913'te Nuriye Ulviye Meylan tarafından kurulan ‘Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti’nin yayınladığı Kadınlar Dünyası Dergisinde üyelerin peçesiz fotoğrafları yayınlanmış, kadınlar peçelerini atarak kendilerini tanıtmaya başlamışlardır. Kadın erkek eşitsizliğini sorgulamış, kadınlara yüksek öğrenim hakkının verilmesi, kıyafetlerinin değişmesi, evlilikte eşitlik ve erkek üstünlüğünün son bulması gibi konularda eleştiriler yazılmıştır. Dergi kadın hakları mücadelesini başlatmış ve kadın hareketinin oluşmasını sağlamıştır⁸⁸⁴.

Erkeklerle eşit haklara ve özgürlüklere sahip olmak isteyen kadınlar, Birinci Dünya Savaşı’nın başlaması ve erkeklerin cephede olması nedeniyle dünya genelinde olduğu gibi ülkemizde de fabrikalarda çalışmaya başlamış, memur olmuş, daha önce bulunmadıkları mevkilerde bulunmuşlardır. Gönüllü olarak orduya dahil olmuşlar, sosyal yaşamın berberlik, tekstil fabrikaları, postane, banka, belediye ve hastaneler gibi birçok alanında erkek işlerini yapmışlardır. Savaş yıllarında güç durumdaki kadınlara yardım edecek dernekler kurmuşlar, bu dernekler daha sonra kadın haklarını savunmakta önemli çalışmalar yürütmüştür.

Savaş yıllarında silah fabrikalarından cephe gerisine kadar toplumun her alanında çalışan kadınlar savaş sonunda toplumda erkeklerle eşit haklara sahip olmayı istemişlerdir. I. Dünya Savaşı yıllarında erkeklerle aynı mücadeleyi gösteren kadınlar Millî Mücadele sürecinde de erkeklerle fiili olarak cephede savaşmışlardır. Bütünüyle erkeğe ait bir mekân olarak ifadesini bulan cephede kadının varlığı bir çeşit eşitlik meydan okuması olarak değerlendirilebilmektedir⁸⁸⁵. Erkek nüfusunun azalmasıyla

⁸⁸³ Zafer Toprak, *"II. Meşrutiyet Döneminde Devlet, Aile ve Feminizm"*, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay., Ankara, 1992, s.s.228-237.

⁸⁸⁴ Çakır, **a.g.e.**, s.s. 81-145.

⁸⁸⁵ Türkmen Törel, Füsün Çoban Döşkaya, *"Birinci Dünya Savaşında ve Sonrasında Milliyetçi ve Şarkiyatçı Söylemlerde Türk Kadını"*, **History Studies**, 2018, C.10 S.10, s.s.251-266.

birlikte kamusal alanda çalışacak kadınlara da ihtiyaç duyulması bu sürecin zorunlu sonuçlarından biri olarak karşımıza çıkmıştır⁸⁸⁶.

Şehirleşme ve Sanayi Devriminden sonra daha fazla iş gücüne ihtiyaç duyulmasıyla kadının iş yaşamında ve kamusal alanda kendini göstermesi mümkün olmaya başlamıştır. Kadının çalışma yaşamında etkinliğinin artması kendisi ve toplum açısından çok önemlidir. Eğitimli kadının kararlılığı, onu erkeğe bağımlılıktan kurtarmış, ekonomik anlamda bağımsızlık kazanmayı ve bunun sonucu olarak da toplumdaki konumunun güçlenmesini sağlamıştır. Kendisinde bu gücü bulmayı sağlayan en önemli olgu ise girişimciliktir. Kadınlar, maddi ve manevi kazançlar elde etmiş, bağımsızlıklarını kazanmış, toplumsal hizmette yer bulmuş, iş güvenliği, aile istihdamı hakları elde etmiş ve meydan okuma gibi özellikler kazanarak diğer taraftan cinsiyet ayrımcılığına yönelik yargıları yıkma fırsatı bulmuştur.

Cumhuriyet, Halifelîği kaldırmış, Tekke ve Zaviyeleri kapatmış, Medeni Kanun'u kabul etmiş, peçeyi yasaklamış, toplumun her kesimini laikleştirmeyi hedeflemişken, özellikle de Mustafa Kemal, kadın haklarını, medeniyet için gerekli ve önemli için bir araç olmasının yanında, başlı başına önemli bir durum olarak görmüştür. Yeni Türkiye devleti, Osmanlı Devleti'nin tersine, din değil ulus temelli olacak ve bu ulus bağı, en iyi, "yeni kadın" simgesiyle oluşturmak istemiştir⁸⁸⁷. Mustafa Kemal Cumhuriyet'in kadınların itibarını sağlayacağını konuşmalarında da dile getirmiştir.

Henüz Millî Mücadele'nin sürdüğü bir dönemde Türkiye'nin sosyal ve kültürel alanlarda gelişimini ihmal etmeyen kurucu kadro en önem verdiği eğitim alanında 16 Temmuz 1921'de Ankara'da Maarif Kongresi'ni toplamıştır. Kongreye katılan kadınlar en öne oturtulmuş arada boş sandalyeler bırakılarak arkaya erkekler için yerler hazırlanmıştır. Kadınları hedef alan bazı milletvekilleri kadınlarla erkeklerin bir arada bulunmasını dinsizlik ve ahlaksızlık olarak değerlendirerek Mustafa Kemal'e şikâyet etmiştir. Mustafa Kemal onları dikkatle dinledikten sonra Öğretmenler Birliği Reisi Mazhar Müfit Bey'i çağırarak kendisine "Ne yapmışsınız bu öğretmenler toplantısında? Utanmıyor musunuz? Ayıp! Toplantıya kadın öğretmenleri de çağırmışsınız! Peki, onları ne diye erkeklerden ayrı oturtunuz? Kendinize mi

⁸⁸⁶ Ayşegül Yaraman, **Resmî Tarihden Kadın Tarihine**, Bağlam yay., İstanbul, 2001, s.132.

⁸⁸⁷ Ahmet Yılmaz, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi", **ÇTTAD**, IX/20-21, (2010/Bahar-Güz), s.s.191-212; Semiha Tuna, "Köy Enstitüleri'nde Kadın Olmak", **Fe Dergi-Feminist Eleştiri**, C.1, S.1, 2009, s.20-29.

güveniniz yok, yoksa bu hanımların namusundan mı şüphe ediyorsunuz? Bir daha kadınların ayrı tutulduğunu duymayayım⁸⁸⁸” şeklinde tepki göstermiştir. Şikâyet etmekte olan hocalar hiçbir şey diyemeden dışarı çıkmışlar, böylece Mustafa Kemal kadınlara bu türden davranışların önünü kesmek istemiş, kadınların toplumda nasıl bir yer edineceğine dair de mesaj vermiştir.

1923’te İzmir’de yaptığı bir konuşmada kadınların eğitim yaşamı ve sosyal hayatta erkeklerle eşit olacağını söylemiştir.

Bir toplum, cinsinden yalnız birinin zamanın gereklerini kazanmasıyla yetinirse o toplum yarıdan fazla eksiklik içinde kalır. Bir millet gelişmek ve medenileşmek isterse özellikle bu noktayı temel olarak kabul etmek mecburiyetindedir. Bizim toplumumuzun başarısızlığının nedeni, kadınlarımıza karşı gösterdiğimiz ilgisizlik ve kusurdan doğmaktadır... Bundan dolayı bizim toplumumuz için ilim ve fen gerekli ise bunları aynı derecede hem erkek ve hem de kadınlarımızın kazanmaları gerekir... Milletimiz kuvvetli bir millet olmaya karar vermiştir. Bugünün gereklerinden biri de kadınlarımızın her konuda yükselmelerini sağlamaktır. Bundan dolayı kadınlarımız da bilgin ve ilme açık olacaklar ve erkeklerin geçtikleri bütün öğrenim derecelerinden geçeceklerdir. Sonra kadınlar sosyal hayatta erkeklerle beraber yürüyerek birbirinin yardımcısı ve destekçisi olacaklardır.⁸⁸⁹

Cumhuriyet’in resmî ideolojisi kadınların kamusal alanda ve toplumsal yaşamda meslek sahibi olarak çalışmalarını esas almıştır. Modernleşmenin dozu bir toplumda tarihsel olarak kadınlar ve din üzerinden belirlenmektedir⁸⁹⁰. 19. yüzyılda gelişen sosyal bilimlerin etkisiyle toplumda kadının rolünün ağırlığı annelik üzerine kurulmaya başlanmış, ulusçuluk ideolojisiyle milli devletin sosyal mühendislik programlarında, nüfus planlaması konularında kadın yine devlet politikasının merkezine çekilmiştir. Türkiye’de modern femininite ya da maskulinite çerçevesi milliyetçilik ideolojisi tarafından çizilmiştir. Ulusalçı söylemlere kadınları dahil eden Ziya Gökalp feminizmi İslam öncesi Türk kavimlerindeki kadın erkek eşitliğine dayandırmıştır⁸⁹¹.

Tanzimat Döneminde başlayan kadın hakları tartışmaları Cumhuriyet dönemiyle birlikte kadınlar için medeni ve siyasal haklar olarak yeniden gündeme gelmiştir. 1923 Ocak ayında İzmit Basın Toplantısında Vakit gazetesi yazarının Mustafa Kemal’e Halide Edip’in milletvekili olup olmayacağını sorması üzerine

⁸⁸⁸ Lord Kinross, **Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, Çev: Necdet Sander, Altın Kitaplar, İstanbul, 1984, s.681.

⁸⁸⁹ **Atatürk’ün Söylev...**, s. 452.

⁸⁹⁰ Ayşe Durakbaşı, “Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve Münevver Erkekler”, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Tarih Vakfı Yay. İstanbul, 1998, s.30.

⁸⁹¹ Ayşe Durakbaşı, *a.g.m.*, s.s.39-43.

kanunlara göre 50 binde 1 milletvekili çıktığına göre erkeklerle birlikte kadınların da seçilmesinin söz konusu olduğunu söylemiştir⁸⁹².

1923'te hazırlanan İntihab-ı Mebusan Kanunu'ndaki değişiklikte kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmemiştir. Buna rağmen 1923'te gerçekleşen ikinci meclisin seçimlerinde seçmenlerin kendi inisiyatifleriyle Latife, Mevhibe (İnönü), Galibe (Okyar) Müfide Ferit (Tek) hanım ile Kara Fatma'ya oy verdiği görülmüştür⁸⁹³.

Kadınların siyasi hakları 1924 Anayasası hazırlanırken de meclise taşınmış, 10. Maddede “18 yaşını dolduran her Türk milletvekili seçimine katılma hakkına sahiptir”, 11. Madde “30 yaşını dolduran her Türk milletvekili seçilme hakkına sahiptir.” şeklinde düzenlenmek istenmiştir. Önce bu şekliyle kabul edilmiş, Tunalı Hilmi Bey, Recep Peker Bey, Feridun Fikri Bey gibi isimler kadınların da mecliste söz hakkı olması gerektiğini savunmuş ancak karşı çıkan vekiller nedeniyle bunu hayata geçirememiştir⁸⁹⁴. Vekiller arasında tartışmalar yaşanması üzerine 10. ve 11. madde “her erkek Türk” ifadeleri ile seçme ve seçilme hakkını erkeklerle sınırlı tutmuştur⁸⁹⁵.

Kadınların zor zamanlarda toplumun her alanında erkeğin yanında yer almasına ve Mustafa Kemal'in de kadınların seçilmeleri yönündeki fikirlerine rağmen meclise alınmaması, mecliste ve basında tepki yaratmıştır⁸⁹⁶. Hakimiyet-i Milliye gazetesi yaşanan durumu şöyle yazmıştır:

Projede intihaba iştirak ve intihab olunmak hakları muayyen sene ve asıl muayyen şeraiti haiz her Türk'e temin olunuyordu. Türk kelimesinin mübhemiyetini izale için bu kelimenin zükur ve inas her iki cinsi de şamil olup olmadığına aid vaki bir suale karşı encümen azalarının kelimeyi yalnız zükura aid olmak üzere kabul etmiş oldukları izah olunur olunmaz; mecliste bir tuhan koptu. Her taraftan protesto edildi. Birçok hatipler Türk kadınının hukukunu müdafaa için söz istediler. Bu nasıl oluyor?

Türk kadını mücadeleyi milliyenin bütün safhalarına iştirak eder, arkasında ve arabasında ordu için mühimmat ve erzak taşır; köyün içtimai hayatında en müessir amel olur. Eker, saçar, biçer, alır, satar, hülâsa erkekten ziyade çalışır erkekten ziyade iktisadi ve içtimai faaliyetler ibraz eder ve sonrada aynı hayatın idare ve tanzimine, tertib ve teşkiline iştirak ettirilmez! Neden aynı kadının zevci, oğlu, kardeşi iştirak ettiriliyor da o ettirilmiyor? Acaba bu köy erkekleri, ondan irfan, akıl, şuur veyahud vazife şinaslıkça daha yüksek midir? Millet kürsüsünden serd olunan bu ve buna müşabih mütalâalar büyük bir dikkat ve tasvile dinlendi. Bu manzara karşısında memnun ve mesrûr olmamak kâbil değildi. Bütün şarkda kadınlığı müdafaa yolunda, ilk kere Türk Millet

⁸⁹² İsmail Arar, **Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı**, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1969, s.s.71-72.

⁸⁹³ Sami N. Özerdim, “Atatürk ve Kadın Hakları 2”, **Kemalist Ülkü**, Özel Sayı, Kasım 1985, s. 18.

⁸⁹⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.2, C.7, İ.13, s.540.

⁸⁹⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.2, C.7-1, İ.2, 13. İçtima (16.3.1340/ 16.3.1924), s.s. 540-543.

⁸⁹⁶ “Teşkilatı Esasiye Kanunu Mecliste”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Mart 1924.

*Meclisi'nde; bu gibi hararetli nutuklar irâd olunuyordu. Kadınlık hakkında şarkda asırlardan beri tekevvün etmiş olan tarz-ı telakkiyi unutmamalıdır.*⁸⁹⁷

Yaşananlar sonunda Atatürk kadınlara siyasi haklar verilmesi için önce toplumun hazırlanması gerektiğini görmüş, kadınlara öncelikle sosyal haklar, ardından siyasal haklar verilmesi gerektiğini düşünmüş, Afet İnan'ın konferanslarla halkı bilinçlendirmesini istemiştir.

Cumhuriyetle birlikte 17 Şubat 1926 tarihinde kabul edilen Medeni Kanun, kadına evlilik için resmi nikah şartı, birden fazla kadınla evlenme yasağı, kadın ve erkek için evlilik yaşı sınırı gibi güvenceler sağlanırken keyfi boşanmaları engelleyen, boşanma durumunda kadını ve çocuğu güvence altına alan şartlar getirilmiştir. Kanun kadınlara cinsiyet, din, hukuk ayrımı yapmadan haklar vermiş ancak gündelik hayatta etkili olamamıştır⁸⁹⁸. Medeni kanunla belirlenmiş haklar, akla gelen ilk örneklerle resmi nikah konusunda bile bölgeden bölgeye hatta köyden köye bile değişiklik göstererek yeterince uygulanabilir olamamıştır. Eğitim, miras hakkı gibi birçok konuda kadın törelere göre değerlendirilmeye devam etmiştir. Yine de Medeni Kanun yasal olarak kadınların kamusal alanda kendilerini gösterme şansı bulmalarını sağlamıştır.

13 kadın Nezihe Muhittin başkanlığında Kadınlar Halk Fırkasını kurmuş, seçme hakkını istemiştir⁸⁹⁹. Kadınlar Halk Fırkasına izin çıkmadığı için Türk Kadınlar Birliği adı altında dernek olarak örgütlenmiştir⁹⁰⁰. İlk kez 3 Nisan 1930'da Türk Kadın Birliği ve Türk Ocakları'nın büyük çabalarıyla⁹⁰¹ kabul edilen Belediye Kanunu⁹⁰² ile kadınlara belediye seçimlerine katılma hakkı tanınmıştır. Kadınların kazandığı bu haklar yurttan coşkuyla karşılanmıştır⁹⁰³.

26 Ekim 1933 tarihinde kadınlar köy muhtarlığı ve ihtiyar heyetine seçilme hakkı kazanmış⁹⁰⁴, 1934'te seçme ve seçilme hakkı elde etmiş, karar ülke çapında

⁸⁹⁷ “Teşkilatı Esasiye Kanunu Mecliste”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Mart 1924.

⁸⁹⁸ Leyla Çakıcı Gerçek, “Türkiye’de Kadın Haklarının Gelişimine Kısa Bir Bakış”, **Sakarya Üniversitesi Uluslararası-Disiplinlerarası Kadın Çalışmaları Kongresi Bildirileri**, C.3, Sakarya, 2009, s. 97.

⁸⁹⁹ Yaprak Zihnioğlu, **Kadınsız İnkılap**, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, 127-140.

⁹⁰⁰ Zihnioğlu, **Kadınsız...**, 149-150

⁹⁰¹ Hale Şıvgın, “Atatürk ve Türk Kadın Hakları”, **Erdem Dergisi**, C.11, S.31, Mayıs 1999, s.s.255-259.

⁹⁰² **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.3, C.18, İ.3, 43. İnikat (3.4.1930), s.s. 3-8.

⁹⁰³ “Kadınların Şenlikleri”, **Cumhuriyet**, 3 Nisan 1930.

⁹⁰⁴ “Kadınlar ve Mebus”, **Akşam**, 27 Teşrinievvel 1933. “Mecliste Hararetli Bir Celse”, **Son Posta**, 27 Birinciteşrin 1933.

sevinçle karşılanmıştır⁹⁰⁵. Türk vatandaşı olan her kadının 22 yaşında milletvekili seçme, 30 yaşında milletvekili seçilme hakkının verilmesi kararını Atatürk şöyle değerlendirmiştir:

Bu karar, Türk kadınına sosyal ve siyasi hayatta bütün milletlerin üstünde yer vermiştir. Çarşaf içinde; peçe altında ve kafes arkasındaki Türk kadını artık tarihlerde aramak lâzım gelecektir. Türk kadını evdeki medenî mevkiini salâhiyetle işgal etmiş, iş hayatının her safhasında muvaffakiyetler göstermiştir.

*Siyasî hayatta belediye seçimlerinde tecrübesini yapan Türk kadını, bu sefer de mebus seçme ve seçilme suretiyle haklarının en büyüğünü elde etmiş bulunuyor. Medenî memleketlerin birçoğunda, kadından esirgenen bu hak, bugün Türk kadınının elindedir ve onu salâhiyet ve liyakatle kullanacaktır.*⁹⁰⁶

Cumhuriyet'in kurucu liderleri kadın hakları ile ilgili eğitim, sosyal yaşam ya da hukuki alanlarda titizlikle adımlar atmış ancak seçme ve seçilme hakkı için doğru zamanı beklemiştir. Batı'da çok daha uzun mücadeleler sonucu elde edilen kadın hakları ülkemizde Cumhuriyet'in aydınlık bakış açısı ve kurucuların kadın erkek eşitliğine yönelik pozitif tutumları ile daha kısa zamanda gerçekleşmiştir. Kadınlar kurdukları cemiyetler ve yaptıkları yayınlar aracılığıyla bu hakları elde etme süreçlerini kendi çabalarıyla hızlandırmıştır.

Siyasi alanda olduğu gibi Cumhuriyetle birlikte edebiyatta ve sanatta da kadınlar toplumdaki yerlerini almışlardır⁹⁰⁷. Önceleri sadece gayrimüslim kadınlar sahneye çıkabiliyorken, Afife Jale'yle ilk kez bir Müslüman kadın tiyatro sahnesine çıkmıştır⁹⁰⁸. Sabiha Gökçen, dünyadaki ilk kadın savaş pilotu olmuş⁹⁰⁹, 1932'deki ilk güzellik yarışmasında Keriman Halis, Dünya Güzeli seçilmiştir⁹¹⁰. Keriman Halis, Mustafa Kemal'e "*Kazandığım başarı sizin, ülkemiz kadınlarına ilham ettiğiniz fikirlerin sonucudur*" sözleriyle Kemalist Devrimin sembolü haline gelen özgürleşen

⁹⁰⁵ "Türk Kadını Sevinç İçindedir", **Yeni Asır**, 7 Kanunuevvel 1934; "Türk Kadınlığı Sevinç ve Heyecan İçinde", **Cumhuriyet**, 6 Birincikanun 1934; "Türk Kadını Mebus", **Zaman**, 4 Aralık 1934; "Türk Kadınlığının Kıvancı", **Yeni Asır**, 9 Kanunuevvel 1934.

⁹⁰⁶ Perihan Naci Eldeniz, "Atatürk ve Türk Kadını", **Belleten**, C. XX, S. 80, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1956, s.741.

⁹⁰⁷ A. Afetinan **Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, Millî Eğitim Bakanlığı yay., 1982, İstanbul, s.160.

⁹⁰⁸ Olcay Özkaya Duman, "Darülbeydi'den Tiyatro'ya Atipik Modernist Bir Kadın: Afife Jale ve Dönemi" **Tarih Okulu Dergisi**, Vol.8, No.23, 2015, s.s.63 - 83.

⁹⁰⁹ Ayşe Gül Altınay, "Ordu-Millet-Kadınlar: Dünyanın İlk Kadın Savaş Pilotu Sabiha Gökçen", **Vatan, Millet, Kadınlar**, Der: Ayşe Gül Altınay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.s. 261-294; Oktay Verel, **Atatürk'le Bir Ömür-Sabiha Gökçen**, Türk Hava Kurumu Yayınları, İstanbul, 1982; Oktay Verel, **İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir**, Türk Hava Kurumu Yayınları, İstanbul 1985.

⁹¹⁰ Mustafa Kemal bundan duyduğu mutluluğu dile getirirken "*Bununla birlikte asıl uğraşmaya mecbur olduğumuz şey, analarımızın ve atalarımızın olduğu gibi, yüksek kültürde ve yüksek erdemlilikte dünya birinciliğini tutturaktır.*" diyerek kültür birincilikleri kazanmanın da önemini vurgulamıştır. Akt: Turan, **Türk Kül...**, s.33.

kadınların sözcüsü olmuştur⁹¹¹. Böylece Türk kadını peçelerinin altından çıkarak birçok uluslararası, kültürel, bilimsel, sosyal ve sanatsal faaliyetlere yönelmiştir.

Şeriatın çarpıcı bir göstergesi; kadınların tecridi, örtünmeleri, kamusal alandan dışlanmalarıken, kadınların yasal anlamda eşit yurttaş kabul edilmesi Cumhuriyet'in ayırt edici özelliği olmuştur. Aslında her iki yaklaşımda da kadın, bir "gösterge", "simge" durumundadır. Ancak iki durum da göz önüne alındığında kadınların simge olmaktan çıkması ve özerk kimliklerine kavuşma mücadelesi açısından, şeriat hükümleriyle yönetilmek yerine laik bir ulusal devletin eşit yurttaşı olmaları tabi ki onların lehine olmuştur.

Cumhuriyetle kadınların elde ettiği haklar Tanzimat ile başlayan süreçte kadınların verdiği mücadelenin ve Mustafa Kemal Atatürk'ün kadına verdiği değerin sonucudur. Cumhuriyet Türkiye'sinde belli bir şekil verilmeye çalışılan kadın imgesi, Atatürk'ün ileriye dönük vizyonu ile şekillenmiş, Türk kadınına ışık olmuştur. Cumhuriyet kadını, haklarının bilincinde, Cumhuriyet'in güvencesiyle bu mücadelesinden vazgeçmeden, çağın değişen şartlarına uygun, modern ve çalışkan yüzüyle toplumun aynası olmaya devam edecektir.

5.2. Ekonomide Uluslaşma

Karl Polanyi uygarlık tarihimizin ana hatlarını belirleyen; XIX yüzyıl boyunca devam eden barış sürecini, ikisi ulusal ikisi uluslararası olan ekonomik ve politik dört kurum üzerinde temellendirir⁹¹². Bunlardan ilkinin büyük devletler arasında uzun ve yıpratıcı savaşları engelleyen güç dengesi, ikincisini dünya ekonomisinin örgütlenmesini sağlayan altın standardı olarak belirler. Üçüncü kurum kendi kuralları ile işleyen piyasa, dördüncü ise liberal devlettir. Polanyi'nin görüşünde sistemin temeli kendi kurallarıyla işleyen piyasadır ve altın standardı iç piyasa sisteminin uluslararası düzeye yayılmasını sağlar. Güç dengesi altın standardı üzerine kurulmuş bir üstyapı kurumudur, liberal devlet ise piyasanın bir ürünüdür. Dengesini kendi sağlayan piyasa, en nihayetinde sistemin gelişmesini yönlendiren ve o sisteme dayanan sosyal düzeni yıkan bir ikilemdir.

Sanayi ve ticarete yönelen insan faaliyetleri, uluslararası sistemdeki büyük finans kurumlarının yanı sıra tedavül bankaları ve borsalar çevresinde toplanmıştır.

⁹¹¹ Ahmad, **Modern Tür...**, s.109.

⁹¹² Karl Polanyi, **Büyük Dönüşüm**, Çev: Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.s. 35-36.

Sanayi, çeşitli kurumlara yapılan yabancı sermaye yatırımları, dış ülkelere verilen uzun vadeli borçlar gibi alanları da kapsayan finans çevrelerinde ulusal maliye kendi içinde bir dünya oluşturmuştur. Büyük devletler bankacılıkta uzmanlaşmış, para piyasalarında ticari tahvil, uluslararası poliçe ya da borsa ödeme araçları oluşmuştur⁹¹³.

Coğrafi keşiflerin ve bulunan yeni değerli madenlerin Avrupa'ya taşınması buradaki tüccarların elindeki sermayeyi arttırmış, ticaret ve sanayi gelişirken feodal sistem zayıflamıştır. Kilise ve derebeyler karşısında tarımsal üretim yapısındaki değişimler ile sermaye birikimi artarak ekonomik gücünü kazanan burjuvazi sınıfı ortaya çıkmış ve siyasal gücü ele geçirmeye başlamıştır. Burjuvazinin ortaya çıkışı, gelişimi, siyasal ve ekonomik güç kazanışı her ülkede aynı şekilde gerçekleşmiştir⁹¹⁴.

Polanyi'ye göre uluslararası finansın etkili yollarından biri de Balkanlar, Anadolu, Suriye, Mısır, Fas ya da Çin gibi Yakın Doğu ve Kuzey Afrika'daki İslam ülkeleri gibi geniş yarı sömürge bölgelerinde gayri resmi şekilde mali düzene müdahale etmek ve barışın en sallantılı olduğu bölgelerde bilfiil yönetimi sağlamak olmuştur. 1875'te borçlarını ödeyemez hale gelen Osmanlı Devleti 1876'dan 1878'de Berlin Anlaşması imzalanana kadar süren askeri bir çatışma içine girmiş ve sonraki otuz altı yıl barış, İstanbul'da Duyun-u Umumiye'nin kurulmasını sağlayan Muharrem Kararnamesi ile korunmuştur. Türk maliyesinin tümünü üstlenen büyük finans çevreleri defalarca büyük devletler arasında uzlaşma sağlamış, her zaman alacaklının ya da Türkiye'den kar sağlamak isteyen kapitalistlerin parasal çıkarlarını korumuştur.

Barışın temel dayanağını oluşturan yapay ekonomik örgütleniş büyük devletlerin Afrika ve Asya'daki çıkar çatışmaları nedeniyle çözülmeye başlamış ve güç dengesi ortadan kalkarak yerini birbirine düşman iki gruplaşmaya bırakmıştır. Dünya ekonomisi eski biçimini yitirmeye başlamış sömürgelerle ilgili düşmanlıklar ve Doğu piyasaları üzerine yürütülen rekabet, finans çevrelerinin savaşları önlemesini zorlaştırmış ve barış dönemi kapanmıştır. Dünya liberal bir ekonomik sisteme evrilmiştir. İngilizce özgürlük anlamına gelen liberty sözcüğünden türetilmiş olsa da özgürlüğü savunan bir düşünce ifadesi bugün liberalizmi tanımlamak için yeterli değildir. Özgürlük ve bireysel haklar düşüncesiyle yola çıkarak eşitlik ilkesinin de

⁹¹³ A.g.e., s.s.38-45.

⁹¹⁴ Niyazi Berkes, **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi: Osmanlı Ekonomik Tarihinin Temelleri**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969, s.132.

önemini vurgulamıştır. İfade, inanç ve basın özgürlüğü yanında serbest ticaret, seküler devlet, sivil hak ve özel mülkiyet gibi fikirleri barındırır. Liberalizm, bireyciliği esas alan, rasyonel bireylerin ekonomik ve siyasal alanlardaki özel çıkar ve özgürlüklerini güvence altına alan piyasa ekonomisinin kendi işleyişine bırakılması ve devlet müdahalelerinin en aza indirilmesini savunan bir doktrindir. Siyasi liberalizmin kurucusu olarak kabul edilen⁹¹⁵ John Locke, her insanın eşit hayat, mülkiyet ve özgürlük haklarına sahip olduğunu ve toplumsal sözleşmeye göre hükümetlerin bu hakları koruması gerektiğini savunmuştur⁹¹⁶. Liberal felsefeye sahip devrimciler İngiliz Devrimi, Amerikan Devrimi, Fransız Devrimi gibi devrimleri gerçekleştirmiş ve liberal devletler kurmuşlardır.

Batı’da uluslaşma süreciyle birlikte gelişen liberal düşünce yüzyıllar boyu süren değişimin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti’nde liberalizm aydın kesim tarafından Batı’dan esinlenilerek, Batılılaşmanın bir gereği olarak düşünülmüştür. Tanzimat’ın siyasi ve iktisadi alanlarda getirdiği liberalizm, yüzyıllarca süregelen ticari ve iktisadi faaliyetleri kısıtlayan devlet müdahalesine, rüşvet ya da iltimas gibi uygulamalara karşı bir başkaldırıyı simgelemiştir. Aydınlar arasında ancak devlet geleneğinin değişmesi ile iktisadi yaşamda önemli atılımların yapılabileceği görüşü yayılmıştır. Devlet yönetiminden, boyunduruğundan ve reaya olmaktan kurtulan birey kendi başına kişisel çıkarlarını gözetecek, kâr amacı güderek çaba sarf etmeye başlayacaktır. II. Meşrutiyet ile devletin, tüm ulusun iktisadi çıkarını gözetmesi gerektiği savunulmuş, ulusal devletin; iktisadi yapıyı güçlendirmek, bireysel girişimi desteklemek, halkın vergi ödeme gücünü arttırarak devlete dolaylı şekilde gelir sağlamak gibi amaçları olduğu görüşü belirginleşmiştir.

Kapitalizm öncesi Osmanlı Devleti ekonomisi “*geçimlik, üretim, başkentin mal tedariki, aynı ekonomi ve devlet mülkiyetli toprak yapısı*” özelliklerini taşımıştır. Bu yapı İaşe (Provizyonizm), Gelenekçilik (Tradisyonalizm), Fiskalizm⁹¹⁷ ilkeleri ile sağlanmıştır⁹¹⁸. XVIII. yüzyıl başlarında Ticaret yollarının değişmesi, fetihlerin azalması toprak kayıpları, merkezi hükümetin taşradaki etkisinin azalması gibi olaylar

⁹¹⁵ John Locke öncesinde İbn-i Haldun’un “Mukaddime” adlı eserinde liberal düşüncenin bazı temel ilkelerine rastlanmaktadır.

⁹¹⁶ Bkz. John Locke, **Yönetim Üzerine İkinci İnceleme, Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni, Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme** (İkinci İnceleme)

⁹¹⁷ İaşe; devlet denetimiyle piyasadaki malları arttırmak ve fiyatlarını düşük tutmak, Gelenekçilik; ülkede ekonomik, siyasi ve sosyal dengeleri korumak, Fiskalizm; devlet hazinesini mümkün olduğunca doldurmak.

⁹¹⁸ Mehmet Murat Baskıcı, **1800-1914 Yıllarında Anadolu’da İktisadi Değişim**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005, s.31-33.

sonucu bu ilkeler etkilerini kaybetmeye başlamış, Avrupa ve diğer bölgelerle ticari ilişkilere başlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde ekonomi, Avrupa'dan farklı olarak halkın temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik Provizyonizm ilkesiyle, ithalat ve ihracata dayanmıyor; ihracat özel izin ve vergi şartıyla gerçekleşmiş, ithalat ise serbest bırakılmıştır⁹¹⁹.

XIX. yüzyıl başlarından Birinci Dünya Savaşına kadarki dönemde Osmanlı Devleti'nin dış ticareti Alman sermayesi elindeki Anadolu Demiryolu Şirketi sayesinde on kattan fazla artmış, hatta Pamuk'un ifadesine göre dünya ekonomisine açılma oranı Cumhuriyet Türkiye'sinden daha yüksek olmuştur. Bunun yanında ülke içinde ulaşım ağının iyi olmaması nedeniyle üretimi olmayan şeker, çay ya da kahve gibi ürünlerin ithal edilmesinin yanında deniz yoluyla Rusya ya da Balkanlardan önemli miktarda buğday, un ya da hububat da ihraç edilmiş, İstanbul pazarında yerli buğdaydan daha ucuza satılmıştır⁹²⁰.

Ulaşımın geliştirilmesi için dönemin büyük devrimi olan demiryolları Osmanlı Devleti'nde geç tarihlerde gerçekleşmiştir. 1866 İzmir-Aydın demiryolları yapılmış, XIX. yüzyıl sonunda yeni hatlar açılmıştır. Duyun-u Umumiye döneminde Osmanlı hinterlandı Alman, İngiliz ve Fransız ticaret bölgeleri haline gelmiştir⁹²¹.

Osmanlı ekonomisi iç ve dış ticaretin devletin denetiminde yapıldığı, esnaf loncaları aracılığı ile üretim ve tüketimin denetlendiği geleneksel yapısını sürdürmekteydi. Ancak gerçekte, yürürlükte görünen kural ve yasalar genellikle uygulanmamakta, dış ticarete kaçakçılık ya da yasal yürütülen ticarete ise denetim eksikliği söz konusuydu.

Sanayi Devrimi ile Batı'da buhar gücü üretimde büyük artış ve Osmanlı pazarını elde etmek için bir yarış yaşanıyordu. Seri üretime geçilmesi ile daha ucuza ve daha bol üretilerek getirilen mallar yerli esnafın durumunu iyice zora sokuyordu. Osmanlı Devleti Batı kapitalizmi ile bütünleşmede etkili olan "ticaret, borçlanma ve yabancı sermaye" unsurlarının gelişimi ve değişimi konusunda, Batı ile rekabet edebilecek ulaşım, altyapı yatırımları ve sermaye yetersizlikleri nedeniyle bir politika geliştirememiştir.

⁹¹⁹ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yayıncılık, İstanbul, 2013, s.64.

⁹²⁰ Şevket Pamuk, **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi: 1500-1914**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990, s.s.169-179.

⁹²¹ Berkes, **Türkiye'de Çağdaş...**, s. 365.

Tanzimat döneminin ekonomik yapısı, miras aldığı çöküş süreci ve eklenen savaş giderleri ve tazminatları, iç isyanlar, ayaklanmalar gibi nedenlerle olumsuz yönde seyretmeye devam etmiştir. Ticarete deniz yollarının kullanılması ipek ve baharat yollarının ve bu yollardaki şehirlerin önemini yitirmesine yol açmıştır. Yabancı uyruklu tüccara tanınan gümrük ayrıcalığı ile dışarıdan gelen ürünler iç piyasada rahatlıkla dolaşırken yerli Müslüman tüccar iç gümrükteki ağır vergilerden, sermaye, kredi, bilgi ve teknoloji eksikliğinden yabancı tüccarla rekabet edememiştir⁹²².

Abdülhamid döneminin baskısından kurtulma isteği ve ortak liberal özlemlerle hareket eden muhalifler 1908 Jön Türk Devrimi ile hürriyetin ilanını gerçekleştirmiştir. Meclisin açılması ve çok partili siyasal yaşama geçilmesi yanında basın organlarının sayısındaki artış düşünce özgürlüğüne işaret ederken, Osmanlı feminizmi de kıpırdanmaya başlamıştır. Ülkede ilk kez işçi hareketleri ve sendika örgütlenmeleri de gerçekleşmeye başlamıştır. Yabancı sermayeye geniş imkânlar sağlanırken, Osmanlı halkı girişimciliğe özendirilmiş, Tanzimat’la başlayan siyasal ve iktisadi liberalizmin etkisi artmıştır.

Devrimden sonra devlet geleneğine başkaldıran Jön Türkler arasında iki yönelim gerçekleşmiştir. Bireyciliğin en güçlü savunucusu Prens Sabahattin ve çevresindekiler toplumbilim ile hareket etmiş, Le Play’i takip ederek “Tebebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet” görüşünü savunmuştur. Cavid Bey ve çevresindekiler ise Meşrutiyet liberalizminin kuramsal yayın organı haline gelen Ulûm-i İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası ile klasik iktisadi yaklaşımla devletin iktisattan uzak durması gerektiğini, toplumsal refahın sağlanması için insanoğlunun bireysel çıkarını göz ardı etmemesi gerektiğini savunmuştur. Her ikisinde de temel alınan bakış açısı liberal çağın bireyciliği olmuştur. Bireycilikten kaynaklanan liberal toplumda her türlü özgürlük mümkündür⁹²³.

1908 Devrimi ile Müslüman ya da gayrimüslim herkesin “Osmanlı milleti” olduğu ve Osmanlı kimliğinin ortak payda olduğu kabul edilmiştir. Zamanla alt kimlikler belirginleşmiş, farklı din ve dildeki Osmanlı vatandaşları Osmanlı milleti olmayı benimsemekte zorlanmıştır. Gayrimüslim olanlar kendi milletlerini benimserken diğerleri kendilerini Müslüman olarak tanımlamıştır. Osmanlı

⁹²² Musa Çadırcı, **Tanzimat döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK Yayınları, Ankara, 1997, s.s.3-173.

⁹²³ Zafer Toprak, **Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s.2

ulusçuluğu Abdülhamid'in baskıcı yönetimine karşı birleşme ile özgürlükçü bir başkaldırı olarak ortaya çıksa da ayrılıkçı akımlar giderek artmış ve etnik unsurlar bağımsızlık için arayışlara yönelmiştir.

Ekonominin liberal çizgiye geçmesi Osmanlı Devleti'nde ticareti elinde tutan gayrimüslimlerin ve yabancıların daha etkin hale gelmesini sağlamıştır. Loncaların kaldırılışı ve serbest rekabet koşulları nedeniyle küçük üretici ve Müslüman esnaf yoksullaşmıştır. Avrupa'nın sanayileşmesi, Osmanlı Devleti'nin bunun gerisinde kalması ile esnaf üretim yapmak yerine Batı sanayisinin ihtiyacı olan hammaddeyi dışarıya satmaya başlamıştır.

Tanzimat'tan beri devam eden ticaret alanında gayrimüslimlerin güçlü konumu iktisadi liberalizm ile daha da belirginleşmiştir. Kalkınma amacıyla gereken sermaye birikimi için yabancı sermaye öne çıkmış, liberal süreç olan 1908-1913 yılları arası yabancı sermaye ile kurulan anonim şirketlerin sayısı oldukça artmıştır⁹²⁴. Buna karşılık serbest rekabet ortamında geleneksel Osmanlı esnaf ve sanatkârı mütevazı yaşam şekli ve rekabetçi hırslardan uzak oluşu sebebiyle iyice yoksullaşmıştır. Oran'a göre Anadolu köylüsünün vatan ya da milliyetçilik duyguları taşımaması nedeniyle Anadolu'da ulusal pazar oluşmamıştır. İç Anadolu'da Sivas ve Konya buğdayları çürürken Kuzey Anadolu Rusya'dan ve Balkanlardan tahıl ihraç etmiştir⁹²⁵.

Böyle bir ekonomik ortamda liberal fikirlerle beslenen Türk ulusçuluğu diğer yandan da liberalizme bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Milli iktisat şeklinde adlandırdığımız 1914-1918 yılları arasında kurulmuş 123 anonim şirketin sermayelerinin çoğu Türk-Müslüman girişimciler tarafından sağlanmıştır⁹²⁶. Savaş döneminde sigorta, madencilik ya da ziraat gibi alanlarda gerçekleşen bu şirketleşme, girişimcilere kredi olanakları sağlamak için bankaların kurulmasını gerekli kılmıştır. Bankaların açılması İstanbul dışında, Anadolu'da iktisadi kalkınma sağlamanın yanında Türk Müslüman unsur ile oluşacak burjuvazinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Savaşın ardından yabancı sermayeli bankalarla rekabet edemeyen bu bankalar açıldıkları yerde geleneksel ekonomik zihniyetin ve tasarruf alışkanlıklarının değişmesine olanak sunmuştur⁹²⁷.

⁹²⁴ Toprak, **Milli İkti...**, s.64-65.

⁹²⁵ Oran, **a.g.e.**, s. 66.

⁹²⁶ Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizm'e**, Kaynak Yayınları, 1996, s.50.

⁹²⁷ Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Ankara, 1994, s.211.

Balkan Savaşları Osmanlıcılığın sonu olurken kısmen 1908 Devriminin yarattığı liberal ortamdan kaynaklanmış Türk ulusçuluğundan, ayrıca özellikle iktisadi liberalizme tepki olarak yeşeren milliyetçilik akımları ve siyasal bağımsızlık arayışları arasında ortaya çıkmıştır. Liberalizmden ulusçuluğa geçiş baskıcı uygulamaları da getirmiştir. 1908 Tatil-i Eşgal Kanun-ı Muvakkatı ile kısıtlayıcı önlemler yanında gazetelerin kapatılması ve muhalefete yönelik yıldırma girişimleri sonunda Babıali Baskını, iktidarı İttihat ve Terakki'nin ele almasıyla sonuçlanmıştır.

Liberalizmin çok uluslu birlikteliği ya da Osmanlı politikası olan ittihad-ı anasır, yükselen Milliyetçilik gerçeğine ters düşmüştür. Çünkü aydınlar Mümtazer Türköne'nin dediği gibi “*İslam Milleti*”ni mevcut haliyle ‘keşfetmiş’, *Osmanlı Milleti*’ni ise yaratmaya çalışmıştı⁹²⁸.” İttihat Terakki ne olursa olsun ülkeyi kurtarma misyonu ile Müslümanları gözetmeye, Anadolu’ya yönelmeye ve Türk unsurunu ön plana alan bir politika yürütmeye karar vermiş, halka doğru hareketi başlatılmış, Anadoluçuluk savunulmuştur⁹²⁹.

Balkan Savaşları sonrası Osmanlı millet sistemi çözülürken Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında büyük bir kopukluk meydana gelmiştir. Batı’nın siyasi ve iktisadi yayılma politikasına karşı halkta bir savunma ve saldırı ruhu belirmeye başlamıştır. Osmanlılık fikri sönerken Balkan yenilgisi ile toprak kaybetmenin üzüntüsüne Babıali baskını sonrası İttihat Terakki’nin sert tutumu her türlü ayrılıkçı hareketi bastırmıştır. Müslüman Türk unsur arasında Türk milliyetçiliği geniş kitleleri etkilemeye başlamış, Ulus yaratmada atılan adımlar Millî Mücadelenin zeminini hazırlamıştır.

İttihat Terakki yönetiminde 1908-1913 dönemi liberal dönem, 1914-1918 dönemi ise Türk milliyetçiliği düşüncesinin iktisadi hayata yansımalarının bir sonucu olan “*Millî İktisat*” dönemidir. Bu anlayış serbest dış ticaret yerine koruyucu bir dış ticaret anlayışı geliştirerek ekonominin Cumhuriyet dönemine de uzanan devletçilik ilkesine dayalı politikasına zemin hazırlamıştır⁹³⁰.

1908 Ekim’inde Bosna Hersek’in Avusturya tarafından ilhak edilmesi, Osmanlı Devleti’nde daha önce görülmemiş şekilde iktisadi alana yönelik yaptırımlar içeren sivil bir tepki ortaya çıkarmıştır. Protesto gösterileri ile başlayan tepkiler,

⁹²⁸ Mümtazer Türköne, “*Tanzimat’ta Millet Fikrinin Doğuşu*”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 8, Kasım, 1989, s.s. 38-39.

⁹²⁹ Toprak, *Millî İktisat...*, s.s. 1-9.

⁹³⁰ Arzu Varlı, Murat Koraltürk, “*II. Meşrutiyet’ten Erken Cumhuriyet’e Millî İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi*”, *ÇTTAD*, IX/20-21, (2010/Bahar-Güz), s.s.127-142.

Avusturya'ya uygulanan boykotaj uygulamaları ile devam etmiştir⁹³¹. Avusturya mallarının limanlara girişinde liman işçileri ve mavnacılar mal taşımayı reddetmiş, boykotaj demiryolu hamallarının gayretiyle şiddetlenmiştir⁹³². Ekonomik olarak zarar gören Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında yapılan anlaşma ile Avusturya'nın 2,5 milyon altın tazminat ödemesi ile son bulmuştur. Bu boykotun başarıya ulaşması emperyalist bir devlete karşı iktisadi bir kitle hareketinin etkilerini görmek açısından önemli olmuştur⁹³³. Elmacı, halk tarafından başarıyla uygulanan Avusturya boykotajı ile ilgili geniş bilgi verdiği çalışmasında boykotla ticari mallarda dışa bağımlı olmanın zararlarını gören devletin, bu malları üretme yoluna gittiğini belirtmiştir⁹³⁴. Bu amaçla devlet sanayiye teşvik etmek için yasalar çıkarmış, gerekli makine ve araçlar için gümrük vergisi ödemededen ithal edilmesine izin vermiş, yerli burjuvaziye korumuş, fabrika açma teşebbüslerini desteklemiştir. Oluşan ekonomik uyanış sonraki yıllarda *milli iktisat politikasını* geliştirmiştir.

Meşrutiyet'in ilk yıllarındaki 1908 boykotu Avusturya'yı hedef almış ve başarılı olmuştur. Girit'in Yunanistan'a katılması aynı tepkinin 1909-1911 yıllarında Yunanistan'a karşı da gelişmesine yol açmıştır⁹³⁵. İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal hazırlığı karşısında yurdun dört bir yanından ırk, din, dil, mezhep farkı olmadan tüm kesimlerden işgale karşı halk arasında bir seferberlik ilan edilmiş, orduya destek olmak amacıyla maddi yardım toplanmış, çok büyük bir kamuoyu tepkisi oluşmuştur. Trablusgarp'ın işgali üzerine Yunanistan boykotu sona ermiş, savaş boyunca Osmanlı Devleti'nde İtalyan mallarına karşı boykot uygulanmıştır⁹³⁶. İşgale karşı oluşan ortak tepki halk arasında güçlü bir milli bilinç olduğunu dayanışma ve beraberlik ruhunun varlığını göstermiştir. Bu ülkelerin mal ve hizmetlerinin alınmamasına yönelik boykot, yerli üretimin desteklenmesi ve yabancılara olan ekonomik bağımlılığın aşılmasına katkı sağlamıştır.

⁹³¹ Mehmet Emin Elmacı, “Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Güç Olarak Boykotun Siyasete Yansıması: 1908 Avusturya Boykotaj Örneği”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Genelkurmay Atase ve Denetleme Bşk. Yay., Y.3, S.6, Ankara, Ağustos 2005, s.s.89-112.

⁹³² Mehmet Emin Elmacı, “1908 Avusturya Boykotunda Liman İşçileri”, **Kebikeç**, S.5, 1997, ss.155-162.

⁹³³ Akşin, **Jön Tür...**, s.135.

⁹³⁴ Elmacı, *Osmanlı Dev...*, s.111.

⁹³⁵ Zafer Toprak, “İslam ve İktisat: 1913–1914 Müslüman Boykotajı”, **Toplum ve Bilim**, S. 29/30, 1985, s.s.180–181.

⁹³⁶ İtalya'nın Trablusgarp'ı işgaline karşı oluşan kamuoyu tepkisi için Bkz. Ahmet Öğreten, “İtalya'nın Trablusgarp'a Saldırısı Karşısında Osmanlı Toplumunun Tavrı”, **Tarih ve Medeniyetler Tarihi, Bildiriler Kitabı**, 5. Cilt, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları., 2012, s.2277-2300.

Daha önce uygulanan boykot hareketleri yabancı devletlerin mallarını kullanmamaya yönelik olmuş ancak 1913-1914 Müslüman Boykotajı Osmanlı vatandaşı olan Rumlara karşı yapılmıştır. Balkan Savaşlarında Rumların Yunanistan’a doğrudan ya da dolaylı olarak yardım etmeleri Rumlara karşı bir tepki oluşturmuştur. Boykotaj toplumsal ve ekonomik yaşamdaki gayrimüslim unsurun gücünü azaltmak isteyen İttihatçıların milli iktisat politikasına uygun olmuş, ekonomi alanında Müslüman-Türk esnaf kayırılmaya çalışılmış, halk gayrimüslimlerden alışveriş yapmamaya çağırılmış, Müslüman esnaf sayısı artmış, İttihat ve Terakki desteği ile esnaf örgütlerinin konumu etkinleşmiştir⁹³⁷.

Osmanlı esnaf geleneğini çağdaş koşullara uyumlu hale getirip canlandırmayı amaçlayan İttihat Terakki, ahilik ve fütüvvet üzerine yoğunlaşmıştır. Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi ile daha sonra “Esnaflar Cemiyeti” adıyla tek çatı altında toplanacak olan birçok esnaf cemiyeti kurulmuştur⁹³⁸.

Ülkelerin ekonomik milliyetçilik ve bağımsızlıkları, siyasi ve ekonomik içsel karar alma yetenekleri ile ilgilidir. Osmanlı Devleti’nde ekonomik güvenliğin oluşması İttihat Terakki döneminde milli iktisat hareketine dayanmaktadır. İlk iktisadi hedefleri kapitülasyonların kaldırılması ve milli bir iktisat oluşturmak olan İttihatçılar giderek otoriter bir yönetim biçimine yönelmiş, milli burjuvazi oluşmadan ekonomik gelişme olmayacağı için Türk Müslüman burjuvazisi kurulmasını hedeflemiştir. Bunun için bazı yerli ailelere ayrıcalıklar verilmiş, yabancı şirketlere Osmanlı yasalarına uyma, Türk personel çalıştırma ya da Türkçe tabela gibi zorunluluklar getirilmiş, yerli finans sektörü desteklenmiş, tamamı Türk sermayeli bankalar kurulmuştur. Sanayide Türklere gümrük vergisi muafiyeti, fabrika arsası, ya da kredi olanakları verilmiştir. Milli iktisat politikalarının uygulanmasıyla Osmanlı ekonomisini elinde tutan azınlıklar ve onların iş yaptığı devletlerin tepkisini çekmiştir. Yıllardır ekonomik anlamda yarı sömürge olmuş bir ekonominin birden milli ekonomiye dönüşmesi beklenemezdi. Bir yandan devlet borçları milli ekonomi yaratmaya engel olurken diğer yandan Osmanlı Devleti’nden büyük karlar elde eden devletleri kızdırmıştır⁹³⁹.

⁹³⁷ Toprak, “İslam ve...”, s.s.180–181.

⁹³⁸ Toprak, **Milli İktisat...**, s.5.

⁹³⁹ Hale Şıvgın, *İttihat ve Terakki Politikalarının Balkan İttifaklarını Hızlandırmadaki Rolü*, **Akademik Bakış Dergisi**, C.6, S.11, Kış 2012, s.s.1-15

Milli iktisat anlayışı beraberinde milli sermaye gerekliliğini de doğurmuştur. Liberal kanat karşı çıksa da iktisadi açıdan o güne dek dışa bağımlı kalan Osmanlı Devleti'nin en önemli iktisadi sorunu milli sermaye olmuştur. Millileştirme adı altında savaş döneminde düşman devletlere ait stratejik bazı işletmelere el konmuş, hükümet tarafından satın alınarak kamulaştırılmıştır. Yabancı şirketlerin işlettiği İstinye Tersanesi ve Kasaba, Aydın, Mudanya, Suriye demiryolları satın alınarak millileştirilmiştir⁹⁴⁰. Yunan bayraklı gemilerin kabotaj ticaretindeki tekel durumlarını önlemek için kabotaj ticaretinin Osmanlı gemileriyle yapılmasına karar verilmiştir. Savaşta müttefik ülkelerin sermayelerinden tamamen vazgeçilmezken, küçük girişimlerde yerli sermaye öncelikli olsa da büyük sermaye gerektiren alanlarda yabancı ve milli sermaye ortaklığı önerilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı dönemiyle daha önce çeşitli girişimler yapılsa da başarılı olunamayan kapitülasyonların kaldırılması, Duyun-u Umumiye'nin faaliyetlerinin durdurulması, yabancı şirketlerin denetim altına alınması ve bazılarının millileştirilmesi gibi ekonomik alanda millileşme adımları atılmıştır. Önemli ayrıcalıkları olan yabancı sermayeli şirketler denetim altına alınmış, 23 Mart 1916'da yeni gümrük tarifeleri kabul edilmiş ve 14 Eylül 1916'dan itibaren uygulamaya başlanmıştır⁹⁴¹. İttihatçı hareketin en önemli amaçlarından biri Avrupa'dan bağımsız bir ekonomi ve burjuvazi yaratmak olmuştur. Bu amaçla Cemiyet, ileride Devletçilik ilkeleri haline de gelecek bir ekonomi politikası programı hazırlamıştır⁹⁴². İttihat Terakki hükümetin ilk toplantısında ekonomik programını açıklamıştır. Ekonomik millileşme için uygulanacak ekonomik kararlar ve programda tarım kooperatifleri, işveren ve işçiler arasında yasal düzenlemeler, devletin resmi dilinin Türkçe olduğu ve her türlü haberleşmenin ve resmi yazışmanın Türkçe yapılması, düşük faiz ile kredi vermek, tapu sisteminin kadastro ile değişmesi, hak sahiplerinin haklarını gözeterek köylüye toprak dağıtmak, tarım ve ticaret meslek okullarının kurulması, bu okullara öğretmen⁹⁴³ yetiştirilmesi, eğitimin devlet denetiminde yapılması ve ilkokullarda Türkçe öğretilmesi konuları ele alınmıştır⁹⁴⁴.

⁹⁴⁰ Toprak, **Milli İktisat...**, s.s.68-69.

⁹⁴¹ Tanin, 4.Mart.1916, s.1.

⁹⁴² Ahmad, **İttihatçılıktan...**, s.s.25-60.

⁹⁴³ Programın 17. Maddesindeki öğretmen yetiştirme konusunda "muallim ve muallime" şeklinde kadınların da öğretmen olarak yetiştirileceği ve tayin edileceği belirtilmiştir.

⁹⁴⁴ Tunaya, **Türkiye'de Siya...**, s.s.66-67.

II. Meşrutiyet döneminde Müslümanları ticarete yönlendirirken İslam dininden de yararlanılmıştır. Ticaret ve sanatın dine uygun olduğunu, fakirliğin Allah nezdinde yüce bir yerde olduğunu ima eden söylemler ve Müslümanları tembelliğe, yoksulluğa ve işsizliğe iten yaklaşımlar reddedilerek basında ticaret ve sanayiden yana hadis ve ayetlere yer verilmiştir⁹⁴⁵. Dini yaklaşımlar nedeniyle ticaret ve sanat gibi sigortacılık da uzun zaman toplumda kabul görmemiştir. Diğer alanlarda olduğu gibi sigortacılık da yerli sermaye ile değil, yabancı uyruklulara acente verilmesiyle kurulmuştur. 1870 'te yaşanan Pera yangını sigorta şirketlerinin faaliyete geçmesinin başlangıcı kabul edilmektedir. Finans merkezi olan Pera'da çıkan büyük yangında üç bin evin yanması sonucu bina sahipleri iflas etmiş, daha çok gayrimüslimler ve varlıklı kesim etkilenmiş, yangın sigortası talebi gerçekleşmiştir⁹⁴⁶. Sigorta konusunda verilen fetvalar yangından önce bunun caiz olmadığını belirtirken⁹⁴⁷, yangın sonrası şeyhülislamlıktan her ferdin malını korumakla mükellef olduğuna dair verilen fetva ile sigortanın caiz olduğuna dair görüşler baskın olmaya başlamıştır⁹⁴⁸. Sigortacılık gayrimüslim halk arasında daha geniş bir kesime hitap ederken Müslümanlar dini kaygılar nedeniyle mesafeli kalmıştır. Bu nedenle sigorta şirketlerinin suistimalleri söz konusu olmuştur. İttihat Terakki'nin Milli İktisat politikası sürecinde Osmanlı vatandaşlarının sigorta şirketleri tarafından mağdur edilmelerini önlemek için sigorta şirketlerinin işlemlerini denetleyecek bir Sigorta Müdüriyeti kurularak şirketlerin yangın, nakliyat ya da hayat gibi konularda sigorta işlemleri için teminat akçesi yatırması istenmiştir.

Devlet, savaş ekonomisi politikası ile Müslüman-Türk halkı kayıracak şekilde dış ticarete seçici tarifelerle koruyucu bir politika izleyerek, bir ihracat heyetiyle dış ticareti fiilen üstlenmiştir. Yeni gümrük tarifesiyle ekonomik bağımsızlık için mühim bir adım atılmıştır. Savaş döneminde ihtiyaç duyulan bazı ürün ve hammaddelerin ihraç edilmesi yasaklanmıştır⁹⁴⁹. Yürütülen politika sonucu ticaret, Müslüman-Türk eşrafa geçmiştir. Bu eşraf oluşturulurken Müslüman halk kayırılarak ticaret ve zanaat gibi alanlara yönlendirilmiş ve girişimci olmaları önerilmiştir. Böylece savaştan sonra

⁹⁴⁵ Toprak, **Milli İktisat...**, s.s.105-106.

⁹⁴⁶ Murat Baskıcı, "*Osmanlı Anadolu'su'nda Sigorta Piyasası 1860-1918*", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: V, Sayı: 4, Ankara, 2002, s.s.2-33.

⁹⁴⁷ İbn Âbidîn sigorta akdinin yabancı ülkede yapılması halinde helal olacağını, İslam ülkesinde yapılırsa caiz olmadığını söyleyerek iki durumu birbirinden ayırmıştır.

⁹⁴⁸ Mustafa Avcı, "*Sigortanın Osmanlı Hukukuna Girişi*", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 8, S. 1-2 (Milenyum Armağanı), Haz. 2000, s.s. 267-290.

⁹⁴⁹ Toprak, **Milli İktisat...**, s.151

Anadolu’da Millî Mücadele’yi yürütecek olan orta sınıf oluşmaya başlamıştır. Bu sayede asker ve reayadan oluşan toplumsal katmanlara bir de ön plana çıkan orta sınıf eklenerek ulus devlet şekillenmeye başlamıştır.

Ziya Gökalp’in ifadesiyle “*Osmanlı Devleti dışarıya kapanarak kendi yağıyla kavrulacak, milli iktisat ilkeleri doğrultusunda hem tarım hem de sanayi ülkesi olacaktı*⁹⁵⁰”. Gökalp’e göre milli ekonomi etnik türdeşlikle sağlanabilirdi. Ortak duygulara ve ortak bir vicdana sahip vatandaşların olmadığı bir devlet çağdaş bir devlet olamazdı. Asker ve memur Müslüman-Türkler ve sanatkâr ve tüccar gayr-i Türkler arasında müşterek vicdan olmadığı için onlar arasındaki iktisadi iş bölümü gerçek bir iş bölümü değildi. Gökalp’e göre Almanlar harsî, siyasî ve iktisadî birlik aşamalarından geçmişti. Leibniz’in önderliğinde kültürel birlik sağlanmış, Almancılık cereyanı doğmuştur. Ardından iktisadi birlik ülküsü izlenmiş, Friedrich List’in çabalarıyla iktisadi birlik için önemli bir adım olarak Gümrük Birliği kurulmuştur. Son olarak Bismarck ile siyasal birlik gerçekleşmiştir. Bu üç aşama ile Alman ittihatçılığı tamamlanmıştır. Gökalp’e göre Tanzimattan beri olan liberal iktisadi yaklaşım Osmanlı Devleti’nin iktisadi yapısına uygun değildi. Serbest ticaret ilkeleri kullandığı için sanayileşmiş Batı’nın kölesi olmuş Osmanlı, ancak List ve Rae’nin önerdiği ulusal ekonomik yaklaşımla iktisadi yaşamını geliştirebilirdi⁹⁵¹.

Türk ulusçuluğunun gelişmesinde, Alman romantizmi etkisiyle Fichte, Müller, List, Gentz gibi düşünürlerin şekillendirdiği, devletin organizmaya benzetildiği, liberal iktisadi öğretiyeye uygun düşmeyen, dışa kapalı bir ulusal iktisadi yapılanma oluşmuştur⁹⁵². Türk ulusçuluğundaki iktisadi yapıda, Alman romantizmi ve İttihatçıların baskıcı yöntemleri birleşmiş, birey değil “cemiyyet ve devlet” ön plana çıkmıştır.

List’in milli iktisat öğretisindeki birey ve insanlık arasında ulus kavramı vardır. Klasik iktisat anlayışı tarihten kopuk, siyasal etkenlerden uzaktır. İttihatçıların da benimsediği List’in yaklaşımı iktisat ve siyaseti birlikte yürütmeyi amaçlamıştır. Türkçülüğün ilk aşaması olarak kültürel birlik dil ve edebiyat alanında başlatılmıştı ve artık iktisadi birlik sağlanmalıydı. Birinci Dünya Savaşı ile iktisadi birlik aşaması gündeme gelmiştir. Gökalp’e göre milli iktisadın ve iktisadi sınıflarının olmaması

⁹⁵⁰ Ziya Gökalp, “*Millet Nedir, Milli İktisat Neden ibarettir?*”, **İktisadiyat Mecmuası**, Y.1, S.1, 8 Şubat 1333, s.3; Gökalp, **Türkçülüğün Esas...**, s.s. 163-164.

⁹⁵¹ Heyd, **Türk Ulus...**, s.s.150-151.

⁹⁵² Toprak, **Milli İktisat...**, s.6.

nedeniyle Osmanlı Devleti'nde güçlü hükümetler kurulamıyordu. İktisadi sınıf kendi faydası için yönetimleri destekler ve hükümetin faydalı olmasını ister. Siyaset ve iktisadın aynı çatı altında olması millet kavramının ayırdına daha çabuk varılmasını sağlamıştır.

Müslüman Türk unsurun iktisadi hayata katılması konusunda dönemin yazarları aynı fikirde olmuştur. İttihatçıların da destekleriyle 1915 yılında milli iktisat öğretisinin kurumsal yayın organı olan *İktisadiyat Mecmuası* yayımlanmaya başlamıştır. İttihatçıların iktisadî ideoloğu ve İktisadiyat Mecmuası başyazarı Tekin Alp, Almanlara özgü milli iktisat öğelerini saptamış, Türklerin de milli bir iktisat oluşturmalarının, milli iktisatçıları yetiştirilmesinin önemine değinmiştir⁹⁵³. Dergide ilerleme ve yükselmesinin kaynağı milliyet ilkesi olan Almanya'nın örnek alınması gerektiği, Osmanlı Türklerinin de yükselmek için milliyet ilkesi ile milli iktisadı yükseltmesi gerektiği savunulmuştur. Osmanlı Devleti için Müslüman Türk unsurun girişimci olarak bankacılık, ticaret ve sanayi ile uğraşmasının hayati öneminden bahseden Yusuf Akçura da Türklerin Avrupa sermayesinden de faydalanarak sermayedar bir burjuvazi çıkarmazlarsa sadece köylü, asker ve memurlardan güç alan Osmanlı'nın medeni bir devlete dönüşemeyeceğini belirtmiştir. Ona göre Türk burjuvazisi Osmanlı Devleti'ni kurtaracak yegâne unsurdur⁹⁵⁴.

Savaşın olağanüstü şartlarında milli iktisat görüşleri benimsenirken devlet ekonomik yaşama doğrudan katılarak “devletçilik” milli ekonominin temelini oluşturmuştur. Piyasanın millileştirilmesi için adımlar atılmış, taşra örgütleri ve kredi ve satış kooperatifleri kurularak üretici Müslüman tüccarın örgütlenmesi ve ticaretin Türk Müslüman unsura geçmesi sağlanmıştır. Müslüman unsur ticarete atılması, zanaatla uğraşması ve girişimci olması konusunda teşvik edilmiştir.

Ortak acıların insanları bir araya getiren önemli bir etken olduğuna bir örnek olarak art arda kaybedilen savaşlardan sonra Osmanlı beşerî sermayesi büyük ölçüde tükenmiş olsa da ulusal kimlik oluşmuştur. II. Meşrutiyet gelişmelerinin attığı temelle İttihat ve Terakki'nin icraatları Millî Mücadelenin gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır. İlk kez II. Meşrutiyet döneminde ekonomiyi Türkleştirme amacıyla görüş ve öneriler ortaya atılmış olsa da etkin, kalıcı karar ve uygulamalar Cumhuriyet

⁹⁵³ Tekin Alp, “*İktisadiyat: Berlin-İstanbul Yolu*”, **Türk Yurdu**, Yıl: 5, C.9, S.10 (14 Kânunusani 1331), s.12.'den ileten Toprak, a.g.e., s.14.

⁹⁵⁴ Toprak, **Milli İktisat...**, s.s. 15-20.

döneminde gerçekleşmiştir⁹⁵⁵. Yaşanan yenilgilerin yarattığı toplumsal psikolojiyle gelişen Türkçü-milliyetçi tepki ile, gayrimüslim unsurları yurt dışına itme ya da onların yurt içinde etkisiz olmaları için bir istek doğmuştur. Mübadele ve göçlerle azalan gayrimüslim nüfus, yine de ekonomideki etkin konumunu korumaya devam etmiş, Türkiye Cumhuriyeti dönemi içinde zamanla siyasi ve ekonomik anlamda etkinliklerini yitirmeye başlayarak Türkiye'yi terk etmeye başlamışlar, bu süreç ekonominin Türkleşmesi için zemin oluşturmıştır.

Ekonomiyi Türkleştirme çabalarının içinde Osmanlı Bankası'na yönelik girişimler dikkat çekicidir. Cumhuriyetten önce "Bank-ı Osmani-i Şahane" olarak var olan Osmanlı Bankası⁹⁵⁶, yeni rejimin Türkleşme çalışmalarına uygun şekilde "Şahane" ifadesinden vazgeçmiştir. Yeni Hükümet isim değişikliği talep etmiş ancak Osmanlı ifadesi devam ettiği halde yeni ismi kabul ederek ticari bir zorunluluk olan bu duruma olumlu bir yaklaşım sergilemiştir. Banka çalışanlarının Türk olması ve Türklerin belirli bir ağırlık taşımasına yönelik düzenlemeler ve 1910'da Maliye Nazırı Cavid Bey'in talebi ile yazışmaların Türkçe yapılması için getirilen zorunluluk, Türkleştirme girişimlerine örnektir. İttihatçılar izledikleri Milli İktisat politikası gereği Türkiye'de faaliyette olan tüm yabancı ve gayrimüslim şirketlerden benzer taleplerde bulunmuş, basına da yansıyan birçok tartışmaya rağmen Osmanlı Bankası Maliye Nezareti ile olan yazışmalarını Türkçe yapmamıştır. Telefon ve Telgraf Nezareti, 1913'te Darıca'da bir grup Osmanlı Rum vatandaşın kurduğu Aslan Çimento Şirketinden, yazışmalarını Fransızca değil Türkçe yapmalarını istemiş ancak şirket, yönetici ve mühendislerin çoğunun yabancı olması ve yazışmalardaki teknik terimlerin Türkçenin kullanılmasına izin vermediğini belirterek Fransızca yazışmaya devam etmiştir.

Şirketlerdeki yazışmaların Türkçe olması ile ilgili 23 Mart 1916'da yapılan yasal bir düzenleme ile "Müessesat-ı Nafia ile İmtiyazlı Şirketler Muhaberat ve Muamelatında Türkçe İstimali" hakkındaki kanun⁹⁵⁷ ile çoğunlukla Fransızca olan yazışmaların Türkçe yapılmasına çalışılmıştır. Kamu hizmetindeki şirketlerin Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin belirleyeceği süre içinde, Demiryolu Şirketlerinin ve İmtiyazsız Osmanlı Şirketlerinin 23 Temmuz 1919'a kadar Türkçeleştirmesi beklenerek uymayan

⁹⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için Bkz: Murat Koraltürk, **Ekonominin Türkleştirilmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

⁹⁵⁶ Pamuk, **100 Soruda...**, s.191.

⁹⁵⁷ Toprak, **Milli İktisat...**, s. 60 (Müessesat-ı Nafia ile İmtiyazsız Şirketler Muhaberat ve Muamelatında Türkçe İstimali Hakkında Kanun (10 Mart 1332), Düstur, II. tertip, c. 8, s. 775-776.)

İmtiyazlı Şirketlere Hükümetin el koyarak yazışmaları Türkçe yapacağı belirtilmiştir. Ayan Meclisinde görüşülen yasada yabancı şirketlerin müşterileri ya da hükümet ile yaptıkları yazışmalar dışında Türkçe kullanma zorunluluğunun kaldırılması şeklinde bir değişiklik yapılmıştır. Bu durumdan sonra bazı şirketler faaliyetlerini durdururken bazıları Türkçeleştirmeyi kabul etmiştir⁹⁵⁸.

Savaş sonrası Türkiye ekonomisi ve toplumu için oldukça zor yıllar yaşanmıştır. Balkan Savaşları ile başlayan on yılı aşkın süre boyunca yaşanan yıkım, ölümler, düşmanlık uzun yıllar etkili olacak ekonomik, demografik ve toplumsal sonuçlar doğurmuştur. Erkeklerin savaşlarda kaybedilmesi nedeniyle kadın nüfus daha fazla hale gelmiş, göçlerle nüfusun etnik yapısının değişmiş, Avrupa ile ticareti sağlayan zanaatkar, tüccar ve tefeciler ülkeyi terk etmiştir. Üretimde, tarım, sanayi ve madencilikte, savaş nedeniyle iş gücü, hayvan gücü kaybı ya da fabrikaların yok edilmesi nedeniyle büyük gerileme yaşanmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında devleti özel girişimcilikle başlayan resmi iktisat görüşleri 1923-1929 dönemi, 1908-1922 döneminin sürekliliği içindedir⁹⁵⁹. Cumhuriyet yönetiminin sosyoekonomik politikaları İttihatçıların 1913'te ortaya koyduğu milli iktisat programının devamı olarak gelişmiştir⁹⁶⁰. İttihatçıların milli iktisat politikasından hareketle Cumhuriyet 1920'lerde ekonomik kalkınma ve modernleşme için yerli ve milli burjuvazi yaratmaya yönelmiştir. Bu maksatla İzmir İktisat Kongresi toplanmış ve milli iktisat politikası dile getirilmiştir. Yaşanan ekonomik krizin etkilerinin bir an önce hafifletilmesi için Lozan görüşmelerinin kesintiye uğraması sırasında İzmir'de 17 Şubat 1923'te, 1135 delege ile ekonomik gelişme ve yükselme için, geniş tabanlı olmasına gayret edilerek çiftçi, tüccar, sanayi erbabı, işçi, şirket, borsa, banka ve diğer iktisadi kurumların davet edildiği bir kongre toplanmıştır.

Ekonominin güçlendirilmesi ve tam bağımsızlık ve ulusallık ilkeleri ile toplanan İzmir İktisat Kongresinde ulusal sermayenin önemi ve yerli gayrimüslimlerin ticaretteki etkinliğinin azaltılması hususları üzerinde durulmuştur. Liberal ekonomi politikası izleneceği işaretlerinin verildiği kongre milli ekonomi anayasasını oluşturan

⁹⁵⁸ Murat Koraltürk, "Ekonominin 'Türkleştirilmesi' Girişimleri, Osmanlı Bankası Örneği ve Basının Rolü", **Yakın Tarihimizin İktisadi Panoraması**, Ed: Ertuğrul Tokdemir, Öner Günçavdı, Saime Suna Kayam, TTK Yay., Ankara, 2011, s.s. 185-218.

⁹⁵⁹ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s.39.

⁹⁶⁰ Zürcher, "Kemalist Düşüncenin...", s.52.

12 maddelik Misak-ı İktisadi ilkelerini belirlemiştir⁹⁶¹. Bu ilkeler ekonomik doktrin değil, ekonomik milli bilincin oluşmasını amaçlayan bir bildiri niteliğindedir. Türk milletinin geleneksel güzel tutumları belirtilerek izlenecek yolun ahlaki değerleri üzerinde durulmuş, Türk bilincine ekonomik bir içerik yüklenmek istenmiştir. Misak-ı Milli içindeki tüm dinamiklerin temsilcilerini bir araya getiren kongrede ulusal bağımsızlık savaşının ekonomik sonuçları değerlendirilmiştir.

Türkiye'nin milli ekonomiye yönelmesi anlamına gelen kongre; devletçilik, karma ekonomi ve liberalizm yolundan gidilecek Batılı uygarlığın temellerini atmayı hedeflemiştir. Boratav'ın ifadesiyle bu kongre pratik olmaktan çok sembolik önemi olan, bütün iktisat politikasıyla ilgili sorunların tartışılmasına imkân sağlayan tüccar, sanayici, çiftçi ve işçi gruplarının oylarıyla karar alınan bir forum niteliğindedir⁹⁶². Kongreyi ekonomiyi Türkleştirme girişimi olarak değerlendirmek doğru olacaktır. Sermaye birikiminin sınırlı olduğu ekonomideki yabancı sermayeyi yok etmeden gayrimüslimlerin etkinliklerini azaltarak Müslüman Türk unsurun etkinliklerini arttırmak amaçlanmıştır. Şirketlerin Türkiye yasalarına göre kurulması, Türkçeyi kullanması, Türkleri istihdam etme zorunluluğu, yönetim kurullarında hisse oranında Türk üye bulundurması gereği oluşturulmuştur. Cuma günlerinin tatil olarak belirlenmesi de gayrimüslim yerli-yabancı unsurlara karşı alınmış bir karardır⁹⁶³.

Cumhuriyetin ilk yıllarında yürütülen ekonomik planlamada Devletçilik ilkesi uygulanmış⁹⁶⁴, Devletçilik Falih Rıfkı Atay'ın dediği gibi bir bakıma zorunlu bir yol olmuştur. *“Yeni Türkiye’de Devletçilik bir ekonomik meslek olarak doğmamıştır. Bir tarihi zaruret olarak doğmuştur. Yapılacak şeyleri devletten başka yapabilecek olan yoktu. Mesele bundan ibaret. Yeni Türkiye, kendi yapmak veya hiçbir şey yapılmamasına boyun eğmek arasında seçmeli idi”*⁹⁶⁵. Serbest piyasanın tercihlerine bırakılamayan halkın ekonomik ve toplumsal gelişimi ve refahı, toplumsal yarar gözeterek sosyal adaleti gerçekleştirmeyi amaçlamıştır.

İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenen liberal çizgiye yakın politika istenen şekilde sonuçlanmamış, özel teşebbüs istendiği gibi gelişmemiş, sanayileşme gerçekleşmemiştir. Tam bağımsızlık ilkesinin bütünleyici bir unsuru olarak

⁹⁶¹ Afet İnan, **İzmir İktisat Kongresi**, TTK yay., Ankara 1989, s.s.19-69.

⁹⁶² Korkut Boratav, **Türkiye İkti...**, s.45.

⁹⁶³ A. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir Haberler Belgeler Yorumlar**, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara, 1968, s.s.406-433.

⁹⁶⁴ Bilge Aloba Köksal, A.Râsih İlkin, **Türkiye’de İktisadî Politikanın Gelişimi (1923-1973)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1973, s.6.

⁹⁶⁵ Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, 1984, s. 452.

değerlendirmemiz gereken Devletçilik ilkesi siyasi bağımsızlığın ancak ekonomik bağımsızlıkla mümkün olacağının bilincindeki Kemalist kadronun kalkınma modeli olarak uygulanmıştır.

22 Nisan 1926'da 805 sayılı “İktisadi Müesseselerde Mecburi Türkçe Kullanılması Hakkında Kanun⁹⁶⁶” Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Buna göre Türkiye’de bulunan bütün yerli yabancı şirketler resmi defter ve kayıtlarını Türkçe tutmak zorunda olacaktır. Türkçe kullanımının zorunluluk haline getirilmesi sürecinde şirketler Türkçe bilen memur bulmakta sorun yaşamış, boşalan yerleri dolduramayan şirketler kapanma tehlikesi yaşayınca yabancılara Türkçe dersleri aldırma yoluna gidilmiştir. Yaşanan savaşlar ve mübadeleler neticesinde çalışan nüfustaki gayrimüslim ya da başka ülke vatandaşı olanların zamanla ülkeyi terk etmeleri Türkleştirme politikasına hız kazandırmıştır.

1923-1932 arası liberal ekonomik politikalar sonucu beklenen düzeyde bir sanayileşme gerçekleşmeyince Aşar vergisinin kaldırılması ya da İş Bankası ve Sanayi ve Maden Bankasının kurulması, 1913 Teşvik-i Sanayi Kanununun yeniden düzenlenmesi gibi farklı düzenlemelere gidilmiştir⁹⁶⁷. 28 Mayıs 1927’de on beş yıl süreli yeni bir Teşvik-i Sanayi Kanunu hazırlanmış ve yasada belirtilen koşullara uygun olan işletmelere karşılıksız arazi verilmesi, kazanç ve gümrük vergilerinden bağışıklık tanınması, özel haberleşme hatlarının kurulmasına destek verilmesi kararlaştırılmıştır⁹⁶⁸. Bu şirketlere devletin ürettiği ham ve yardımcı maddelerde indirim yapılması ile sanayileşme desteklenmiştir. Kanundan sonra teşvikten yararlanan şirket sayısı artmış, bunun yansıması olarak işgücü verimliliği artmış, sanayi üretiminde genişleme sağlanmıştır. Teşvik-i Sanayi Kanunu, milli bir devlet oluşturmak amacıyla, milli bir iktisat politikası ile yürütülmüştür.

Genç Cumhuriyet iktisadi kalkınmasını sağlayarak güçlenmeye çalışırken 1929’da yaşanan Büyük Buhran Türkiye’yi de etkilemiş, Türk parası değer kaybetmeye başlamış, artan dış ticaret açığını kapatmak amacıyla ithalatın azaltılıp yerli tüketimin yerli kaynaklardan sağlanması amaçlanmıştır⁹⁶⁹. Yerli ürünleri kullanmak için vatandaşları teşvik etmek ve milli tasarrufa alıştırmak amacıyla *Milli*

⁹⁶⁶ İktisadi Müesseselerde Mecburi Türkçe Kullanılması Hakkında Kanun, **T.C. Resmi Gazete**, S. 353, Tertip: 3, C. 7, s. 9. 22/4/1926.

⁹⁶⁷ Korkut Boratav, **Türkiye İkti...**, s. 48.

⁹⁶⁸ Mehmet Görkey (Haz), **Son Değişiklikleriyle Birlikte Teşvik-i Sanayi Kanunu**, İnkılâb Kıtabevi, İstanbul, 1938, s.s. 6-8.

⁹⁶⁹ **Hakimiyet-i Milliye**, 17 Aralık 1929.

İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuştur. Atatürk cemiyetin en büyük destekçilerinden biri olmuş⁹⁷⁰, 3 Ocak 1930'da ilk üye olarak kaydedilmiştir⁹⁷¹. Her yılın 12-18 Aralık tarihleri "*Milli İktisat ve Tasarruf Haftası*" olarak belirlenmiş, bu uygulama günümüzde de *Yerli Malı Haftası* olarak sürdürülmektedir.

1932 yılında hazırlıklarına başlanan 9 Ocak 1934'te hükümet Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı onaylamış ve plan 1934-1938 arası uygulanmıştır. Hammaddesi ülkede olan büyük ölçekli sermaye ve teknoloji gerektiren alanlarda fabrikalar kurularak üretime geçilmiş, Anadolu'nun geri kalmış ve özel sektörün girmediği bölgelerde modern sanayi kuruluşları hayata geçirilmiştir. Yabancı şirketlerden Demiryolları, Rıhtım İşletmeleri, Elektrik, Su, Telefon ve Maden fabrikaları kamulaştırılmıştır⁹⁷².

11 Haziran 1932'de çıkarılan 2007 sayılı Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkındaki Kanun ile bazı meslekler Türk vatandaşı olmayanlara yasaklanmıştır. Bu meslekler aşağıdaki gibidir:

*Ayakkabı satıcılığı, çalgıcılık, fotoğrafçılık, berberlik, müretteplik, simsarlık, elbise, kasket ve kundura imalciliği, borsalarda mübayaacılık, devlet inhisarına tabi maddelerin satıcılığı, seyyahlara tercümanlık ve rehberlik, inşaat, demir ve ahşap sanayi işçilikleri, umumi nakliye vesaiti ile su ve tenvir ve teshin ve muhabere işlerinde daimi ve muvakkat işçilik, karada tahmil ve tahliye işleri, şoförlük ve muavinliği, alelumum amelelik, her türlü müesseselerle ticarethane, apartman, han, hamam, kahvehane, gazino, dansîğ ve barlarda kadın ve erkek hizmetçilik (garsonluk), bar oyunculuğu ve şarkıcılığı, baytarlık ve kimyagerlik*⁹⁷³

Tam bağımsızlığın ekonomik bağımsızlıkla mümkün olacağı bilincindeki Cumhuriyet kurucuları ve Mustafa Kemal Atatürk, muasır medeniyetler seviyesine çıkabilmek için sanayi ve ekonomi planları yürütmüştür. Atatürk'ün hastalığının ilerlediği dönemde İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı çalışmaları yürütülmüş, hastalığına rağmen gelişmeler hakkında bilgi almaya devam etmiştir⁹⁷⁴.

Liberal ve karma ekonomi politikalarının yürütüldüğü Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı temel ihtiyaç maddelerinden 'üç beyaz'ın (un, şeker ve pamuk) üretiminde ihtiyacı karşılayabilecek sanayi tesisleri yapılmıştır. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde 'üç siyah' (demir, çelik ve petrol) için de maden ve kimya

⁹⁷⁰ **Hakimiyet-i Milliye**, 14 Aralık 1929.

⁹⁷¹ **Cumhuriyet**, 31 Aralık 1929.

⁹⁷² Bilge Aloba Köksal, A. Rasih İlkin, **Türkiye'de İktisadî Politikanın Gelişimi 1923-1973**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1973, s.7.

⁹⁷³ **Düstur**, 3. Tertip cilt 13, s. 519'dan Akt: Koraltürk, s. 277.

⁹⁷⁴ **Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936**, s.XI.

sanayi kurulması amaçlanmıştır⁹⁷⁵. Bunun yanında tarım ürünlerinin yetiştirilmesi ve saklanarak ihraç edilmesi aşamaları için de motorlu araçların temini ya da soğuk hava tesislerinin kurulması amaçlanmıştır⁹⁷⁶. Böylece ürünlerin iç ve dış pazara milli servet kaybı olmadan sevk edilmesi sağlanmış olacaktır⁹⁷⁷.

1938’de resmen kabul edilerek yürürlüğe konan⁹⁷⁸ plan, İkinci Dünya Savaşı’na çok yakın bir zamanda yürürlüğe girmiş, savaşın yarattığı olumsuz ekonomik koşullar planın uygulanmasında da aksaklıklar yaratmıştır. 14 Haziran 1935’te kabul edilen Etibank Kanunu ile ülkedeki maden yataklarının belirlenerek madenlerin çıkarılması için çalışmalar başlatılmış ve bu işlerde çalışacak mühendisler yetiştirmesi için 14 Haziran 1935’te 2804 Sayılı ‘Maden Tedkik ve Arama Enstitüsü Kanunu’ ile Maden Tedkik ve Arama Enstitüsü kurulmuştur⁹⁷⁹.

Ülke ekonomisini geliştiren sanayi planları, yer altı ve yer üstü kaynaklarının ortaya çıkarılması ve işlenmesi yanında ithal edilen birçok ürünün ülkede üretilmesi ve ihraç edilmesini sağlamış ayrıca kurulan tesislerde binlerce kişi istihdam edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı’nın yaklaştığı dönemde Türkiye savaşa girmemekte kararlı olsa da savaş ekonomisi politikası yürütmüş, bir milyon askerden oluşan orduyu silah altında tutmak zorunda kalmıştır. Üretimden çekilen gençlerin yarattığı boşluk ve onların tüketici duruma geçmesi ekonomiyi etkilemiştir. Olası bir savaş durumuna hazırlıklı olmak adına Milli Korunma Kanunu gibi tedbirler alınmıştır. Millî Mücadele yıllarındaki gibi bir yoksullukla karşılaşmamak adına hazırlanan Milli Korunma Kanunu tasarısı, 26 Ocak 1940’da Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir⁹⁸⁰. Hükümet üretim tesisleri ve üreticiler ya da işçiler üzerinde geniş imtiyaz sahibi olmuş, iyi niyetli bir adım olsa da uygulamada yanlış sonuçlar doğurmuştur. Sert tedbirler halk üzerinde ağır baskı yaratmış ve hükümete tepki oluşturmuştur⁹⁸¹.

⁹⁷⁵ Hasan Özyurt, “Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi Atatürk Özel Sayısı*, S.19 (1981), İstanbul, 1981, s.131.

⁹⁷⁶ *Türkiye Cumhuriyeti’nin İkinci Sanayi Planı 1936*, s.168, 169.

⁹⁷⁷ *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1936.

⁹⁷⁸ Hasan Özyurt, “Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi Atatürk Özel Sayısı*, S.19 (1981), İstanbul, 1981, s.128.

⁹⁷⁹ *TBMM Zabıt Cerideleri*, V/4, İ: 38, 14 Haziran 1935, Ankara, 1935, s.207-211.

⁹⁸⁰ *T. C. Resmî Gazete*, 26 Ocak 1940, S:4417, s.s.167-175; Kanun 16 Eylül 1960 tarih ve 5/322 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla yürürlükten kaldırılmıştır.

⁹⁸¹ Şevket Pamuk, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İşe Politikası ve Köylülük”, *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Tarih Vakfı, İş Bankası Yayınları, İstanbul 1999, s.s.62-63.

1942 yılında Cumhuriyetin ilk yıllarının ve İkinci Dünya Savaşının etkisiyle ekonomik anlamda yaşanan sıkıntılar karşısında hükümetin kaynak arayışlarına bulduğu çözüm olarak “Varlık Vergisi⁹⁸²” uygulamasına başlanmıştır⁹⁸³. Vergilendirmede etnik ve dini ayrımcılık olduğu konusunda eleştirilere yol açan vergiyle, gayrimüslimlerin kolayca para kazandıkları ve vergi ödemedikleri gerekçesi ile piyasadan para çekme yoluyla talebi azaltarak enflasyonu düşürmek hedeflenmiştir. Kanun çıktığı dönemde çeşitli gazetelerde dönemin ekonomik şartları ve Varlık Vergisi’nin gerekleri ile ilgili haberler yayınlanmıştır. Yunus Nadi Tasarruf Haftasının açılışıyla birlikte tasarrufun öneminden bahsettiği yazısında, savaşın yarattığı ağır ekonomik koşullar yanında dış ticaretin zorluğu ve ihracatın yapılamadığını ve kendi mahsullerimizi göndermenin de mümkün olmadığını yazmıştır. Dünyayı etkisi altına alan harbe karşı tedbirli olmak için silah altında tutulan ordunun iâşe ve idamesinin de eklendiği ekonomik sıkıntılarla baş etmenin tasarruf ve fedakarlıktan geçtiğini insaf ve şuurla hareket etmenin gereğini belirtmiş ve şöyle devam etmiştir:

(...) Milli müdafaa hesabına zamanın olağanüstü icablarıyla ihtiyarına mecbur olduğumuz büyük masraflar ister istemez bir para bolluğuna meydan veriyor ve bol para piyasa için ve bilhassa evvela geçimleri dar vatandaşlar için ve giderek bütün vatandaşlar için bir afet tesiri yapıyor. Zamanın yarattığı zorluklar ellerine fırsat geçen bazı açık gözleri fazla kazanca sevk ettiğinden bunlar bir taraftan eşya fiyatlarını yükseltmeğe ve diğer taraftan ellerindeki bol para ile yüksek fiatlı eşyaları almağa imkan bulmuş oluyorlar. Böylelikle bol para yalnız ihtikâr belâsının pek çok vatandaşlar aleyhine yarattığı tahammül olunamaz hayat pahasından başka binnefis mili paranın kıymetini tehdit ediyor. Çünkü netice olarak milli paranın iştira kuvveti, yani hakiki kıymeti eksilmiş oluyor. İşte bu tehlike, tehlikelerin en büyüğüdür.

Zaten on üç yıl önce Tasarruf ve Yerli Malı Haftasına o zaman başka sebeplerden ileri gelen böyle bir zaruretle, yani milli para kıymetinin düşmesi endişesiyle başlamış olduğumuzu tam yerinde bir iş olarak burada hatırlıyabiliriz. Böyle feci bir durum karşısında eli böğründe seyirci kıyafetle duramayacak olan hükümet, şimdiye kadar alageldiği tedbirlerine çok esaslı bir yenisini ilave etmiş bulunmaktadır: Varlık Vergisi. Bu vergi ile piyasayı basarak tazyiki altında inleyen bol para pompe etmek suretile milli para kıymetinin düşme tehlikesi önlenecek ve bu yolla piyasa fiatları normal seviyelere doğru kuvvetle çekilmiş olacaktır.

*Geçirilen fevkalade zamanlar içinde bütün milletçe katlanılan fedakarlıklar göz önüne alınınca hayrı umuma şamil olan yeni verginin adaleti üzerinde söz söylemeğe lüzum bile kalmaz. Milli para kıymetinin alabildiğince düşmekten korunması ise bizzat varlık sahipleri için bile büyük ve kati bir menfaattir. (...)*⁹⁸⁴

⁹⁸² Varlık Vergisi Hakkında Kanun, T.C. Resmî Gazete, Sayı: 5255, No:4305, 11/11/1942.

⁹⁸³ Rıdvan Akar, **Varlık Vergisi: Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği**, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s. 56.

⁹⁸⁴ Yunus Nadi, “*Ekonomide Disiplin*”, **Cumhuriyet**, 13 Birincikanun 1942.

Yeni Asır'da zorluklarla baş etmenin yolunun milletçe fedakarlıktan geçtiği, savaş döneminde zenginleşenlerin vergi mükellefiyetinden kaçtığı, haksız kazanç elde edenlerin olduğu ve bunların vergilerini vermeleri gerektiği ifadeleriyle çıkarılan kanun desteklenmiştir⁹⁸⁵. Akşam gazetesinde Necmettin Sadak, Şükrü Saraçoğlu'nun mecliste yaptığı konuşmanın Devletçi bir hükümete yakışan içtimai adalet siyaseti örneği olduğunu yazmıştır:

Tarihin ilk zamanlarından beri cemiyetleri kavrandıran büyük hastalık içtimai adaletsizliktir. İlk Çağların Efendi ile Kölesi, Orta Çağın Beyle Kulu, nihayet son asrın işçi ile patronu, çalışma, yaşama ve kazanma gibi, cemiyet karşısında ferdin yüklendiği özveri ile ileri sürdüğü haklar arasındaki uçurumun belli başlı örnekleridir (...) Sulh ve sükûn devirlerinde bile göze batan bu aykırı rahat ve kazanç bölümü buhran yıllarında aşırı haksızlık halini alıyor. Zaten dar geçinen kümelerin sıkıntısı arttıkça geniş varlıklı zümrelerin kazancı bir kat daha yükseliyor. Bu da yetmiyormuş gibi harbin doğurduğu bazı imkanlar bir kısım insanların büyük bir halk kütlesini aç bırakarak Devleti içinden çıkılmaz zorluklarla karşılaştırmasına sebep oluyor, bu suretle içtimai adaletsizlik dayanılmaz kertelere varıyor. O zaman kendini bilen hükümetin tek ödevi elindeki bütün kudret vasıtalarını kullanarak bozulan adaleti bir derece yerine getirecek tedbirlere başvurmaktır.

*Başvekil Şükrü Saraçoğlu'nun Millet Meclisindeki nutkunu bu ruh ile okumak, aldığı bütün kararları bilhassa bu zihniyetin süzgecinden geçirmek gerekir; "Biz ne Adam Smit'in talebesi ne de Karl Marks'ın çırağıyız. Biz sadece içtimai dini halkçılık, iktisadi mezhebi devletçilik olan siyasi bir fırkanın çocuklarıyız (...)"*⁹⁸⁶

Sonraki yıllarda, dönemin şartlarında yapılması gerektiğini savunanlar⁹⁸⁷ olduğu gibi, uygulamayı çok ağır şekilde eleştirenlerin⁹⁸⁸ de olduğu Varlık Vergisi 1943 yılında tasfiye edilmiştir⁹⁸⁹.

Uzun yıllar sanayileşmeden uzak kalmış ve ticari işleri daha çok gayrimüslimlere bırakmış bir siyasi yapılanmadan, zamanın şartlarına uygun bir ekonomik politika izleyerek güçlü bir medeniyet oluşturmak isteyen Cumhuriyet kurulduğu dönemden itibaren çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Savaş yıllarının getirdiği yokluktan kurtulmaya ve üretim ve sanayi kollarında gelişmeye çalışırken meydana gelen Dünya Ekonomik Buhranı da ekonomik zorlukların artmasına neden olmuştur. 1923-1929 dönemi liberal ekonomik politikalar üretilmiş, ancak altyapı,

⁹⁸⁵ Şevket Bilgin, "Varlık Vergisi", **Yeni Asır**, 14 Senteşrin, 1942.

⁹⁸⁶ **Akşam**, 14 Teşrinisani 1942.

⁹⁸⁷ Şükrü Saraçoğlu "Eser benimdir, o kadar benimdir ki, bugün aynı mevkiide aynı malî şartlarla karşılaşırsam, bu kanunun tecrübelerinden edindiğimiz dersleri de göz önünde tutarak bir yenisini yapmakta tereddüt etmem", "Varlık Vergisi", **Son Saat**, 22 Mayıs 1951.

⁹⁸⁸ Varlık Vergisi hakkında çıkan birçok gazete haberi olduğu gibi Faik Ökte anılarını yazdığı kitap basında çok ses getirmiştir. Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1951.

⁹⁸⁹ Varlık Vergisi ile ilgili çıkan olumlu ve olumsuz eleştirilerin basına yansımalarıyla ilgili geniş bilgi için Bkz: Rifat N. Bali, "Çok Partili Demokrasi Döneminde Varlık Vergisi Tartışmaları", **Tarih ve Toplum**, Eylül 1997, S.165, s.s.47-59.

sermaye ve teknolojik yetersizlikler nedeniyle istenen amaçlara tam anlamıyla ulaşamamıştır.

1932-1938 yılları arasında tüm olumsuzluklara rağmen yöneticiler ulusal bir ekonomi oluşturma çalışmalarına ara vermemiş sanayi planlarını yürürlüğe koymuş, teknoloji ve altyapı çalışmalarıyla ekonomik gelişmeler kaydedilmiştir. 1938-1950 yılları arasında İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı tahribat dünya ekonomisine ağır darbe vurmuş, Türkiye ekonomisi de bundan oldukça etkilenmiştir. Sonraki yıllarda çok partili sisteme geçişle birlikte ekonomi liberal çizgiye geçmeye başlamıştır.

5.3. Uluslaşma Açısından Halk Eğitimi Çalışmaları

Eğitim, toplumsal bütünleşmeyi sağlayan, kültürel değerleri yeni nesillere aktaran ve geliştiren, toplumsal değerleri zararlı etkenlerden arındıran ve bu değerleri halka yayan unsurdur⁹⁹⁰. Bir toplumun gelenek ve göreneklerini, gelecek ideallerini ya da geçmiş tecrübelerini kuşaktan kuşağa aktaran ve gelişmeyi sağlayan eğitimi sadece çocuklara vermek, yetişkin ve yaşlı nüfusu her yeni gün gelişen toplumsal, kültürel, ekonomik ya da teknolojik değerler açısından çağın dışında bırakmak anlamına gelir. Yetişkin eğitimi için gerekli araç gereç, yol ve yöntemleri konu edinen halk eğitimi⁹⁹¹, vatandaşları çağa uygun hale getirmeyi, çalışma ve yaşam seviyelerini arttırmayı ve milli-insani değerlerini geliştirmeyi hedefler.

Sanayi Devrimi'nden sonra değişen teknolojik ve sosyal dengeler ve endüstrileşme nedeniyle ortaya çıkan toplumsal katmanlaşma karşısında *devlet*, eğitim alamamış vatandaşları siyasal iktidara hazırlamak için halk eğitimi çalışmalarını üstlenmiştir⁹⁹². Eksiklikleri tamamlamak, meslek ve sanat öğretimi, toplumsal, kültürel ya da siyasal katılma eğitimi şeklinde yürütülen halk eğitimiyle toplumun gelişmesi amaçlanmaktadır⁹⁹³. Halk eğitimi her ülkenin eğitim felsefesi ve amacına göre değişiklik göstermekle beraber her topluma uygulanması zorunludur.

Türk toplumlarında çok eski dönemlerde halk eğitimi anlayışını Göktürk Kitabelerinde, Dede Korkut Hikâyelerinde, Mevlâna, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli gibi büyük tarihi karakterlerde; atasözleri, destanlar, masallar, ninniler, halk

⁹⁹⁰ Cevat Geray, **Halk Eğitimi**, Ankara Üniversitesi Eğitim Fk. Yay., Ankara 2002, s.s.2-40.

⁹⁹¹ İbrahim Ethem Başaran, Türkiye Eğitim Sistemi, Yargıcı Matbaası, Ankara, 1996, s. 134.

⁹⁹² Geray, **Halk...**, s.3.

⁹⁹³ Eşref Kılıç, **Halk Eğitiminde Kuram ve Uygulama**, TODAİE Yayınları, Ankara, 1981, s.6.

ozanlarında görürüz. Ayrıca ahilik teşkilatı, loncalar, Karagöz, orta oyunu ya da meddah gibi değerler de birer halk eğitimi aracıdır⁹⁹⁴. Bunların dışında ordu, çırak okulları, camiler, tekke ve zaviyeler, sıbyan mektepleri de birer eğitim merkezi işlevi görmüştür⁹⁹⁵. Dönemin ve toplumun ihtiyaçlarına göre şekillenen bu unsurlar sistemli birer eğitim aracı olmasalar da halkı eğitme misyonu taşımışlardır.

Osmanlı Devleti döneminde halk eğitimi için devletin yürüttüğü sistemli bir çalışmadan söz edilemese de İstanbul'un fethinden sonra kurulan iki Terbiye Ocağında işsizlere verilen halk eğitiminden sonra onlara iş aranır, İstanbul'un çeşitli yerlerine yerleşmeleri sağlanırdı⁹⁹⁶. Tanzimat Dönemi'nde devlet için gerekli memurları yetiştirecek eğitimler verilmiş, Balkan Savaşları'ndan sonraki milli uyanış döneminde ise İttihat Terakki Cemiyeti'nin açtığı ücretsiz okullarda ve kulüplerinde gece dershaneleri açılarak cemiyet mensupları burada ücretsiz dersler vermiştir. Ayrıca Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti'nin amacı 1 Ağustos 1915 tarihli nizamnamesinde “faal ve müteşebbis unsurlar yetiştirmek için her türlü eğitim faaliyeti” olarak belirtilmiştir⁹⁹⁷.

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından, halk temelli yeni rejimin kurucuları, millet olmanın, kültür birliği kurmanın, Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını korumasının ve gelişip büyümesinin temelinde eğitimin olduğunun bilincindeydi. Ulus kavramı ile ilgili bir yandan Batıda, “*belirli bir toprağa bağlı insan topluluğu*” mu yoksa “*toprağı aşan bir organik yapı*” mı tartışmaları sürerken diğer yandan Türkiye’de yurttaşlar topluluğu oluşturmak için vatandaşları sadakatle bir toprağa, vatan-yurt imgesine bağlamak gerekmektedir. Cumhuriyetin kurulduğu dönemde vatan tanımı kişinin doğduğu yer anlamından modern vatana dönüştürülmüştür. Coğrafi anlamda bir yere yerleşmeyi karşılayan vatan tanımı bu dönemde Misak-ı Milli'nin belirlediği sınırlar anlamına gelirken bu tanımlama aynı zamanda Türklerin tarihini de ifade etmiştir.

Türkiye’de halk eğitimi konusu ilk kez Heyet-i İlmiye toplantılarında gündeme gelmiştir. Heyet-i İlmiyenin 1923, 1924 ve 1925 yıllarında yapılan toplantılarında

⁹⁹⁴ Akyüz, **Türk Eği...**, s.s. 2-49.

⁹⁹⁵ Şerafettin Yamaner, **Atatürkçü Düşünce Ulusal Eğitim**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1993, s. 4; Rıfat Miser, **Halk Eğitimi ve Toplum Kalkınması**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s.53; Muhittin Yıldırım, **Hayat Boyu Öğrenme Kapsamında Yaygın Eğitim ve Halk Eğitim Merkezleri**, Gazi Kitapevi, Ankara, 2009; Rıfat Okçabol, **Halk Eğitimi (Yetişkin Eğitimi)**, DER Yayınları, İstanbul, 1996, s.96; Akyüz, **Türk Eği...**, s.53.

⁹⁹⁶ İhsan Kurt, **Yetişkin Eğitimi**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2000, s.40.

⁹⁹⁷ Şevket Gedikoğlu, **Halk Eğitimi**, İdeal Basımevi, Ankara 1953, s.73.

eğitim öğretim içindeki eksiklikleri belirlemek ve gerekli programları hazırlamak amaçlanmıştır. Sultanilerin adı lise olarak değiştirilmiş, iki kademeye ayrılarak daha sonra birincisi ortaokul olmuştur⁹⁹⁸. İlköğretim programları düzenlenmiş, eğitim basamaklarının süreleri ve ders kitapları konularında kararlar alınmış, öğretmen okulları ve öğretmenlerin özlük hakları düzenlenmiş, karma eğitime geçilerek Talim ve Terbiye Kurulu kurulmuştur⁹⁹⁹.

Cumhuriyet'in halka dayanan sistemi, onu anlamış, hak ve sorumluluklarını bilen vatandaşlar yaratmak için çeşitli kurum ve kuruluşlarla örgün eğitim dışında kalanları da içine alacak eğitim politikaları yürütmüştür. İlk olarak Türk Ocakları ile yürütülen çalışmalar halkevlerinde sürdürülmüş, harf inkılabından sonra kurulan Millet Mektepleri ile en küçük yerleşim birimlerine bile ulaşmak hedeflenmiştir. Sonraki yıllarda yurttaş yetiştirme politikalarından biri olarak köylünün yurttaşlaştırılması adına 1938 tarihli Köy Mektepleri Müfredat Programı¹⁰⁰⁰ ile köy okulları için farklı bir öğretim programı hazırlanmıştır. Böylece Cumhuriyet rejimi köylere kadar yayılacak, köylüye Cumhuriyetin bir yurttaşı olduğu bilinci verilecek ve rejimin bir parçası haline gelmesi sağlanacaktır¹⁰⁰¹. Nüfusun büyük bir kısmını oluşturan ve ülkenin kalkınmasında büyük önemi olan köylünün çalışma ve üretimde en yüksek kapasiteye çıkması amacıyla verilen bu önem köylü; “devletin efendisi”, “bizi doyuran”, “şanlı ordumuzun temeli”, “yurdun nüfus desteği” ifadeleriyle tanımlanmıştır¹⁰⁰².

1930'lu yıllarda uyumlu yurttaş yaratma projeleri yürütülmüş, 1940'lı yıllara gelindiğinde Avrupa'da da yaygınlaşan ve II. Dünya Savaşı'nı hazırlayan toplumsal hareketler gibi millet tanımında kan, toprak, dil gibi unsurlar daha ırkçı bir çizgiye geçmiştir. Vatandaş kavramı için Türk ulusunun tarihsel vatanı ve Türklerin kökenine dair araştırmalar yapılarak Türk milletine övgüler yapan yaklaşımlarla organik ulus anlayışına yer verilmiştir¹⁰⁰³. Yaygın eğitimin faaliyetlerinde ordunun rolü de önemlidir. Orduya katılan her askere, okuma yazma yanında bazı meslekler de

⁹⁹⁸ Hasan Ali Yücel, **Türkiye’de Orta Öğretim**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 21.

⁹⁹⁹ Ali Ata Yiğit, “Atatürk Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası (1923–1938)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Ankara, 1996, s. 68-69.

¹⁰⁰⁰ Kültür Bakanlığı, **Köy Mektepleri Müfredat Programı**, 1938.

¹⁰⁰¹ Üstel, Makbul Vat..., s.s. 145-152.

¹⁰⁰² Ezgi Güzel Polat, “Osmanlıdan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı”, **Ankara Barosu Dergisi**, 2011, S.3, s.s.127-158.

¹⁰⁰³ Üstel, **Makbul Vatan...**, s.s. 145-229.

öğretilmiş, yurttaşlık eğitimi verilerek her gencin vatansever bir Türk genci olması amaçlanmıştır¹⁰⁰⁴.

5.3.1. Türk Ocakları

II. Meşrutiyetin sağladığı özgürlük ortamında kısmi de olsa birçok dergi, dernek ve gazete kurulmuştur. Bunlardan biri olan Türk Ocakları, çökmekte olan devleti kurtarmak için Osmanlıcılık ideolojisini savunan devlet idaresine ve Türklüğü yok etmeye çalışan devletlere karşı savunma içgüdüsüyle ve millet aşkıyla kurulmuş, Türk Milleti'ndeki kimlik bunalımını çözmede önemli işlev üstlenmiştir¹⁰⁰⁵.

1908'de Türk Derneği ve 1911'de Türk Yurdu Derneklerinin kurulmasından sonra aynı milliyetçi görüşlerle ortaya çıkan Türk Ocağı Ali Engin Oba'ya göre Türk Milliyetçiliğinin doğuşunda en etkili rolü olan kuruluştur¹⁰⁰⁶. Osmanlı Devleti'nin çok kültürlü yapısında savunmacı ve kendini bulma eğilimi ile tepkisel bir şekilde ortaya çıkan Türkçülük ideolojisinin teşkilatlanmasıyla kurulmuştur. Dönemin Yusuf Akçura, Ağaoğlu Ahmet, Hüseyinzade Ali gibi değerli bilim insanlarının toplanma yeri olan ocaklar¹⁰⁰⁷, zamanının uygar, halkçı ve milliyetçi kuruluşlarıdır. Türkçü aydınlardan destek ve siyasal iktidardan himaye görmüştür. Başlangıçta yürütülen eğitim, sağlık, askerlik gibi alanlardaki etkinliklerle paramiliter bir cemiyet olarak tasarlanmış fakat 1914 yılından itibaren iktidarın izcilik ve askerlik konularına el atmasıyla Türk Ocağının bünyesinde faaliyet gösteren beden terbiyesi kulübüne dönüştürülmüştür¹⁰⁰⁸.

İçinde bulunulan kozmopolit yapıya aşağıdan yukarıya doğru bir tepki olarak ortaya çıkan milliyetçilik akımı etkisiyle kurulan Türk Ocağı 3 Temmuz 1911'de İstanbul'da faaliyete başlamış, 22 Mart 1912'de resmi olarak kurulmuştur¹⁰⁰⁹. Türk Derneği'nin kapanmasından sonra derneğin dil Türkçülüğünü savunan aydınları Türk Ocaklarına katılmış ve Türk Yurdu Dergisi'ni çıkarmış böylece Türkçülük bir ideoloji halini almıştır. Dergi programını ve izleyeceği yolu: "*Osmanlı İmparatorluğu içindeki Türklerin haklarını korumak, Türk milliyetçiliğini yaymak ve Türk dünyasının her*

¹⁰⁰⁴ Yamaner, **a.g.e.**, s. 119.

¹⁰⁰⁵ Üstel, **İmparatorluktan Ulu...**, s.62.

¹⁰⁰⁶ Oba, **Türk Milliyetçi...**, s.207.

¹⁰⁰⁷ Akçura, **Türkçülük...**, s.200.

¹⁰⁰⁸ **A.g.e.**, s.s. 321-325.

¹⁰⁰⁹ Tunaya, **Türkiye'de Siya...**, s. 432.

yerinden acı tatlı olayları haber vererek Türk aleminin menfaatlerini korumak¹⁰¹⁰” olarak belirlemiştir. 1911’de Askeri Tıbbiye Okulu öğrencileri Türk milliyetçiliği hakkındaki görüşlerini anlatan mektuplarını¹⁰¹¹ Türkçülüğün ileri gelen aydınlarına göndererek¹⁰¹² Türk Milletinin yok olacağına dair kaygılarını dile getirerek bunun önlenmesini istemişlerdir¹⁰¹³.

Gençlerin çağrısıyla temsilcileriyle Mehmet Emin, Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura, Mehmet Ali Tevfik, Fuat Sabit, Ahmet Ferit Ağaoğlu’nun evinde bir toplantı yapmış¹⁰¹⁴ “Türk Ocağı” adıyla bir dernek kurmaya karar vermiştir¹⁰¹⁵. 1912-1920 arası otuz beş şube açan Türk Ocakları Millî Mücadele döneminde aktif çalışmış ve kurtuluştan sonra da çalışmalarına devam etmiştir. 1912 yılındaki nizamnamesinde “*Ocak maksadını tahsile çalışırken sırf milli ve içtimai bir vaziyette kalacak, asla siyasetle uğraşmayacak ve hiçbir vakit siyasî fırkalara hadim bulunmayacaktır.*”¹⁰¹⁶ Şeklinde siyasetle uğraşmayacağını belirleyen ocak, 1918’de bunu “*Ocak siyasetle uğraşmaz, hiçbir ocaklı cemiyeti siyasî emellerine alet edemez.*”¹⁰¹⁷ olarak düzenlemiştir. Dönemin şartları gereği, eğitimden ekonomiye, toplumsal hareketlerden sosyal yaşama dek her alan siyasetle iç içe olduğundan Türk Ocaklarının siyasetten uzak kalmaları mümkün olmamıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonrası ocaklar kurtuluş mücadelesine katılmış¹⁰¹⁸, Millî Mücadele sürecinde de Mustafa Kemal’in yanında yer almışlardır¹⁰¹⁹. Mustafa Kemal Atatürk, Türk Ocaklarını maddi ve manevi yönden destekleyerek yurt gezilerinde ocakları ziyaret etmiş, diğer derneklerin de bu ocakla birleşmesini, çağdaş Türkiye öyküsünün ocaklar aracılığıyla yayılmasını amaçlamıştır¹⁰²⁰.

Türk Ocakları, kısa zamanda Türkçülüğün teorik açıdan tartışıldığı etkili bir okul olmuştur¹⁰²¹. Dağılmakta olan imparatorlukta milleti tek çatı altında toplamayı

¹⁰¹⁰ Kurt, “1911-1916 Arası...”, s.46 .

¹⁰¹¹ Yusuf Akçura, **Yeni Türk Devletinin Öncüleri**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1981, s.s.195-196.

¹⁰¹² Yusuf Sarıay, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları**, 3.b., Ötüken Yayınları, İstanbul 2005, s.s.125-126.

¹⁰¹³ Füsun Üstel, **Türk Ocakları**; İlhan Darendelioğlu, **Türkiye’de Milliyetçilik Hareketleri**, Toker Yayınları, İstanbul, 1967, s.48.

¹⁰¹⁴ Sarıay, **Türk Mil...**, s.126.

¹⁰¹⁵ Hüseyin Enver Sarp, “*Türk Ocağı Nasıl Kurulmuştu II*”, **Türk Yurdu**, S.243, Nisan 1955, s.748.

¹⁰¹⁶ Üstel, **Türk Ocak...**, s.101

¹⁰¹⁷ Tunaya, **Türkiye’de Siya...**, s 439-441.

¹⁰¹⁸ Hasan Ferit Cansever, “*Türk Ocağı’nın Doğuşundaki Sebep ve Saikler*”, **Türk Yurdu**, C.12, S.2, Mart 1961, s.22.

¹⁰¹⁹ Sarıay, **Türk Mil...**, s.229.

¹⁰²⁰ İbrahim Karaer, **Türk Ocakları (1912-1931)**, Türk Yurdu Neşriyatı, Ankara, 1992, s.19.

¹⁰²¹ Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1**, Ercan Kitabevi ,9.b., İzmir, 2004, s. 36.

hedefleyip bunda başarılı olamayan ideolojik arayışlar içinde Türk ulusunun gelecek umudu Türkçülük çerçevesinde Türk Ocakları ile hayat bulmuştur¹⁰²². Ülkedeki azınlık örgütlerine karşı Türkleri birleştiren, aydınları çatısı altında toplayan Ocaklar hızla İstanbul dışına da yayılmıştır. Kuruluşunda siyasal olmayacağını ilan etmiş olmasına rağmen dönemin siyasal ortamında Türk milliyetçiliğinin öncüsü olmuştur. Türkleri grevler ya da yerli malları kullanma, milli bilinç konularında yönlendirmiştir. Konferanslar, okuma-yazma kursları, konserler, gece dersleri, mesleki eğitim gibi alanlarda faaliyet göstermiş, milli tarih, milli eğitim, kadın hakları, milli edebiyat, dilde sadeleşme gibi çalışmalarıyla millî mektep niteliği kazanmıştır.

Türk Ocakları 1927 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası kongresinde partiye bağlanmış fakat parti politikasının dışına çıkarak Serbest Cumhuriyet Fırkasına yaklaşımaya başlamıştır. 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkasının başarısızlığı ve devrimlere karşı gelişen tavır, devrimlerin halka anlatılmasının yetersizliğini göstermiştir¹⁰²³.

Atatürk, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın feshedilmesinden sonra sorunları yerinde tespit etmek için yurt gezilerine çıkmıştır¹⁰²⁴. Gezinin ilk günlerinde ocaklarla ilgili olumlu düşünceler içinde olmuş, İstanbul Türk Ocağı'nda gençlere hitap ederken Türk Ocaklarına duyduğu güven ve ocaklardan beklentilerini de dile getirmiştir:

*Milletin birçok güzide münevverleri Türk Ocaklarında toplanmışlardır. Sizi böyle etrafımda gördüğüm anda son seyahatimin diğer hatıralarını da zihnimde uyandıran Türk Ocaklarının faaliyetinden duyduğum derin memnuniyeti ifade etmekle çok mütehassissim(...)Siz milliyetçi zümre, halkla konuştuğunuz vakit yüksek sesle söylemeyi unutmayınız. Yolunda çalıştığımız büyük mefkureyi halkın kalbinde bir fikir halinden bir his haline geçirmelisiniz. Demokrasinin ne olduğunu halka anlatmak, madde madde izah etmek lazımdır. Cumhuriyeti, onun icabatını yüksek sesle anlatınız Onlara Cumhuriyet prensiplerini sevdiniz. Bunu kalplere yerleştirmek için hiçbir fırsatı ihmal etmeyiniz.*¹⁰²⁵

Mustafa Kemal'in yurt gezisinde ocaklarla ilgili fikirleri değişmeye başlamıştır. Aydın Türk Ocağı'na gitmiş, maddi imkansızlıkları öne sürerek köylere gidemediklerini söyleyen gençlere “Siz gidemiyorsunuz ama, bir sürü yobaz, ayağına çarığı çektiği gibi, sırtında torbasıyla, karanfil vs. satıyorum diye inkılâbı köstekleyen yayınlarla köylere adım adım dolaşıyor. Sizinse bu uğurda en küçük bir tedbiriniz

¹⁰²² Çeçen, *Atatürk'ün Kül...*, s.99.

¹⁰²³ Çeçen, *a.g.e.*, s.s.86-87.

¹⁰²⁴ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, Tan Matbaası, İstanbul 1945, s.25.

¹⁰²⁵ *Cumhuriyet*, 19 Kanunuevvel 1930.

yok¹⁰²⁶” sözleriyle görev ve sorumluluklarını hatırlatmış ve ocak çalışmalarının yetersizliğini dile getirmiştir. Aynı konuşmasında şöyle diyerek Cumhuriyet’in inkılaplarını halka ulaştırmada Türk Ocaklarının CHP’nin kültür şubesi olarak çalışmasını istemiştir.

*Türk Ocakları, Cumhuriyet Halk Partisi’nin hars şubesidir. Fırka, millete mürebbilik yapacak; ilim, iktisat, siyaset ve güzel sanatlar gibi bütün hars sahâlarında vatandaşları yetiştirmek için pişvâlık edecektir. Ocaklılar, Cumhuriyet Halk Partisi’nin programını vatandaşlara izah etmekle asıl görevlerini yapmış, ülkülerine en büyük hizmeti yerine getirmiş olurlar. Yasanızın üçüncü maddesinde bu cihet sarahaten ifade edilmiştir. Bu yol üzerinde milleti hem-aheng olarak beraber yürümekten ibarettir.*¹⁰²⁷

Cumhuriyet, ulusçu ve laik bir devlet temeli üzerine inkılaplar yapmış, bunu yapmak için çağdaş medeniyet seviyesinde vatandaşlar yetiştirmek amaçlanmıştır. 1930’lu yıllarda gelişen siyasi değişimler devrimlerin halka yeterince ulaştırılamadığı gerçeğini ortaya çıkarmış, Türk Ocaklarının etkisi tartışılmaya başlanmıştır¹⁰²⁸. Mustafa Kemal, Türk Ocaklarının Türk Milleti’ne ulaşmada iyi bir aracı olduğunu çalışma biçimi ve amaçları hakkında düzenleme yapılmasını istemiş ancak "*Milliyetçi ve Cumhuriyetçi kuvvetlerin hepsinin Halk Partisi çevresinde toplanması*" gerekçesiyle Türk Ocakları kapatılmıştır¹⁰²⁹. Türk Ocakları olağanüstü bir kongreyle, Mustafa Kemal’in isteğine uygun davranarak, kendi kendilerini feshetmiş¹⁰³⁰ Halk Partisi’ne katılma kararı almışlardır¹⁰³¹. Mustafa Kemal ocakların kapatılmasıyla ilgili, "*Türk ocaklarının yeni esasları siyasî ve tatbiki sahada tahakkuk ettiren fırkamla ve bütün manasiyle yekvücut olarak çalışmalarını münasip gördüm. Bu kararım ise, milli müessese hakkında duyduğum itimat ve emniyetin ifadesidir. Aynı cinsten olan kuvvetler müşterek gaye yolunda birleşmelidir.*"¹⁰³² diyerek parti ile birleştirilmesini onayladığını ifade etmiştir.

Türk Ocaklarının 10 Nisan 1931’de feshedilmesinden önce, 1930 Kurultayı’nda Afet (İnan) Hanımın daha sonra Atatürk’ün kendisini görevlendirmesi ve onayıyla yaptığını açıkladığı konuşması sonucu, Türk tarihi ve medeniyetini

¹⁰²⁶ Mehmet Önder, *Atatürk’ün Yurt Gezileri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1998, s.65.

¹⁰²⁷ *Atatürk’ün Söylev...*, s.300.

¹⁰²⁸ Suna Kili, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, İş Bankası Kültür Yayınları, II. b., İstanbul 2008, s.115.

¹⁰²⁹ Sarıay, *Türk Mil...*, s.s.359-370.

¹⁰³⁰ 10 Nisan 1931’de yapılan kurultayda Türk Ocakları cemiyetinin feshi ve haiz olduğu tüm hakların bütün vecibeleri ile CHF’ye devrine karar verilmiştir. *Milliyet*, 11 Nisan 1931; *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1931.

¹⁰³¹ "*Türk Ocakları Hars Müessesesi Halinde İdare Olunacak*" *Milliyet*, 17 Mart 1931.

¹⁰³² *Cumhuriyet*, 25 Mart 1931; *Milliyet*, 25 Mart 1931.

araştırmak üzere bir heyet oluşturulması kararı alınmış ve “Türk Ocağı Türk Tarih Heyeti” kurulmuştur¹⁰³³. Heyet Türk Ocaklarının kapatılmasından sonra Türk Tarih Kurumu haline gelmiştir. Toplumda devrimleri sürdürecektir, halkı bilinçlendirerek eğitim ve kültür seviyelerini yükseltecek kurumların gerekliliği ortaya çıkmıştır. Böylece, Halkevlerinin kurulması için gerekli ortam hazırlanmıştır¹⁰³⁴.

5.3.2. Halkevleri

Cumhuriyetin kurucuları, Osmanlı kültürüyle şekillenmiş din temelli tarihi bir millet anlayışından laik bir modern millet yaratmak istemiş, hars üzerine kurulu Türk Ocaklarını kaldırdıktan sonra yerine Anadolu halkının dili, yaşayışı, folkloru esas alınarak, esaslı bir Türk kültürü yaratmayı amaçlayan, Cumhuriyet ideolojisinin bir ürünü olarak değerlendirilen Halkevlerini kurmuştur¹⁰³⁵. Halkevleri Büyük Buhran’ın, 1930’lu yılların ekonomik ve toplumsal koşullarının ve Serbest Fırka deneyiminin halkın üzerinde yarattığı olumsuz etkilerin sürdüğü bir dönemde Türk Ocakları’nın kapatılmasından yaklaşık on ay kadar sonra kurulmuştur. CHP’nin kültür organı olarak faaliyet göstermesi gereken Türk Ocakları siyasete karışmış, bazı şubeler ve üyeler Serbest Cumhuriyet Fırkasına geçerken bazıları da CHP aleyhine çalışmaya başlamış, değişen toplumsal ve siyasal şartlara uyum sağlayamamış ve devrimin ihtiyaçlarını karşılayamamıştır¹⁰³⁶.

Atatürk, çocukların eğitimi yanında onların okul dışındaki eğitimlerinden sorumlu olan anne babalar ve yetişkinlerin de eğitimine önem vermiştir¹⁰³⁷. O’nun *“Millet, şuurlu, birbirini anlayan, birbirini seven, ideale bağlı bir halk kitlesi halinde teşkilatlanmalıdır. En kuvvetli ders vasıtalarına ve yetişkin muallim ordularına malik olmak kâfi değildir. Halkı yetiştirmek, halkı bir kitle haline getirmek için ayrıca bir milli halk mesaisinin tanzimini ihmal etmemeliyiz”*¹⁰³⁸ sözleri yaygın eğitimin de amacını ifade etmektedir¹⁰³⁹.

¹⁰³³ Üstel, **Türk Ocak...**, s. 335.

¹⁰³⁴ Başgöz, **a.g.e.**, s.s. 191-200.

¹⁰³⁵ Tefik Çavdar, *“Halkevleri”*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.4, İstanbul 1983, s.880.

¹⁰³⁶ Üstel, **Türk Ocak...**, s.s. 321-404.

¹⁰³⁷ Yamaner, **a.g.e.**, s. 119.

¹⁰³⁸ Cumhuriyetin 50. Yılında Milli Eğitimimiz, Haz: Ziya Karamuk, MEB Yayınları, İstanbul, 1973, s.182

¹⁰³⁹ Vatandaş, *Cumhuriyetin İlk...*, s.54.

İlk halk eğitimi birimi, 1926'da İlköğretim Genel Müdürlüğünde, Talim ve Terbiye Dairesi'ne bağlı "Halk Terbiyesi Şubesi" adıyla kurulmuş ancak sonradan kapatılmıştır¹⁰⁴⁰. Halkevleri halk derslikleri ve halk konferansları aracılığıyla hiç okuyamamış ya da eğitimlerine devam etmek isteyen kişileri Cumhuriyet vatandaşının temel yurttaşlık bilgileriyle eğitmeyi, milli kültür ve milli bilinci güçlendirmeyi amaçlamıştır¹⁰⁴¹. Halkın evi olarak tasarlanan örgütlenmenin temelinde halk ve halkçılık kavramları vardır¹⁰⁴². Batı'da ve Rusya'da başlayan halkçı hareketler Türkiye'de de yankı bulmuş, özellikle Kurtuluş Savaşı yıllarında halkçılık siyasal gündemde önemli bir yer edinmiştir. Bu dönemde Ankara'da oluşan farklı siyasal gruplar siyasi yaklaşımlarını halkçılık temelinde şekillendirmiştir¹⁰⁴³.

Ülke genelinde açılan okullar ve üniversiteler Cumhuriyeti emanet edecek gençleri yetiştiriyor olsa da Cumhuriyeti yaşayan yetişkinler örgün eğitimden geçmemişti. Örgün eğitim kapsamı dışında kalan tüm vatandaşlara çağdaş milletlerdeki bilgi ve eğitimi vermek gerekmiştir. Halkevlerinin kuruluş felsefesi Türk Devrimi'nin milli bağımsızlık ve çağdaş halk devleti idealine uygun vatandaşlar yetiştirmek olmuştur. Devletin temellerini bilime oturtarak altı ilke ile çağdaşlaşma yoluna girilmiştir. Atatürk'ün uygarlığa açık ancak Batı taklitçiliğine izin vermeyen anlayışı ile ulusal gerçekler ve birikimle bir halk örgütlenmesi kurulmuştur¹⁰⁴⁴.

Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip, Halkevlerini kurma görevini üstlenerek Şevket Süreyya Aydemir, Hasan Cemil Çambel, Recep Peker ve Vildan Aşir gibi dönemin ileri gelen aydınlarını çağırdığı bir toplantı yapmıştır. Kurulan komisyon halkevlerinin ana tüzüğünü hazırlamış, yaklaşık dokuz aylık bir çalışmadan sonra 19 Şubat 1932'de 14 ilde¹⁰⁴⁵ halkevlerinin açılışı yapılmıştır¹⁰⁴⁶. Atatürk döneminde sayısı iki yüz dokuza çıkarılmış¹⁰⁴⁷, İnönü döneminde de Halkevleri açılmaya devam edilmiş, açılma imkânı olmayan yerlerde ise Halkodaları açılmıştır¹⁰⁴⁸. Reşit Galip

¹⁰⁴⁰ Adil Türkoğlu, Sanem Uça, "Türkiye'de Halk Eğitimi: Tarihsel Gelişimi, Sorunları ve Çözüm Önerileri", **Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi**, C.2, S.2, Aralık 2011, s.53.

¹⁰⁴¹ Zeki Arıkan, "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", **Atatürk Yolu Dergisi**, S.6, 1999, s.271.

¹⁰⁴² Altı ilkedeki biri olan Halkçılık ilkesi CHF'nin siyasal yapısının daa-yandığı ana ilkelere biridir. Bkz: Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde...**

¹⁰⁴³ Çeçen, **Atatürk'ün Kül...**, s. 44.

¹⁰⁴⁴ Çeçen, **a.g.e.**, s. 10.

¹⁰⁴⁵ Ankara, Afyon, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, İzmir, Konya, Samsun, Malatya, Denizli, Diyarbakır, Eskişehir ve İstanbul Halkevleri Bkz: **BCA**, Fon K.490.01, Yer No: 3. 12.13, 20.02.1936.

¹⁰⁴⁶ Zeki Arıkan, **a.g.m.**, s.s.261-281.

¹⁰⁴⁷ **CHP 1939'da Halkevleri**, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1939, s.28.

¹⁰⁴⁸ **CHP Halkodaları Talimatnamesi**, Ulus Basımevi, Ankara, 1939, s. 1.

Halkevlerinin amacını şöyle ifade etmiştir: *"Önümüzde kapısı şimdi açılmakta olan mesai sahası engindir. Davamız millet olarak medeniyet yolunda bir zamandan beri kaybettiğimiz mesafeyi en kısa bir zamanda kazanmak ve medeniyet safında layık olduğumuz mertebeye yani ileriye varmaktır; Halkevlerinin gayesi bu maksada bağlanacak enerjileri ve hizmet emellerini teşkilatlandırmaktadır"*¹⁰⁴⁹

Halkın eğitilmesi, yetiştirilmesi ve çağa ayak uydurması için büyük bir atılımla kurulan Halkevleri, devletin temelindeki milleti ortak ülküler etrafında birleştirmeyi ve milli bilinçle bütünleştirmeyi amaçlamıştır¹⁰⁵⁰. Halkevlerinin toplumda yarattığı etkilerin en küçük birimlere kadar ulaşması için 1940'ta yapılan düzenlemeyle küçük birer örneği Halkodası adıyla köylerde, kasabalarda ve mahallelerde de açılmıştır¹⁰⁵¹. Millet, Halkevleri ve Halk Odaları'nda kaynaşmış, ulusal oyunlar, ulusal giysiler, halk edebiyatı, folklor gibi toplumsal gelenekler yaşatılmış, gençlere aktarılmış, kaybolmakta olan ulusal değerler yeniden canlandırılmış, modern kültür öğeleri geleneksel kültür içinde halka sevdirilmiştir¹⁰⁵². Geleneksel değerlerin etrafında milli bir bilinç yaratmak, gelenekler icat etmek, ulus oluşturma projeleri kapsamında değerlendirildiğinde Halkevleri ve Halk Odaları ulus devlet oluşturmada önemli roller üstlenmiştir. Halkevleri kuruluş amacı tüzükte şu şekilde ifade edilmiştir:

*Partimizin program temelleri Cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, layiklik ve inkılâpçılıktır. Programımız bu ana vasıf ve temel prensiplerin hakimiyeti ve ebedileştirilmesi için bu vasıflarda kuvvetli vatandaşlar yetiştirilmesini; milli seciyenin Türk Tarihinin ilham ettiği derecelere çıkarılmasını, güzel sanatların yükseltilmesini, milli kültürün ve ilmi hareket ve faaliyetlerinin kuvvetlendirilmesini ehemmiyetli vasıtalar olarak tespit ve işaret eder...Halkevlerinin gayesi bu uğurda çalışacak mefkûreci vatandaşlar için toplayıcı ve birleştirici yurtlar olmaktadır.*¹⁰⁵³

CHP'nin kimlik arayışıyla yakından ilgili olan ve halkla bütünleşmenin en önemli kuruluşları haline gelen Halkevleri, devrimleri, cumhuriyetin ilkelerini halka anlatmak, halkın toplumsal ve kültürel açıdan gelişmesi ve devrimlerin yayılması amacıyla kurulmuştur¹⁰⁵⁴. Halkevleri ve Halk Odaları milli sınırlar içinde yaşayan Türkiye halkını bir millet haline getirmek, gücünü halktan ve milli yapıdan alan, temeli tarihe dayanan medeni bir millet yaratmak ve Atatürk ilkelerini yaymak için ulusal

¹⁰⁴⁹ **Halkevleri 1932-1935: 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı?**, Ankara, 1936, s.7.

¹⁰⁵⁰ Arıkan, "Halkev...", s.275.

¹⁰⁵¹ Yaşar Akyol, "Türkiye'de Halkevlerine İlişkin Çalışmalar ve Değerlendirmeler Üzerine", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, C.: 2, S.: 6-7, (1996-1997), s.s.131-146.

¹⁰⁵² Kadri Kaplan, **Halkevleri, Atatürk ve Halkevleri**, Halkevleri Atatürk Enstitüsü Yardımcı Yayınları, Ankara, 1974, s. 52.

¹⁰⁵³ **CHF Halkevleri Talimatnamesi**, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1932, s.3.

¹⁰⁵⁴ Çukurova, "Cumhuriyet Döne...", s.254.

aydınlanmanın ve bilinçlenmenin çimentosu olmuştur¹⁰⁵⁵. Halkevlerinin kuruluş amacını CHP Genel Sekreteri Recep Peker, “*Milleti şuurlu, birbirini anlayan, birbirini seven, aynı ideale bağlı bir halk kütlesi halinde teşkilatlandırmak*” ifadeleriyle açıklamıştır¹⁰⁵⁶. Sosyal devrimleri benimseterek medenileşmeyi sağlayacak kültür ve sanat etkinlikleri yürütme misyonuyla açılan Halkevleri, Anadolu halkını orta çağ uykusundan uyandırmak üzere gerçekleştirilen ilk büyük adımdır¹⁰⁵⁷. Türk kültürüne ve sanatına katkı sağlayan Halkevleri, Mustafa Kemal’in yaratmak istediği halkçılık ilkesinin yayılmasına büyük destek olmuştur. Cumhuriyet döneminde büyük kültür ve fikir insanları yaratan Halkevlerinin başarısı dünya çapında da yankılar uyandırmıştır¹⁰⁵⁸.

Halkevlerinin çalışmaları örgütlü ve bilinçli bir programla yürütülmesi için 9 ayrı alana bölünmüştür. Ulus oluşturma temelinde gerekli unsurları işaret etmektedir. Bu alanlar; “1. Dil, Tarih, Edebiyat Şubesi 2. Güzel Sanatlar Şubesi 3. Temsil Şubesi 4. Spor Şubesi 5. İctimai (Yardım) Şubesi 6. Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi 7. Kütüphane ve Neşriyat Şubesi 8. Köycülük Şubesi 9. Müze ve Sergi Şubesi”dir¹⁰⁵⁹.

On dokuz yıllık faaliyet süresinde Atatürk döneminde 209¹⁰⁶⁰ olan Halkevleri’nin sayısı bir tanesi yurt dışında olacak şekilde 478¹⁰⁶¹, Halkevi açmaya imkân olmayan yerlerde açılan Halkodalarının¹⁰⁶² sayısı ise 4322’ye¹⁰⁶³ ulaşmıştır. Ayrıca Halkevleri 8 Ağustos 1951’e kadar 600’e yakın kitap ve broşür yayınlamıştır. Anadolu’da inceleme ve derleme çalışmaları yapılarak, Anadolu’nun etnografisi, sosyolojisi ve folklorik haritası çıkarılmıştır¹⁰⁶⁴. Tiyatro sanatı ile okuma yazma bilmeyen vatandaşlara ulaşılmış ve Cumhuriyet ideolojisi halka aktarılmış¹⁰⁶⁵, sağlık ve spor çalışmaları yürütülmüş, müzik ve dans gösterileri düzenlenmiştir¹⁰⁶⁶.

¹⁰⁵⁵ Mehmet Salıhoğlu, *Atatürk ve Devrim – Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973, s. 60.

¹⁰⁵⁶ “Recep Bey’in Nutku”, *Hakimiyet-i Milliye*, 20 Şubat 1932; Orhan Özacun, *CHP Halkevleri Yayınları Bibliyografyası*, Kitap Matbaacılık, İstanbul, 2001, s.2-3.

¹⁰⁵⁷ Anıl Çeçen, *Atatürk’ün Küll...*, s.75-92.

¹⁰⁵⁸ Munis Tekinalp, *Kemalizm*, Cumhuriyet Gazete ve Matbaası, İstanbul, 1936, s. 82.

¹⁰⁵⁹ *CHP Halkevleri Talimatnamesi*, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1932, s. 6.

¹⁰⁶⁰ *CHP 1939’da Halkevleri*, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara 1939, s.28.

¹⁰⁶¹ Mustafa Şanal, “*Türk Kültür Tarihi İçerisinde Kayseri Halkevi ve Faaliyetleri (1932-1950)*”, *MEB Dergisi*, S. 161, Kış 2004, s.s.37-60.

¹⁰⁶² *CHP Halkodaları Talimatnamesi*, Ulus Basımevi, Ankara 1939, s.1.

¹⁰⁶³ Orhan Özacun, *CHP Halkev...*, s.8.

¹⁰⁶⁴ *A.g.e.*, s.8.

¹⁰⁶⁵ Çukurova, “*Cumhuriyet Döne...*”, s.257; Enver Töre, “*Atatürk Sonrası Dönemi Tiyatro Faaliyetleri*”, *Türkler*, C.18, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.308.

¹⁰⁶⁶ Neşe G. Yeşilkaya, *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, İstanbul 1999, s.116; Nilüfer Öndin, *Cumhuriyetin Kültür Politikası ve Sanat 1923-1950*, İnsancıl Yayınları, İstanbul 2003, s.s.212-236; Özacun, *a.g.e.*, s.9.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Cumhuriyet Devrimini öven birçok edebi metin içinde özellikle tiyatro metinleri sahnede temsil edilebildiği için Halkevleri ve Halkodaları tiyatro kolları ile okuma yazma bilmeyen kitlelere ulaşmayı sağlayan en önemli araçlar olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan eserler yazarların yeni sisteme duydukları güven ve inancın yanında lidere duyulan minnettarlığı da yansıtmıştır. Kurtuluş Savaşı'nda gösterilen özveriyi yansıtan ya da Osmanlı dönemine karşı Cumhuriyet'i yücelten oyunlar sergilenmiştir. Ayrıca Kemalizm'in yaygınlaşması ve devrimleri benimsetmek, Türklük bilincini sağlamlaştırmak için oyun yazımı kampanyaları yapılmıştır¹⁰⁶⁷.

Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu gibi kurumlar var olsa da Halkevleri Dil ve Tarih çalışmalarını konferans, seminer ve basılı eserler yoluyla yayarken, Dil ve Tarih çalışmaları için faydalı verilerin toplanmasını, halktan kurumlara bilgi ve belge aktarılmasını sağlamışlardır¹⁰⁶⁸. On dokuz yıllık yaşantısında çok sayıda halk önderi, hatip ve siyasetçi yetiştiren kurum müzik, sinema, tiyatro, resim ve heykel gibi sanat dalları, edebiyat ve tarih yapıtlarıyla halk kültürümüzü zenginleştirmiş, kadının da toplumda var olması için çalışmış, Elmacı ve Tinal'ın ifadesiyle Türk Rönesans'ının önemli bir kurumu olmuştur¹⁰⁶⁹.

Çok partili döneme geçiş ve II. Dünya Savaşı sonrasında sarsılmaya başlayan Halkevlerinin etkinlikleri Demokrat Parti'nin kurulması ile iyice yavaşlamıştır. CHP içindeki Halkevleri için çalışan birçok bilim adamı ya da siyasetçi DP'ye geçtiği için Halkevleri ile bağlarını kesmeye başlamış, ayrıca çok partili sistem içinde Halkevlerine yeterli mali kaynağın bulunamaması da sonunda Halkevlerinin etkinliğini azaltmıştır.

14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonra iktidar olan DP'li milletvekilleri Meclis'e Halkevlerinin geleceği hakkında önergeler sunmuş¹⁰⁷⁰, "Halkevlerinin ve Bazı Halk Partisi Gayri Menkullerinin Hazineye İadesi Hakkındaki Kanun Layihası" görüşülmüştür¹⁰⁷¹. Atatürk'ün özenle yaygınlaştırmaya çalıştığı Halkevleri ve Halkodaları, Demokrat Parti döneminde çoğunluğun oylarıyla kabul edilen 8 Ağustos

¹⁰⁶⁷ Sevda Şener, **Cumhuriyetin 75. Yılında Türk Tiyatrosu**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1998, s.89.

¹⁰⁶⁸ Cemalettin Canlı, **Haksız ve İnsansız Bir Tarihin Halkevleri**, Halkevleri Yayınları, Ankara, 1999, s. 99.

¹⁰⁶⁹ Mehmet Emin Elmacı, Melih Tinal, **Çağdaşlaşma Sürecinde Bergama Halkevi**, Bergama Belediyesi Kültür Yay., İzmir, 2013, s.7.

¹⁰⁷⁰ "Halkevleri", Akşam, 13 Kasım 1950; "Halkevlerine Verilen Paralar", Akşam 21 Aralık 1950; "Halkevlerinin durumu", Akşam, 8 Aralık 1950.

¹⁰⁷¹ "Meclis Halkevleri Kanunu Tasarısını Görüşmeğe Başladı", **Hürriyet**, 7 Ağustos 1951.

1951 tarih ve 5830 sayılı yasayla resmen kapatılmasa da taşınır-taşınmaz tüm malları ellerinden alınarak fiilen işlevsiz hale getirilmiştir¹⁰⁷². Halkevleri ve Halkodalarının binaları hazineye devredilmiştir. Başlangıçta Türk Ocağı olan Ankara Halkevi yeniden kurulan Türk Ocağına verilmiş, altı yüz binden fazla kitap ve sayısı bilinmeyen afiş, belge, tablo, fotoğraf, plak ve benzeri malzeme nasıl kullanılacağı belirlenmediği için çoğu dağılmış ve kaybolmuştur¹⁰⁷³.

5.3.3. Millet Mektepleri

Cumhuriyetle birlikte çeşitli sebeplerle hiç okula gitmemiş vatandaşlara yönelik ülke genelinde yürütülen kapsamlı bir programla halk eğitimi uygulanması planlanmıştır. Halk Dershaneleri ile Maarif Vekâletinin hazırladığı Cumhuriyet yurttaşlarını temel bilgiyle donatarak milli ülkü ve kültürü güçlendirmek amaçlanmıştır¹⁰⁷⁴. Halk Dershaneleri ve Konferansları Talimatnamesi'ne göre iki grup olan Halk dershanelerinin ilki, ilköğretim çağını geçtiği halde hiç eğitim almamış çocuklar ve hiç okuma yazma bilmeyen yetişkinlerden yirmi yaşına kadar olanlar için iki yıl süreyle zorunlu tutulmuştur. İkinci grup dershaneler, dersler ve konferanslar şeklinde daha geniş kitlelere hizmet vermek için açılarak devam zorunluluğu olmayacak şekilde düzenlenmiştir¹⁰⁷⁵.

Dershanelerin karma eğitim vermesi, her bölgede açılmasının planlanması ve özel kuruluş ya da hapisane bünyelerinde de açılması, vatani, tarihi, coğrafi, sıhhi, zirai, ticari ve iktisadi bilgiler öğretilmesi, kadınlar için dikiş nakış dersleri olması öngörülmüştür¹⁰⁷⁶. 1927-1928 yılları arasında 64.302 kişinin okuryazar olmasını sağlayan 3304 Halk Dershanesi açılmış, kullanılan alfabe ile istenilen rakamlara ulaşamamıştır¹⁰⁷⁷. Arap harfleri ile verilen eğitimin halk eğitimini zorlaştırdığı bir kez daha anlaşılmış eğitimin yaygınlaştırılmasının zorluğu karşısında uzun zamandır tartışılan alfabe değişikliği yeniden gündeme gelmiştir¹⁰⁷⁸.

¹⁰⁷² "Büyük Millet Meclisi Partilerin emlakine dair olan kanun tasarısını dün kabul etti", **Hürriyet**, 9 Ağustos 1951; Özacun, **a.g.e.**, s.s. 13-14.

¹⁰⁷³ Turan, **Mustafa Kemal...**, s.s. 584-585.

¹⁰⁷⁴ Celalettin Vatandaş, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bir Toplumsal Değişim Aracı Olarak Eğitimin Modernleştirilmesi", **Istanbul Journal of Sociological Studies**, C. 0, S. 42, Eylül 2011, s.54.

¹⁰⁷⁵ Maarif Vekâleti Mecmuası, C. 3, S. 12, Devlet Matbaası, Ankara, 1927, s. 131.

¹⁰⁷⁶ **T.C. Resmî Gazete**, Sayı:943, 19 Temmuz 1928, s.s.5544-5546.

¹⁰⁷⁷ Ergün, **Atatürk Dev...**, s. 101.

¹⁰⁷⁸ Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s.121.

1928 yılında Latin harflerin kabulünden sonra vatandaşlara yeni yazıyı öğretmek amacıyla yaygın halk eğitimi amacıyla daha önce açılan Halk Dershaneleri kapatılmış ve daha kapsamlı ve daha yaygın halk eğitimi kurumları olarak Millet Mektepleri açılmıştır. Atatürk'ün eğitimle ilgili görüşlerini ifade eden “*Eğitim ve öğretimin önemini izah etmek fazla bir şey olur. Bu memlekette eskiden beri bilgisizlik devam ediyor. Eski idareler bu bilgisizliği devam ettirmeyi kendi devamları için bir lüzum gibi mütalâa ediyorlardı. Bu memlekette cehaleti süratle ortadan kaldırmak lazımdır. Başka kurutuluş yolu yoktur*¹⁰⁷⁹” sözleri halkı Cumhuriyet vatandaşları olarak yetiştirmeye verdiği önemi göstermektedir. Halkın eğitilerek cehaletten kurtarılması, yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişkilerin kolaylaşması, Cumhuriyet'in getirdiği yeniliklerin daha kolay anlaşılabilir ve benimsenmesi hedeflenmiştir¹⁰⁸⁰.

Millet Mektepleri aracılığıyla okuryazarlığın yaygınlaştırılması yanında önemli bir bölümü kırsal kesimde yaşayan vatandaşları Cumhuriyetin yeni sosyo-politik değerleriyle medenileştirmek, millet olma bilincini aşılama amaçlanmıştır. 1 Kasım 1928'de yeni alfabeye geçtikten bir hafta sonra hazırlanan Millet Mektepleri Teşkilatı Talimatnamesi¹⁰⁸¹ 24 Kasım 1928'de resmî gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir¹⁰⁸².

Mustafa Kemal, alfabe seferberliğinde gezilere çıkmış, kara tahta başına geçerek yeni alfabeyi tanıtmış, toplumun tepkisini saptamıştır¹⁰⁸³. Daha sonra Başbakan ve önemli isimler de inkılabı desteklemiş, tüm ülkede harf inkılabı seferberliği başlamıştır¹⁰⁸⁴. İsmet Paşa yeni Türk harfleri ve 8 Kasım 1928'de Millet Mektepleri ile ilgili açıklamasında planlanan eğitimi ve duyulan heyecanı paylaşmıştır:

Türk Harfleri'nin bütün vatandaşlara kapılarının önünde ve işlerinin başında öğretilmesi için daha bu sene içinde Millet Mektepleri Teşkilâtı yapacağız. Bu teşkilât, şehir ve köy bütün yurdu kaplayacak, vatandaşların işlerinin, mâişetlerinin en müsait devirlerinde, yazlarında iki aylık ya da dört aylık kurslar açılacak, şehirlerde ve köylerde mekteplere, muayyen içtimâ mahallerine gelmeye vakitleri müsait olmayan vatandaşlar için, seyyar muallim teşkilâtı yapılacaktır; devletin en büyüğünden en küçüğüne kadar bütün memurları Millet

¹⁰⁷⁹ İsmail Çiftcioğlu, “Atatürk'ün Türk Eğitimi Hakkındaki Görüş ve Uygulamaları”, **Akademik Bakış**, S.13, Ekim 2007, s.s.1-26.

¹⁰⁸⁰ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2008, s.s. 404-409

¹⁰⁸¹ **T.C. Maarif Vekâleti, Millet Mektepleri Talimatnamesi**, Ankara, 22 Eylül 1928.

¹⁰⁸² **Resmî Gazete**, 24 Kasım 1928, Sayı: 1048.

¹⁰⁸³ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)** III. Kitap, 3.b., Bilgi Yayınevi, Ankara, 2013, s.207.

¹⁰⁸⁴ Lewis, **Modern...**, s.277.

*Mektepleri Teşkilâtı'nda ihtiyaca göre çalışacaklar. Reisicumhur Hazretleri Millet Mektepleri Teşkilâtı'nın Umûmî Reisliğini ve Başmuallimliğini kabul buyurmuşlardır. Bu teşkilâtla bir senede, vatandaşın, maişet hayatındaki yerini sarsmaksızın, geçkin yaşlarda birkaç yüzbin nüfusu okutabileceğimizi hesap ediyoruz*¹⁰⁸⁵

Millet Mektepleri 1 Ocak 1929'da öğretime başlamış, bandolar eşliğinde Maarif erkanının da katıldığı açılış merasimleri ve şenlikler düzenlenmiş, İstanbul'da halk yeni derse başlayan çocuklar gibi heyecanla ellerinde kitaplarla, kucaklarında çocuklar olan kadınlar ya da ihtiyarlar da dahil sıraları doldurmuştur¹⁰⁸⁶. Gazetelerde kadınların daha büyük heyecanla derslere geldiği¹⁰⁸⁷, dershaneler dolduğu için liselerde ve bütün mekteplerde büyük salonlarda dershaneler açıldığı ve ilk günlerden itibaren tüm sıraların dolduğu yazılmıştır¹⁰⁸⁸.

İlköğretime kayıt olma yaşını geçmiş vatandaşlar için kurslara devam etmek zorunlu tutulmuş¹⁰⁸⁹, devam etmeyenlerden para cezası alınması öngörülmüştür¹⁰⁹⁰. Mektepler yeni yazıyı öğretmek, yurdun her yerinde okuma yazma oranını arttırmak, halkın eğitimini kolaylaştırmak ve dünyanın kullandığı alfabeyi kullanmak amacıyla açılmıştır. 1928-1950 yılları arasında yaşları 15-45 arasında okur-yazar olmayan herkese zorunlu hale getirilmiş, kısa zamanda bir buçuk milyondan fazla kadın ve erkek yurttaş, eski harfleri bilenler için iki ay bilmeyenler için dört aylık eğitimden sonra okuma yazma belgesi almıştır¹⁰⁹¹. Mekteplerin kuruluş ve işleyişiyle ilgili ayrıntılı maddeler içeren talimatnamede¹⁰⁹² halkın mekteplere ilgisini uyandırmak ve derslere devamı sağlamak amacıyla ikna, inzibati tedbirlerle zorlama ve ödüllendirme gibi önlemler alınmıştır. Bir yıl sonra “vatandaşlık tanımlarının gerektirdiği ana bilgilerle donatmak” ifadesiyle görevleri genişletilen Millet Mektepleri¹⁰⁹³ 485.632'si

¹⁰⁸⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, D III, İ.S. III, Cilt V, 8 Kasım 1928, s. 26'dan akt: Mustafa Albayrak, “Yeni Türk Harflerinin Kabulü Öncesinde, Halk Eğitimi ve Yazı Değişimi Konusunda Türk Kamuoyunda Bazı Tartışmalar ve Millet Mekteplerinin Açılması (1862- 1928)”, **Atatürk Yolu Dergisi** 1, 1989, s.s.463-495.

¹⁰⁸⁶ “Halk Mektepleri”, **İkdam**, 2 Ocak 1929.

¹⁰⁸⁷ “Millet Mektepleri”, **İkdam**, 3 Ocak 1929; “Kadınların Hücumu”, **Milliyet**, 4 Ocak 1929.

¹⁰⁸⁸ “1300 Mektep Açıldı”, **Milliyet**, 3 Ocak 1929.

¹⁰⁸⁹ “Millet Mekteplerinde İmtihan ve Devamsızlar”, **Son Saat**, 1 Mart 1929; “Cehaletle Mücadele Başladı”, **İkdam**, 2 Kasım 1929, s.5.

¹⁰⁹⁰ Akyüz, **Türk Eği...**, s.s.344-345.

¹⁰⁹¹ Yiğit, a.g.t., s.s.99-100.

¹⁰⁹² Talimatnamede Millet Mektepleri ile ilgili açıklamalar yapılmış, görevleri tanımlanmıştır: “Yeni Türk harflerinin kısa bir zamanda ve kolay surette her ferde okuyup yazabilmek imkânını bahşeden mahiyetinden Türk Milletini azami surette istifade ettirmek ve büyük halk kitlelerini süratle okuryazar bir hale getirmek maksadıyla millet mektebi teşkilatı yapılmıştır.” **T.C. Resmi Gazete**, Sayı:1048, 24 Kasım 1928, s.6101.

¹⁰⁹³ Bir yıl sonra Talimatnameye Millet mekteplerinin görevleri genişletilmiştir: “Türkiye halkını okuyup yazmaya muktedir bir hale getirmek ve ona hayat ve maişetinin gerektirdiği ana bilgileri

erkek, 111.378'i kadın olmak üzere 597.010 kişi belge almıştır¹⁰⁹⁴. 1930 yılında, okuma alışkanlıklarının sürekliliğini sağlamak amacıyla Halk Okuma Odaları açılmaya başlanmıştır.

Talimatnamede Millet Mektepleri'ne devam etmeyenlerin polis, jandarma, belediye memurları ve muhtarlar tarafından takip edildiği¹⁰⁹⁵, dersleri başarıyla tamamlayanlara diploma verileceği, en başarılı üç öğrenciye Gazi imzalı Anayasa kitapçığı hediye edileceği¹⁰⁹⁶ duyurulmuş¹⁰⁹⁷, Mustafa Kemal imzalı bir fotoğrafı ve Gençliğe Hitabenin de ekleneceği kitapçıkların vatandaşlık eğitimi açısından da değerli görülmüştür¹⁰⁹⁸. Kursları bitirdikten sonra isteyenlerin ziraat ticaret ve sanayi kurslarına devam edebileceği, Millî Eğitim Bakanlığı Halk Yayınlarından ücretsiz yararlanabilecekleri bildirilmiştir. Eylül 1929'da öncekinin eksiklerini tamamlayan yeni bir talimatname yayımlanmıştır. Yeni talimatnamede Halk Fırkası ve Türk Ocağı gibi kurumların Millet Mektepleri Teşkilatına katkıda bulunması gerektiği, devlet-parti-sivil toplum kuruluşları iş birliği yapması gerektiği gündeme gelmiştir.

Millet Mektepleri aracılığıyla okuryazar hale gelen milleti, iktisadi hayata dahil etmenin yanı sıra onlara milli aidiyet bilinci aşılanarak vatandaşlık nitelikleri kazandırılmak istenmiştir. Milli bir seferberlik havasında başlatılan uygulamanın, çoğunluğu köylü olan nüfusun çağırıldığı mekteplerde, milli kimliğin bir üst kimlik olarak halka benimsetilmesi açısından alt kimlikleri zayıflatan bir işlevi olmuştur. Özellikle Yurt Bilgisi derslerinde Cumhuriyet'in kurguladığı model insan tipini yaratmak için, “*Yurt Bilgisinde Milli Tarih ve Coğrafya konularına bilhassa önem verilecektir*”¹⁰⁹⁹ ifadesiyle Türk halkının millet haline getirilmesi amaçlanmıştır.

Maksat: Talebeye vatan, millet, vatandaşlık hak ve vazifeleri hakkında bir vatandaşın bilmesi lazım olan asgari malumatı kazandırmaktır. Yurt Bilgisi dersine mevzu teşkil eden müfredat şunlardır: Türk bayrağı, Türk bayrağının dalgalandığı yerler: Türkiye. Türkiye'nin hudutları; Türkler, nüfusumuz. Türk Milletinin eskiliği; eski zamanlarda Türk devletleri; yeni Türk Cumhuriyetinin kuruluşu; sultanlar istibdadının neticeleri; büyük harp, Türkiye'nin düşmanlar tarafından istilası; istiklal kavgası; büyük Gazi'nin hizmetleri; Türk İstiklal ve hürriyeti; teşkilat-ı esasiye kanununun esas maddeleri. Vergiler, askerlik. Mahkemeler. Hükümete nasıl müracaat edilir: İstid'a.

kazandırmak maksadıyla Millet Mektepleri Teşkilatı vücuda getirilmiştir” T.C. Resmi Gazete, Sayı:1321, 16 Ekim 1929, s.8396.

¹⁰⁹⁴ Turan, **Kendine Öz...**, s. 485.

¹⁰⁹⁵ “Millet Mekteplerinde İmtihan ve devamsızlar”, **Son Saat**, 1 Mart 1929.

¹⁰⁹⁶ **T.C. Resmi Gazete**, Sayı:1048, 24 Kasım 1928, S.6107. Madde 46.

¹⁰⁹⁷ “Millet Mektepleri başmualliminin talebesine hediyesi”, **Cumhuriyet**, 13 Ağustos 1929.

¹⁰⁹⁸ Akyüz, **Türk Eği...**, s.405.

¹⁰⁹⁹ T.C. Maarif Vekâleti, **Millet Mektepleri Talimatnamesi**, Ankara, 12 Eylül 1929, s.11.

*İyi bir Türk vatandaşı: Vatanını sever, milletini sever, vazifesini bilir, çalışır, insaniyetlidir. Türk Milli Bayramları ve manaları: 23 Nisan, 10 Temmuz, 29 Teşrinievvel, 31 Ağustos*¹¹⁰⁰

Yurt Bilgisi ders kitabı olarak İbrahim Hilmi'nin talimatnameye uygun, sade dille yazılmış olan “*Millet Mekteplerine Halka Mahsus Yurt Bilgisi*” kitabı okutulmuştur. Ders ile bayrak, vatan gibi semboller, ahlaki ve medeni bilgiler aracılığıyla milli kimlik yaratılarak, kolektif bir bilinç ve aidiyet oluşturulmak istenmiştir¹¹⁰¹. Yurt Bilgisi dersi ile yetişkinlere devletlerin meşruiyetlerini sağlamak amacıyla örgün eğitimle ilköğretimde çocuklara verdiği belli başlı değerler verilerek halkın Cumhuriyete ve inkılaplara sahip çıkması amaçlanmıştır. “*İyi bir Türk vatandaşı vatanını sever, Milletini sever, vazifesini bilir, çalışır, insaniyetlidir*” ifadeleriyle vatandaşlık görevleri belirlenmiş, Türklerin geniş topraklar üzerinde uzun süre hüküm süren kuvvetli ve cesur bir ırk olduğundan bahsedilmiş, vatan ve millet sevgisi konusunda kişilere düşen görevler anlatılmış, vatandaşların milli sembollere duyması gereken bağlılık “*Her Türk, milletinin mazisine, tarihine, milletin istiklal alameti olan bayrağına, millet içinden yetişen büyüklerine nihayetsiz hürmet ve tazim gösterir*” şeklinde ifade edilmiştir¹¹⁰².

Mustafa Kemal eğitimin yurdun her köşesine yayılması gereğine inanmış, sadece çocuklara ve gençlere değil yetişkinlere de eğitim verilmesi gerektiğini savunmuştur¹¹⁰³. Örgün eğitime katılamayacak olan vatandaşlarda ulus bilinci oluşturmak istenmiş, Yurt Bilgisi kitabında Cumhuriyet'in en iyi yönetim şekli olduğu, hürriyet ve adaletin önemi, iyi vatandaş tanımı konuları işlenmiş, Teşkilat-ı Esasiye tanıtılmış, “*Bu kanun Cumhuriyetin ruhudur. Her Türk vatandaşı bu kanunu bilmelidir. Çünkü bu kanun bize hürriyet, müsavat, adalet, serbest çalışma, düşünme, malımıza sahip olma ve saire gibi birçok umumi haklar vermiştir. Bu hakların kıymetini bilelim. Cumhuriyet idaresinin faziletlerini anlayalım*”¹¹⁰⁴ şeklinde halkın kanuna sahip çıkması istenmiştir.

Cumhuriyetin yönetim kadrosu hâlihazırda büyük çoğunluğu okuma yazma bilmeyen halkın yeni Latin alfabesini öğrenerek hem eskiyi unutması hem de Batı'nın

¹¹⁰⁰ Maarif Vekâleti, a.g.e., s.18-19.

¹¹⁰¹ İbrahim Hilmi, *Millet Mektepleri ile Halk Dershanelerine Mahsus Yurt Bilgisi*, İstanbul, Marifet Matbaası, 1931., s.2.

¹¹⁰² Hilmi, *Millet Mek...*, s.88.

¹¹⁰³ Mustafa Albayrak, “*Millet Mekteplerinin Yapısı ve Çalışmaları (1928-1935)*”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.10, S.29, Temmuz 1994, s.s.471-483; Berkes, *Türkiye'de...*, s.s.264-265.

¹¹⁰⁴ Hilmi, *Millet Mek...*, s.s. 4-48.

aydınlanmış yönü ile kendini geliştirmesini sağlamak istemiştir. Millet Mekteplerinin Yurt Bilgisi dersi ile okuma yazma bilmeyen vatandaşları Cumhuriyetin değerleriyle bilinçlendirip bu değerlerin onlar tarafından aktarılması açısından eğitim tarihinde önemli bir yeri vardır¹¹⁰⁵.

Dünya ekonomik buhranı sırasında Türkiye’de de yaşanan ekonomik sorunlar, Osmanlı Devletinden kalan dış borçlar ve kaynakların sanayileşme için öncelikli kullanımı Millet Mekteplerine ayrılan bütçenin azalmasına, gerekli finansın yerel yönetimlerce sağlanmasının öngörülmesine okullara olan ilginin azalmasına neden olmuştur¹¹⁰⁶. 1928-1935 döneminde Millet Mekteplerinde önemli başarılar elde edilmiş¹¹⁰⁷, 1929’da kapsamı seyyar ve sabit Millet Mektepleri, halk okuma odaları ve köy çatı dershaneleri olarak genişletilmiştir¹¹⁰⁸. 1936’dan sonra Ulus Okulları ismiyle 1950 yılına kadar halk eğitimi amacıyla faaliyetlere devam edilmiştir. 1932 yılında çalışmalarına başlayan Halkevlerinin altıncı şubesi “Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi” adıyla, halkın eğitimi görevini üstlenmiştir. Siyasi, toplumsal, kültürel ve ekonomik yaşama büyük katkılar sağlayan Halkevleri Millet Mekteplerinin işlevini sürdürmeyi amaçlamıştır¹¹⁰⁹.

5.4. Sanatta Yenilik ve Uluslaşma Adımları

Avrupa’da modern ulus devletlerin oluşması ile kültür politikaları devlet inşa sürecinde önemli faktörlerden biri olarak ortaya çıkmıştır. Kültür, oluşturulacak milletin ortak geçmiş ve değerlere sahip olması için en önemli unsurdur. Osmanlı Devleti’nde de XVIII. yüzyıl sonlarındaki reformlar ve Tanzimat döneminden sonra Batılılaşma çabalarıyla saraydan sokağa, eve, yaşam tarzına, kılık kıyafete uzanan yenileşme hareketleri görülmeye başlanmıştır.

Atatürk kültür çalışmalarına büyük önem vermiş, Türkiye Cumhuriyeti’nin temelini kültür olduğunu ifade etmiştir¹¹¹⁰. Eğitimde yapılan köklü yeniliklerden

¹¹⁰⁵ Selçuk Duman, **Modern Türkiye’nin İnşasında Halkevleri ve Sivas Halkevi Örneği**, Ankara, Berikan Yayınları, 2013, s.49.

¹¹⁰⁶ Saime Yüceer, “*Türkiye’nin Aydınlanma Sürecinde Bir Kültür Devrimi Millet Mektepleri*”, **Atatürkçü Bakış Dergisi**, Uludağ Üniversitesi Yay., C. 1, S.1, 2002, s.32; Mustafa Şahin, “*Bir Halk Eğitim Çalışması Örneği Olarak Millet Mektepleri*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 1, S.2, Ocak 1992, s.231-232.

¹¹⁰⁷ Katılım zamanla azalsa da ilk beş yıl içinde bitirme belgesi alanlar 1.217.144 kişiye ulaşmıştır. Bkz: Turan, **Türk Dev...**, s.213.

¹¹⁰⁸ **T.C. Resmî Gazete**, Sayı 1321, 7 Ekim 1929, s.8396.

¹¹⁰⁹ Mustafa Albayrak, “*Millet Mek...*”, s.483.

¹¹¹⁰ Afet İnan, **Atatürk’ten Yazdıklarım**, M.E.B. yayınları, 1971, s. 45.

sonra kültür alanında da planlı ve programlı çalışmalar yürütülmüştür. Cumhuriyetin hedeflediği millet; dil, kültür, ülke birliği ile birbirine bağlı vatandaşlardan oluşmaktadır¹¹¹¹. Atatürk “*Uygarlığın ne olduğunu başka başka tanımlayanlar vardır. Bence uygarlığı kültürden ayırmak güçtür ve gereksizdir. Bu görüşümü açıklamak için kültür ne demektir, tanımlayayım. Kültür; a) Bir toplumun devlet hayatında; b) Düşün hayatında, yani bilimde, toplumbilimde ve güzel sanatlarda; c) Ekonomik hayatta, yani tarımda, ticarette kara, deniz ve hava ulaşımcılığında yapabildiği şeylerin bileşkesidir*¹¹¹²” diyerek kültürü uygarlıkla iç içe bir kavram olarak değerlendirmiş ve güzel sanatları da uygarlık için gerekli görmüştür.

Çağdaş medeniyete ulaşmanın önemli araçlarından biri olan güzel sanatlardır. Atatürk Bursa’da halka seslenirken güzel sanatların önemine şöyle değinmiştir: “*İnsanlar olgunlaşmak için bazı şeylere muhtaçtır. Bir ulus ki resim yapmaz, bir ulus ki heykel yapmaz; itiraf etmeli ki o ulusun ilerleme yolunda yeri yoktur. Oysa bizim ulusumuz gerçek özellikleriyle uygar ve ileri olmaya layıktır ve olacaktır*¹¹¹³”. Atatürk örgün eğitimle olduğu kadar yaygın eğitimle de halkın kültür seviyesinin yükseltilmesine çok önem vermiş, kültür ve sanat çalışmaları yaparak Cumhuriyet’in vatandaşlarını uygar yaşamın birer üyesi yapmayı istemiştir.

Cumhuriyet kurulurken sanata, edebiyata ve özellikle tiyatroya önem verilmiştir. Darülbeyti sanatçılarının Ankara’daki temsilinin ardından Atatürk’ün onları kabul ettiği sırada söylediği “*Efendiler, hepiniz milletvekili olabilirsiniz, bakan olabilirsiniz; hatta Cumhurbaşkanı olabilirsiniz, ama sanatçı olamazsınız. Hayatlarını büyük bir sanata vakfeden bu çocukları sevelim.*¹¹¹⁴” sözleri tüm sanatçılar için yüceltici olmuş, devletin sanata vereceği desteği göstermiştir.

Cumhuriyet’ten önce geleneksel tiyatromuzun kadın rollerini de erkekler canlandırmış, Batı tarzı tiyatronun gelmesiyle birlikte kadın rolleri gayrimüslim azınlık özellikle de Ermeni kadınlar tarafından oynanmaya başlanmıştır. Afife Jale baskı ve yasaklara rağmen sahneye çıkmış, bu durum tartışma yaratmış, Dahiliye Nezareti Darülbeyti’nin ödeneğini kesmiş, Müslüman kızların sahneye çıkmasını kesin olarak yasaklayan bir bildiri yayımlamıştır. Afife Jale defalarca sahneden

¹¹¹¹ Afet İnan, Medeni Bilgiler, s.7.

¹¹¹² Turan, **Türk Kül...**, s.32.

¹¹¹³ **Atatürk’ün Söylev...**, s.s.67.

¹¹¹⁴ Arif Kaptan, “*Atatürk ve Sanat*”, **Türk Dili**, C.V, S.50, 1 Kasım 1955, s.80.

alınarak karakola götürülmüştür¹¹¹⁵. Cumhuriyet’le birlikte bu konudaki yasaklar ortadan kalkmıştır. İzmir’de Bedia Muvahhit’in Atatürk’ün huzurunda sahneye çıkmasıyla Türk kadınının tiyatro yasağı ortadan kalkmıştır¹¹¹⁶. 12 Temmuz 1923’te İzmir’de Darülbeyadi sanatçıların kabul eden Atatürk “*Türk hanımlarıyla birlikte geldiğinize pek memnun oldum, onları güzel şiveleriyle sahnede dinlemek pek zevkli olacak... Darülbedayi bu memleketin sanat hayatında çok sevimli ve çok sevilen bir çiçektir. Türk hanımlarının katılmasıyla bu çiçek daha serpilecek, daha sevimli bir hale gelecektir.*¹¹¹⁷” diyerek kadınların sanat içinde yer almasını takdir ve teşvik etmiştir. Bu gelişmeler Cumhuriyet’in sanata ve sanatçıya verdiği değerin yanında kadın erkek eşitliğini toplumun her alanında sağlayacağını da işaretleri olmuştur.

Gelişmenin sadece siyasi ya da ekonomik yaşamda değil yaşamın tüm evrelerinde gerçekleşmesi gereğine inanan Atatürk, Avrupa’nın sanata verdiği önemi gören, Anadolu Rönesansını gerçekleştirmenin sanatla başlayacağını fark eden bir liderdir. 10 Haziran 1926’da Bursa’da sanatçılara “*Sizleri çok takdir ederim. İnkılabımızda sizin de mühim hizmetleriniz vardır. Sizin vatana en büyük hizmetiniz Anadolu’muzu baştan başa dolaşıp halkımıza sanatın ne olduğunu anlatmanız olacaktır...*¹¹¹⁸” sözleriyle bu düşüncelerini dile getirmiştir.

Cemal Granda’nın anılarında belirttiği gibi Mustafa Kemal devrimi yayıp yerleştirecek yapıtlar yaratılmasını istemiş, devrimci yazarlar ve edebiyatçılar modern Türkiye’nin devrimlerini destanlaştıran eserler ortaya çıkarmıştır. Ulusların tarihlerini destanlaştırmalarının önemini bilen Atatürk sahne sanatıyla da yakından ilgilenmiştir. Faruk Nafiz’in “*Akın*” ve “*Kahraman*” piyesleri, Behçet Kemal Çağlar’ın “*Çoban*” piyesi ulusal tarihi destanlaştırmak için yazılmış eserlere örnektir. Milli Temsil Akademisi Kanunu çıkarılması ve Devlet Tiyatroları’nın kurulması da aynı görüşle atılan adımlardır¹¹¹⁹.

Türkiye’de sinema sektörü Millî Mücadele ve Kurtuluş Savaşını konu alan filmlerle ortaya çıkmıştır. 1923 tarihinde ilk örneklerden biri olan, Halide Edip’in İstiklal Harbi’ni konu alan Türk’ün Ateşle İmtihani adlı romanından uyarlanan

¹¹¹⁵ Seda Bayındır Uluskan, **Atatürk’ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2010, s.s. 433-434.

¹¹¹⁶ Metin And, **Elli Yılın Türk Tiyatrosu**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1973, s.94.

¹¹¹⁷ Turan, **Türk Dev...**, s.140.

¹¹¹⁸ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C.II, s.258.

¹¹¹⁹ Cemal Granda, **Atatürk’ün Uşağı İdim**, (Yazan: Turhan Gürkan), Hürriyet Yayınları, İstanbul, y.t.y., s.152.

‘*Ateşten Gömlek*’ çekilmiştir¹¹²⁰. Türk kadınların da rol almasıyla önem kazanan film ulusal duyguların ve bağımsızlık mücadelesinin perdedeki yansıması olarak coşku ile karşılanmıştır. Daha sonra 1932’de Muhsin Ertuğrul’un en önemli filmlerinden biri olan ‘*Bir Millet Uyanıyor*’¹¹²¹ filminde Yunan ordularının işgaline direnen Kuvayı Milliyeci bir grubun mücadelesi anlatılmıştır¹¹²². Filmde Türklük olgusu, tarihi şan ve şerefle dolu bir millet olarak tanımlanmış, savaşılan ülkeler için ‘Türk’ün dünkü uşakları’ ifadeleri kullanılmıştır. İşgal sırasında yaşanan “kadın ve genç kız” sembollerine yapılan saldırılar ön plana çıkarılarak milletin kutsalı üzerinden ulusal değerlere bir saldırı olarak değerlendirilmiştir¹¹²³. Ayrıca Atatürk’ten filmin sonunda Nutuk’tan bir bölümü okuması istenmiştir. Gazi bu teklifi kabul etmiş, Çankaya Köşkü’nde hazırlanan bir salonda siyah bir fon önündeki kürsüde Nutuk’un kısa bir bölümünü okumuştur¹¹²⁴. Filmin sonuna Kurtuluş Savaşı’na ait belge filmler eklenmiştir. 1928’de ‘*Ankara Postası*’¹¹²⁵, 1951’de ‘*Vatan İçin*’ yine 1951’de ‘*Yüzbaşı Tahsin*’ gibi milli duyguları temsil eden filmler çekilmiştir.

Gerçekleşen büyük devrimin halka ulaştırılmasında en önemli yollardan biri olan sanat, genç Cumhuriyet’in halkla arasında köprü kurmak için kullandığı bir araç olmuştur. Cumhuriyetin başarısındaki sırlardan biri olarak, sanat ve kültür yoluyla halka ulaşmanın öneminden söz etmek mümkündür. Takip eden bölümde kültürel ve sanatsal değişimleri ve bunların millileşmeye ve toplumsal yapıya etkilerini inceleyeceğiz.

¹¹²⁰ Ağâh Özgüç, **Başlangıcından Bugüne Türk Sinemasında İlkler**, Yılmaz Yayınları, İstanbul, 1990, s.33; Erman Şener, **Kurtuluş Savaşı ve Sinemamız**, Dizi Yayınları, İstanbul, 1970, ss. 23-50.

¹¹²¹ EK XIV. Bir Millet Uyanıyor Film Afişleri. [https://tr.wikipedia.org/wiki/Bir_Millet_Uyan%C4%B1yor_\(film,_1932\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Bir_Millet_Uyan%C4%B1yor_(film,_1932)) (erişim 12/09/2021). <https://www.imdb.com/title/tt0302329/> (erişim 12/09/2021).

¹¹²² **Türk Sinema Filmleri Ansiklopedisi I (1914-1961)**, Ed: Yalçın Özgül, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1974, s.44. https://turuz.com/storage/her_konu-2019-7/6612-Turk_Sinema_Filmleri_Ansiklopedisi-I-1914-1961-Yalchin_Ozgul-1974-520s.pdf (erişim 07/06/2021)

¹¹²³ Sabah Derya Yüksel, “*Sinemada Ulusal Kimliğin Pekiştiricisi Olarak Kadınlar*”, **Selçuk İletişim Dergisi**, C.6, S.3, 2010, s.s.85-99.

¹¹²⁴ Semra Kır, **İstanbul’un 100 Filmi**, İstanbul B.Ş.B. Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.14.

¹¹²⁵ EK XV. Ankara Postası Film Afişleri. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/tr/a/a2/Ankara_Postas%C4%B1_tan%C4%B1t%C4%B1m_bro%C5%9F%C3%BCr%C3%BC.jpg (erişim 12/09/2021).

5.4.1. Halk Dansları

Dünyada gelişen milli unsurlar arayışları içinde folklor, milli olanı kurgulamada etkili bir unsur olmuştur¹¹²⁶. Avrupa’da sanayileşme ile birlikte oluşan işçi sınıfının boş zamanlarının organizasyonu için düzenli olarak toplanan uluslararası boş zaman kongrelerinde halkın boş zaman faaliyetlerinin ülkelerin iç barışı yanında uluslararası barışın temel koşulu olarak belirlenmiştir¹¹²⁷. İki savaş arası dönemde uluslaşan ülkelerde folklor ilköğretim programına dahil edilmiş, çocuklara atalarının gelenekleri öğretilmek istenmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında “Türk Halk Oyunları” yeni ulus devletin ve milli kültürün görsel ifadesi olarak icat edilmiştir¹¹²⁸. Toplumsal mühendislik çalışmalarında geleneksel kültürün keşfedilmesi ve derlenmesi, milliyetçi projelerin yürüttüğü öncelikli çalışmalar olmuştur¹¹²⁹. Çalışmanın ilk bölümünde belirtildiği gibi ‘*Hayali Cemaatler*’ olarak kurgulanan milletler ortak dil, din, tarih ya da kültürlerinin icat edilmeleriyle oluşmuştur¹¹³⁰. Uluslaşma sürecindeki ülkelerin aydınları folklor üzerine araştırmalar yapmış, milli kültür malzemelerini derleyerek kurgulama ve inşa etmeye kaynak olmuştur¹¹³¹.

XIX. yüzyılda Osmanlı topraklarında da Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Rıza Tevfik ve Selim Sırrı gibi isimler folklor kavramını ulus üzerindeki etkisine dikkat çekerek gazete ve dergilere taşımışlardır. Rıza Tevfik’in “*Memalik-i Osmaniye’de Raks ve Muhtelif Tarzları*” makalesi folklor ile ilgili tartışmaların henüz ortaya çıktığı dönemde kaleme alınmış, Osmanlı’da dans ve resmî törenler, zeybek dansları incelenmiştir¹¹³². Dansın ırkla ve milliyetle sıkı bir ilişkisi olduğunun altını çizen yazı, düğün, şarkı, masal gibi, dansın da milletler arasındaki ilişkileri ve yakınlıkları gösterdiğine dikkat çeker. Farklı milletlerin etnik ve kültürel aidiyetlerinin dans tavırları üzerinden ifade edildiği yazı Cumhuriyetin ilk yıllarında hâkim olan tek tip yaklaşımların aksine milletlerin kültürlerinin ortak ve farklı yönlerine dikkat

¹¹²⁶ Arzu Öztürkmen, “Folklorla Oynamak: Yerellik, Milliyetçilik ve Ötekilerimiz”, **Sözde Masum Milliyetçilik**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010, s.s. 252.

¹¹²⁷ Thiesse, **a.g.e.**, s.s.245-252.

¹¹²⁸ Berna Kurt, “*Birlik ve Beraberlik’ Oyunları: Yakın Dönem Dans Sahnesinde (Sıradan) Milliyetçi Semboller ve Temalar*”, **Folklor/Edebiyat**, C.22, S.88, 2016, s.69.

¹¹²⁹ Hobsbawm, **Geleneğin...**, s.17.

¹¹³⁰ Anderson, **Hayali Cema...**, s.169.

¹¹³¹ Öztürkmen, “*Folklor*...”, s.252.

¹¹³² Arzu Öztürkmen, **Türkiye’de Folklor ve Milliyetçilik**. 3. baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2009, s.s.24-25.

çekmektedir¹¹³³. Zeybek ve vals arasında bir karşılaştırma yapan Rıza Tevfik, zeybeğin savaşı bir milletin dansı olduğunu salon dansı olmaya henüz uygun olmadığını belirtmiş olsa da sonraki yıllarda Selim Sırrı (Tarcan) dönemin erkek dansı olan zeybeği kadınların da icra edebilmeleri için figürler, kıyafet ve müzik çalışmaları yaparak onu bir salon dansı haline getirmiştir¹¹³⁴.

Türkiye’de halk danslarının tarihi incelendiğinde ulus devletin görsel temsili olarak halk dansları da icat edilmiş bir simge olarak kullanılmıştır. “*Toplumsal birlik-beraberliği ya da grup aidiyetini oluşturan ve sembolize eden bir gelenek*” olarak dans ulusal amaçlar için değiştirilmiş ve ritüelleştirilmiş, kurumsallaştırılmıştır¹¹³⁵.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Milli Olimpiyat Komitesini kuran Selim Sırrı (Tarcan), jimnastik, voleybol ve boks sporlarını yaygınlaştırmış, beden ve çocuk terbiyesi ve halk dansları ile ilgilenmiş; milli raks geleneği icat etmeye çalışarak zeybeği “salon dansı” haline getirerek Mustafa Kemal’in de Takdirini kazanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Atatürk’ün İzmir’e yaptığı bir seyahat sırasında Selim Sırrı’nın yeniden düzenlediği ve kadın erkek birlikte icra edilen zeybek dansını izledikten sonra söylediği sözler milli kültür öğeleri yaratma gayesini gösterir:

*Hanımefendiler, Beyler; Selim Sırrı Bey, zeybek raksını ihyâ ederken, ona bir şekl-i medenî vermiştir. Bu san’atkar üstadın eseri hepimiz tarafından seve seve kabul edilerek millî ve içtimâî hayatımızda yer tutacak kadar tekemmül etmiş, bedîî bir şekil almıştır. Artık Avrupalılara, bizim de mükemmel bir raksımız var, diyebiliriz. Bu oyunu salonlarımızda, müsâmerelerimizde oynayabiliriz. Zeybek dansı bu şekli ile her salonda kadınla beraber oynanabilir ve oynanmalıdır*¹¹³⁶

Kadının toplumda erkeğin yanında yer almaya başlamasıyla zeybek içinde kadına da incelikli hareketlerle dans etme olanağı verilmiş, milli kültür inşa etme alanında, yöresel danslar belli normlar halinde yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Selim Sırrı, icat ettiği milli raksın koreografisi, figür ve kostümleri ile ilgili 1926’da “Tarcan Zeybeği” adlı kitabında açıklayarak kalıcı hale getirmiştir¹¹³⁷. Tarcan’a göre bu milli raks Osmanlı Devleti’nin altı yüz yıldır kadını erkekten ayıran tutumunun telafisi olarak milletin kadın erkek birlikte yapacağı sosyal bir danstır¹¹³⁸.

¹¹³³ Mutlu Öztürk, “Halk Dansları Tarihinden Beş Örnek Metin”; Rıza Tevfik “Raks Hakkında” 1900, **Folkloru Doğru/Dans Müzik Kültür Çeviri-Araştırma Dergisi**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 1998, s.s. 271-285.

¹¹³⁴ Konu ile ilgili geniş açıklamalar için; Selim Sırrı Tarcan, **Hatıralarım**, Türkiye Yayınevi, 1946, s.s. 53-60.

¹¹³⁵ Hobsbawm, **Geleneğin...**, s.s.2-12.

¹¹³⁶ Tarcan, **a.g.e.**, s.59.

¹¹³⁷ Selim Sırrı Tarcan, **Tarcan Zeybeği**, Ülkü Basımevi, 1948, İstanbul.

¹¹³⁸ Öztürkmen, **Türkiye’de Folk...**, s.s. 224-230.

Cumhuriyet dönemi Türk halk oyunları geleneğini gerçek anlamda şekillendiren kurum Halkevleri olmuştur. 1932-1951 yılları arasında Halkevleri çatısı altında yürütülen derleme ve sahne çalışmaları halk danslarımızın temellerini atmıştır. Türk kültürüne ait danslar ortaya çıkarılarak ortak bir aidiyet duygusu oluşturularak milli bir değer yaratılmıştır¹¹³⁹. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Halkevleri aracılığı ile yürüttüğü çalışmaların yanında Köy Enstitülerinin de sabah egzersizi olarak oynanan oyunlarla halk danslarını yaygınlaştırdığı görülmüştür. Yapılan çalışmalarla milli bayram kutlamaları kurumsallaşmış, Türk Milleti'ni estetik, kültürel ve politik yapılandırma çabaları sonuçlarını vermeye başlamıştır.

Ulus devletlerin toplumsal mühendislik kapsamında yürüttüğü kimlik simgelerinden bayrak, marş, lider, heykel gibi değerler yanında bayramlar ve o bayramlarda sahnelenen halk oyunu gösterileri de millet olma ritüellerine örnektir. Etnomüzikolog Martin Stokes “...*Belli toplumlarda müzik ve dans, geniş cemaatin kendisini cemaat olarak görmesini sağlayan yegâne araçtır... Müzik ve dans (ve bunlar üzerine konuşmak), insanları, önemli bir parçalarıyla, duygularıyla ve ‘cemaat’leriyle ilişki içinde olduklarını hissetmeye sevk eder.*” şeklinde sanatın insanları bir araya getirdiğini ifade etmiştir¹¹⁴⁰.

Cumhuriyet'in ilanından sonra diğer Batılı sanatlardaki gelişme opera bale alanında görülmemiş, 1950'de Ankara Devlet Konservatuarı Bale Bölümü'nün kuruluşu da bu durumu etkilememiştir¹¹⁴¹. Devlet eliyle kurulsaydı Millî Eğitim Bakanlığı'ndan onay almadan açılan Bale Akademisi, resmen tanınmadığı gibi hükümetten parasal yardım da alamadan, Güzel Sanatlar Akademisinin desteğiyle varlığını sürdürmüştür¹¹⁴². Resmi ve akademik ilk bale okulu 1948'de İstanbul'da kurulmuş ve 1950'de Ankara'ya taşınmış ve Devlet konservatuarına dahil edilmiştir. Böylece Türk ailelerin çocuklarına eğitim verecek Milli Eğitime bağlı ilk bale okulu açılmıştır¹¹⁴³.

Sanatsal etkileşim modern toplumların kültürel formlarının anlaşılmasına ışık tutarken folklor ifade edilemeyen mizah, tekerleme, dans ya da türküyü sunan bir alandır. Öztürkmen, milliyetçilikle sunulan ve icat edilen sanat simgelerinin aslında

¹¹³⁹ Kurt, *a.g.m.*, s.70.

¹¹⁴⁰ Martin Stokes, “*Etnisite, Kimlik ve Müzik, Folklorla Doğru*”, **Dans-Müzik-Kültür Çeviri-Araştırma Dergisi**, S.63, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 1998, s.s.133-134.

¹¹⁴¹ Jack Deleon, **Düşten Düşünceye Opera/Bale/Tiyatro Yazıları**, İmge Yay.,1985, s.124.

¹¹⁴² Deleon, **Bale Tari...**, s. 49.

¹¹⁴³ Sevinç Altıntaş, **Klasik Bale Bir Duygu Dansıdır**, Etki Matbaacılık, İzmir 2002, s. 6.

bize öğretilen gibi zamansız ve anonim olmadığını söylemiştir. Pek çok milli folklor türünün aslında birçok kültürün ortak değeri olduğunu belirtmiş, aynı ezgiyle söylenen iki farklı türkü örneğini vermiş, millileşirken aslında ortak değerleri olan halkların birbirinden uzaklaştığına dikkat çekmiştir¹¹⁴⁴.

5.4.2. Müzik

Türkler tarihleri boyunca müzikle ilgilenmiştir. Hunlar döneminde dini-dünyevi müzik, askeri-sivil müzik, devlet-halk müziği şeklinde ayrılaşmaya başlayan müzik kültürü oluşmuştur¹¹⁴⁵. Daha sonra sanat müziği ve halk müziği ekseninde bir gelişim görülmüş, inançsal müzik ve tekke müziği gelişmiştir. Tahta çıkma, avlanma, savaş gibi resmi konularda ya da nişan, düğün, beşik kertme, bayram, ağırlama, ant verme veya ödünç alma gibi halk geleneklerinde ziyafet ve müziğin bir arada görüldüğü toy adı verilen eğlenceler tertip edilmiştir¹¹⁴⁶.

XIX. yüzyıl başlarında siyasi değişimle devletlerin karşılaştıkları meşruiyet sorununu çözmeye kullandıkları ulusal marşlar, armalar, bayrak, festivaller ya da merasimlerde *müzik*, başkahraman olarak yerini almıştır¹¹⁴⁷. Osmanlı modernleşmesinde öncelikli unsur olan orduda ve askeri müzikte bu etki icat edilmiş geleneklere bir örnektir. 1826'da Yeniçeri Ocağı'yla birlikte Mehterhane'nin de kapanmasının ardından bando kurulmuş, III. Selim döneminde muhafazakâr çevrelerin tepkilerine yol açan trampetin kullanılması ile Batılılaşma başlamıştır¹¹⁴⁸. Ordu düzeninin değişikliği ile askeri müzikte de yenilik arayışları başlamış, Mızıka-ı Humayun bünyesinde Saray Orkestrası ve Fasil Heyeti de oluşturulmuştur. Batı'dan birçok müzik uzmanı davet edilerek Batı müziği devletin resmi katlarında ve sivil hayatın içinde benimsetilmeye çalışılmıştır¹¹⁴⁹. Bando askeri alan dışında padişahın Cuma selamlığı sırasında Mozart ve Rossini'den parçalar çalarak da günlük hayata dâhil olmaya başlamıştır¹¹⁵⁰.

¹¹⁴⁴ Öztürkmen, “Folklorla...”, s. 277.

¹¹⁴⁵ Ali Uçan, “Türk Dünyasında Orta Asya-Anadolu Müzik İlişkileri”, **Erdem**, C.12, S.35, s.599.

¹¹⁴⁶ Nebi Bozkurt, “Eğlence”, **Diyanet İşleri Ansiklopedisi**, C.10, s. 483.

¹¹⁴⁷ Bedri Noyan, “Klasik Türk Müsikisinin Tarihî Gelişmesi”, **Mûsiki Mecmuası**, S.184, s. 76.

¹¹⁴⁸ Ahmet Say, **Müzik Tarihi**, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara, 2000, s.510.

¹¹⁴⁹ Melih Tinal, Bahar Arslan, “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Modernliğin Müzikal Yol Arayışında Bir Portre: Dikran Çuhacıyan”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.11, S. 60, 2018, s.s.408-118.

¹¹⁵⁰ Miss Julia Pardoe, **Yabancı Gözüyle 125 Yıl Önce İstanbul**, Çev. Bedriye Şanda, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1967, s. 65.

Tanzimat'la başlayan çokseslilik çalışmalarıyla birlikte Türk melodileri ile kurulmuş bir Türk musikisi kurulması konusunda Doğumilletlerinin ve Müslümanların katıldığı Şark Musikisi yaratma çabaları yanında Türkçüler de Türklerin kendi öz müziklerine dönmeleri gerektiğini savunmuşlardır¹¹⁵¹. Okullarda Avrupa sanatının öğretilmesini eleştirmiş, milli sanat eserlerinin de müfredata alınması için önerilerde bulunmuşlardır¹¹⁵². Abdülhamit döneminde Batı tarzı müzik, emperyalist geleneğe ve Batıya dönük olmaya işaret etmek amacıyla meşruiyet bunalımını aşmak için diplomatik törenlerin ve imparatorluk protokolünde kullanılmıştır¹¹⁵³.

Osmanlı'dan Cumhuriyete uzanan Batı ve Türk müziği çatışması şeklinde bir çatışma olsa da Cumhuriyeti kuran irade yeni ve devrimci fikirler taşımıştır. Atatürk duygusal açıdan Doğu, mantıksal açıdan Batı müziğine bağlı bir sanatsever olmuştur¹¹⁵⁴. Diğer yandan, Batıyı her yönüyle özümseyen Atatürk klasik Batı müziğini dinlemiş, vals, polka, kadril gibi dansları çok sevmiştir. Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte devlet kültür-sanat alanında baskın politikalar uygulamış, bu uygulamalar müzik alanında görülmüştür. 1920'lerden başlayarak 1930'larda doruğa ulaşan sistematik müdahale, aslında müziğin doğası gereği, devletin müziğe atfettiği değer nedeniyle yapılmıştır¹¹⁵⁵.

Modern Türkiye'nin müzik anlayışı Anadolu'nun kültür mirası içinde şekillendirilmiştir. Anadolu'dan derlenecek öz, Türklerin umumi hislerinden doğmuş halk türküleri, garp tekniğine göre işlenmeye başlanmıştır¹¹⁵⁶. Türk müziğini Arap ve Acem etkisinden kurtararak toplumun her alanı sosyal ve kültürel alanlarda Batılı metotlarla ulusal kimlik vererek biricikleştirmek istenmiştir.

Cumhuriyet döneminin müzik politikası, Atatürk'ün ve Ziya Gökalp'in görüşleriyle şekillendirilmiştir. Ziya Gökalp ülkü ve siyasi program niteliğinde yazılarıyla Cumhuriyetin ilk elli yılındaki resmi müzik politikasının ideolojik zeminini hazırlamıştır¹¹⁵⁷. Gökalp'e göre: “Klasik Türk Müziği esas itibariyle Türk değildir.

¹¹⁵¹ Bülent Aksoy, **Geçmişin Mûsikî Mirasına Bakışlar**, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 201.

¹¹⁵² Kushner, **a.g.e.**, s.s. 135-136.

¹¹⁵³ İrfan Yiğit, “Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Musiki Yargısı”, **Etnomüzikoloji Dergisi**, Yıl.2, S.2, 2019, s.236.

¹¹⁵⁴ Jack Deleon, **Kısa Bale ve Modern Dans Tarihi**, Altın Kitaplar Yay., İstanbul 1993, s.119.

¹¹⁵⁵ Füsün Üstel, “1920’li ve 30’lu Yıllarda Milli Mûsikî ve Mûsikî İnkılabı”, **Defter Dergisi**, S. 22, s. 42.

¹¹⁵⁶ **Milliyet**, 29 Teşrinisani 1934; **Milliyet**, 5 Kanunuevvel 1934.

¹¹⁵⁷ Cem Behar, **Klasik Türk Mûsikîsi Üzerine Denemeler**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1987, ss.93-104.

Bizans kökenli, Arap ve Acem kırmasıdır, yani gayr-i millidir. Milli olan sadece halk türküleridir. Milli müziğimiz halk müziğiyle garp müziğinin karışımından doğacaktır. Halk müziğinin melodilerini alıp bunları garp müziği usulünce armonize edersek hem milli hem de Avrupai bir müziğe sahip oluruz¹¹⁵⁸”.

Gökalp, Atatürk’ün de müzik konusundaki fikirleriyle benzer şekilde; “*halk arasında kendi kendine doğan Türk müziğini harsımızın; Bizans'tan tercüme ile alınan Osmanlı müziğini ise medeniyetimizin müziği*” olarak görmektedir. Ona göre gelişimi çok uzun süreceği için Batı müziği hemen alınıp olduğu gibi uygulanmalıdır¹¹⁵⁹. Atatürk de Gökalp’in bu yaklaşımıyla örtüşen düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir: “*Ülkemizde çalınan müzik Türk müziği değildir. Bir Bizans etkinliğidir. Bizim ulusal müziğimizi ancak köylerde çobanlar çalar. Ama onu da Batı müziğinin şimdiki düzeyine yükseltmek için yaklaşık dört yüz yıl gerekir. Bu kadar beklemek fazladır. Onun için Avrupa müziğini aktarmaya çalışıyoruz¹¹⁶⁰”.*

Gökalp’in esaslarını belirlediği Türk müzik inkılabları art arda uygulanmıştır¹¹⁶¹. Darul' El-han Garp müziği şubesi açılmasıyla başlayan bu yenilikler bir dönem Türk müziğinin, Türk Devleti tarafından yasaklanmasına kadar varmıştır. Atatürk müzikle ilgili düşünceleri müzik inkılabını anlamak açısından dikkate değerdir: “*Yaşamda müzik gerekli değildir. Çünkü yaşamın kendi müziktir. Müzikle ilgisi olmayan yaratıklar insan değildir.¹¹⁶²”* Atatürk milli musiki oluşturulmasını isterken Anadolu müziğinin Batı müziği besteleme yöntemleriyle düzenlenmesini ve en iyi şekilde icra edilmesini istemiştir.

Akarsu’nun da dediği gibi Atatürk uluslar farklı olsa da uygarlığın tek olduğunu, uygarlığa ulaşmak için de kültürel ilerlemenin gerektiğini düşünmüştür¹¹⁶³. 1 Kasım 1934’teki kurultay açılışındaki nutukta söyledikleri müzik inkılabına verdiği önemi göstermektedir. Gazi’nin sözlerini “Bir Eski Daha Yıkıldı” başlığı ile veren Hakimiyet-i Milliye, “*Büyük başımız geçmiş yıllardan paslı bir anak gibi kalan, sosyal ileriliğimizin yanı sıra yeri olmayan eski musikiyi yaraşık yerine fırlatıp attı*” şeklinde yorumlamış ve nutkun müzikle ilgili bölümünü aktarmıştır:

¹¹⁵⁸ Gökalp, *Türkçülüğün Esas...*, s.s. 146-147.

¹¹⁵⁹ Deleon, *a.g.e.*, s.121.

¹¹⁶⁰ Enver Ziya Karal, *Atatürk’ten Düşünceler*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1991, s.138.

¹¹⁶¹ Tuncay Yıldırım, “*Müzik Sosyolojisi Perspektifi ile Ziya Gökalp’in Hars Ve Medeniyet Ayrımı Üzerinden Geliştirdiği Milli Musiki Fikirlerine Kısa Bir Bakış*”. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.4, S.7, Ara. 2015, s.s. 98-115,

¹¹⁶² Karal, *Atatürk’ten...*, s.137.

¹¹⁶³ Bedia Akarsu, *Atatürk Devrimi ve Temelleri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1997, s.216-238.

Güzel sanatların hepsinde ulus gençliğinin nasıl ilerletilmesini istediğinizi bilirim. Bu yapılmaktadır. Ancak bunda en çabuk olması, en önde gelmesi gerekli olan Türk müziğidir. Bir ulusta bir değişme olup olmadığını gösteren ölçü müzik değişikliğini benimsemesidir. Kavrayıp benimseyebilmesidir. Bugün dinletilmeye yeltenilen müzik yüz ağartacak değerde olmaktan çok uzaktır. Bunu açıkça bilmeliyiz. Ulusun ince duygularını, düşüncelerini anlatan yüksek deyişleri, söyleyişleri toplamak, onları bir an önce genel ve son müzik kurallarına göre işlemek gerekir. Ancak böyle seçkin bir ulusal Türk müziği yükselebilir. Evrensel müzikte yerini alabilir¹¹⁶⁴

Atatürk'ün 1 Kasım nutkundan sonra Vakit gazetesinde “Alaturka Musikiye Paydos” başlığıyla verilen haberde “*Gazi Hazretlerinin nutuklarındaki işaret üzerine, Ankara ve İstanbul radyoları dün akşamdan itibaren Alaturka musikiye nihayet vermişlerdir*” şeklinde, Atatürk'ün sözlerinden çıkarılan anlam ile böyle bir uygulamaya geçildiği anlaşılmaktadır¹¹⁶⁵. Kendisi de yıllar sonra aslında istediği şeyin bu olmadığını şöyle dile getirmiştir:

Ben demek istedim ki, bizim seve seve dinlediğimiz Türk bestelerini onlara da dinletmek çaresi bulunsun. Onların tekniği, onların ilmiyle, onların sazları, onların orkestraları ile... Çaresi her ne ise, mesela Ruslar ne yapmışlarsa. Biz de Türk musikisini milletler arası bir sanat haline getirelim. 'Türk'ün nağmelerini kaldırıp atalım da sadece Batı milletlerinin hazırda musikisini alıp kendimize maledelim, yalnız onları dinleyelim' demedim. Yanlış anladılar sözlerimi, ortalığı öyle bir velveleye verdiler ki, ben de bir daha lafını edemez oldum...¹¹⁶⁶

1930'lu yıllarda devletin müzik alanına müdahalesi artmış, siyasal alanda yapılan çalışmalar doğrultusunda müzik zevki de Batıdan alınmıştır¹¹⁶⁷. Batı müziği devlet imkânlarıyla teşvik edilmiş, Türk müziği Devlet Radyosunda bir süre tümüyle yasaklanmış daha sonraki süreçte ancak ikinci, üçüncü planda yayınlanmasına izin verilmiştir.

Tüm bu uygulamaların amacı, yeni bir ulus inşa etme sürecinde olan Cumhuriyetin geçmişle bağlantısını koparmak, resmi müzik politikası ‘Milli Musiki’nin önündeki engelleri kaldırmaktır. Vatandaşlara yeni bir aidiyet kazandırmak için harf inkılabı ya da kılık kıyafet devrimlerinde olduğu gibi keskin bir geçişle müziğe dayalı bir kimlik anlayışı geliştirilmek istenmiştir.

¹¹⁶⁴ “Bir Eski Daha Yıkıldı”, **Hakimiyet-i Milliye**, 2 Kasım 1934; Karal, **Atatürk’ten Düşün...**, s.138; Dinçer Yıldız, **Doğumunun 100. Yılında Ahmed Adnan Saygun**, Haz: Arda Erdem, Sun Yayınevi Yayınları, Ankara, Şubat 2007, s.43.

¹¹⁶⁵ **Vakit**, 2 Kasım 1934.

¹¹⁶⁶ “Türk Musikisinin Yasaklanması”, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, <https://www.ktb.gov.tr/TR-96530/turk-musikisinin-yasaklanmasi.html> (erişim 07/07/2020).

¹¹⁶⁷ Üstel, “1920’li ve...”, s. 40.

Bütünöyle Batı müziği lehinde gerçekleşen bu gelişmeler, kültürel bir araç olarak kolektif bilinç gelişirmede müziğin konumunu kullanmak amacıyla gerekleştirilmiştir¹¹⁶⁸. Bu amaçla müzik inkılâpları hızlandırılmış, 1826'dan başlamış olan büyük müzik devrimi bir asır sonra tekrar kutlanarak canlandırılmış ve musiki alanına sistematik müdahaleler yapılmıştır¹¹⁶⁹. Türk müzik inkılabına bağlı uygulamalar sürerken Atatürk, dikkatli ve sıkı bir takiple yeni çok sesli müziğin yaratılma faaliyetini takip etmiştir. Sonraki yıllarda, İstanbul Belediye Konservatuarı'na Türk müziği dersleri eklenmiş, Halkevlerinde milli müzik yeniden yer bulmuş, Askeri Müze mehterhanesi yeniden faaliyete geçmiştir¹¹⁷⁰.

Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanıyla ulusal kültürü, uluslararası çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırma prensibine özel ihtimam gösterilmiş, medeniyet ve kültür, ekonomi, bilim ve sanat birbirinden ayrılmaz bütün olarak görölmüştür. Sonuç olarak güzel sanatları eğitim ve öğretimle yenileyecek kurumlar açılmıştır. Öncelikle 1828'de II. Mahmut döneminde kurulan Mızıkâ-i Hümayun tam kadroyla Ankara'ya taşınarak yıllar içinde Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'na dönüştürölmüştür¹¹⁷¹. 1924'te ilkokullara zorunlu müzik dersi getirilmiş ve Ankara'da Mabeyn Fasil Heyeti ve Mabeyn Bandosu'nun üyeleri öğretmen tayin edilerek Musiki Muallim Mektebi kurulmuştur¹¹⁷². İstanbul'da özel olarak çabalarını sürdüren Melodi Evi anlamına gelen Dar-ül Elhan yeniden yapılandırılarak piyano, şan, ud, kanun dersleri verilmiş, kuramsal değil uygulamalı çalışmalar yapılmış ve 1927 yılında İstanbul Musiki Konservatuarı'na dönüştürölmüştür¹¹⁷³.

Batılı sanat dallarının Türk kültürüne uyumu ve bunların geniş halk kitlelerine ulaştırılması konusunda, en çok zorlanılan sanat dalı opera ve bale olmuştur. Türk insanı opera ve bale ile Batıya giden ilk Osmanlı sefirlerinin gördükleri temsillerle

¹¹⁶⁸ A.g.m, s.42.

¹¹⁶⁹ Füsün Üstel, “Musiki İnkılabı ve Aydınlar”, **Tarih ve Toplum**, Mayıs, 1993, S.113, s. 301.

¹¹⁷⁰ Yalçın Tura, Türk Müsikişinin Meseleleri, İstanbul 1988, s. 27.

¹¹⁷¹ Osmanlı Devleti'nden devralınarak değiştirilen kurumlardan hiçbirine Cumhurbaşkanlığı adı verilmemiş ancak orkestranın adı ‘Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası’ olarak belirlenmiştir. Bkz: Perihan Çambel, “Atatürk, Evrim, Devrim ve Müzik”, **9. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, III. Cilt, (1843-1850)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1981; Cavidan Selanik, **Müzik Sanatının Tarihşel Serüveni**, Doruk Yayımcılık, Ankara, 1996, s. 253.

¹¹⁷² Ali Uçar, “Atatürk ve Müzik Eğitimi”, **Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Dil Kültür Eğitimi**, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2007, s.s. 560-567.

¹¹⁷³ Elvin İlyasoğlu, “Yirminci Yüzyıl Evrenşel Türk Müziği”, **Cumhuriyetin Sesleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s.s. 71-72.

tanışmıştır¹¹⁷⁴. Sonraki yıllarda da sarayda ve halk arasında yaygınlaşmaya başlamış sonunda Mızıka-ı Hümayunun gelişimiyle sonuçlanmıştır¹¹⁷⁵.

Türkiye'de gerçek anlamda opera, XIX. yüzyılın ortalarında sahnelenmeye başlanmıştır. Donizetti Paşa'nın kuruculuk ve önderlik ettiği baleye dair ilk ciddi anlamdaki çalışmalar II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinde yapılmıştır¹¹⁷⁶. Batı'dan gelen bale grupları Naum, Güllü Agop, Concordia, Amfi, Varyete gibi salonlarda oyunlar sergilemişlerdir¹¹⁷⁷. Bu dönemde Batı müziği, opera ve bale saraydan da büyük ilgi görmüş, hatta Avrupa müziğine ve operaya hayran olan Abdülmecidin¹¹⁷⁸ 11 Ocak 1859 tarihinde bugünkü Dolmabahçe Stadyumunun bulunduğu yerde açtırdığı saray tiyatrosu yabancı temsillere de ev sahipliği yapmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma adımları kapsamında değerlendirilebilecek olan opera bale sanatının gelişimi daha çok taklit etme şeklinde görülmüştür¹¹⁷⁹. Sultan Abdülaziz 1867'de çıktığı seyahatte Avrupa'da sahne sanatlarına verilen önemi görmüş, 1869'da İngiltere veliahdının ziyareti için hazırlattığı temsil ve etkinlikle Osmanlı'nın değişen yüzünü göstermek istemiştir. II. Abdülhamit dinsel seremonilerde de Batı müziğini kullanmış, kendisi Cuma namazındayken bando dışarıdaki halka ve yabancı diplomatlara Avrupalı bestecilerden parçalar çalmıştır¹¹⁸⁰.

XIX. yüzyıl süresince İstanbul tiyatrolarında sahnelenen opera ve bale temsilleri dönemin aristokratlarını ve aydınlarını büyük oranda etkilemiştir. Osmanlı aydınları, XIX. yüzyılın ikinci yarısında operaya Türkçe metin yazmışlardır¹¹⁸¹. Ulusal Türk opera ve balesini oluşturmak amacıyla Türk tarihi ve Türk mitolojisinden esinlenen konularla Türk operası istenilen düzeye ulaşabilmiş, dili ve konuları Türkçeleştirilerek ulusallaştırılmış ama bu sanatın müziğinde istenen seviyeye gelinememiştir.

¹¹⁷⁴ Osmanlı'ya opera kavramı Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Paris Sefaretnamesinde izlediği opera ile ilgili izlenimleriyle girmiştir. Cevad Memduh Altar, **Opera Tarihi**, C. IV, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s.255.

¹¹⁷⁵ Seyit Yöre, "Kültürleşmenin Bir Parçası Olarak Osmanlıda Operanın Görünümü", **Zeitschrift für die Welt der Türken**, C.3, S.2, s.58; R. Ahmet Sevensil, **Tanzimat Tiyatrosu**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968, s.s.3-4.

¹¹⁷⁶ Altar, **a.g.e.**, s.s.259-260.

¹¹⁷⁷ Deleon, **Bale...**, s. 67.

¹¹⁷⁸ İlber Ortaylı, "Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu", **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, Ed: Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay, Beta Yayınları, İstanbul, 1986, s. 76.

¹¹⁷⁹ R. Ahmet Sevensil, **Opera San'atı İle İlk Temaslarımız**, Maarif Basımevi, İstanbul, 1959, s.s. 97-105.

¹¹⁸⁰ Selim Deringil, "19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Resmi Müzik", **Defter DERgisi**, İstanbul, 1994, s.s. 22-34.

¹¹⁸¹ Altar, **a.g.e.**, s.266; Sevensil, **a.g.e.**, s.s.69-75.

Atatürk, Operaya çok önem vermiştir. Hatta İran devlet başkanının 1934'teki ziyareti için milli operamızın temeli olan ve Türk-İran tarihinden ve mitolojilerinden esinlenilerek yazılan Özsoy operasını tanzim ettirerek, seyrettirmiştir. Böylece dönemin Avusturya'sında "*Almanca operaya uygun bir dil değildir, herkes İtalyanca yazmalı söylemeli*" tartışmalarına Atatürk Türkçe opera yaptırarak, Türk dili ile ilgili tartışmaları sonlandırmıştır¹¹⁸².

Ulus devlet inşasındaki önemli aşamalardan biri olarak ideal toplumu yaratmak, uygun vatandaşlar yetiştirmekle mümkündür. Bu anlamda üstün yetenekli çocukların erken fark edilmesi ve özel eğitilmeleri devletin asli görevleri arasındadır. 1929'da 1416 sayılı "*Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebeler Hakkında Kanun*" çıkarılmış¹¹⁸³, özel yetenekli kişiler yurt dışına gönderilmiştir. 1948'de daha sonra kapsamı genişletilecek olan 5248 sayılı "Harika Çocuk Kanunu" çıkarılarak genç ve yetenekli besteciler bursla Avrupa'ya göndermiştir¹¹⁸⁴.

1930'lu yıllarda Müzik İnkılabı, "alaturka-alafranga" çatışmasının yaşandığı¹¹⁸⁵ ve alafranga müziğin çok sesli yöntemlerinin alaturka müziğe uyarlanması gerektiği şeklinde çözüme kavuşturulmak istenmiştir. Deneme-yanılma ile uygulanan bu girişimle müzik, diğer sanat dalları içinde en ayrıcalıklı yere sahip olsa da müdahaleye en açık sanat olmuştur. 1930'lar tek parti yönetiminin kurumsallaştığı, devletin kültür politikalarındaki düzenleyici ve yönlendirici tavrının en üst noktaya ulaştığı dönem olmuştur. Müzik inkılabıyla yapılan zorlamaya rağmen Batıyla bütünleşme ya da Batının kültür kimliğinin alınması mümkün olamamıştır. Toplumun Batı müziğiyle ilişkisi ancak Batı'yı taklit etme seviyesinde kalmış, Batılılaşma siyasetinin belirsizlikleri nedeniyle yeni müzikler toplumun kimliğini şekillendirememiştir.

¹¹⁸² 1. Opera ve Bale Kongresi Tutanakları, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1989, s. 239.

¹¹⁸³ Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun, 08/04/1929, Sayı:1169, Tertip: 3, Cilt:10, s.407

¹¹⁸⁴ Harika Çocuk Kanunu, T.C. Resmi Gazetesi, 12 Temmuz 1948, S:6955, s. 14373.

¹¹⁸⁵ Üstel, "1920'li...", s. 47.

6. BÖLÜM: KÜLTÜR ALANINDA ULUSLAŞMA ÇALIŞMALARI

Ulus devlet, kendi tarih yazımı için Osmanlı kültürünün izleri olan hasta adam ya da barbar Türkler gibi olumsuz izleri unutturarak seküler, homojen, modern ve eğitilmiş bir ulus yaratmak amacıyla kültür politikaları yürütmüştür. İnsanoğlunun çevresini tanımak ve biriktirdiği bilgi ya da deneyimleri yakınlarına aktarmak amacıyla içinde bulunduğu öğrenme ve öğretme faaliyetlerini kapsayan ‘eğitim’; bireylerin gelişimini sağlayan, gelecekte mutlu, çevresine ve devletine faydalı olmalarını sağlayacak becerileri kazanma sürecidir.

Her devrim yarattığı değişimi yerleştirmek, kendini korumak ve sürekliliğini sağlamak için eğitime öncelikli önem vermiştir. Modern devletler var olmak ve kendilerini korumak için çocukları sadık yurttaşlar yapmak istemektedir¹¹⁸⁶. Bunu yapabilmenin yolu okullar kurmak ve biçimlendirmektir. İdeoloji ile siyasal iktidarın ilkeleri topluma aktarılırken eğitim yoluyla ideolojinin kurumsal zemini hazırlanmaktadır. Devlet merkezli bir ulusallık örneği olan Fransa’da devrimci ve cumhuriyetçi vatandaşlık ve ulusallık, siyasi katılım için asimilasyoncu şekilde gelişmiştir. Almanlar için ulus, devletten önce var olmuştur ve ulusallık politik değil etno-kültürel¹¹⁸⁷.

J. J. Rousseau yurtseverliğin yaratılarak şekillendirilebileceğini savunmuş, hükümetlerin eğitim kurumları yoluyla çocukları istedikleri gibi birer yurttaş olarak yetiştirebileceğini iddia etmiştir. Ulusal karakterin her insanda var olduğunu ancak eğitimle ortaya çıkarılarak şekilleneceğini söyleyen Rousseau devletin ortak kültürel bağlarla var olabileceğini savunmuştur¹¹⁸⁸.

Herder insan doğasında var olan yurtseverlik duygularının geliştirilmesi gerektiğini söylerken ulusun siyasi yöneticilere ihtiyaç duymayacağı seviyeye gelmesinin yanında tarihsel bilincin ve kültürel mirasın aktarımı için eğitimin gerekliliğini savunmuştur. Her iki anlayışta Rousseau ve Herder farklı anlayışları

¹¹⁸⁶ Halis Çetin, “Devlet, İdeoloji ve Eğitim”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.25, No:2, 2001, s.s.201–211.

¹¹⁸⁷ Rogers Brubaker, *Fransa ve Almanya’da Vatandaşlık ve Ulus Ruhu*, Çev: Vahide Pekel, Dost Kitabevi, Ankara, 2010, s.9.

¹¹⁸⁸ Kemal Bakır, “Jean-Jacques Rousseau’nın Natüralist Eğitim Anlayışı”, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2007, C.0 S.15, s.s.103-122.

savunsa da benzer vatandaşlar yaratmak için “eğitimi” temel almışlardır. Devlet ve ulus arasındaki bağı sağlayacak olan ulusallık duygusu eğitimle verilebilir. Tüm yurttaşlara ulaşan, ulusal dil, ulusal literatür, ulusal tarih ve ulusal sembollerle bir eğitim sistemi yaratmak gerekmiştir. Avrupa’da ulusal eğitim sistemi yaratmak için bu düşünürlerin fikirleriyle adımlar atılmıştır. Örneğin 1880 sonrası reformlarda Fransa’da ilköğretim zorunlu ve genel hale getirilmiş, tek amaç, tek program, tek dil uygulaması ile ülkenin her yerinde aynı eğitim verilerek vatandaşlar homojenleştirilmeye çalışılmıştır¹¹⁸⁹.

Modernleşme dönemiyle birlikte dünyada yaşanan ihtilaller, halk hareketleri ve siyasi değişimler sonucu endüstrileşme ve kentleşmenin artması ile kırsal alan çalışmaları hız kazanmıştır. Devletler halkları için planlı yerleşmeler kurarak ya da yaşam alanı olarak belirlediği bölgelere halkını yerleştirerek ulusal kimlik kazandırma yollarına gitmiştir¹¹⁹⁰. Bu bölümde kültürel gelişmeler ışığında eğitimde gerçekleşen devrimleri inceleyecek, ulus oluşturmada dil, alfabe, okullar ya da halk eğitimine hizmet eden çeşitli kurumların çalışmaları ile Cumhuriyet vatandaşlarının ulus olma adımları devlet politikaları yönünden açıklanacaktır.

6.1. Dil ve Edebiyat Alanında Uluslaşma Çabaları

Herder’e göre halkın konuştuğu dil, ön milliyetçiliğin oluşumunda etkili bir unsurdur ve millet oluşturmada birbirinden farklı ve özgün değerleri bütünleştirir. İnsanlık gelişirken coğrafi ayrışmalarla farklı topluluklara bölündüğü gibi ilkim ya da hayat tarzları gibi maddi koşullarla da farklı diller ortaya çıkmıştır. Ona göre “*Her dil bir halkın ruhunun canlı, organik ifadesidir; yüzyıllar boyunca onu var etmiş bütün insan ruhlarının etkili eylemlerinin sonucudur.*”¹¹⁹¹ Anderson da dili ön milli birliğin önemli bir unsuru ve hayali cemaatler kurmanın bir aracı olarak ifade etmiştir¹¹⁹². Toplumsal hafızayı oluşturan edebi metinler millet olma sürecinde köklü bir kültür ve güçlü bağlarla oluşmuş ortak geçmiş bilincini geliştirir. Kültür oluşturmak, gelenekler

¹¹⁸⁹ Ufuk Şimşek, Birgül Küçük, Yavuz Topkaya, “Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikalarının İdeolojik Temelleri”, Turkish Studies, International Periodical For Thr Languages, **Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 7/4, Fall 2012, Ankara, p. 2809-2823.

¹¹⁹⁰ Zeynep Eres, “Türkiye’de Planlı Kırsal Yerleşmelerin Tarihsel Gelişimi ve Erken Cumhuriyet Dönemi Planlı Kırsal Mimarisinin Korunması Sorunu”, **İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü** Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008, s. 23.

¹¹⁹¹ Thiesse, **a.g.e.**, s.40.

¹¹⁹² Anderson, **Hayali Cema...**, s.s.150-151.

icat etmek, ortak geçmiş yaratmak ve toplumu harekete geçirmek için önemli bir kimlik aracı olan “dil” için edebiyatın büyük önemi vardır¹¹⁹³.

Türk dilinin tarih sahnesine çıktığı ilk metinler Göktürkler zamanında VIII. yüzyılın başlarında (720-735) inşa edilen Orhun Abideleri’dir¹¹⁹⁴. Burada Türk kavramı kutsal bir kelime, kahraman, cesur, güvenilir, yiğit, savaşçı, şerefli, onurlu sıfatlarıyla anlatılır. Böyle bir eserin yazılması o dönemde Türklerin siyasi ve sosyal hayatın içinde önemli bir konumda olduğunu göstermektedir. Yine tarihte Türkçe yazılmış önemli bir eser olarak 1070’te Karahanlı hükümdarına sunulmak için Balasagunlu Yûsuf tarafından yazılan Türkçenin gücünü gösteren nasihatname niteliğindeki 6645 beyitlik Kutadgu Bilig, erken dönemde Türkçenin ne derece yetkin ve özgün olduğunu gösterir¹¹⁹⁵. 1072-1074 yıllarında Kaşgarlı Mahmud’un bütün Türk illerini gezerek tuttuğu notlardan kaleme aldığı Divanü Lugati’t-Türk de Türklerle ilgili birçok bilgi veren bir eserdir. Türk isminin tanrı tarafından verilmiş zarafet, saygı, tevazu, onur, güzellik, yiğitlik gibi erdemlere sahip olduğunu belirtir.

Günümüz literatüründe Türkiye Türkçesi olarak adlandırılan yazı dili zaman içinde Osmanlı lisanı ya da lehçe-i Osmanî isimlerini taşısa da uzun vadede Türkî, Türkçe, Lisan-ı Türkî, gibi milli kimlikle bağlantılı olarak tanımlanmıştır. Türkiye Türkçesinin oluşumunda birinci dönem XIII-XV. yüzyıllar arası ‘Eski Anadolu Türkçesi’ ya da ‘Eski Türkiye Türkçesi’ olarak adlandırılır. Bu dönemden sonra XV-XIX. yüzyıl arası Tanzimat Fermanına kadar ‘Klasik Osmanlı Türkçesi’ dönemidir. Tanzimat ve Servet-i Fünun gibi dönemleri de kapsayan Yenileşme Dönemi Osmanlıca Türkçesi ya da Yeni Osmanlıca dönemi ise *Milli Edebiyat* ve *Cumhuriyet Dönemi Türkçesi* olarak kabul edilir¹¹⁹⁶.

Anadolu’da yazılı edebiyatın başlangıcı ile ilgili bilgi verecek kaynaklardan mahrum olsak da Eski Anadolu Türkçesi’nin Anadolu’nun Türkleşmesi ve Selçukluların bölgeye yerleşip hâkimiyet kurması ile başladığı tahmin edilmektedir¹¹⁹⁷. Köktürk, Uygur, Karahanlı ve Harezmi devletlerinde önemli bir etnik unsur olarak yer aldıkları hâlde, XI. ve XII. Yüzyıldan itibaren İran, Azerbaycan,

¹¹⁹³ Hobsbawm, **Geleneğin İcadı...**, s.s. 3-4.

¹¹⁹⁴ Halil İnalcık, **Osmanlı Barışı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2002, s.s. 28-29; Agop Dilaçar, *"Türk Yazısının Geçirdiği Evreler"*, **Belgelerle Türk Tarih Dergisi, Dün-Bugün-Yarın**, İstanbul, 1985, s. 11.

¹¹⁹⁵ Yusuf Has Hacı, **Kutadgu Bilig**, Hazırlayan: Yaşar Çağbayır, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2008, s.200.

¹¹⁹⁶ Zeynep Korkmaz, *"Anadolu’da Oğuz Türkçesi Temelinde İlk Yazı Dilinin Kuruluşu"* **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten 2009-II**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2011, s.s., 61-69.

¹¹⁹⁷ Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1981, s.211.

Anadolu topraklarına gelen Türkler ordugâhta, yaylak ve kışlakta, günlük hayatta Türkçe olarak bildikleri Oğuz konuşma dilini yani Oğuz ağzını kullanıyorlardı¹¹⁹⁸. Konuştukları bu dili halk şiirleri, masallar ve destanlarda şifahi bir edebiyat dili olarak kullanmışlardır. Yeni geldikleri topraklarda kurdukları Büyük Selçuklu Devletinde yazışmalar, edebi eserler, ilmi kitaplar için bir dile ihtiyaç duymuşlar, burada uzun zamandır edebiyat dili olarak gelişmiş Farsça ve güçlü bir imanla bağlanılan kutsal kitabın dili olan Arapçayı hazır bulmuşlardır. Edebiyat ve devlet dili olarak Farsça kullanılırken ilim dili olarak da Arapça benimsenmiştir¹¹⁹⁹.

Büyük Selçuklu Devleti'nin Arapça ve Farsça dil anlayışı, Anadolu'da da iki yüz yıl boyunca yazı dilinde hâkim olmuştur. Eğitim dili olarak Türkçe kullanılmadığı için Türkçe yazılı eser oluşmamasını olağan karşılayan Ercilasun, medreselerde Arapça ve Farsça tahsil görenlerin bu dillerle edebiyat ve ilim yapılan muhitlerde bulundukları için onlardan Türkçe eser beklemek yerine nasıl olur da iki asır sonra kendi milli yazı dillerini oluşturlar diyerek takdir etmek gerektiğini vurgular¹²⁰⁰.

Yazı dilinin oluşmasında çeşitli etkenler söz konusudur. XI. yüzyılda Azerbaycan ve Anadolu'ya Oğuz göçlerinin devam etmesi ile Türklerin nüfusunun zaman içinde artması sonucu yeni bir yazı diline ihtiyaç duyulmuştur. Anadolu'da Türk nüfusun artmasıyla birlikte ekonomik ilişkilerin de artması, Türkçenin daha geniş çevrelerde konuşma dili olarak yaygınlaşmasını sağlamış ve bir yazı dili haline gelmesinde etkili olmuştur¹²⁰¹. Anadolu Selçuklu Devletinde devletin yazı dili Türkçe olmasa da halkın dili Türkçeydi ve devlet halk ile ilişkilerinde Türkçeye başvurmak zorunda kalıyordu. Bunun yanında halka dini bilgiler vermek ya da tasavvuf ilkelerini yaymak amacıyla Türkçe eserler yazılmaya başlanmıştır. Anadolu'ya gelen Türk kavimlerin çoğunluğu olan Oğuzlar bir yazı dili getirmemiş olsalar da X. yüzyıldan önce diğer Türk lehçelerinden ayrılmış olan ve zengin bir Halk edebiyatına sahip dillerinin sözlü edebi geleneklerini getirmişler, Orta Asya kültürel etkilerini Anadolu'ya taşımışlardır¹²⁰². Oğuzların sözlü edebi geleneği ile ağızdan ağıza dolaşan şiir, hikâye ve destanların yeni edebi dilin oluşmasında önemli katkısı olmuştur. Ayrıca beyliklerin ortaya çıkması ile devletlerin sanatkâr ve edebiyatçıları himaye

¹¹⁹⁸ Ahmet B. Ercilasun, **Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s.s. 433-436.

¹¹⁹⁹ Turan, **Türk Kül...**, s.s.64-65; Enver Ziya Karal, "*Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu*", **Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe**, Ankara, 1978, s.s. 48-96.

¹²⁰⁰ Ercilasun, **a.g.e.**, s. 436-437.

¹²⁰¹ Karal, "*Osmanlı Tarihinde...*", s.s.18-20.

¹²⁰² Fuad Köprülü, "*Anadolu'da Türk Dili Edebiyatının Tekamülüne Umumi Bir Bakış*", **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1981, s.333.

etme geleneği gereği Türkçe yazan bilgin, edip ve şairler devletler tarafından da teşvik edilmiştir¹²⁰³.

Anadolu Selçuklu döneminde, oldukça az olsa da bir kısmı elimizde olan bazıları Haçlı Seferleri ya da Moğol istilasına uğradığı için günümüze kadar ulaşamamış eserler kalmıştır. Bunların bazı kaynaklardan varlıklarını bildiğimiz ya da elimizde XIII. yüzyıldan sonra kopyalanan örnekleri vardır. Hoca Dehhanî'nin, Ahmet Fakih'in, Şeyyad Hamza'nın eserleri, Mevlana ve Sultan Veled'in Türkçe beyitleri ile manzumeleri, *Behcetü'l-hadaik fî Mev'izeti'l-hal'aik*, *Kitâb al-Farâz* gibi Anadolu Selçukluları devrinden günümüze kadar uzanabilmiş eserler Türkçe yazılmıştır¹²⁰⁴. Varlıklarını tarihi kaynaklardan bildiğimiz Türkçe eserler olarak sayabileceğimiz *Kutadgu Bilig*, *Divanu Lûgat-it-Türk*, *Atabetü'l-hakayik* gibi XIII. yüzyıldan sonraki kopyaları bulunan eserler, Anadolu'da XIII. yüzyıldan önce Türkçe eserlerin yazılmış olduğunu ancak Moğol akınlarının bunların kaybına yol açtığını düşündürmektedir¹²⁰⁵. Hoca Dehhânî'nin yazdığı *Manzumeler*, Şeyyat Hamza'nın yazdığı *Yusuf ve Zeliha*, Eski Oğuz Türkçesinin en büyük ismi Yunus Emre'nin şiirleri Türkçe yazılmış, günümüze kadar gelmiş eserlerdir¹²⁰⁶. Yunus Emre, farklı Anadolu ağızlarına yer vermiş, şiirlerini halkın konuştuğu kelimeler ile sade ve anlaşılır bir dille yazmış, Türkçe atasözü ve deyimleri eserlerinde kullanmış ve Eski Anadolu Türkçesinin oluşumuna büyük bir katkıda bulunmuştur¹²⁰⁷.

Resmen olmasa da fiiliyatta XII-XIII. yüzyıllarda Türkçe bir yazı dili olmaya başlamıştır. Mevlâna, Hacı Bektaş Veli gibi sufilerin, Bektaşilik, Babailik, Mevlevilik gibi Türk tarikatlarının ortaya çıktığı bu dönemde bir yandan İran etkisi ağırlığını sürdürürken diğer yandan milli lisan ve edebiyat gelişmeye başlamıştır. Türkçenin gerçek anlamda eski Doğu Türkçesinden arınarak Oğuzca'ya dayanan yeni bir yazı dili olarak ortaya çıkması, Selçuklu Devletinin yıkılarak Anadolu Beylikleri döneminin başlamasıyla gerçekleşmiştir¹²⁰⁸.

1277 tarihli Karamanoğlu Mehmet Bey'in divan toplayarak “*Şimden girü hiç kimesne kapıda ve divanda ve mecâlis ve seyranda Türkî dilinden gayri dil*

¹²⁰³ Ercilasun, **a.g.e.**, s.s. 437-438.

¹²⁰⁴ Fuad Köprülü, “*Anadolu'da Türk...*” s.s.335-336.

¹²⁰⁵ Zeynep Korkmaz, “*Selçuklular Çağı Türkçesi'nin Genel Yapısı*”, **Belleten**, 1972, s. 17-34.

¹²⁰⁶ Leyla Karahan, “*Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Gelişimi*”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Kırğızistan Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, Bişkek, 2002, s.s. 147-154.

¹²⁰⁷ Yunus Emre ve Türk edebiyatına katkısı hakkında detaylı bilgi için bkz: Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1976, s.s.183-357.

¹²⁰⁸ Korkmaz, “*Anadolu'da Oğuz...*”, s.s., 61-69.

söylemeye”, “*defterleri dahi Türkçe yazalar*” şeklindeki fermanı¹²⁰⁹ da Türkçeye yönelişin bir sembolü, ayrıca bütün Anadolu beylerinin tutumlarının bir ifadesidir. Bu tutumla dil, edebiyat, düşünce, kültür, bilim ve sanat hayatındaki yeni eserler ile ilk kez Oğuzca’ya dayalı bir yazı dili oluşmaya başlamıştır.

Eski Anadolu Türkçesinin zengin, bağımsız bir yazı dili haline gelmesi zamanla dallanarak Osmanlı Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Gagavuzca ve Kırım Türkçesi gibi lehçeleri kapsayan Güney Batı Türk lehçeleri grubunun, diğer yandan da Anadolu ve Rumeli ağızlarının oluşmasına zemin hazırlamıştır¹²¹⁰. Bu yazı dili önceleri Anadolu’da Arapça ve Farsçaya karşı, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerine girilirken ise Batı dillerine karşı mücadele vermiştir.

Bir ulus devlet, vatandaşlarını ulus temelinde birleştirip kendine sadakat ile bağlamak istediğinde dil, din, alfabe, kültür, sosyal yaşam gibi her alanda inşa sürecine girer. Yenileşme hareketleri ile gündeme gelen dil ve edebiyat alanındaki inşa çalışmaları uluslaşma süreciyle birlikte yürütülmüştür. Okullardaki okuma yazma faaliyetleri ile örgün eğitimdeki nesilleri; tiyatro, roman, nutuk gibi eserlerle ise geniş halk kitlelerini etkilemek için en önemli unsur olarak edebiyata ve bunun için de dile ihtiyaç duyulmuştur.

Klasik Türk edebiyatı XV. yüzyılda kendi kimliğini bulmaya başlamış ve Türk edebiyatı, çeviri eserler devam etse de büyük ölçüde çeviri edebiyatı olmaktan kurtulmuştur. Bu dönemin en önemli klasik Türk edebiyatı eserleri Türkçe divanlar olmuştur. Aralarında divan sahibi iki ismin de olduğu padişah ve şehzadelerin şiirle ve edebiyatla ilgilenmeleri, iyi şairlerin ödüllendirilmesi ve teşvik edilmesi klasik Türk edebiyatının gelişmesine katkıda bulunmuştur¹²¹¹.

Türk modernleşmesinde Batılılaşma hareketiyle gerçekleştirilen reformlar sırasında Batı tarzı düşünce akımları Osmanlı kamuoyuna girmiştir. Bu süreçte dil ve edebiyat alanında dilin sadeleştirilmesi ya da sözlük gibi bilinçli çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. XIX. yüzyılın sonlarında yaklaşık altı yüzyıl boyunca etkilendiği Doğu

¹²⁰⁹ İbn Bibî, *Tevârih-i Âli Selçuk* (Yazıcı-zâde Ali çev.), Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı, R. 1391, YP. 404/b-14’ten akt. Korkmaz. “*Anadolu’da Oğuz...*”

¹²¹⁰ A.g.e. s.s., 61-69.

¹²¹¹ Şair ve âlimleri himaye ve teşvik eden üç büyük saray Edirne’de ve Bursa’da Osmanlı hükümdarları, Kastamonu’da Candaroğulları, Konya’da Karamanoğulları’dır. Avnî mahlası ile Fatih Sultan Mehmet ve Adlî mahlasıyla II. Bayezid divan sahibi padişahlardır. Ayrıca II. Murad ilme, sanata, şiire, musikiye büyük önem vermiş, sanatkarları saraya davet edip mükafatlandırmış, tercümeler yaptırıp çeşitli ilim dallarında eserler yazdırmıştır. Bu konuda geniş bilgi için bkz: Fuad Köprülü, “Anadolu’da Türk...”, s.s.333-400.

kültüründen Batı kültür ve edebiyatına yönelen Türk edebiyatı Batılı hikâye tiyatrosu, roman gibi eserler kazanmıştır¹²¹².

Milletin kültürünü, tarihini ve değerlerini yansıtan edebiyat, şiir, müzik ya da tiyatro gibi alanları içine alan dil, kültürün önemli bir unsurudur. Dilin millileşmedeki öneminin fark edilmesinden sonra okullarda Türkçe öğretimi önemli bir konu olarak ele alınmıştır. Gayrimüslim okullarında Türkçenin öğretilmiyor oluşu, Türk olmayan Müslümanların çoğunun Türkçe bilmemesi ve misyoner Hristiyan okullarına giderek Avrupa dillerini öğrenmeleri birçok çevreler tarafından eleştirilmiş, İslam ve Osmanlı birliği için tehlike oluşturabilecek bu duruma çözüm olarak Osmanlıcanın öğretilmesi önerilmiştir¹²¹³.

Dil alanında yürütülen çalışmalarla birlikte yeni eğitim sistemi kurulması ve yapılan reformların vatandaşlar tarafından kabul edilmesi devleti dili sadeleştirme çalışmalarına yöneltmiştir¹²¹⁴. Modern ihtiyaçlara uygun ilmi ve teknik terimler ile zenginleştirilmiş ve bu alanda yeterli hazineye ulaşmış bir dil hedeflenmiştir¹²¹⁵. XVIII. yüzyıl sonlarına doğru Türkçenin eğitim alanındaki yeri değişmeye başlamış, yeni açılan Mühendishane-i Bahrî-i Humayun ve Mühendishane-i Berrî-i Humayun gibi okullarda eğitim dili Türkçe olarak belirlenmiştir. 1866'da açılan sivil Tıp Mektebi Türkçe eğitim yaparak açılmış, Askeri Tıp Okullarında eğitim dili Fransızca iken 1870 yılında burada da Türkçe eğitime geçilmiştir¹²¹⁶.

Dilin eğitim sisteminde, basın ve edebiyattaki öneminin artması zamanla devletin dil konusunda hukuki anlamda da çeşitli önlemler almasını gerekli kılmıştır. Tanzimat döneminde kurulan Nizamiye Mahkemelerin kararlarının Türkçe yazılması ve Mecelle'nin Türkçe yazılması hukuk dilinin, Telgrafhane yazışmalarının 1861'den sonra Türkçe yapılması resmi kurum dillerinin Türkçeleştirilmesi adımlarıdır¹²¹⁷. Osmanlı tarihinde ilk defa 1876 Anayasasıyla, devletin resmi dilinin Türkçe olduğu açıkça belirtilerek millet meclisi üyelerinin ve memurların Türkçe bilmesi şartı getirilmiştir. "*Tebaa-i Osmaniye'nin hidemat-ı devlette istihdam olunmak için devletin lisan-ı resmisi olan Türkçeyi bilmeleri şarttır.*"¹²¹⁸ şeklindeki 18. madde Türkçe bilme

¹²¹² İsmail Doğan, "Batılılaşma ve Eğitim", A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, C. 25, S. 2, 1992, ss.713-733.

¹²¹³ Kushner, a.g.e., s. 143.

¹²¹⁴ Oba, Türk Milliyet..., s.207-238.

¹²¹⁵ Kushner, a.g.e., s.78.

¹²¹⁶ Karal, "Osmanlı...", s.48.

¹²¹⁷ Çadircı, Tanzimat Döneminde..., s.s.282-297.

¹²¹⁸ Ali İhsan Gencer, "İlk Osmanlı Anayasasında Türkçenin Resmi Dil Olarak Kabulü Meselesi", Kanun-u Esasi'nin 100.Yıl Armağanı, 1978, Ankara, s.183-187.

şartını getirmiştir. 57. madde “Heyetlerin müzakeratı lisanı Türki üzere cereyan eder ve müzakere olunacak layihaların suretler tab ile yövmü müzakereden evvel azaya tevzi olunur.” ifadeleriyle parlamentoda yapılacak konuşmaların Türkçe olmasını, 68. madde “Heyet-i Mebusan için azalığa intihabı caiz olmıyanlar şunlardır: Evvelâ tebaai devleti aliyeden olmıyan saniyen nizamı mahsusu mucibince muvakkaten hizmeti ecnebiye imtiyazını haiz olan salisen Türkçe bilmiyen rabian otuz yaşını ikmal etmiyen (...) Dört seneden sonra icra olunacak intihaplarda mebus olmak için Türkçe okumak ve mümkün mertebe yazmak dahi şart olacaktır.” şeklinde gelecekteki üyelerin Türkçe konuşmasını ve yazmasını şart koşmuştur¹²¹⁹. İlk Osmanlı Meclisinin 1878’de toplanmasından sonra dağılması nedeniyle bu tedbirlerin sonuçlarını değerlendirmek mümkün olamamıştır.

Türkçe’nin resmi dil olarak anayasada belirlenmesinden önce Arap harfleri ile Türkçe yazma sorunu ele alınmıştır. Daha 1852’de Doktor Rüştü Bey eğitimin kolaylaşması ve okuma yazma bilenlerin sayısının artması için Türkçe alfabe kitabı hazırlamıştır¹²²⁰. Tanzimat’ı halka anlatabilmek için dil ve alfabe sorununun çözülmesi için başlayan kültür hareketi daha sonra dilde millileşme bilincinin doğmasını sağlamıştır¹²²¹.

Eski Yunan’ı anlatan ilk tercüme eser Telemak’tan (1862) sonra daha çok felsefeden uzak eğlence amaçlı romanlar, hadim-i ahlak olması gereğine inanan Osmanlı naşiri ve mütercimleri tarafından halkın tepkilerine yol açabilecek bölümleri çıkarılarak çevrilmiştir. Tanzimat’tan beri Frenk adetleri halk tarafından tepkiyle karşılanmış, Yeni Osmanlılar, halk-aydın ikiliğinin temelini Batı’yı taklit olarak görmüşler ve tercüme eserler yaygınlaşmamıştır¹²²². Özellikle 1896-1901 yılları arasında Tevfik Fikret’in yönettiği “Servet-i Fünun” çevresinde toplanan Genç Osmanlıların eserlerinde görülen Avrupa ve Fransız etkisi, daha sonra “Edebiyat-ı Cedide” edebiyat okulunu kuran “sanat içindir” görüşü ile siyasi ve sosyal alandan uzaklaşan genç şair ve yazarlarda daha çok görülmüştür.

Ahmet Vefik Paşa 1877’de ilk önemli Türkçe sözlük olan “Lehçe-i Osmani”yi yazmış, daha gelişmiş bir sözlük olan Şemseddin Sami Bey’in “Kamus-i Türki”

¹²¹⁹ Kili ve Gözübüyük, **Türk Anayasa...**, s.27.

¹²²⁰ Sadrettin Celal Antel, “*Tanzimat Maarifi*”, **Tanzimat I**, (Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle), İstanbul, Maarif Matbaası, 1940, s.461.

¹²²¹ Rukiye Akkaya Kia, “*1876 Kanuni Esasi 18. Maddesi Üzerine*”, **Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XV, S. 3-4, 2011, s.37.

¹²²² Mardin, “*Tanzimat ve...*”, s. 282.

sözlüğü 1901’de yayınlanmıştır. Bu dönemde artık resmi yazışma dilinin sadeleşmesi, alfabenin değişmesi, Türkçenin Arapça ve Farsça sözcüklerden arındırılması gibi konularla dil siyasi bir sorun olarak tartışılmaya başlandı. Cemaleddin Afgani, İslam halklarının yaşayabilmesi için sahip olması gereken ulusal bilincin dil ile sağlanabileceğini savunmuş, Genç Türkler Türkçenin ulus dili olmasının milletin varlığını sürdürmesi için hayati olduğunu düşünmeye başlamışlardır¹²²³.

Devletin eğitim sistemini yayması ve reformcuların çalışmalarının halk tarafından anlaşılması için dil önemli bir basamaktı. Osmanlıcılık toplumun eğitim sisteminin dengeli bir bütünlük içinde olmasını öngörüyor, devlete bağlılığı sağlamak için dil ve tarih kurumlarıyla imparatorluk hakkında geniş bilgi vermek hedefleniyordu¹²²⁴.

Birbirini izleyen süreçlerde yayınların artması, gazeteciliğin gelişmesi, yazı dilinin sadeleşmesi, Avrupa etkisiyle gazetecilerin kendilerini toplumu yönlendiren ve öğretici ve reformcu bir çizgiye taşımaları Türkçenin daha çok kullanılmasını sağlamıştır. Şemseddin Sami ve Necip Asım liderliğinde 1890’lardaki yazı şekillerini değiştirme gayretleri ile başlayan dil reformu tartışmaları sürerken Türkçenin, Arapça ve Farsçanın etkisi ile özünü yitirdiği ve sadeleştirilmesi gerektiği de fark edilmiştir. Şemseddin Sami’nin 1901’de çıkardığı sözlük¹²²⁵ dil reformu için büyük önem taşımış, İmparatorluğun temellerinden biri olarak görülen Müslüman birliği için bir sembol olarak görülen Arap alfabesi ise Türk kültür mirasını kaybetme korkusu ile hemen terk edilmemiştir. 1894 yılında yaygın olmayan Arapça ve Farsça kelimelerden arınmış bir Türkçe ile hazırlanmış ders kitapları ile eğitim verilmesi için bir ferman çıkarılmıştır¹²²⁶.

XIX. yüzyılın sonundan itibaren Türk dilini Türk milletinin kültür, gelenek, ahlak, hatıra, menfaat gibi öğelerinin temel yapısı ve Türk milletinin önemli bir çimentosu kabul eden bir edebi çevre oluşmuştur. Türk kimliği duygusu, Avrupa’daki Türkoloji’nin de etkisiyle, Osmanlı’daki küçük bir yayımcı, edebiyatçı ve aydın grubun, Türk dili ve tarihine önem vermesiyle güçlenmeye başlamıştır. Birçok aydın milli bir edebiyat için milli bir dilin gerektiğini savunmuştur. Türkçecilerin ilk

¹²²³ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.130.

¹²²⁴ Kushner, **a.g.e.**, s.s. 109-142.

¹²²⁵ Bilge Ercilasun bu yazıyı Necip Asım’ın yazdığını kabul etmektedir. Bkz: Bilge Ercilasun, “*Orhun Abideleri Hakkında Türkiye’deki İlk Bilgiler*”, **3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, 409-422.

¹²²⁶ Kushner, **a.g.e.**, s. 123.

örgütlenmesi olarak 1908’de aralarında Ahmet Mithat, Necip Asım, Veled Çelebi, Bursalı Tahir Bey gibi isimlerin olduğu “Türk Derneği” kurulmuştur¹²²⁷. Ayrıca Selanik’te 1911’de çıkan Genç Kalemler dergisinde, Osmanlıcanın sadeleştirilmesini ve araştırılmasını savunan Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Ali Canip gibi kültür alanında Türklük bilincine sahip yazarlar konuşma dilini yazı diline yaklaştırmayı amaçlayan “*Yeni Lisan Hareketi*” ile milli dil yaratmayı amaçlamıştır. Ulusal edebiyatın ulusal dille kurulabileceğini ve ulusal dil olarak İstanbul Türkçesinin kabul edileceğini, yazı ve konuşma dilinin aynı olması gerektiğini, Türkçe ilim dilinin geliştirileceğini savunmuşlardır¹²²⁸. Balkan yenilgilerinden sonra Türk Yurdu içinde daha da radikalleşen akım 1914’ten sonra dernekleri, kadroları, militanları, yayın organları, edebiyatı olan, örgütlü bir milliyetçiliğe dönüşmüştür. Dilin, halkçılığın merkezine yerleşmesiyle Türkçülük, kültürel açıdan milliyetçiliğin başlıca unsuru haline gelmiş, Yakup Kadri, Refik Halit, Reşat Nuri, Halide Edip, Faruk Nafiz gibi Türk edebiyatının seçkin isimleri sadeleşmiş dille eserler vermiştir¹²²⁹.

Anadolu’da Türkçüler Türk olmayan unsurlara karşı savunmacı bir yaklaşımla Anadolu’nun Türk olduğunu ispat etmek zorunda kalmışlar, yazar ve şairlerin desteği ile Türkçede araştırmalar ve düzenlemeler yaparak, Türkçe eserler vererek Türk kültürünü ortaya çıkarmaya gayret etmişlerdir. Bunlara örnek olarak verebileceğimiz Namık Kemal’in “Vatan Yahut Silistre” piyesi, Türk Yunan Savaşı sırasında Mehmed Emin’in hem Türkçüler hem de Yeni Edebiyatçılar arasında dil reformu için büyük bir adım olarak değerlendirilen Arapça Aruz yerine Türkçe hece veznini kullandığı “Türkçe Şiirler”i büyük heyecan ve yankı uyandırmış eserlerdir¹²³⁰.

Var olan bir dilin sadeleştirilerek ulus devletin dili olarak benimsenmesi şeklinde gelişen dil yenilenmesi, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde hem Türkler hem de gayrimüslimler arasında yaygın kullanılan Türkçe ile şekillenmiştir. Matbaanın yaygınlaşması ve yayıncılığın artmasıyla gazetelerin satılması için halkın kullandığı dil ile yazma gerekliliği ortaya çıkmıştır. Türkçülük politikalarının oluşturduğu ortamda dili sadeleştirme gayreti sadece içlerinde Şemseddin Sami, Şinasi, Ziya Paşa, Ali Suavi, Ahmet Mithat Efendi ya da Ömer Seyfettin gibi isimlerin de olduğu aydın çevrelerinde görülen bir çaba değil aynı zamanda bir iktidar politikası

¹²²⁷ Oba, *Türk Milliyetçi...*, s.207-238.

¹²²⁸ Vatandaş, *Ulusal Kimlik...*, s.164-198.

¹²²⁹ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esas...*, s.13.

¹²³⁰ Kushner, *a.g.e.*, s.s. 83-145.

haline de gelmiştir. Dilbilim çalışmaları Türk unsura milli kültürünü anlatma ve milli kimliğini tanıtmaya çabasına dönüşmüş, daha sonra bu çaba Jön Türklerin ulusal kimlik oluşturma ve milliyetçilik çalışmalarına dönüşmüştür¹²³¹.

Edebi tarihimizde 1911’de Genç Kalemler’in çıkması¹²³² ve Yeni Lisan hareketinin başlaması¹²³³, Kurtuluş Savaşının kazanılması, yeni devletin kurulması ve Cumhuriyetin ilanı süreci *Milli Edebiyat* dönemidir¹²³⁴. Bu dönemde Arapça, Farsça ya da Fransızca gibi yabancı unsurlardan arındırılmış saf bir Türkçe ile yazılan, halkın sevinç ve üzüntülerini işleyen, tercüme değil telif; taklit değil orijinal eserler ile Türklük kavramını yücelten, Türk kültürünü anlatan, saf bir Türk dili ve kültürünü oluşturmaya çalışan milliyetçi bir edebiyat hedeflenmiştir. Türk Yurdu derneğinin çıkardığı dergi Türkçülük ideolojisine sahip gençleri Ziya Gökalp çevresinde toplamıştır¹²³⁵. Dönemin önemli isimlerinden Fuad Köprülü de yazı ve şiirleri ile *Yeni Mecmua*’da milli edebiyat temasını işlemiştir.

Selanik’in işgali ve İttihat ve Terakki’nin İstanbul’a taşınmasının ardından Ömer Seyfettin dışındaki *Yeni Lisan*’cılarının çoğu da İstanbul’a gelmiştir. Ömer Seyfettin, Türkçülük ile Turancılığın birbirine karıştırılmaması gerektiğini savunmuş, Turancılığı bir ideal, Türkçülüğü Türkiye coğrafyasında yaşayan milletle ilgili bir kavram olarak değerlendirmiştir. İttihat Terakki ile görüş ayrılığına düştüğü Türkçülük kavramında milliyetçilik teorilerinden ilkçi (özcü) yaklaşımla, şanlı bir tarih ile genç kuşakların milli bilinçle donatılmasını istemiştir. Ona göre lisan, kültürü oluşturan en önemli unsur ve Türklere milli varlıklarını duyurmanın ilk şartıdır. *Forsa, Yalnız Efe, Başını Vermeyen Şehit, Kütük, Ferman, Pembe İncili Kaftan* gibi hikayelerle milli hisleri uyandırmak istemiştir¹²³⁶. Dilin sadeleştirilmesi için gayret etmiştir çünkü ona göre “Türklük Mefkuresi” lisan sevgisi, millet ve din sevgisi ile vatan sevgisinden

¹²³¹ Mardin, *Jön Türk...*, s.62.

¹²³² Georgeon, *Osmanlı Türk...*, s.34; Ayrıca Bkz: David Kushner, *The Rise of Turkish Nationalism 1876-1908*, Londra, 1977; Ergün Yıldırım, “*Küreselleşen Dünyada Milliyetçilik*”, *Doğu Batı Dergisi*, S.38, 2006, s.s.181-202; Vatandaş, *Ulusal Kimlik...*, ss.174-189; Emin Özdemir, *Dil Devrimimiz*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1980 s.27.

¹²³³ Oba, *Türk Milliyetçi...*, s. 213; Yusuf Ziya Öksüz, *Türkçe'nin Sadeleşme Tarihi: Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi*, Ankara, 1995.

¹²³⁴ “Milli Edebiyat” terimini ilk kullanan “Âtî-i Edebîmiz” başlığıyla Genç Kalemler dergisinde Ali Canip (Yöntem) olmuştur Bkz: Ali Canip, “*Âtî-i Edebîmiz*”, *Genç Kalemler*, C. 1, Nr: 11 - (3), Aralık 1910’dan akt: Muharrem Dayanç, “*Milli Edebiyat Dönemi, Milliyetçi Edebiyat ve Milli Edebiyat Kavramı Üzerine Düşünceler*”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2012, s.s. 91-103.

¹²³⁵ Ümit Kurt, “*1911-1916 Arası Dönemde Türk Yurdu Dergisinde Türk Milli Kimliğinin İnşası*”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı:232, Nisan 2013 s.46.

¹²³⁶ A. Ömer Türkes, “*Milli Edebiyattan Milliyetçi Romanlara*”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, Cilt: IV, Ed: Tanıl Bora, Murat Gültekinçil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 812.

besleniyordu. Dil milli olmalı, yazı dili ile konuşma dili aynı olmalı ve edebi dil halktan kopuk olmamalıdır¹²³⁷.

İlkçi yaklaşıma bir başka örnek de Ercüment Kuran tarafından VIII. yüzyılda Türklerde milli şuurun ilk belirtisi olarak kabul edilen Göktürk Hakanı Bilge Han'ın ölümünden sonra oğlunun diktirdiği kitabedeki “*Ey Türk Milleti, üstte gök yıkılmaz, altta yer delinmezse, devletini, töreni kim bozabilir?*”¹²³⁸ ifadeleridir.

Şanlı bir geçmişin yaratılmasına uygun bu örnek yanında edebiyatımızda hanedan soyuna yönelik övgü ve efsaneleştirilmelerle de ilkçi yaklaşım örnekleri olmuştur. Osmanlı Devleti'nde tarihi oldukça gerilere götüren efsane ve masallar yaratılmıştır. Bazı devlet ve vilayet salnamelerinde örneklerini gördüğümüz efsanelerden birinde Osmanlıların kökeni Hazreti Nuh'tan Âdem ve Havva'ya kadar götürülmüş, Osmanlı hanedanının “*uzmanların araştırmalarına göre dünyadaki en eski hanedanlardan biri olduğu ve sonsuza kadar süreceği*” ifade edilmiştir¹²³⁹.

XIX. yüzyılın sonlarında başlayan siyasal, ekonomik ve toplumsal sarsıntılar sonucunda tepkisel olarak gelişen milliyetçi anlayış dil konusunda millileşme politikasını yer isimlerini değiştirerek de uygulamıştır. Enver Paşa'nın 5 Ocak 1916 tarihli yayımladığı talimatnamede Osmanlı Devleti'nde Ermenice, Rumca ya da Bulgarca gibi gayrimüslim milletlerin dilleri ile anılan vilayetler, sancaklar, kasabalar, köyler, dağ ve nehir adlarının Türkçeleri ile değiştirilmesine karar verilmiştir¹²⁴⁰. Milli Mücadele döneminde ve Cumhuriyet dönemlerinde de yer adlarının Türkçeleştirilmesine devam edilmiştir.

Mustafa Kemal dil ve ulusu birbirinden ayrılmaz öğeler olarak görmüş, “Türk dili Türk Milleti'nin kalbidir, zihnidir¹²⁴¹” ifadeleri ile dile verdiği önemi belirtmiştir. Harf devrimi ile dili canlandırmayı, uygarlaşmayı ve uluslaşmanın hızlanmasını amaçlamıştır. 1928'de yaptığı bir konuşmada Dil Devrimi ile ilgili şunları söylemiştir;

Çok işler yapılmıştır. Ama bugün yapmak zorunda olduğumuz, son değil, lakin çok gerekli bir iş daha vardır: Yeni Türk harflerini çabuk öğrenmelidir. Türk harflerini her yurttaş, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu yurtseverlik ve ulusseverlik ödevi biliniz. Bu ödevi yaparken düşününüz ki, bir

¹²³⁷ Konu ile ilgili bilgi için bkz: Ömer Seyfettin, **Bütün Eserleri 13- Dil Konusunda Yazılar**, Hz: Muzaffer Uyguner, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999. Ayrıca Bkz: **Bütün Eserleri 16-Türklük Üzerine Yazılar**, Hz: Muzaffer Uyguner, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993; **Türklük Ülküsü**, Türk Kültür Yayınevi, İstanbul, 1977.

¹²³⁸ Ercüment Kuran, **Türk Çağdaşlaşması: Çileli Bir Yolda İlerleyiş**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997, s. 204.

¹²³⁹ Salname-i Vilayet-i Hüdavendigâr, 1303, ss. 110-133'ten aktaran Deringil, **İktidarın Sembolleri...** s.s. 40-41.

¹²⁴⁰ **BOA**, DH.İ.UM, Yer: 48-17, H 05.09.1333.

¹²⁴¹ İnan, **Medeni Bil...**, s. 19.

*ulusun, bir sosyal topluluğun yüzde onu, yirmisi okuma yazma bilir, yüzde sekseni bilmezse bu ayıptır. Bundan insan olarak utanmak gerektir. Bu ulus utanmak için yaratılmış bir ulus değildir. Övünmek için yaratılmış, tarihi övünçlerle doldurmuş bir ulustur. Fakat ulusun yüzde sekseni okuma yazma bilmiyorsa bu yanlış bizde değildir. Türkün karakterini anlamıyarak kafasını birtakım zincirlerle saranlarındır. Artık geçmişin yanlışlarını kökünden temizliyeceğiz. Yanlışların düzeltilmesinde bütün yurttaşların çalışmasını isterim. En çok bir yıl, iki yıl içinde bütün Türk toplumu yeni harfleri öğrenecektir. Ulusumuz yazısıyla, kafasıyla bütün uygarlık dünyasının yanında olduğunu gösterecektir.*¹²⁴²

Bir başka konuşmasında “Büyük Millet Meclisi’nin kararıyla Türk harflerinin katiyet ve kanuniyet kazanması, bu memleketin yükselme mücadelesinde başlı başına bir geçit olacaktır¹²⁴³” sözleriyle dilin gelişmeyle ilgisini ifade etmiştir. 1 Kasım 1928’de Dil Encümeni’nin çalışmaları sonucunda Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkındaki Kanun kabul edilmiştir.

12 Temmuz 1932’de Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuş II. Meşrutiyetten beri süregelen Genç Kalemler dergisi etrafında gelişen dilin Türkçeleşmesi hareketi dil çalışmalarına merkezi bir zemin hazırlamıştır. 26 Eylül 1932’de cemiyetin I. Dil Kurultayı yapılmıştır¹²⁴⁴. Kurultayda kabul edilen yedi maddelik çalışma planı şöyledir:

1. Türkçenin gerek Sümer, Eti gibi en eski Türk dilleriyle, gerek Hint-Avrupa, Sami denilen dillerle mukayesesi yapılmalıdır.
2. Türkçenin tarihi, inkişafı aranmalı, mukayeseli grameri yazılmalıdır.
3. Türk lehçelerindeki kelimeler derlenerek lehçeler lügati, sonra esas Türk lügati, ıstılah lügati, Türk sarfı (gramer), nahvi (sentaks) tez elden yapılmalıdır. Sarf, nahiv ve lügat yapılırken, ıstılah (terim) konurken Türkçenin bütün lahikalarının (eklerinin) araştırılmasına, bu lahikaların ve edatların dilimizin bütün ihtiyaçlarına yetecek surette işlenilmesine ehemmiyet verilmelidir.
4. Türkçenin tarihi grameri yazılmalıdır.
5. Şark ve Garp memleketlerinde çıkan Türk dili hakkındaki eserler toplanmalı, bu eserlerden lazım olanları dilimize çevrilmelidir.
6. Cemiyet gerek kendisinin gerek dışarıda Türk dili işleriyle uğraşanların tetkiklerini bir mecmua ile neşretmelidir.
7. Memleket gazetelerinde dil işlerine hususi bir yer verilmelidir.¹²⁴⁵

¹²⁴² Sami N. Özerdim, **Yazı Devriminin Öyküsü**, TDK Yayınları, Ankara 1978, s.s. 10-11.

¹²⁴³ **Atatürk’ün Söylev ...**, s. 378.

¹²⁴⁴ Hüseyin Sadoğlu, **Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 238.

¹²⁴⁵ Birinci Türk Dil Kurultayı Akt: Sadoğlu, **Türkiye’de Ulus...**, s. 241.

Zafer Toprak'ın tespitine göre Atatürk'ün kültür devriminin üç ögesi "*Harf Devrimi, Türk Tarih Tezi ve Dil Devrimi*"dır¹²⁴⁶. Türk Dili Tetkik Cemiyeti¹²⁴⁷ 1934 yılında Türk Dili Araştırma Kurumu ve 1936 yılında Türk Dil Kurumu adını almış, 1936 yılındaki kurultayda Atatürk'ün çok ilgilendiği, Türkçenin güneş dil özelliklerine sahip olduğunun ve tüm dünya dillerine kaynaklık edebileceğinin savunulduğu Güneş Dil Kuramı¹²⁴⁸ kabul edilmiştir¹²⁴⁹. Türk Tarih Tezi gibi bu tezin de bilimsel olarak temellendirilmesi güçlüklerle dolu olsa da amacı Türk ulusunun yüceltilmesi ve Batı toplumları ile aynı kökenden geldiğinin gösterilmesidir¹²⁵⁰.

Türk Dili Tetkik Cemiyeti 18 Ağustos 1934'te II. Dil Kurultayını yapmış, Türk dilini yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarmak ve dilde özleştirmek için yabancı kelimeleri ayıklayarak yerine Türkçe karşılıklar bulma konusunda oldukça ilerlemiştir¹²⁵¹. Böylece kent ve Osmanlıca'yı anlamakta güçlük çeken köy arasında dilin sebep olduğu ayrımlar azaltılmak istenmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'na kadar gelinen süreçte Doğu Avrupa'da öne çıkan milliyetçilik anlayışı ile baskın milletin azınlıklar üzerinde hâkim olduğu ulus devlet modeli gelişmiştir¹²⁵². Özbudun 1930'larda Avrupa'da hâkim olan otoriter ırkçı milliyetçiliklere nazaran Kemalist ulusçuluğun hukuksal kültürel yönünün ağır bastığını belirtir¹²⁵³. Kemalizm ideolojik anlamda pragmatist bir gelişme göstermiş ve kendine özgü bir model geliştirmiştir¹²⁵⁴. Dil alanında yapılmak istenen millileşme hareketleri zaman zaman aşırılıklara varan, çeşitli çevrelerde ırkçı olduğu iddia edilen uygulamalarla Türk milletinin kendi dilini, kültürünü korumasını telkin etmiştir. Atatürk'ün millet tanımında ırkın yeri olmadığı gibi dil birliğinin sağlanmasında da

¹²⁴⁶ Zafer Toprak, "*Eugene Pittard, Antropoloji ve Türk Tarih Tezi*", **Toplumsal Tarih Dergisi**, Sayı: 206, İstanbul, 2011, s. 16.

¹²⁴⁷ **Birinci Türk Dili Kurultayı Tezler, Müzakere Zabıtları**, Maarif Vekaleti, İstanbul, 1933, s. III., "CHP Genel Sekreterliği tarafından Halkevi Başkanlıklarına yazılan 4.6.1936 tarih ve 5/782 sayılı yazı" **BCA** Fon K.490.01, Yer No:3.12.38'den akt: İsmail Özer, "*Türk Modernleşmesinde Halkevleri Ve Diyarbakır Halkevi Örneği*", Yayımlanmamış Doktora Tezi, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı**, Ankara, 2010, s.271.

¹²⁴⁸ Geniş bilgi için Bkz: Ömer Demircan, "*Güneş Dil Teorisi*", **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, İstanbul, 8/ 1998; Şenol Durgun, **Ulus İnşası ve Milliyetçilik**, Binyıl Yayınevi, Ankara 2014, s.116.

¹²⁴⁹ Zürcher, **Modernleşen Türkiye...**, s.281.

¹²⁵⁰ Aytürk, "*Türk Dil Milli...*", s.s. 93-108.

¹²⁵¹ Sadoğlu, **Türkiye'de Ulus...**, s.s. 245-246.

¹²⁵² Soner Çağaptay, "*Kim Türk Kim Vatandaş? Erken Cumhuriyet Dönemi Vatandaşlık Rejimi Üzerine Bir Çalışma*", (Çev. Perma Hazbay), Toplum ve Bilim, 98 Güz, Birikim Yayıncılık, İstanbul. ss. 166-185. 2003, s. 167.

¹²⁵³ Özbudun, "*Milli Müca...*", s.s. 63-70.

¹²⁵⁴ Ernest Gellner, **Milliyetçiliğe Bakmak**, Çev. Simten Coşar, Saltuk Özertürk ve Nalan Soyarak, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 126.

bütün vatandaşları kapsayan bir yenileşme hedeflenmiştir. Faşizmin yükselişi ile artan ırkçı saldırılara karşı tarih ve dil aracılığı ile Türk kimliği oluşturmak ve o günkü dünya konjonktürü içinde Batı'ya ancak onun silahı ile cevap vermek istenmiştir.

Atatürk dilin sadeleşmesi konusunda aydın ve yazarların dikkat ederek halka ışık tutmalarını istemiştir. *“Türk dilinin sadeleştirilmesi, zenginleştirilmesi ve kamuoyuna bunların benimsetilmesi için her yayın vasıtasından faydalanmalıyız. Her aydın, hangi konuda olursa olsun yazarken buna dikkat edebilmeli; konuşma dilimizi ise ahenkli, güzel bir hale getirmeliyiz”*¹²⁵⁵

Yeni kelimeler halk arasında hızla yayılmış, basında birçok Dil Bayramı yazıları çıkmıştır. Vakit Gazetesindeki haber dilde sadeleşme çalışmalarının etkisini göstermesi açısından önemlidir:

*Dil Bayramını öze dönüşün, kendi içine kavuşmanın bayramıdır. Öz dile dönüş ülkü ve bir topluluğun dileği halini aldıktan sonra artık üslup bahsini anlatış yönlerini de konuşmak çağına gelmiştir denilebilir. Öz dil (şuurun) ta kendisidir. Dikkat ediniz ne zaman samimi iseniz ana dilinizle konuşursunuz. Buna bütün edebiyat tarihi, divanı edebiyat şahittir. Yabancı diller tarafından kafaları zapt edilen şairler samimileştikleri anda derhal ana dille yazmışlardır. (...) Dilden dilin samimiyetini bozan bütün yabancılıklar süpürülürken anlatış tarzımızda da değişiklik başlayacağını kabul etmek gerekir. (...) Osmanlı edası ile öz Türkçeye söz söyletmek onu samimilikten, onu özlükten çıkarmak olur. Osmanlı edebiyatı kat kat katmerli etekliler, cins cins kürkler, çeşit çeşit hacı yağından, kotiye kadar her kokudan sürünen allıklı, rastıklı, ladenli, pudralı bir kıyafet içinde idi. (...)”*¹²⁵⁶

28 Eylül 1934 tarihli Hakimiyeti Milliye gazetesindeki ‘Dil Bayramı’ adlı yazı dilin önemini şöyle belirtmiştir:

*Dil bayramı, biraz da istiklal bayramı demektir. Bir milletin dilden daha sağlam kökü yoktur. Son asırda mahkum milletlerin istiklal davaları, dil davaları olarak başlamıştır. Bugün de bir milleti tam mahum etmek isteyenler, o milleti kendi dili ile okumaktan yazmaktan ve kültürlenmekten menetmektedirler. (...) Osmanlı dili Osmanlı milleti kadar uydurma, yapma ve zorlama idi. Büyük bir milletin ilk damgası, sarfı, nahvi ve edebiyatı ile müstakil bir dili olmaktır. (...) Türk kurtuluş davasının, dil ve sanatı bir yanda bırakarak, kuru ve maddi bir hareket olarak devam etmesine imkan yoktu. Şuurun açık yolu dil ve sanattır. Gazi inkılabı Türk Milleti’nin dilini kurtarmadıkça benliğine işlememiş olacaktı. (...) şunu da söylemeliyiz ki Türk varlığına inanmanın ilk şartı Türk dilinin varlığına inanmaktır. (...)Dil Bayramını bilhassa sanat ve edebiyatta kutlarız. Çünkü bütün dilleri ölümden kurtaran, veya uyandırıp diriltten onlardır. Sanat ve edebiyat geçen senelere kadar Türkçeye inanmazdı. Şimdi Türkçeden başkasına inanmıyor”*¹²⁵⁷

Dahiliye Vekâlet’inin 10 Kasım 1934 tarihli yazısında Atatürk’ün son nutuklarında kullandığı öz Türkçe kelimelerin örneklerinin nahiyelelere kadar

¹²⁵⁵ Afet İnan, *Atatürk ve Dil Bayramı, Atatürk’e Saygı*, TDK Yayınları, 1938, s.54.

¹²⁵⁶ “Öz Dil ve Güzel Dil”, *Vakit*, 28 Eylül 1934.

¹²⁵⁷ *Hakimiyeti Milliye*, 28 Eylül 1934.

dağıtılarak yaygınlaştırılması, dilin yabancı kelimelerden arındırılarak yazı yazan memurların bu kelimeleri yazılarda kullanılması istenmiştir¹²⁵⁸. Atatürk ayrıca dil ile milli birlik arasındaki bağın önemi üzerinde durmuş, dilde sadeleştirmenin yeni rejimin ideal vatandaşını yaratmadaki önemini birçok kez ifade etmiştir; dili sadeleştirmeye ilgili sözleri milli his oluşmasındaki dilin rolünü açıkça ifade etmektedir. “*Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması, millî hissin gelişmesinde başlıca etkidir. Türk dili, dillerin en zenginlerindendir; yeter ki bu dil, şuurla işlensin. Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır*”¹²⁵⁹”.

Türkçe ile ilgili bir konuşmasında milletin ancak dil sayesinde değerlerini koruduğunu söylemiştir.

Türk milletinin dili Türkçedir. Türk dili dünyada en güzel, en zengin ve en kolay olabilecek bir dildir. Onun için her Türk, dilini çok sever ve onu yükseltmek için çalışır. Bir de Türk dili Türk milleti için kutsal bir hazinedir. Çünkü Türk milleti geçirdiği nihayetsiz felâketler içinde ahlâkını, an’anelerini, hâtıralarını, menfaatlerini, kısacası bugün kendi milliyetini yapan her şeyin dili sayesinde muhafaza olunduğunu görüyor. Türk dili, Türk milletinin kalbidir, zihnidir”¹²⁶⁰

Atatürk dili ulusal kimlik oluşturma sürecinde en önemli etken olarak görmüş, Tevhid-i Tedrisat temel eğitimi ve Türkçeyi zorunlu hale getirmiştir. Ortak bir geçmiş ve birlikte yaratılmış tarihin kitleleri birleştirmesini, bir milletin üyeleri arasında milli ahlak, duygu ve heyecanın ortaya çıkmasını ve kökleşmesini sağlayan en önemli unsurun ortak dil olduğunu belirtmiştir. Atatürk’ün yaratmak istediği ırkçılığa ve ayrımcılığa dayanmayan, demokratik, laik bir ulus devletin hayata geçirildiği ulus anlayışı, bütün etnik kökenleri Türk ulusu üst kimliğinde birleştiren bir yaklaşımdır. Bu anlamda en önemli temeli oluşturan Türkçe’nin ortak dil olması hem ulusun varlığını hem de ulus birliğini sağlayan önemli bir sembol olmuştur¹²⁶¹.

Cumhuriyetin edebiyat alanında gerçekleştirmek istediği inkılaplar, yeni lisanla yapılan milli edebiyata yeni bir isim bulmayı gerektirmiştir. Dönemin şartları gereği Almanya, Rusya, Fransa gibi inkılaplar sürecindeki ülkelerde de benimsenen

¹²⁵⁸ BCA, Fon K.180.09, Yer No:04.24.08, 10 Kasım 1934.

¹²⁵⁹ Zeynep Korkmaz, “Atatürk ve Milli Dil Anlayışı”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar I**, Atatürk Kültür, Dil, Tarih, Yüksek Kurumu Yayınları, 1995, s.732.

¹²⁶⁰ İnan, **Medeni Bilg...**, s. 352.

¹²⁶¹ Mehmet Emin Elmacı, “*Türk Vatandaşı Yaratma Sürecinde İzmirli Museviler ve Türkçe Konuşma*”, **İzmirli Olmak Sempozyum Bildiri Kitabı (22-24 Ekim 2009)**, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2010, s.s.317-352.

*İnkılap Edebiyatı*¹²⁶², Cumhuriyetin edebi alanda yeni devletin yeni kurumlarıyla varlığını ispat ve kabul ettirmek için izlediği yeni politika olmuştur. Dil ve Tarih Cemiyetleri kurulmasının yanında *Ülkü* ve *Yeni Türk* gibi resmî dergiler yanında *Varlık* gibi özel olsa da resmî ideolojiyi benimsemiş dergiler yayınlanmış, halkevleri açılarak dergiler çıkarmış, milli bilinç içerikli piyesler sergilenmiş, Cumhuriyet Halk Partisi de genelgeler yayınlayarak halk edebiyatı inşa etmeye gayret etmiştir. Devlet tarafından bazı halk kitapları, örneğin *Karagöz*, inkılabın değerlerini işleyecek şekilde modernleştirilmiştir¹²⁶³.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın imzası ve Matbuat Umum Müdürlüğü aracılığı ile 11 Mayıs 1937 tarihinde yayımlanan bir genelge ile dönemin yazarları var olan halk hikayelerini modernleştirmeye çağırılmıştır. Her konuya ve ortama uyan tek tip ünlü Miki Maus karakteri gibi Köroğlu, Nasreddin Hoca, Aşık Garip ya da Mecnun gibi halka mal olmuş karakterleri Türk İnkılabına uygun telkinler yapan mecralar içinde yaşatmak istenmiştir¹²⁶⁴. Halk kitaplarının yazılmasından sonra seyyar kitapçılar aracılığı ile Anadolu'nun en uzak köylerine kadar ulaştırılıp satılmıştır. Bu da Cumhuriyetin vatandaş yaratma faaliyetlerinde sadece şehirli halka değil köylere kadar ulaşma politikasının bir ifadesidir.

6.1.1. Alfabe Değişikliğinin Uluslaşmaya Katkısı

Türklerin İslamiyet'ten sonra kullanmaya başladıkları Arap alfabesinin Latin alfabesiyle değiştirilmesi, Arapça Farsça karışımı olan devlet dilinin halk tarafından anlaşılır hale getirilmesi ve okuryazar sayısının artması XIX. Yüzyıl Osmanlı modernleşme çabaları içindedir. Yazı dilinde gündeme gelen ilk değişiklik devletin resmî belgelerde kullandığı dili sadeleştirilmesiyle başlamıştır¹²⁶⁵. Tanzimat'la birlikte ferman ve beyannamelerin halkın anladığı açık ve anlaşılır bir dille yazılması gerekliliği; maliye, adliye gibi kurumlardaki memur ihtiyacını karşılayacak Tanzimat

¹²⁶² 'İnkılap Edebiyatı' terimi ilk kez Eflatun Cem (Güney) tarafından Kadro dergisinde "*İnkılap Edebiyatı*" adlı yazısında kullanmıştır. Bkz: Selçuk Çıkla, "*İnkılap Edebiyatı*", **Hece Dergisi**, S.90/91/92, 2004, s.s.435-441.

¹²⁶³ Boratav bu modernleştirmeyi eleştirmiş, halk kitaplarının propaganda eseri olamayacağını, bu eserlerin amaçlarının eğlence olduğunu belirtmiştir. Bkz: Pertev Naili Boratav, **Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği**, Adam Yayınları, İstanbul, 1988, s.167.

¹²⁶⁴ Ulus Devlet oluşma sürecinde edebiyat alanındaki gelişmeler için bkz: Boratav, **Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği**, s.167.

¹²⁶⁵ Sadoğlu, **Türkiye'de Ulus...**, s.66-67.

Bürokrasisi yazı dilini bilen, yetişmiş kâtip bulmakta yaşanan zorluk nedeniyle, bugün matbu olarak bilinen; daha kolay okunabilen yazı biçimine geçilmiştir.

Matbaada Arap harflerini kullanmanın zorlukları alfabe tartışmalarının yoğunlaşmasına neden olmuş¹²⁶⁶, II. Meşrutiyetle yoğunlaşan Türkçülük akımının da etkisiyle dilde sadeleşmeyi savunan görüşler ortaya çıkmıştır¹²⁶⁷. Meşrutiyetin yarattığı özgürlük ortamında dilde sadeleşme dışında alfabe tartışmaları da üç görüş etrafında toplanmıştır. Bunlardan biri Arap yazısını Türk fonetiğine uyacak biçimde ıslah etmeyi savunurken, diğer görüş bunun çok zor olduğunu ve doğrudan Latin harflerinin kullanılması gerektiğini savunmuştur. Üçüncü görüşse İslamiyet'ten önce Türk yazısı olarak bilinen Uygur ya da Orhun yazısının alınması gerektiğini savunmuştur¹²⁶⁸.

Alfabe konusundaki tartışmalar Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in ilanından sonra da sürmüştür. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda ülke ekonomik, kültürel, sosyal anlamda geri kalmıştı. Okuryazar oranı nüfusun yüzde onunu geçmiyor, öğretmen bulmakta zorluk yaşanıyor, ilkokulu bitirmeyenler bile öğretmenlik yapıyordu. 1923'te İzmir İktisat Kongresinde görüşülmek istense de kongrenin ilgi alanına girmediği için reddedilmiş, 1924'te Millî Eğitim Bakanlığının bütçesi görüşülürken Şükrü Saraçoğlu Arap harflerinin Türkçeye uygun olmadığını dile getirmiştir¹²⁶⁹.

1927 'de kadınların % 4'ü, erkeklerin % 13'ü ve genel nüfusun % 8.16 okur yazardır. Bunun % 5-6'sı eski yazıyı bilen Türkler, diğerleri gayrimüslimdir. Kentlerde okur-yazarlık % 30, köylerde ise % 6 civarındadır¹²⁷⁰. Bu sayılar Arap harfleriyle eğitimin zorluğunu ve yeni harflerin uygulanmasının bir '*tabula rasa*' örneği gibi var olanı değiştirmek kadar zor olmayacağını göstermektedir.

Halifeliğin ve saltanatın kaldırılması ya da Cumhuriyetin ilanı gibi öncü devrimlerden biri olan harf devrimi çok kısa bir süre içinde gerçekleşmiştir. Alfabenin değişiminin aşamalı bir şekilde yapılmasını reddeden Mustafa Kemal Atatürk bunun

¹²⁶⁶ Ahmet Cevdet, "*Latin Hurufatı*", **İkdam**, 12 Mart 1926; Ayrıca Bkz: Yusuf Akçay, "*Osmanlı Dönemi Alfabe Tartışmaları Bağlamında Dr. İsmail Hakkı Bey ve Islah-ı Huruf Cemiyeti*", Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi, Nisan 2007, s.2.

¹²⁶⁷ Alfabe tartışmalarının bu dönemde yoğunlaşmasında 1926'da Bakü'de gerçekleşen I. Türkoloji Kongresinde Latin Harflerinin kabul edilmesi de etkili olmuştur. Bkz: Hasan Eren, **Dilde Birlik Yazıda Birlik, Dil ve Alfabe Üzerine Görüşler**, Atatürk Dil Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s.s.4-5.

¹²⁶⁸ Berkes, **Türkiye'de Çağdaş...**, s.541.

¹²⁶⁹ Sami N. Özerdim, **Yazı Devri...**, s.20.

¹²⁷⁰ İlhan Başgöz, Hovvard, W., **Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim**, Ankara, 1968, s.117-145.

ya üç ay içinde olacağını ya da hiç olamayacağını belirtmiştir. O'na göre bu değişimi zamana yaymak riskli bir iştir¹²⁷¹. Dil encümeninin¹²⁷² çalışmaları ile kısa bir hazırlık yapılmış olsa da Mustafa Kemal yurt gezilerinde kamuoyu yaratarak harf devrimini şekillendirmiştir¹²⁷³. Gezi süresince yaşadıklarını “*Yeni harflerin tatbikatını memleketin pek çok yerinde gördüm. Şehirlerde, köylerde, her yerde halk yeni harflerle okuyup yazmaya geçmiştir. Halk yeni yazının kolaylığından memnundur.*” sözleriyle ifade etmiştir¹²⁷⁴. Harf devriminin yapılışında Mustafa Kemal öncülüğünde ve rehberliğinde devletten millete, milletten meclise doğru bir yol izlenmiştir.

Harf devrimi için bizzat rehberlik yaparak halkı ortak bir amaç çerçevesinde birleştirmeyi ve ulusu arkasına alarak bürokrasiye ve muhalif çevrelere karşı kararlılığını göstermeyi amaçlamıştır. Gazi'nin kara tahta önündeki alfabeyi öğretirken çekilmiş fotoğrafının afişleri inkılabın yayılması için kullanılmıştır. Başöğretmenlik vasfıyla gittiği yurt gezilerinde yeni harfleri tanıtmış, memurları denetlemiş, halktan kişilere kara tahta başında yeni harflerle ders vermiştir. O'nun bu inkılabı sahiplenışı yeni alfabenin halk arasında Gazi Alfabesi adıyla anılmasını sağlamıştır. Yeni harfler için yarattığı kamuoyu sayesinde bu konuda gönüllü olmayan yönetici ve memurları baskı altına almıştır¹²⁷⁵.

Cumhuriyet, yaratmak istediği yeni toplumun temelini dil ve tarih konularında uluslaşma ile oluşturmuştur. Dil alanında Osmanlı Devleti aydınlarının yürüttüğü çalışmalar sürerken Cumhuriyet dönemi Batılılaşma girişimleri ile devam etmiştir. Kasım 1928'de Arap harflerinden Latin harflerine hızlı bir geçişin¹²⁷⁶, okuryazarlığı kolaylaştırmanın yanında, halk ve aydınlar arasındaki uçurumu azaltarak halkın ulus kavramı içine katılımının sağlaması, yeni rejimin güçlenmesi ve yeni ideolojinin yayılması için kitlelere ulaşmayı kolaylaştırması hedeflenmiştir. Yeni Türk harflerine

¹²⁷¹ Falih Rıfkı Atay, **Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981, s.64.

¹²⁷² Encümende Yakup Kadri, Falih Rıfkı, Hüseyin Cahit, Ruşen Eşref, Mehmet Emin gibi öncü isimler görev almıştır Bkz: Cengiz Dönmez, “*Atatürk ve Harf inkılâbı*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C:27, No:79, Ankara, Mart 2011, s.48.

¹²⁷³ 9 Ağustos 1928'de Sarayburnu'nda yapılan toplantıda inkılabı ilan etmiştir. Bkz: Ayşegül Şentürk, “*Harf İnkılâbının Yapılışı ve Uygulanışında Basının Rolü*”, **S.D.Ü Sosyal Bilimler Dergisi**, No:26, 2012, s.33; Atay, **Çankaya...**, s.442.

¹²⁷⁴ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, T.T.K. Basımevi, 1991, s.590.

¹²⁷⁵ Birol Caymaz, “*Alfabe Devrimi ve Millet Mektepleri*”, **Bilgi ve Bellek**, C.:9, S.:9, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s.s.140-162.

¹²⁷⁶ Atatürk encümenin teklif ettiği 5 yıllık kısa ve 15 yıllık uzun süreli kademeli geçiş tekliflerini kabul etmeyerek “*Gazetelerde yarım sütun eski yazı kaldığı zaman dahi, herkes bu eski yazılı parçayı okuyacaktır. Arada bir harp, bir iç buhran, bir terslik oldu mu, bizim yazı da Enver'in yazısına döner. Hemen terkolunuverir.*” demiş ve üç aylık bir geçiş süresi önermiştir. Bkz: Atay, **Çankaya...**, s. 440

geçişle Atatürk tüm vatandaşların okuryazar olmasını istemiş, halkın birbirine yeni harfleri öğretmesini istemiştir.

*Türk harflerinin kabulüyle hepimize, bu memleketin bütün vatanını seven yetişkin evlâtlarına mühim bir vazife düşüyor. Bu vazife, milletimizin toptan okuyup yazmak için gösterdiği şevk ve aşka fiilen hizmet ve yardım etmektir. Hepimiz, hususî ve umumî hayatımızda rast geldiğimiz okuyup yazma bilmeyen erkek, kadın her vatandaşımıza öğretmek için can atmalıyız. Bu milletin asırlardan beri hallolunmayan bir ihtiyacı birkaç sene içinde tamamen temin edilmek, yakın ufukta gözlerimizi kamaştıran bir muvaffakiyet güneşidir. Hiçbir muzafferiyetin hazırlarıyla kıyas kabul etmeyen bu muvaffakiyetin heyecanı içindeyiz. Vatandaşlarımızı bilgisizlikten kurtaracak bir sade öğretmenliğin vicdanî hazzı, mevcudiyetimizi doyurmuştur.*¹²⁷⁷

Yeni Türk harflerine geçişle birlikte resmî kurumlarda yeni harflerin kullanılması zorunlu tutulurken¹²⁷⁸ halkın bu harfleri kullanması için çeşitli çalışmalar yürütülmüştür¹²⁷⁹. Haftada iki gün Türkçe Gazete adındaki yeni harflerle basılan gazete çıkarılmış, yurt gezilerinde Yeni Türk Yazısı ile Kiraat adlı okuma kitabı dağıtılmış, İstanbul Valiliği kurs çalışmaları başlatmış, yeni harfleri gösteren levhalar asılmış, yeni daktilo üretilmesi, çeşitli ilanlar hazırlanması gibi çalışmalar yürütülmüştür¹²⁸⁰. 1934'te Başvekalet tarafından, uyarılara rağmen Arap harflerinin bazı resmi makamlara yazılan yazılarda kullanılmaya devam edilmesi üzerine, Anadolu Ajansına gönderilen bir yazı ile bundan sonra Arap harfleri ile gelecek herhangi bir yazının okunmadan yırtılıp atılacağı kamuoyuna duyurulmuştur¹²⁸¹.

Modernleşme hareketleriyle birlikte başlayan dilde sadeleşme çalışmalarının bir uzantısı olarak, Cumhuriyet Türkiye'si dil inkılabının adımını harf inkılabı ile atmıştır. Yapılan devrimler çeşitli eleştirilere yol açsa da on yıllardır aydınların verdiği mücadelelerin bir sonucu ve modernleşmenin gereği olarak, birbirine bağlı planlanarak gerçekleşmiştir.

6.1.2. İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi

Türk sekülerleşmesinde Cumhuriyet öncesi ve sonrasındaki sekülerleştirici pozisyonda bulunanlar farklı amaçlarla farklı araçlar kullanarak hareket etmişlerdir. Seküler; teolojik, felsefi, hukuki ya da kültürel bir kategori olarak kişinin ya da

¹²⁷⁷ Atatürk'ün Söylev..., C.1, s.436.

¹²⁷⁸ Yasemin Doğaner, "Elifba'dan Alfabe: Yeni Türk Harfleri", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C.2, S.4, s.s.27-44.

¹²⁷⁹ Millet Mektepleri ile ilgili geniş bilgi ilerleyen sayfalarda verilecektir.

¹²⁸⁰ **Cumhuriyet**, 21 Ağustos 1928.

¹²⁸¹ **BCA**, Fon K.30.10.0.0, Yer No:15.84.02, 28 Kasım 1934.

kurumun dine olan mesafesini ifade ederek dinden uzak anlamına gelmektedir. Sekülerizm ise modern, seküler dünya görüşüne dayanan ideolojinin adıdır. Sekülerleşme Türkçe'deki '*Dünyevileşme*' anlamıyla dinden uzaklaşma sürecini ifade etmektedir. Martin Luther tarafından ortaya atılan bir kavram olarak sekülerizasyon; dini kurumlara ait emlak, emval ve statülerin bu kurumların elinden alınmasıdır¹²⁸².

Dinin temelinde olmadığı halde zaman içinde kolektif hafızada dini çağrıştıran semboller olan şiar (çoğulu: şeair)¹²⁸³ için Hristiyanlıkta haç, vaftiz havuzu, çan, mum gibi örnekler verilebilirken Müslümanlıkta da takke, tesbih, sakal, bıyık ve en önemlisi ezan örneği verilebilir. Şeair dini bireysel alanın dışına kamusal alana çıkarır ve kendini görünür kılarak ait olduğu dinin varlığına işaret eder. Kurumsallaşmış bir din olan Hristiyanlıkta kıyafetin dışına büyük bir haç takarak dolaşmak bir psikoposoz özgü bir tavrken kurumsallaşmamış bir dinde, doğal olarak var olmamış bir otoritenin iznine bağlı olmadan kamusal yaşamda herkes tarafından kullanılmaktadır.

Hristiyanlıkta dini kurumların kültürel hafıza aygıtları; eğitim, sağlık ve hukuk gibi fonksiyonları elinden alınarak sekülerizasyon mümkün olmuştur. Kilise kültürel hafıza kaynakları olan yatılı okul, rahibelerin hizmet ettiği hastaneler, yetimhane ve bakımevleri gibi aygıtlarını kaybedince fonksiyonsuz kalmış, kolektif hafızadaki yeri de zayıflamıştır. Kültürel hafızada sahip olduğu aygıtları kaybeden dinin sekülerleşmesi hız kazanmıştır¹²⁸⁴.

İslamiyet'te kurumsallaşmış kültürel hafıza öğeleri olmadığı için sekülerleşme ancak şeair üzerinden yapılabilmektedir. Bu anlamda bireysel sekülerleşme için atılan ilk adım; dindarların şeair kullanımını din adamlarına terk etmesi için 2 Eylül 1925 günü çıkarılan kararname ile din adamı dışındaki insanların cübbe ve sarık giymesinin yasaklanmasıdır. Bir diğer kültürel hafıza örneği olarak kaligrafi açısından kullanılan İslamiyet'i çağrıştıran yazı dilinin değiştirilmesi de önemli bir hafıza öğesinin sekülerizasyonu olarak değerlendirilebilir¹²⁸⁵.

Din insanların yaşadığı problemleri çözmede kolektif paydaların en önemlilerinden biridir. Kolektif hafızayı etkileyecek ve bir meşruiyet kaybı yaratacak olan camiler Türkiye'de sekülerizasyonun gerçekleştiği önemli yerler olmuştur.

¹²⁸² Muhammet Tacettin Kutay, İsmail Çağlar, *Şeairin Sekülerizasyonu ve "Türkçe Ezan"*, **Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, 2016, Yıl 4, C.4, S.4, s.s.29-43.

¹²⁸³ "**ŞİAR**: Allah'a kulluk etmeye vesile olan, saygı gösterilmesi ve korunması gereken belli ibadet, işaret ve semboller anlamındaki terim" (**Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 2010, s.s. 123-124).

¹²⁸⁴ Kutay ve Çağlar, *a.g.m.*, s.s.31-32.

¹²⁸⁵ *A.g.m.*, s.s.29-43.

Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde millileşme anlayışı içinde dinin ve ibadet dilinin millileştirilmesi tartışmaları yaşanmıştır¹²⁸⁶. Ali Suavi ve Ziya Gökalp tarafından uluslaşma programında din ve dil bağlantısını Ziya Gökalp, Hayat dergisindeki Vatan şiirinde “*Bir ülke ki, camiinde Türkçe ezan okunur. /Köylü anlar manasını namazdaki duanın... /Bir ülke ki, mektebinde Türkçe Kur'an okunur. /Küçük, büyük herkes bilir buyruğunu Hüda'nın... /Ey Türk oğlu, işte senin orasıdır vatanın!*.” dizeleriyle dile getirmiştir¹²⁸⁷. Gökalp bütün dualarda, hutbelerde, din kitaplarında Türkçe'nin kullanılması gerektiğini savunmuş, dönemin aydınları Türkçe Kuran, namaz ve hutbe konularını gündeme getirmiştir¹²⁸⁸. Cumhuriyet'in ilk yıllarında toplumun çağdaşlaşması ve modernize edilmesi için Türkçenin ibadet dili olması amaçlanmıştır. Atatürk Türkçe ibadetin önemini ve gereğini birçok konuşmasında dile getirmiştir:

*Muhammed'in dinini kabul edenler, kendilerini unutmaya, hayatlarını Allah kelimesinin her yerde yükseltilmesine hasır etmeye mecburdular. Bununla beraber Allah'a kendi milli lisanında değil, Allah'ın Arap kavmine gönderdiği Arapça kitapla ibadet ve münacatta bulunacaktı. Arapça öğrenmedikçe, Allah'a ne dediğini bilmeyecekti. Bu vaziyet karşısında Türk milleti birçok asırlar ne yaptığını ne yapacağını bilmeksizin, adeta bir kelimesinin bile manasını bilmediği halde Kuran'ı ezberlemekten beyni sulanmış hafızlara döndüler.*¹²⁸⁹

Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi Atatürk din ile ilgili bir değişiklik değil; ibadet ederken halkın kullandığı dil ile ilgili milli bir değişim istemiştir. Toplumda önemli ve düzenli olarak her gün beş defa gerçekleşen bir ritüelde Arap dilinin varlığı uluslaşmanın önünde engel olarak görülmüş ve Türkçe kullanımı uluslaşma adımlarından biri olarak değerlendirilmiştir. Kuran'ın Türkçe mealinin hazırlanması, namaz ve ibadetlerdeki sure ve duaların, hutbe ve vaazların ve ezanın Türkçeleşmesi dini hayatın ve ibadetlerin hurafelerden temizlenerek aydınlanmacı bir toplum yaratmak, insanların anlamadıkları bir dinin gereklerini yerine getirmelerinin zorluklarını ortadan kaldırmak için gündeme gelmiştir. Çağdaş bir toplum kurmak ve millileşmek için yürütülen bu çalışmalardan ezanın Türkçeleştirilmesi, ibadete çağrı olan ezanın Türk halkına yapılan bir çağrı olması nedeniyle onların dilinde olması gereği ile yapılmış bir değişikliktir.

¹²⁸⁶ Ali Dikici, “İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S.10, Ekim 2012, s.s. 77-104.

¹²⁸⁷ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esas...**, s. 176-177.

¹²⁸⁸ Dikici, *a.g.m.*, s.s. 77-104.

¹²⁸⁹ İnan, **Medeni Bilg...**, s.s. 298-300.

Tanıl Bora ezanın Türkçeleştirilmesini milliyetçi hareketlerin çoğunda görüldüğü gibi milli devletin kutsallık kaynaklarını temellük etme arzusunun bir sonucu olarak belirtmiştir¹²⁹⁰. Dini millileştirme amacıyla girilen Türkçeleştirme Kemalist ulusçuluğun kutsallık yoluyla dini ikame etmeye yönelik bir çabadır.

Türkçeleşme ilk olarak Kuran'ın tercümesi ile başlamıştır. Cumhuriyet'in ilanından birkaç ay sonra gerçekleştirilen üç tercüme muhalif çevreler tarafından eleştirilmiş, 21 Şubat 1925'te yapılan tefsirlerin yetersiz olduğu ve bilimsel bir çeviri yapılması için bütçe ayrılması kabul edilmiş, Kuran'ı çevirme görevi önce Mehmet Akif'e, o vazgeçince Elmalılı Yazır'a verilmiştir¹²⁹¹. Ankara'da kurulan İlahiyat Fakültesince bir komisyon oluşturulmuştur. 1928 yılında toplanan komisyon dinin sosyal yönü üzerinde durarak modernleşen toplum hayatına uygun hale getirmeyi öneren ibadet dili, şekli, estetiği ve tefekkürünü içeren bir rapor hazırlamıştır¹²⁹². Camilerde kilise benzeri sıralar konması, ayakkabı ile girilmesi, ibadet dilinin Türkçe olması, camilerin müzik enstrümanlarıyla donatılması, din adamlarının felsefe eğitimi alması gibi öneriler içinde en mümkün olanı olarak ezanın Türkçe okunması reformu kapsamında ezan Türk Dil Kurumu tarafından tercüme edilerek Ankara Konservatuarı tarafından bestelenmiştir.

Kuran'ın ilk Türkçe okunması uygulaması 22 Ocak 1932 yılında İstanbul Yerebatan Camii'nde gerçekleşmiştir¹²⁹³. Hafız Yaşar (Okur) Yasin Suresi'ni Arapça okuduktan sonra Türkçe okumuş, ertesi gün Atatürk'ün emriyle Dolmabahçe Sarayı'nda dokuz ünlü hafız ezan ve hutbenin Türkçeleşmesi çalışmalarına başlamıştır. 24 Ocak 1932'de İstanbul camilerinde Türkçe ezan okunmaya başlamıştır. 27 Ocak'ta Süleymaniye ve 29 Ocak'ta Sultanahmet Camii'nde ve Kadir gecesine denk gelen 3 Şubat'ta Ayasofya'da Türkçe Kuran okunmuştur. Ayasofya'da ilk kez Tekbir de Türkçe okunmuş, bu program Atatürk'ün emriyle radyodan canlı yayınlanmıştır. Ramazan ayının son Cuma'sı olan 5 Şubat 1932 tarihinde Süleymaniye Camii'nde ilk Türkçe hutbe okunmuştur¹²⁹⁴.

Cumhuriyet ile dinin modernize edilmiş olarak bireysel alana ötelenmesinden sonra yapılan önemli bir modernleşme Ayasofya Camii'nden Türkçe ezanın okunması

¹²⁹⁰ Bora, Milliyetçiliğin Ka..., s.51.

¹²⁹¹ Dikici, *a.g.m.*, s.s. 77-104.

¹²⁹² Lewis, **Modern Türkiye**..., s.409.

¹²⁹³ Türkçe ezan şu şekildedir: "Tanrı uludur/şüphesiz bilirim, bildiririm Tanrıdan başka yoktur tapacak/şüphesiz bilirim, bildiririm Tanrının elçisidir Muhammed/ haydin namaza, haydin felaha / namaz uykudan hayırlıdır"

¹²⁹⁴ Dikici, *a.g.m.*, s.s. 77-104.

olmuştur. Türk milletinin kültürel hafızası ile kolektif hafızasının kesişme noktasındaki, İstanbul'un Osmanlılaşmasının simgesi olan ve padişahların Cuma selamlığına çıktığı bu sembolik mekân, dinin dünyevileştirilmesi için tercih edilen en doğru yer olmuştur. Mevcut şair içindeki, dinin günde beş defa kamusal alana taşındığı Türkçe ezan şair sekülerizasyonuna güzel bir örnektir¹²⁹⁵.

Atatürk'ün dile getirdiği ibadet dilinin Türkçe olması ile ilgili sözlerden de anlaşılacağı üzere gerçekleşen Türkçeleştirme çalışmalarından sonraki adım namazın da Türkçe olmasıydı¹²⁹⁶. Halkın gösterdiği tepkiler karşısında Atatürk yaptığı incelemeler sonucu ezan konusunu bir kez daha açıklamıştır:

*Hadise hattı zatında fazla ehemmiyeti haiz değildir. Her halde cahil mürteciler cumhuriyet adliyesinin pençesinden kurtulamayacaklardır. Hadiseye dikkatimizi bilhassa çevirmemizin sebebi dini siyaset ve herhangi bir tahrike vesile etmeğe asla müsamaha etmeyeceğimizin bir daha anlaşılmasıdır. Meselenin mahiyeti esasen din değil dildir. Kat'i olarak bilinmelidir ki Türk milletinin millî dili ve millî benliği bütün hayatında hâkim ve esas kalacaktır*¹²⁹⁷

Atatürk'ün beyanı sonrasında basında Türkçe ezana gösterilen tepkinin çok önemli ya da kapsamlı olmadığı haberleri yapılmış aksine halkın Türkçe ezanı benimsediği yazılmış, memleketin farklı yerlerinden gönderilmiş telgraflarla halkın olayları tasvip etmediği izlenimi verilmiştir¹²⁹⁸.

18 Temmuz 1932 tarihinde Diyanet İşleri Riyasetinin Atatürk'e atfen yayınladığı fetva mahiyetindeki 636 sayılı yeni bir genelge Arapça ezan ve kametin okunması yasaklamıştır. Bu tarihten sonra tüm camilerde ezanın Türkçe okunmuş, aksi davrananlar hakkında soruşturma açılmıştır. Uygulamaya kitlesel bir tepki Bursa'da gerçekleşmiş, bunun dışındakiler bireysel düzeyde kalmıştır. Bursa'ya giderek yerinde inceleme ve değerlendirme yapan Atatürk daha sonra Anadolu Ajansı aracılığı verdiği demecinde durumu siyasi bir düzlemde çıkararak dil meselesi şeklinde yorumlamış, büyümeden bastırılmasını sağlamıştır.

1932 yılında yayınlanan genelge bağlayıcı ve kanunlaştırılmış olmasa da kamuoyu tepkisiyle karşılaşmış, yasağa uymayanlar olmuş, mahkemeye intikal eden olaylarda karar verilmekte zorlanıldığı için bir kanunla bağlayıcılık gereği doğmuş ve yasak kanunlaşmıştır¹²⁹⁹. Milli Şef döneminde yürütülen politika içinde yasak katı bir

¹²⁹⁵ Kutay ve Çağlar, , *a.g.m.*, s.s. 29-43.

¹²⁹⁶ Atay, *Çankaya...*, s. 457.

¹²⁹⁷ *Cumhuriyet*, 7 Şubat 1933; *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Şubat 1933; *Anadolu*, 7 Şubat 1933.

¹²⁹⁸ *Cumhuriyet*, 9 Şubat 1933.

¹²⁹⁹ Yasak Atatürk döneminden sonra kanunlaşmıştır. 18 Temmuz 1932'de bir tamimle Arapça ezan yasaklanmış ancak diğer inkılap konularında olduğu gibi, bir kanun çıkarılmamıştır.

şekilde uygulanmış 2 Haziran 1941’de 4055 sayılı kanunla Arapça ezan yasağı yürürlüğe girmiştir¹³⁰⁰. Bursa olayından başka kitlesel bir hareket olmamış ancak kişisel olarak gerçekleştirilen eylemlerde tutuklanan ve muhtelif cezalara çarptırılan insanlar olmuş, Milli Şef döneminde ezan konusunda taviz verilmeden bir politika uygulanmıştır.

Çok partili hayta geçişle laiklik ilkesi bağlamında simgesel bir anlam kazanan Türkçe ezan konusu siyasi malzeme haline gelmiş halkın nabzına göre şekillenen bir politika vaadi olmuştur. Seçim kampanyalarında muhalefet partilerinin camilerde Arapça ezanı yeniden getireceklerine dair sözler vermiştir. Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle verdiği sözü yerine getirmek için ivedilikle Arapça ezan yasağının kaldırılması gündeme gelmiştir. Hazırlanan yasa tasarısı görüşmeleri sırasında CHP Trabzon Milletvekili Cemal Reşit Eyüboğlu ezan konusunun bir din meselesi değil dil meselesi olduğunu dile getirmiş ve yasa tasarısına CHP’nin göstereceği tavrı şöyle açıklamıştır:

Bu memlekette millî devlet ve millî şuur politikası Cumhuriyetle kurulmuş ve CHP bu politikayı takip etmiştir. Bu politika icabı olarak ezan meselesi de bir dil meselesi ve millî şuur meselesi telakki edilmiştir. Milli devlet politikası, mümkün olan her yerde Türkçenin kullanılmasını emreder. Türk vatanında ibadete çağırmanın da öz dilimizde olmasını bu bakımdan daima tercih ettik. Türkçe ezan-Arapça ezan mevzuu üzerinde bir politika münakaşası açmaya taraftar değiliz. Millî şuurun bu konuyu kendiliğinden halledeceğine güvenerek Arapça ezan meselesinin ceza konusu olmaktan çıkarılmasına aleyhtar olmayacağız¹³⁰¹

CHP’nin de tasarıyı onaylamasıyla kaldırılan yasaktan sonra Arapça ezan 16 Haziran 1950’de yeniden serbest bırakılmıştır. 17 Haziran’da Başbakanlık tarafından illere yapılan değişiklik için bir telgraf gönderilmiş, Diyanet İşleri Başkanı imzalı bir belge ezanın Arapça okunması gerekliliğini belirterek bunun denetleneceğini vurgulamıştır¹³⁰². Buradan da anlaşılacağı gibi tercihe sunulmadan bir emir niteliğinde Arapça ezana geçildiği ifade edilmiş, Türkçe ezan konusu yurt içinde farklı uygulamalara yer vermeyecek şekilde kapatılmıştır¹³⁰³.

Tanıl Bora’nın dikkat çektiği üzere Mahmut Esat Bozkurt, Atatürk’ün Kuran’ı Türkçeleştirmesi ile Martin Luther’in İncil’i millileştirmesi arasında benzerlik

¹³⁰⁰ “Arapça ezan ve kamet okuyanlar 3 aya kadar hapis veya 10 liradan 200 liraya kadar hafif para cezası ile cezalandırılacaktır” **TBMMZC**, İ: 61, C: 1, 02. 06.1941: 6.

¹³⁰¹ **Hürriyet**, 17 Haziran 1950; **Milliyet**, 17 Haziran 1950; **TBMM Zabıt Ceridesi**, 16 Haziran 1950, Birleşim 9, Oturum 1, s. 182.

¹³⁰² **BCA**, Fon K.051, Yer No:33/4.31.12, 25.06.1950.

¹³⁰³ Zakir Avşar, Ayşe Elif Emre Kaya, “Arapça Ezan Yasağı ve Kaldırılması”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.33, Haziran 2017, s.s.94-123.

kurmuştur¹³⁰⁴. Bu pencereden bakıldığında dönemin şartları içinde dil devriminin bir aşaması olarak değerlendirilmesi gereken ‘ibadet dilinin Türkçeleşmesi’ devletin dine müdahale etmesi değildir. Millileşme amaçlı ibadete çağrının Türkçe olması insanları dinlerinden uzaklaştıran bir uygulama olarak düşünülmemelidir. Çünkü ibadetlere müdahale edilmemiş, herkes ibadetini istediği yer ve zamanda, istediği şekilde yapmaya devam etmiştir.

Toplum liderleri tarafından yapılan değişikliklerin ve yeniliklerin meşruiyet kazanabilmesi için toplum tarafından kabul edilmesi ve sürdürülebilir olması gerekmektedir. İktidarın cezai önlemleri, ikna yöntemleri ya da yasal düzenlemeler toplumun bu yeniliği kabul etmesine yeterli olamamıştır. Ezanın Türkçe olmasının bir din meselesi değil dil meselesi olduğu Atatürk tarafından da dile getirilmiş olsa da bu durum halkta tepkiyle karşılanmış ve yer yer direnişler gerçekleşmiştir. Milletin destek vermediği bir inkılap girişimi baskıyla da olsa tutunamamıştır.

İslamiyet’in dili olan Arapçanın Peygamberin dili olmasından kaynaklı olarak Kuran’ın ve ezanın dilinin Arapçadan başka bir dil olamayacağına inancındaki halk bu uygulamayı reddetmiştir. Yapılan değişikliğin bir dil projesi olduğu halka yeterince anlatılamamış, Atatürk’ün amacı gerçekleşmemiştir.

Yüzyıllardır süregelen bir inancın kalıplaşmış ritüellerini değiştirmenin daha uzun bir zamanda kabul edilebilir hale gelebileceği gerçeği ve uygulama başarısız olsa da destek veren bir halk kesiminin olduğu da göz ardı edilmemelidir. Türkçe ezan konusu yasağın kalkmasıyla sona ermemiş, daha sonraki yıllarda da farklı tarafların politika malzemesi olmaya devam etmiştir. Bir taraf Türkçe ezanın din ile ilgili olmadığını, halkın kendi dilinde ibadet etmesinin onları dinsiz yapmayacağını aksine dinini daha iyi anlayacağını savunurken diğer taraf bunun tamamen bir din meselesi olduğunu ve devletin dine müdahale etmesi anlamına geldiğini savunmuştur.

6.2. Eğitim Kurumlarında Uluslaşma Çalışmaları

Modern devletlerde olduğu gibi modernlik karşısında yenik düşen ya da ulusçuluğa yönelen devletlerin liderleri de eğitimden yararlanarak yeni toplum düzeni yaratmak istemiştir. Ulusçulukla birlik oluşturulurken dil, din, ırk gibi unsurlardan hangisi temel alınırsa alınsın eğitim yoluyla “ideal ulusu” oluşturmak

¹³⁰⁴ Bora, *Türk Sağının...*, s. 119.

amaçlanmaktadır. Devlet yeniden inşa aracı olarak kullandığı *eğitim* ile kendi ideolojisini aktarırken yarattığı simge, sembol ve dilini topluma yayarak toplumu şekillendirir¹³⁰⁵.

Ortak geçmiş ve gelecek anlayışı ile temellendirilen yurttaş merkezli modelde, ya da soy, kan gibi etnik temeller üzerine inşa edilen ulusta amaç, homojen bir devlet oluşturmaktır¹³⁰⁶. Her iki anlayışta da siyasi iktidarı merkezileştirmiş ve kültürel birliği sağlamış, hukukta eşit, ekonomide bağımsız bir devlet amaçlanmaktadır. Bu amaca hizmet eden ulusal eğitim sistemleri, ulusal diller, bayrak ve marşlar, semboller ve törenler ya da gelenekler icat edilmektedir¹³⁰⁷. Bu amaçlar zorunlu askerlik ile orduda, zorunlu eğitim ile okulda ve siyasi katılım ile sandıkta gerçekleştirir. Zorunlu eğitimle ulus bilinci ve dil öğretimi yanında ulusal tarih ve coğrafya öğretimi verilerek vatandaşları istenilen yurttaş haline getirmek amaçlanır¹³⁰⁸. Devletler eğitim aracılığıyla kendi ideolojilerini, semboller, simgeler ya da dil gibi araçlarla topluma aktarır. Modern devlet toplumun tümünü kapsayan merkezi, zorunlu ve parasız eğitimi birer 'yeniden inşa aracı' olarak kullanır. Devlet, ideolojisini kurgulayıp aktarma görevini, uluslaştırma yoluyla eğitim sistemi ve okullar aracılığıyla herkese ulaşan devlet aygıtları yaratmıştır¹³⁰⁹.

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda yaşadığı Batılılaşma süreci toplumun sınıflara ve milletlere göre farklılaşmasına sebep olmuş, bu durum eğitim kurumlarının yeniden yapılanmasını gerektirmiştir¹³¹⁰. Yönetim sistemi, ekonomik yapı, altyapı sistemleri ve siyasi ideolojideki değişimler eğitim kurumlarının biçimlendirilmesini gerekli kılmıştır. 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile başlayan yönetim alanındaki değişiklikler bürokrasinin genişlemesine ve kendi içinde farklılaşmasına yol açmıştır¹³¹¹. 1881'de Deyun-u Umumiye'nin kurulması ile daha yüksek gelirli daha bilgili bir bürokrasi çevresi oluşmuştur. Bu gelişmeler devletin daha eğitilmiş bir bürokrasiye olan gereksinimini arttırmıştır¹³¹².

¹³⁰⁵ Şerif Mardin, **İdeoloji**, İletişim Yayınları, Ankara, 1992, s.s.141-147.

¹³⁰⁶ Leca, "*Neden Söz...*", s.13.

¹³⁰⁷ Charles Tilly, **Avrupa'da Devrimler: 1492-1992**, (Çev. Özden Arıkan), Afa Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.s.59-60.

¹³⁰⁸ Erözden, **a.g.e.**, s.s. 123-124.

¹³⁰⁹ Tilly, **Avrupa'da Devrim...**, s.54.

¹³¹⁰ İlhan Tekeli, "*Türkiye'de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı*", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık**, Ed. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, İletişim Yay., C.3, s.s. 19-42.

¹³¹¹ Karpat, **Osmanlı Modernleşmesi**, s.s. 69-70.

¹³¹² Necdet Sakaoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2003, s.s.69-72.

Bürokrasinin eğitimi yanında, ekonomik değişimlerle birlikte genişleyen fabrikalar ya da demiryolu ve altyapı şirketlerinin iş gücünü sağlamak ve yeni talepleri karşılamak için eğitim sisteminde değişiklikler yapılması gerekmiştir¹³¹³. Bütün bu gelişmeler beraberinde bireyin toplum içindeki yerini de değiştirmeye başlamış, Osmanlı toplumu sultanın kulları olmaktan çıkarak devletin hizmetkârı olan üst düzey memurlar haline gelmeye başlamıştır. Halk arasında başlayan ayrılıkçı ulusal akımlara karşı Tanzimat döneminde Osmanlıcılık, II. Abdülhamid döneminde İslamcılık ve Balkan Savaşlarından sonra ise Türkçülük ideolojileri birbirini takip eden siyasal ideoloji arayışları içinde eğitim sistemi, modernleştirme süreci içinde siyasal ideolojiyi yeniden üretmek üzere şekillenmiştir¹³¹⁴.

Tanzimat döneminde eğitim konusundaki çalışmalar İstanbul ile sınırlı kalmış, İmparatorluğun geneline yaygınlaştırılamamıştır. Bu dönemde oluşan eğitim sistemi II. Abdülhamid döneminde 1879'dan sonra kurulan Maarif Meclislerinin uyguladığı Maarif Nizamnameleri ile iptidailer, rüştiyeler, idadiler ve sultaniler ile tüm İmparatorluğu kapsayacak hale gelmiştir¹³¹⁵.

Devlet, eğitim sistemine ihtiyaç duyduğu sivil ve askeri bürokrasiyi yetiştirmek amacıyla yükseköğretim kurumları ile yukarıdan başlarken; imparatorluk içindeki yabancılar kurdukları eğitim sisteminde, yeni kimlikler üretmek istedikleri için daha ucuz ve etkili olacak şekilde alt kademededen başlayarak zaman içinde yükseköğretim kurumlarına yönelmiştir. Azınlıkların yeni kimlik oluşturma çabalarına karşılık, var olan kimliği koruyacak ya da yeni kimlik oluşturmada bunlarla yarışacak okullar açılmış, açılan azınlık ve yabancı okullarının denetlenmesi için çalışmalar yürütülmüştür¹³¹⁶.

II. Meşrutiyetin hedeflediği yeni vatandaşın yaratılmasında en önemli araç eğitim olarak görülmüştür. Bu dönemde okulların müfredat programlarında değişiklikler yapılarak bağımsız bir ders olarak “Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye ve İktisadiye” adıyla Yurttaşlık Bilgisi dersi, Osmanlı Tarihi ve Osmanlı Coğrafyası dersleri eklenmiştir¹³¹⁷. Eğitim alanında atılan bu adımlar ile Osmanlılık kimliğinin

¹³¹³ Bilal Eryılmaz, **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İşaret Yayınları, İstanbul, 2006, s.s. 105-106.

¹³¹⁴ İsmet Parlak, **Kemalist İdeolojide Eğitim: Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurttaşlık Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005, s. 2.

¹³¹⁵ Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

¹³¹⁶ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.s. 60-63.

¹³¹⁷ Üstel, **Makbul Vatan...** s. 23.

bütünleştirici çatı olması hedeflenmiştir. II. Meşrutiyet vatani ortak bir ev, vatandaş ailenin bir ferdi olarak gören, yeni bir insan profili yaratmak istemiştir¹³¹⁸. Beden ve aklın yanında ruh ve ahlak vasıflarıyla da donatılmış bu yeni vatandaşların ahenk içinde birlikte yaşayabilmesi için toplumsal kurallar gerekmiştir.

Malumat-ı Medeniye kitapları aracılığı ile yeni nesillere bu kuralları öğretmek, yaşlılara saygı, sofraya terbiyesi, konuşma kuralları, hitap biçimleri gibi yaşamın her alanında aynı kültürü almış vatandaşlar yaratmak amaçlanmıştır¹³¹⁹. 1912 Malumat-ı Medeniye ders kitabında ‘Türklük ve Osmanlılık’ başlıklı bir bölümle merkezi bir Türk unsuru çevresinde çok kültürlü Osmanlı milliyetçiliği resmi ders kitabında işlenmiştir:

Türkler, altıyüz sene evvel bir hükümet tesis ettikleri zaman ilk müessisinin (kurucularının) namına ona Osmanlı demişlerdir. Şu hâlde Türklükle Osmanlılık birdir. Yalnız Türkler arasında bulunan ve Türk hükümetine tabi diğer birtakım kavimler vardır ki Osmanlılık namı bunlara da şamildir; Türklerle beraber hepsi Osmanlı milletini, Osmanlı Devleti’ni teşkil ederler. Bu küçük milliyetlerden sonra hepsini tahdit eden büyük bir milliyet vardır ki o da Osmanlılıktır.

*(...) Bana sorsalar evvela Osmanlı sonra Türküm derim. Osmanlı tebasından bir Arap, bir Arnavut, bir Rum veya Ermeniye sorulsa onlar da evvela Osmanlı ve sonra Arap, Arnavut, Rum, Ermeni olduklarını söylerler, söylemelidirler de. Fransa, Almanya, İngiltere vesair bütün milletler hep böyle teşkil etmiştir*¹³²⁰

Osmanlı Devleti eğitim sisteminde Fransız sisteminin, özellikle Napolyon’un yükseköğretim anlayışına paralel şekilde devletin gerek duyduğu farklı görevler için pratik memurlar yetiştirmek amaçlanmıştır¹³²¹. II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra halk ticaret ve sanata özendirilmiştir¹³²². Bu amaçla Dişçi Mektebi, Kondüktör Mektebi, Rüşumat Memurları Mektebi, Şimendifer Memurları Mektebi, Tabip Muavinleri Mektebi gibi meslek okulları açılmış, böylece Müslüman-Türk nüfusu eğiterek yabancı şirketlerde Türklerin de çalışabilmesi hedeflenmiştir¹³²³. Banka memurluğu, tüccar kâtipliği yapabilmeyi sağlayacak ticaret derslerine ve yabancı dil derslerine önem verilmesinin yanında gece okulları açılmış, ayrıca kadınları da ticaret alanına sokmak için onlara yönelik mesleki eğitim olanakları ile özel ticaret dersleri düzenlenmiştir.

¹³¹⁸ Zafer Toprak, “80. Yıldönümünde ‘Hürriyetin İlanı’ (1908) ve Rehber-i İttihad”, **Toplum ve Bilim**, S. 42, Yaz 1988, s. 157.

¹³¹⁹ Üstel, **Makbul Vatan...**, s.s. 39-82.

¹³²⁰ Doktor Hazık, **Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye**, İkinci Kısım, s.s. 35-36’dan Akt: Üstel, s.s. 109-129.

¹³²¹ Tekeli vd., **Osmanlı İmp...**, s. 125.

¹³²² Toprak, **Milli İkti...** s.61.

¹³²³ Ergin, **a.g.e.**, s.s. 1485-1495.

Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyıl sonu XIX. yüzyıl başlarında örgün eğitim medreseler ve Enderun tarafından yürütülmüş, bu eğitimi yetersiz bulanlar cami, tekke, zaviye ya da konak ve yalılar gibi yerlere yönelmiştir¹³²⁴. Ahmet Cevdet Paşa'nın hatırat türüne önemli bir örnek olan Tezakir'inde anlattıklarından anlaşıldığı üzere Osmanlı bürokratik yapısındaki himaye sistemi konak ve yalıları önemli bir öğrenim kurumu haline getirmiştir¹³²⁵. Konakların Osmanlı düşünce yapısındaki önemini dönemin edebi eserlerine yansımıştır. Fazlı Necip'in "Külhani Enteller" adlı romanında İstanbul modernleşme dönemini ve yaşanan sancıları, Türkiye'de modernleşmenin Batılılaşma anlamına gelişini ve Batının sosyo-kültürel yapısının ve anayasal düzeninin model alınışını, Osmanlı aydınlarının çökmekte olan imparatorluğun sorunlarını algılayışlarını ve çözümlemelerini bir konağın etrafında yaşanan olaylarla anlatır¹³²⁶. Konakların aydınların kültürel ve bilimsel dünyasındaki önemini Cemil Meriç "Osmanlı'da akademi yok muydu? Her konak bir akademi¹³²⁷"; Mardin "Kültürel Avrupalılaşma salon faaliyetlerinin bir sonucudur¹³²⁸" diyerek dile getirmişlerdir.

Âlimlerin medreseler dışında konak, yalı, cami, tekkelerde siyasi, edebi, bilimsel ve dinsel konularda gerçekleşen sohbet ve tartışmalarla görüş alışverişinde bulunmaları, isteyen öğrencilerin dinleyici olarak katılmak dışında çeşitli hocalardan ders almaları ve medrese ya da Enderun'da alamayacakları bazı dersleri buralardaki hocalardan almaları mümkün olabilmıştır¹³²⁹. Bu sohbet grupları Osmanlı bilim ve düşünce dünyasının gelişimine katkı sağlamıştır.

Tanzimat döneminde başlayan değişiklikler içinde eğitim önemli bir yer edinmiş, ilköğretim 1869 yılında çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile devletin bir hizmeti haline getirilmiştir¹³³⁰. Eğitim alanındaki gelişmeler daha çok II.

¹³²⁴ Konu ile ilgili olarak Ahmet Cevdet Paşa'nın Tezakir'inde birçok örnek bulunmaktadır. Ahmet Cevdet Paşa, **Tezakir**, (Haz:Cavit Baysun), Tetimme 40, TTK yayınları, Ankara 1991, s.s., 9-17.

¹³²⁵ Mehmet İpşirli, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı" **Osmanlı**, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.252.

¹³²⁶ Fazlı Necip, **Külhani Enteller**, Arba Yayınları, İstanbul, 1991. Tanzimat edebiyatı içinde yer almayan Fazlı Necip ilk baskısı 1926'da yapılan bu romanında Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan dönemi Hıdivli bir aile üzerinden anlatmıştır. Roman dönemin siyasi ve edebi olaylarının yanında Yeni Osmanlılar, Jön Türkler, Millî Mücadele dönemi ve Cumhuriyet'in ilanına kadar gerçekleşen reformların sosyolojik analizini yapmayı sağlamaktadır.

¹³²⁷ Cemil Meriç, **Sosyoloji Notları ve Konferanslar**, İletişim Yay., İstanbul, 1993, s.329.

¹³²⁸ Mardin, "*Yeni Osmanlı*...", s.275.

¹³²⁹ Âlimlerin evlerinin birer eğitim yuvası olması örneklerinden biri, İbnü'l Emin Mahmut Kemal İnal'ın evi için Bkz: Dursun Gürlek, **Ayaklı Kütüphaneler**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2019, s.s. 271-298.

¹³³⁰ Nurgün Koç, **Türk Kültür Tarihi İçerisinde Köy Enstitüleri**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2013, s.27.

Meşrutiyet döneminde görülmüş yine de maddi ya da eğitimci eksiklikleri gibi çeşitli sebeplerle istenen başarı sağlanamamıştır.

Millî Mücadele döneminde de Maarif Kongresi toplanmış, savaş şartları planlanan reformların gerçekleştirilmesini geciktirmiştir¹³³¹. 14 Ağustos 1923 tarihli Dördüncü İcra Vekilleri Heyeti'nin programında Maarif Vekaleti bölümünde eğitim ve öğretim 'çocukların, halkın ve seçkinlerin' eğitimi şeklinde üç ayrı konumda ele alınmıştır¹³³². Çocukların eğitiminin örgün, halkın eğitiminin gece dersleri ve çırak okulları kurularak yapılması planlanmış ancak uygulama hemen başlanamamıştır.

Millî Mücadeleyi gerçekleştiren kuşak, uygarlığın Batıya mal edildiği, kendi tarihlerinin bile Batı tarafından yazılarak dikte ettirildiği, aşağılık duygusunun hâkim olduğu, eğitilmiş ve nitelikli insan gücünün savaşlarda kaybedildiği bir dönemde yetişmiştir. Cumhuriyetle birlikte Osmanlı'nın ümmet anlayışından uzaklaşarak, ulusal temelli bir yönetim şekli içinde, eğitim sisteminin değiştirilmesiyle toplumsal dönüşüm gerçekleştirilmek istenmiştir. Bu amaçla tarih bilincinin yeniden inşa edilmesi ile yeni bir kimlik oluşturma adımları da atılmıştır¹³³³. Yeni yönetim, eğitim sistemi aracılığıyla Osmanlı Devleti ile bağların kopararak sultan ya da halifeye olan bağlılığı Kemalist düşünce ile şekillenmiş Türk kimliği ve ulus bilincine yöneltmek istemiştir. Yeni eğitim sistemi ile oluşturulmak istenen ulusal kimlik, Kemalist reformların gerçekleştirilmesi için yeni nesillerin yetişmesini amaçlamıştır.

Halkı cumhuriyet ideolojisi ile eğitmek suretiyle, yurttaşlık bağıni kurmanın yanında, devrimin amaç ve kapsamının benimsenmesi ve korunması amaçlanmıştır¹³³⁴. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yeni rejimin ihtiyaç duyduğu, vatandaşların çağın gereklerine uygun yaşamaları için gerekli siyasi ve toplumsal kurumlarla yeni devleti inşa etmek ve yeni kuşakları ulusal ve evrensel değerlerle donanmış bir bilinç ve kimlikle yetiştirmek başlıca amaçlardan olmuştur. Bu amaçlara ulaşmanın ön şartı eğitim kurumlarının ve süreçlerinin yeniden yapılanması ile mümkün olabilmiştir. Cumhuriyet kurucuları, daha savaş yıllarında eğitime büyük önem vermiş¹³³⁵, süregelen mektep medrese ikiliğini kaldırmak istemiş, Cumhuriyetin

¹³³¹ Hasan Cicioğlu, **Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Orta Öğretim (Tarihi Gelişimi)** Ankara Üniv. Eğt. Bilimleri Fak.Yay., Ankara, 1985, s.31.

¹³³² Vatandaş, "*Cumhuriyetin İlk...*", s. 41-62.

¹³³³ Erdal Aslan, "*Atatürk Döneminde Tarih Eğitimi-I: Türk Tarih Tezi Öncesi Dönem (1923-1931)*", **Eğitim ve Bilim**, C.37, S. 164, 2012, s.s. 331-346.

¹³³⁴ Parlak, **a.g.e.**, s.92.

¹³³⁵ 16-21 Temmuz 1921 tarihleri arasında Ankara'da Maarif Kongresi toplanmış, 250'den fazla kadın erkek öğretmen ile eğitimin bilimsel olması, akıl ve mantıktan uzak hurafelerden temizlenmesi için çalışmaları istenmiştir. Konu ile ilgili Bkz: Mustafa Ergün, **Atatürk Dev...**, s. 47.

ilk yıllarında gerekli şartları oluşturarak halkçı, laik, milli bir eğitime geçme çalışmalarına başlamışlardır¹³³⁶. 1922 ‘de özel idarelerce 3 erkek, 1 kız öğretmen okulu ve 5 erkek, 3 kız lisesi ve 134 erkek, 30 kız ilkokulu ve 10 sanayi ve 2 çırak okulu açılmıştır¹³³⁷.

Toplumu yeniden biçimlendirmek için eğitim alanında sadece modern kurumlar açmak ve Batılı programlar oluşturmak Cumhuriyetin istediği aydınlanmayı sağlamaya yeterli görülmemiştir. Osmanlı tebaasını Cumhuriyet vatandaşlarına dönüştürmek için eğitim kurumlarının köklü değişimi, bilim, kültür sanat alanlarında somutlaşması gerekmiştir. 1924 Anayasası “*kadın, erkek bütün Türkler ilköğretimden geçmek ödevindedirler. İlköğretim devlet okullarında parasızdır*¹³³⁸.” maddesi ile ilköğretim bir vatandaşlık görevi haline getirilmiştir. Ulusçuluk, sekülerleşme, ilerleme, bütünleşme ve birlik temelli tutarlı ve pragmatist bir eğitim politikası ile çeşitli adımlar atılmıştır. Dini okullar ile seküler okullar arasındaki ikiliği kaldırmak için 1924’te dini okullar kapatılmış, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile tüm özel ve yabancı eğitim kurumları Eğitim Bakanlığı kontrolüne girmiştir¹³³⁹.

Cumhuriyet döneminin yeni kimlik anlayışını oluşturup yaygınlaştırmada en merkezi araç okullar olmuştur¹³⁴⁰. Mustafa Kemal, birçok defa okulların önemi ile ilgili dile getirdiği düşüncelerinde ulusal eğitimin hızla yayılmasına verdiği önemi belirtmiştir. “*Mektebin vereceği ilim, ve fen sayesinde ki Türk Milleti, Türk sanatı,, İktisadiyatı, Türk şiiri ve edebiyatı, bütün bedayiiyle inkişaf eder... Devlet her şeyden evvel çocuklara ve gençlere ‘Milletine, Türkiye Devletine, Türkiye Büyük Millet Meclisine düşman olanlarla mücadele esbab ve vasaitiyle mücehhez olmayan milletler için hakkı beka yok’ olduğunu öğretecekti*¹³⁴¹”. Modern devleti oluşturacak olan ulusu oluşturmada okul ve eğitimin önemini bilen Cumhuriyetin kurucu kadrosu ülkedeki okuryazarlığı ve okullaşmayı arttırmak için eğitim sisteminin alt yapısını pedagojik ve ideolojik anlamda modern devletin gereklerine göre şekillendirmiştir. Eğitimi köy-şehir ve gündüzlü-yatılı olarak ayırmış ve nüfusun çoğunun yaşadığı köylere özellikle

¹³³⁶ Ayten Sezer, “Atatürk Dönemi Eğitim Politikası”, **Türk Yurdu**, 2000, C: 20, S:160, s.s. 113-114.

¹³³⁷ https://www.tbmm.gov.tr/tarihce/aturk_konusma/1d4yy.htm (erişim 18.08.2019)

¹³³⁸ Kili ve Gözübüyük, **Türk Anayasa..**, ss. 109-135

¹³³⁹ İsmail Kaplan, **Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 159.

¹³⁴⁰ Erik Jan Zürcher, “*Türkiye Cumhuriyeti’nde Osmanlı Mirası: Yeni Bir Dönemleştirme Girişimi*”, **Türkiye Günlüğü**, 74, 2003, s.193.

¹³⁴¹ **Atatürk’ün Söylev...**, s.s. 47-49.

önem verilerek eğitim öğretimin köy şartlarına uygun hale getirilmesi ile ülkenin büyük bölümünün eğitilmesi hedeflenmiştir¹³⁴².

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve öncesinde gerçekleştirilen düzenlemeler yeni eğitim sistemi için hazırlık niteliğinde olup, Osmanlı Devleti döneminde yüzyıllar boyunca yerleşmiş olan kimlik duygusunu değiştirmeyi hedeflemiştir. Türk ulusunun tarihsel köklerine inmek ve gelişmenin önünde en önemli engellerden biri olarak duran yanlış kimlik bilincini değiştirmek gerekmiştir. Yeni bir alfabe ile eski ile olan bağ koparılarak eğitim yeni rejimle biçimlendirilmek istenmiş, Türkçenin fonetiğine uygun, herkesin okuryazar olmasını sağlayacak alfabe, dil, tarih, yurttaşlık bilinçleri işlenerek yeni bir kimlik inşası amaçlanmıştır.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'ndan sonra eğitim programlarında da bazı derslerin adlarında ve içeriklerinde değişiklikler yapılmış, konuları Cumhuriyet esaslarına uygun hale getirilmiştir. Musahabat-ı Ahlakiye dersi "*Musahabat-ı Ahlakiye ve Malumat-ı Vatanîye*" olarak değiştirilmiş ve içeriğine Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının hak ve ödevleri, devletin kuruluş esasları, vatan, millet, milli hakimiyet, devlet ve hükümet kavramlarının yanında Cumhuriyet rejiminin faydaları, kurtuluş mücadelesi gibi konular eklenmiştir¹³⁴³. Geçiş programı özelliği taşıyan 1924 programından sonra 1926'da John Dewey gibi eğitim uzmanlarının da görüş ve önerileriyle daha kapsamlı bir ilkökul programı uygulanmıştır¹³⁴⁴. Program ilkokulların amacını "*Genç neslin çevresine etkin bir şekilde uyum sağlamak suretiyle iyi yurttaşlar yetiştirmek*" olarak belirtmiştir. Program 4. ve 5. sınıflarda Yurt Bilgisi dersinde amaç ve konular; vatandaş yetiştirmek, demokratik bir devlet içinde yurttaşların hak ve sorumluluklarını benimsetmek, öğrencileri vatanlarına ve milletlerine uyumlu birer vatandaş yapmak, devlet ve hükümet teşkilatıyla ilgili bilgi sahibi yapmak olarak belirtilmiştir¹³⁴⁵.

1930'lu yıllarda devlet eksenli yurttaşlık anlayışını yaygınlaştırmak amacıyla okullardaki çalışmalara ağırlık verilmiştir¹³⁴⁶. Bu dönemde Cumhuriyet ve ulus devletin siyasi politikası gereğince aynılaştırma amaçlı eğitim vermek adına milli terbiye anlayışı benimsenmiştir. İlkokulda çocuklara milli kültürü, milli ülküleri, aynı

¹³⁴² Cicioğlu, a.g.e, s.36.

¹³⁴³ **İlmekteplerin Müfredat Programı**, Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul, 1924, s.35.

¹³⁴⁴ Cavit Binbaşoğlu, **Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi**, M.E.B. Yay., İstanbul, 1995, s.s.16-17.

¹³⁴⁵ **İlmekteplerin Müfredat Programı**, Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul, 1926, s.s.82-92.

¹³⁴⁶ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1981. s.s.237-238.

milli amaçları aşılayarak öncelikle ilkokul öğrencileri olmak üzere tüm vatandaşları toplumun sadık, öz bir ferdi yapmak amaçlanmıştır¹³⁴⁷. İlkokulun en önemli amacı, genç kuşakları iyi birer vatandaş olarak yetiştirmek olarak görülmüştür. İlkokuldan sonra eğitime devam etme oranı düşük olduğundan burada çocuklara her yurttaşın bilmesi gereken bilgi ve becerilerin kazandırılması, özgür bir birey olmanın yanında milli bir toplumun bir parçası olmanın hak ve görevlerinin kavratılması hedeflenmiştir.

1930'dan sonra eğitim programlarında dönemin ihtiyaçları doğrultusunda değişiklikler yapılmıştır¹³⁴⁸. İlkokulun hedefleri başlığı ile CHP'nin ilkeleri ışığında Cumhuriyetçi, Halkçı, Milliyetçi, Devletçi, Devrimci ve Laik yurttaşlar olarak yetiştirmek, milli ve vatansever, iyi ahlaklı, fikrî ve bedenî gelişmeye önem veren, tarih ve dil gibi milli unsurları koruyan bireyler yetiştirmek amaçlanmıştır. Ders içerikleri ilköğretimin amaçlarına uygun bir şekilde düzenlenmiş, tarih dersi amaçları Türk milletinin dünya tarihindeki büyük rolünü kavratmak, çocuklarda Türk Milletine yönelik içten bir sevgi, sadakat ve saygı yaratmak, millî benliklerini hissetmelerini sağlamak, Türk inkılabının anlamını ve önemini kavratmak olarak belirtilmiştir. Yurt bilgisi dersinin amaçları; Türk milletini sevdirmek, saydırmak, millet ifadesini ve Türk milletinin karakterini kavratmak, Türk inkılabının anlam ve önemini; ülkenin geleceğine sunacağı katkıyı kavratmak olarak belirlenmiştir. Ayrıca amaçlar içinde Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet yönetiminin esası, nasıl kurulduğu, Cumhuriyet rejiminin diğer rejimlerden üstünlüğü, Türkiye'nin varlığı ve geleceği hakkında ne kadar mühim olduğunu kavratmak ve onları Cumhuriyet rejimine sadık ve fedakâr birer yurttaş haline getirmek, Türkiye'deki devlet teşkilatını, Türk vatandaşlarının görev ve haklarını öğretmek de yer almıştır¹³⁴⁹.

Eğitim sistemini ideoloji ve siyasal yapı ile ilişkilendiren Andreas Kazamias¹³⁵⁰, Türk eğitim sistemi üzerine yazdığı "Education and the Quest for Modernity in Turkey" kitabında Cumhuriyet dönemi eğitim politikasının modern Türk elitinin ideolojisiyle şekillendiğini yazmıştır. Kazamias geleneksel inanç ve bakış açılarından kurtulmak için ulusal anlamda istek duymanın ve bağımsız bir ulusal devletin varlığını sürdürmesi için kararlılık ve istek yaratmanın en iyi yolu olarak eğitimi temel almaktadır. Okul, sınırları belirlenmiş ortak kültür, dil, din ve etnik

¹³⁴⁷ Üstel, **Makbul Vatan...**, s. 139.

¹³⁴⁸ Parlak, **Kemalist İdeolojisi**, s.s.180-188.

¹³⁴⁹ **İlkokul Programı**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1936, s.s.15-110.

¹³⁵⁰ Andreas M. Kazamias, **Education and the Quest for Modernity in Turkey**, The University of Chicago Press, Chicago, 1966, s.s. 115-220.

mirasa sahip seküler Türk Milletini oluşturmak için merkezi öneme sahiptir. Savaşlardan ve Osmanlı Devleti'nin son dönem izlediği politikalardan dolayı maddi ve manevi anlamda çökmüş olan topluma ulus bilinci kazandırmak için eski dini ve kültürel değerlerden vazgeçilmiş, devlet kurumları ve eğitim sisteminde Batılı laik olgular yoğunlaşmıştır. Bu adımların en önemlisi olarak dil reformunu gösteren Kazamias devletin ideolojik mekanizması olan eğitimi, merkeziyetçi, ulusalcı ve bürokratik olarak yorumlamıştır¹³⁵¹.

Cumhuriyetin eğitim anlayışı ulusal eğitim ile kişisel arzuların yansırı kamu yararını da gözetken erdemli yurttaşlar yetiştirmeyi hedeflemiştir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu, yurtsever ve seküler, pozitivist bir kolektif bilinç oluşturacak bir eğitim sistemi amaçlamış, böylece sosyo-kültürel birlik sağlanmak istenmiştir. Devlet kontrolündeki eğitim ile toplumun kültürel ve siyasal homojenliği hedeflenmiş, yeni rejim yetiştirdiği nesillerle kendini garantiye almak istemiştir¹³⁵².

Ortak bir milli kimlikte birleşen, homojen bir Türk milleti yaratmak için yürütülen Türk sosyal mühendislik projesi olarak ulus inşasında eğitim başat rol oynamıştır. Modernleşme ile devletler ideolojilerini eğitim kurumları aracılığı ile aktarmış, XX. Yüzyılda bu anlayış küreselleşmiştir¹³⁵³. Bu dönemde kurulan Türkiye Cumhuriyeti, dönemin dünyasındaki gibi eğitim kurumunu modern ve küresel gereklerle şekillendirmiş, merkezi eğitim sistemiyle toplumu ve mevcut siyasal, sosyal ve ekonomik yapıyı değiştirmeyi başarmıştır. Bütün ulus devletler, modern ulusal kimlik oluştururken sadık vatandaşlar yetiştirmek için sistemli ve programlı bir eğitime yönelmiştir¹³⁵⁴. Fransız uluslaşma modelindeki “tek dil, tek amaç, tek program”a benzer şekilde Türkçe eğitim, seküler ve yurt çapında uygulanan aynı içerikteki müfredat sayesinde kültürün homojenleşmesine çalışılmıştır.

¹³⁵¹ Andreas M. Kazamias, **The Turkish Sisyphus. Atatürk, Islam and the Quest for European Modernity**, Athens - 2006, Centre of Comparative Education, International Education Policy and Communication, s. 50.

¹³⁵² Abdurrahman Çaycı, “Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun (Öğretimin Birleştirilmesi Yasası) Atatürk İnkılapları İçindeki Yeri ve Önemi”, **Türkiye Cumhuriyeti’nin Laikleşmesinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Önemi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1995, s. 31.

¹³⁵³ Mardin, **Türkiye’de Toplumsal Siyaset-Makaleler 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s.s.55-56.

¹³⁵⁴ Yusuf Keskin, “Türkiye’de İlkokul Programlarında Yer Alan Sosyal Bilgiler İçerikli Derslere Ait Öğretim Programlarının Gelişimine Tarihsel Bir Bakış”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl. 13, S. 2, Ağustos, 2009, s.s.107-130; Cemil Öztürk, “Sosyal Bilgiler: Toplumsal Yaşama Disiplinlerarası Bir Bakış”, **Sosyal Bilgiler Öğretimi**, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2009, s.s.2-33.

6.2.1. Tarih Eğitimi

Aklı ve bilimi merkez alan ve felsefî temelini XVIII. yüzyıldan Batı Avrupa ve Rönesans'tan alan modernite, düşünsel anlamda aydınlanma çağı, politik olarak Fransız İhtilali, ekonomik olarak da Sanayi Devrimi'ne bağlı olarak gelişmiştir¹³⁵⁵. Modernite ile ortaya çıkan ulus devletler üst kimlik oluşturarak, imparatorlukların parçalanmasıyla ya da ABD'de olduğu gibi sanayileşen ülkelerde yaşayanların başka yerlere gidip yerleşerek uluslaşması ile kurulmuştur¹³⁵⁶. Renan'ın tanımındaki “birlikte yaşama arzusu duyan ortak bir geçmişi olan insanların oluşturduğu ulus” için tarih yazıcılığı ve tarih öğretimi, geçmişten geleceğe uzanan süreklilik, önemli bir gerekliliktir. Birlikte yaşanan topraklarda kurulan kutsal kimlik ancak tarih bilinci ile birleştğinde o toprakları vatan haline getirir¹³⁵⁷.

XIX. yüzyılda ulus devletlerin ortaya çıkışı ile birlikte tarih yazıcılığı, ulusların tarih yolu ile inşa edilmesini sağlarken tarih ders kitaplarını da etkilemiştir¹³⁵⁸. Tarih ders kitapları modernitenin toplumsal boyutuyla, iktidarların siyasi mühendisliğinde kimlik inşasının bir aracı haline gelmiştir¹³⁵⁹.

Geleneksel Osmanlı tarihi Anadolu'daki ilk beyliklerin kuruluşu öncesindeki Türk tarihi ile fazla ilgilenmemiş, İslamiyet'ten önceki Türk tarihi hakkında yeterli çalışma yapılmamıştır¹³⁶⁰. Genel kanıya göre Türkler Moğol baskısıyla asıl yurtları olan Orta Asya'dan Doğu Anadolu'ya göçerek kurucu Osman'ın babası Ertuğrul'un idaresinde Selçuklu Hükümdarı Alaeddin'in topraklarına gelmişlerdi. XIX. yüzyılda bu geleneksel görüşten uzaklaşmaya başlanmıştır. Yüzyılın büyük tarihçilerinden Hayrullah Efendi ya da Ahmet Vefik Paşa Türk soyundan bahsetmemişken Namık

¹³⁵⁵ Şafak Kaypak, “Modernizmden Postmodernizme Değişen Kentleşme”, **Global Journal of Economics and Business Studies (Global Journal of Economics and Business Studies Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi)**, C.2, S.4, Kış 2013, s.s.80-95.

¹³⁵⁶ Tom Bottomore, **Siyaset Sosyolojisi**, Çev: Erol Mutlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 1987, s.s.59-60.

¹³⁵⁷ İlber Ortaylı, **Gelenekten Geleceğe**, Timaş Yay., İstanbul, 2003, s.108

¹³⁵⁸ Yücel Kabapınar, “Bir ideolojik Mücadele Alanı Olarak Lise Tarih Kitapları I”, **Tarih ve Toplum**, S.106, 1992, s.s. 228-233; İsmail H. Demircioğlu, Muhammet A. Tokdemir, “Değerlerin Oluşturulma Sürecinde Tarih Eğitimi: Amaç, İşlev ve İçerik”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, C.6, S.15, 2008, s.s. 69-88; İsmail H. Demircioğlu, “Tarih Ders Kitabı Yazımında Yeni Yaklaşımlar”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, C. 38, 2013, s.s. 119-133.

¹³⁵⁹ Mustafa Safran, “Türkiye’de Tarih Öğretimi ve Meseleleri”, **Tarih Öğretim Yöntemleri**, (Ed. Muammer Demirel-İbrahim Turan), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2009, s.s. 7-25; Kemal İnal, **Eğitim ve İdeoloji**, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2008, s. 106; Salih Özbaran, **Tarih, Tarihçi ve Toplum**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s.134.

¹³⁶⁰ Kushner, **a.g.e.**, s. 42.

Kemal Osmanlı kökenlerini Türklere değil Oğuz Türkmen aşiretlerine dayandırmıştır¹³⁶¹.

Eski Türk tarihi hakkında kapsamlı çalışmalar yapılmamış olsa da Batıdan yapılan çevirilerle konuya ilgi duymaya başlayan araştırmacılar artmıştır. II. Abdülhamid döneminde Türklük bilincinin artması ve Ahmet Mithat Efendi'nin Mufasssal Tarih-i Kurûn-ı Cedide adlı kitabıyla Osmanlıların Türk soyundan geldiği ifade edilmiştir¹³⁶². Aynı dönemde tarih ders kitaplarında da Osmanlıların soyunun Orta Asya'daki Türk boylarından geldiği yazılmaya başlanmıştır. Jön Türk liderlerinden Mizancı Murat'ın yazdığı Tarih-i Umûmî adlı kitap alışılmış tarih kitaplarından farklı olarak Avrupa Tarihçiliğinin Osmanlı Devleti'ndeki bir örneği olmuştur¹³⁶³.

1890 sonrası gazetelerde Türk tarihi ile ilgilenen yazarlar çağdaş Türkoloji'nin ilk yazılarını yazmışlardır. Necib Asım, Leon Cahun'dan ve İslami kaynaklardan faydalanarak Osmanlı öncesi Türk İslam tarihi hakkında geniş bir çalışma yapmıştır¹³⁶⁴. Cahun ve Vambery gibi araştırmacıların çalışmaları, çoğu Avrupalı ve gayrimüslim bilgindeki Türk aleyhtarı tutum olmadığı için Türk yazarlara yeni bakış açıları kazandırmıştır. Necib Asım, Türklerde eksik olan milli gurur duygusunun tarih araştırmalarının zayıflığından kaynaklandığı fikriyle, zaferlerle dolu şanlı bir tarih yazmak amacıyla Türk Tarihi adlı kitabını yazmıştır¹³⁶⁵.

Tanzimat Dönemi'ne gelene kadar devletin resmi tarih anlayışı İslam tarihi olmuş, Tanzimat'la beraber gelişmeye başlayan Osmanlı tarihi anlayışı da Türklerin tarihteki yerinden ve hizmetlerinden bahsetmemiş, Türk milletine milli tarih bilinci kazandırmaktan uzak olmuştur¹³⁶⁶. Bilimsel anlamda tarih yazıcılığı için ilk adımlar 1909'da Tarih-i Osmani Encümeni'nin kurulması ile atılmıştır. Tarih-i Osmani Encümeni Cumhuriyet'in kurulmasından sonra Türk Tarih Encümeni adıyla çalışmalarına devam etmiş¹³⁶⁷, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim tek çatı altında

¹³⁶¹ Namık Kemal, **Osmanlı Tarihi**, C. III, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1971, s. 295.

¹³⁶² Mardin, **Jön Türk...**, s.86-91.

¹³⁶³ Emrah Yıldız, “Osmanlı Devleti'nde Bir Dünya Tarihi Deneyimi: Mizancı Mehmed Murad ve Tarih-i Umumi'si”, **Türk Tarih Eğitimi Dergisi**, C.4, S.2, 2015, s.115.

¹³⁶⁴ Abdullah Uçman, “Necib Asım Yazıksız”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.32, s. 493-494; Hanioglu, “*Türkçülük*”, **İslam Ansiklopedisi**, C.41, İstanbul, 2012, s.s. 551-554.

¹³⁶⁵ Kushner, **a.g.e.**, s.s. 46-47.

¹³⁶⁶ Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1998, s. 192.

¹³⁶⁷ “*Tarih-i Osmânî Encümeni*”, İkdâm, 5 Şubat 1340, s. 2.

toplanmış, harf İnkılabı ile milli bir karakter kazanmış ve böylece milli tarih oluşturunmanın temeli atılmıştır.

Mustafa Kemal, Medeni Bilgiler kitabında millet için “*Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına Türk Milleti denir*” ifadesiyle Renan’ın ortak ve zengin bir geçmişe sahip insanların birlikte yaşama arzusu duymasıyla millet oluşturduğu görüşüne benzer bir tanım yapmıştır. Ulus devlet oluşurken “*Ne mutlu Türküm diyene*” ifadesi ile gönüllülük temelinde milli bir üst kimlik hedeflenirken, Hobsbawm’ın belirttiği “kim Amerikalı olmak istiyorsa Amerikalıdır¹³⁶⁸” ya da Fransız milliyetçiliğindeki “ben Fransız’ım diyen Fransız’dır” ilkesine benzer iradi milliyetçilik ilkesini benimsemiştir¹³⁶⁹. Diğer yandan Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi ile kültür ve dil çalışmaları üzerinden milli kimlik kurgulanmıştır¹³⁷⁰. Bu çalışmalarda gönüllülük üzerinde durulması yanında, dönemin Batıda yükselen arayışlarından ırka dayalı ulusçuluk anlayışı üzerinden ortak ve köklü bir Türk tarihinin araştırılması da söz konusu olmuştur. Kısa zamanda vazgeçilen bu yönelim, inşa edilen kimliğe göre tarihin yeniden yazılması ve bu millete dahil olma isteği duyan kişiler için ortak bir geçmiş yaratma çabası şekline gelmiştir. Tarih öğretiminde kullanılacak ifadelerde Türk Milleti’nin yüceliğine dair tanımlamalar ulus bilinci oluşturmak için önemli unsurlardır. Genel bir tanım yaptıktan sonra Türk Milletinin dil, yönetim şekli, din, toprak, tarih, kültür gibi diğer özellikleri sıralanmış, her birinde ortak geçmiş ve birlikte yaşama arzusu teması işlenmiştir¹³⁷¹.

Tarih ve coğrafya dersleri ulus devlet oluşması ve ulusu şekillendirecek ideolojilerin geliştirilmesiyle yakından ilişkilidir¹³⁷². Modernitenin gelişmesi ve Sanayi Devrimi aidiyet duygularını uzun süreli ulus kimliğine yöneltmiştir. Bu gereksinimler modernitenin tarih bilincinin ulusal kimlik duygusuyla kurumsallaşmasını sağlamıştır¹³⁷³.

Çok uluslu Osmanlı Devletinden sonra kurulan ulus devletin kuruluş sürecinin gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlamak amacıyla tarih derslerinin içeriğinin değiştirilmesi gerekmiştir. Türk Ocağında kurulan Türk Tarih Kurulu tarih çalışmaları

¹³⁶⁸ Hobsbawm, **1780’den Günümüze...**, s. 110.

¹³⁶⁹ Ergün Aybars, “*Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Ulusal Kimlik Oluşumu ve Batının Etkisi*”, **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, (Ed.Nuri Bilgin) Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 163.

¹³⁷⁰ Çukurova; Yüksel, a.g.m, s. 3.

¹³⁷¹ Atatürk, **Medeni Bilgiler...**, s.s. 23-36.

¹³⁷² İlk Mekteplerin Müfredat Programı, Birinci Tab, İstanbul: Milli Matbaa. 1926, s. 71-75.

¹³⁷³ İlhan Tekeli, “Küreselleşen Dünyada Tarih Öğretiminin Amaçları Ne Olabilir?”, Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları (Haz: Salih Özbaran), Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998, s.s.35-45.

yapmış, bu amaçla “Türk Tarihinin Ana Hatları” adıyla bir kitap yazılmış ancak dönemin tarihçileri ve Mustafa Kemal tarafından yeterli görülmemiştir¹³⁷⁴. Daha sonra dört ciltlik “Tarih I-II-III-IV” adlı kitaplar 1931-1932 eğitim öğretim yılında liselerde okutulmaya başlanmıştır¹³⁷⁵.

Tarih bilinciyle bireylerin geçmişe olan ilgisi, yaşadığı günü algılaması ve geleceğe yönelimi arasında bütünlük kurulmaktadır. Tarih derslerinin amacı çocukları Türk milletinin tarihi hakkında bilgilendirmek ve milli bilinç uyandırarak önemli tarihi karakterlerin hayatları ile rol model oluşturmak çerçevesinde yeniden düzenlenmiştir¹³⁷⁶. Tarih eğitimi ulus devlet oluşturma sürecinde toplumun içyapısını değiştirmek için kullanılmıştır¹³⁷⁷. Cumhuriyetin kurulmasından sonra da Atatürk’ün üzerinde durduğu önemli bir konu olarak tarih eğitimi öncelikle imparatorluk dönemindeki otokratik ve teokratik içeriğinden arındırılmış, ulusal ve laik bir temele oturtulmuştur. Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkından oluşan bir ulus devlet amaçlanmış ve kimlik olgusu birleştirici bir unsur olarak kullanılmıştır.

1932’de Ankara’da tarih öğretmenleri ve profesörlerinin katıldığı I. Türk Tarih Kongresi’nde Türk Tarih Tezi tartışılmış, Cumhuriyet’in ulusal tarih tezi oluşturularak okullarda öğretilmiş¹³⁷⁸, ulusalcı, laik ve özgür düşünceli vatandaşlar yetiştirmek hedeflenmiştir. Aynı dönemde Türk Tarih Kurumu¹³⁷⁹, nun ve Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi’nin açılması da tarihçilik ve tarih eğitimi için önemli adımlar olmuş, devletin uluslaşma ideolojisinin düşünsel temellerini oluşturan kurumlar olarak tasarlanmış, böylece yeni devletin devamını sağlamayı amaç edinmiştir¹³⁸⁰.

Ulusal kimliklerin ötekileştirmelerle belirlendiği dönemde uluslar, kendi kimliklerini özel bir tarih tezine ve tarih yorumuna dayandırma gereği duymuştur. Türkiye Cumhuriyeti kurulma sürecinde karşılaştığı bu gereklilikte tek mekânda, tek bir geçmişe dayanan uluslardan farklı olarak birden fazla mekân ve geçmiş

¹³⁷⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Türk Tarihi Yazılırken Atatürk’ün Alaka ve Görüşlerine Dair Hatıralar”, **Belleten**, Cilt III, sa. 10, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1939, s.s. 347-350.

¹³⁷⁵ Ersanlı, **İktidar ve...**, s. 115.

¹³⁷⁶ **İlk Mekteplerin Müfredat Programı**, Milli Matbaa, İstanbul, 1926, s. 71.

¹³⁷⁷ Parlak, **Kemalist İde...**, s.119.

¹³⁷⁸ Halil İnalcık, **Türklük, Müslümanlık ve Osmanlı Mirası**, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 21.

¹³⁷⁹ Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti 1935 yılından sonra Türk Tarih Kurumu adını almıştır. Kurumla ilgili Bkz: Afet İnan, “Türk Tarih Kurumu 40 Yaşında”. **Belleten**, C.35, S.140, 1971, s.524.

¹³⁸⁰ Mehmet Karakaş, “Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği”, **Doğu Batı- Milliyetçilik I**, Y.9, S.38, Ankara, 2012, s.s.57-76.

birleştirmek zorunda kalmıştır¹³⁸¹. Orta Asya, Anadolu, Osmanlı Devleti toprakları ve İslam toprakları mekanlarında Türk, İslam ve Anadolu tarihi ile bir tez oluşturulması gerekmiştir. Bu amaçla bireysel geçmişleri ve farklılıkları silerek homojen bireylere dayanan bir ulus devlet oluşturmak amacıyla, Türk Tarih Tezi, Türk İslam Sentezi ve Anadoluculuk gibi tezler geliştirilmiştir¹³⁸². Bu tezler tarih yazıcılığında etkili olsalar da hiçbirisi istenilen etkiyi yaratamamıştır. Tarih yazıcılığı ve tarih eğitimi ulus kimliklerin oluşması için uluslararasıdaki farklılıkları ön plana çıkarmış ve “öteki”ler yaratılmıştır. II. Dünya Savaşı’ndan sonra yabancı düşmanlığını ve içe kapalılığı beraberinde getiren bu tutumun sakıncaları anlaşılmış ve çatışmacı yaklaşımdan uzaklaşan daha barışçıl ve eleştirel olabilen bir tarih anlayışı benimsenmeye çalışılmıştır¹³⁸³.

6.2.2. Tevhid-i Tedrisat ve Yabancı Okullar

Osmanlı Devleti’nde yüksek idareci yetiştiren Enderun Mektebi¹³⁸⁴ dışında, dine dayalı eğitim veren ve çoğu vakıflara bağlı olan sıbyan mektepleri ile medreselerde eğitim verilmiştir¹³⁸⁵. Uzun bir müddet gelişen bilimsel ve seküler eğitime ayak uyduramamış olan Osmanlı Devleti, toprak kayıpları ve Avrupa’nın bilimsel-teknolojik ilerlemesi karşısında geri kalmış, daha sonra bilimsel eğitime ayak uydurmak için dini tesirden tam anlamıyla kurtulamamış olsa da Batılı tarzda okullar açmıştır. 1827 Tıbbiye, 1834’te Harbiye, 1839’dan sonra ise rüştiyeler, idadiler, liseler, ticaret, ziraat, orman mektepleri ya da mülkiye ve darülfünun açılmış olsa da medreseler ıslah edilmeyerek olduğu gibi bırakılmıştır¹³⁸⁶. Dini eğitim veren, skolastik yöntemli ve mutaassıp zihniyetli medrese ve sıbyan mektepleri eğitimi sürdürürken Islahat Fermanı ile açılmalarına izin verilen cemaat ve azınlık okulları ile yabancı okullar da eğitim hayatına başlamış, Osmanlı toplumunda farklı eğitimlerden geçmiş, farklı dünya görüşlerine sahip üç grup insan yetişmeye başlamıştır. Verilen eğitimin

¹³⁸¹ İlhan Tekeli, “Yaratıcı ve Çağdaş Bir Tarih Eğitimi İçin: İlköğretimde ve Liselerde Tarih Eğitiminin Yeniden Yapılandırılması Konusunda Bir Kavramsal Çerçeve”, **Birlikte Yazılan ve Öğrenilen Bir Tarihe Doğru**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, s.s.101-134.

¹³⁸² Konu ile ilgili detaylı bilgi için Bkz: Ed. Ahmet Şimşek, **Türk Tarihinde Tezler/Teoriler**, Yeni İnsan Yayınları, İstanbul, 2020.

¹³⁸³ Tekeli, *a.g.e.* s.s. 101-134.

¹³⁸⁴ İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, s.s.204-206.

¹³⁸⁵ Ergin, **a.g.e.**, s.s.895-896.

¹³⁸⁶ İhsan Sungu, “Tevhidi Tedrisat”, **Belleten**, C.II, S.7/8, Temmuz 1938, TTK Basımevi, Ankara, 1994, s.s. 397-431.

içeriği, okutulan ders kitapları ve amaçlarının farklı olması nedeniyle bu gruplar arasında çatışmalar başlamıştır. Medreselerde ve Batılı okullarda birlik sağlanamamış ve II. Meşrutiyette medrese ve sıbyan mekteplerinin vakıfları ve askeri rüştiyeler Maarif Nezaretine devredilerek eğitimin birleştirilmesi için ilk adımlar atılmaya başlanmış ancak ikilik devam etmiştir¹³⁸⁷.

Milli Mücadele döneminde işgalcilerle iş birliği yapan yabancı okulların denetim altına alındıktan sonra kapatılması öngörülmüş¹³⁸⁸, Maarif Vekili Vasıf Bey, sıbyan mektepleri ve medreseler için uygulanan esasların yabancı okullarda da uygulanmasını sağlamıştır¹³⁸⁹. Birinci İcra Vekilleri Heyeti'nin aldığı kararlar arasında milli kültür ve tarihimize uygun şekilde dini ve milli, bilimsel ve çağdaş temellere dayanan bir eğitimin gerekliliği belirtilmiş, Türkçe sözcükleri toplayan bir sözlük oluşturmak, Doğu ve Batı klasiklerini Türkçeye çevirmek gibi maddelerle ortak dil ile milli bilinç yaratmak hedeflenmiştir¹³⁹⁰.

Mustafa Kemal, attığı her büyük adım ve kazanılan her zaferin temelinde Türk ulusunun olduğunu dile getirmiştir. Bu davranışı Osmanlı Devleti'ndeki ümmetçilik anlayışından farklı olarak millet yaratma çabasını göstermektedir. Eğitimde yenileşme anlayışını ulusal birliğin ve çağdaşlığın dayanağı olarak görmüş, siyasi ve iktisadi gelişme ve bağımsızlığın eğitim ile mümkün olabileceğine inanmıştır. 16 Temmuz 1921 Cuma günü Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey'in önderliğinde toplanan Maarif Kongresi'nde Mustafa Kemal konuşmasında Türk çocuğuna verilmesi gereken eğitimle ilgili şunları söylemiştir¹³⁹¹:

Asırların mahmul olduğu derin bir ihmal-i idarinin bünye-i devlette vücuda getirdiği yaraları tedavi için masruf olacak himmetlerin en büyüğünü hiç şüphesiz irfan yolunda ibzal etmemiz lazımdır. ...Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin tarihi tedenniyatında en mühim bir amil olduğu kanaatindeyim. Onun için bir milli terbiye programından bahsederken eski devrin hurufatından ve evsaf-ı fikriyemizle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, Şarktan ve Garptan gelen bilcümle tesirlerden tamamen uzak, seciye-i milliye ve tarihiyetimizle mütenasip bir kültür kastediyorum. Çünkü dava-yı milliyemizin inkişaf-ı tamını ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir... Çocuklarımız ve gençlerimiz yetiştirilirken onlara bilhassa mevcudiyeti ile, hakkı ile, birliği ile taarruz eden bilumum yabancı anasırla mücadele lüzumu ve efkar-ı milliyeyi kemal-i istiğrak ile her mukabil fikre karşı şiddetle ve fedakarane

¹³⁸⁷ Ergün, **Atatürk Dev...**, s.s. 46-47.

¹³⁸⁸ Mustafa Özodaşık, **Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil Yetiştirme (1923-1950)**, İzgi Kitabevi Konya, 1999, s. 34.

¹³⁸⁹ Ergün, **Atatürk Dev...**, s.55.

¹³⁹⁰ İlhan Başgöz, **Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk**, 2. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.s. 54- 55.

¹³⁹¹ Sungu, a.g.m., s.s. 421-422.

*müdafa zarureti telkin ettirebilir. Yeni neslin bütün kuva-yı ruhiyesine bu evsaf ve kabiliyetin zerki mümkündür*¹³⁹²

15 Temmuz 1923'te Ankara'da toplanan I. Heyet-i İlmiye'de eğitim tüm yönleriyle ele alınarak hazırlanan raporlar tartışılmış, milli devlet için gerekli kurumlar ve milli kültür politikaları yürütmek için çalışmalar planlanmış, zamanla alınan kararlar uygulamaya konularak çağdaş eğitime geçiş süreci başlamıştır. Daha sonra toplanan Heyet-i İlmiyeler ile okulların eğitim süreleri, öğretmen okulları, karma eğitim gibi konular çözüme kavuşturulmuştur¹³⁹³.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra eğitim kurumlarındaki ayrılıkların zararlarının farkında olan Cumhuriyetçi kadro, daha Millî Mücadele yıllarında gündeme gelen öğretimin birleştirilmesi konusunu 3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile gerçekleştirmiştir¹³⁹⁴. Kanunla değişimi reddeden tüm okulların yanında medreseler de kapatılmış, vakıfların okul açma yetkileri kaldırılarak kanunun birinci maddesinde bütün bilim ve eğitim öğretim kurumları, ikinci maddesinde Şeriye ve Evkaf Vekâleti ya da özel vakıflar tarafından yönetilen okullar doğrudan Millî Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır¹³⁹⁵.

Atatürk döneminin önemli cephelerinden biri olan eğitimde gerçekleşen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Türkiye'de var olan mektep-medrese ikiliği kalkmıştır. Eğitimde birlik sağlanarak modern çağa uygun bir eğitim sistemi uygulanmaya başlanmıştır. Cumhuriyet ideolojisini ve devrimi benimsetmek amacıyla çağdaş, milli, eşit, halkçı ve laik bir eğitim hedeflenmiştir.

Daha önce belirtildiği gibi ilkokullar, millet olma yolunda önemli etkenlerdir. İlkokul programlarında yapılan en büyük değişiklik olarak Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitimin birleştirilmesi ve aynı ülkü birliğine sahip, vatan ve ulus bilinci ile donanmış yurttaşlar yetiştirmek, ulus devlet oluşturmakta önemli bir adım olmuştur¹³⁹⁶. Öğretimin birleştirilmesi ile laik ve bilimsel eğitim yapmanın yanında ülkü ve kültür birliği, halkın ümmetten millete dönüşü ve yabancı okulların bölücü ve yıkıcı faaliyetlerinin önüne geçmek hedeflenmiştir. Fransa'da ihtilalden 93 yıl sonra

¹³⁹² Maarif Vekilliği, 1939, s.s.3-4.

¹³⁹³ Yiğit, *a.g.t.*, s.s.68-69.

¹³⁹⁴ Sezer, *a.g.m.*, s.s. 113- 114.

¹³⁹⁵ EK XVI. Tevhid-i Tedrisat Kanunu.

¹³⁹⁶ Akyüz, **Türk Eği...**, s.329; Ersoy Taşdemirci, **Türk Eğitim Tarihi**, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2010, s.104; Mehmet Okur, *"Millî Mücadele ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Millî Ve Modern Bir Eğitim Sistemi Oluşturma Çabaları"*, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.5, S.1, 2005, s.s.199-217; Asım Arı, *"Tevhid-i Tedrisat ve Laik Eğitim"*, **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 2002, C.22, S.2, s.s.181-192.

1882’de gerçekleşen eğitimin laikleşmesi Türkiye Cumhuriyeti’nde devrimin hemen ardından gerçekleşmiştir.

Kanunun kabulünden kısa bir süre sonra Atatürk Tevhid-i Tedrisat’ı işaret ederek: “*Cihan ailei medeniyesinde mevkii ihtiram sahibi olmak isteyen Türk Milleti, evlatlarına vereceği terbiyeyi mektep ve medrese namında birbirinden büsbütün başka iki nevi müesseseye teslim etmeye hala katlanabilir miydi? Terbiye ve tedrisatını tevhit etmedikçe aynı fikirde, aynı zihniyette fertlerden mürekkep bir millet yapmaya imkân aramak abesle iştigal olmaz mıydı?*”¹³⁹⁷” diyerek millet yaratma yolunda eğitimin öneminden bahsederek aynı eğitimi almış, homojen bir toplum yaratmanın önemine değinmiştir.

Eğitim sistemi yenilenirken birçok yabancı eğitim uzmanına raporlar hazırlatılmıştır. Bunlardan John Dewey’in hazırladığı rapordan özellikle öğretmen maaşlarının yükseltilmesi ve tercih edilen bir meslek haline getirilmesi ve köy okulları için öğretmen yetiştirmek amacıyla öğretmen okulu açmak konularında yararlanılmıştır¹³⁹⁸. Alfred Kühne teknik eğitim konusunda¹³⁹⁹, Albert Malche¹⁴⁰⁰ Darülfünun hakkında bir rapor hazırlamıştır.

7 Şubat 1926 Genelgesinde özellikle Türk tarihi ve coğrafyası konusunda düzenlemeler yapılmış¹⁴⁰¹, bu derslerin öğretmenlerinin Türk ve milli duygu sahibi olması ve eğitimin millileşmesi konularında şartlar getirilmiştir¹⁴⁰². Laik ve Türkçe eğitim vermemek konusunda direnen okullar kapatılmış, günümüzde hala geçerliliğini koruyan Türkçe dersinden geçemeyen öğrencinin sınıf geçemeyeceği kararı alınmıştır¹⁴⁰³. Türk diliyle alakalı araştırmalar ve bilimsel faaliyetlerde bulunmak üzere dil heyeti kurulmuş, bu heyetin bir Türkçe sözlük çıkarması ve kitaplarda Türkçenin kullanımına özen gösterilmesi kararları alınmıştır. Böylece hedeflenen ulus

¹³⁹⁷ Sungu, a.g.m., s. 431.

¹³⁹⁸ Albert Malche, **İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor**, Maarif Vekaleti Yayınları, İstanbul, 1939, s.s.1-59; Yiğit, a.g.t., s.s.74-76.

¹³⁹⁹ Ergün, **Atatürk Dev...**, s.140; Başgöz, **Türkiye’nin Eği...**, s.139; Cavit Binbaşıoğlu, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Bilimleri Tarihi**, Eğitim Araştırma ve Geliştirme Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, s.156.

¹⁴⁰⁰ Metin Özata, **Atatürk, Bilim ve Üniversite**, TUBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2007, s.s.129-133; Vatandaş, **“Cumhuriyetin İlk...”**, s.s.41-62; Ali Güler, **Türkiye’de Üniversite Reformları**, Adım Yayınları, Ankara, 1994, s.s. 77-78; Ersoy Taşdemirci, **“Atatürk’ün Önderliğinde 1933 Üniversite Reformu”**, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.5, 1994, s.s. 135-153; Taşdemirci, **Türk Eğitim...**, s. 166.

¹⁴⁰¹ M. Hidayet Vahapoğlu, **Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar**, İstanbul, 2005, s.s.143-166.

¹⁴⁰² Ergin, **a.g.e.**, s.s.2086-2088.

¹⁴⁰³ Sezen Kılıç, **a.g.m.**, s.s. 259-280.

devleti oluşturmak için önemli bir aşama olan dil birliğini sağlamak için adımlar atılmıştır.

1927’de 10 milyonu geçen nüfus içinde eğitim çağındaki çocuk sayısı 1.700.000’den fazlayken 5995 ilkokulda 435.563 öğrenci eğitim görmektedir. Eğitimden yoksun kalan çocukların büyük bölümünü köy çocukları oluşturmuştur¹⁴⁰⁴. Bu, ilköğretim ve okuma- yazma kurslarına daha büyük önem verilmesini gerektirmiştir. Atatürk’ün öngördüğü hedeflerle 1929 yılındaki İlk Mektepler Talimatnamesi’nde ilköğretimin amaçları, çocukların milli hayata uyumlu hale getirilmeleri, milli duygularının güçlenmesi için çocuklara Türk İnkılâbının kazanımları ve bu amaçla verilen mücadelenin anlatılması, Cumhuriyet ve 23 Nisan gibi bayramların okullarda kutlanması, Türk bayrağına sevgi ve saygı duyulması şeklinde belirlenmiştir. 1936 yılında düzenlenen ilkokul müfredat programında milli terbiyeye de yer verilerek okulun öğrencide milli duyguları güçlendirmesi, öğrencileri Türk toplumunun vasıflarını taşıyan, Cumhuriyete bağlı vatandaşlar olarak yetiştirmesi hedeflenmiştir.

Modern devletlerde farklı etnik kökene sahip halkın milli bilinçle devlete bağlanması için okullar etkili birer enstrüman olmuştur. XIX. yüzyılda çocukların toplumsallaşmasında rol oynayan lonca, kilise ya da ailenin yerini okullar almaya başlamıştır¹⁴⁰⁵. Ulus devlet, okul aracılığı ile arzuladığı vatandaşı yetiştirmeye başlamıştır¹⁴⁰⁶. Bir yandan okuma yazmanın yaygınlaşması ya da tek dille eğitim yoluyla homojen toplum oluşturulurken diğer taraftan derslerde duygusal anlamda devlete bağlılık, ulus bilinci gibi temalar işlenmiştir. Avrupa’da milliyetçiliğin hızla yayılmasından sonra Osmanlı Devleti’nde de çeşitli milletlerde milliyetçilik akımı etkisini göstermeye başlamıştır. Farklı milletler ve yabancılar da okullar açmış ve Batılı anlamda daha modern ve laik eğitim önce bu okullarda başlamıştır¹⁴⁰⁷.

Vatandaşlarının önemli bir bölümü farklı dinlerden olan Osmanlı Devleti’nde özellikle gayrimüslimlerde görülmeye başlanan milliyetçilik hızla yayılmıştır. Ülkedeki bütün tebaanın eşit şekilde faydalanabileceği okullar açılarak aynı eğitimi almış bireyler arasında duygusal birlik sağlamak ve Osmanlı birliği inşa etmek

¹⁴⁰⁴ Cicioğlu, **a.g.e.**, s.s. 41-82.

¹⁴⁰⁵ Abdulvahap Akıncı, “*Osmanlı Devleti’nde Milli Kimlik İnşasında Okul*”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.19, 2014, s. 1-24.

¹⁴⁰⁶ Üstel, **Makbul Vatan...**, s.s.16-22.

¹⁴⁰⁷ Shaw ve Shaw, **a.g.e.**, s.143.

istenmişse de gayrimüslimlerin kendi dilleri ile eğitim yaptıkları kendi okulları olduğu için bu mümkün olmamıştır¹⁴⁰⁸.

Fatih'in İstanbul'u fethinden sonra mezhepleri kontrol altında tutmak ya da dinlere hoşgörülü olmak gibi sebeplerle de olsa, dini eğitime tanınan imtiyazlar zamanla birçok yabancı okulun faaliyete başlamasına imkân sağlamıştır. Tanzimat döneminde Gülhane Hattı-ı Hümayunu ile verilen haklar Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecini hızlandırmak için kullanılmış, Islahat Fermanı dini ve siyasi hakları eşitlemiş, okulların açılması hızlanmıştır. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile bu okullar denetime açılmıştır¹⁴⁰⁹. Ancak İmparatorluğun çöküş süreci, okulların açılışını konsoloslukların üstlenmesi ve 1875'te çıkarılan Ferman-ı Adalet gibi gelişmeler nedeniyle yabancı okulların sayısı hızla artmıştır¹⁴¹⁰. Yabancılar okul açma haklarının verilmesinin amaçları arasında gençlerin eğitim için yurt dışına çıkmalarını önlemek ve ülkedeki cemaatleri kaynaştırmak da yatmaktadır. Azınlıklar kendi dil ve kültürlerini kendi din adamlarından öğrenmiş, eğitim kalitesinin yüksek olması Türk gençlerinin de bu okullara yönelmesine yol açmış, Türk okulları ikinci plana atılmıştır¹⁴¹¹.

1876 Kanun-i Esasi'nin 15-16. maddeleri ile yabancı okulların denetimi sağlanmak istenmiş ve 1886'da Maarif Nezareti içinde Gayri Müslime Müfettişliği kurulmuştur. II. Abdülhamit döneminde Türk gençlerinin yabancı okullara gitmesi engellenmek istenmiş, 1886'daki İrade-i Seniyye ile yabancı okulların açılması tamamen padişahın iznine bağlanmıştır¹⁴¹². Buna rağmen denetleme çabaları başarılı olamamış, 1909'da çıkarılmak istenen Maarif-i Umumiye Kanunu yabancı elçiliklerin baskılarıyla engellenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin farklı din ve etnik yapısından faydalanmak isteyen Batı ülkeleri, kontrol altına alabilecekleri, çıkarları doğrultusunda kullanabilecekleri kitleleri okullar aracılığı ile yetiştirmeye çalışmış, farklı amaçlarla hastaneler, okullar, kültür merkezleri açılmaya başlanmıştır¹⁴¹³. Misyonerler Protestanlığı yaymak ve

¹⁴⁰⁸ Akıncı, *a.g.m.*, s.21.

¹⁴⁰⁹ Somel, "*Kırım Savaşı...*", ss. 61-84; Mehmet Ö. Alkan, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Eğitim İstatistikleri, 1839- 1924*)", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (Der.) Halil İnalıcık ve Şevket Pamuk, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2009, s.s.125-145.

¹⁴¹⁰ Vahapoğlu, *a.g.e.*, s.70-71.

¹⁴¹¹ Beyza Bilgin, Mualla Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, Gün Yayınları, Ankara, 1999, s.9.

¹⁴¹² Sezen Kılıç, "*Cumhuriyet Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Mart 2005, s.s. 259-280

¹⁴¹³ Keyder, *Türkiye'de Dev...*, s.74.

Ermenileri Osmanlı'dan koparmak için kurdukları misyoner okulları ile azınlıklara milliyetçilik duyguları aşılamaya başlamış, Osmanlı Devleti'ne karşı direnişin ve Müslümanlara karşı olumsuz yaklaşımın temellerini atmışlardır¹⁴¹⁴. Misyonerlik faaliyetleri yürüterek öğrencileri ve ulaşabildikleri halkı din değiştirmek için teşvik etmişler, imparatorluk içindeki farklı milletler arasında milliyetçilik fikirleri yaratarak bağımsızlık istemelerine zemin hazırlamış, maddi manevi destek sağlayarak bu milletlerin savaş sırasında işgalci güçlerin yanında olmalarına neden olmuşlardır¹⁴¹⁵.

22 Eylül 1915'te çıkarılan 45 maddelik geniş kapsamlı Maarif Nizamnamesi 1. Dünya Savaşı nedeniyle yürütülen misyonerlik faaliyetlerini tam olarak engelleyememiştir. Yabancı okullar kendi ülkelerinin ders kitaplarını okutmuş, Türkler aleyhinde misyonerlik faaliyetleri yürütmüş, Müslüman öğrenciler dahi kilisede ibadete zorlanmıştır. Batıya özenen gençler yaratılmaya çalışılarak Türk kimliğinin oluşması engellenirken tüm yabancılar için Türkler düşman gösterilmiştir¹⁴¹⁶.

Tanzimat ve Islahat Fermanları sayesinde sayıları artan yabancı okullar gerileme ve savaşlar döneminde yıkıcı ve bölücü faaliyetlerde etkili olmuşlardır. 2 Temmuz 1923 tarihli Lozan'ın azınlıklarla ilgili maddeleri "Ekalliyetlerin Korunması" başlığı altında 37-45. maddeler arasında dokuz maddeden oluşmaktadır. 40. maddede bu okulların bölücü faaliyetlerini engellemek amacıyla sadece Türk kanunlarına uydukları takdirde eğitime devam edebilecekleri kararı alınmıştır. Böylece her türlü dini- sosyal ya da hayır kurumu ile eğitim öğretim kurumu kurmak ya da yönetmek hakkına Türkçe dersi zorunlu olmak şartı ile sahip olmuşlardır¹⁴¹⁷.

Yabancı okullar Batı tarzı modern ve bilimsel eğitimi ülkeye getirerek Osmanlı eğitim kurumları için örnek teşkil etmiştir. Bu olumlu etkinin farkında olan ancak yabancı okulların Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecindeki etkisini bilen Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti kurucuları Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve genelgelerle hukuki düzenlemeler yaparak önlem almışlardır¹⁴¹⁸. Milletler Cemiyeti denetimi altında gerçekleşen nüfus mübadelesi, Ermeni topraklarının sınırlar dışında kalması, Gayrimüslimlerin ülke topraklarını terk etmesi ile etnik ve dinsel açıdan daha

¹⁴¹⁴ Shaw ve Shaw, **a.g.e.**, s. 146.

¹⁴¹⁵ İlknur Polat Haydaroglu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, Ocak Yayınları, Ankara, 1993, s.s.207-209.

¹⁴¹⁶ Ayten Sezer, **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar**, TTK Yayınları, Ankara, 1999, s. 130.

¹⁴¹⁷ Hidayet Vahapoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar**, MEB, İstanbul, 2005, s.s. 190-195.

¹⁴¹⁸ Mustafa Ergün, **Atatürk Dev...**, s.55.

homojen bir yapıya dönen Türkiye'nin yabancı okullarla ilgili denetlemeleri Osmanlı Devleti'nden daha kontrollü olmuştur. Yabancı ve azınlık okullarında öncelikle 1924 yılında dini propaganda yasaklanmış¹⁴¹⁹, her türlü dini simge ve işaretin kaldırılması zorunluluğu getirilmiştir¹⁴²⁰. Yabancı okullarla ilgili yürütülen denetim çalışmaları kapsamında Eylül 1925'te yayınlanan 3965 sayılı genelge ile milli bilinç oluşturmak için eğitim alanında yürütülecek faaliyetler belirtilmiştir:

*Hiçbir okulda, derslerde veya ders dışında Türk ve Türkler aleyhine bir ifade kullanılmayacaktır. Türklerin dününü ve bugünü kötüleyen, Türk ve Türk Devleti aleyhine yazılmış kitap bulunmayacaktır. Türk tarihi ve coğrafyasına ilişkin en ufak bir yanlış, ders kitaplarında ve duvar panolarında bulunmayacaktır. Türk toprakları hiçbir ülkenin parçası olarak gösterilmeyecektir. Ders kitaplarında hiçbir devletin propagandası bulunmayacaktır. Bütün yabancı okullarda, haftada en az beş saat Türk Dili, Türk Tarihi ve Coğrafyası okutulacaktır. Türk Dili, Türk Tarihi ve Coğrafyası öğretmenleri Türk olacak ve Milli Eğitim Bakanlığı'na seçilecektir. Okullarda her türlü dini propagandanın yapılması yasaktır. Okullarda dini sembol bulundurulmayacaktır*¹⁴²¹

Yayınlanan genelge üzerine yabancı okulların konumunu korumak için harekete geçen yabancılar, genelgeye direnmek istemiştir. Karşı koyan bazı Fransız ve Amerikan okulları kapatılmış, okullarının tekrar açılması için girişimlerde bulunan ülkelere Türkiye Cumhuriyeti'nin yabancı okul siyaseti şöyle ifade edilmiştir:

- “Okullar mezhep yönünden tarafsız olacak ve derslerde milli duygulara da yer verilecektir.
- Türk okullarına uygulanan uygulamalardan Hristiyan okulları istisna edilmeyecektir.
- Konu bir iç mesele olduğundan yabancı hükümetlerin protestoları dikkate alınmayacaktır”¹⁴²².

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve yayınlanan genelgeler sayesinde yabancı okullar varlıklarını sürdürebilmek için Türkiye yasalarına ve milli değerlerine uymaları gerektiğini kavramış, tüm okullar kayıt ve kontrol altına alınmıştır¹⁴²³.

Şubat 1926'da İstanbul'daki okullar denetlenmeye başlanmış ve belirlenen kriterlerden “Türkçe öğretiminin ve Türklüğün kavratılmasının zorunluluğu, bu okullara atanan Türkçe, Tarih ve Coğrafya öğretmenlerinin öz Türk olması gerekliliği, Türkçe dersinden geçmeyen öğrencinin sınıfta kalması şartı ve bu dersi kasten ihmal eden azınlık ve yabancı okulların derhal kapatılacağı” öne çıkmıştır. Ayrıca “Son sınıf

¹⁴¹⁹ Selçuk Uygun, “Türkiye’de Düünden Bugüne Özel Okullara Bir Bakış Gelişim ve Etkileri”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, 2003, C.36, S.1, s. 118.

¹⁴²⁰ Akyüz, **Türk Eği...**, s. 325.

¹⁴²¹ Sezer, **a.g.e.**, s.s. 31–32.

¹⁴²² **A.g.e.**, s.22.

¹⁴²³ Uygun, “Türkiye’de Düünden... s.s. 113-114.

öğrencilerinin sınavları elçilik binalarında değil okullarda yapılacak ve Maarif Müfettişleri de buralarda hazır bulunacak, öğrencilere verilen ödüllerde yabancı devletlere ait bayrak ve simgeler olmayacaktır.” şartları getirilmiştir¹⁴²⁴. Yabancı okulların dini propaganda yapmamaları ve Türk kültürünü ve Türkçe eğitimini tam anlamıyla yürütmeleri için çeşitli genelgeler, kanunlar ya da yönergeler çıkarılmış olsa da Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun gerektirdiği birlik ve millilik tam anlamıyla sağlanamamıştır. Yabancı okullar faaliyetlerini gizli yürüterek misyonerliğe devam etmişlerdir¹⁴²⁵.

Hükümet yabancı okulların yürüttüğü gizli faaliyetlere karşı Türk çocuklarının ilkokulda yabancı okullara gitmesini yasaklayan bir kanun çıkarmıştır. 1929 yılında çıkarılan Tedrisatı İptidaiye Kanununa ek 1931’de 1778 sayılı kanun Türk çocuklarının ilkokul çağında sadece Türk okullarına gidebileceği şartını getirmiş, zamanla ilköğretim dönemi yabancı okullar öğrenci yokluğundan dolayı kapatılmıştır¹⁴²⁶.

Yabancı okulların zarar verecek etkilerinden korunmak için Türkiye Cumhuriyeti çeşitli yaptırımlar uygulamıştır. Tapu Kanunu ile varlıkları hükümet tarafından tanınmış olanlara gayrimenkul edinme hakkı verilmiş, okullarda Türkçe dersi zorunlu hale getirilmiş, Türkçe kitaplarının Türk öğrencilerle aynı olması ve Türkçe dersini yalnız Türk öğretmenlerin vermesi zorunlu tutulmuştur¹⁴²⁷. Yabancı ortaokul ve liselerde tarih derslerinin ortaokullara mahsus tarih kitaplarıyla verilmesi ve kendi tarihlerini bakanlık tarafından incelenmek şartıyla kendi dillerinde yazılmış kitaplardan öğrenmeleri de belirlenen şartlar arasındadır. Ders kitaplarının bakanlık tarafından incelenerek uygun olmayan cümlelerin çıkarılması hükmü getirilmiş, yabancı okulların yeni şube ya da sınıf açmaları yasaklanmıştır¹⁴²⁸.

Yabancı okullar misyonerlik faaliyetleri için çocuklarını yabancı okullara gönderen bölgenin ileri gelen ailelerinin çocuklarına yönelmiş, kendi seçkinler gruplarını oluşturarak onlar aracılığı ile Türk devlet politikasını kendi denetimleri altına almayı hedeflemiştir¹⁴²⁹. Osmanlı Devleti’ni sömürge haline getirmek için sistematik şekilde Türkler üzerinde etkili olmaya çalışmışlardır. Ülkede yaşayan

¹⁴²⁴ Sezer, **a.g.e.**, s.s. 31-32

¹⁴²⁵ Ergün, **Atatürk Dev...**, s.s.59-60.

¹⁴²⁶ Yiğit, **a.g.t.**, s.s. 87-88.

¹⁴²⁷ BCA, Fon K.180.9.0.0. Yer No:4.24.1, 26.05.1923.

¹⁴²⁸ Uygun, *“Türkiye’de Düünden...”* s.s. 113-114..

¹⁴²⁹ Halit Ertuğrul, **Kültürümüzü Etkileyen Okullar**, Nesil Yayınları, İstanbul, 2002, s. 205.

azınlıkları da devlete karşı kışkırtarak milliyetçilik politikalarıyla yönlendirmiş ve ayaklanmalarına sebep olmuşlardır. Mezhep ya da etnik kimlik ayrılıkları oluşturarak Müslüman toplum arasında da ayrılıkçı tutumlar yaratmaya çalışmışlardır. Alınan tüm önlemlere rağmen üstü örtülü şekilde faaliyetler sürdürülmüş, derslerde Hristiyan ahlakından, Hz İsa'nın hayatından bahsedilmeye devam edilmiş, okul dışında açılan kurslarla da halk etki altına alınmaya çalışılmıştır¹⁴³⁰.

6.2.3. Üniversite Reformu

Kemal Gürüz'e göre Türk yükseköğretim sistemi medresenin evrimi ile gerçekleşmemiştir¹⁴³¹. Orta Çağ Avrupası üniversitesi ile medrese yaklaşık olarak aynı zamanlarda ortaya çıkmış, üniversite çeşitli müdahalelerle kendini yenileyebilmiş ve günümüze ulaşmışken medrese varlığını sürdürememiştir.

Kuran'ı öğretecek ve namaz kıldırarak din adamlarını yetiştirmek üzere cami ve mescitlerin yakınlarında kurulan medreseler vakıflar tarafından finanse edilen dershane, yatakhane, kütüphane ve cami ya da mescitten oluşmaktadır¹⁴³². XI. yüzyıldan sonra mühendislik, matematik, tarih, coğrafya, şiir, felsefe, kimya ve tıp bilgileri de öğretilmeye başlanan medreseler¹⁴³³ El Harezmi, İbn-i Haldun, Farabi, İbn-i Sina bilginler yetiştirmiştir. İbn-i Sina ve İbn-i Rüşd gibi Batıya ışık tutan İslam bilginlerinin teknoloji, fen ve sağlık bilimleri alanlarına katkıları Endülüs yoluyla Avrupa'ya geçerek bugünkü Batı uygarlığına katkı sağlamıştır¹⁴³⁴.

Kemal Sülüs, Medresenin tarihten silinmesini, insanlığın en önemli dönüm noktalarından biri olarak değerlendirdiği iki görüşe bağlamaktadır. İslam dünyasında dönemin bilginlerinden Gazali'nin "*Tanrı iradesi dışında tabiat kanunlarından söz edilemeyeceği*" görüşünün kabul görmesi yanında; Batı'da İbn-i Rüşd'ün savunduğu "*insan aklı ve felsefenin inanca dayalı bilgilerden üstünlüğü*" anlayışının üniversitenin kendini sürekli yenilemesini ve günümüze ulaşmasını sağlamıştır.

¹⁴³⁰ Sezer, a.g.e., s.s.121-122.

¹⁴³¹ Kemal Gürüz, **Dünyada ve Türkiye'de Yükseköğretim**, ÖSYM Yayınları, Ankara 2003-2004, s.290.

¹⁴³² Nebi Bozkurt, "*Medrese*", **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, <https://islamansiklopedisi.org.tr/medrese#1> (erişim 27/02/2019).

¹⁴³³ Mehmet İpşirli, "*Medrese*", **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı <https://islamansiklopedisi.org.tr/medrese#2-osmanli-donemi> (erişim 27/02/2019).

¹⁴³⁴ İbrahim Agah Çubukçu, **İslam Düşünürleri**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977, s.s.142-152.

Mühendishane-i Bahri-i Humayun ve Mühendishane-i Berri-i Humayun'un temellerini attığı İstanbul Teknik Üniversitesi hariç, diğer üniversitelerimiz Batı'da olduğu gibi yüzlerce yıllık mücadele ve değişimle şekillenmemiş, Batı'dan olduğu gibi alınmıştır. Bu da bize yüksek öğretim kurumlarımızın medresenin devamı olmadığını göstermektedir¹⁴³⁵.

1827'de Tıbbiye, 1834'te Harbiye kurulmuş, bunu 1877'de Mülkiye, 1878'de Hukuk, 1882'de Ticaret Mekteb-i Âlisi, ve Mekteb-i Sanayi-i Nefise-i Şahane izlemiştir¹⁴³⁶. Modernleşme sürecinde Avrupa tarzı bir üniversite açma kararı ile 1846'da Darülfünun açma hazırlıkları başlamış ve 1865'te tamamlanmıştır¹⁴³⁷. Medrese'nin de direnişi ile 1870 ve 1874'te iki kez yeniden düzenlendikten sonra 1881'de kapatılmış ve 1900'de Dar'ül-fünun-i Osmani adıyla yeniden açılmıştır¹⁴³⁸.

İmparatorluk sonrası bir toplumda modernist bir ulus devlet inşası amaçlandığı için, ulus devletin temellendirileceği yeni bir tarih yorumu; yenilenen eğitim kurumları ile elit bürokratlar yetiştirme ve kitle eğitimi kurumlarıyla vatandaş yetiştirme; bunları yapabilmek için de yazı ve dil devrimleri gibi birçok alanda inkılap yapılması gerekmiştir. Savaştan yenilgiyle çıkılması Darülfünunda çalışan Alman öğretim üyelerinin şartların değiştiğini gerekçe göstererek ülkelerine dönmelerine sebep olmuş¹⁴³⁹, Ali Kemal'in Maarif Nazırlığı döneminde, 1919'da çıkarılan nizamnameye rağmen çok sayıda öğretim görevlisi görevden uzaklaştırılmıştır.

Daha önce de değinildiği gibi Batıda sekülerleşme bir süreç olarak meydana gelmiş ancak ülkemizde ve İslam dünyasında modernleşmenin gereği olarak ele alınmıştır¹⁴⁴⁰. Cumhuriyet'in önder kadrosuna göre modernleşme laik ve akılcı düşünceyle, ulusal eğitimle ulusal bilincin pekiştirilmesi sonucu gerçekleşecektir. Yapılan inkılapların halka ulaşmasının, devlet ve toplum arasındaki ideolojik köprüyü kurmanın en önemli yolu akıl ve bilimin önderliğindeki öncü bir grubun eğitimi olarak görülmüştür¹⁴⁴¹.

¹⁴³⁵ Gürüz, **Dünyada ve...**, s.295.

¹⁴³⁶ Kodaman, **Abdülhamid Dev...**, s.2.

¹⁴³⁷ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Darülfünun", **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, <https://islamansiklopedisi.org.tr/darulfunun> (erişim 28/02/2019).

¹⁴³⁸ Gürüz, **Dünyada ve...**, s.296.

¹⁴³⁹ Kemal Turan, "Bir Alman Eğitimciye Göre Savaş Yıllarında Osmanlı Maarifi: F. Schmidt'in Eğitim Reformu Raporu", **İstanbul Araştırmaları-4**, Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 228'den akt: Mustafa Selçuk, "İstanbul Darülfünun Edebiyat Fakültesi (1900–1923)", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010, s. 190.

¹⁴⁴⁰ Ayşe Kadioğlu, **Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi**, Metis Yay., İstanbul, 1999, s.76.

¹⁴⁴¹ Metin Heper, **Bürokratik Yönetim Geleneği**, ODTÜ. Yay., Ankara, 1974, s.99.

Kurulduğu yıllarda Cumhuriyetin tek üniversitesi İstanbul'daki Darülfünundur. Osmanlı'dan miras kalan Darülfünun, medrese yapısını korumaya devam etmiştir¹⁴⁴². İstanbul Darülfünun'u 1920'lerde yapılan müfredata fizik, kimya elektro kimya derslerinin alınması¹⁴⁴³, Edebiyat Fakültesine ek Türkiyat Enstitüsü açılması¹⁴⁴⁴ ve Türkiye İnkılabı dersinin müfredata eklenmesi¹⁴⁴⁵ gibi bazı düzeltmelere rağmen yönetimi ve bilim adamlarını memnun edecek düzeye ulaşamamıştır. Sadri Ethem Vakit Gazetesinde '*Darülfünun'da Barem*' başlıklı yazısında profesörlerin günlerdir bilim değil barem düzenlemesi tartışmalarını yanlış bulmuş, "*İyi bir profesör, yani adam akıllı ilmi temsil eden adam, sadece Darülfünun kürsüsüne çıktığı zaman profesör olduğu hatırlanan sonra silinip kaybolan insan değildir. Bilakis her zaman insan kütleleri arasında fikir ve ilim seviyesi itibarile sivrilen insandır. Darülfünun profesörü her şeyden evvel bir otoritedir.*"¹⁴⁴⁶ sözleriyle profesörleri eleştirmiştir. Darülfünun'un inkılabı ilgisiz kaldığını ifade eden Zeki Mesut, Hakimiyet-i Milliye'deki yazısında inkılabı yaşatmanın ona inanan bilim insanları ile mümkün olacağını belirtmiştir:

İnkılap yeni hayat telakkilerinin, yeni hayat şartlarının birleşmesini icap eder. Maddi veya manevi sahada olsun, eskinin yerine yeninin geçmesi kolay değildir. Bunun için fikirlerimizde, ruhlarımızda mühim değişiklikler hasıl olmasına ihtiyaç vardır. İnkılap umdelerinin hayata müessir birer İdeé force haline gelmedi evvela onlara yürekten inanmakla mümkün olur. (...) Osmanlı İmparatorluğu Darülfünunu ile Türkiye Cumhuriyeti Darülfünunu ruh ve hatta sima itibariyle birbirlerine benzeyebilirler mi? Yanlış ilim telakkisi ile taş kesilmiş dimağlar, buz gibi donmuş ruhlar inkılap mefkurelerinin önünden değil arkasından bile yürüyemezler. Çünkü onlarda inanmak ve netice itibariyle inandırmak kudreti yok gibidir (...)"¹⁴⁴⁷

Milliyet gazetesindeki bir yazıda Darülfünunun İnkılabı karşı kayıtsızlığını ve kapatılmasının sebeplerini görmek mümkündür:

Memlekette siyasi, içtimai büyük inkılaplar oldu. Darülfünun bunlara karşı bitaraf mir müşahit kaldı, iktisadi sahada esaslı hareketler oldu, Darülfünun bunlardan habersiz göründü; hukukta radikal değişiklikler oldu, Darülfünun yalnız kendi kanunları tedrisat programına almakla iktifa etti, harf inkılabı oldu Özdil hareketi başladı, Darülfünun hiç tınmadı; yeni bir tarih telakkisi milli bir hareket halinde bütün ülkeyi sardı, Darülfünun'da buna bir alaka uyandırabilmek için üç yıl beklemek ve uğraşmak لازم geldi. İstanbul

¹⁴⁴² Özata, **Atatürk, Bilim...**, s.105; Vatandaş, "*Cumhuriyetin İlk...*", s.58; Mehmet Arslan, "*Cumhuriyet Dönemi Üniversite Reformları Bağlamında Üniversitelerimizde Demokratiklik Tartışmaları*", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.1, S.18, 2005, s.s23-49.

¹⁴⁴³ **BCA**, Fon K.30-18-1-1, Yer No: 16-74-4, 23.11.1925.

¹⁴⁴⁴ **BCA**, Fon K.30-18-1-1, Yer No: 11-55-4/ 138-4, 12.11.1924.

¹⁴⁴⁵ **BCA**, Fon K.30-18-1-1, Yer No: 17-83-9, 13.01.1926.

¹⁴⁴⁶ **Vakit**, 21 Ağustos 1931.

¹⁴⁴⁷ **Hakimiyet-i Milliye**, 10 Aralık 1932.

*Darülfünunu artık durmuştu, kendine kapanmıştı, vüstai bir tecerrüt içinde harici alemden elini ayağını çekmişti (...)*¹⁴⁴⁸

Yukarıda belirtilen örneklerde olduğu gibi Darülfünundan devlet ideolojisini desteklemesi ve topluma benimsetmeye gayret etmesi beklenmiş, bilimsel anlamda yetersiz olduğu, inkılaplara uyum sağlamadığı ve Osmanlı zihniyetini devam ettirdiğine dair eleştirilere uğramıştır¹⁴⁴⁹. Atatürk de bu eleştirilere katılmış, 1933 Meclis Açılış konuşmasında “*Üniversitenin donatımına verdiğimiz önemi vurgulamak istiyorum. Hiç kuşku yoktur ki yarım alınmış önlemler verimsizdir. Bütün tasarılarımızla olduğu gibi öğretim işlerinde ve kurulacak üniversitede de radikal tedbirlerle yürüme kati kararımızdır*”¹⁴⁵⁰ demiştir. Kemalist ideoloji meşruiyetini ulustan alan bir devlet kurmayı amaçlarken sınıfsız ve imtiyazsız, ortak acı ve sevinçleri olan, benzer ideolojik düşünsel temelde birleşen homojen bir halk yaratmak istemiştir¹⁴⁵¹. Atatürk ülkenin kalkınması, gelişmesi ve kültür politikasının uygulanması için üniversitenin önemli bir kurum olduğunu düşünmüş, üniversite reformuyla Cumhuriyetin ilkelerini savunacak, iktidarı destekleyecek bir üniversite oluşturmayı hedeflemiştir.

Bir reform raporu hazırlaması için 1932’ de ülkeye davet edilen İsviçre Cenevre Üniversitesi Pedagoji Uzmanı Prof. A. Malche İstanbul’a gelmiştir. Hazırladığı raporda Darülfünun’un durumunu eleştirerek ayrıntılı reform teklifleri sunmuştur¹⁴⁵². Bunlar; “çalışma araç ve gereçleri, çalışma organizasyonu, üniversitenin kendi dışında çalışması” başlıkları altında toplanmıştır¹⁴⁵³. Rapordaki bazı önemli maddeler şunlardır: “Türkçe yayın yeteri kadar yoktur. Yabancı yayınları okuyup anlayabilecek öğrenci sayısı çok azdır. Darülfünun kongreler düzenlemeli, tatil dersleri olmalı, Darülfünun mecmuası çıkarılmalıdır. Esas sorun bilimleri nakil yoluyla değil, yaratıcı düşüncüyü ortaya çıkarıcı şekilde düşünmektir. Darülfünun bilimsel zihniyeti yaratmakla sorumludur ve bunun dışında kurtuluş yoktur.”¹⁴⁵⁴ Ders yönetimi temelden değiştirilmiş, yabancı dil dersi zorunlu hale getirilmiş, Türkçenin bilimsel yayınlarda kullanılmasına önayak olunmuştur. Üniversite Haftası adıyla

¹⁴⁴⁸ **Milliyet**, 1 Ağustos 1933.

¹⁴⁴⁹ Vatandaş, *a.g.m.*, s.58.

¹⁴⁵⁰ **Atatürk Maarife Ait Direktifleri**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1985, s.35.

¹⁴⁵¹ İlyas Söğütü, “*Darülfünundan Üniversiteye: Cumhuriyet Türkiye’sinde İlk Üniversite Reformu (1933)*”, **Liberal Düşünce**, Y.9, S.34, 2004, s.s.121-127.

¹⁴⁵² Malche, **İstanbul Üniver...**, 1939.

¹⁴⁵³ Özata, **Atatürk, Bilim...**, s.s.129-133; Özkan, 2008: 128; Güler, **Türkiye’de Üniver...**, s.s. 77-78; Ersoy Taşdemirci, “*Atatürk’ün Önder...*”, s.s. 135-153.

¹⁴⁵⁴ Özata, **Atatürk, Bilim...**, s. 133; Vatandaş, “*Cumhuriyetin İlk...*”, s. 60; Akyüz, **Türk Eği...**, s.358

başlatılan tatil kurslarıyla üniversite-halk yakınlaşması amaçlanmış öğretim üyeleri halka konferanslar vermiş, bunlar Üniversite Konferansları adıyla yayınlanmıştır¹⁴⁵⁵. Malche bilim özgürlüğünün güvence altına alınmasının, yönetim ve eğitim kadrolarının siyasi etkilerden uzak, belirli zümre ve grup çıkarlarını gözetmemek şartıyla Hükümetin sorumluluğunda belirlenmesi gerektiğini belirtmiştir.

Atatürk Malche'nin raporunu okumuş ve bununla ilgili bir değerlendirme yazmıştır¹⁴⁵⁶. Onun için öncelik Türkiye için bir kültür planı hazırlanmasıdır¹⁴⁵⁷. Cumhuriyet, yeni kuşakların Atatürk'ün ifadesiyle “*fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür*” olmasını hedeflemiş¹⁴⁵⁸, araştıran, sorgulayan, nesiller yetiştirmek istenmiştir. Darülfünundaki eğitim meslek insanları yetiştirebilecek durumda fakat hocaları yetiştirmek için yetersizdir. Hayattaki en hakiki mürşidin ilim olduğunu ifade eden Atatürk üniversitenin bilim yuvası olarak çağdaş eğitim veren bir kurum olmasını istemiştir.

Malche'nin raporunu uygulamak ve kanun teklifi haline getirmek için çalışmalara başlayan hükümet İstanbul Üniversitesi'nin kurulması hakkındaki kanun taslağını hazırlamış, Malche ile hemfikir olunduktan sonra meclise sunulmuştur. Maarif Bakanlığı'na 19 Eylül 1932'de Dr. Reşit Galip'in getirilmesinden sonra 31 Mayıs 1933'te, 2252 sayılı kanunla Darülfünunun kapatılıp yerine İstanbul Üniversitesi'nin açılmasıyla¹⁴⁵⁹ üniversite reformu gerçekleştirilmiştir¹⁴⁶⁰. Reformla birlikte Osmanlı eğitim geleneğinin devam etmemesi ve devrimin amacına uygun bilimsel eğitim vermesi için yabancı ülkelere uzmanlar çağırılmıştır. Almanya'dan getirilen öğretim üyelerinin yardımıyla gerçekleştirilen bu reform, öğretim program ve yöntemlerini geliştirerek çağdaş hale getirmiştir¹⁴⁶¹.

Üniversitenin açılması, Milliyet gazetesinde “Türkiye’de ilim inkılabı başladı” başlığı ile duyurulmuş, Maarif Vekili Reşit Galip'in sözleri duyulan heyecanı ve umudu yansıtmıştır: “*Üniversite millet, inkılabın en hayati ve en temel maksatlar*

¹⁴⁵⁵ Akyüz, **a.g.e.**, s.s. 358-360.

¹⁴⁵⁶ Özata, **Atatürk, Bilim...**, s.s 142-149.

¹⁴⁵⁷ Ali Rıza Erdem, “*Atatürk’ün Liderliğinde Üniversite Reformu: Yükseköğretim Ve Bilim Tarihimizde Dönüm Noktası*”, **Belgi**, S.4, 2012, s.s.376-388.

¹⁴⁵⁸ Kocatürk, **a.g.e.**, s. 140.

¹⁴⁵⁹ **BCA**, Fon K.30.18.1.2, Yer No: 36.36.1. S. 14378, 15.5.1933.

¹⁴⁶⁰ Yiğit, a.g.t., s.s. 115-117.

¹⁴⁶¹ Yücel Namal, “*Türkiye’de 1933–1950 Yılları Arasında Yükseköğretime Yabancı Bilim Adamlarının Katkıları*”, **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/ Journal Of Higher Education And Science**, C.2, S.1, 2012, s.s.14-19.

*için bel bağladığı; yarının devlet ve millet adamlarını, gençliği, kaybedilmiş asırları kazandıracak bir irfan yurdu olacaktır.*¹⁴⁶²”

Üniversite Reformundan sonra yükseköğretimdeki öğrenci ve öğretim elemanı sayıları, fakülte sayıları artmış¹⁴⁶³, yeni üniversiteler açılmıştır. Bunların en önemlisi olan Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi 1935’te kurulmuştur¹⁴⁶⁴. Fakültenin adını Atatürk vermiş, eski ve yeni filolojileri konu edinen kürsüler kurulmuştur. Atatürk fakültenin adını koyarken ulus inşa süreçlerinin ve Türk Tarih Tezinin ana unsurlarını bir araya getirmiştir¹⁴⁶⁵. Dil ile Türkçeye akraba olarak görülen Sümer, Akad, Çin, Hitit ve Sankrit dillerinin karşılaştırmalı incelenmesi, “Tarih” ile Türklerin Orta Asya’dan Anadolu’ya uzanan tarihinin ve başka uygarlıklara katkılarının kanıtlanması, “Coğrafya” ile Türklerin uygarlıkların beşiği Anadolu’daki izleri hakkında çalışmalar yapılarak belgelenmesi ifade edilmiştir.

1939 yılında yapılan I. Milli Eğitim Şurasında Anadolu’da üniversite haftaları düzenlenmesi, yetişkin eğitimi ve fakültelerin Halkevleriyle yakın ilişki kurmaları önerilmiştir¹⁴⁶⁶. 12 Temmuz 1944’te 4916 sayılı kanunun kabul edilmesiyle Yüksek Mühendis Mektebi yeniden örgütlenerek İstanbul Teknik Üniversitesi adıyla Türkiye’nin ikinci üniversitesi olarak kurulmuştur¹⁴⁶⁷. İstanbul Üniversitesi modeline göre kurulan bu üniversite de Milli Eğitim Bakanına bağlı kurulmuş ancak aynı dönemde üniversitelerin özerklik talepleri de başlamıştır.

Mevcut merkeziyetçi yönetimin bırakılarak üniversite ve fakültelerin tüzel kişiliklerinin tanınması, mali, ilmi ve idari özerkliğin sağlanması için 13 Haziran 1946’da 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu çıkarılmıştır¹⁴⁶⁸. 1933 reformundan sonra Cumhuriyet döneminin ikinci üniversite reformu olan ve üniversiteye özerklik veren yasayla Ankara’da farklı tarihlerde kurulan Hukuk (1925), Ziraat (1930), Fen (1943), Dil, Tarih, Coğrafya (1937), Tıp (1945) fakülteleri bir araya getirilerek Ankara

¹⁴⁶² *Milliyet*, 1 Ağustos 1933.

¹⁴⁶³ 1933 yılında İstanbul Üniversitesi’nde 27’si Türk 38’i yabancı Ordinaryus Profesör olmak üzere toplamda 237 Türk, 85 Yabancı Profesör, Doçent ve Asistan bulunmaktaydı. Bkz: Namal, *a.g.m.*, s.16.

¹⁴⁶⁴ Vatandaş, *a.g.m.*, 61; Nilgün Çelebi, “Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’ndeki Mülteci Profesörler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2003, C.43, S.1, s.s.259-272.

¹⁴⁶⁵ Vatandaş, *a.g.m.*, s.s.61-62.

¹⁴⁶⁶ Cevat Celep, *Halk Eğitimi Kavramlar-İlkeler-Yöntemler-Teknikler*, Şafak Matbaacılık, Ankara, 1995, s. 86.

¹⁴⁶⁷ Gürüz, *Dünyada ve...*, s.299.

¹⁴⁶⁸ Mete Tunçay, “1946 ve Sonrasında Üniversite”, *Türkiye’de Üniversite Anlayışının Gelişimi*, Ed: Namin Kemal Aras, Emre Dölen, Osman Bahadır, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2007, s.317.

Üniversitesi kurulmuştur. Bu üniversitelerin açılmasından sonra değişen dünya düzeni ve ekonomik yapıların gereği olarak serbest Pazar ekonomisine önem verilmeye başlanmış, ekonominin ihtiyacı olan insan gücünün karşılanabilmesi için üniversitelerin tüm yurda yayılması gereği doğmuştur. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi açılmış, 1970’li yıllarda ülkedeki üniversite sayısı sekize çıkmıştır¹⁴⁶⁹.

Çağdaşlaşma yolunda evrensellik anlayışıyla yürütülen yenileşme hareketleri için üniversite reformu Batı anlayışına uygun, bilimsel eğitime dayanan, geniş vizyona sahip bir üniversite kurmak için yapılmıştır. Cumhuriyet’in kültür reformu içinde genç nesilleri Türk kültürü ve esasları ile Türk Devriminin ilkelerine bağlı, muasır medeniyetler seviyesinde, milli benlik sahibi yurttaşlar olarak yetiştirecek bir eğitim hedeflemiştir.

6.2.4. Köy Enstitüleri ve Köylü

Kurtuluş Savaşı’nın ardından yakılıp yıkılan konutlar ve ülke ekonomisinin en büyük kaynağı olan köylerdeki ekili alanların yok olması hızlı ve planlı bir kırsal alan projesi gerektirmiştir. Köylü savaşta insan gücü, vergi ve iâşe sağlarken hiçbir hizmet alamamış, yönetimin en kısa sürede köyleri ekonomiye ve Cumhuriyet’e kazandırması gerekmiştir¹⁴⁷⁰. Genç Cumhuriyet’in ilk yıllarında köylünün kalkındırılması projesine yönelmesinin ekonomik, siyasi, sosyal ve hukuki açılardan gerekçeleri vardır¹⁴⁷¹. Türkiye’deki toplumsal değişimin üst yapı kurumlarını oluşturan, ayrıca bilimsel, teknolojik ve örgütsel üretim güçlerinden oluşan alt yapı kurumlarının temelindeki köylü kimliği ve köylünün ekonomik özgürlüğünü kazanması önemli yer tutmaktadır.

Cumhuriyet, Medeni Kanun, Latin Alfabesi, laik eğitim, kılık kıyafet düzenlemesi, kadın hakları, çok partili yaşam, gibi yeniliklerle çoğunluğu köylü olan halkın yapılanmasını hedeflemiştir¹⁴⁷². Cumhuriyet’in önem verdiği bir inkılap olan kılık kıyafette düzenleme aşamalar halinde gerçekleşmiştir. 1925 yılındaki “Şapka

¹⁴⁶⁹ Gürüz, a.g.e., s.299.

¹⁴⁷⁰ Hilal Tuğba Örmecioğlu, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köycülük Tartışmaları ve Numune Köyler”, **Belleten**, C.83, S.297, 2019, s.s.729-752.

¹⁴⁷¹ Bülent Çukurova, “Cumhuriyet Döneminde Köylü Kimliğini Değiştirme Çabaları”, **Cumhuriyetin Kazanımları**, Ed: Bülent Çukurova, Fevzi Çakmak, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2017, s.243.

¹⁴⁷² Engin Tonguç, **Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç**, Ant Yayınları, İstanbul, 1970, s.27.

Devrimi¹⁴⁷³” ardından kadınların peçe takmasını yasaklayan yerel düzenlemeler gerçekleşmiştir. 1934 yılı sonunda “Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun¹⁴⁷⁴”la din adamları, okul, dernek ve kulüp üyeleri, yabancı askeri ve siyasi giysileri ve memurların kıyafetleri kanunla kapsamlı bir şekilde düzenlenmiştir. Bu uygulamalarla toplumsal alanda gerçekleştirilen eğitim, kültür ve siyasi devrimlerin medeni toplumlardaki görünüm içinde bir halkla tamamlanması ve eskinin yerine yeninin konmasının yanında kılık kıyafet aracılığıyla bazı kişilerin toplumda haksız yere nüfuz sahibi olması engellenmek istenmiştir¹⁴⁷⁵.

Çağdaş bir hukuk sistemi düzenlemesi için yeni yasalar çıkarılmış, Hukuk Fakültesi açılmış, Medeni Kanun ve Borçlar Yasası, Ceza Yasası, Ticaret Yasası, Deniz Ticaret Yasası, İcra ve İflas Yasası kabul edilmiş, Cumhuriyetin hukuki alanda sağlam zemini oluşturulmaya başlanmıştır¹⁴⁷⁶.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında yürütülen ekonomi politikaları devlet desteği ile güçlenen milli burjuvazi oluşturarak kalkınmak ve özel girişimle sanayinin gelişmesini desteklemek üzerine kurulmuştur. Dünya Ekonomik Buhranının da etkisiyle ihracat ve ithalat dengelerinin bozulması nedeniyle rejimin devamlılığı, ve temini beklenen verimliliğin sağlanamaması üzerine bu yaklaşımdan uzaklaşmış¹⁴⁷⁷, devletçi sanayileşme yolu izlenmeye başlanmış¹⁴⁷⁸, kendi kendine yeten bir kalkınma modeli uygulamasına girişilmiştir¹⁴⁷⁹. İzlenecek ekonomi politikası kapsamında hammadde üreticisi ve tarım ülkesi olan Türkiye köy ve köylü kalkınmasına yönelmek durumunda kalmıştır. Yaşanan ekonomik sıkıntılar tarımda sanayileşmeye imkân vermediği için köylülerin yeni tekniklerle donanması, ürün verimliliği ve çeşitliliğine yönelik eğitilmesi gerekmiştir¹⁴⁸⁰. 1927 ve 1929’da çıkarılan yasalarla topraksız köylüyü güçlendirmek ve topraklandırmak hedeflenmiştir.

¹⁴⁷³ T.C. Resmi Gazete, 28.11.1925, Sayı. 230.

¹⁴⁷⁴ T.C. Resmi Gazete, 13.12.1934, Sayı. 2879.

¹⁴⁷⁵ Nuri Köstüklü, “Sosyal Alanda Yapılan İnkılaplar”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. 2, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2014, s. 255.

¹⁴⁷⁶ Çukurova, “Cumhuriyet Döne...”, s.246.

¹⁴⁷⁷ Bilsay Kuruç, “Kemalist Ekonomi Görüşü: Kesitler”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce (Kemalizm)*, C.II, Der: Tanıl Bora, Murat Gültekinil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.s. 298-312.

¹⁴⁷⁸ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, 2001, s.s.68-70.

¹⁴⁷⁹ Çağlar Keyder ve Faruk Birtek, “Türkiye’de Devlet Tarım İlişkileri 1923-1950”, *Toplumsal Tarih Çalışmalar*, Der: Çağlar KEYDER, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1983, ss.191- 220.

¹⁴⁸⁰ Asım Karaömerlioğlu, “Köy Enstitüleri Üzerine Düşünceler”, *Toplum ve Bilim*, 76 Bahar, 1998, s.s.56-85.

Cumhuriyetin hedeflediği toplumsal değişimin eğitim ayağında dini eğitim kurumlarından pozitif bilimlerle eğitim yapan kurumlara geçiş ve köylünün eğitimi önemli yer edinmiştir. Köylerde sadece okuma yazma eğitimi değil, sağlık, bulaşıcı hastalıklar, doğru ve verimli üretim, mimari gibi birçok alanda eğitim ihtiyacı yaşayan Cumhuriyet, Kurtuluş Savaşı'nın en ağır faturasını ödeyen köylünün kalkınması için ekonomik alanda bankalar yoluyla kredilerle ya da okul ve sivil kuruluşlar kurarak, mimari projeler başlatarak köye hizmet çalışmaları yürütmüştür. Önceleri mübadele göçmenlerinin yerleştirilmesi için başlatılan *numune köyler projesi*¹⁴⁸¹ daha sonra köy kalkınmasının gerçekleşmesi ve köy kanunu¹⁴⁸² ile yaygınlaştırılmak istenmiştir¹⁴⁸³. *İdeal Cumhuriyet Köyleri* ile köy ve kent arasında mimari, ekonomik ve sosyal denge kurma amacıyla yürütülen çalışmalara ek ve ön koşul olarak köylünün eğitimi de gerekmiştir.

Cumhuriyet, kendi kendini yönetme sistemine dayandığı için halkın büyük çoğunluğunu oluşturan köylünün, temsil edilebilmesi amacıyla öncelikle devrimleri sahiplenen bilinçli vatandaşlar haline getirilmesi gerekmiştir. Nüfusun büyük kısmını oluşturan köylünün eğitimi milli bilinç oluşturmada, ulus devlet yaratmada önemli bir basamaktır. Köycülük¹⁴⁸⁴ yoluyla halkta milli kimlik ve aidiyet duygusu oluşturulmak ve kültürel alanda Türkçülük yaratılmak istenmiştir. Köycülük faaliyetleriyle Ziya Gökalp'in *güzideler* olarak ifade ettiği aydın Türk gençlerinin, *halka doğru* hareketiyle işlediği, halkın milli kültürünün bilgi birikimini kendi Batılı birikimleriyle harmanlayarak Türk kültürü oluşturmaları hedeflenmiştir¹⁴⁸⁵.

Mustafa Kemal, Millî Mücadelenin ilk yıllarında bile çağdaşlaşmayı sağlayacak eğitim sistemi ve kurumlarıyla ilgili araştırmalar başlatmış, eğitimin devamı için çalışmalar yürütmüştür. Cumhuriyetin kurulduğu dönemde nüfusun yüzde sekseni köylerde yaşasa da köylerde okul çok azdır¹⁴⁸⁶. Eğitim alanında yenileşme

¹⁴⁸¹ 1934 yılında inşa edilen köy sayısı altmış dokuza ulaşmıştır. Türkan Çetin, “*Modern Türkiye Yaratma Projesinin orijinal Bir Boyutu: Örnek Köyler*”, **75 Yılda Köylerden Şehirlere**, Ed. Oya Baydar, Türkiye İş Bankası-Tarih Vakfı ortak yayını, İstanbul 1999, s.s. 231-240; Zeki Sayar, “*İç Kolonizasyon*”, **Arkitekt**, C.6, S.62, İstanbul, 1936, s. 49.

¹⁴⁸² Resmi Gazete, Tarih:7/4/1924, Sayı:68, Tertip:3, Cilt:5, Sayfa: 336.

¹⁴⁸³ Örmecioglu, *a.g.m.*, s.736.

¹⁴⁸⁴ Köycülük söylemiyle halkçılar Türk Ocağı ve Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti çevresinde bir araya gelerek Halka Doğru ve Türk Yurdu dergilerini çıkarmıştır. Bkz: Zafer Toprak, “*Aydın, Ulus-Devlet ve Popülizm*”, **Türk Aydın ve Kimlik Sorunu**, Ed. Sabahattin Şen, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, s.s.39-81.

¹⁴⁸⁵ Ziya, Gökalp, *Türkçülüğün Esas...*, s. 40.

¹⁴⁸⁶ Ülkede 40.000 köy olmasına rağmen 35.000 köyde okul yoktur. Bkz: Aydın,1997:28; Emre Kongar, **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997, s. 397.

çalışmaları kapsamında raporlar hazırlamak üzere ülkeye davet edilen yabancı uzmanlar arasında 1924'te Atatürk'ün daveti ile gelen John Dewey, raporlarında bütçe ile ilgili uyarılarda bulunmuş, öğrencilere daha iyi şartlarda eğitim verilmesi için fiziki şartlarda yapılması gereken işler, öğretmen maaşlarının yükseltilmesi, köy okullarına öğretmen yetiştirecek okulların açılması ve öğretmenlerin eğitim amacıyla yurt dışına gönderilmesi konularına değinmiştir¹⁴⁸⁷.

3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim kurumları birleştirilmiş, ilköğretim okulları, köy, şehir, gündüzlü ve yatılı olarak ayrılmıştır. Bu dönemde “*İlk Muallim Mektepleri*” ve “*Köy Muallim Mektepleri*” de açılmış ancak köy ve şehir çocuklarının ayrı eğitimler almasının doğru olmadığı gerekçesiyle altı yıl sonra kapatılmıştır¹⁴⁸⁸. Devrimlerin kalıcı olması için halka benimsetilmesi ve vatandaşlık bilincinin yerleştirilmesi gereği ile 1930'lu yıllarda yönetici aydınlar köylünün ekonomik, siyasi, hukuki ve eğitsel durumu üzerine eğilmiştir. 1932-1933 yıllarında Köy İşleri Komisyonu kurulmuş ve eğitim-öğretim yoluyla köylünün kalkındırılması amaçlanmıştır¹⁴⁸⁹.

Saffet Arıkan, Milli Eğitim Bakanı olduğu dönemde Köy Enstitüsü sisteminin kuramcısı ve kurucusu olacak olan İsmail Hakkı Tonguç Beyi İlköğretim Genel Müdürlüğü'ne atamıştır. Tonguç detaylı bir köy incelemesi yaparak¹⁴⁹⁰ yirmi yıllık bir plan taslağı hazırlamış, 1954 yılına kadar bütün köylere öğretmen, koruyucu, sağlık hizmeti ya da tarım teknisyeni ulaştırmayı hedeflemiştir¹⁴⁹¹. 1937'de “Köy Eğitimleri Yasası” ile köylere eğitimler gönderilmiştir. Köyün içinden okuma yazma bilen ve arazi ya da hayvan sahibi kişiler, bir yıl eğitimden geçirilerek yeniden kendi köylere gönderilmiş, köylüye rehberlik ve okuma yazma öğretme ile görevlendirilmiştir¹⁴⁹².

Tonguç 1936'da askerliğini bitirmiş okuma yazma bilen gençlerden seçtiği bir grubu “eğitmen” adıyla köylere “*geçici öğretmen*” olarak görevlendirebilmek için Eskişehir'deki Çifteler Çiftliğinde dört ay süren bir kurs açmıştır¹⁴⁹³. Bu kursları

¹⁴⁸⁷ John Dewey, **Türkiye Maarifi Hakkında Rapor**, Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul, 1939, s. 1-30; Binbaşıoğlu, **Türkiye'de Eği...**, s.s.16-17.

¹⁴⁸⁸ Hasan Cicioğlu, **a.g.e.**, s.49.

¹⁴⁸⁹ Mehmet Emin Elmacı, **Bir Semt Bir Bina, Nato Binası, Amerikan Kolejinden Kızılçullu Köy Enstitüsüne**, Apikam Yayınları, İzmir, 2103, s.245.

¹⁴⁹⁰ İsmail Hakkı Tonguç, **İlköğretim Kavramı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1946, s.212.

¹⁴⁹¹ Pakize Türkoğlu, **Tonguç ve Enstitüleri**, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s.112.

¹⁴⁹² Cicioğlu, **Türkiye Cum...**, s.s.31-48'den Akt: Çukurova, “*Cumhuriyet...*”, s.252.

¹⁴⁹³ Feridun Bayram, **Eğitmenler, Öğrenmeyi Öğretme Ustaları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.20; Bu kurslara katılan gençlerin köy yaşamına uyum sağlama, köyde yaşanacak güçlükleri

tamamlayan ilk seksen dört eğitimci Ankara'nın köylerinde görevlendirilmiş ve oldukça başarılı olmuştur¹⁴⁹⁴. Bunun üzerine ülkenin başka yerlerinde de kısa süre içinde eğitimci kursları açılmıştır. Eğitimci kurslarına başlarda askerliğini bitirmiş erkekler alınmış, 1938'den sonra ise kız öğrenciler de eğitime dahil edilmiştir¹⁴⁹⁵.

Eğitimci adayları daha sonra açılacak olan köy enstitülerinin de ilk binalarını yapmıştır. Eğitimcilerin görevleri arasında kendi köylerine giderek bölgedeki çocukları üç yıl okuttuktan sonra mezun etmek ve yenilerini almak, köylülere modern tarım yöntemlerini öğretmenin yanında, köydeki sağlıkla ilgili sorunları kaymakamlığa bildirmek, akşam okullarında yetişkinlere okuma, yazma ayrıca yurttaşlık bilgileri öğretmek vardır¹⁴⁹⁶. Başarılı olanlar bu uygulamadan sonra 11 Haziran 1937'de "Köy Eğitimcileri Kanunu" çıkarılarak Eskişehir'de Çifteler, İzmir'de Kızılçullu¹⁴⁹⁷ ve Edirne'de Karaağaç eğitimci kursları açılmıştır. Bir yıl sonra bu kurslara üç tane daha eklenmiş, ancak zamanla bu eğitimci kurslarının köylerdeki ilkökul eğitimine yeterli olmadığı düşünülmüştür. Böylece 3704 sayılı yasa ile "Köy Öğretmen Okullarının" açılması öngörülmüş, Kızılçullu, Çifteler ve Gölköy Eğitimci Kursları, köy öğretmen okullarına dönüştürülmüştür¹⁴⁹⁸. Roben J. Maaske *Türkiye Köy Öğretmen Yetiştirme Hakkında Rapor* çalışmasında köy öğretmen okullarının tarihi süreklilik içinde köy enstitülerinin temelini oluşturduğunu ifade etmiştir¹⁴⁹⁹.

Mustafa Kemal Atatürk 10 Kasım 1938'de vefat etmiş, Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü Atatürk'ün başlattığı eğitim seferberliğini devam ettireceğini dile getirmiştir. 28 Aralık 1938'de Milli Eğitim Bakanı olan Hasan Ali Yücel de İsmail Hakkı Tonguç'un başlattığı işleri birlikte yürütmek istemiştir. 17-29 Temmuz 1939'daki Birinci Maarif Şurasında köylü eğitimi için yetiştirilecek köy öğretmenin çok yönlü olması gerektiğine karar verilmiş, bu öğretmenleri yetiştirmek için açılacak kurumlara "*Köy Enstitüsü*" adı verilmesi uygun görülmüştür¹⁵⁰⁰. Hükümetin halka ulaşma fikriyle açılan Halkevlerinin kırsaldaki yansıması olan Köy Enstitüleri ile, köy

yenebilme, köye sade fakat ileri kıymetli bir hayat götürme nitelikleri taşıması gerekiyordu. Bkz: İsmail Hakkı Tonguç, *Köyde Eğitim*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938, s.s.188-189.

¹⁴⁹⁴ Ahmet Emin Yalman, "Köye Işık Taşıyacak Köylüler", *Kültür Bakanlığı Dergisi*, S. 20-21, 1937, s. 142.

¹⁴⁹⁵ Melih Tinal, Hüseyin Bozdağ, "Köy Enstitüleri Tarihinden Bir Kesit: Kızılçullu Köy Enstitüsü Tarihçesi", *Turkish Studies*, C.12, S.19, 2017, s.s.179-202.

¹⁴⁹⁶ Akyüz, *Türk Eği...*, s.354; Başgöz ve Wilson, *Türkiye Cumhuri...*, s. 164.

¹⁴⁹⁷ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz: Melih Tinal, "Kızılçullu Köy Enstitüsü: Kuruluşundan İlk Mezunlarına", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, S. 21, Güz 2008 s.s.181-198.

¹⁴⁹⁸ Turan, *Türk Dev...*, s.40.

¹⁴⁹⁹ Roben J. Maaske, *Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Hakkında Rapor*, Ankara 1955, s. 5.

¹⁵⁰⁰ Tonguç, *İlköğretim Kav...*, s.319.

ve köylüye yönelik halkçılığın bir ürünü olarak Halkevleri gibi sosyo-kültürel gelişimi sağlamak amaçlanmıştır.

17 Nisan 1940'ta Köy Enstitülerinin kurulmasına ilişkin yasa tasarısı Meclise sunulmuş, çoğunluğu köylü olan ülkede köylüyü eğitmek için köy öğretmeni yetiştirmeye öncelik verilerek Köy Enstitüleri kurulmuştur¹⁵⁰¹. Yasaya göre enstitülerin görevi köy öğretmeni yetiştirmenin yanında, sağlık görevlisi, teknisyen gibi mesleki elemanlar da yetiştirmektir¹⁵⁰². Enstitülerde yürütülen tarım faaliyetleriyle hem öğrencilerin ihtiyaçları karşılanmış hem de elde edilen üretim fazlasıyla köylüye ve devlete yardım edilmiş, enstitü öğrencilerinin ve köylülerin sağlık ihtiyaçları karşılanmıştır.

Köy öğretmenleri yeni tarım tekniklerinin öğretilmesi, kız çocuklarının eğitime katılımını attırmak gibi faydalarının yanında köylüye örnek ve yardımcı olmak, bayramlarda tören yapmak, tarımsal, sanatsal, sportif faaliyetler yürütmek gibi görevleri olmuştur. Köyün her türlü sorununu gidermesinin beklenmesi öğretmeni zor durumda bırakmıştır¹⁵⁰³.

II. Dünya Savaşı'nın yarattığı ortamda Türkiye'de de siyasi değişiklikler gerçekleşmiş, 1946 seçimlerinde Hasan Ali Yücel kadro dışı kalmış ve İsmail Hakkı Tonguç görevden uzaklaştırılmıştır. Çok partili yaşama geçişle hızlanan devrim karşıtı süreçte Cumhuriyetin yarattığı eğitim kurumlarına karşı başlatılan saldırılarla Köy Enstitüleri yıpratılmıştır¹⁵⁰⁴. Millet Mektepleri, halkevleri, halkodaları ve köy enstitüleri zamanla ortadan kaldırılmıştır. 1954'te 6234 sayılı Köy Enstitüleri ile Öğretmen Okullarının Birleştirilmesi Hakkında Kanun¹⁵⁰⁵ ile kültür, ziraat ve teknik eğitim veren Köy Enstitüleri¹⁵⁰⁶, ardından Halkevleri ve Halkodaları 11 Ağustos 1952'de fiilen sonlandırılmış ve tüm mallarına el konulmuş, Halkevlerinin zengin kütüphaneleri yok edilmiştir.

¹⁵⁰¹ Başgöz, **Türkiye'nin Eği...**, s.225.

¹⁵⁰² Araştırma Kurulu, **Çağdaş Eğitim ve Köy Enstitüleri**, İzmir, 1993, s.41.

¹⁵⁰³ Çukurova, "*Cumhuriyet Döne...*", s.253.

¹⁵⁰⁴ Niyazi Altunya, **Köy Enstitülerinin Tarihçesi, Kuruluşunun 50.Yılında Köy Enstitüleri**, Eğitim Der Yayınlar 2, Ankara, 1990, s.s. 80-96.

¹⁵⁰⁵ Köy Enstitüleri ile İlköğretmen Okullarının Birleştirilmesi Hakkında Kanun, **Resmi Gazete**, 27.01.1954, Kanun No : 6234, Sayı: 8625.

¹⁵⁰⁶ "*Köy Enstitüleri ile İlköğretim Okulları Birleştirildi*", **Cumhuriyet**, 28 Ocak 1954, Yıl. 29, s. 7; Necdet Sakaoğlu, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi**, İstanbul, Cep Üniversitesi İletişim Yay., 1993, s. 115.

SONUÇ

Ulus ve ulus devlet olguları, bunlara kaynak teşkil eden milli kimlik ve milliyetçilik kavramları tarih, sosyoloji, siyaset bilimi gibi farklı disiplinlerin önem taşıyan araştırma konularıdır. Bu konular üzerine ayrı ayrı yapılmış birçok çalışma olsa da yaptığımız çalışma, Osmanlı Devleti'nde modernleşme dönemiyle başlayan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus devlet olarak tarih sahnesinde var olduğu uzun süreci *ulus inşa etme politikaları* açısından anlamaya yönelik bir çabadır.

Tarihte ulus devletleri inşa etmede farklı birçok sosyolojik, tarihsel, ekonomik, ideolojik, kültürel, hukuki ya da siyasi etkenin bir araya gelerek oluşturduğu stratejiler yürütülmüştür. Tüm alanlarda yürütülen politikalarla uluslar oluşturulmaya çalışılmış, bu ulusların sadakati devlete bağlanmıştır.

Avrupa'da elçilikler açılması gibi Batı'nın mercek altına alındığı dönemde modernleşme gereği, Bernard Lewis'in belirttiği gibi hakir görülen Avrupa dillerini öğrenme ve orada yaşamaya '*katlanma*' söz konusu olmuştur. Öncelikle Batı'nın askeri sırlarının ve Avrupa dillerinin öğrenilmesi için öğrenciler gönderilmiş, bu öğrenciler Batılı fikirleri okuma şansı bularak coşkulu ve iyimser liberalizm anlayışı ile tanışmıştır. Batı kitapları çevrilmiş, matbaa ile ulaşılabilir olmuştur.

Batılı fikirler yeni kimlik tanımları, bağlılıklar ve özlemleri de beraberinde getirmiştir. Kimliğin din ile tanımlandığı, hanedana bağlılığın esas olduğu İmparatorluk içinde Fransa ve İngiltere gibi ülkelerden gelen vatanseverlik fikri ve Orta ve Doğu Avrupa'dan gelen ulusçuluk önem kazanmaya başlamıştır. Çok uluslu Devlette hükümdara bağlılık üzerinden Osmanlı vatanseverliği anlayışı benimsenmiştir.

Osmanlı Devleti tüm unsurları Osmanlılık üst kimliği altında toplamaya çalışırken yurt dışındaki Türkler arasında milliyetçilik fikirleri yeşermeye başlamıştır. Türklerin tarih ve dil araştırmalarına yönelmesi, Türkçe konuşan kavimlerle artan münasebetler, İmparatorluk içinde ve dışında yaşayan Türkler arasında kardeşlik duygusu yaratmış ve öncelikle Orta Asya'daki Türklerle milli ve ırka bağlı olmasa da dini bir yakınlık oluşturmuştur.

II. Abdülhamid'in İslamcılık politikasıyla din konusunda birlik fikirleri gelişirken, diğer yandan birçok makale, sözlük, gramer çalışmaları, dil açısından dikkati İmparatorluk dışındaki Türklere çekmiştir. Türk asıllı kavimlerde Orta ve Kuzey Asya ile Avrupalıları içine alan bir Turanî ırk terimi kullanılmaya başlanmıştır.

Bu teorilerin sonunda Turan ırkından sayılan kavimler arasında akrabalık duygusu gelişmiş, önceleri dinî ve ırkî açılardan gelişen ideoloji sonra daha çok ırk unsuruna dayandırılmıştır.

Yeni Osmanlılar yüksek devlet personeli ile yakın ilişki içinde devlet kurumlarında yetişirken, 1890'ların Jön Türkleri, Abdülhamit tarafından desteklenen ve standardı yükseltilecek yüksekokuldan yetişmiştir. Yeni Osmanlıların başlattığı mücadele onların eserlerini okuyan genç nesil arasında bu cemiyete benzer bir siyasi hareket oluşmasını sağlamıştır.

Türkler İslam, Orta Asya, Bizans ve Batı kimlikleri gibi birçok medeniyet ve kültürden etkilenecek kendine has bir toplum haline gelmiş ve XIX. yüzyılın sonlarında modern bir millet olma yoluna girmiştir. Osmanlı Devleti'nde yaşayan Müslüman halk (cemaat) zaman içinde Türkleşme yolu ile millet olmaya başlamıştır.

Milletin bütünsel statüsü ve çeşitli grupların ayrılığı sona ererek dini ve etnik grupların birbirine karşı konumları sayısal üstünlükleri ile belirlenmeye başlanmış ve bunun sonucu olarak topluluklar çoğunluk ve azınlık olarak şekillenmiştir. Çoğunluğun görüşlerinin, amaçlarının ve kültürel özelliklerinin, yönetimin özellikleri haline gelmesi kaçınılmaz olduğundan, zamanla çoğunluk olan Müslüman kesim siyasal önem kazanmaya başlamıştır. Müslümanlar kendilerini hükümete ve İslam'a dayandırarak toplumda özel bir konuma sahip olduklarını iddia etmiş daha sonra hükümetin gayrimüslimlere kötü ve ayrımcı davrandığı suçlamaları ile devam eden bir süreç başlamıştır.

Osmanlı Devletindeki millet sistemi XIX. yüzyıl milliyetçilik akımları ile sarsılmış ve önceden Müslüman halkın ayrıcalıklı konumu İttihatçılarla milliyetçi Türkçü bir ayrıcalığa dönüşmüştür. Kemalist anlayış da Türkçülüğü esas alan milliyetçi politikalar izlemiştir. Millî Mücadele'de etkili olan Müslüman-Türk unsur, Türkiye'de kalan gayrimüslimlere karşı egemen hale gelmiştir.

Ulus Devlet ve milliyetçilik ideolojisi vatandaşlık kurumunu icat etmiş ve devlet istediği yurttaş profilini yaratmak için çeşitli enstrümanları meşru bir şekilde kullanmıştır. Ulus devletlerin eğitim kurumları olan okullar, ulus özelliklerini belirleyen, geliştiren ve yeniden üreten kurumlar olarak kurumlardır. Devlet küçük yaştan itibaren arzu ettiği makbul vatandaşı bu kurumlarda yetiştirerek kendine sadakatle bağlı vatandaşlar yetiştirmeyi amaçlamıştır. Eğitim sürecinde genellikle belli bir dil, mezhep ya da millet öne çıkarılarak ulusal kimliğin kökeninin ortak mitleri, üstünlüğü ve tarihsel anıları desteklenmektedir. Toplumun egemen yapısı siyasal,

toplumsal ve ekonomik ilişkilerini düzenleyen ideolojik düşünce, söylem ve pratiklerle eğitim süreci boyunca bireylere benimsetilmektedir. Temel eğitim düzeyinden itibaren verilen zorunlu eğitimle, var olan düzene itaat edilmesi vatandaşların kendi rızasıyla sağlanmıştır.

Cumhuriyet’le birlikte yeni devletin değerleri, vatan ve devlet algılarının aşılması sağlanmıştır. Tarih dersleriyle millet kavramının kökleri tarihin en eski çağlarına dayandırılmış, şanlı zaferlerle bu geçmiş yüceltilmiş, öteki kavramı üzerinden düşman algısı yaratarak millete ve devlete aidiyet sağlanmıştır. Okullarda ortak geçmiş üzerinde önemle durulurken ortak gelecek ve birlikte yaşama arzusu da yaratılmış, tarih, coğrafya, yurttaşlık gibi dersler ve bu derslere yönelik hazırlanan kitaplar, toplanan kongreler, kurulan kurumlar vatandaş oluşturma politikasına hizmet etmiştir.

Türkiye’de Avrupa’nın emellerine karşı başlatılan siyasal örgütlenme, Avrupa’daki örneklerine benzese de yeni İslami özellikleri ile Avrupa devletlerinden ve 1850 öncesi Osmanlı devletinden farklı gelişmiştir. Yeni devletin dili *Türkçe* olmuştur. Avrupa’nın etnik ulus modeline benzer etnik bir Türk devleti oluşturmak isteyen Jön Türkler dili ulusal kimliğin temeli haline getirmek istemiştir. Türkiye Cumhuriyeti eğitim politikalarında dönemin dünya konjonktürüne uygun olacak şekilde *homojen toplum* yaratma amacını gütmüştür. Bu amaçla farklılıklar ortadan kaldırılmış, tek bir eğitim dili kullanılmıştır.

Cumhuriyet rejiminde kırsal için yürütülen eğitim faaliyetleri kentlerde olduğu kadar hızlı ve kolay yürütülememiştir. Nüfusun çoğunluğunun yaşadığı köylere eğitim götürebilmek için büyük emekler verilmiş, Köy Enstitüleri, Halk Evleri, Türk Ocakları gibi kuruluşlarla köylüye ulaşılmaya çalışılmıştır. Milli kimlik anlayışı ve yeni devletin ilkeleri kırsal kesimin tamamına kentteki hızla ulaştırılamamıştır. Sonunda toplumda modernleşen kentli ile geleneksel dini yapısını korumaya devam eden kırsal arasında bir mesafe oluşmuştur.

Cumhuriyetle birlikte milli kimlik inşasında eğitimden sonra ve yine eğitimle ilgili önemli bir diğer unsur olan *askerlik* zorunlu hale getirilmiş, ülkenin en uzak yerinde yaşayan birçok kültür ve etnik yapıdan gelen insanlar askerlik sayesinde milli değerlerle donatılmıştır. Ortak vatan, ortak millet, ortak kimlik algılarıyla ortak düşmana karşı bir birliktelik sağlanarak bu insanların aynı potada erimesi sağlanmıştır. Askerlik görevini yapan vatandaşlara devletin resmi dili ve okuma yazma öğretilmiş,

toplum disiplin altına alınmış, bu çalışmalar ortak değerlerin oluşmasına hizmet etmiştir.

Eğitim ve askerlik gibi hukuk alanındaki düzenlemeler de eşit vatandaşlık hakları, hak ve özgürlüklerin düzenlenmesi, ayrıcalıkların kaldırılması kişilerin ulus devlete aidiyet kurmalarını sağlamıştır. Ulus devlette hukuki düzenlemelerin önemli bir adımı da vatandaşları yönetime dahil ederek siyasi katılıma imkân vermektir. Mill'in belirttiği gibi ulusları "*aynı yönetim altında olmayı arzulayan, kendilerinden birileriyle yönetilmek isteyen insanlar*" oluşturmaktadır. Seçimler yoluyla vatandaşların, Cumhuriyetle birlikte kadınların, yönetime katılması devlete aidiyet sağlayan bir etken olmasının yanında eşitlik ilisinin de bir göstergesi olmuştur.

Ulus devletlerin inşasında ekonomik gelişmelerin de rolü büyük olmuştur. Daha önce de değinildiği gibi burjuvazinin oluşması için adımlar atılmıştır. Balkan Savaşları ile başlayan Türkçülüğün ulus devlet oluşturma sürecindeki etkisiyle iktisadi yaşamda ekonominin Türkleştirilmesi çalışmaları gözlenmiştir. Bunlar Gayrimüslimlerin ellerindeki iktisadi gücün, doğrudan ya da dolaylı yollardan Müslüman-Türk nüfusa aktarılması ya da Müslüman-Türk nüfusun iktisadi yaşam içinde daha etkin ve egemen hale gelmesi için alınan kararlar ve uygulamalardır. Türkiye Cumhuriyeti'nde kuruluşundan 1950'lere kadar sermayeden emeğe, ekonomiyi Türkleştirme çabalarının önem kazandığı *Milli İktisat* anlayışı egemen olmuştur.

Çoğunluğu Müslümanlardan oluşan Türkiye, devlet teşkilatı ve anayasal sistem olarak laik bir millettten oluşmuştur. Cumhuriyetçi liderler dil, folklor ve İslam öncesi eski Türk geleneklerini ulusal kimliklere temel dayanak olarak kullanmak istese de bunlar ya azınlıklar tarafından kabul görmüş ya da toplumun geneline yayıldığında dinsel bir boyut kazanmıştır. Türkiye'de milliyet kavramı, kökleri tarih ve inanç ile belirlenen kültürel benzerliklere dayalı cemaat karakterine sahiptir. Halk modernleşmenin özgürlük, refah ve güven ortamı ile sağlanacağına inanırken yönetici kadro ve entelektüeller modernleşmeyi felsefe, zihniyet ve davranış değişikliği olarak görmüş ve ilim yoluyla gerçekleşecek modernleşmeye dinin engel olmasını istememişlerdir. Bu anlamda ülkedeki çeşitli Müslüman grupları kaynaştırarak dillerini Türkçeleştirme yoluyla, modern bir millet yaratılmak istenmiştir. Din ile harmanlanmış tarihi bir millet anlayışından uzaklaşılarak modernleşmeye yatkın pozitivist anlayışla, laiklik üzerine kurulmuş yeni bir modern millet yaratılmak istenmiştir.

Bir toplumun milli hafızasını, mimari, resim, heykel, müzik ve tiyatro eserleri, giyim kuşam ve süsleme sanatları birikimi oluşturmaktadır. Ulus inşasında edebiyatın ve aydınların etkisi de önemlidir. Öncelikle milli kimliği tanımlayan edebi eserlerle ve yürütülen uluslaşma politikalarının halka ulaşmasında toplumu eğiten aydınlar Tanzimat'tan beri milli duyguları beslemiştir. Bu eserlerin tiyatro ve sinemaya aktarılması, okullarda okunması milli kimlik inşasına destek olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında sanat ve edebiyat eserleriyle yeni bir kültür oluşturulmaya çalışılmıştır. Türk Tarih Kurumu'nun kurulması, Türk Tarih Kongresi'nin düzenlenmesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin açılması yeni nesillere tarih bilincini aşlamak ve ulusal bir kimlik oluşturmak için atılan adımlardır. Türk olmayan vatandaşlar için etnik türdeşleştirme örneği olan “*Vatandaş Türkçe Konuş*” kampanyası Türkçenin yaygınlaşması yanında etnik grupları bir potada eritmeyi amaçlamıştır.

Milli kimlik inşasının gelenek icadı boyutu hem bu çalışmanın hem de ulus devlet yapılanmasının en önemli aşamalarından biridir. Her devlet kendi vatandaşını yaratırken şanlı bir ortak geçmiş, bayramlar ve ritüeller, liderler ve kahramanlar, bayrak ve marşlar yaratmak yoluyla toplumu kaynaştırmak istenmiştir.

Düşünce ve amaç açısından Fransız İhtilali'ni takip etse de kendine özgü seçkin vasıfları olan Türk Devrimi'nde ‘*sürekli devrim*’ anlayışıyla, siyasi kurumlar, sosyal ilişkiler, dinsel alışkanlıklar, aile ilişkileri, ekonomik ve toplumsal yaşam modern yöntemlerle, köklü bir biçimde yenilenmiştir. *Türk Devrimi* sadece Cumhuriyeti kuran değil “*Türkiye Cumhuriyeti halkını çağdaş ve medeni bir toplum haline getirmeyi amaçlayan bir kültür devrimidir*”. Türk Devrimi, diğer devrimlerde olmayan dil, yazı gibi konularda değişimle, birey hak ve özgürlüklerini savunmasıyla, insancıl ve barışçıl bir yol izlemesiyle, ulusunun bilim ve felsefesini, düşünme metotlarını değiştirme sorumluluğu ile özgün bir devrimdir.

Demokrasiyi vazgeçilemez bir sistem ve yönetim olarak gören Atatürk'e göre, egemenlik ve irade ulusun kendisine aittir. Atatürk ulusu oluşturan her bireyin o ulusta, her anlamda, çalışma, düşünce, vicdan özgürlüklerinin güvence altında olmasının zorunluluğunu vurgulamıştır. Türkiye'de iktidar, hak ve adalet kavramlarını meşru temel yapmıştır. Meşruluğunu yitirmiş Osmanlı Devleti ile kurumlarını yıkmış, meşru ve medeni dünya görüşüne sahip yeni öğretiler ve değerler getirilmiştir. Demokratik amaca ulaşabilmek için rejimin kuruluş biçimi bir devrim niteliğinde gerçekleşmiştir. Kurulan yeni rejimle demokrasi ilkeleri açıkça ilân edilmiş ve toplum demokratik

ideallerle eğitilmeye başlanmıştır. “*Cumhuriyet rejimi erdemlilik ahlâkıdır. Korku ve tehlide dayanan sultanlık ise rezil, sefil insanlar yetiştirir*” diyen Atatürk, erdemli bireylerin sadece özgür yetişen bireyler olduğunu ifade etmiştir. “*Ulus efendilik yoktur, hizmet vardır*” sözü Cumhuriyet rejiminin ifadesidir.

Aydınlanma anlayışını geleceğe taşımayı hedefleyen, bilimle desteklenerek sömürgeciliğe karşı kazanılmış bir devrim olan *Türk Devrimi*, laikliğin kabulü, Köy Enstitüleri, demokratik kurumların oluşturulması, sivil toplum temelleri atılması açısından Atatürkçü gelişmenin kendine özgü proje olarak hayata geçirilmesidir. Türkiye’nin uluslaşma süreci ve *kul* olan insanın *yurttaş* olmasını sağlayan aydınlanma, esasında bir yurttaş inşa etme projesidir. Modern Batı uygarlığı tarihinin en önemli düşünce şekillerinden biri olan aydınlanma, aklın dinsel dogmaya ve fiili otoriteye başkaldırısıdır. Türkiye’de aydınlanma kendi aklını kendisi kullanan, Cumhuriyetten önce padişaha kul ve tebaa olan, sipahiye, ayana ya da toprak ağasına köle olan insanları ulus haline getirerek yurttaş-bireyler yaratmıştır.

Türkiye’de ulus devlet ve Türk Milleti inşa etme süreçlerinde vatandaşlar “Türk Milli Kimliği” şeklinde bir üst kimlikle kaynaştırılmak istenmiş, devlete sadakatle bağlı yurttaşlar yaratılmıştır. Cumhuriyet, Osmanlı Devleti’nden farklı olarak vatandaşları dini alanda Müslümanlık kimliği çatısı altında değil, *ulusçulukla* birleştirmeyi istemiştir. Geleneksel yapının getirdiği İslami alışkanlıkların ön plandan kalkması ve Anadolu’daki çeşitli etnik grupları birleştiren İslam’ın eski rolünü kaybetmesiyle toplumsal homojenleşmenin bir basamağı eksilmiştir. Bunun yanında Cumhuriyet akılcı ve eşitlikçi anlayışla devlete bağlılık ve vatandaşlık sorumluluklarının sağlanması koşullarıyla kapsayıcı bir kimlik politikası uygulamıştır. Zamanla etnik ve dilsel bir kültürel kimlik yapısına bürünen Türk milli kimliği, homojenleştirme anlayışı ile şekillenmiştir.

KAYNAKÇA

I. Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar

II. Süreli Yayınlar

A. Gazeteler

Akşam

Anadolu

Cumhuriyet

Hakimiyet-i Milliye

İctihad

İkdam

Hürriyet

Milliyet

Posta

Son Saat

Tanin

Tasvir- Efkâr

TC. Resmî Gazete

Tercüman-ı Hakikat

Ulus

Vakit

Vatan

Yeni Asır

Zaman

B. Dergiler

Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi,
Akademik Bakış
Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi
Anadolu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,
Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi
Ankara Barosu Dergisi
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi,
Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi
Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,
Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
Arkitekt,
Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi,
Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi
Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Atatürk Yolu Dergisi
Bakış Dergisi
Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi
Belgelerle Türk Tarih Dergisi, Dün-Bugün-Yarın,
Belgi Dergisi
Belleten
Bılar: Bilim Armonisi Dergisi
Bilgi ve Bellek
Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim
Birikim Dergisi,
Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik
Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi
Çukurova Araştırmaları Dergisi
Dans-Müzik-Kültür Çeviri-Araştırma Dergisi,
Defter
Değerler Eğitimi Dergisi
Diyanet İşleri Ansiklopedisi
Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
Eğitim ve Bilim
Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
Erdem
Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
Etnomüzikoloji Dergisi,
Fe Dergi- Feminist Eleştiri
Folklor Edebiyat Dergisi
Folklor Doğru/Dans Müzik Kültür Çeviri-Araştırma Dergisi
FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi

Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi,
Global Journal of Economics and Business Studies (GJEBS Küresel İktisat ve
İşletme Çalışmaları Dergisi
Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Hece
History Studies
ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources
İdil
İktisadiyat Mecmuası
İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,
İnsan ve Toplum Dergisi
İslam Ansiklopedisi
İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi
İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi
Karadeniz Araştırmaları Dergisi
Kebikeç
Kemalist Ülkü
Kültür Bakanlığı Dergisi
Kültür ve İletişim
Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi
Millî Eğitim Dergisi
Mimarlık
Modern Türklük Araştırmaları Dergisi
Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE),
Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,
Mûsiki Mecmuası
Nations and Nationalism
Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Political Studies
S.D.Ü Sosyal Bilimler Dergisi
Sanat Tasarım Dergisi
Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,
Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi
Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi
Sosyal Bilimler Dergisi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Tarih Okulu Dergisi
Tarih ve Toplum
Türkiye Barolar Birliği Dergisi,
TDV İslam Ansiklopedisi
The Journal of Academic Social Science Studies
Theorizing Citizenship
Toplum ve Bilim
Toplumsal Tarih Dergisi

Toplumsal Tarih Dergisi
Turkish Studies International Periodical for The Languages, Literature and
History of Turkish or Turkic
Türk Dili Dergisi
Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi
Türk Kültürü
Türk Tarih Eğitimi Dergisi,
Türk Yurdu
Türkiye Günlüğü
Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi
Türkiye Tarihi
Vatan, Millet, Kadınlar
Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Yalova Sosyal Bilimler Dergisi
Yapı
Yasama Dergisi
Yeni Boyut Plastik Sanatlar Dergisi
Yeni Türkiye
Yükseköğretim ve Bilim Dergisi

III. TBMM Zabıt Cerideleri

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, C.I, İctima senesi 1, 1.5.1336.
Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Cilt:1, Devre:1,(8 Kanunusani 1324),1982.
Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, C.5, Devre 1, 5 Temmuz 1909 (23 Haziran 1325).
Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, C.5, Devre 1, 25 Temmuz 1909 (17 Temmuz 1325).
TBMM Zabıt Ceridesi, 23 Nisan 1337 (1921), 24. içtima, 1.celse, C.10, Ankara, TBMM Matb., 1958.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, C.24, Ankara, bty.
TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 18, İctima Senesi II, Devre II.
TBMM Zabıt Ceridesi, C.18.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, IV, İctima 72, Ankara 1990.
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, IV. İctima 72.
TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, C.7, İ.13.
TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, C.7-1, İ.2, 13. İctima (16.3.1340/ 16.3.1924).
TBMM Zabıt Ceridesi, D.3, C.18, İ.3, 43. İnkat (3.4.1930).
TBMM Zabıt Ceridesi, D III, İ.S. III, Cilt V, 8 Kasım 1928.
TBMM Zabıt Ceridesi, 16 Haziran 1950, Birleşim 9, Oturum 1.

IV. Araştırma Eser ve Kitaplar

_____ **1.Opera ve Bale Kongresi Tutanakları**, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1989.

_____ **Araştırma Kurulu, Çağdaş Eğitim ve Köy Enstitüleri**, İzmir, 1993.

- _____ **Atatürk Maarife Ait Direktifleri**, Milli Eğitim Basımevi, 1985
- _____ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Ankara Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, TTK Basımevi, Ankara, 1989.
- _____ **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV**, Ankara, 1991
- _____ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, T.T.K. Basımevi, 1991
- _____ **Atatürkçülük, 1. Kitap**, Ankara 1998,
- _____ **CHF Halkevleri Talimatnamesi**, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1932.
- _____ **CHP 1939'da Halkevleri**, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1939
- _____ **CHP 1939'da Halkevleri**, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1939.
- _____ **CHP Halkodaları Talimatnamesi**, Ulus Basımevi, Ankara 1939
- _____ **Cumhuriyetin 50. Yılında Milli Eğitimimiz**, Haz: Ziya Karamuk, MEB Yayınları, İstanbul, 1973
- _____ **Halkevleri 1932-1935: 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı?**, Ankara, 1936.
- _____ **İkinci Türk Tarih Kongresi, Kongrenin Çalışmaları ve Kongreye Sunulan Tebliğler**, İstanbul, 1943
- _____ **İlk Mekteplerin Müfredat Programı**, Birinci Tab, İstanbul: Milli Matbaa. 1926
- _____ **İlmekteplerin Müfredat Programı**, Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul, 1924.
- _____ **İlkokul Programı**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1936.
- _____ **İlkokul Programı**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1936.
- _____ **İskân Kanunu Layihası ve İskân Muvakkat Encümeni Mazbatası.**
- _____ **Kanunlar Dergisi** 1934, Cilt: 13, TBMM Basımevi, Ankara
- _____ **Köy Mektepleri Müfredat Programı**, Kültür Bakanlığı, 1938.
- _____ **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Çev: Seha L. Meray, C.8, YKY, s.s.1-49.
- _____ **İlk Mekteplerin Müfredat Programı**, Maarif Vekâleti, Milli Matbaa, İstanbul, 1926.
- _____ **İlk mekteplerin Müfredat Programı**, Maarif Vekâleti, Milli Matbaa, İstanbul, 1926.
- _____ **MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliği** 27.8.2003-25212 RG

_____ **MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılması Hakkındaki Yönetmelik**; 8.10.2013-28789 RG.

MEB Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliği; 26.7.2014-29072 RG

_____ **Millet Mektepleri Talimatnamesi**, T.C. Maarif Vekâleti, Ankara, 12 Eylül 1929

_____ **Millet Mektepleri Talimatnamesi**, T.C. Maarif Vekâleti, Ankara, 22 Eylül 1928.

_____ **Örnekleriyle Türkçe Sözlük**, Milli Eğitim Bakanlığı Komisyon Yayınları, C.1, İstanbul, 2004

_____ **Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936**, s.168, 169 .

_____ **Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936**, s.XI.

_____ **Türklük Ülküsü**, Türk Kültür Yayını, İstanbul, 1977.

AHMAD, Feroz, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, Çev: S.Cem Karadeli, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

AHMAD, Feroz, **İttihatçılıktan Kemalizm'e**, Kaynak Yayınları, 1996.

AHMAD, Feroz, , **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012.

Ahmet Cevdet Paşa, **Tezakir**, (Haz:Cavit Baysun), Tetimme 40, TTK yayınları, Ankara 1991.

AĞAOĞLU, Ahmet, **Üç Medeniyet**, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul, 1972.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, Levent Köker, **Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı**, İmge Kitabevi, Ankara, 2009.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, Levent Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, **Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği**, İmge Kitabevi, Ankara, 2010.

AKAR, Rıdvan, **Varlık Vergisi: Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği**, Belge Yayınları, İstanbul, 1992.

AKARSU, Bedia, **Atatürk Devrimi ve Temelleri**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1997.

AKCAN, Erol, **İttihat Terakki Fırkasının Paramiliter Gençlik Kuruluşları**, Türk Tarik Kurumu Yay., Ankara, 2015.

AKÇURA, Yusuf, **Türkçülük**, Türk Kültür Yayını, İstanbul, 1978.

AKÇURA, Yusuf, **Türkçülük, Türkçülüğün Tarihi**, Özdemir Basımevi, İstanbul, 1978.

- AKÇURA, Yusuf, **Üç Tarz-ı Siyaset**, TTK Yay., Ankara, 2016.
- AKÇURA, Yusuf, **Yeni Türk Devletinin Öncüleri**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1981
- AKKAYA, Rukiye, **Prens Sabahattin**, Liberte Yayınları, Ankara, 2005.
- AKSAKAL, Hasan, **Politik Romantizm ve Modernite Eleştirileri: Aydınlanma Çağından Karanlık Yüzyıla**, Kadim Yayınları, Ankara 2011.
- AKSOY, Bülent, **Geçmişin Mûsikî Mirasına Bakışlar**, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2018.
- AKŞİN, Sina, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980**, C.1, Yenigün Haber Ajansı Yayınları, İstanbul, 1997.
- AKŞİN, Sina **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Yayınevi, Ankara 2001.
- AKŞİN, Sina **Kısa Türkiye Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- AKYOL, Yaşar, "Türkiye'de Halkevlerine İlişkin Çalışmalar ve Değerlendirmeler Üzerine"
- AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2008.
- ALTAR, Cevad Memduh, **Opera Tarihi, C. IV**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993.
- ALTINBAŞ, Nihan, **Millî Mücadele'de Mehmet Akif Ersoy ve İstiklal Marşı**, TBMM Basımevi, Ankara, 2016.
- ALTINTAŞ, Sevinç, **Klasik Bale Bir Duygu Dansıdır**, Etki Matbaacılık, İzmir 2002.
- ALTUNYA, Niyazi, **Köy Enstitülerinin Tarihçesi, Kuruluşunun 50.Yılında Köy Enstitüleri**, Eğit-Der Yayınlar 2, Ankara, 1990.
- ALYOT, Halim, **Türkiye'de Zabıta**, Kanaat Kitabevi, Ankara, 1947.
- AND, Metin, **Elli Yılın Türk Tiyatrosu**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1973.
- ANDERSON, Benedict, **Hayali Cemaatler Milliyetçiğin Kökenleri ve Yayılması**, Çev: İskender Savaşır, Metis Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1924-1980**, işbankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984.
- ARTUN, Ünsal, (Der.), **75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru**, Tarih Vakfı, İstanbul, 1998.
- ASİLTÜRK, Baki, **Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000.
- ASLAN, Cahit, **Birey-Toplum-Devlet (Etnisite)**, Karahan Yayınları, Adana, 2004.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, C.2, TTK Basımevi, Ankara, 1999.

- ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C.12, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Atatürk Maarife Ait Direktifleri**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1985.
- ATAY, Falih Rıfkı, **Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981.
- ATEŞ, Toktamış, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- AYBARS, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1**, Ercan Kitabevi ,9.b., İzmir, 2004.
- AYBAY, Rona, **Vatandaşlık Hukuku**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa 1860-1908**, Cilt.1, İstanbul 2009.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya **Tek Adam**, C.II, 17.Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul 1999.
- AYDIN, Suavi, **Modernleşme ve Milliyetçilik**, Gündoğan Yayınları. İstanbul, 2000.
- BALIBAR ve WALLERSTEİN, **İrk Ulus Sınıf Belirsiz Kimlikler**, Çev: Nazlı Ökten, Metis Yayınları, İstanbul, 1995.
- BARKAN, Ömer Lütfü, **Türkiye'de Toprak Meselesi: Toplu Eserler I**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980.
- BASKICI, Mehmet Murat, **1800-1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005.
- BAŞAR, Ahmet Hamdi, **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**, Tan Matbaası, İstanbul 1945.
- BAŞARAN, İbrahim Ethem, **Türkiye Eğitim Sistemi**, Yargıcı Matbaası, Ankara, 1996.
- BAŞGÖZ, İlhan, WILSON, Hovvard, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim**, Ankara, 1968.
- BAŞGÖZ, İlhan, **Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk**, 2. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.
- BAUER, Otto, **The Question of Nationalities and Social Democracy**, Ephraim J. Nimni(Ed), University of Minesota Press, London, 2000.
- BAUMAN, Zygmunt, **Küreselleşme Toplumsal Sonuçları**, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006.

- BAYRAM, Feridun, **Eğitmenler, Öğrenmeyi Öğretme Ustaları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.
- BEHAR, Büşra Ersanlı, **İktidar ve “Tarih Türkiye’de Resmi Tarih Tezi’nin Oluşumu” (1929-1931)**, İstanbul, 2003.
- BEHAR, Cem, **Klasik Türk Mûsikîsi Üzerine Denemeler**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1987.
- BERKES, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978.
- BERKES, Niyazi, **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi: Osmanlı Ekonomik Tarihinin Temelleri**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969.
- BERKTAY, Fatmagül, **Tarihin Cinsiyeti**, Metis Yayınları, İstanbul, 2015.
- BİLGİN, Beyza; SELÇUK, Mualla, **Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri**, Gün Yayınları, Ankara, 1999.
- BİNBAŞIOĞLU, Cavit, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Bilimleri Tarihi**, Eğitim Araştırma ve Geliştirme Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.
- BİNBAŞIOĞLU, Cavit, **Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi**, M.E.B. Yay., İstanbul, 1995.
- BILLIG, Michael, **Banal Milliyetçilik**, Çev. Cem Şişkolar, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- BOLAT, Bengül Salman, **Milli Bayram Olgusu ve Türkiye’de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2012.
- BORA, Tanıl, **Medeniyet Kaybı- Milliyetçilik ve Faşizm Üzerine Yazılar**, Birikim Yayınları, İstanbul, 2015.
- BORA, Tanıl, **Milliyetçiliğin Kara Baharı**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1995.
- BORA, Tanıl, **Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık**, Birikim Yayınları, İstanbul, 2003.
- BORATAV, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005**, 10. bs., İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.
- BORATAV, Pertev Naili, **Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği**, Adam Yayınları, İstanbul, 1988.
- BOTTOMORE, Tom, **Siyaset Sosyolojisi**, Çev: Erol Mutlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 1987.
- BOZ, Hakan, **Milliyetçilik Düşüncesinin Doğuşunu Yeniden Okumak**, Ankara, 2014.

- BOZDOĞAN, Sibel, **Modernizm ve Ulusun İnşası**, Metis Yayınları, İstanbul, 1996.
- BOZKURT, Celil, “*Nazilerin Gölgesinde 1936 Berlin Olimpiyatları ve Türk Sporcuların Müsabakaları*” **International Journal of History**, C.6, S.6, 2014.
- BRUBAKER, Rogers, **Fransa ve Almanya’da Vatandaşlık ve Ulus Ruhu**, Çev: Vahide Pekel, Dost Kitabevi, Ankara, 2010.
- BRUBAKER, William Rogers, **Citizenship and Nationhood in France and Germany**, Harvard University Press, Cambridge, 1992.
- BUDAK, Ali, **Osmanlı Modernleşmesi ve Gazetecilik**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2014.
- CANLI, Cemalettin, **Haksız ve İnsansız Bir Tarihin Halkevleri**, Halkevleri Yayınları, Ankara, 1999.
- CAPORAL, Bernard, **Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını C.I**, Çağdaş Matbaacılık ve Yay. b.y.y., 2000.
- CAYMAZ, Birol, **Türkiye’de Vatandaşlık: Resmi İdeoloji ve Yansımaları**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.
- CELEP, Cevat, **Halk Eğitimi Kavramlar-İlkeler-Yöntemler-Teknikler**, Şafak Matbaacılık, Ankara, 1995.
- CEYHAN, Erdal, **Türk Eğitim Tarihi Kronolojisi 1299–1997**, Ulusal Bellek, Edirne 2004.
- CİCİOĞLU, Hasan, **Türkiye Cumhuriyeti’nde İlk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişimi)**, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara, 1985.
- CİN, Halil, AKYILMAZ, Gül, **Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni**, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1995.
- ÇADIRCI, Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK Yayınları, Ankara, 1997.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar, **Bayrak Mücadelemiz ve İstiklal Marşı**, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2009.
- ÇAKIR, Serpil, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, İstanbul, 2016.
- ÇAVDAR, Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.
- ÇEÇEN, Anıl, **Atatürk’ün Kültür Kurumu Halkevleri**, Gündoğan Yayınları, 1990, Ankara.
- ÇEÇEN, Anıl, **Atatürk ve Cumhuriyet**, İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1981.
- ÇEÇEN, Anıl, **İnsan Hakları**, Astana Yayınları, Ankara, 2020.

- ÇEÇEN, Anıl, **Türkiye Cumhuriyeti Ulus Devleti**, Ulusal Türkiye Dizisi:5, Fark Yayınları, 1. Basım, Ankara, 2007.
- ÇEÇEN, Anıl, **Ulus Devlet Türkiye Cumhuriyeti**, Astana Yayınları, Ankara, 2020.
- ÇUBUKÇU, İbrahim Agah, **İslam Düşünürleri**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977.
- DAVİDS, Arthur Lumley, **A Grammar of the Turkish Language: With a Preliminary Discourse on the Language and Literature of the Turkish Nations**, Londra, 1832.
- DAVİSON, Roderic H., **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform**, (Çev. Osman Akınhay), C: I, Papirüs Yayınevi, İstanbul, 1997.
- DELEON, Jack, **Düşten Düşünceye Opera/Bale/Tiyatro Yazıları**, İmge Yay., 1985.
- DELEON, Jack, **Kısa Bale ve Modern Dans Tarihi**, Altın Kitaplar Yay., İstanbul 1993.
- DERİNGİL, Selim, **Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet**, İletişim Yay., İstanbul, 2009.
- DEUTSCH, Karl, **Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality**, MIT Press, 1966, Massachussetts.
- DEVELİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügat**, 5. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara, 1982.
- DEWEY, John, **Türkiye Maarifi Hakkında Rapor**, Maarif Vekaleti Yayınları, İstanbul, 1939.
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer, **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu**, Sermet Matbaası, Kırklareli, 1981.
- DOĞRAMACI, Emel, **Türkiye'de Kadının Dünyası ve Bugünü**, Türkiye İş Bankası Kültür yay., Ankara, 1992.
- DUMAN, Selçuk, **Modern Türkiye'nin İnşasında Halkevleri ve Sivas Halkevi Örneği**, Ankara, Berikan Yayınları, 2013.
- DURGUN, Şenol, **Ulus İnşası ve Milliyetçilik**, Binyıl Yayınevi, Ankara 2014.
- DURGUN, Sezgi, **Memalik-i Şahane'den Vatan'a**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- DUVERGER, Maurice, **Siyaset Sosyolojisi**, Çev. Şirin Tekeli, Varlık Yayınları, İstanbul, 1982.
- EAGLETON, Terry, **Kültür Yorumları**, Çev. Özge Çelik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005.

- ELDEM, Vedat, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Ankara, 1994.
- ELGENİUS, Gabriella, **Symbols of Nations and Nationalism Celebrating Nationhood**, Palgrave Macmillan UK, 2011.
- ELİOT, Thomas Stearns, **Kültür Üzerine Düşünceler**, Çev. Sevim Kantarcıoğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1987.
- ELMACI, Mehmet Emin, TINAL, Melih, **Çağdaşlaşma Sürecinde Bergama Halkevi**, Bergama Belediyesi Kültür Yay., İzmir, 2013.
- ELMACI, Mehmet Emin, **İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar**, Homer Kitabevi, 2005.
- ELMACI, Mehmet Emin **Bir Semt Bir Bina, Nato Binası, Amerikan Kolejinden Kızılçullu Köy Enstitüsüne**, Apikam Yayınları, İzmir, 2103
- EMİL, Birol, **Mizancı Murad Bey ve Romanına Dair**, Kültür Bakanlığı, İstanbul, 1980.
- ENİS, Ayşe Zeren, **Everyday Lives Of Ottoman Muslim Women: Hanımlara Mahsûs Gazete (Newspaper For Ladies) (1895-1908)**, Libra Yayınları, İstanbul, 2013.
- ERASLAN, Cezmi, OLGUN, Kenan, **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento**, İstanbul 2006.
- ERCİLASUN, Ahmet B., **Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
- ERDEM, Yasemin Tümer, YİĞİT, Halime, **Bacıyân-ı Rûm'dan Günümüze Türk Kadınının İktisadî Hayattaki Yeri**, İstanbul Ticaret Odası Yay., İstanbul, 2010.
- EREN, Hasan, **Dilde Birlik Yazıda Birlik, Dil ve Alfabe Üzerine Görüşler**, Atatürk Dil Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- ERGİN, Osman, **Türkiye Maarif Tarihi**, c. 4, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.
- ERGUT, Ferdan, **II. Mesrutiyet'i Yeniden Düşünmek**, İstanbul 2010.
- ERGÜN, Mustafa, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih , Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara, 1982.
- ERGÜN, Mustafa **II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri 1908–1914**, Ocak Yayınları, Ankara 1996
- ERİKSEN, Thomas Hylland, **Küçük Yerler Büyük Meseleler: Sosyal ve Kültürel Antropoloji**, Çev: A. Erkan Koca, Birleşik Dağıtım Kitabevi, Ankara, 2009.

- ERİM, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Osm. İmparatorluğu Andlaşmaları**, (Sevr Andlaşması bölümü), C.1, TTK Basımevi, Ankara, 1953.
- ERÖZDEN, Ozan, **Ulus-Devlet**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997.
- ERTAN, Temuçin Faik, “*Cumhuriyet Kimliği Tartışmasının Bir Boyutu: Soyadı Kanunu*”, **Kebikeç**, S.10, 2000.
- ERTUĞRUL, Halit, **Kültürümüzü Etkileyen Okullar**, Nesil Yayınları, İstanbul, 2002.
- ERYILMAZ, Bilâl, **Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, Risale Basın Yayın, İstanbul, 1996.
- ERYILMAZ, Bilâl, **Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi**, Ağaç Yay., İstanbul, 1992.
- ERYILMAZ, Bilâl, **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İşaret Yayınları, İstanbul, 2006.
- EŞKİNAT, Rana, **Küreselleşme ve Türkiye Ekonomisine Etkisi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1998.
- EVCİN, Erol, “*Atatürk’ün Spora ve Sporculara Bakışı*”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.33, S.55, 2014.
- FERİDUN, Server, **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, Aydın Güler Kitabevi, İstanbul, 1962.
- FİŞEK, Kurthan, **Spor Yönetimi**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Yay., Ankara 1980.
- FREDERİCKSON, George M., **Racism: a Short History**, Melbourne: Scribe Publications, 2002.
- FUKUYAMA, Francis, **Devlet İnşası**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008.
- GALANTİ, Avram, **Ankara Tarihi I-II**, Çağlar yay., Ankara, 2005.
- GEDİKOĞLU, Şevket, **Halk Eğitimi**, İdeal Basımevi, Ankara 1953.
- GELLNER, Ernest, **Uluslar ve Ulusçuluk**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1992.
- GELLNER, Ernest, **Milliyetçiliğe Bakmak**, İletişim Yay., İstanbul, 2012.
- GENÇ, Mehmet, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- GEORGEON, François, **Osmanlı Türk Modernleşmesi, 1900-1930**, Çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yay. İstanbul, 2006.
- GEORGEON, François, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri, Yusuf Akçura 1876-1935**, Yurt Yayınları, Ankara, 1986.
- GERAY, Cevat, **Halk Eğitimi**, Ankara Üniversitesi Eğitim Fk. Yay., Ankara 2002.

- GERÇEK, Ferruh, **Türk Müzeciliği**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.
- GIDDENS, Anthony, **Çagdaş Temel Kuramlar**, Çev, Ahmet Demirhan, Vadi Yayınları, 1997.
- GIDDENS, Anthony, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, Çev, Osman Akinhay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.
- GIDDENS, Anthony, **Moderliğin Sonuçları**, Çev. Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994.
- GIDDENS, Anthony, **Ulus-Devlet ve Şiddet**, Kalkedon Yayıncılık, çev: Cumhur Atay, İstanbul.
- GIDDENS, Anthony, **Üçüncü Yol: Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi**, Çev. Mehmet Özay, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- GIDDENS, Anthony, **The Consequences Of Modernity**, Polity Press, Cambridge, 1996.
- GOLOĞLU, Mahmut, **Cumhuriyete Doğru**, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1972.
- GOLOĞLU, Mahmut, **Sivas Kongresi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- GOLOĞLU, Mahmut, **Türkiye Cumhuriyeti 1923**, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1971.
- GÖKALP, Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, MEB Yayınları, İstanbul, 1990.
- GÖKALP, Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, Kum Saati Yayınları: İstanbul, 2001
- GÖKBİLGİN, M. Tayyip, **Millî Mücadele Başlarken, Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına**, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 2011.
- GÖKSEL, Burhan, **Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993.
- GÖRKEY Mehmet (Haz), **Son Değişiklikleriyle Birlikte Teşvik-i Sanayi Kanunu**, İnkılâb Kıtabevi, İstanbul, 1938.
- GÖRÜRYILMAZ, Mustafa, **Türklerde Anayasa Hukukunun Gelişimi**, Işık Yayınları, Ankara 2007.
- GÖZLER, Kemal, **Türk Anayasaları**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 1999.
- GÖZÜBÜYÜK, Şeref, **Yönetim Hukuku**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006.
- GRİGORİADİS, İoannis N., **Kutsal Sentez Yunan ve Türk Milliyetçiliğine Dini Aşlamak**, Çev: İdil Çetin, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.
- GUIEBERNAU, Montserrat, **Milliyetçilikler 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler**, Çev: Nur Domaniç, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997.

- GÜLER, Ali, **Türkiye’de Üniversite Reformları**, Adım Yayınları, Ankara, 1994.
- GÜNDÜZ, Mustafa, Ferhan Gündüz, **Yurttaşlık Bilinci**, Anı Yayınları, Ankara, 2002.
- GÜNEŞ, Günver, ELMACI, Mehmet Emin, **Tek Parti Döneminde Aydın’da Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları**, Zeus Kitabevi, 2013.
- GÜRBÜZ, Reşit, **Anayasa Hukuku (Genel Esaslar-Türk Anayasa Hukuku)**, Turhan Kitabevi, Ankara 2008.
- GÜRİZ, Adnan, **Feminizm Postmodernizm ve Hukuk**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2011.
- GÜRLEK, Dursun, **Ayaklı Kütüphaneler**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2019.
- GÜRÜZ, Kemal, **Dünyada ve Türkiye’de Yükseköğretim**, ÖSYM Yayınları, Ankara 2003-2004.
- HABERMAS, Jürgen, **Öteki Olmak, Ötekiyle Yaşamak**, Çev., İlknur Aka, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.
- HABERMAS, Jürgen, **Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti**, Çev. Medeni Beyaztaş, Bakış Yayınları, İstanbul 2002.
- HABLEMİTOĞLU, Şengül, **Küreselleşme Düşlerden Gerçeklere**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, TTK Yayınları, Ankara, 2014.
- HALL, Richard C., **Balkan Savaşları 1912-1913, I. Dünya Savaşı’nın Provası**, Homer Kitabevi, İstanbul 2003.
- HANİOĞLU, Şükrü, **Osmanlı’dan Cumhuriyete Zihniyet Siyaset ve Tarih**, Bağlam Yay., İstanbul, 2009.
- HANİOĞLU, Şükrü, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, tarihsiz, Önsöz 1981.
- HANİOĞLU, Şükrü, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- HANİOĞLU, Şükrü, **Osmanlı’dan Cumhuriyete Zihniyet Siyaset ve Tarih**, Bağlam Yay., İstanbul, 2009,
- HAYDAROĞLU, İlknur Polat, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar**, Ocak Yayınları, Ankara, 1993.
- HAZIK, Doktor, **Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye**, İkinci Kısım
- HEPER, Metin, **Bürokratik Yönetim Geleneği**, ODTÜ. Yay., Ankara, 1974.

- HEYD, Uriel, **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979.
- HEYD, Uriel, **Ziya Gökalp Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, Çev: Cemil Meriç, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1980.
- HEYD, Uriel, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri**, Çev. A. Göke Bozkurt, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2010.
- HEYD, Uriel, **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979.
- HEYWOOD, Andrew, **Siyaset Teorisine Giriş**, Çev. H. Murat Köse, Küre Yayınları, İstanbul, 2011.
- HİLMİ, İbrahim, **Millet Mektepleri ile Halk Dershanelerine Mahsus Yurt Bilgisi, İstanbul**, Marifet Matbaası, 1931.
- HOBBS, Thomas, **Leviathan**, Çev: Semih LİM, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013.
- HOBBSAWM, Eric J, **1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik “Program, Mit, Gerçeklik”**, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1993.
- HOBBSAWM, Eric, **“Gelenekleri İcat Etmek”, Gelenegin İcadı**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006.
- HOBBSAWM, Eric, **Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm**, Çev: Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008.
- HOBSON, John M., **Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri**, Çev: Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015.
- HROCH, Miroslav, **Avrupa’da Milli Uyanış: Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi**, Çev. Ayşe Özdemir, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- HUNTINGTON, Samuel P., vd, **Medeniyetler Çatışması**, Der. Murat Yılmaz, Vadi Yayınları, Ankara, 2001.
- İĞDEMİR, Uluğ, **Sivas Kongresi Tutanakları**, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1969.
- İNAL, Kemal, **Eğitim ve İdeoloji**, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2008.
- İNAL, Rahşan, **Küreselleşme ve Spor**, Evren Basım Yayın, İstanbul, 2008.
- İNALCIK, Halil, **Doğu-Batı (Makaleler I)**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2005.
- İNALCIK, Halil, **Osmanlı Barışı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2002.
- İNALCIK, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.

- İNALCIK, Halil, **Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid**, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1954.
- İNALCIK, Halil, **Türklük, Müslümanlık ve Osmanlı Mirası**, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2014.
- İNAN, Afet, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Baskıya Hazırlayan: Arı İnan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- İNAN, Afet, **Atatürk ve Dil Bayramı, Atatürk'e Saygı**, TDK Yayınları, 1938
- İNAN, Afet, **Atatürk'ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1998.
- İNAN, Afet, **Atatürk'ten Yazdıklarım**, M.E.B. yayınları, 1971.
- İNAN, Afet, **İzmir İktisat Kongresi**, TTK yay., Ankara 1989.
- İNAN, Afet, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, TTK Yayınları, Ankara, 1988.
- İNAN, Afet, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1998.
- İNAN, Afet, **Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, Millî Eğitim Bakanlığı yay., İstanbul, 1982.
- İNAN, Yusuf Ziya, **Jöntürk'lerden İttihat ve Terakki Cemiyetine**, İstanbul 1978.
- KAÇMAZOĞLU, Bayram, **Türk Sosyolojisi Tarihi I**, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2015.
- KADIOĞLU, Ayşe, **Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi**, Metis Yay., İstanbul, 1999.
- KADIOĞLU, Ayşe, **Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara**, Metis Yayınları, İstanbul, 2008.
- KAFESOĞLU, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2015.
- KAHRAMAN, Atıf, **Osmanlı Devleti'nde Spor**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1995.
- KAHRAMAN, Hasan B., **Modernite ile Postmodernite Arasında Türkiye: 1980 Sonrası Zihinsel, Toplumsal, Siyasal Dönüşüm**, Everest Yayınları, İstanbul, 2004.
- KANSU, Aykut, **1908 Devrimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- KAPLAN, İsmail, **Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
- KAPLAN, Kadri, **Halkevleri, Atatürk ve Halkevleri**, Halkevleri Atatürk Enstitüsü Yardımcı Yayınları, Ankara, 1974.
- KARABEKİR, Kazım, **İttihat ve Terakki Cemiyeti**, İstanbul, 1993.

- KARAER, İbrahim, **Türk Ocakları (1912-1931)**, Türk Yurdu Neşriyatı, Ankara, 1992.
- KARAKAŞ Mehmet, **Türk Ulusçuluğunun İnşası**, Vadi Yayınları, İstanbul, 2000.
- KARAL, Enver Ziya, **Atatürk'ten Düşünceler**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1991.
- KARPAT, Kemal H., **Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, Çev: Recep Boztemur, İmge Yay., Ankara, 2001.
- KARPAT, Kemal H., **Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.
- KARPAT, Kemal H., **Osmanlı Modernleşmesi, Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus**, Çev: Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan, 1. Baskı, İmge Yayınevi, Ankara, 2002.
- KARPAT, Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi**, AFA Yayıncılık Karpata, İstanbul, 1996.
- KAYNAR, Reşat, SAKAOĞLU, Necdet, **Atatürk Düşüncesi: Sorular ve Konferanslar**, İstanbul, 1999.
- KAYNAR, Reşat, **Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar**, ATAM Yayınları, Ankara, 1998.
- KAZAMIAS, Andreas M., **Education and the Quest for Modernity in Turkey**, The University of Chicago Press, Chicago, 1966.
- KAZAMIAS, Andreas M., **The Turkish Sisyphus. Atatürk, Islam and the Quest for European Modernity**, Athens - 2006, Centre of Comparative Education, International Education Policy and Communication.
- KEDOURİE, Elie, **Nationalism**, Hutchison University Library, London, 1961.
- KEMAL, Namık, **Osmanlı Tarihi**, C. III, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1971.
- KENEDY, Paul, **Preparing for The Twenty-First Century**, Random House Pub., New York, 1993.
- KEPENEK, Yakup ve YENTÜRK, Nurhan, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, 2001.
- KESKİN, Mustafa, **Hindistan Müslümanları'nın Milli Mücadele'de Türkiye'ye Yardımları (1919-1923)**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1991.
- KEYDER, Çağlar, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- KEYMAN, A. Fuat, **Aydınlanma, Türkiye ve Vatandaşlık**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2008, s. 11.
- KILIÇ, Eşref, **Halk Eğitiminde Kuram Ve Uygulama**, TODAİE Yayınları, Ankara, 1981.

- KINROSS, Lord, **Atatürk, Bir Milletın Yeniden Doğuşu**, Çev: Necdet Sander, Altın Kitaplar, İstanbul, 1984.
- KIR, Semra, **İstanbul'un 100 Filmi**, İstanbul B.Ş.B. Kùltür Yayınları, İstanbul, 2010.
- KİLİ, Suna; GÖZÜBÜYÜK, Şeref, **Türk Anayasa Metinleri: Sened-i İttifak'tan Günümüze**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2006.
- KİLİ, Suna, **Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli**, İş Bankası Kùltür Yayınları, II. b., İstanbul 2008.
- KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Kùltür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.
- KOÇ, Nurgün, **Türk Kùltür Tarihi İçerisinde Köy Enstitüleri**, İdeal Kùltür Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- KODAMAN, Bayram, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.
- KODAMAN, Bayram, **Cumhuriyet'in Tarihî-Fikrî Temelleri ve Atatürk**, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, Isparta, 1999.
- KOHN, Hans, **Nationalism Its Meaning and History**, Florida: Robert E. Kriger Publishing, 1965, s.9.
<https://archive.org/details/nationalismitsme0000kohn/page/4/mode/2up>
- KOHN, Hans, **Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği**, çev. Agah Oktay Güner, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Ankara, 1991.
- KOHN, Hans, **The Idea of Nationalism**, Transaction Publishers, Londra, 2008, s. 3-4. <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.190501/page/n15/mode/2up>
- KOHN, Hans, **Türk Milliyetçiliği**, Çev. Ali Çetinkaya, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1944.
- KONGAR, Emre, **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997.
- KORALTÜRK, Murat, **Ekonominin Türkleştirilmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- KORKMAZ, Zeynep, **"Atatürk ve Milli Dil Anlayışı"**, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar I**, Atatürk Kùltür, Dil, Tarih, Yüksek Kurumu Yayınları, 1995.
- KOSCHAKER, Paul, AYİTER, Kudret, **Roma Özel Hukukunun Ana Hatları**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakùltesi Yayınları, Ankara, 1977.
- KÖKER, Levent, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

- KÖKSAL, Bilge Aloba, İLKİN, A. Rasih, **Türkiye’de İktisadî Politikanın Gelişimi 1923-1973**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1973.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1981.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, **Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1976.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1981.
- KÖSEMİHAL, N. Şazi, **Sosyoloji Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989.
- KÖSOĞLU, Nevzat, **Türk Kimliği ve Türk Dünyası**, Ötüken Yayıncılık, İstanbul, 1992.
- KURAN, Ercüment, **Türk Çağdaşlaşması: Çileli Bir Yolda İlerleyiş**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997.
- KURAN, Ercüment, **Türkiye’nin Batılılaşması ve Milli Meseleler**, Der: Mümtazer Türköne, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2004.
- KURNAZ, Şefika, **II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul ,1996.
- KURNAZ, Şefika, **Yenileşme Sürecinde Türk Kadını: 1839-1923**, Ötüken yay., Şubat-2011, İstanbul.
- KURT, İhsan, **Yetişkin Eğitimi**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2000.
- KURTOĞLU, Fevzi, **Türk Bayrağı ve Ayyıldız**, TTK Yay., Ankara 1992.
- KUSHNER, David, **The Rise of Turkish Nationalism 1876-1908**, Londra, 1977.
- KUSHNER, David, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1979.
- KUTAY, Cemal, **Kurtuluşun ve Cumhuriyet’in Manevi Mimarları**, Ankara, 1973.
- KÜÇÜKALP, Derda, **Siyaset Felsefesi**, Say Yayınları, İstanbul, 2011.
- LANDAU, Jacob M., **The Politics Of Pan-Islam Ideology and Organization**, Clarendon Press, Oxford, 1994.
- LEE, Jong-Young, **Sport Nationalism In The Modern Olympic Games**, University Of Northern Colorado, 1990.
- LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çev: Babur Turna, Arkadaş Yayınları, 2008.
- LLOBERA, Josep R., **Modernliğin Tanrısı Batı Avrupa’da Milliyetçiliğin Gelişimi**, Çev: Emek Akman, Ebru Akman, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2007.

- LOCKE, John, **Yönetim Üzerine İkinci İnceleme, Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni, Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme** (İkinci İnceleme).
- MAASKE, Roben J., **Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Hakkında Rapor**, Ankara 1955.
- MAALOUF, Amin, **Ölümcül Kimlikler**, Çev: Aysel Bora, YKY Yayınları, İstanbul, 2000.
- MALCHE, Albert, **İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor**, Maarif Vekaleti Yayınları, İstanbul, 1939.
- MARDİN, Şerif, **Bütün Eserleri 5 Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, Çev.: Mümtaz’er Türköne ve diğ., İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- MARDİN, Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)**, İletişim Yay., İstanbul, 2008.
- MARDİN, Şerif, **Türkiye’de Toplumsal Siyaset-Makaleler 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.
- MARDİN, Şerif, **İdeoloji**, İletişim Yayınları, Ankara, 1992.
- MARDİN, Şerif, **Türk Modernleşmesi, Makaleler 4**, İletişim Yay., İstanbul, 1991.
- MARDİN, Şerif, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.
- MARSHALL, Thomas Humphrey, **Class, Citizenship, And Social Class, Inequality and Society**, Ed: Jeff Manza and Micheal Sauder, W. W. Norton and Co.:New York, 2009, <https://delong.typepad.com/marshall-citizenship-and-social-class.pdf> (06/06/2020)
- MARSHALL, Thomas Humphrey, T. Bottomore, **Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar**, Çev:Ayhan Kaya, Gündoğan Yayınları, Ankara, 2000.
- MARSHALL, Thomas Humphrey, **Citizenship and Social Class**, Cambridge at the University Press, 1950.
- MAZOWER, Mark, **Bizansın Çöküşünden Günümüze Kadar Balkanlar**, Çev. Ayşe Ozil, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014
- MERAY, Seha L., **Lozan**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Takım II, Cilt 2, Ankara, 1973.
- MERİÇ, Cemil, **Sosyoloji Notları ve Konferanslar**, İletişim Yay., İstanbul, 1993.
- MILL, John Stuart, **Utilitarianism, Liberty and Representative Government**, London&Toronto J.M. Dent&Sons Ltd., New York, E. P. Dutton&Co, 1920.
- MİSER, Rıfat, **Halk Eğitimi ve Toplum Kalkınması**, MEB Yayınları, Ankara 1999.

- MORETTİ, Franco, **Tarih ile Edebiyat Arasında Burjuva**, Çev: Eren Buğlalılar, İletişim Yay., İstanbul, 2015.
- MORIN, Edgar, **Avrupa'yı Düşünmek**, Çev: Şirin Tekeli, Afa Yayınları, İstanbul, 1995.
- NİMNİ, Ephraim J (Ed), **The Question of Nationalities and Social Democracy**, BAUER, Otto, **The Question of Nationalities and Social Democracy**, Ephraim J. Nimni(Ed), University of Minesota Press, London, 2000.
- NECİP, Fazlı, **Külhani Enteller**, Arba Yayınları, İstanbul, 1991.
- NOMER, Ergin, **Türk Vatandaşlık Hukuku**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2010.
- NORA, Pierre, **Hafıza Mekânları**, Çev: Mehmet Emin Özcan, Dost Kitabevi, Ankara 2006.
- OBA, Ali Engin, **Türk Milliyetçiliği'nin Doğuşu**, İmge Kitabevi, Ankara 1995.
- OKAY, Orhan, **Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012.
- OKÇABOL, Rıfat, **Halk Eğitimi (Yetişkin Eğitimi)**, DER Yayınları, İstanbul, 1996.
- ORAN, Baskın, **Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990.
- ORAN, Baskın, **Türkiye'de Azınlıklar, Kavramlar, Lozan, İç Mevzuat, İctihat, Uygulama**, Tesev Yayınları, İstanbul, 2004.
- ORTAYLI, İlber, **Gelenekten Geleceğe**, Timaş Yay., İstanbul, 2003.
- ORTAYLI, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Hil Yayın, İstanbul, 1983.
- ORTAYLI, İlber, **Osmanlı Barışı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2007.
- ORTAYLI, İlber, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008.
- ORTAYLI, İlber, **Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006.
- ORTAYLI, İlber, **Son İmparatorluk Osmanlı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2019.
- OSMANAĞAOĞLU, Cihan, **Tanzimat Dönemi İtibariyle Osmanlı Tâbiyyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi**, Legal Yay., İstanbul, 2004.
- ÖĞÜN, Süleyman Seyfi, **Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz, **Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir Haberler Belgeler Yorumlar**, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara, 1968.
- ÖKSÜZ, Yusuf Ziya, **Türkçe'nin Sadeleşme Tarihi: Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi**, Ankara, 1995.
- ÖKTE, Faik, **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1951.

- ÖNDER, Mehmet, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1998.
- ÖNDİN, Nilüfer, **Cumhuriyetin Kültür Politikası ve Sanat 1923-1950**, İnsancıl Yayınları, İstanbul 2003.
- ÖZACUN, Orhan, **C.H.P. Halkevleri Bibliyografyası 1932-1951**, Kitap Matbaacılık, İstanbul, 2001.
- ÖZATA, Metin, **Atatürk, Bilim ve Üniversite**, TUBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2007.
- ÖZBARAN, Salih, **Tarih, Tarihçi ve Toplum**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.
- ÖZBUDUN, Ergun, **1921 Anayasası**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1992.
- ÖZBUDUN, Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara, 2010.
- ÖZDEMİR, Kemal, **Osmanlı Arması**, Dönence Basım ve Yayın Hizmetleri, İstanbul, 1997.
- ÖZDEN, Barış Alp., "Ahmet Rıza", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce I, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası-Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi**, Ed: Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- ÖZDEMİR, Emin, **Dil Devrimimiz**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1980.
- ÖZERDİM, Sami N., **Yazı Devriminin Öyküsü**, TDK Yayınları, Ankara 1978.
- ÖZGÜÇ, Ağâh, **Başlangıcından Bugüne Türk Sinemasında İlkler**, Yılmaz Yayınları, İstanbul, 1990.
- ÖZKIRIMLI, Umut (Der), **21. Yüzyılda Milliyetçilik**, Çev: Yetkin Başkavak, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- ÖZKIRIMLI, Umut, **Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış**, Sarmal Yayınevi, 1.b, İstanbul, 1999.
- ÖZODAŞIK, Mustafa, **Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil Yetiştirme (1923–1950)**, İzgi Kitabevi Konya, 1999.
- ÖZTÜRK, Emine, **Feminist Teori ve Tarihsel Süreçte Türk Kadını**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2011.
- ÖZTÜRKMEN, Arzu, **Türkiye'de Folklor ve Milliyetçilik**. 3. baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2009.

- ÖZÜÇETİN, Yaşar, Ahmet Haşim Altınışık, “*Maarif Vekaleti’nin 1927 Yılı ‘Türkiye Arması’ Müsabakası*”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.5, S.22, Yaz 2012,
- PAKALIN, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Cilt: III, MEB Yayınları, İstanbul, 2004.
- PAMUK, Şevket, **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi: 1500-1914**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990.
- PARDOE, Miss Julia, **Yabancı Gözüyle 125 Yıl Önce İstanbul**, Çev. Bedriye Şanda, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1967.
- PARLAK, İsmet, **Kemalist İdeolojide Eğitim: Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurttaşlık Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005.
- PIERSON, Christopher, **The Modern State**, Routledge Pub., New York, 2004.
- PETROSYAN, Yuriy Aşatovic, **Sovyet Gözüyle Jöntürkler**, Çev. Mazlum Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu, İstanbul, 1974.
- POLANYİ, Karl, **Büyük Dönüşüm**, Çev: Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- POLAT, Nazım H., **Müdafaa-i Milliye Cemiyeti**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- RAMSOUR, Ernest Edmondson, **Genç Türkler ve İttihat Terakki**, Çev: Hacasan Yüncü, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2001.
- ROBERTSON, Ronald, **Küreselleşme Toplum Kuramı ve Küresel Kültür**, Çev. Ü. Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, İstanbul 1999.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques, **Toplum Sözleşmesi**, Çev: Vedat Günyol, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013.
- SADOĞLU, Hüseyin, **Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.
- SAFA, Peyami, **Türk İnkılabına Bakışlar**, Atam Yayınları, Ankara, 1996.
- SAKAOĞLU, Necdet, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi**, İstanbul, Cep Üniversitesi İletişim Yay., 1993.
- SAKAOĞLU, Necdet, **Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi**, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2003.
- SALİHOĞLU, Mehmet, **Atatürk ve Devrim – Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973.

- SARIBAY, Ali Yaşar, **Siyasal Sosyoloji**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992.
- SARIHAN, Zeki, **Vatan Türküsü / İstiklâl Marşı, Tarihi ve Anlamı**, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, yayın no:2524, Ankara, 2000.
- SARINAY, Yusuf, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları**, 3.b., Ötüken Yayınları, İstanbul 2005.
- SAY, Ahmet, **Müzik Tarihi**, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara, 2000.
- SCHNAPPER, Dominique, **Community of Citizens: On The Modern İdea of Nationality**, Transaction Publishers, New Brunswick,1998.
- SCHNAPPER, Dominique, **Yurttaşlar Cemaati Modern Ulus Fikrine Dair**, Çev: Özlem Okur, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- SCHNAPPER, Dominique, **Community of Citizens: On The Modern İdea of Nationality**, Transaction Publishers, New Brunswick,1998.
- SCHULZE, Hagen, **Avrupa'da Ulus ve Devlet**. Çev. Timuçin Binder, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- SELANİK, Cavidan, **Müzik Sanatının Tarihsel Serüveni**, Doruk Yayıncılık, Ankara, 1996.
- SEVENGİL, R. Ahmet, **Opera San'atı İle İlk Temaslarımız**, Maarif Basımevi, İstanbul, 1959.
- SEVİNÇ, Necdet, **Türklerde Kadın ve Aile**, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2007.
- SEYFETTİN, Ömer, **Bütün Eserleri 13- Dil Konusunda Yazılar**, Hz: Muzaffer Uyguner, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.
- SEYFETTİN, Ömer, **Bütün Eserleri 16-Türklük Üzerine Yazılar**, Hz: Muzaffer Uyguner, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993.
- SEYFETTİN, Ömer, **Türklük Ülküsü**, Türk Kültür Yayınevi, İstanbul, 1977.
- SEZER, Ayten, **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar**, TTK Yayınları, Ankara, 1999.
- SEZER, Baykan, **Türk Sosyolojisinin Ana Başlıkları**, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay, İstanbul,1985.
- SFEZ, Lucien, **LA Symbolique**, Paris, PUF, 1988.
- SHAW, Stanford J.;SHAW, Ezel Kural, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, (Cev: Mehmet Harmanlı), Cilt: 2, Baskı: 3, E Yayınları, İstanbul, 2000.
- SİEYES, Emmanuel Joseph, **Üçüncü Sınıf Nedir?**, Çev. İsmet Birkan, İmge Yayınları, Ankara, 2005.

- SMITH, Antony D., **Küreselleşme Çağında Milliyetçilik**, Çev: Derya Kömürcü, Everest Yayınları, İstanbul, 2002.
- SMITH, Antony D., **Milli Kimlik**, Çev: Bahadır Sina Şener, İletişim Yay., İstanbul, 1994.
- SMITH, Antony D., **Nationalism and Modernism**, Taylor & Francis e-Library, London, 2003.
- SMITH, Antony D., **Nationalism**, Polity Press, USA, 2010.
- SMITH, Antony D., **National Identity**, Penguin Books, London, 1991.
- SMITH, Antony D., **Ulusların Etnik Kökeni**, Dost Kitabevi, Çev: Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir, Ankara, 2002.
- SNYDER, Louis L., **Macro-Nationalisms: A History of Pan-Movements**, Greenwood Press, Westport, Connecticut 1984.
- SONYEL, Salahi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C. I, TTK Yayınları, Ankara 1995.
- SOYAK, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, Cilt: I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1973.
- SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, C.I, 1920-1945**, TTK Yayınları, Ankara, 2000.
- SOYSAL, Mümtaz, **Anayasaya Giriş**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2011.
- STEPHEN, J. Lee, **Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980**, Çev. Savaş Aktur, C.II, Dost Kitabevi, Ankara, 2002.
- SUNGU, İhsan, **Tanzimat ve Yeni Osmanlılar**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940. (Tanzimat I. Anma Kitabı'ndan ayrı basım)
- Şemsettin Sami, **Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2018.
- ŞENER, Erman, **Kurtuluş Savaşı ve Sinemamız**, Dizi Yayınları, İstanbul, 1970.
- ŞENER, Sevdâ, **Cumhuriyetin 75. Yılında Türk Tiyatrosu**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1998.
- ŞİMŞEK, Sefa, **Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri 1932-1951**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2002.
- ŞİMŞEK, Ahmet (Ed), **Türk Tarihinde Tezler/Teoriler**, Yeni İnsan Yayınları, İstanbul, 2020.
- TANİLLİ, Server, **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, Cem Yayınları, İstanbul, 1976.

- TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.
- TARCAN, Selim Sırrı, **Hatıralarım**, Türkiye Yayınevi, 1946.
- TARCAN, Selim Sırrı, **Tarcan Zeybeği**, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1948.
- TAŞAĞIL, Ahmet, **Kök Tengri'nin Çocukları**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2015.
- TAŞDEMİRCİ, Ersoy, **Türk Eğitim Tarihi**, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2010
- TAZEGÜL, Murat, **Modernleşme Sürecinde Türkiye**, Babil Yayınları, İstanbul, 2005.
- TEKELİ, İlhan; İLKİN, Selim, **Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- TEKİNALP, Munis, **Kemalizm**, Cumhuriyet Gazete ve Matbaası, İstanbul, 1936.
- TEKİNER Aylın, **Atatürk Heykelleri**, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010
- TEZCAN, Nuran (Haz.), **Atatürk'ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1989.
- THİESSE, Anne-Marie, **Ulusal Kimliklerin İnşası-XVIII. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Avrupa**, Çev: Selim Sezer, Babil Kitap, İstanbul, 2021.
- TİNAL, Melih, **Opr. Dr. Emin Erkul'un Milli Mücadele Anıları**, Zeus Yayınları, İstanbul, 2011.
- TİLLY, Charles, **Avrupa'da Devrimler: 1492-1992**, (Çev. Özden Arıkan), Afa Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- TİMUR, Taner; **Osmanlı Kimliği**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000.
- TONGUÇ, Engin, **Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç**, Ant Yayınları, İstanbul, 1970.
- TONGUÇ, İsmail Hakkı, **İlköğretim Kavramı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1946.
- TONGUÇ, İsmail Hakkı, **Köyde Eğitim**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938.
- TOYNBEE, Arnold, **Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu**, Çev: Kasım Yargıcı, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971.
- TOPRAK, Zafer, **Cumhuriyet ve Antropoloji**, İş Bankası Yay., İstanbul, 2021.
- TOPRAK, Zafer, **Milli İktisat-Milli Burjuvazi Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, cilt 1, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1988.
- TUNAYA, Tarık Zafer, **İslamcılık Cereyanı**, Baha Matbaası, İstanbul, 1991.

- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2004.
- TUNCEL, Bedrettin, **Atatürk ve 30 Ağustos Zaferi'nin İlk Kutlanması**, Ankara, 1972.
- TUNÇAY, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1981.
- TURA, Yalçın, **Türk Mûsikîsinin Meseleleri**, PAn Yay., İstanbul 1988.
- TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, 4.Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.
- TURAN, Şerafettin **Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)** III. Kitap, 3.b., Bilgi Yayınevi, Ankara, 2013.
- TURAN, Şerafettin **Türk Kültür Tarihi**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2014.
- TURAN, Şerafettin **Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik Mustafa Kemal Atatürk**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004.
- Türk Sinema Filmleri Ansiklopedisi I (1914-1961)**, Ed: Yalçın Özgül, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1974. [/https://turuz.com/storage/her_konu-2019-7/6612-Turk_Sinema_Filmleri_Ansiklopedisi-I-/1914-1961-Yalchin_Ozgul-1974-520s.pdf](https://turuz.com/storage/her_konu-2019-7/6612-Turk_Sinema_Filmleri_Ansiklopedisi-I-/1914-1961-Yalchin_Ozgul-1974-520s.pdf) (07/06/2021)
- TÜRKOĞLU, Pakize, **Tonguç ve Enstitüleri**, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.
- UÇAR, Ali, “Atatürk ve Müzik Eğitimi”, **Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Dil Kültür Eğitim**, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2007.
- ULUSKAN, Seda Bayındır, **Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2010.
- ULUSU, Mustafa Kemal, **Atatürk'ün Yanı Başında**, İstek Yayınları, İstanbul, 2017.
- UNAT, Faik Reşit, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, TTK Basımevi, Ankara, 1968.
- UNAT, Faik Reşit, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış**, Ankara, 1964.
- URQUHART, David, **Turkey and Ist Resources: Its Municipal Organization and Free Trade Sanders &Otley**, Londra, 1833 Akt: Karpas, Kemal H., **Ortadoğu'da Osmanlı Mirası**.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı**, TTK Yay., Ankara, 2014.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, İstanbul, 1998.

- ÜNGÖR, Etem, **Türk Marşları**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1966.
- ÜSTEL, Fusun, **İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği Türk Ocakları (1912-1931)**, İletişim Yay., İstanbul, 1997.
- ÜSTEL, Fusun, **Makbul Vatandaşın Peşinde**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- ÜSTEL, Fusun, **Türk Ocakları**; İlhan Darendelioğlu, **Türkiye’de Milliyetçilik Hareketleri**, Toker Yayınları, İstanbul, 1967.
- ÜSTEL, Fusun, **Yurttaşlık ve Demokrasi**, Dost Kitabevi, Ankara, 1999.
- VAHAPOĞLU, Hidayet, **Osmanlı’dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar**, MEB, İstanbul, 2005.
- VATANDAŞ, Celalettin, **Ulusal Kimlik, Türk Ulusçuluğunun Doğuşu**, Açılım Kitap, İstanbul, 2004.
- WEBER, Max, **Bürakrasi ve Otorite**, Çev: Bahadır Akın, Adres Yayınları, Ankara, 2012.
- WEBER, Max, **Sosyoloji Yazıları**, Çev: Taha Parla, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- WEBER, Max **Bürakrasi ve Otorite**, Çev: Bahadır Akın, Adres Yayınları, Ankara, 2012.
- VEREL, Oktay, **Atatürk’le Bir Ömür-Sabiha Gökçen**, Türk Hava Kurumu Yayınları, İstanbul, 1982.
- VEREL, Oktay, **İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir**, Türk Hava Kurumu Yayınları, İstanbul 1985.
- YALMAN, Ahmet Emin, **Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, c. 3, İstanbul 1970.
- YAMANER, Şerafettin, **Atatürkçü Düşüncede Ulusal Eğitim**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Ankara, 1999.
- YARAMAN, Ayşegül, **Resmi Tarihten Kadın Tarihine**, Bağlam Yay., İstanbul, 2001.
- YERASİMOS, Stefanos, **Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu**, Çev. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- YEŞİLKAYA, Neşe G., **Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık**, İstanbul 1999.
- YILDIRIM, Muhittin, **Hayat Boyu Öğrenme Kapsamında Yaygın Eğitim ve Halk Eğitim Merkezleri**, Gazi Kitapevi, Ankara, 2009.
- YILDIZ, Ahmet, **Ne Mutlu Türküm Diyebilene**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- Yusuf Has Hacip, **Kutadgu Bilig**, Hazırlayan: Yaşar Çağbayır, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2011.

YILDIZ, Dinçer, **Doğumunun 100. Yılında Ahmed Adnan Saygun**, Haz: Arda Erdem, Sun Yayınevi Yayınları, Ankara, Şubat 2007.

YILDIZ, Doğan, **Zeki, Çevik ve Ahlâklı Bir Sporcu; Atatürk ve Spor**, Telebasım Yayıncılık, İstanbul, 2008.

YILDIZ, Doğan, **Çağlar Boyunca Türkler’de Spor**, Telebasım Yayıncılık, İstanbul, 2002.

YÜCEL, Hasan Ali, **Türkiye’de Orta Öğretim**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

ZİHNİOĞLU, Yaprak, **Kadinsız İnkılap**, Metis Yayınları, İstanbul, 2003,

ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Millî Mücadelede İttihatçılık**, Çev. Nuzhet Salıhoğlu, İstanbul, 2010.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Savaş Devrim ve Uluslaşma (Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi 1908-1928)** İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 2005.

ZÜRCHER, Erik Van; TUNÇAY, Mete, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)**, İletişim Yay. İstanbul, 2004.

V. Makaleler

ADIYEKE, Nuri, “*Islahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair*”, **Osmanlı**, C.IV, Ankara, 1999.

AGAYEF, Ahmet, “*Türk Medeniyeti Tarihi I*”, **Türk Yurdu**, IV/40, 16 Mayıs 1329.

AKBULUT, Dursun Ali, “*Samsun’un Gazi Günü Ya da 19 Mayıs Bayramı*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XI, Sayı: 33, Kasım 1995.

AKCAN, Erol, “*Balkan ve Birinci Dünya Harbi Yıllarında Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*”, **Tarihin Peşinde**, S.13, 2015.

AKÇAM, Taner, “*Hızla Türkleşiyoruz*”, **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, Haz. Nuri Bilgin, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1997.

AKÇURAOĞLU, Yusuf, “*Müverrih Leon Cahun ve Muallim Barthold’a Göre Cengiz Han I*”, **Türk Yurdu**, I/1, 17 Teşrin-i Sani 1327.

AKINCI, Abdulvahap, “*Osmanlı Devleti’nde Milli Kimlik İnşasında Okul*”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.19, 2014.

- AKSOY, İlhan, “*Toplumsal ve Siyasal Süreçte Türk Kadını*”, **Yasama Dergisi**, S.32, 2017.
- AKŞİN, Sina, “*Siyasal Tarih (1789-1908)*”, **Türkiye Tarihi**, C.III, 5. Basım, İstanbul, 1997.
- AKURGAL, Ekrem, “*Tarih İlmi ve Atatürk*”, **Belleten**, C.III, S.10, 1939.
- AKYILMAZ, Gül, “*Osmanlı Devleti’nde Mülkiyet Hakları ve Mülkiyet İlişkileri Çerçevesinde Kadının Hukuki Statüsü*”, **II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri**, C.1, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- AKYOL, Yaşar, “*Türkiye’de Halkevlerine İlişkin Çalışmalar ve Değerlendirmeler Üzerine*”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, C. 2, S. 6-7, (1996-1997).
- AKYÜZ, Yahya, “*Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer’in Yetiştirilmesi ve Meslek Hayatı*”, **Millî Eğitim Dergisi**, Ankara, 1999.
- ALAKEL, Murat, “*Avrupa Bütünleşmesi Sürecinde: Hukuk, Devlet Ve Egemenlik Tartışmaları*”, **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, C.5, S.10, 2016.
- ALBAYRAK, Hasan, “*Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Milli Bayramlar*”, **Tarih ve Toplum**, S. 43, Temmuz, 1987.
- ALBAYRAK, Mustafa, “*Millet Mekteplerinin Yapısı ve Çalışmaları (1928-1935)*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.10, S.29, Temmuz 1994.
- ALICI, Sezin, “*19. Yüzyılda Sanatın Başkenti Paris ve İzlenimcilik*”, **idil**, C.6, S. 38.
- ALKAN, Mehmet Ö., “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Eğitim İstatistikleri, 1839- 1924*”, **Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik**, (Der.) Halil İnalçık ve Şevket Pamuk, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2009.
- ALPARSLAN, Erhan, “*Tek Parti Döneminde Adana’da Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1933-1943)*” **Çukurova Araştırmaları Dergisi**, C.3, S.1, 2017.
- ALTINAY, Ayşe Gül, “*Ordu-Millet-Kadınlar: Dünyanın İlk Kadın Savaş Pilotu Sabiha Gökçen*”, **Vatan, Millet, Kadınlar**, Der: Ayşe Gül Altınay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- ANDERSON, Benedict, “*Milliyetçiliği Anlamaya Giriş*”, **Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik**, Der: Mustafa Armağan, Şehir Yayınları, İstanbul, 2001.
- ANTEL, Sadrettin Celal, “*Tanzimat Maarifi*”, **Tanzimat I**, (Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle), İstanbul, Maarif Matbaası, 1940.
- ARI, Asım, “*Tevhid-İ Tedrisat ve Laik Eğitim*”, **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.22, S.2, 2002.

- ARIKAN, Zeki, “*Halkevlerinin Kuruluşu Ve Tarihsel İşlevi*”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt 6, 2014.
- ARSLAN, Mehmet, “*Cumhuriyet Dönemi Üniversite Reformları Bağlamında Üniversitelerimizde Demokratiklik Tartışmaları*”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.1, S.18, 2005.
- ASLAN, Demo Mehmet, “*Modern Türkiye’de Ulusal Kimliğin İnşasında Soyadı Kanunu’nun Rolü*”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)**, 2006.
- ASLAN, Erdal, “*Atatürk Döneminde Tarih Eğitimi-I: Türk Tarih Tezi Öncesi Dönem (1923-1931)*”, **Eğitim ve Bilim**, c.37, Sayı 164, 2012.
- AŞA, H. Emel, “*Fatma Aliye Hanım*”, **İslam Ansiklopedisi**, Türk Diyanet Vakfı, C.12, s.s.261-262, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fatma-aliye-hanim> [30.04.2020]
- ATEŞ, Nevin Yurdsever, “*Resmen Bayram Olmadan Önceki 19 Mayıs Kutlamaları*”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, S. 113, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011,
- ATEŞ, Nevin Yurdsever, “*19 Mayıs Nasıl Bayram Oldu*”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 113, Mayıs, 2003.
- ATEŞOĞLU, Mehmet, “*Atatürk’te Türklük Aşkı ve Ülküsü*”, **Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, Sayı:191, İstanbul, Kasım–2002.
- AVCI, Mustafa, “*Sigortanın Osmanlı Hukukuna Girişi*”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 8, S. 1-2 (Milenyum Armağanı), Haz. 2000.
- AVCI, Yasemin, Safi Avcı,” *Osmanlı İmparatorluğu’nda Siyasi Meşruiyet ve Propaganda Aracı Olarak Anıtın İcadı (1840-1917)*”, **Kebikeç**, S.43, 2017.
- AVŞAR, Zakir, Ayşe Elif Emre Kaya, “*Arapça Ezan Yasağı ve Kaldırılması*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.33, Haziran 2017.
- AVŞAR, Zakir, Ayşe Elif Emre Kaya, “*Cumhuriyet Türkiye’sinin Halkçılık Uygulamaları: Soyadı Kanunu Örneği*”, **Turkish Studies**, S.8/5, 2013
- AYBARS, Ergün, “*Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Ulusal Kimlik Oluşumu ve Batının Etkisi*”, **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, (Ed.Nuri Bilgin) Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- AYBAY, Rona, “*Teba-i Osmaniden T.C. Yurttaşına Geçişin Neresindeyiz?*”, Ed: Artun Ünsal, **75 Yılda Teba’dan Yurttaş’a Doğru**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.
- AYDIN, Mithat, “*Namık Kemal’de Terakki ve Maarif Düşüncesi*”, **Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. 53, S. 2, Ankara, 2013.

- AYTÜRK, İlker, “*Türk Dil Milliyetçiliğinde Batı Meselesi*”, **Doğu Batı**, Doğu Batı Yayınları, C.9, S.8, Ankara, 2006.
- BAKIR, Kemal, “*Jean-Jacques Rousseau'nun Natüralist Eğitim Anlayışı*”, **Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi**, 2007.
- BAKIREZER, Güven, “*Türkiye’de Sosyal Liberalizm*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Liberalizm**, C:7, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- BALİ, Rıfar N., “*Çok Partili Demokrasi Döneminde Varlık Vergisi Tartışmaları*”, **Tarih ve Toplum**, S.165, Eylül 1997.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “*Osmanlı imparatorluğunda Çiftçi Sınıfların Hukuki Statüsü*”, **Türkiye’de Toprak Meselesi: Toplu Eserler I**, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980.
- BAŞARAN, Gökçen, “*Bellek Yönetimi ve Edebiyat: Türk Ulusal Kimliğinin İnşası Ve Tarihi Romanlar*”, **Kültür ve İletişim**, C.10, No.2, 2007.
- BAŞKAN, Seyfi, “*Gelişim Süreci Perspektifinde Başkent Ankara’nın Son On yılı Mimarlığı*”, **Yapı**, Yapı Endüstri Merkezi Yayını, No:93, Ağustos 1989.
- BAŞKAN, Seyfi, “*Türk Modernleşmesi ve Erken Cumhuriyet Döneminin Milli Mimarlığı*”, **Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 11/13 Summer, Ankara, 2016.
- BAYRAKTAR, Bayram, “*Çağdaş Tarihçilik Açısından Türk Tarih Tezi*”, **Türkiye Günlüğü**, S. 48, Kasım-Aralık 1997.
- BALİBAR, Etienne, “*Irkcılık ve Milliyetçilik*”, **İrk Ulus Sınıf: Belirsiz Kimlikler**, Ed. Balibar ve Wallerstein, Çev. Nazlı Ökten, Metis Yayınları, İstanbul, 1993.
- BASKICI, Murat, “*Osmanlı Anadolu’sunda Sigorta Piyasası 1860-1918*”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: V, Sayı: 4, Ankara, 2002.
- BERKTAY, Fatmagül, “*Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye*”, **İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları** no 7, 2004.
- BERZEG, Kazım, “*İnsan Hak ve Özgürlükleri, Demokrasi, AB Kriterlerine Uyum ve Çağdaşlaşma İçin Atatürk’ün 1924 Anayasası’nı Tekrar Yürürlüğe Koyalım*”, **Yeni Türkiye**, Avrupa Birliği Özel Sayısı, 2000.
- BİRNBAUM, Pierre, “*Sosyolojik Kuramlar ve Milliyetçilik*”, **Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek: Kuramlar ve Uygulamalar**, (Ed. Alain Dieckhoff ve Christophe Jaffrelot), Çev. Devrim Çetinkasap, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

BORA, Tanıl, “*Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik*”, **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, Haz: Nuri Bilgin, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997.

BORA, Tanıl, “*İnşa Dönemi Türk Milli Kimliği*”, **Toplum ve Bilim**, S. 71, 1996.

BOZKURT, Gülnihal, “*İslam Hukuku’nda Zimmilerin Hukuki Statüsü*,” Prof. Dr. Kudret Ayıter Armağanı, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Ankara C. III, No. 1-4, 1988.

BOZKURT, Nebi, “*Eğlence*”, **Diyanet İşleri Ansiklopedisi**, C.10.

BOZKURT, Nebi, “*Medrese*”, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, <https://islamansiklopedisi.org.tr/medrese#1> (27/02/2019).

BOZKURT, Veysel, “*Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar*”, **ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources**, c. 2, sayı. 1, ss. 0-0, Mar. 2000

CANSEVER, Hasan Ferit, “*Türk Ocağı’nın Doğuşundaki Sebep ve Saikler*”, **Türk Yurdu**, C.12, S.2, Mart 1961.

CAYMAZ, Birol, “*Alfabe Devrimi ve Millet Mektepleri*”, **Bilgi ve Bellek**, C.:9, S.:9, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011

CAYMAZ, Birol, “*Cumhuriyetin Onuncu Yıl Kutlamaları: 29 Ekim 1933*”, **Türk Devrim Çalışmaları Dergisi, Bilgi ve Bellek**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., yıl:4 Sayı:7 Kış 2007.

CERASİ, Maurice, “*Tarihselcilik ve Osmanlı Mimarisinde Yaratıcı Yenilikçilik/1720-1820*”, Ed.Nur Akın vd., **Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı “Uluslarüstü Bir Miras”** içinde, YEM Yayın, İstanbul, 1999.

CEVDET, Ahmet, “*Latin Hurufatı*”, **İkdam**, 12 Mart 1926; Ayrıca Bkz: Yusuf Akçay, “*Osmanlı Dönemi Alfabe Tartışmaları Bağlamında Dr. İsmail Hakkı Bey ve Islah-ı Huruf Cemiyeti*”, Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi, Nisan 2007.

ÇAĞAPTAY, Soner, “*Kim Türk Kim Vatandaş? Erken Cumhuriyet Dönemi Vatandaşlık Rejimi Üzerine Bir Çalışma*”, (Çev. Perma Hazbay), **Toplum ve Bilim**, 98 Güz, Birikim Yayıncılık, İstanbul. ss. 166-185. 2003.

ÇAĞRICI, Mustafa, “*Yaratma*”, **İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yaratma#1> (13/06/2018)

ÇAMBEL, Perihan, “*Atatürk, Evrim, Devrim ve Müzik*”, **9. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, III. Cilt, (1843-1850)**, TTK Yayınları, Ankara, 1981.

ÇAVDAR, Tevfik, “*Halkevleri*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.4, İstanbul 1983.

- ÇAYCI, Abdurrahman, “*Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun(Öğretimin Birleştirilmesi Yasası) Atatürk İnkılapları İçindeki Yeri ve Önemi*”, **Türkiye Cumhuriyeti’nin Laikleşmesinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Önemi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1995.
- ÇEÇEN, Anıl, “*Türkiye’de Cumhuriyet Kimliği*”, **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, Bağlam Yayınları, Ankara, 1997.
- ÇELEBİ, Nilgün, “*Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’ndeki Mülteci Profesörler*”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.43, S.1, 2003,
- ÇELİK, Bilgin, “*Balkan Savaşlarının Osmanlı/Türk Siyasi Düşüncesine Etkileri*”, **Savaştan Barışa Balkan Savaşları: 100. Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri**, (Ed. Bilgin Çelik), Konak Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2013.
- ÇETİN, Halis, “*Devlet, İdeoloji ve Eğitim*”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.25, No:2, 2001.
- ÇETİN, Nurullah, “*Himayeci Yaklaşımın Türk Kadınına Olumsuz Etkileri*”, **Sakarya Üniversitesi Uluslararası-Disiplinlerarası Kadın Çalışmaları Kongresi Bildirileri**, **Sakarya**, c.2, 2009.
- ÇETİN, Nurullah, “*İstiklâl Marşımızın Tarihî, Edebî, Dinî ve Kültürel Kaynakları*”, **Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim**, S.121, Mart 2010.
- ÇETİN, Türkan, “*Modern Türkiye Yaratma Projesinin orijinal Bir Boyutu: Örnek Köyler*”, **75 Yılda Köylerden Şehirlere**, Ed. Oya Baydar, Türkiye İş Bankası-Tarih Vakfı ortak yayını, İstanbul 1999.
- ÇETİNSAYA, Gökhan, “*İslami Vatanseverlikten İslam Siyasetine*”, Ed. Mehmet Ö. Alkan, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce I: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- ÇIKLA, Selçuk, “*İnkılap Edebiyatı*”, **Hece Dergisi**, S.90/91/92, 2004.
- ÇINAR, M. Fatih, “*Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Atatürk Milliyetçiliği ve Anayasa Mahkemesi Kararlarındaki Görünümü*”, **Antalya Bilim Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.6, S.12, Aralık 2018.
- ÇİFTÇİOĞLU, İsmail, “*Atatürk’ün Türk Eğitimi Hakkındaki Görüş ve Uygulamaları*”, **Akademik Bakış**, S.13, Ekim 2007.
- ÇOLAK, Filiz, “*II. Meşrutiyet Dönemi’nde Meclis-i Mebusan’da Milli Bayram Tartışmaları ve Osmanlı Başkentinde Milli Bayram Kutlamaları (1908-1918)*”, **Osmanlı İstanbulu V**, Gök Matbaacılık, İstanbul, 2018.

ÇORUK, Ali Şükrü, “Bir Gelenek İcadı Olarak II. Meşrutiyet Döneminde Gerçekleştirilen İstanbul’un Fethi Törenleri”, **FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, 7, 2006.

ÇUKUROVA, Bülent; YÜKSEL, Mezher, “Öteki Üzerinden Kurulan Bir Kimlik Olarak Milliyetçilik”, **I. Ulusal Tarih Kongresi Bildirileri**, Mersin Üniversitesi Yay., Mersin, 1997.

ÇUKUROVA, Bülent, “Cumhuriyet Döneminde Köylü Kimliğini Değiştirme Çabaları”, **Cumhuriyetin Kazanımları**, Ed: Bülent Çukurova, Fevzi Çakmak, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2017.

DAYANÇ, Muharrem, “Millî Edebiyat Dönemi, Milliyetçi Edebiyat ve Millî Edebiyat Kavramı Üzerine Düşünceler”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Haziran 2012.

DEMİR, Nilüfer Özcan, “II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C.16, S.2, 1999.

DEMİR Osman, “Abdullah Cevdet’te Din Algısı”, **İnsan ve Toplum Dergisi**, C. 1, S. 2, 2011, <https://insanvetoplum.org/content/6-sayilar/1-2/1-m0024/osman-demir.pdf>, 22.09.2020.

DEMİRCAN, Ömer, “Güneş Dil Teorisi”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, İstanbul, 8/ 1998, file:///C:/Users/Asus/Downloads/14662-32568-1-SM.pdf

DEMİRCİOĞLU, İsmail H., Muhammet A. Tokdemir, “Değerlerin Oluşturulma Sürecinde Tarih Eğitimi: Amaç, İşlev ve İçerik”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, C.6, S.15, 2008.

DEMİRCİOĞLU, İsmail H., “Tarih Ders Kitabı Yazımında Yeni Yaklaşımlar”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, C.38, 2013.

DERİNGİL, Selim, “19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda Resmi Müzik”, **Defter**, İstanbul, 1994.

DERİNGİL, Selim, “Osmanlı İmparatorluğu’nda ‘Gelenegin İcadı’, ‘Muhayyel Cemaat’ (‘Tasarımlanmış Topluluk’) ve Panislamizm’”, **Toplum ve Bilim**, İstanbul, 1991.

DİKİCİ, Ali, “İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S.10, Ekim 2012.

DİLAÇAR, Agop, “Türk Yazısının Geçirdiği Evreler”, **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**, **Dün-Bugün-Yarın**, İstanbul, 1985.

- DİNÇKOL, Bihterin Vural, Alper IŞIK, “1924 Anayasası Döneminde Yurttaşlık Anlayışı”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, C.21, S.1, Mart 215.
- DOĞAN, İsmail, “Batılılaşma ve Eğitim”, **A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C. 25, S. 2, 1992.
- DOĞANER, Yasemin, “Elifba’dan Alfabeye: Yeni Türk Harfleri”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C.2, S.4.
- DÖNMEZ, Cengiz, “Atatürk ve Harf inkılâbı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C:27, No:79, Ankara, Mart 2011.
- DUMAN, Olcay Özkaya, “Darülbedayi’den Tiyatro’ya Atipik Modernist Bir Kadın: Afife Jale ve Dönemi” **Tarih Okulu Dergisi**, Vol.8, No.23, 2015.
- DURAKBAŞA, Ayşe, “Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve Münevver Erkekler”, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Tarih Vakfı Yay. **İstanbul**, 1998.
- DURÇ, Safiye Ateş, “Siyasal Sembolizm ve İktidar İlişkisi Üzerine Düşünmek”, **Folklor Edebiyat Dergisi**, Kıbrıs S.102.
- DURMAZ, İbrahim, “Mizancı Murad Bey ve Siyasi Fikirleri”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.74, S.4, Ankara, 2019.
- ELMACI, Mehmet Emin, “1908 Avusturya Boykotunda Liman İşçileri”, **Kebikeç**, S.5, 1997.
- ELMACI, Mehmet Emin, “Cumhuriyet’in İlanının İlk Yıldönümü Kutlamaları”, **ÇTTAD**, C.3, S.8, 1998.
- ELMACI, Mehmet Emin, “Laiklik Kavramı ve Türkiye’de 3 Mart Yasalarına Kadar Gelişimi”, **Tarih Okulu Dergisi (TOD)** Haziran 2018, Yıl 11, Sayı XXXIV.
- ELMACI, Mehmet Emin, “Osmanlı Başkentinde Cumhuriyet’in İlk Yıldönümü”, **Toplumsal Tarih**, Sayı 58.
- ELMACI, Mehmet Emin, “Osmanlı Devleti’nde Ekonomik Güç Olarak Boykotun Siyasete Yansıması: 1908 Avusturya Boykotaj Örneği”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Genelkurmay Atase ve Denetleme Bşk. Yay., Y.3, S.6, Ankara, Ağustos 2005.
- ELMACI, Mehmet Emin, “Türk Vatandaşı Yaratma Sürecinde İzmirli Museviler ve Türkçe Konuşma”, **İzmirli Olmak Sempozyum Bildiri Kitabı (22-24 Ekim 2009)**, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2010.

- ERCİLASUN, Ahmet B., “*Orhun Abideleri Hakkında Türkiye’deki İlk Bilgiler*”, **3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- ERCAN, Yavuz, “*Türkiye’de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu*”, **Belleten**, C.: XLVII, S.:88, Ankara, 1983-84.
- ERDEM, Ali Rıza, “*Atatürk’ün Liderliğinde Üniversite Reformu: Yükseköğretim Ve Bilim Tarihimize Dönüm Noktası*”, **Belgi**, S.4, 2012.
- ERDEM, Fazıl Hüsnü; BAĞLI, Mahzar, “*Modernleşme ve Ulus Devlet Olgusu Kısacasında Azınlıklar Sorunu: Süryaniler*”, **Süryaniler ve Süryanilik III**, Haz. Ahmet Taşgın ve diğerleri, Ankara, 2005.
- ERDOĞAN, Necmi, “*Popüler Futbol Kültürü ve Milliyetçilik*”, **Birikim Dergisi**, S. 49, 1993.
- ERGÜN, Mustafa, “*Satı Bey Hayatı ve Türk Eğitime Hizmetleri*”, **İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.1,1987.
- ESİN, Emel, “*KÜN-AY*”, *Ay-Yıldız Motifinin Proto-Türk Devrinden Hakanlılara Kadar İkonografisi*, VII. **Türk Tarih Kongresi, (Ankara 25–29 Eylül 1970) Bildirileri**, Cilt: I, TTK Yayınları, Ankara, 1972.
- EYİCE, Semavi, “*Batı Sanat Akımlarının Değiştirdiği Osmanlı Dönemi Türk Sanatı*”, **Türkler Ansiklopedisi “Cumhuriyet”**, Yeni Türkiye Yayınları, C.15, Ankara.
- GENCER, Ali İhsan, “*İlk Osmanlı Anayasasında Türkçenin Resmi Dil Olarak Kabulü Meselesi*”, **Kanun-u Esasi’nin 100.Yıl Armağanı**, Ankara, 1978.
- GENÇ, Hanife Nâlân, “*Atasözlerinde Toplumsal Cinsiyet Algısı Olarak Kadın*”, **Folklor/Edebiyat**, C.24, S.94, 2018.
- GEORGEON, Francois, “*Yusuf Akçura*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik**, C.IV, Ed:Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yay, İstanbul, 2008.
- GERÇEK, Leyla Çakıcı, “*Türkiye’de Kadın Haklarının Gelişimine Kısa Bir Bakış*”, **Sakarya Üniversitesi Uluslararası-Disiplinlerarası Kadın Çalışmaları Kongresi Bildirileri**, C.3, Sakarya, 2009.
- GÖÇEK, Fatma Müge, “*Osmanlı Devleti’nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım*”, (Ed. Tanıl Bora), **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce IV: Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- GÖKALP, Emre, “*Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme*”, **Anadolu üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 7(1), Eskişehir, 2007.
- GÖKALP, Ziya, “*Millet Nedir, Milli İktisat Neden ibarettir?*”, **İktisadiyat Mecmuası**, Y.1, S.1, 8 Şubat 1333.

- GÖZLER, Kemal, “Devletin Bir Unsuru Olarak Millet Kavramı”, **Türkiye Günlüğü**, S.64, Kış 2001.
- GRANDA, Cemal, **Atatürk’ün Uşağı İdim**, (Yazan:Turhan Gürkan), Hürriyet Yayınları, İstanbul.
- GÜNALTAI, Şemsettin, “Türk Tarih Tezi Hakkında İntikatlarn Mahiyeti ve Tez’in Kat’i Zaferi” **Belleten**, C.2, S.7-8, 1938.
- GÜNDOĞDU, Yeşim, “Avrupa Birliği Yurttaşlığı Avrupa Kimliği Sorununa Çözüm Oluşturabilir mi?” **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, C.3, No:2, 2004.
- GÜNDÜZ, Ahmet, “Tarihi Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, 5/5, 2012.
- GÜNGÖR, Mehmet, “Bir Kimlik İnşası Olarak Ulus-Devlet Yurttaşlığı ve Yurttaşlık Kavramının Dönüşümü”, **Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.13, S.2, 2017.
- GÜVEN, Ferit Celâl, “Atatürk ve Türk Eri”, **Beden Terbiyesi ve Spor**, 10 Kasım 1939.
- GÜVEN, Özbay, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Gençlik ve Spor Bayramları”, **Toplumsal Tarih**, S.65, Mayıs 1999.
- GÜVEN, Özbay, “Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Beden Eğitimi ve Spor Öğretmeni Yetiştiren Okulların Eğitimini Hazırlayıcı Çalışmalar”, **Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi**, C.I, S.2, Nisan 1996.
- HABERMAS, Jürgen, “Citizenship and National Identity: Some Reflections on the Future of Europe”, **Theorizing Citizenship**, Der: Ronald Beiner, State of University of New York Press, Albany, 1995.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, “Türk Tarihi Üzerine Çalışmalar”, **Türkler 1**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,2002.
- HANİOĞLU, Şükrü, “Osmanlı Devleti’nde Meslek-i İçtima Akımı”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi II**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- HANİOĞLU, Şükrü, “Jön Türkler”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2001, C.23.
- HANİOĞLU, Şükrü, “Türkçülük”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, V, İstanbul, 1985.
- HANİOĞLU, Şükrü, “Baticılık”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, V, İstanbul, 1985.

- HANİOĞLU, Şükrü, “*Osmanlılık*”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, V, İstanbul, 1985.
- HARBI, Mohammed, “*Arap Ulusal Mitini Sorgularken*”, **Uluslar ve Milliyetçilik**, Çev: Siren İdemen, Haz: Jean Leca, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.
- HELD, David, MCGREW, Anthony, GOLDBLATT, David ve PERRATON, Jonathan, “*Küresel Dönüşümler; Siyaset, Ekonomi ve Kültür*”, **Küreselleşme Okumaları**, Ed. Kudret Bülbül, Kadim Yayınları, Ankara, 2006.
- HUTCHINSON, John, “*Milliyetçilik, Globalizm ve Medeniyetler Çatışması*”, **21. Yüzyılda Milliyetçilik**, Haz: Umut Özkırımlı, Çev: Yetkin Başkavak, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- HUTCHINSON, John, “*Myth Against Myth: The Nation As Ethnic Overlay*”, **Nations and Nationalism** 10 (1/2), 2004.
- İLYASOĞLU, Elvin, “*Yirminci Yüzyıl Evrensel Türk Müziği*”, **Cumhuriyetin Sesleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, “*Darülfünun*”, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, <https://islamansiklopedisi.org.tr/darulfunun> (28/02/2019).
- İNAN, Afet, “*Atatürk ve Tarih Tezi*”, **Belleten**, C.III, S.10, 1939.
- İNAN, Afet, “*Türk Tarih Kurumu 40 Yaşında*”. **Belleten**, C.35, S.140, 1971.
- İNALCIK, Halil, “*Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu*”, **Belleten**, XXIII/92, Ankara, 1959.
- İNALCIK, Halil, “*Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu*”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, İstanbul, 1996.
- İNAN, Afet, “*Türk Tarih Kurumunun Arkeoloji Faaliyeti*” **Belleten**, Cilt II, S.5/6, Nisan 1938.
- İNAN, Afet, “*Urfa’da 1917’de Yapılmış M. Kemal Paşa Anıt Çeşmesi ve 50. Yılında Kemal Atatürk Anıtı 1973*”, **Belleten**, C.XXXIX, S.153, Ocak 1975, <https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/1355/tur> (25/12/2019)
- İPŞİRLİ, Mehmet, “*Medrese*”, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı <https://islamansiklopedisi.org.tr/medrese#2-osmanli-donemi> (27/02/2019).
- İPŞİRLİ, Mehmet, “*Osmanlı Tarih Yazıcılığı*” **Osmanlı**, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- JAFFRELOT, Christophe, “*Bazı Ulus Teorileri*”, **Uluslar ve Milliyetçilik**, Çev: Siren İdemen, Haz: Jean Leca, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.
- KABAPINAR, Yücel, “*Bir ideolojik Mücadele Alanı Olarak Lise Tarih Kitapları I*”, **Tarih ve Toplum**, S.106, 1992.

- KADIOĞLU, Ayşe, “*Milliyetçilik Liberalizm Ekseninde Vatandaşlık ve Bireysellik*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt IV Milliyetçilik**, Ed: Tanıl Bora, Murat Gültekinil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- KALDOR, Mary, “*Nationalism and Globalisation*”, **Nations and Nationalism**, Volume 10/2, 2004.
- KAPTAN, Arif, “*Atatürk ve Sanat*”, **Türk Dili**, C.V, S.50, 1 Kasım 1955.
- KARAHAN, Leyla, “*Anadolu’da Türk Yazı Dilinin Gelişimi*”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, Bışkek, 2002.
- KARAKAŞ, Mehmet, “*II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Hareketleri*”, Ed. Asım Öz, Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet, Pınar Yayınları, İstanbul, 2008.
- KARAKAŞ, Mehmet, “*Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği*”, **Doğu Batı- Milliyetçilik I**, Y.9, S.38, Ankara, 2012.
- KARAL, Enver Ziya, “*Atatürk ve Devrim*”, **Konferanslar ve Makaleler 1935-1978**, TTK, Ankara, 1980, s. 9; Taner Aslan, “*Mustafa Kemal’de İnkılap Düşüncesinin Oluşumu ve Gelişimi*”, **Erdem**, S.53, 2009.
- KARAL, Enver Ziya, “*Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu*”, **Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1992.
- KARAL, Enver Ziya, “*Atatürk’ün Türk Tarihi Tezi*” **Atatürkçülük**, (II.Kitap), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988.
- KARAKAŞ, Mehmet, “*II. Meşrutiyet Dönemi Türkçülük Düşüncesi ve İttihat-Terakki Rolü*”, **Tezkire**, S.65, 2018.
- KARAÖMERLİOĞLU, Asım, “*Köy Enstitüleri Üzerine Düşünceler*”, **Toplum ve Bilim**, 76 Bahar, 1998.
- KARPAT, Kemal, “*Gagavuzların Tarihi Menşei*”, **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, Cilt: I, Ankara, 1970.
- KARPAT, Kemal, *Kimlik Sorununun Türkiye’de Tarihi, Sosyal ve İdeolojik Gelişmesi*”, **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, Der: Sabahattin Şen, Bağlam Yayıncılık, Ankara, 1995.
- KARPAT, Kemal, “*Ziya Gökalp’in Bazı Kavramlar Üzerine Düşünceleri*”, (Ed. Mehmet Ö. Alkan), **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce I, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

KAYPAK, Şafak, “Modernizmden Postmodernizme Değişen Kentleşme”, **Global Journal of Economics and Business Studies (GJEBS Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi**, C.2, S.4, Kış 2013.

KEDİK, Ayşe Sibel, “Kamusal Alan ve Türkiye’de Heykelin Kamuya Açık Alanlarda Var Olma Koşulları”, **Sanat Tasarım Dergisi**, C.2, S.3, 2012.

KESKİN, Yusuf, “Türkiye’de İlkokul Programlarında Yer Alan Sosyal Bilgiler İçerikli Derslere Ait Öğretim Programlarının Gelişimine Tarihsel Bir Bakış”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl. 13, S. 2, Ağustos, 2009.

KEYDER, Çağlar ve BİRTEK, Faruk, “Türkiye’de Devlet Tarım İlişkileri 1923-1950”, **Toplumsal Tarih Çalışmalar**, Der. Çağlar KEYDER, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1983.

KILIÇ, Sezen, “Cumhuriyet Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Mart 2005.

KILIÇ, Yeşim Tükel, “Nationalismus: Ulusçuluk mu Milliyetçilik mi? Kavramın Çevirisi Üzerinden Türkiye’de Ulusçuluk Söylemlerine Genel Bir Bakış”, **İstanbul Üniversitesi Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C.2, S.22, 2009.

KİA, Rukiye Akkaya, “1876 Kanuni Esasi 18. Maddesi Üzerine”, **Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XV, S. 3-4, 2011.

KOÇAK, Cemil, “Namık Kemal”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce. Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, C.I, Ed:Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

KOÇAK, Cemil, “Osmanlı Türk Siyasi Geleneğinde Modern Bir Toplum Yaratma Projesi Olarak Anayasanın Keşfi Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, C. I, Ed:Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

KOÇAK, Orhan, “Kaptırılmış İdeal: Mai ve Siyah Üzerine Psikanalitik Bir Deneme”, **Toplum ve Bilim**, S. 70, 1996.

KOHN, Hans, “Romanticism and The Rise of German Nationalism”, **The Review of Politics**, 1950. <https://www.jstor.org/stable/pdf/1404884.pdf>

KOHN, Hans, “The Nature of Nationalism”, **The American Political Science Review**, 1939,

https://www.jstor.org/stable/1948728?seq=1#metadata_info_tab_contents

KONAK, Nahide, “Ekonomik Küreselleşme ve Ulus-Devlet: Kuramsal Yaklaşımlar”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Dergisi**, Cilt:28, Sayı: 1, Ankara, 2011.

- KORALTÜRK, Murat, “*Ekonominin ‘Türkleştirilmesi’ Girişimleri, Osmanlı Bankası Örneği ve Basının Rolü*”, **Yakın Tarihimizin İktisadi Panoraması**, Ed: Ertuğrul Tokdemir, Öner Günçavdı, Saime Suna Kayam, TTK Yay., Ankara, 2011.
- KORKMAZ, Zeynep, “*Selçuklular Çağı Türkçesi’nin Genel Yapısı*”, **Belleten**, 1972.
- KORKMAZ, Zeynep, “*Anadolu’da Oğuz Türkçesi Temelinde İlk Yazı Dilinin Kuruluşu*” **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten 2009-II**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2011.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, “*Anadolu’da Türk Dili Edebiyatının Tekamülüne Umumi Bir Bakış*” **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1981.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, “*Türklük İslâmlık, Osmanlılık*”, **Türk Yurdu**, C.2, S.45, 1329(1913).
- KÖSE, Hüseyin, “*Tüketim Toplumunda Bir “Sosyal Beden” Kurgusu Olarak Kadın*”, **Selçuk İletişim**, C.6, 2011, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/177809> (05/03/2021).
- KÖSEOĞLU, Nevzat, “*Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri*” (Ed. Tanıl Bora), **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce IV: Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri, “*Sosyal Alanda Yapılan İnkılaplar*”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C. 2, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2014.
- KURAN, Ercüment, “*Türkiye’nin Batılılaşmasında Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Rolü*,” VI. Türk Tarih Kongresi’nde Sunulan Bildiri, Türk Tarih Kurumu, Ankara, Ekim 1961.
- KURAN, Ercüment, “*19. Yüzyıl’da Milliyetçiliğin Türk Eliti Üzerindeki Etkisi*”, **Ortadoğu’da Modernleşme**, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.
- KURAT, Yuluğ Tekin, “*Çok Milletli Bir Ulus Olarak Osmanlı İmparatorluğu*”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, c. IV, (Editör: Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- KURT, Abdurrahman, “*Osmanlı Kadınının Sosyo-Ekonomik Konumu*”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.V, Ankara, 1999.
- KURT, Berna, “*Birlik ve Beraberlik’ Oyunları: Yakın Dönem Dans Sahnesinde (Sıradan) Milliyetçi Semboller ve Temalar*”, **Folklor/Edebiyat**, C.22, S.88, 2016.
- KURT, Songül Keçeci, “*II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Kadın Dergilerinde Aile ve Evlilik Algısı*”, **Belleten**, 2015, LXXIX.

- KURT, Ümit, “1911-1916 Arası Dönemde Türk Yurdu Dergisinde Türk Milli Kimliğinin İnşası”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, Sayı:232, Nisan 2013.
- KURUÇ, Bilsay, “Kemalist Ekonomi Görüşü: Kesitler”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce (Kemalizm)**, C.II, Der: Tanıl Bora, Murat Gültekingil , İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- KUSHNER, “Anadolu ve Türklerin Kıdem-i Temekkünü” İkdâm, Nu:2145, 20 Haziran 1900.
- KUTAY, Muhammet Tacettin, İsmail Çağlar, *Şeairin Sekülerizasyonu ve “Türkçe Ezan”*, **Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, 2016, Yıl 4, C.4, S.4.
- KÜÇÜK Cevdet, “Osmanlılarda “Millet Sistemi” ve Tanzimat”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985
- LECA, Jean, “Questions on Citizenship”, **Dimensions of Radical Democracy**, Der: Chantal Mouffe, London, 1992.
- LECA, Jean, “Neden Söz Ediyoruz?”, **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Çev. Siren İdemen, Haz. Jean Leca, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.
- LISTER, Ian, “Educating Beyond the Nation”, **International Review of Education**, Vol. 41, No. 1/2 , Moral Education, 1995.
- MERMUTLU, Bedri, “Toplumsal Zihniyet İnşa ve Anlama Aracı Olarak Marşlar”, **Tarih Bilinci Dergisi**, 2008.
- MARDİN, Şerif, “Tanzimat ve Aydınlar”, **Türkiye’de Din ve Siyaset-Makaleler III**, Der: Mümtazer Türköne-Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- MARDİN, Şerif, “Yeni Osmanlı Düşüncesi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce. Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, C.I, Ed: Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- MODELSKI, George, ”Küresel Politikanın Uzun Döngüsü ve Ulus- Devlet”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 2, Sayı:7, İstanbul, 2005.
- MÜLAYİM Selçuk, “Arma”, **İslam Ansiklopedisi**, C.3.
- NAMAL, Yücel, “Türkiye’de 1933–1950 Yılları Arasında Yükseköğretime Yabancı Bilim Adamlarının Katkıları”, **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/ Journal Of Higher Education And Science**, C.2, S.1, 2012.
- NİŞANYAN, Sevan, “Kemalist Düşünce ‘Türk Milleti’ Kavramı”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 33, Mart- Nisan 1995.
- NOYAN, Bedri, “Klasik Türk Mûsikisinin Tarihî Gelişmesi”, **Mûsiki Mecmuası**, S.184.

OKUR, Mehmet, “*Milli Mücadele ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Milli Ve Modern Bir Eğitim Sistemi Oluşturma Çabaları*”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.5, S.1, 2005.

ORAN, Baskın, “*Lozan’ın ‘Azınlıkların Korunması’ Bölümünü Yeniden Okurken*”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 49, S. 03, Mart 1994.

ORHUNLU, Cengiz, “*Atatürk ve Tarih Görüşü*”, **Türk Kültürü**, S. 61, Ankara, Kasım 1967.

ORTAYLI, İlber, “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi*”, **Türkler**, C. X, Ankara, 2002.

ORTAYLI, İlber, “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet*”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye. Ansiklopedisi**, C.4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985

ORTAYLI, İlber, “*Tanzimat*”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, VI, İstanbul, 1985.

ORTAYLI, İlber, “*Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu*”, **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, ed: Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay, Beta Yayınları, İstanbul, 1986.

ÖĞRETEN, Ahmet, “*İtalya’nın Trablusgarb’a Saldırısı Karşısında Osmanlı Toplumunun Tavrı*”, **Tarih ve Medeniyetler Tarihi, Bildiriler Kitabı**, 5. Cilt, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları., 2012.

ÖRMECİOĞLU, Hilal Tuğba, “*Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köycülük Tartışmaları ve Numune Köyler*”, **Belleten**, C.83, S.297, 2019.

ÖRS, Hatice Birsen, Emine Sevgi Uçan Çubukçu, “*Faşizm: Modernitenin Karanlık Yüzü*”, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

ÖZALP, Kazım, “*Dağ Başını Duman Almış 25.05.1919*”, <https://isteataturk.com/g/icerik/Dag-Basini-Duman-Almis-25051919/360> (13/03/2021)

ÖZBUDUN, Ergun, “*Atatürk ve Demokrasi*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. V, S.14, 1989.

ÖZBUDUN, Ergun, “*Millî Mücadele ve Cumhuriyetin Resmî Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu*”, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik içinde*, Haz: Nuri Bilgin, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997.

ÖZDEN, Barış Alp, “*Ahmet Rıza*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce I, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası-Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi**, C.I, Ed:Tanıl Bora, Murat Gültekinil, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

- ÖZEL, Songül, “*Dede Korkut Hikâyelerinde Kadın ve Aileye Verilen Önemin İncelenmesi*”, **Bılar: Bilim Armonisi Dergisi**, Aralık 2019.
- ÖZERDİM, Sami N., “*Atatürk ve Kadın Hakları 2*”, **Kemalist Ülkü**, Özel Sayı, Kasım 1985.
- ÖZGER, Yunus, “*Osmanlı’da Kadınların Memuriyette İstihdamı Meselesi ve Sicill-i Ahvâlde Kayıtlı Memurelerin Resmî Hâl Tercümeleri*”, **History Studies**, Volume 4/1 2012.
- ÖZKAN, Kenan, Gökhan Gökgöz, “*İmparatorluktan Ulus Devlete Geçiş Sürecinde Namık Kemal’in Düşünce Dünyası*” **Belgi Dergisi**, S.8, Denizli, 2014.
- ÖZKUL, Fatih, “*Anayasalarımızda Laiklik İlkesi*” **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı 4, 2014.
- ÖZTÜRK, Cemil, “*Sosyal Bilgiler: Toplumsal Yaşama Disiplinlerarası Bir Bakış*”, **Sosyal Bilgiler Öğretimi**, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2009.
- ÖZTÜRK, Feza, “Küreselleşme, Yeni Dünya Düzeni” 2004, <https://www.mfa.gov.tr/kuresellesme-yeni-dunya-duzeni.tr.mfa> (09/06/2019).
- ÖZTÜRK, Mutlu, “*Halk Dansları Tarihinden beş Örnek Metin*”, Rıza Tevfik “*Raks Hakkında*” 1900, **Folklorla Doğru/Dans Müzik Kültür Çeviri-Araştırma Dergisi**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 1998.
- ÖZTÜRKMEN, Arzu, “*Folklorla Oynamak: Yerellik, Milliyetçilik ve Ötekilerimiz*”, **Sözde Masum Milliyetçilik**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010.
- ÖZTÜRKMEN, Arzu, “*Milli Bayramlar: Şekli ve Hatırası I*”, **Toplumsal Tarih**, S. 28, Nisan 1996.
- ÖZÜÇETİN, Yaşar, Ahmet Haşim Altınışık, “*Maarif Vekâleti’nin 1927 Yılı ‘Türkiye Arması’ Müsabakası*”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.22, 2012.
- ÖZYURT, Hasan, “*Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)*”, **Sosyoloji Konferansları Dergisi Atatürk Özel Sayısı**, S.19 (1981), İstanbul, 1981.
- PAMUK, Şevket, “*İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İaşe Politikası ve Köylülük*”, **75 Yılda Köylerden Şehirlere**, Tarih Vakfı, İş Bankası Yayınları, İstanbul 1999.
- PEHLİVAN, Serdar, “*Devlet Kurumlarında Görsel Kimlik: Türkiye Cumhuriyeti Bakanlık Logolarında Dönüşüm*”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C.19 – S.76, Ekim 2020.
- PHILLPOT, Daniel, “*Westphalia, Authority and International Society*”, **Political Studies**, C:47, S:3.

- POLAT, Ezgi Güzel, “*Osmanlıdan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı*”, **Ankara Barosu Dergisi**, 2011.
- RENAN, Ernest, “*Millet Nedir?*”, **Nutuklar ve Konferanslar**, Sakarya Basımevi, Ankara, 1946.
- ROBERTSON, Ronald, **Küreselleşme Toplum Kuramı ve Küresel Kültür**, Çev. Ü. Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, İstanbul 1999.
- SAFRAN, Mustafa, “*Türkiye’de Tarih Öğretimi ve Meseleleri*”, **Tarih Öğretim Yöntemleri**, (Ed. Muammer Demirel-İbrahim Turan), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2009.
- SANTAMARÍA, Yves, “Ulus-Devlet: Bir Modelin Tarihi”, **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Çev: Siren İdemen, Haz: Jean Leca, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.
- SARP, Hüseyin Enver, “*Türk Ocağı Nasıl Kurulmuştu II*”, **Türk Yurdu**, S.243, Nisan 1955.
- SAYAR, Zeki, “*İç Kolonizasyon*”, **Arkitekt**, C.6, S.62, İstanbul, 1936.
- SEZER, Ayten, “Atatürk Dönemi Eğitim Politikası”, **Türk Yurdu**, Cilt.20, Sayı.160.
- SİEYES, Emmanuel Joseph, “*Tiers-Etat Nedir?*”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1951.
- SMITH Antony D., “Gastronomy Or Geology? The Role Of Nationalism İn The Reconstruction Of Nations”, **Nations and Nationalism** 1 (1), 1995.
- SOMEL, Cem, “*Az Gelişmişlik Perspektifinden Küreselleşme*”, **Doğu-Batı Dergisi (Küreselleşme)**, yıl 5, S.18, 2. baskı, Ankara, 2004.
- SOMEL, Selçuk Akşin, “*Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler*”, **150.Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 2007.
- SOMEL, Selçuk Akşin, “*Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Kimliği*”, (Ed. Nuri Bilgin), **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997.
- SOMEL, Selçuk Akşin, “*Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, C.1, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi, Ed: Tanıl Bora, Murat Gültekingil,, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- SONER, Bayram Ali, “*Azınlıklar ve Vatandaşlar: Türk Vatandaşlığının İki Yüzü*”, Ed: F. Keyman **Küreselleşme, Avrupalılaşma ve Türkiye’de Vatandaşlık**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.

- SOYSAL, Mahmut Enes, “*Tarihsel Süreçte Bayrak ve Sancaklarımız*”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [Taed]** 42, Erzurum 2010.
- SÖĞÜTLÜ, İlyas, “*Darülfünundan Üniversiteye: Cumhuriyet Türkiye’sinde İlk Üniversite Reformu (1933)*”, **Liberal Düşünce**, Y.9, S.34, 2004.
- SÖZEN, Metin, “*Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi ve Mimarları*” **Mimaride Türk Milli Üslubu Semineri** (11-12 Haziran 1984 bildiriler), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1984.
- SÖZEN, Metin, “*Türklerde Anıt*”. **Mimarlık**, S.7, 1973.
- STOKES, Martin, “*Etnisite, Kimlik ve Müzik, Folkloru Doğru*”, **Dans-Müzik-Kültür Çeviri-Araştırma Dergisi**, S.63, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 1998.
- SUNGU, İhsan, “*Tevhidi Tedrisat*”, **Belleten**, C.II, S.7/8, Temmuz 1938, TTK Basımevi, Ankara, 1994.
- SÜLOŞ, Melis, “Bir Cumhuriyet, İki Bayram”, **Toplumsal Tarih**, 151, Temmuz 2006.
- ŞAHİN, Hakan, “*Tarihsel Süreçte Savaşların Devletin Oluşumu ve Dönüşümündeki Rolü*”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.24, 2016.
- ŞAHİN, Mustafa, “*Bir Halk Eğitim Çalışması Örneği Olarak Millet Mektepleri*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 1, S.2, Ocak 1992.
- ŞAHİNGÖZ, Mehmet, “*Osmanlı’dan Milli Mücadeleye İstikbal-i Osmanî Günü Kutlamaları*”, **Osmanlı**, Ankara, 1999.
- ŞAKİROĞLU, Mahmut, “*Atatürk ve Tarih Çalışmaları*” **Tarih ve Toplum**, Kasım, 1984.
- ŞANAL, Mustafa, “*Türk Kültür Tarihi İçerisinde Kayseri Halkevi ve Faaliyetleri (1932-1950)*”, **MEB Dergisi**, S. 161, Kış 2004.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan, “*Cumhuriyet Nasıl İlan Edildi*”, **Ülkü**, II. Teşrin, 1935, s. 199–200.
- https://baskanlar.tbb.gov.tr/online/dergiler//1957/1957_ekim/index.html#p=15 Erişim 30.11.2019.
- ŞENTÜRK, Ayşegül, “*Harf İnkılâbının Yapılışı ve Uygulanışında Basının Rolü*”, **S.D.Ü Sosyal Bilimler Dergisi**, No:26, 2012.
- ŞIVGIN, Hale, “Atatürk ve Türk Kadın Hakları”, **Erdem**, C.11, S.31, Mayıs 1999.
- ŞIVGIN, Hale, “*İttihat ve Terakki Politikalarının Balkan İttifaklarını Hızlandırmadaki Rolü*”, **Akademik Bakış Dergisi**, C.6, S.11, Kış 2012.

- ŞİMŞEK, Ufuk; Birgül Küçük, Yavuz Topkaya, “Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikalarının İdeolojik Temelleri”, Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/4, Ankara, 2012.
- TAŞ, N. Fahri, “Türk Meclislerinin Kabul Ettiği Bayramlar”, **Türkler**, Ankara, C.16., Ankara, 2002.
- TAŞDEMİRCİ, Ersoy, “Atatürk’ün Önderliğinde 1933 Üniversite Reformu”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.5, 1994.
- TAŞKAYA, Merih, “Kitle İletişim Araçlarında Kadın Bedeninin Nesneleştirilmesi: Ürün ve Marka Fetişizminde Cinsellik Kullanımı”, **Toplumbilim**, S.24, 2009.
- TEKELİ, İlhan, “Küreselleşen Dünyada Tarih Öğretiminin Amaçları Ne Olabilir?”, Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları (Haz: Salih Özbaran), Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998.
- TEKELİ, İlhan, “Türkiye’de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık**, İstanbul, İletişim Yay., C.3.
- TEKELİ, İlhan, “Yaratıcı ve Çağdaş Bir Tarih Eğitimi İçin: İlköğretimde ve Liselerde Tarih Eğitiminin Yeniden Yapılandırılması Konusunda Bir Kavramsal Çerçeve”, **Birlikte Yazılan ve Öğrenilen Bir Tarihe Doğru**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.
- TELLİOĞLU, İbrahim, “İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]**, Erzurum, S.55, 2016.
- TEPEBAŞILI, Fatih, “Kullanımlık Metin Türü Olarak Ulusal Marş Kavramı ve İşlevleri”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.17, 2015.
- THİESSE, Anne-Marie, “Ulusal Kimlikler, Ulusaşırı Bir Paradigma”, (Ed. Alain Dieckhoff ve Christophe Jaffrelot), **Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek: Kuramlar ve Uygulamalar**, çev. Devrim Çetinkasap, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- TINAL, Melih, “Kızılçullu Koy Enstitüsü: Kurulusundan İlk Mezunlarına”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)**, S. 21, Güz 2008.
- TINAL, Melih, Bahar Arslan, “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Modernliğin Müzikal Yol Arayışında Bir Portre: Dikran Çuhacıyan”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.11, S. 60, 2018.
- TINAL, Melih, Hüseyin Bozdağ, “Köy Enstitüleri Tarihinden Bir Kesit: Kızılçullu Köy Enstitüsü Tarihçesi”, **Turkish Studies**, C.12, S.19, 2017.

- TOPRAK, Zafer, *"II. Meşrutiyet Döneminde Devlet, Aile ve Feminizm"*, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay., Ankara, 1992.
- TOPRAK, Zafer, *"Aydın, Ulus-Devlet ve Popülizm"*, **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, Ed. Sabahattin Şen, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995.
- TOPRAK, Zafer, *"Eugene Pittard, Antropoloji ve Türk Tarih Tezi"*, **Toplumsal Tarih Dergisi**, S.206, İstanbul, 2011.
- TOPRAK, Zafer, *"İslam ve İktisat: 1913–1914 Müslüman Boykotajı"*, **Toplum ve Bilim**, S. 29/30, 1985.
- TOPRAK, Zafer, *"Osmanlı'da Toplumbilimin Doğuşu"*, (Ed. Mehmet Ö. Alkan), **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce I: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- TOPRAK, Zafer, *"80. Yıldönümünde 'Hürriyetin İlanı' (1908) ve Rehber-i İttihad"*, **Toplum ve Bilim**, S. 42, Yaz 1988.
- TÖRE, Enver, *"Atatürk Sonrası Dönemi Tiyatro Faaliyetleri"*, **Türkler**, C.18, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- TÖRELİ, Türkmen, Füsun Çoban Döşkaya, *"Birinci Dünya Savaşında ve Sonrasında Milliyetçi ve Şarkiyatçı Söylemlerde Türk Kadını"*, **History Studies**, C.10 S.10, 2018.
- TUNA, Semiha, *"Köy Enstitüleri'nde Kadın Olmak"*, **Fe Dergi- Feminist Eleştiri**, C.1, S.1, 2009.
- TUNÇ, Hasan, Faruk Bilir, *"Cumhuriyet Dönemi Anayasalarında Milliyetçilik Anlayışı"*, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi**, C.1, S.2, 1999.
- TUNÇAY, Mete, *"1946 ve Sonrasında Üniversite"*, **Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi**, Ed: Namin Kemal Aras, Emre Dölen, Osman Bahadır, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2007.
- TÜFEKÇİOĞLU, Hayati, *"Frederic Le Play'in Tarih Anlayışı"*, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, C. 3, S.6, 2003. (UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, Sosyoloji ve Tarih Sempozyumu (27-28 Nisan 1998 Bolu)'na sunulan tebliğ metni)
- TÜRKEŞ, Ömer, *"Milli Edebiyattan Milliyetçi Romanlara"*, **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt: IV, Ed:Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

- TÜRKÖĞLU, Adil, UÇA, Sanem, “*Türkiye’de Halk Eğitimi: Tarihsel Gelişimi, Sorunları ve Çözüm Önerileri*”, **Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi**, C.2, S.2, Aralık 2011.
- TÜRKÖNE, Mümtazer, “*Tanzimat’ta Millet Fikrinin Doğuşu*”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 8, Kasım, 1989.
- UÇAN, Ali, “*Türk Dünyasında Orta Asya-Anadolu Müzik İlişkileri*”, **Erdem**, C.12, S.35.
- UÇAR, Ali, “*Atatürk ve Müzik Eğitimi*”, **Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Dil Kültür Eğitim**, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2007.
- UÇMAN, Abdullah, “*Necib Asım Yazıksız*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.32.
- UNAT, Faik Reşit, “*Ne Mutlu Türküm Diyene*”, **Türk Dili Dergisi**, S. 146.
- UTKU, Ali, “*Bizde Birkaç Tarz-ı Siyaset ve Fichte’nin Alman Ulusuna Söylevleri*”, **Tarih ve Toplum**, C.40, S.236, Ağustos 2003.
- UYGUN, Selçuk, “*Türkiye’de Düünden Bugüne Özel Okullara Bir Bakış Gelişim ve Etkileri*”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C.36, S.1, 2003.
- UZUN, Hakan, “*Milletin İradesiyle Oluşan Bir Bayram: Atatürk’ü Anma 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı ve Atatürk Dönemi’nde Kutlanması*”, **Karadeniz Araştırmaları**, C.6, S.24, Kış 2010.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “*Türk Tarihi Yazılırken Atatürk’ün Alaka ve Görüşlerine Dair Hatıralar*”, **Belleten**, Cilt III, sa. 10, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1939.
- ÜÇİŞİK, Fehim, “*Türk Spor Yönetimindeki Gelişmeler ve Değrelendirilmesi*”, **Spor Bilimleri I. Ulusal Sempozyumu Bildirileri**, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Mart 1990.
- ÜÇÜNCÜ, Uğur, “*Türkiye’de Türk Bayrağı Algısı*”, **Tarih Okulu Dergisi (Tod)**, Haziran 2015, Yıl 8, S. XXII.
- ÜNAL, Fatma, **Vatandaşlık Yaklaşımları, Vatandaşlık Bilinci Karma Araştırma Örneği**, Pegem Akademi, Ankara, 2019.
- ÜSTEL, Füsün, “*1920’li ve 1930’lu Yıllarda Milli Musiki ve Musiki İnkılabı*”, **Cumhuriyetin Sesleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.
- ÜSTEL, Füsün, “*Musiki İnkılabı ve Aydınlar*”, **Tarih ve Toplum**, Mayıs, 1993.
- VARLI, Arzu, KORALTÜRK, Murat, “*II. Meşrutiyet’ten Erken Cumhuriyet’e Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi*”, **ÇTTAD**, IX/20-21, 2010/Bahar-Güz.

VATANDAŞ, Celalettin, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bir Toplumsal Değişim Aracı Olarak Eğitimin Modernleştirilmesi”, **Istanbul Journal of Sociological Studies**, C. 0, S. 42, Eylül 2011.

WALLERSTEIN, Immanuel, “*The Bourgeois(ie) as Concept and Reality*”, **New Left Review**, I/167, Ocak-Şubat 1988.

WALLERSTEIN, Immanuel, “Ulusal ve Evrensel: Dünya Kültürü Diye Bir Şey Olabilir mi?”, der: Antony D. King, **Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi**, Çev: Gülcan Seçkin, Ü. Hüsrev Yolsal, Bilim Sanat Yay., Ankara, 1998.

YAMAK, Sanem, “*Meşrutiyet’in Bayramı:10 Temmuz İd-i Millisi*” **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:38, 2008.

YAVUZ, Yıldırım, “*Cumhuriyet Dönemi Ankara’sında Mimari Biçim Endişesi*”, **Mimarlık** 11-12, Kasım-Aralık 1973.

YAVUZ, Yıldırım, “*Mimar Kemalettin ve I. Ulusal Mimarlık Dönemi*” **Yeni Boyut Plastik Sanatlar Dergisi** 1/7 Kasım 1982.

YALMAN, Ahmet Emin, “*Köye Işık Taşıyacak Köylüler*”, **Kültür Bakanlığı Dergisi**, S. 20-21, 1937.

YENER, Serhat, Hakan Duran, “*Avrupa Birliği Ülkelerinin Ulusal Marşlarının Sosyo-Kültürel ve Müzikal Açidan İncelenmesi*”, **Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, S.24, 2010.

YILDIRIM, Emre, “*Türkiye’de Milliyetçilik ve Milli Kimlik: Türkçülüğün Keşfi ve Ulus-Devletleşme Sürecinde Türk Milli Kimliği*”, **The Journal Of Academic Social Science Studies**, S. 28, Autumn II 2014.

YILDIRIM, Ergün, “*Küreselleşen Dünyada Milliyetçilik*”, **Doğu Batı Dergisi**, S.38, 2006.

YILDIRIM, Tuncay, “*Müzik Sosyolojisi Perspektifi ile Ziya Gökalp’in Hars Ve Medeniyet Ayrımı Üzerinden Geliştirdiği Milli Musiki Fikirlerine Kısa Bir Bakış*”. **Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.4, S.7, Ara. 2015.

YILDIZ, Emrah, “*Osmanlı Devleti’nde Bir Dünya Tarihi Deneyimi: Mizancı Mehmed Murad ve Tarih-i Umumi’si*”, **Türk Tarih Eğitimi Dergisi**, C.4, S.2, 2015.

YILMAZ, Ahmet, “*Osmanlı’dan Cumhuriyet’e: Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi*”, **ÇTTAD**, IX/20-21, 2010/Bahar-Güz.

YILMAZ, Eren Alper, AKBULUT, Ahmet, “*Küreselleşme Sürecinde Ulus- Devletin Rolü Ulus-Devletler Güçleniyor mu?*”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 8, S.16, 2016.

- YİĞİT, İrfan, “Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Musiki Yargısı”, **Etnomüzikoloji Dergisi**, Yıl.2, S.2, 2019.
- YİĞİTOĞLU, Mustafa, Zana Yalçinkaya, “Türkçedeki Cinsiyetçi Atasözleri ve Deyimler Üzerine Bir İnceleme”, **İdil**, C. 5, S. 26, 2016.
- YÖRE, Seyit, “Kültürleşmenin Bir Parçası Olarak Osmanlıda Operanın Görünümü”, **Zeitschrift für die Welt der Türken**, C.3, S.2, s.58; R. Ahmet Sevengil, **Tanzimat Tiyatrosu**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968.
- YÜCEER, Saime, “Türkiye’nin Aydınlanma Sürecinde Bir Kültür Devrimi Millet Mektepleri”, **Atatürkçü Bakış Dergisi**, Uludağ Üniversitesi Yay., C. 1, S.1, 2002.
- YÜKSEL, Sabah Derya, “Sinemada Ulusal Kimliğin Pekiştiricisi Olarak Kadınlar”, **Selçuk İletişim Dergisi**, C.6, S.3, 2010.
- YÜRÜT, Berna, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Kadın Hareketi ve Hukuki Talepleri”, **TBB Dergisi**, 2017 (Özel Sayı).
- ZÜRCHER, Eric Jan, “Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm**, C.2, Ed: Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yay. İstanbul, 2009.
- ZÜRCHER, Eric Jan, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Osmanlı Mirası: Yeni Bir Dönemleştirme Girişimi”, **Türkiye Günlüğü**, 74, 2003.

VI. Gazete Makaleleri

- _____ “B. M. Meclisi Partilerin Emlakine Dair Olan Kanun Tasarısını Dün Kabul Etti”, **Hürriyet**, 9 Ağustos 1951.
- _____ “Halkevleri”, **Akşam**, 13 Kasım 1950.
- _____ “Halkevlerine Verilen Paralar”, **Akşam** 21 Aralık 1950.
- _____ “Halkevlerinin durumu”, **Akşam**, 8 Aralık 1950.
- _____ “Meclis Halkevleri Kanunu Tasarısını Görüşmeğe Başladı”, **Hürriyet**, 7 Ağustos, 1951.
- _____ “1300 Mektep Açıldı”, **Milliyet**, 3 Ocak 1929.
- _____ “Bir Eski Daha Yıkıldı”, **Hakimiyet-i Milliye**, 2 Kasım 1934.
- _____ “Halk Mektepleri”, **İkdam**, 2 Ocak 1929.
- _____ “Kadınlar ve Mebus”, **Akşam**, 27 Teşrinievvel 1933.
- _____ “Mecliste Hararetli Bir Celse”, **Son Posta**, 27 Birinciteşrin 1933.
- _____ “Kadınların Şenlikleri”, **Cumhuriyet**, 3 Nisan 1930.

_____ “Köy Enstitüleri ile İlköğretim Okulları Birleştirildi”, **Cumhuriyet**, 28 Ocak 1954, Yıl. 29.

_____ “Millet Mektepleri Başmualliminin Talebesine Hediyesi”, **Cumhuriyet**, 1890, 13 Ağustos 1929.

_____ “Millet Mektepleri”, **İkdam**, 3 Ocak 1929; “Kadınların Hücumu”, **Milliyet**, 4 Ocak 1929.

_____ “Millet Mekteplerinde İmtihan ve Devamsızlar”, **Son Saat**, 1 Mart 1929.

_____ “Cehaletle Mücadele Başladı”, **İkdam**, 2 Kasım 1929.

_____ “Öz Dil ve Güzel Dil”, **Vakit**, 28 Eylül 1934.

_____ “Recep Bey’in Nutku”, **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Şubat 1932.

_____ “Tarih-i Osmânî Encümeni”, **İkdam**, 5 Şubat 1340, s. 2.

_____ “Teşkilatı Esasiye Kanunu Mecliste”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Mart 1924

_____ “Türk Bayrağı Kanunu”, **Resmî Gazete**, 5 Haziran 1936, s. 6571.

_____ “Türk Kadını Mebus”, **Zaman**, 4 Aralık 1934.

_____ “Türk Kadını Sevinç İçindedir”, **Yeni Asır**, 7 Kanunuevvel 1934.

_____ “Türk Kadınlığı Sevinç ve Heyecan İçinde”, **Cumhuriyet**, 6 Birincikanun 1934.

_____ “Türk Kadınlığının Kıvancı”, **Yeni Asır**, 9 Kanunuevvel 1934.

_____ “Türk Ocakları Hars Müessesesi Halinde İdare Olunacak” **Milliyet**, 17 Mart 1931.

_____ ” Varlık Vergisi”, **Son Saat**, 22 Mayıs 1951.

BİLGİN, Şevket, “Varlık Vergisi”, **Yeni Asır**, 14 Senteşrin, 1942.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, “Sırça Köşkten: İstanbul’dan Dumlupınar’a” **Cumhuriyet**, 1 Eylül, 1924.

KILIÇZADE, İsmail Hakkı, “Pek Uyanık Bir Uyku”, **İctihad**, S. 55, 21 Şubat 1328.

NADİ, Yunus, “Ekonomide Disiplin”, **Cumhuriyet**, 13 Birincikanun 1942.

NADİ, Yunus, “İstiklal ve İstikbal”, **Tasvir- Efkâr**, 30 Kanun-i Evvel, 1913.

SAFA, Peyami, “Hitler ve Gazi”, **Cumhuriyet**, 19 Mayıs 1933.

VII. Ansiklopediler

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi

Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi

VIII. Tezler

ÇINAR, M.Fatih, “*Hükümet Sistemlerinin Tarihsel Gelişimleri Işığında Türkiye İçin Anayasal Önergeler*”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2018.

DAŞDEMİR, Ferdi, “*Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde Arma Konusu ve Sonucu*”, **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2006.

ERES, Zeynep, “*Türkiye’de Planlı Kırsal Yerleşmelerin Tarihsel Gelişimi ve Erken Cumhuriyet Dönemi Planlı Kırsal Mimarisinin Korunması Sorunu*”, **İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü** Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008.

KARAKOÇ, Kani İrfan, “*Ulus-Devletleşme Süreci ve Türk Edebiyatının İnşası (1923-1950)*”, **Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2012.

ÖZER, İsmail, “*Türk Modernleşmesinde Halkevleri ve Diyarbakır Halkevi Örneği*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı**, Ankara, 2010

YİĞİT, Ali Ata, “*Atatürk Dönemi Eğ itim ve Kültür Politikası (1923–1938)*”, **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Doktora Tezi, Ankara, 1996.

Mustafa Selçuk, “*İstanbul Darülfünun Edebiyat Fakültesi (1900–1923)*”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010.

IX. İnternet Kaynakları

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5816&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=3>

https://www.tbmm.gov.tr/tarihce/ataturk_konusma/1d4yy.htm

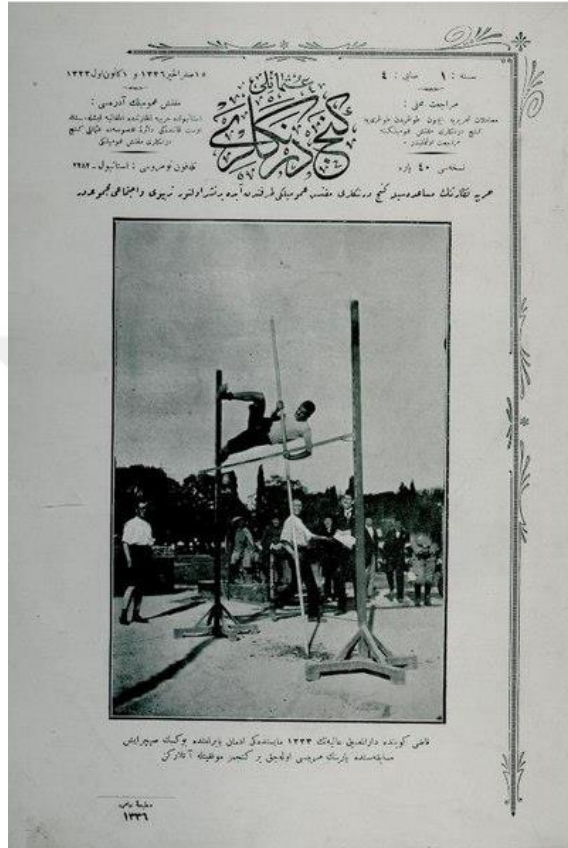
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400788.pdf

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400788.pdf
<https://islamansiklopedisi.org.tr/medrese#1>
<https://www.tjk.org/TR/Kurumsal/Static/Page/Tarihce>
<https://www.olimpiyatkomitesi.org.tr/Detay/Hakkimizda/Tarihce/46/1>

EKLER

EK I. 1917 İdman Bayramı Fotoğrafları

1 Aralık 1917 - Osmanlı Genç Dernekleri Dergisi

[illegible]

1 Şubat 1918-Osmanlı Genç Dernekleri Dergisi
Kaynak: İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar

EK II: Maarif Vekaleti'nin 1927 Yılında Düzenlediği Arma Yarışmasında Birinci Seçilen Namık İsmail'in Arması

<https://www.milliyet.com.tr/gundem/91-yillik-devlet-armasini-arıyor-1982558>

Bkz: Özüçetin, Altınışık, a.g.m.

EK III. Çırağan Sarayı

<https://www.kulturportali.gov.tr/medya/fotograf/fotodokuman/7290/ciragan>

EK IV. C.F. Fuller tarafından yapılan bronz heykel Beylerbeyi Sarayı'nda sergilenmektedir (1872).

<https://www.millisaraylar.gov.tr/blog/saray-bahcesinin-sessiz-konuklari-heykeller>

EK V. C.F. Fuller tarafından yapılan mermer eser Topkapı Sarayı Müzesinde sergilenmektedir (1872).

Padişahın Portresi-Tesavir-İ Âl-İ Osman, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul, 2000

EK VI. Abide-i Hürriyet Madalyası ve Pul Örneği

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:%C3%82bide-i_H%C3%BCrriyet, %C5%9Ei%C5%9Fli, %C4%B0stanbul \(14057276450\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:%C3%82bide-i_H%C3%BCrriyet,%C5%9Ei%C5%9Fli,%C4%B0stanbul_(14057276450).jpg)

<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/112966>

EK VII. Şanlıurfa'daki Mustafa Kemal Paşa Anıt Çeşmesi. (Orijinal)

EK VIII. Güven Park'taki Güvenlik Anıtı.

https://tr.wikipedia.org/wiki/G%C3%BCvenpark_An%C4%B1t%C4%B1

EK IX. Kurtuluş Savaşı Müzesi

<https://www.ktb.gov.tr/TR-96356/ankara---kurtulus-savasi-muzesi-i-tbmm-binas.html>

EK X. Ankara Adliye Binası (1926)

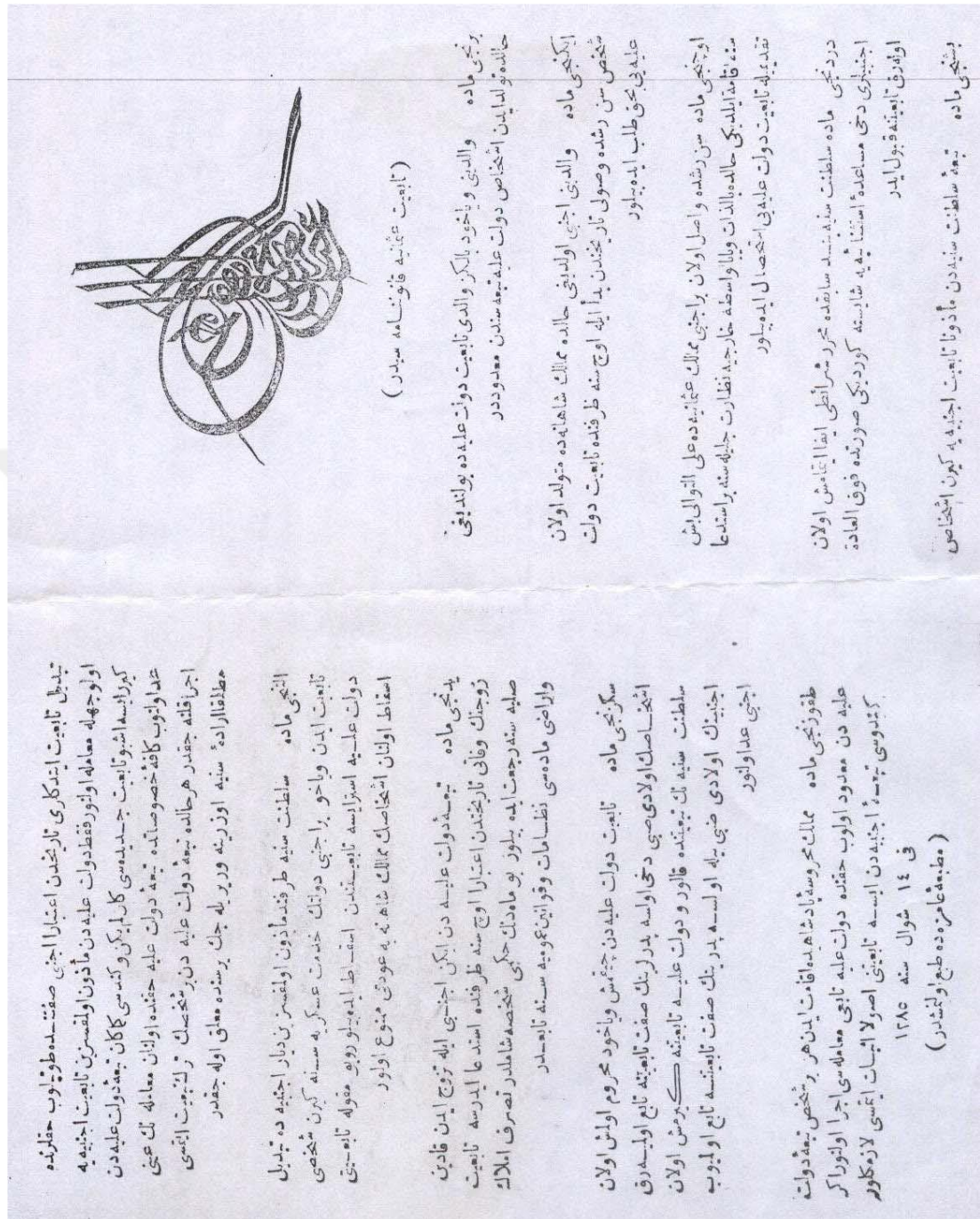

<https://libdigitalcollections.ku.edu.tr/digital/collection/AEFA/id/375>

EK XI. Ankara Etnografya Müzesi

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/ankara/gezilecekyer/etnografya-muzes>

EK XIII. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi(10 Aralık 1948)

İnsanlık ailesinin bütün üyelerinde bulunan haysiyetin ve bunların eşit ve devir kabul etmez haklarının tanınması hususunun, hürriyetin, adaletin ve dünya barışının temeli olmasına,

İnsan haklarının tanınması ve hor görülmesinin insanlık vicdanını isyana sevk eden vahşiliklere sebep olmuş bulunmasına, dehşetten ve yoksulluktan kurtulmuş insanların içinde söz ve inanma hürriyetlerine sahip olacakları bir dünyanın kurulması en yüksek amaçları olarak ilan edilmiş bulunmasına,

İnsanın zulüm (istibdat) ve baskıya karşı son çare olarak ayaklanmaya mecbur kalmaması için insan haklarının bir hukuk rejimi ile korunması esaslı bir zaruret olmasına, Birleşmiş Milletler halklarının, antlaşmada, insanın ana haklarına, insan sahsının haysiyet ve değerine, erkek ve kadınların eşitliğine olan imanlarını bir kere daha ilan etmiş olmalarına ve sosyal ilerlemeyi kolaylaştırmaya, daha geniş bir hürriyet içinde daha iyi hayat şartları kurmaya karar verdiklerini beyan etmiş bulunmalarına,

Üye Devletlerin, Birleşmiş Milletler Teşkilatı ile işbirliği ederek insan haklarına ve ana hürriyetlerine bütün dünyaca gerçekten saygı gösterilmesinin teminini taahhüt etmiş olmalarına,

Bu haklar ve hürriyetlerin herkesçe aynı şekilde anlaşılmasının yukarıdaki taahhüdün yerine getirilmesi için son derece önemli bulunmasına göre;

Genel Kurul,

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, insanlık topluluğunun bütün fertleriyle kuruluşlarının bu bildiriye daima göz önünde tutarak öğretim ve eğitim yoluyla bu haklar ve hürriyetlere saygıyı geliştirmeye, gittikçe artan milli ve milletlerarası tedbirlerle gerek bizzat Üye devletler halkları (ahalisi) gerekse bu devletlerin idaresi altındaki ülke halkları arasında bu hakların dünyaca fiilen tanınmasını ve tatbik edilmesini sağlamaya gayret etmeleri için işbu İnsan Hakları Evrensel Bildirisini ilan eder.

Madde 1

Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdan sahibidirler; birbirlerine karşı kardeşlik anlayışıyla davranmalıdırlar.

Madde 2

1. Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka herhangi bir düşünce, ulusal ya da toplumsal köken, servet, doğum veya başka herhangi

bakımdan ayırım gözetilmeksizin bu bildiride ilan olunan tüm haklardan ve özgürlüklerden yararlanabilir.

2. Ayrıca, ister bağımsız ülke uyruğu olsun, isterse vesayet altında bulunan, özerk olmayan ya da başka bir egemenlik kısıtlamasına bağlı ülke uyruğu olsun, bir kişi hakkında uyruğu bulunduğu devlet veya ülkenin siyasal, hukukî veya uluslararası statüsü bakımından hiçbir ayırım gözetilmeyecektir.

Madde 3

Yasamak, özgürlük ve kişi güvenliği herkesin hakkıdır.

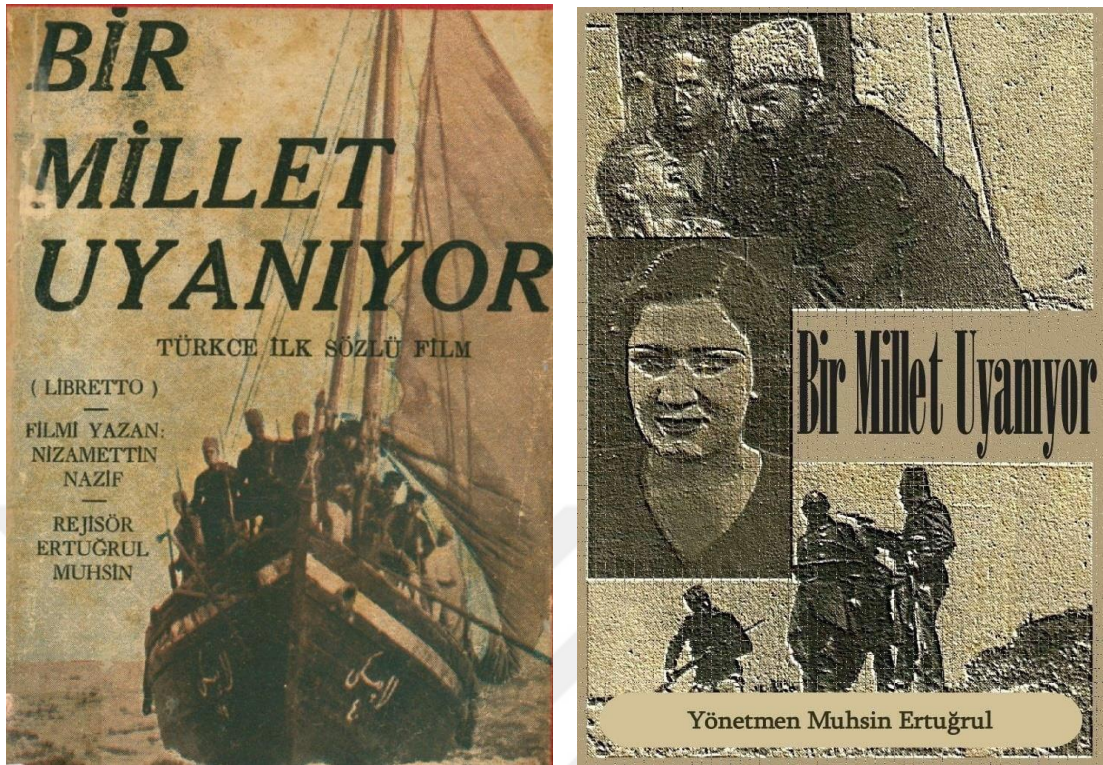
Madde 4

Hiç kimse kölelik veya kulluk altında tutulamaz; kölelik ve köle satımı her türüyle yasaktır.

Madde 5

Hiç kimseye işkence yapılamaz; zalimce, insanlık dışı, onur kırıcı ceza verilemez veya davranışta bulunulamaz.

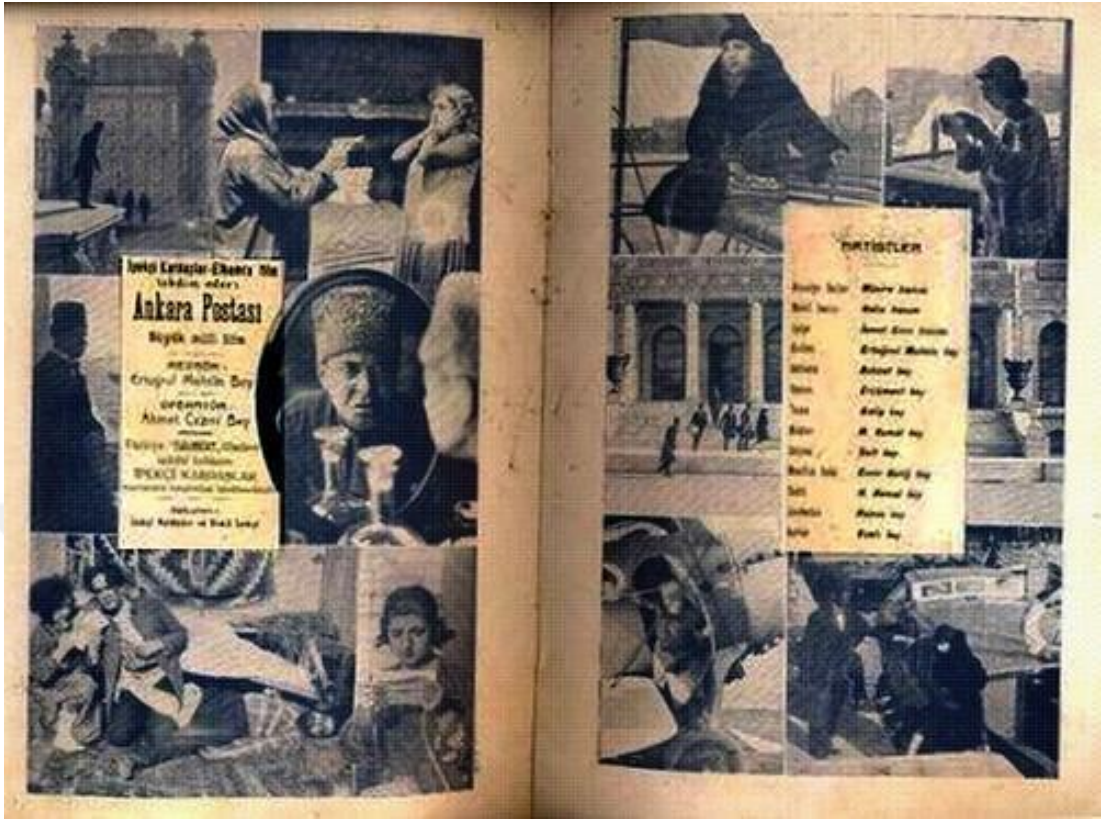
EK XIV. Bir Millet Uyanıyor Film Afişleri.

[https://tr.wikipedia.org/wiki/Bir_Millet_Uyan%C4%B1yor_\(film,_1932\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Bir_Millet_Uyan%C4%B1yor_(film,_1932))

<https://www.imdb.com/title/tt0302329/>

EK XV. Ankara Postası Film Afişleri

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/tr/a/a2/Ankara_Postas%C4%B1_tan%C4%B1t%C4%B1m_bro%C5%9F%C3%BCr%C3%BC.jpg

EK XVI. TEVHİD-İ TEDRİSAT KANUNU

Madde 1. Türkiye dahilindeki bütün müessesatı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekaleti'ne merbuttur.

Madde 2. Şeriye ve Evkaf Vekâleti veyahut hususi vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekâleti'ne devir ve raptedilmiştir.

Madde 3: Şeriye ve Evkaf Vekâleti bütçesinde mekatip ve medarise tahsis olunan mebalîğ, Maarif bütçesine nakledilecektir.

Madde 4: Maarif Vekâleti yüksek dinayat mütehasısları yetiştirmek üzere Darülfünun'da bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamamet ve hutebet gibi hidematı diniyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşadedecektir.

Madde 5. Bu kanunun neşri tarihinden itibaren terbiye ve tedrisat-ı umumiye ile müştakil olup şimdiye kadar Müdafa-i Milliye'ye merbut olup askeri rüştü ve idadilerle Sıhhiye Vekâletine merbut olan darüleytamlar bütçeleri ve heyet-i

talimiyeleri ile beraber Maarif Vekâleti'ne rapt olunmuştur. Mezkûr rüştü ve idadilerde bulunan heyet-i talimiyelerin ciheti irtibatları atıye ait olacağı vekâletler arasından tahvil ve tanzim edilecek ve o zamana kadar orduya mensup olan muallimler orduya nispetlerini muhafaza edecektir.

Madde 6: İş bu kanun tarihi neşrinden itibaren muteberdir.

Madde 7. İş bu kanunun icrayı ahkâmına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

